ISBN 978-606-731-049-8

Sfântul Ierarh Antim Ivireanul ctitor de cultură şi spiritualitate românească

Sfântul Ierarh Antim Ivireanul
ctitor de cultură şi spiritualitate românească

Editura Mitropolia Olteniei
Craiova

Sfântul Ierarh Antim Ivireanul - ctitor de cultură şi spiritualitate românească

Sfântul Ierarh Antim Ivireanul
ctitor de cultură şi spiritualitate românească

editat de pr. lect. univ. dr. Ion-Sorin Bora

Volum tipărit cu binecuvântarea Înaltpreasfinţitului
†Irineu,
Arhiepiscop al Craiovei şi Mitropolit al Olteniei

Editura Mitropolia Olteniei
Craiova
2018

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
Sfântul Ierarh Antim Ivireanul - ctitor de cultură şi spiritualitate românească / ed.: pr. lect. univ. dr. Ion-Sorin Bora ; pref. de Înaltpreasfinţitul dr. Irineu, Arhiepiscop al Craiovei şi Mitropolit al Olteniei. - Craiova : Editura Mitropolia Olteniei, 2018
ISBN 978-606-731-049-8
I. Bora, Ion Sorin (ed.)
II. Irineu arhiepiscop al Craiovei şi mitropolit al Olteniei (pref.)

Coperta: Icoană preluată din Biserica cu hramul Sfântul Ierarh Antim Ivireanul din Tg. Cărbunești, județul Gorj.

Tehnoredactare (DTP) Ion-Sorin Bora

Acest volum conține lucrările susținute în cadrul Simpozionului Național „Sfântul Ierarh Antim Ivireanul-ctitor de cultură și spiritualitate românească, organizat de Facultatea de Teologie Ortodoxă din Craiova, cu Binecuvântarea ÎPS Prof. Univ. Dr. Irirneu, Arhiepiscop al Craiovei și Mitropolit al Olteniei, în perioada 26-27 septembrie 2016 la Parohia Sf. Antim Ivireanul din Tg.Cărbunești.

Responsabilitatea pentru autenticitatea textelor publicate aparține exclusiv autorilor.

Cuprins

PREFAȚĂ 7
ÎPS Prof.univ.dr.†Irineu,Arhiepiscop al Craiovei şi Mitropolit al Olteniei
ABREVIERI 9
ÎNVĂȚĂTURI MORALE ÎN *DIDAHIILE* SFÂNTULUI ANTIM IVIREANUL10
PS Conf.Univ.Dr. †Nicodim Nicolaescu
SFÂNTUL IERARH MARTIR ANTIM IVIREANUL, PREZENT ÎN LUMEA DE AZI PRIN LUCRAREA SA 26
PS Conf.Univ.Dr.†Emilian Crişanul
TINEREŢEA ŞI FORMAŢIA SFÂNTULUI ANTIM IVIREANUL 37
Acad.Prof.Dr. Radu Ştefan Vergatti
ANTIM IVIREANUL ȘI ÎNCERCĂRILE DE ROMÂNIZARE A SLUJBELOR ȘI CĂRȚILOR BISERICEȘTI 41
Pr. Conf.univ.dr. Marin Cojoc
«ROMÂNIA VOIEVODALĂ» CA IDEAL CULTURAL ŞI POLITIC ŞI IMPERATIVUL RESTAURĂRII VECHIULUI «COMMONWEALTH» ORTODOX. EPOCA SF. CONSTANTIN BRÂNCOVEANU ŞI A SF. ANTIM IVIREANUL ÎN VIZIUNEA TEOLOGICĂ A LUI NICHIFOR CRAINIC 54
Pr. Conf. Dr. Picu Ocoleanu
TIPOGRAFIA RÂMNICULUI (1636-1825) 63
Pr. Conf. Univ. Dr. Sergiu-Grigore Popescu
EPISTOLA CĂTRE EVREI ÎN DIDAHIILE SFÂNTULUI ANTIM IVIREANUL83
Pr. Conf. Univ. Dr. Ioan Mihoc
SFINŢII PĂRINŢI, O PERMANENŢĂ VIE IN DIDAHIILE SFÂNTULUI ANTIM IVIREANUL 94
Pr.conf.univ.dr. Constantin Băjău
CONTRIBUȚII ALE SFÂNTULUI IERARH ANTIM IVIREANUL LA DĂINUIREA NEAMULUI ROMÂNESC 107
Pr.lect.univ. dr. Gabriel Basa
PARTICULARITĂȚI ALE LITURGHIERULUI DIN 1713 A SFÂNTULUI MITROPOLIT ANTIM IVIREANUL VIS A VIS DE EDIȚIILE ACTUALE ALE ACESTEI CĂRȚI DE CULT 114
Pr. Conf. Univ. Dr. Lucian Farcaşiu
SITUAȚIA CERCETĂRII BIBLICE ÎN VREMEA SF. ANTIM IVIREANUL 127
Pr. Lect. Univ. Dr. Ion-Sorin Bora
MUZICA DE TRADIȚIE BIZANTINĂ DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎN TIMPUL PĂSTORIRII SFÂNTULUI ANTIM IVIREANUL 143
Pr. lect. univ. dr. Adrian-Cristian Mazilița
SFINŢII CONSTANTIN BRÂNCOVEANU ŞI ANTIM IVIREANUL, APOLOGEȚI AI CREDINȚEI ORTODOXE ŞI CTITORI DE NEAM ROMÂNESC 152
Pr. Lect. Univ. Dr. Ioniță Apostolache

DESPRE MĂNĂSTIREA ANTIM ÎN ULTIMELE DECENII ALE PERIOADEI COMUNISTE – PREZENȚA PĂRINTELUI SOFIAN BOGHIU (1912-2002) 163
Arhid. Conf. Univ. Dr. Ionel Ungureanu
POEZIA ROMÂNEASCĂ ÎN VREMEA SFÂNTULUI IERARH MARTIR ANTIM IVIREANU (~1650 – 1716) 168
Dr. Ion Mocioi
ANTIM IVIREANUL – DUCTUS TEOLOGIC ŞI VALORI EXPRESIVE 176
Conf.univ.dr. Gabriel Coşoveanu
ANTIM IVIREANUL - INFLUENȚE ȘI CONFLUENȚE ÎN SPAȚIUL GEOCULTURAL SUD-EST EUROPEAN 180
Prof. univ. dr. George Niculescu
SURSELE FILOSOFICE ALE *DIDAHIILOR* SF. IERARH MARTIR ANTIM IVIREANUL 187
Lect. univ. dr. Ana Ocoleanu
PATRU DOCUMENTE DE LA ANTIM IVIREANUL (1707-1716) 194
Dr. Laurențiu-Ștefan Szemkovics
REALIZĂRILE SFÂNTULUI ANTIM IVIREANUL LA RÂMNIC (1705-1708)208
Pr. Laurențiu Rădoi
MITROPOLITUL ANTIM IVIREANUL, MISIONARUL CULTURII TEOLOGICE ROMÂNEȘTI 228
Pr. Drd. Iliescu Florin Mihai
SFÂNTUL ANTIM IVIREANUL ȘI LOGOSUL DESĂVÂRȘIRII MORALE ÎN VIAȚA COMUNITĂȚII 233
Drd. Vasile Gogonea
MOȘTENIREA SPIRITUALĂ A ANTIMULUI: MODELUL „RUGULUI APRINS” 240
Dragoş Ursu şi Ioana Ursu
SLUJITORI AI BIERICII DIN PROTOPOPIATUL TÂRGU CĂRBUNEȘTI, MARTIRI ȘI MĂRTURISITORI AI LUI HRISTOS ÎN ÎNCHISORILE COMUNISTE 247
Ana-Maria Iancu (Rădulescu)
CIRCULAȚIA POLIELEULUI ÎN ȚĂRILE ROMÂNE ÎN SECOLUL AL XIX-LEA 264
Arhid. drd. Nicuşor Lăzărică
ANALYSE ETHIQUE SUR LE DROIT A LA VIE. LE FACTEUR RELIGIEUX COMME ELEMENT DEFINITOIRE DE LA MARGE NATIONALE D’APPRECIATION 274
Mihaela-Viorica Ruşitoru

PREFAȚĂ

Identitatea noastră este dată de limba pe care o vorbim, de pământul pe care îl locuim, de familia din care provenim și de Biserica în care stăm și ne rugăm lui Dumnezeu. Nicio preocupare cu adevărat națională nu poate fi sesizată de-a lungul istoriei noastre fără conștiința apartenenței la Biserica strămoșească și a responsabilității față de înaintașii și urmașii noștri.

Pășim spre viitor doar cu măsura învățată de la înaintași, și reușim să dăm sens celor ce vor veni, doar luminați de nădejdea înaintașilor, care au ctitorit țara și cultura noastră, la lumina nestinsă a Adevărului credinței.

Bunul Dumnezeu a binecuvântat neamul și pământul nostru prin mijlocirea sfinților care s-au ridicat din rândul generațiilor de români, sau au venit la strămoșii noștri, trimiși de Dumnezeu cu un scop precis, acela de a-i apropia și mai mult de Dumnezeu, prin cuvânt, prin purtare și prin zidirea de biserici.

Din rândul acestor sfinți, la loc de mare cinstire se găsește în calendarul nostru Sf. Ier. Mar. Antim Ivireanul, care, odată ajuns aici, se identifică cu cauza noastră națională și cu aspirațiile credincioșilor simpli din satele și orașele românești. El i-a iubit pe toți, simțindu-se dator să-i învețe, să le scrie cărți, să le sfințească biserici și să le ofere un exemplu de credincios, călugăr, tipograf, om de cultură și sfânt pentru toți cei ce își vor aminti de viața sa virtuoasă și de sfârșitul său mucenicesc: „Aduceți-vă aminte de mai-marii voștri, care v-au grăit vouă cuvântul lui Dumnezeu; priviți cu luare aminte cum și-au încheiat viața și urmați-le credința" (Evr. 13,7).

La împlinirea a 300 de ani de la sfârșitul său martiric, în anul 2016, declarat de Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române drept *Anul comemorativ al Sfântului Ierarh Martir Antim Ivireanul și al tipografilor bisericești*, Facultatea de Teologie Ortodoxă din Craiova a organizat la Tg.Cărbunești simpozionul național *Sfântul Ierarh Antim Ivireanul, ctitor de cultură și spiritualitate românească*. Osteneala Sfântului Antim Ivireanul pentru credincioșii din Oltenia trebuia lăudată, nu doar în timpul slujbelor de hram la biserica Sf. Antim Ivireanul, ci și prin manifestări academice de anvergură națională și la nivel interdisciplinar, integrate în registrul liturgic al Bisericii Ortodoxe strămoșești.

Ca și cum ar fi fost chemați chiar de Sfântul Antim, au venit la Tg.Cărbunești academicieni, ierarhi, cadre didactice din învățământul universitar, preoți, istorici, oameni de litere, doctoranzi și cercetători, prezentând referatele cuprinse în acest volum.

Fiecare a evocat personalitatea ierarhului, teologului, sfântului, ctitorului, patriotului, tipografului și părintelui Antim din Iviria, din calitatea de urmași sau fii duhovnicești, moștenitori ai comorii neprețuite de cultură și spiritualitate românească la care

Sfântul ne-a făcut părtași pe toți. Cu toate acestea, centrul de interes al simpozionului nu a fost moștenirea pe care a lăsat-o românilor Sfântul Antim din Iviria, ci calitatea sa de ctitor al culturii și spiritualității românești.

Dintre articolele publicate în acest volum se remarcă „Învățături morale în Didahiile Sfântului Antim Ivireanul", semnat de Preasfințitul Nicodim, Episcopul Severinului și Strehaiei și „Sfântul Ierarh Martir Antim Ivireanul - prezent în lumea de azi prin lucrarea sa" scris de Preasfințitul Emilian Crișanul, Episcop Vicar al Arhiepiscopiei Aradului, care au demonstrat importanța ostenelilor marelui ierarh cărturar pentru credincioșii de ieri și de azi, dar și pentru preoții, călugării și ierarhii de mâine.

De mare interes este contribuția domnului profesor dr. Radu Ștefan Vergatti, membru al Academiei Oamenilor de Știință din România, care s-a ocupat de viața Sfântului Antim, deslușind aici câteva din enigmele tinereții acestuia, ca de exemplu împrejurările în care a devenit sclav, rob la turci și apoi liber în Constantinopol sau timpul în care a învățat meșteșugul tiparului.

Profesorii de la Facultatea noastră de Teologie și-au adus aportul la conturarea portretului de ctitor de spiritualitate românească, în special prin tipăriturile sale și traducerile cărților sfinte de slujbă, concentrându-și eforturile spre analiza pe text a acestor cărți și spre clarificarea contextului social, politic și religios în care sfântul și-a adus contribuția pe altarul credinței mărturisită prin faptă și cuvânt în Biserica din Oltenia și nu numai.

Contribuții esențiale au adus și domnul George Niculescu, profesor la Universitatea „Constantin Brâncuși" din Tg-Jiu, care a scris „Aantim Ivireanul - influențe și confluențe în spațiul geocultural sud-est european", împreună cu domnul conferențiar Gabriel Coșoveanu de la Facultatea de Litere din Craiova, preocupat de valențele literare ale operei antimiene și cu Laurențiu Szemkovicsi prin analiza serioasă adusă sigiliilor Sfântului Antim în câteva documente păstrate la Arhivele Statului din București.

Considerăm binevenite contribuțiile aduse în cercetarea vieții și operei Sfântului Ierarh Antim Ivireanul și concludente în ceea ce privește calitatea sa de ctitor și spiritualitate românească și-l rugăm pe acest Sfânt Ocrotitor al Olteniei, să-i pomenească înaintea Tronului Ceresc pe toți cei care s-au ostenit cu realizarea acestui volum.

ÎPS Prof.univ.dr.†Irineu,
Arhiepiscop al Craiovei şi Mitropolit al Olteniei

ABREVIERI

(ed.)-editor
(eds.)-editori
A.N.I.C.-Arhivele Naţionale Istorice Centrale
art.cit.-articol citat
BAR-Biblioteca Academiei Române
BOR-*Biserica Ortodoxă Română*
BRV-*Bibliografia românească veche*
cf.-conform
CNSAS-Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
CRV- *Carte românească veche*
Ed.-Editura
EIBMBOR-Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române
et.al. – și alți autori
dos.-dosarul
f.-lila
gr.-(în limba) greacă
in coll.-în colecția
ms.-manuscris
n.n.-nota noastră (a autorului)
op.cit.-opera citată
art.cit.-articolul citat
r.-verso
rom.- (în limba) română
ș.a.- și alții/ și altele
ș.u.- și următoarele.
Sf. Sfântul (sfânt, sfântă)
vol. -volumul
PL- Jean Paul Migne(ed.), Patrologia Latina
PG- Jean Paul Migne(ed.), Patrologia Graeca

ÎNVĂȚĂTURI MORALE ÎN *DIDAHIILE* SFÂNTULUI ANTIM IVIREANUL

PS Conf.Univ.Dr. †Nicodim Nicolaescu[1]

Keywords: *Didahs, Antim the Iberian, morality, commandments*
Abstract
The Didahs contain several moral teachings, which St. Hierarch Anthim the Iberian put in the hearts of his spiritual sons with great zeal. With a lot of gentleness in the description of virtues or commandments, he always writes at the first plural person, including himself among those in need of salvation. About vices and sins, he did not point any persons as negative example, and did not address them with superiority, but using the third plural person, proves much wisdom and pastoral tact. He was describing virtues with arguments in Sacred Scripture and the teachings of the Holy Fathers. About sin he spoke in general, highlighting, among other things, the sin of gossip and oaths.

Trăitor după modelul sfinților Apostoli și al marilor Părinți din mănăstiri și din pustiu, Sfântul Ierarh Antim Ivireanul, ca episcop la Râmnic și mitropolit al Țării Românești a purtat grijă de mântuirea turmei încredințate lui spre păstorire. El mărturisea: „datoria cea părintească ce am către dragostea voastră m-au îndemnat astăzi de am venit aici, pentru ca să vă cercetez sufletește de vreme ce m-a rânduit Dumnezeu ca pe-un nevrednic să fiu păstor și părinte duhovnicesc și învățătoriu la lucrurile ce se fac spre folosul mântuirii sufletelor voastre”.[2]

Pe tot parcursul vieţii, Sfântul Antim a fost smerit, fiind conştient că numai smerenia îl înalţă pe om, îl ajută să moştenească Împărăţia Cerurilor, în timp ce mândria aduce cădere şi pierzanie. Din cuvântul de întronizare ca mitropolit al Țării Românești, reiese printre altele smerenia acestui sfânt ierarh, dar și responsabilitatea de pimenarh: „Măcar că eu am fost mai mic și mai netrebnic decât toți, precum au fost și David mai mic între frați în casa tătâne-său, dară Dumnezeu n-au căutat la micșorarea și netrebniciia mea, nu s-au uitat la sărăciia mea și streinătatea mea, n-au socotit prostiia și neștiința mea, ci au căutat la bogățiia și noianul bunătății Sale și au acoperit de către oameni toate spurcăciunile și fărdelegile mele, carele sunt mai multe decât perii capului mieu și decât nisipul mării și m-au înălțat, nevrednic fiind, la această stepenă și mare vrednicie a arhieriei. Și m-au trimis la dumneavoastră să vă fiiu păstor, părinte sufletesc, rugător către Dumnezeu pentru buna sănătate și spăseniia dumneavoastră și a cinstitelor dumneavoastră case, purtători de grijă la cele ce ar fi spre folosul mântuinții și să vă fiiu de mângâiare la scârbele robiei cei vavilonești a lumii aceștiia, ca Ieremiia norodului lui Dumnezeu și ca Iosif, al unsprăzecilea fecior al patriarhului Iacov, egiptenilor; și dim-

1. Episcopul Severinul și Strehaiei, conferențiar la Universitatea din Craiova, Facultatea de Teologie Ortodoxă.
2. Sfântul Antim Ivireanul, *La Duminica Vameșului. Cuvânt de învățătură*, în *Didahii*, Ed. Basilica, Bucureşti, 2016, p. 177.

preună cu dumneavoastră să pătimesc la toate câte va aduce ceasul și vremia, pentru care lucru am datorie să priveghez cu osârdie și făr' de lene, zioa și noaptea și în tot ceasul, pentru folosul și spăseniia tuturor de obște, învățându-vă și îndreptându-vă cu frica lui Dumnezeu, pre calea cea dreaptă".[1]

Adeseori, cu multă responsabilitate şi purtare de grijă, în predicile şi cuvintele sale de învățătură a dojenit şi mustrat pe fiii săi duhovnicești pentru păcatele lor. A fost mereu stăpânit de dorința de a mișca inimile credincioșilor ce îi ascultau cuvintele, de a le mișca voința prin hotărârea de a nu mai repeta păcatele, de a nu mai înjura, de a nu mai cleveti. El îi întreba retoric: „ce neam înjură ca noi, de lege, de cruce, de cuminecătură, de morți, de comândare, de lumânare, de suflet, de mormânt, de colivă, de prescuri, de ispovedanie, de botez, de cununie și de toate tainele sfintei biserici și ne ocărâm și ne batjocorim noi înșine legea?! Cine din păgâni face acestea, sau cine-și măscărește legea ca noi? Oare, nu înjurăm cu acestea toate pre Dumnezeu? Oare, nu ocărâm cu acestea poruncile Lui? Că El singur ne-au arătat și ne-au învățat aceste taini, ca prin mijlocul lor să ne curățim de păcate și să-L îmblânzim asupra noastră la scârbe și la nevoi. Dară noi, deacă auzim pre cineva că înjură [în jurăminte] de cele ce am zis, în loc de a-l certa și a-l înfrunta, ca pre un om făr'de socoteală, noao ne pare bine și râdem. De sunt acestia lucruri creștinești, zică cine are Dumnezeu. Încăș, pe lângă acestea toate, mai adaogem cu răutatea că pre părinții noștri îi ocărâm și-i batem; pre bătrâni îi necinstim, pre domni și pre boieri îi blestemăm, pre arhierei nu-i ținem într-o nimica, pre călugări îi clevetim, pe preoți îi ocărâm, bisericile le ținem ca niște grajduri și când mergem la dânsele, în loc de a asculta slujbele și a ne ruga lui Dumnezeu, să ne iarte păcatele, iar noi vorbim și râdem și facem cu ochiul, unul altuia mai rău decât pe la cârciume. Sărbătorile și praznicele nu le ținem, ca o nimica, ci atuncea facem cele mai rele, de bucurăm pe dracul și atunce vindem și cumpărăm".[2]

Omilia pare dură prin vădirea în mod direct a păcatelor, însă era apreciat de ascultătorii săi care simțeau sfințenia vieții lui, nevoința, cultura teologică și profană. Ei văzuseră realizările lui ca tipograf şi ctitor de lăcaşuri sfinte, văzuseră râvna pentru săvârșirea jertfei euharistice și predicarea cuvântului Evangheliei Domnului Iisus Hristos. Cu grija de a nu-i supăra pe ascultători, el se exprima la persoana întâi plural, incluzându-se, din smerenie, și pe sine între păcătoși. El zicea: „Ne-am abătut cu toții de la calea dreptății și împreună ne-am netrebuit, după cum zice David și nu sântem până întru unul a cunoaște și a cerca pre Domnul. Căci, fiind orbiți de deșertăciunile cele lumești, nu ne bucurăm la altceva făr' numai la lucrurile întunericului veacului acestuia; și sântem porniți cu toții spre răutăți, ca o roată când dă la vale și nu să poate opri și sântem toți, cu totul, ca niște dobitoace necurate, tăvălindu-ne în răsfăciunile cele spurcate și de nimica".[3]

În cuvântul de învățătură ținut în ziua Sfântului Dimitrie Izvorâtorul de Mir, Sfântul Ierarh Antim vorbește despre lume, pe care o compară cu o mare învolburată. Corăbiile sunt împărățiile, vânturile sunt comparate cu nevoile. El spunea: „Lumea aceasta iaste ca o mare ce se turbură, întru care niciodată n-au oamenii odihnă, nici liniște.

1. Idem, *Aceasta o am zis când m-am făcut mitropolit*, în *Didahii*..., pp. 96-97.
2. Idem, *La Duminica Vameşului*..., pp. 180-181.
3. Ibidem, p. 181.

Corăbiile între valuri sânt împărățiile, crăiile, domniile și orașele, mulțimea norodului, politiile, supușii, bogații și săracii, cei mari și cei mici, sânt cei ce călătoresc și se află în nevoie. Vânturile cele mari ce umflă marea sânt nevoile cele ce ne supără totdeauna. Valurile ce luptă corabia sânt nenorocirile carele să întâmplă în toate zilele. Norii ce negresc văzduhul, fulgerele ce orbesc ochii, tunetile ce înfricoșează toată inima vitează sânt întâmplările cele de multe feliuri, neașteptatele pagube, înfricoșările vrăjmașilor, supărările, necazurile ce ne vin de la cei din afară, jafurile, robiile, dările cele grele și nesuferite, carele le lasă Dumnezeu și ne încungiură, pentru ca să cunoască credința noastră și să ne vază răbdarea".[1]

Didahiile Sfântului Ierarh Martir Antim Ivireanul ne oferă multe învățături morale cu privire la virtuțile și faptele bune pe care este îndatorat să le împlinească omul pentru mântuire. De asemenea, au fost descrise în parte păcatele care-l împiedică pe om să aibă parte de Dumnezeu, Creatorul său.

I. Virtuți și fapte bune

În *Cazania la Sfântul Ierarh Nicolae*, Sfântul Ierarh Antim Ivireanul vorbește despre virtuți. El spune că după cum omul este făcut de Dumnezeu din *suflet cuvântătoriu* și *trup simțitoriu*, la fel are și virtuți îndoite: sufletești și trupești. Virtuțile sunt numite de el *bunătăți*. După el, *bunătățile sufletești* sunt patru și anume: vitejia, înțelepciunea, dreptatea și curățenia, iar *bunătățile trupești* sunt tot patru: „tăria, întregime, fromosețea și sănătatea".[2] După ce prezintă aceste virtuți sufletești și trupești, autorul *Didahiilor* conclude că din acestea se nasc patru „bunătăți de obște: credința, nădejdea, dragostea și smerenia".[3] Se poate observa că alături de cele trei virtuți teologice este adăugată și smerenia, despre care zice că este „legătura și pecetea tuturor bunătăților".[4]

În continuare vom face o prezentare a *bunătăţilor*, așa cum au fost descrise de autorul *Didahiilor*.

1. *Smerenia*

Sfântul Antim era conștient că prin smerenia arătată de Domnul Iisus Hristos a fost distrus păcatul neascultării săvârșit de Adam în Rai. El cunoștea îndemnul Domnului Iisus Hristos: „Luați jugul Meu asupra voastră și învățați de la Mine că sunt blând și smerit cu inima și veți găsi odihnă sufletelor voastre; căci jugul Meu este bun și sarcina Mea este ușoară" (Matei 11, 29-30). Referitor la aceasta, Calist și Ignatie Xantopol arată că „precum, deci, în strămoșul nostru și în cei ca el rădăcina și maica tuturor relelor este părerea de sine (mândria), așa și în Dumnezeu-Omul Iisus Hristos și în cei ce doresc să viețuiască după El, începutul, izvorul și temelia tuturor celor bune este smerenia".[5]

1. Idem, *Cuvânt de învăţătură la octomvrie 26, în zioa Sfântului şi Marelui Mucenic Dimitrie Izvorâtoriului de Mir asupra cutremurului*, în *Didahii*..., p. 101.
2. Idem, *Luna lui decemvrie, 6. Cazanie la Sfântul Nicolae*, în *Didahii*..., p. 132.
3. Ibidem.
4. Ibidem, p. 134.
5. Calist şi Ignatie Xanthopol, *Metodă şi regulă foarte amănunţită care are mărturiile sfinţilor şi poate fi întrebuinţată cu ajutorul lui Dumnezeu de către cei ce-şi aleg să vieţuiască în linişte şi singurătate, sau despre purtarea, petrecerea şi vieţuirea lor şi despre toate bunătăţile ce le pricinuieşte liniştirea celor ce se străduiesc cu ea, cu dreaptă judecată*, 15, în col. *Filocalia sfintelor nevoinţe ale desăvârşirii* (în continuare *Fil. rom.*), vol. 8, traducere, introducere și note de pr. prof. dr. Dumitru Stăniloae, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe

Inspirat de Dumnezeu, mitropolitul Antim precizează că se pot împlini toate virtuțile, dar dacă nu este smerenie acestea sunt *pierdute*, adică zadarnice și fără de niciun folos, „toate stricate, toate-s de nimica și osteneala lor iaste în deșert pentru căci smerenia este maica tuturor bunătăților”.[1] După cum mândria este păcatul cel mai mare dintre toate păcatele de moarte, la fel și smerenia este virtutea care hrănește pe celelalte virtuți (bunătăți), le ajută să crească și le ferește de toate primejdiile și de pieire.[2]

Cu mult înainte de Sfântul Antim, Ilie Ecdicul spunea că după cum temelia (substanța) bogăției este aurul, la fel și temelia virtuții este smerenia.[3] El arată că „precum negustorul fără aur nu e negustor, chiar dacă este foarte destoinic în negustorie, așa nici nevoitorul fără smerita-cugetare nu se va afla în stăpânirea dulceţilor virtuţii”.[4] Ilie Ecdicul mai spune că „precum credința este temelia celor nădăjduite (Evrei 11, 1), așa este chibzuința temelia sufletului, iar smerenia a virtuții”.[5]

2. *Credința*

Vorbind despre credință, Sfântul Ierarh Antim Ivireanul se inspiră din *Epistola către Evrei* (11, 1) a Sfântului Apostol Pavel. În limbajul vremii el spunea: „credința iaste ființa celor nădăjduite și lucrarea celor ce se văd dovedirii și fără de credință nu iaste cu putință nimeni să fie plăcut înaintea lui Dumnezeu, nici să se apropie de El”.[6]

În continuarea *Cazaniei la Sfântul Ierarh Nicolae*, în al cărui tropar se arată, printre altele, că a fost îndreptător credinței, mitropolitul cu viață sfântă din timpul domniei Sfântului Voievod Martir Constantin Brâncoveanu, inspirat din *Epistola Sfântului Apostol Iacov*, unde se precizează că „precum trupul fără suflet este mort, la fel și credința fără fapte este moartă” (Iacov 2, 17), spunea că numai *credința singură* nu aduce omului mântuirea. Se simțea în rândul păstoriților săi duhul protestant, al reformatorilor care propovăduiau mai ales în părțile Brașovului că mântuirea se poate asigura numai prin credință, conform conceptului *sola fide*. El spunea că „lăcașul credinței iaste inima omului și viața ei, faptele cele bune”.[7] În *cuvântul de învățătură la Duminica vameșului și a fariseului* descrie și starea celui necredincios. El zice că „din necredința noastră ni s-au împietrit inimile întru răutăți, ca a lui faraon, și umblăm ca niște cai sirepi, făr’ de zăbala și făr’ de rușine, până vom cădea într-o prăpastie și vom pieri. Cu aceste fapte ne lăudăm noi creștinii! O, vai de capetele voastre! Și cu creștinătatea ce avem? Poate că vom fi socotind că numai că ne numim creștini ne vom spăsi! Ba!”.[8]

3. *Nădejdea*

Una dintre *bunătățile de obște* este nădejdea, despre care Sfântul Antim Ivireanul spune că „iaste o îndrăzneală adevărată către Dumnezeu, dată în inima omului din dum-

Române, București, 1979, p. 40.

1. Sfântul Antim Ivireanul, *Luna lui decemvrie, 6. Cazanie la Sfântul Nicolae*..., p. 132.
2. Ibidem.
3. Ilie Ecdicul, *Culegere din sentinţele înţelepţilor strădalnici, întocmită de strădania şi osteneala celui mai mic presbiter şi advocat (ecdic) Ilie*, 40, în col *Fil. rom.*, vol. 4, trad. de prot. stavr. dr. Dumitru Stăniloae, Tipografia Diocezană, Sibiu, 1948, p. 287.
4. Ibidem, 41.
5. Ibidem, 51, p. 288.
6. Sfântul Antim Ivireanul, *Luna lui decemvrie, 6. Cazanie la Sfântul Nicolae*..., p. 133.
7. Ibidem.
8. Idem, *La Duminica Vameşului*..., p. 181.

nezeiasca strălucire, ca să nu deznădăjduiască niciodată de darul lui Dumnezeu, ci să fie încredințat cum că va lua, prin pocăință, ertăciune păcatelor”.[1]

Iisus Hristos, Care este *nădejdea noastră*, aduce această *bunătate* în inima omului cu darul Său. Această idee a luat-o autorul *Didahiilor* din *Epistola I către Timotei a Sfântului Apostol Pavel*, „după porunca lui Dumnezeu, Mântuitorul nostru, și a lui Iisus Hristos, nădejdea noastră” (I Timotei 1, 1).

În *Cuvântul de Învățătură la Duminica Vameșului* reia aceeași definiție a nădejdii, după care completează că nădejdea este de două feluri: una bună și alta rea. El arată că „bună iaste aceia când nădăjduiaşte cineva la Dumnezeu să se mântuiască, sau alt bine ce va să petreacă, că nici osteneşte, nici cheltuiaşte nimic, cum zice David, că: «Cel ce nădăjduiaşte spre Dumnezeu mila îl va încungiura». Rea iaste aceia când nădăjduiaşte cineva la om să-i facă vreun bine, sau vreo îndemână la lucrurile ceste trecătoare ale lumii, care nădejde iaste mincinoasă şi deşartă, cum zice iarăş David: «Nu vă nădăjduiţi pre boiari, pre fiii oamenilor, la carii nu iaste mântuire». Aşijderea zice şi Solomon: «Blestemat să fie tot cel ce nădăjduiaşte spre om»”.[2]

4. *Dragostea*

Despre dragoste, Sfântul Antim spune ascultătorilor săi că este mai mare decât nădejdea și credința. Ea este „temeiul și vârful tuturor bunătăților și face cale către Dumnezeu tuturor celor care o iubesc”.[3]

Inspirat din Sfântul Evanghelist Ioan, care spunea că nu poate iubi cineva pe Dumnezeu dacă-l urăște pe fratele său (I Ioan 4, 20), Sfântul Antim adaugă: „neavând dragoste între noi şi nepohtindu-ne binele unul altuia, după porunca lui Dumnezeu, n-avem nici credinţă, nici nădiajde, nici dragoste şi sântem mai răi, să mă ertaţi, decât păgânii”.[4]

De asemenea, în *Cuvânt de învățătură la duminica lăsatului de brânză* spunea: „Cu dragoste să ne încredinţăm că de vom iubi pre vecinii noştri după porunca lui Dumnezeu, ca înşine pre noi şi le vom face bine vom fi şi noi dumnezei şi fiii Celui de sus, după cum zice David. Că dragostea iaste singur Dumnezeu şi cela ce rămâne în dragoste, în Dumnezeu rămâne şi Dumnezeu într-însul”.[5]

El are în vedere, într-o omilie, nu numai lipsa iubirii aproapelui, ci şi condamnarea păcatului urii: „Dară tu, căci urăşti pre fratele tău atâta cât nici în ochi nu vei să-l vezi, ci-i porţi pizmă şi-l zavistueşti pre la unii şi pre la alţii, ca să-i faci pagubă şi să-l supui, să-l sărăceşti, tu, adevărat nu eşti creştin, nici om pe pământ, ci eşti singur satana, carele au pârât pre Dumnezeu la Adam”.[6]

Un aspect important, ca semn al dragostei, îl reprezintă iertarea vrăjmașilor, după exemplul Domnului Iisus Hristos, al Sfântului Arhidiacon Ștefan și al multor sfinți. El spunea: „ne-a învățat Evanghelia să iertăm pe vrăjmașii noștri pentru ca să ne ierte și pe

1. Idem, *Luna lui decemvrie, 6. Cazanie la Sfântul Nicolae*..., p. 133.
2. Idem, *La Duminica Vameşului*..., p. 178.
3. Idem, *Luna lui decemvrie, 6. Cazanie la Sfântul Nicolae*..., p. 134.
4. Idem, *La Duminica Vameşului*..., p. 180.
5. Idem, *Cuvânt de învăţătură la Dumineca lăsatului sec de brânză, I*, în *Didahii*..., p. 195.
6. Idem, *Luna lui decemvrie, 6. Cazanie la Sfântul Nicolae*..., p. 140.

noi Părintele cel Ceresc”.[1]

5. *Milostenia*

Virtutea dragostei se manifestă în exterior prin milostenie: „Cu milostenia să îmblânzim pre Dumnezeu, dând cu dragoste milă, din agonisitele noastre cele drepte, lipsiţilor, săracilor, streinilor, bolnavilor şi celor ce sunt întru închisori. Şi atunce vom fi şi miluiți de Dumnezeu”.[2]

Sfântul Antin atrage atenția ascultătorilor săi că milostenia făcută din lucrurile furate (din jaf) aduce mai multă osândă. Este îngăduită milostenia celui ce, pocăindu-se, nu mai fură din avuția semenului său şi se pocăiește. Este prezentat ca exemplu Zaheu vameșul, care promite că jumătate din averea sa o va da săracilor. El aude de la Domnul nostru Iisus Hristos cuvintele: „Astăzi să făcu mântuire casei aceștia pentru că și acesta fiu al lui Avraam iaste”.[3]

Sfântul Antim era conştient că mulți dintre ascultătorii săi erau săraci. Acestora le spunea că „mai sânt și alte feliuri de milostenii; că de vei îndemna pre cineva să facă vreun bine, milostenie iaste; de vei sfătui pre cineva la lucrurile cele sufleteşti, milostenie iaste; de vei mângâia inima vreunui scârbit cu cuvinte, milostenie iaste şi în scurte cuvinte, de vei da un pahar de apă rece cuiva, în numele lui Hristos, adevărat să ştii că nu-ți vei piarde plata”.[4]

6. *Ascultarea de Dumnezeu prin împlinirea poruncilor Lui*

În *cuvântul de învățătură la preobrajenia Domnului nostru Iisus Hristos*, Sfântul Ierarh Antim Ivireanul se referă la ascultarea pe care este îndatorat să o aibă fiecare creștin față de Domnul nostru Iisus Hristos. Pe Muntele Taborului, la Schimbarea la Față (preobrajenia) a Domnului, cei trei apostoli, Petru, Ioan și Iacov, au auzit glasul Tatălui Ceresc din nor zicând: „Acesta iaste Fiul Mieu cel iubit întru Carele bine am vrut; pre Acesta ascultați” (Matei 3, 17), specificând că nu le-a poruncit numai apostolilor „pre Acesta ascultați”, ci şi tuturor creștinilor. Prin *ascultare*, după Sfântul Antim, nu se înțelege *auzire*, ci se înțelege împlinirea, săvârșirea unei fapte, a unui lucru, „adecă cum am zice unei slugi: du-te de fă, iată ce, și el auzind cuvântul să supune ascultării și merge de face”.[5]

Împlinirea poruncilor lui Dumnezeu înseamnă ascultare şi manifestarea iubirii faţă de El: „Cel ce are poruncile Mele și le păzește pe iale, acela iaste cela ce Mă iubește” (Ioan 14, 21). În continuare sunt amintite mai multe porunci date de Domnul nostru Iisus Hristos, din care amintim câteva la care adăugăm și interpretarea Sfântului Antim. El spunea: „Hristos zice «nu judecați ca să nu fiți judecați», iar noi de-a puteria fi nu iaste nici zi, nici ceas să nu judecăm de rău, nu numai pe cei ce-i știm ci și pe cei ce nu-i știm”.[6] În continuare citim: „Hristos zice: «Precum pohtiți să vă facă voao oamenii faceți și voi lor». Noi pohtim să ne cinstească toți, să ne laude, să ne fericească, să ne grăiască

1. Ibidem, p. 141.
2. Idem, *Cuvânt de învăţătură la Dumineca lăsatului sec de brânză, I*..., p. 194
3. Ibidem, p. 195.
4. Idem, *Cuvânt de învăţătură la Dumineca lăsatului sec de brânză, II*, în *Didahii*..., p. 204.
5. Idem, *Cuvânt de învăţătură la preobrajeniia Domnului nostru Iisus Hristos, II*, în *Didahii*..., p. 282.
6. Ibidem, p. 283.

de bine, să facă toți după pohta noastră, să nu ne stea nimenea împotrivă, nici să ne zică nimica, de am face verce rău; iară noi pohtim să osândim pre toţi, să nu dăm nimănui nimica, să nu facem nimărui nici un bine, nici să se folosească nimenea de noi. Pre toţi îi hulim, pre toţi îi grăim de rău, pre toţi îi pârâm, pre toţi îi luom în râs şi în batjocură, tuturora le zicem că sânt nebuni şi fără nici o socoteală numai pre noi înşine, voiu cuteza a zice, ne facem mai înţelepţi şi decât Dumnezeu şi nu ne aducem aminte că înţelepciunea lumii aceştiia iaste nebunie înaintea lui Dumnezeu".[1]

Întotdeauna Sfântul Antim se include și pe sine, vorbind de la persoana întâi plural: „Hristos zice: «Poruncă nouă dau voao, ca să vă iubiți unul pre altul», iar noi ne urâm și ne căutăm ponciș unul altuia, ca când ne-am fi ucis părinții sau ne-am fi făcut alt rău, ceva".[2]

Tot cu privire la ascultare și împlinirea poruncilor, el spune: „Pre Dumnezeu nu voim să-L ascultăm, la cele ce ne învaţă să facem, pentru binele şi folosul nostru cel sufletesc, ce ne par, învăţăturile Lui grele şi rele şi pentru aceia nu-L cinstim, ca când ni-ar fi vrăjmaş de moarte. Iar pre oamenii cei ce nu să tem de Dumnezeu, nici să ruşinează de feţele omeneşti îi ascultăm la cele ce ne învaţă să le facem, spre pierzarea sufletelor noastre".[3]

Inspirat din *Cartea I a Regilor* unde se spune că ascultarea este mai mare decât jerfa (I Regi 15, 22), Sfântul Antim zice: „Mai bine place lui Dumnezeu ascultarea decât jărtvele, pentru căci cine jărtvuiaşte, aduce lui Dumnezeu lucru strein, iar cine-**L** ascultă supune voinţa sa lui Dumnnezeu şi slobozeniia, dintru care ascultare ce altă jărtvă poate să se afle mai plăcută lui Dumnezeu? Şi dumnezeescul Efrem, la cuvântul ce face pentru ascultare zice: «O ascultare poate mai mult decât toate bunătăţile»".[4]

Pentru folosul duhovnicesc al ascultătorilor, Sfântul Antim aduce exemple de persoane din Vechiul Testament care, după ascultare și împlinirea poruncilor lui Dumnezeu, au fost binecuvântați. Astfel se face referire la Noe, Avraam, Isaac, Moise, apoi este amintit Sfântul Petru care umblă pe apă și apoi ajunge „verhovnic al apostolilor".[5]

În *Cuvânt de învățătură la Stretenia Domnului nostru Iisus Hristos* sunt amintite cele zece porunci din Vechiul Testament date de Dumnezeu lui Moise pe muntele Sinai. După enunțarea unei porunci adaugă că nu este împlinită. Spre exemplu: „a patra poruncă zice să cinstim pe părinții noștri, iar noi îi ocărâm și îi batem".[6]

7. *Pocăința și spovedania păcatelor* a fost în atenția autorului *Didahiilor*. El spunea: „Iubiților miei, vă învăț cu frica lui Dumnezeu ca un părinte sufletesc și păstoriu ce vă sânt, să vă veniți în fire și să vă căiți de lucrurile cele necuvioase, că Dumnezeu iaste milostiv și deacă va vedea întoarcerea noastră și pocăința cea bună, ne va ierta".[7]

Sfântul Antim a scris o didahie numai despre pocăință. El arată că acest dar al po-

1. Ibidem.
2. Ibidem.
3. Ibidem, p. 284.
4. Idem, *Cuvânt de învăţătură la preobrajeniia Domnului nostru Iisus Hristos, III*, în *Didahii*...,, p. 290.
5. Ibidem, p. 291.
6. Ibidem, p. 188.
7. Idem, *Cuvânt de învăţătură la preobrajeniia Domnului..., I,* p. 182.

căinței a fost dat numai omului. Pocăința se realizează prin exprimarea părerilor de rău pentru păcatele săvârșite, rugăciune cu străpungere de inimă și lacrimi. Rezultatul este acela că „leagă mâinile lui Dumnezeu, îi ia armele a dreptei Lui răsplătire, preface urgiia Lui spre ertăciune, îl face blând, ertătoriu, îndelung răbdătoriu, milostiv, iubitoriu asupra celui păcătos, carele atâta L-au necinstit și nu L-au băgat în seamă”.[1] Pentru a fi primită, pocăința se cuvine să fie „adevărată ca a lui David”.[2] Pocăința adevărată înseamnă, după Sfântul Antim, schimbarea vieții, a firii, supunerea trupului”.[3]

Odată cu pocăința este necesară și mărturisirea păcatelor sau *ispovedaniia*, cum spunea Sfântul Antim, înaintea icoanei Domnului nostru Iisus Hristos, în prezența preotului duhovnic, care are putere de a dezlega: „Cu ispovedaniia să ne spălăm păcatele, mărturisindu-ne înaintea duhovnicilor noştri, cu frică şi cu inimă înfrântă, ca înaintea lui Dumnezeu, pârându-ne înşine pre noi, iar nu să dăm pricina la alţii sau să zicem că de nevoe am făcut, sau prin neputinţă, că nu ne vom folosi nimic”.[4]

Spovedanie este necesară tuturor oamenilor: „Şi avem datorie cu toţii, din mic până la mare, bărbaţi şi mueri, copii şi fete, bătrâni şi tineri, însuraţi şi neînsuraţi, să facem trei lucruri: întâi, să ne ducem fieştecine la duhovnicul său, să ne mărturisim păcatele, cu multă cucerie şi cu înfrângere de inimă, spuind cu îndrăzneală şi făr’ de nici o temere, toate cât am făcut, sau cu cuvântul, sau cu fapta, sau cu cugetul, de voe sau făr’ de voe, prin ştiinţă sau prin neştiinţă, pentru căci ispovedania iaste una din cele şapte taini ale sfintei biserici şi când ne ispoveduim, lui Dumnezeu ne ispoveduim, iar nu preotului”.[5]

Sfântul Antim precizează că și clericii sunt îndatorați să-și mărturisească păcatele: „Şi nu numai mirenii să cade să se ispoveduiască, ci mai vârtos şi noi cei bisericeşti, adecă: diaconii, preoţii, călugării, arhiereii, căci noi încă sântem păcătoşi şi greşiţi înaintea lui Dumnezeu, mai cu mult decât cei proşti; şi ce greşale facem, mai mult prin ştiinţă le facem şi, de nu ne vom pocăi, vom să avem mai multă osândă decât cei ce greşesc prin neştiinţă, după cum zice la *Sfânta Evanghelie*, la 12 capete ale Lucăi: „Că cel ce cunoaşte mult, mult să va pedepsi şi celui ce i s-au dat mult, mult i se va cere”.[6]

Știa Sfântul Antim că vrăjmașul diavol, după ce îmbie pe om la săvârșirea păcatului, îi aduce apoi rușine în cuget cu scopul de a-l îndepărta de la spovedanie: „Şi când ne ispoveduim să nu ne ruşinăm de duhovnicul şi de vom ascunde cevaş păcatele noastre, măcar cât de puţin, că nu ne vom folosi nimic. Că vedem în sfintele cărţi că mulţi, nespuindu-şi păcatele toate la duhovnic, s-au osândit în munca iadului. Şi, pentru ca să nu cădem şi noi în osândă, trebue să spunem toate deplin, pentru ca să luom şi ertăciune desăvârşit. Şi apoi, deaca ne vom ispovedui, ce canon ne va da duhovnicul, să-l priimim cu multă dragoste şi să-l facem deplin; că precum un om, când iaste dator cuiva cu niscare bani, până nu-i va plăti nu să ţine mântuit, aşa şi cela ce are canon de la duhovnicul său şi nu-l face, nu să va putea mântui de păcate. De aciia să ne ferim, veri

1. Idem, Învățătură asupra pocăinţii, în *Didahii...,* p. 323.
2. Ibidem, p. 325.
3. Ibidem, p. 327.
4. Idem, *Cuvânt de învăţătură la preobrajeniia Domnului..., III*, p. 192.
5. Idem, *Cuvânt de învăţătură la Dumineca lăsatului sec de brânză..., II*, p. 199.
6. Ibidem.

cu ce mijloc am putea, de păcate”.[1]

Pocăința continuată cu mărturisirea păcatelor a fost subiect prezentat fiilor duhovnicești cu multă râvnă de Sfântul ierarh Antim Ivireanul.

8. *Rugăciunea* este o altă virtute pe care a practicat-o și a predicat ascultătorilor despre importanța ei. În *Cuvântul de învățătură la Duminica Floriilor*, el spunea: „Drept aceia, iubiţii miei ascultători, mă rog pentru numele lui Iisus Hristos, carele Ş-au vărsat preacinstit şi scump sângele Său, de ni-au răscumpărat din robiia diavolului, să ne venim în fire şi să ne luom seama”.[2] După ce arată ascultătorilor că rugăciunea trebuie făcută cu credință și nădejde, el încurajează prin cuvintele: „Dumnezeu iaste Tată de obşte al tuturor. Pre toţi ne iubeşte ca pre nişte adevăraţi fii ai Lui şi nu poate răbda milostivirea Lui cea iubitoare de oameni să ne aflăm pururea în ticăloşii şi în nevoi, ce numai aşteaptă rugăciunea noastră; ia aminte să audă glasurile noastre; stă pururea cu urechile deşchise, pentru ca să ne asculte, îndată ce vom chiema numele Lui cel sfânt”.[3]

Sfântul Ierarh Antim precizează că pentru a gusta creștinul bucuria împlinirii rugăciunilor, este necesară pocăință. El spunea: „noi, cei încărcați de grele păcate, cum pohtim să asculte Dumnezeu rugăciunile noastre și să dea bunătățile ce cerem?”[4]

Rugăciunea este împiedicată de păcat. El spunea: „Păcatele voastre cele multe sânt acelia ce opresc mila Lui şi acelia nu lasă rugăciunile voastre să ajungă înaintea scaunului dumnezeieștii Lui măriri”.[5]

Îndepărtarea credinciosului care se roagă de păcat și fărădelege este necesară: „Să cuvine întâi să lăsăm răutatea, jafurile, strâmbătăţile, urâciunea, vrajba, zavistiia şi atunce să ne rugăm, pentru căci atunce vom afla ascultătoare urechile lui Dumnezeu”.[6]

În continuarea cuvântului pus la inimile ascultătorilor, evidenţiază *curăţenia*: „când noi suntem curați, atunce ajunge și rugăciunea noastră la ceriu”.[7]

Inspirat din *Sfânta Evanghelie de la Matei*, unde este scris Cuvântul Domnului nostru Iisus Hristos: „unde sunt doi sau trei adunați în Numele Meu, acolo sunt şi Eu” (Matei 18, 20), Sfântul Antim analizează importanța rugăciunii obștești: „pentru aceea vă pohtesc, feții miei, așa să vă rugați, pururea și toți deodată. Și mai vârtos întru aceste vremi ce s-au înmulțit nevoile și pre toți, împreună, de toate părțile ne-au încunjiurat nenorocirile, necazurile și scârbele”.[8]

Tot cu privire la rugăciunea de obște, predica: „Să cuvine, că precum iaste răutatea şi întâmplarea de obşte, să fie şi rugăciunea de obşte. Toţi să ne rugăm, toţi să cerem ajutoriu, precum au făcut şi apostolii astăzi în corabie, de au strigat toţi cu o gură şi cu o inimă: „Doamne, mântuiaşte-ne că perim. Iară nu unul să se roage şi altul nici să gândească; unul să plângă şi altul să râză; unul să se întristăze şi altul să se bucure. Pentru

1. Ibidem, p. 201.
2. Idem, *Cuvânt de învăţătură la Dumineca Floriilor, I*, în *Didahii...*, p. 213.
3. Idem, *Cuvânt de învăţătură la octomvrie 26, în zioa Sfântului şi Marelui Mucenic Dimitrie...*, p. 103.
4. Ibidem, p. 104.
5. Ibidem, p. 105.
6. Ibidem.
7. Ibidem.
8. Ibidem, p. 106.

căci atunce adevărat, Dumnezeu nu ne ascultă”.[1]

O grijă deosebită a avut Sfântul Antim întru a face cunoscut fiilor săi duhovnicești cum trebuie făcută rugăciunea. El spunea că rugăciunea trebuie să fie făcută cu multă căldură, să izvorască din inimă. Făcută așa, rugăciunea „va pătrunde cerurile și intră în urechile lui Dumnezeu”.[2]

De asemenea, se arată că dacă rugăciunea este făcută cu *mulțumită*, atunci „vine darul Duhului Sfânt și dracii se gonesc și toată puteria potrivnicului se depărtează și fuge”. Inspirat din Sfântul Ioan Hrisostom, arată că „rugăciunea iaste paza curățeniei, pecete fecioriei, opreliște mâniei, ținere mândriei, curățenie zavistiei, pierzare urgiei și temeiul păcii; și, în scurte cuvinte, cel ce face rugăciune, vorbește cu Dumnezeu”.[3]

8. ***Postul*** este, alături de rugăciune, o armă puternică împotriva a toată lucrarea vrăjmașului. El spunea că cu „postul să ne ușurăm trupul, să ne limpezim mintea și să ne bucurăm cu sufletul, ca să vie darul lui Dumnezeu asupra noastră, care post trebuie să-l facem cu rugăciuni amestecat. Că precum nu sânt dulci bucatele făr’ de sare, aşa nici postul făr’ de rugăciuni”.[4]

Se amintea păstoriților că Adam a fost izgonit din rai fiindcă nu a respectat postul. El a rînduit postul pentru folosul sufletesc, și nimeni să nu-l strice „fiindcă dacă-l va strica va fi zgonit de dînsul din grădina bisericii, ca și Adam din Rai”.[5]

Folosul postului este arătat prin cuvintele: „postul iaste pace de obște a sufletului şi a trupului, traiu făr de turburare, petrecanie cu bună întocmire, viaţă ce veseleşte pre Dumnezeu şi întristează pre vrăjmaşul; că precum sânt păzitori celor ce postesc sfinţii îngerii şi-i feresc de toate primejdiile, aşa sunt şi celor ce nu postesc păzitori dracii şi-i îndeamnă la multe păcate”.[6]

Pântecele este cel care, prin păcatul lăcomiei, îndeamnă spre mâncare, aceasta fiind o luptă, un război nevăzut, însă, pentru biruinţă este necesară postirea de *răutăți*. Postul este necesar sufletului, așa după cum mâncarea este necesară trupului. Dezvoltând această idee, marele ierarh din timpul Sfântului Voievod Martir Constantin Brâncoveanu spunea: „că trupului îi trebuie mâncare, iară sufletului nu-i trebuie răutăți; și din mâncare cunoști oricare dulceață, iar din răutate nu o să cunoști alt nimic, fără numai vătămare de suflet și călcare de lege”.[7]

Despre post, Sfântul Antim mai spunea că este „zeciuiala anului” și a fost arătat de Domnul nostru Iisus Hristos, care-a postit patruzeci de zile și patruzeci de nopți, după cum scrie și Sfântul Evanghelist Luca în capitolul al patrulea al Evangheliei. Merită remențională precizarea că „precum nu sânt dulci bucatele făr’ de sare, așa nici postul făr’ de rugăciune”.[8]

Inspirat din Sfântul Vasile cel Mare, care spunea că îngerii „scriu pe cei ce pos-

1. Ibidem.
2. Idem, *Cuvânt de învățătură la Dumineca lăsatului sec de brânză..., I*, p. 193.
3. Ibidem.
4. Ibidem.
5. Ibidem, p. 191.
6. Ibidem, p. 194.
7. Ibidem.
8. Idem, *Cuvânt de învățătură la Dumineca lăsatului sec de brânză..., II*, p. 201.

tesc", Sfântul Antim completa: „să căutăm și noi să nu ne păgubim de scrierea îngerului, pentru puținică dulceață a mâncării".[1] Postul este folositor fiindcă „iaste pace de obște a sufletului și a trupului, traiu făr' de tulburare, petrecanie cu bună tocmire, viață ce veselește pre Dumnezeu și întristează pre vrăjmașul; că precum sunt păzitori, celor ce postesc, sfinții îngeri și feresc de toate primejdiile, așa sunt și celor ce nu postesc păzitori dracii și îndeamnă la multe păcate".[2]

Cu multă grijă aminteşte şi de *postirea de rele*, adică de hotărârea de a nu mai păcătui: „nu postim numai de bucate, ci mai vârtos să ne postim de rele; căci ne vătămăm sufleteşte, adecă de hule, de înjurături, de zavistii, de mânii, de urgii, de clevete, de pârăle ce aveţi obiciaiu ce vă pârâţi unul pre altul, ca să vă sărăciţi care lucru îl face numai singur diavolul, că el iaste vrăjmaş neamului omenesc; şi cine are acel obiciaiu de pârăşte pre fratele său, creştinul, pentru ca să-l păgubească şi să-l sărăcească, să se lase de acel lucru; că toate păcatele câte va face după ce să va ispovedui şi-şi va face canonul ce-i va da duhovnicul i să vor erta, iar acel păcat, al pârăi, nu i să va erta nici cu un mijloc, că iaste mai mare decât uciderea".[3] Era conştient că unii fii duhovniceşti, sub pretextul unor boli uşoare sau închipuite, renunţă la post. Din acest motiv arată că nu este îngăduit creştinului să renunţe la post pe motiv de boală: „Nu amesteca postul cu meşterşugitele tale pofte, că nu vei rămânea nepedepsit. Nu aduce la mijloc boale mincinoase. Nu zice minciuni asupra postului, cum că iaste făcător de boale, pentru căci iaste făcător de sănătate".[4]

9. *Serbarea duminicii și a praznicelor şi participarea la slujbele Bisericii*

Sfântul Antim Ivireanul, în purtarea Sa de grijă ca primenarh față de mântuirea fiilor duhovnicești, era conștient de păcatul lucrului în zile de duminici și sărbători și neparticipării la Sfânta Liturghie și la slujbele rânduite de Sfânta Biserică. Exprimându-și nemulțumirea față de cei ce nu țineau sărbătorile, ierarhul era direct și mustra spre îndreptare: „sărbătorile și praznicele nu le ținem, ca o nimica, ci atuncea facem cele mai rele, de bucurăm pe dracul și atunce vindem și cumpărăm".[5]

Prăznuirea se săvârșește în primul rând prin participarea la slujbele Sfintei Biserici: „să alergăm la sfintele biserici, de toate zilele, întru multele neputințe și nevoi ale noastre ce ne vin totdeauna din valurile lumii, măcar duminecile și sărbătorile; căci pentru aceasta s-au rînduit aceste sfinte zile: una, pentru ca să ne odihnim și noi și dobitoacele noastre de trudele și de ostenelile ce faci în peste toată săptămâna; a dooa, pentru ca să mulțămim și să dăm laude lui Dumnezeu, pentru multele și nespusele facerile de bine ceva au arătat către noi cine ținem cine-i chivernisește ca un milostiv; a treia, s-auzim cântările și slujbele celia ce să fac pentru folosul cel sufletesc. Că precum nu poate trăi trupul omului fără de hrană simțitoare, așa nici sufletul nu poate trăi fără hrana cea duhovnicească care iaste din gură lui Dumnezeu".[6]

În Sfânta Biserică, în prezenţa sfinţilor îngeri, credincioşii se întâlnesc cu

1. Ibidem.
2. Ibidem.
3. Ibidem, p. 203.
4. Ibidem, p. 202.
5. Idem, *La Duminica Vameşului. Cuvânt de învăţătură,* în *Didahii*..., p. 181.
6. Idem, *Cuvânt de învăţătură la Bogoiavlenie*, în *Didahii*..., p. 175.

Dumnezeu şi primesc bucurie duhovnicească: „Că vedem cu ochii, afară din mulţimea oamenilor ce s-au adunat, pre Domnul nostru Iisus Hristos, ca un împărat vecinic şi pre cinstită Maică-Sa, pre sfinţii îngeri, pre apostoli, pre mucenici şi pre toţi sfinţii. Iar cu urechile auzim faptele şi lucrurile cele minunate ce au făcut pre pământ şi ne bucurăm şi sufleteşte şi trupeşte, că nu păgubim nimic, ci mai vârtos câştigăm sfinţenie şi milă de la Dumnezeu”.[1] Cei care participă la Sfintele Liturghii sunt îndemnați ca la întoarcerea acasă să împărtășească membrilor familiilor cuvintele de folos pe care le-au auzit la predica slujitorului Lui, sau cuvântul lui Dumnezeu desprins din Sfânta Evanghelie. El spunea: „Şi când eşim la biserică, să nu eşim deşărţi, ci să facem cum face ariciul că, după ce merge la vie, întâi să satură el de struguri şi apoi scutură viţa de cad broboanele jos şi să tăvăleşte pre dânsele de să înfig în ghimpii lui şi duce şi puilor. Aşa să ducem şi noi, fieştecine, pre la casele noastre, copiilor şi celor ce n-au mers la biserică, din cuvintele ce am auzit din *Sfânta Evanghelie* şi dintr-alte cărţi, ca să-i hrănim şi pre dânşii cu hrana cea sufletească”.[2]

Sfântul Ierarh Antim Ivireanul a dat îndrumări cu dorința ca cei ce au participat la slujbele Bisericii să țină seama pentru a nu se păgubi sufletește. „Și după aceia să ne păzim mintea de cugetele cele viclene şi trupurile noastre să le ferim de toate spurcăciunile. Să avem dragoste către toți, să facem milostenie la săraci, să iubim pre cei streini, să căutăm pre cei bolnavi şi pre cei din chisori să-i cercetăm. Să făcem bine vrăjmaşilor noştri, după cum ne învaţă Hristos. Să avem răbdare la nevoi şi la scârbe, să ne supunem celor mai mari, domnilor şi stăpânilor noştri. Să ascultăm şi să cinstim pre părinţii noştri. Să ne cucerim cu cuviinţă duhovnicilor noştri şi preoţilor şi călugărilor, că aşa place lui Dumnezeu”.[3]

Resposabilitatea păstorului de suflete a fost în grija Sfântului Antim. În *Cuvântul de învățătură la Sfântul părintele nostru Nicolae*, spunea: „Sânt mulţi în lume de să numesc că sânt păstori şi zic cum că poartă grijă de oi; ci o zic, ticăloşii, numai cu cuvântul, iar cu fapta sânt departe, cât e ceriul de pământ, pentru căci nu poartă grijă pentru folosul oilor lor, ci să nevoesc numai pentru folosul lor, cărora nu să cuvine să le zică neştine păstori, ci năemiţi, sau, mai vârtos să zic, furi şi tâlhari; că lasă oile lor de le mănâncă lupii şi ei sar pe aiurea, în turmele cele streine să fure şi să junghe şi să piarză”.[4]

Au fost reliefate trei lucruri necesare păstorului de suflete, şi anume: *credinţă*, înţelepciune şi *toiag în mână*: „Păstorului de suflete, preotului, îi sunt necesare trei lucruri: „una, credinţă curată, a dooa, înţelepciune întreagă şi a treia, să aibă toiag în mână. Cu credinţa cea curată să caute şi să pohtească pururea binele şi folosul oilor lui, nu numai celor sănătoase şi zdravene, ce şi celor bolnave şi struncinate. Cu înţelepciunea să păstorească pre oameni, dând învăţătură fieştecăruia după vârsta şi rânduiala lui, că precum sânt boale de multe feliuri şi nu să pot vindeca tot cu un feliu de doftorii, aşa nici cu un feliu de învăţătură nu să pot odihni, nici să pot îndrepta toate firile omeneşti, ci unii cu un feliu, alţii cu alt fel; că altă învăţătură trebuie bărbatului şi alta muerii; altă îndreptare

1. Ibidem.
2. Ibidem, p. 176
3. Ibidem.
4. Idem, Învățătură la Sfântul Părintele nostru Nicolae, II, în *Didahii*..., pp. 143-144.

trebuie bătrânului şi alta tânărului; altă povăţuire trebuie bogatului şi alta săracului; altă mângâiare trebuie celui vesel şi alta celui trist; altă vindecare trebuie celui sănătos şi alta celui bolnav; altă înfruntare trebuie stăpânului şi alta slugii; altă îndemnare trebuie celui îndrăzneţi şi alta celui fricos; altă îmbunare trebuie celui blând şi alta celui mânios; altă vorbă trebuie celui învăţat şi alta celui neînvăţat. Şi în scurte cuvinte, pre fieşte carele, după vârsta sa şi după rânduiala sa, precum am şi mai zis, trebuia să-l odihnească cu învăţătura, cu toiagul ce ţine în mână adecă cu stăpânirea şi cu darul Duhului Sfânt să pedepsească atâta pre oi, cât şi pre lupii cei de gând şi pre hiarăle cele sălbatece ce vin asupra oilor. Pentru căci adevărat că de ce rămân oile <ne> pedepsite, de atâta cad în mai multe şi nenumărate patemi. Aşijderea şi lupii, când nu văd toiag în mâna păstoriului, răpesc oile fără de nici o frică şi le mănâncă".[1]

Misiunea de conducător spiritual al turmei încredinţate a fost subliniată prin cuvintele: „Drept aceia, păstoriul care va vrea să păstorească pre lege şi pre dreptate trebue pururea să ţie toiagul în mână, adecă dojana şi înfruntarea şi după vremi să pedepsească pre oi şi să gonească hiarăle, căci acesta iaste sfârşitul cel bun a păstoriei sale, ca să ţie oile şi să le păzească cu sănătatea cea duhovnicească, adecă cu învăţătura. Această sănătate iaste pururea datoriu păstoriul să o dea oilor lui; iar de va fi vreuna din oi beteagă trebuie şi făr' de voia ei să o lege şi să o pue jos să-i tae carnea cea putredă, să o lepede şi să-i pue căzuta doftorie, neuitându-se nimic la vârliturile picioarelor ei cu carele poată să-i mijlocească şi vătămare, au la obraz, au la mână, au la picior. Şi aşa, cu această faptă bună şi cu această mijlocire, va avea păstoriul cel bun despărţeală de năemiţi, pentru că năemiţii nu pasc oile pentru ca să le folosească, ci numai pentru plata ce apucă de la iale; şi când văde pre lup viind de departe, adecă pre diavolul, ei lasă oile şi fug, pentru căci sunt năemiţi şi nu poartă grijă pentru oi. Ci să ferească Dumnezeu şi să mântuiască toate turmele de păstori ca aceştea, ca şi de moartea ciumei. Păstoriul cel bun sufletul lui pune pentru oi".[2]

Tot pe această temă preciza următoarele: „drept aceea se cade omului celui sufletesc, adecă celui bisericesc, să fie mai cu omenie decât mireanul, pentru ca să ia pildă şi învăţătură fieştecine de la el, văzând faptele lui cele bune".[3]

Spre zidirea sufletească a preoților, amintea că ei sunt *sarea pământului şi lumina lumii*: „Pentru aceia şi Hristos, pre oamenii cei sufleteşti îi numeşte sare, zicând: «Voi sunteţi sarea pământului»; deci de să va strica sarea, cu ce să va mai săra? Îi numeşte lumină, zicând: «Voi sânteţi lumina lumii». Şi iarăşi: «Aşa să lumineze lumina voastră înaintea oamenilor, ca, văzând faptele voastre cele bune, să mărească pre Părintele vostru cel ceresc». Îi numeşte cetate, zicând: «nu să poate ascunde cetatea în vârful muntelui». Îi numeşte făclie aprinsă, zicând: «Nimeni nu aprinde făclie să o pue supt obroc, ci în sfeşnic, ca să lumineze tuturor celor ce sânt în casă». Că nu să mânie Dumnezeu atâta pre omul cel prost când face păcat, cât să mânie pre omul cel bisericesc şi pre omul cel de cinste. Şi pentru aceia li să cade să fie mai cu omenie şi nu li să cădea să facă păcat".[4]

1. Ibidem, pp. 144-145.
2. Ibidem, pp. 145-146.
3. Idem, *Cuvânt de învăţătură la naşterea Domnului nostru Iisus Hristos, I*, în *Didahii*..., p. 152.
4. Ibidem, pp. 152-153.

II. Păcatul – moartea sufletului

Într-unul din *cuvintele* ținute la Duminica Floriilor, Sfântul Ierarh Antim arată că păcatul este moartea sufletului și explică ascultătorilor în ce constă aceasta: „Ajungă să ştie cum că păcatul iaste moartea sufletului, pentru ca să cunoască îndată cum că mort ca acesta carele zace împuţit în groapă altul nu iaste fără numai păcătosul (carele, măcar că trăiaşte, măcar că vorbeşte, măcar că să bucură şi să răsfaţă pururea, iară iaste mort, pentru căci sufletul carele iaste partea cea mai aleasă şi mai stăpânitoare al sinelui său iaste mort, pentru căci îi lipseşte darul cel dumnezeesc, carele îi iaste viaţa cea adevărată)”.[1]

În *Cuvânt de învățătură la naşterea Domnului Hristos* se arată că sunt două motive pentru care Dumnezeu a luat asupra sa firea omenească și nu fire îngerească. Sfântul Antim se referă la faptul că și îngerii au căzut în păcat, nu numai protopărinții noștri Adam și Eva, care au căzut în păcatul neascultării. A luat fire omenească și nu îngerească fiindcă, în conformitate cu primul motiv descris de Sfântul Antim, „îngerii n-au pierit toți pentru păcatul neascultării celui dintâi”.[2]

Al doilea motiv pentru care Dumnezeu a luat firea omenească, iar nu pe cea îngerească, a fost acela conform învățăturii Bisericii, exprimată limpede de Sfântul Antim, că omul a greșit din slăbiciune împotriva lui Dumnezeu.[3] Sfântul Antim argumentează aceasta cu exemple din Sfânta Scriptură, cărora le face exegeze. El spune: „Şi ne putem încredinţa de aceasta din pilda ce zice Domnul Hristos la Luca, în 15 capete, zicând: «Care om dintru voi, având 100 de oi şi, pierzând una dintr-însele, au nu va lăsa cele 99 în pustie şi va merge după cea pierdută, până o va afla; şi, aflând-o, o pune pre umărul lui, bucurându-să?»”.[4]

Omul acela „să înţelege a fi Domnul Hristos. Că aşa zice prorocul David: «Eşi-va omul la lucrul său şi la lucrarea sa până în seară». Iar cele 99 de oi să înţeleg cele 9 cete de îngeri pre carii, lăsându-i Hristos în ceriu, au venit pre pământ să caute oaia cea rătăcită, adecă firea cea omenească, care era depărtată de Dumnezeu, pentru păcat şi era rătăcită în lume. Că aşa, zice David către Dumnezeu: «Rătăciiu ca o oae pierdută, cearcă pre robul Tău». Aflat-au Hristos pre acea oae rătăcită şi au luat-o pre umerile Sale, adecă au luat spre Sine firea omului, după cuvântul apostolului Domnului, care zice: «Să arătă în trup»; încă putem înţelege aceasta şi dintr-altă pildă a lui Hristos, Carele zice: «Care muiare având 10 bani şi va piiarde unul dintr-înşii, au nu aprinde lumânare şi mătură casa şi caută cu dinadinsul, până-l găseşte?» Muiarea aceia să înţelege a dooa faţă a dumnezeirii, Carele lăsând în ceriu 9 bani, adecă 9 cete de îngeri, S-au pogorât pre pământ să caute banul cel pierdut, adecă firea omenească, cu lumânarea aprinsă, adecă cu învăţăturile cele dumnezeeşti. Că aşa zice David: «Luminătoriul picioarelor mele iaste legia Ta şi lumina cărărilor mele». Aflat-au banul acela al doilea chip al dumnezeirii, adecă Fiiul lui Dumnezeu, că S-au îmbrăcat cu trup omenesc, după cuvântul Evanghelistului Ioan: «Şi Cuvântul trup S-au făcut». Drept aceia, îngerii n-au fost perit toţi, căci că au mai rămas din ei 9 cete în ceriu, iar firea omenească era toată pierdută, carea se înţelege

1. Idem, *Cuvânt de învăţătură şi de umilinţă în Duminica Floriilor, III*, în *Didahii*..., p. 225.
2. Idem, *Cuvânt de învăţătură la naşterea Domnului..., I*, p. 149.
3. Ibidem, p. 151.
4. Ibidem, p. 149.

oaia şi banul cel pierdut şi Hristos l-au aflat”.[1]

Cu multă înțelepciune, Ierarhul cu viață sfântă scrie că omul greşeşte în trei chipuri, şi anume: din slăbiciune, din neștiință și din firea cea rea.[2] Păcatul săvârșit din slăbiciune este săvârșit împotriva lui Dumnezeu Tatăl, căci că Tatăl se cheamă întrutotul puternic”.[3] Păcatul din neștiință este săvârşit împotriva Fiului lui Dumnezeu, fiindcă el se cheamă înțelepciune.[4] Despre păcatul din *firea cea rea*, spune că este săvârşit împotriva Sfântului Duh, fiindcă Duhul Sfânt „se cheamă bun”.[5] Păcatele săvârșite din neștiință și din slăbiciune le va „erta Domnul mai lesne de se va pocăi”.[6] Cu privire la păcatele săvârșite „din firea cea rea împotriva Duhului Sfânt, omului aceluia nu-i iartă Dumnezeu lesne păcatul”.[7]

În descrierea păcatelor, Sfântul Antim a ţinut seama de gravitatea lor. Este interesantă sublinierea de către sfântul ierarh a păcatelor ce se nasc din păcatele capitale. Le vom enumera în continuare dimpreună cu păcatele care se nasc din acestea: 1. *trufia*, din care se naște semeție și neascultare; 2. *zavistia*, din care se va naște vrăjmășia și uciderea; 3. *iubirea de argint*, numită și închinare la idoli, din care se nasc toate relele; 4. *călcarea legii*, adică nesocotirea rânduielilor, pravililor și canoanelor, din care se naște necredința și lepădarea de Dumnezeu; 5. învrăjbirea fraților sau prietenilor, care păcat l-a aflat singur satana; 6. *nădejdea cea necuvioasă*, ce are neştine la multă mila lui Dumnezeu şi nu să părăseşte de păcate, socotind că-l va erta, dintru carele să naşte netemerea de Dumnezeu şi toată necurăţiia”,[8] 7. *deznădejdea*, numită oceaania, când cineva crede că nu va fi iertat de Dumnezeu și aduce „moartea sufletească și munca cea vecinică a iadului”.[9]

Păcatele acestea grele aduc pierderea Împărăţiei Cerurilor, dacă omul nu renunţă prin pocăinţă la săvârşirea lor. Sfântul Antim arată că dacă omul „va avea vreunul dintr-aceste păcate şi nu va vrea să se părăsească de dânsul, mai bine să nu-l fie născut mumă-sa, că „îi iaste cerbicea lui vână de hier şi fruntea lui de aramă”, după cum zice Isaia în 48 de capete. Şi pentru aceia au luat Domnul spre Sine firea omenească, iar nu cea îngerească, căci omul au greşit din slăbiciune împotriva lui Dumnezeu Tatăl, iar îngerul au greşit din firea lui cea rea, împotriva Duhului Sfânt”.[10]

A treia *pricină* pentru care Fiul lui Dumnezeu a luat fire omenească și nu îngerească a fost aceea că „îngerul au greşit de bună voia lui, iar pre ticălosul om l-au înşălat şarpele”.[11]

În *Cuvântul de învățătură la duminica lăsatului sec de brânză*, Sfântul Antim vorbește de războiul nevăzut pe care-l are de purtat fiecare om împotriva vrăjmașului

1. Ibidem, pp. 149-150
2. Ibidem, p. 150.
3. Ibidem.
4. Ibidem.
5. Ibidem.
6. Ibidem, p. 151.
7. Ibidem.
8. Ibidem.
9. Ibidem.
10. Ibidem.
11. Ibidem, p. 152.

diavol care îndeamnă la săvârșirea păcatului. El spune ascultătorilor: „trebue să faceţi roadă sufletească din cele ce veţi auzi, pentru ca să nu vă fie ascultarea şi osteneala în deşărt, că arătându-vă ca pomii cei făr' de roadă şi ca viţele cele sterpe, ce folos veţi avea de ascultarea voastră şi de osteneala ce aţi făcut? Iată că au sosit, cu ajutoriul lui Dumnezeu, să începem de mâine călătoriia sfântului post. Şi pentru căci avem a merge la războiu asupra vrăjmaşului sufletelor noastre, trebue să ne gătim ca nişte ostaşi viteji ai lui Hristos, încingându-ne mijloacele noastre cu adevărul, după cum zice dumnezeescul Pavel, şi să ne încălţăm picioarele cu gătirea *Evangheliei* şi să ne îmbrăcăm cu zaoa dreptăţii şi să punem coiful mântuirii pre capetele noastre şi să luom pavăza credinţii în mâinile noastre, cu carele vom putea stinge toate săgeţile celui viclean, cele arzătoare şi sabiia duhului carele iaste graiul lui Dumnezeu. Pentru că nu iaste lupta noastră spre sânge şi trup, ci cătră domnii, cătră puteri, cătră ţiitorii lumii întunerecului veacului acestuia, spre duhurile vicleşugului celor de supt ceriu".[1]

Clevetirea, grăirea de rău, păcat care ucide cinstea aproapelui precum și a părinților duhovnicești, a fost evidențiat de Sfântul Antim. El spunea: „Acuma, dară, asupra a cărora pornim limba noastră cea blestemată şi grăim de rău, al cărora cinste rădicăm, al cărora nume ocărâm? Pre semne al arhiereilor, al domnilor şi al stăpânilor noştri, pentru carii ne porunceşte Dumnezeu să nu-i grăim de rău, iar noi făr' de nici o socoteală punem gura noastră, după cum zice David, la ceriu, cu atâta semeţie şi obrăznicie, neaducându-ne aminte nicidecum de osândă. Şi pentru căci iaste cugetul nostru viclean şi înaintea lui Dumnezeu şi înaintea oamenilor, pentru aceia petrecem o viaţă blestemată şi turburată, o viaţă plină de frică şi de urâciune, plină de nevoe şi de necazuri".[2]

Concluzii

Didahiile, această operă de mare valoare pentru literatura românească, în general, şi pentru *Omiletică*, în mod special, cuprind o seamă de învăţături morale, pe care Sfântul Ierarh Antim Ivireanul le-a pus la inimile fiilor săi duhovniceşti, cu râvnă deosebită. Smerit şi cu multă delicateţe în descrierea virtuţilor sau a poruncilor, el s-a exprimat întotdeauna la persoana întâi plural, incluzându-se şi pe sine. Nu a vorbit ascultătorilor şi nu li s-a adresat cu prenumele *voi* sau prin cuvintele *sunt unii care...*, folosind persoana a treia plural însă, dovedeşte multă înţelepciune şi tact pastoral. Din cele prezentate, reiese că el s-a oprit mai mult la descrierea virtuţilor, pe care le-a prezentat pe larg. Nu lipsesc argumentările din Sfânta Scriptură, precum şi învăţături ale unor Sfinţi Părinţi. Despre păcat a vorbit la general, evidenţiind, printre altele, păcatul înjurăturilor şi al clevetirii.

Învăţăturile morale au fost prezentate mai pe larg în comparaţie cu învăţăturile liturgice sau dogmatice,dar nici acestea nu lipsesc. Aceasta dovedeşte că a fost un pimenarh cu multă purtare de grijă faţă de mântuirea poporului lui Dumnezeu.

1. Idem, *Cuvânt de învăţătură la Dumineca lăsatului sec de brânză..., II*, pp. 198-199.
2. Idem, *Cuvânt de învăţătură la preobrajeniia Domnului...,* II, p. 285.

SFÂNTUL IERARH MARTIR ANTIM IVIREANUL PREZENT ÎN LUMEA DE AZI PRIN LUCRAREA SA

PS Conf.Univ.Dr.†Emilian Crişanul[1]

Keywords: *Antim the Iberian, theacher, shepherd of souls*

Abstract

Three centuries after his death, we think of what St. Antim did. God preferred him for the Romanian people, to light and shepherd him on the way to His Heavenly Kingdom. We know that he loved this country, that he dignified the Romanian hierarchical authority against the foreign interference. He was faithful, sincere, diligent, and generous. He has been brought in Wallachia and left, being sent, as a pilgrim and non-earthly as a hand of God extended to a nation with lights and shadows in its multi-secular history. The man, the minister, the hierarch, and Saint Martyr Antim of Iberia became a good Romanian and chosen martyr.

Biserica Ortodoxă Română în fiecare zi și în fiecare an își cinstește cum se cuvine sfinții și persoanele care au făcut istorie și s-au ridicat la înălțimea chemării dumnezeiești din Evanghelia Mântuitorului nostru Iisus Hristos.

Viața pilduitoare, faptele creștinești, slujirea arhierească și sfârșitul mucenicesc, împodobesc personalitatea ierarhului Antim Ivireanul și îl așază spre cinstire veșnică în conștiința generațiilor de creștini și români, luminați de participarea la harul lui Dumnezeu și la lucrarea Bisericii luptătoare.

Pentru noi cei de astăzi, cler și popor al lui Dumnezeu cel Viu, amintirea despre Sfântul Antim Ivireanul și vorbirea despre faptele lui reprezintă comuniunea dintre generațiile de creștini ortodocși, precum și legătura dintre popoarele care au primit Evanghelia Mântuitorului Iisus Hristos, Cuvântul dătător de viață veșnică.

Au trecut trei veacuri de la martiriul Sfântului Antim Ivireanul, puțin în fața veșniciei; parcă mai ieri Brâncoveanul Voievod înălța și ctitorea biserici și mănăstiri, iar ieromonahul, episcopul și mitropolitul Antim slujea și lucra necontenit la sfințirea bisericilor, a clerului și a poporului, la editarea cărților trebuitoare cultului și hranei sufletești pentru dreptmăritorii creștini, încercați și însetați de Dumnezeu.

Vorbim la timpul trecut și totuși sunt actuale aparițiile *Noului Testament* de la Bălgrad (1648), ale *Bibliei* de la București (1688), *Cazaniei* Sfântului Varlaam (1643), *Mărturisirii de Credință Ortodoxă* a Sfântului Ierarh Petru Movilă (1642), ale *Psaltirii* (1673) și *Dumnezeieștii Liturghii* (1679) ale luminatului Dosoftei, care au devenit hrană duhovnicească a românilor din toate provinciile, uneori asupriți de turci, alteori de prozelitismul calvin și apoi catolic.

Cantacuzinii, Brâncovenii, Ghiculeștii, Cantemirii cultivau cu măreție spiritualitatea ortodoxă și cultura românească în contextul în care Trei Imperii își disputau

1. Episcop-vicar al Arhiepiscopiei Aradului, conferențiar la Universitatea din Craiova, Facultatea de Teologie Ortodoxă.

supremația în zonă: Imperiul Otoman, Imperiul Austriac și Imperiul Țarist, nelăsându-se mai prejos nici Polonia.

26 de ani de dezvoltare spiritual – culturală a Țării Românești sub domnia Sfântului Voievod Martir Constantin Brâncoveanu (1688-1714), secondat de Sfântul Ierarh Martir Antim Ivireanul (1690-1716)! Prin comparație, ce am putea spune despre **ultimii 26 de ani** (1990-2016), când țara noastră s-a transformat din multe puncte de vedere?

Despre Sfântul Ierarh Antim Ivireanul au vorbit elogios contemporanii săi georgieni, greci, italieni și români, dar și posteritatea, care la un moment dat l-a așezat în Calendarul Sfinților Bisericii Ortodoxe (1992), ca mijlocitor și rugător pentru creștini în fața Preasfintei Treimi.

Anul acesta 2016, când comemorăm împlinirea a 300 de ani de la sfârșitul mucenicesc al Sfântului Ierarh Antim Ivireanul în Patriarhia Română, eparhiile, parohiile și mănăstirile au organizat evenimente în cinstea sfântului, actualizând viața și opera ilustrului cărturar, dar au fost publicate și republicate cărți, studii și articole ce ilustrează munca jertfelnică a păstorului și tipografului adoptat de poporul român.

Vă prezint câteva date biografice ale marelui ierarh, spre a observa parcursul vieții acestui înțelept pelerin și slujitor.

Sfântul Antim s-a născut în Iviria (Georgia) pe la anul 1640 (1650)[1] din părinții Ioan și Maria, purtând din botez numele Sfântului Apostol Andrei și primind o educație creștină aleasă.[2]

Mărturiile istorice arată că Andrei a fost furat de către compatrioții săi și vândut turcilor,[3] practică obișnuită în epocă. De fapt armatele turcești în incursiunile lor sud-est europene și nu numai, racolau tineri pentru a-i pregăti să devină oșteni în armata Sultanului, după cum amintește și poetul național Mihai Eminescu: „La un semn, un țărm de altul, legând vas de vas, se leagă/ Şi în sunet de fanfare trece oastea lui întreagă;/ Ieniceri, copii de suflet ai lui Allah şi spahii/ Vin de-ntunecă pământul la Rovine în câmpii;/ Răspândindu-se în roiuri, întind corturile mari,/ Numa -n zarea depărtată sună codrul de stejari" (*Scrisoarea III*, Mihai Eminescu).

Între anii 1680-1689, pe când se afla la Constantinopol, Andrei Ivireanul a fost răscumpărat de patriarhul Dosithei Notara al Ierusalimului care îl duce la Sfântul Mormânt unde îl tunde în monahism, dându-i numele de Antim și îl hirotonește ieromonah.[4]

Atât la Constantinopol, cât și la Ierusalim, Antim a dobândit o vastă pregătire istorică, teologică și științifică precum și cunoașterea limbilor greacă, turcă, latină și apoi slavonă și română, atunci când a fost adus în Moldova și Țara Românească.

De la Ierusalim, Antim este adus la Iași de către patriarhul Dosithei în anul 1688, fiind găzduit la mănăstirea Cetățuia, ajungând apoi egumenul acestei chinovii monahale.[5] Părintele Mihail Stanciu avansează ipoteza că Antim l-a întâlnit aici pe Sfântul

1. Arhim. Mihail Stanciu, *Sfântul Ierarh Martir Antim Ivireanul, Mitropolitul Țării Românești (1708-1716). Viața și activitatea sa pastoral-misionară*, în Arhim. Mihail Stanciu, Prof. Dr. Gabriel Ștrempel (eds.), *Sfântul Antim Ivireanul, Didahii*, Ed. Basilica, 2016, p.17.
2. Anton Maria del Chiaro, *Revoluțiile Valahiei*, Ed. Viața Românească, Iași, 1929, p. 152.
3. Ibidem.
4. Arhim. Mihail Stanciu, *op. cit.,* p. 20.
5. Ibidem, p. 21.

Mitropolit Dosoftei de la care a învățat arta tiparului în limba poporului.[1]

Același patriarh Dosithei îl aduce pe ieromonahul Antim în Țara Românească, la București, pe la anul 1689-1690, recomandându-l voievodului Constantin Brâncoveanu în vederea tipăririi de cărți pentru apărarea Ortodoxiei și a culturii creștine.[2] Aici devine ucenic - tipograf al Episcopului Mitrofan (fost episcop la Huși și apoi la Buzău).

Între anii 1691-1694, ieromonahul Antim este așezat conducător al tipografiei de la mănăstirea Snagov. Între anii 1694-1704 este numit egumenul mănăstirii Snagov. În perioada anilor 1704-1705, Sfântul Antim tipărește cărți la București. Între anii 1705-1708, păstorește ca episcop al Râmnicului Noul Severin. Din anul 1708 până în 1716 este în slujirea de Mitropolit al Ungrovlahiei.

În anul 1716, la sfârșitul lunii septembrie sau începutul lunii octombrie, Antim este omorât de ostașii turci care îl conduceau spre Mănăstirea Sfânta Ecaterina din Muntele Sinai, locul de exil.[3]

În anul 1992, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române îl trece în rândul Sfinților pe Ierarhul Martir Antim Ivireanul, cu data de prăznuire la 27 septembrie. Este cinstit de către toți românii și georgienii (de ortodocși în general), și în mod deosebit în Mitropolia Munteniei și Dobrogei, precum și în Arhiepiscopia Râmnicului unde a păstorit ca ierarh.

Ierarhul și păstorul Bisericii Mântuitorului Iisus Hristos din spațiul românesc amintit, s-a preocupat de ctitorirea de biserici, de restaurarea celor vechi, încât a refăcut biserica și clădirile Episcopiei Râmnicului, Mănăstirea Cozia (pridvor, pictură, paraclis), Mănăstirea Cotmeana, Govora, Surpatele, Fedeleșoiu (pictura - acum parohie) Polovragi, Strehaia, schitul Ostrov, biserica „Adormirea Maicii Domnului" a parohiei Iașlnița - Craiova, biserica „Sf. Voievozi" a parohiei Hotărani - Caracal și altele, toate culminând cu ctitorirea Mănăstirii *Tuturor Sfinților - Antim* din București în anul 1713.

Activitatea sa tipografică s-a concretizat în tipărirea a 63 de cărți liturgice și de folos duhovnicesc, din care 39 au fost lucrate de mâna sa, 30 lucrări în grecește, 24 în românește, 5 slavo-române și 2 greco-arabe, una greco-română, una în slavonă și una în grecește, slavonește și românește.

Este autor a patru cărți: *Chipurile Vechiului și Noului Testament*, Învățătură pe scurt pentru Taina Pocăinței, Învățătură bisericească și Capete de Poruncă, la care se adaugă *Didahiile* și Învățătură pentru așezământul cinstitei Mănăstiri a Tuturor Sfinților (*Testament*) din București (1716).

Ca păstor și tipograf a creat punți de legătură între provinciile românești, între Mitropolia Țării Românești și Patriarhiile de Constantinopol, Ierusalim, Alexandriei, Antiohiei, Biserica Georgiei, Muntele Athos și alte regiuni locuite de creștini ortodocși.

Totodată, „Sfântul Antim a rămas în Biserica Ortodoxă Română predicatorul exemplar, care a izbutit să transmită învățăturile de credință creștină într-un stil unic, îmbinând sensibilitatea duhovnicească și experierea adevărurilor creștine cu erudiția, iscusința interpretării și persuasiunea demonstrației oratorice. Învățăturile Sfintei Scripturi,

1. Ibidem, p. 22.
2. Ibidem.
3. Sfântul Antim Ivireanul, *Didahii*, pp. 81-89.

pildele înțelepților profani, exemplele din viața omului și a naturii înconjurătoare, toate se împletesc într-o sinteză minunată a Duhului și Adevărului, spre folosul credincioșilor creștini pe care Sfântul Antim caută să-i împodobească duhovnicește spre dobândirea mântuirii și a frumuseților cerești.[1]

Pregătirea teologică a ierarhului-păstor se observă și din *Didahii*, „în care sunt prezentate și armonizate învățături dogmatice, liturgice, morale, îndemnuri și rugăciuni personale într-o exprimare originală și o unitate neegalată de sensibilitate și viziune teologică".[2]

Părinte rugător, arhiereu - slujitor liturgic și cuvântător al Evangheliei în Duh și Adevăr, sunt cele trei slujiri ale Cuvântului Întrupat, pe care Sfântul Antim le-a pus cu dăruire în practica vieții de zi cu zi, devenind un păstor model și un învățător fidel al Bisericii Ortodoxe. De aceea a predicat poporului Cuvântul lui Dumnezeu, cu multă dragoste și speranță, știind cât de importantă este pentru credincioși, dar și pentru preoți, pentru a se inspira în activitatea lor de îndrumare și sfătuire a lor.

„Niciuna dintre laturile manifestării Sfântului Antim n-a descoperit mai bine frumusețea lui sufletească decât *Didahiile* lui. Acestea vorbesc despre: credința puternică, evlavie adâncă, înțelepciune, grijă de păstor și de părinte sufletesc, smerenie, bunătate, demnitate, gând înalt și inimă caldă, conștiința datoriilor de ierarh dornic să mântuiască neamul românesc și pe el însuși".[3]

În documentarea sa pentru rostirea predicilor și a cuvintelor de învățătură, Sfântul Antim a folosit cel mai des Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament, cu exemple vii, pilde elocvente, avându-L ca model de învățător pe Mântuitorul Iisus Hristos.

Într-una dintre predicile la sărbătoarea Sfântului Mare Mucenic Dimitrie Izvorâtorul de Mir, Sfântul Antim amintește de încercările prin care a trecut omenirea: „Cu apa au certat pe vremea lui Noe, când au făcut potopul și a înecat tot trupul, de la om până la dobitoc, precum zice Moise la al șaptelea capitol. Cu foc au certat pre sodomeni în zilele lui Avraam, arzându-le cetățile lor, precum zice cartea Facerii, la 19 capete. Cu pământul au certat pe vremea lui Moisi, pre Core și pre Dathan și pre Aviron, pre carii, crăpând pământul, i-au înghițit și pe toți câți era cu dânșii, precum zice la cartea Numerelor (...).

Drept aceia, de demult era Dumnezeu mai mult Dumnezeul răsplătirilor, iar acum este al milii și al îndurării; și pentru aceia lucrează cu aceliaș stihii, ca să arate mila Lui cea bogată: apa, prin botez, pentru ca să înece păcatele; focul prin limbile cele de foc, la pogorârea Sfântului Duh asupra capetelor sfinților apostoli; pământul prin sfânta nașterea Lui din Fecioară, în peșteră și prin umbletul și prin moartea cea de pe cruce și prin îngropăciune și prin înviiarea din morți; văzduhul prin înălțarea la ceriu".[4]

Cu toții avem nevoie de ajutor de la Dumnezeu, dar și de la oameni, de aceea Creatorul nu a lăsat „să fie omul singur" pe pământ (cf. Fac. 2,18). În acest sens, expli-

1. Arhim. Mihail Stanciu, *Sfântul Ierarh Martir Antim Ivireanul – păstor al Bisericii și întemeietor al limbii liturgice românești*, în *Didahii,* Ed. Basilica, București, 2016, p. 35.
2. Ibidem, p. 36.
3. Teodor M. Popescu, *Antim Ivireanul Apostol și Mucenic al dreptei credințe*, în *Sfântul Antim Ivireanul, Un Ierarh misionar și martir (evocări)*, Ed. Basilica, București, 2016, p. 94.
4. Sfântul Antim Ivireanul, *Didahii*, p. 110.

când textul Sfintei Scripturi de la Mt. 18,19-20, în care se spune: „De se vor tocmi doi dintru voi pe pământ de tot lucru carele ar cere, fi-va lor, de la Tatăl Mieu cel din ceruri”, Sfântul Antim subliniază, „deci, dară, când doi uniți, să vor ruga, câștigă mila; cu cât mai vârtos vor câștiga, când tot norodul și toată mulțimea, cu un glas și cu o gură și cu o inimă, vor cere de la Dumnezeu ajutoriu”.[1]

De asemenea, Sfântul Antim se inspira din scrierile și înțelepciunea Sfinților Părinți, citându-i frecvent pentru a-și argumenta cuvintele, cu fapte și mărturii concrete de la Sfântul Vasile cel Mare, Sfântul Ioan Gură de Aur, Sfântul Grigorie Teologul, Sfântul Efrem Sirul și alți păstori și teologi ai Bisericii.

În cuvântul său de învățătură din Duminica Izgonirii lui Adam din Rai, Sfântul Antim îl citează pe Sfântul Grigorie Teologul care spune că „Postul iaste pace de obște a sufletului și a trupului, traiu fără de turburare, petrecanie cu bună întocmire; viață ce veselește pe Dumnezeu și întristează pe vrăjmașul; că precum sunt păzitori celor ce postesc sfinții îngeri și-i feresc de toate primejdiile, așa sunt și celor ce nu postesc păzitori dracii și-i îndeamnă la multe păcate”.[2]

În cuvântările sale, cel mai des este citat Sfântul Ioan Gură de Aur, care rămâne un strălucit model de predicator pentru Sfântul Antim. Tot în cuvântul de învățătură de la sărbătoarea Sfântului Mare Mucenic Dimitrie Izvorâtorul de Mir, este amintit Sfântul Ioan Gură de Aur care spunea despre rugăciune: „Când din buze curate iase rugăciunea, atunce ajunge la nemomita urechia Stăpânului”.[3]

Apărând slujirea preoțească în fața celor care o disprețuiesc și o vorbesc de rău, cum se întâmplă și astăzi, folosind un text al Sfântul Efrem Sirul, Sfântul Antim face o comparație între preoție și slujirea îngerilor în cuvântul de învățătură rostit la sărbătoarea Sfinților Arhangheli Mihail și Gavriil: „«Preaslăvită minune iaste preotul și putere nespusă: de cer să atinge, cu îngerii petrece și cu Dumnezeu are mare amestecare». Și pentru ca să cunoașteți cu lucrul și cu ispita măririle acestor mici, adecă a preoților, ce-i batjocorește lumea, luați seama, rogu-vă, cu socoteală întreagă și vedeți puterea cea mare ce au și în ceriu și pre pământ, pre lângă oameni și pe lângă Dumnezeu”.[4]

În acest sens, continuă să arate importanța iertării păcatelor de către preot, care prin harul lui Dumnezeu „dezleagă legătura păcatelor, vindecă ranele, curățește de tina păcatului, îi împrietenește pe oameni cu Dumnezeu și îi face de petrec cu îngerii”.[5]

Vorbind despre *păstorul cel bun* (cf. In. 10,11), Antim Ivireanul menționează faptul că sunt și păstori răi, adică fie cei care sunt eretici și susțin învățăturile lor ca fiind adevărate și mântuitoare, fie se referă la slujitorii Bisericii care nu-și împlinesc făgăduința, de a se comporta după cum cere Domnul Iisus Hristos (cf. In. 10, 11-13): „Sânt mulți în lume de se numesc că sunt păstori și zic cum că poartă grijă de oi; ci o zic, ticăloșii, numai cu cuvântul, iar cu fapta sunt departe, cât e ceriul de pământ, pentru căci nu poartă de grijă pentru folosul oilor lor, ci se nevoiesc numai pentru folosul lor, cărora nu să cuvine să le zică neștine păstori, ci năemiți, sau mai vârtos să zic, furi și tâlhari; că lasă

1. Ibidem, p. 106.
2. Ibidem, pp. 193-194.
3. Ibidem, p. 105.
4. Ibidem, p. 118.
5. Ibidem, p. 119.

oile lor de le mănâncă lupii și ei sar pe aiurea, în turmele cele streine să fure și să junghe și să piarză".[1]

Mitropolitul Antim îi îndeamnă pe credincioși să-și cinstească părinții și pe cei duhovnicești: „Să cinstim pe părinții noștri, atât pe cei ce ne-au născut, cât și cei sufletești cari sunt cuvioșii călugări și cucernicii preoți".[2]

Om practic și cunoscător al Sfintelor Slujbe, Sfântul Antim aduce în cuvântările sale exemple și învățături din troparele Praznicelor împărătești și ale Sfinților, din cuprinsul slujbelor care au o bogată încărcătură teologică, istorică, dogmatică, liturgică și morală.

Frumusețea și realismul cuvântărilor pastorale ale Sfântului Antim reliefează modul în care el a știut să admire *natura și vietățile create de Dumnezeu*, precum și aplecarea asupra *realităților vieții omenești, ale mediului social în care trăia și ale stării politice din vremea lui.*[3]

„Mesajul creștin rostit de Sfântul Antim, datorită curăției vieții, cinstei și lucrării neobosite, avea un imens răsunet social. Mitropolitul îi mustra la fel de ferm atât pe boieri și pe dregători, cât și pe oamenii simpli, căci toți (între care se număra și pe sine), deopotrivă, călcau legea lui Dumnezeu și trebuiau corectați spre mântuire (…). ‹‹Și iată, dară, că ne vădesc lucrurile și faptele, că nici ascultăm pe Hristos, nici Îl iubim, că de L-am iubi am face poruncile Lui; ci umblăm de capetele noastre, făcând fieștecarele ce ni se pare și ce ne place, neaducându-ne aminte nici de moarte, nici de judecată și de nu ne vom îndrepta cu adevărat, vom să greșim și vom să mergem răului››".[4]

Totodată, slujbele celor Șapte Sfinte Taine și însemnătatea lor teologică îl inspiră pe Sfântul Antim spre a folosi în activitatea misionară, argumente pentru o viață creștină și liturgică autentică.

Când vorbește despre călătoria creștinului prin această viață și mai cu seamă în perioada postului, Sfântul Antim recomandă că „trebuie să luăm împreună cu noi cinci lucruri, să ne fie ca o merinde la vreme de primejdie, care lucruri sunt acestea: spovedania, rugăciunea, postul, milostenia și dragostea".[5]

Sfântul Antim arată importanța și rostul fiecărei merinde în viața creștinului: „Cu spovedania să ne spălăm păcatele, mărturisindu-ne înaintea duhovnicilor noștri, cu frică și cu inimă înfrântă, ca înaintea lui Dumnezeu (…) Cu rugăciunea să cerem de la Dumnezeu mântuirea sufletelor noastre că ni-o va da, după cum singur Hristos zice: ‹‹Cereți că se va da vouă›› (…). Cu postul să ne ușurăm trupul, să ne limpezim mintea și să ne bucurăm sufletul, ca să vie darul lui Dumnezeu asupra noastră (…). Cu milostenia să îmblânzim pe Dumnezeu, dând cu dragoste milă, din agonisitele noastre cele drepte, lipsiților, săracilor, străinilor, bolnavilor și celor ce sunt în închisori. Și atunci vom fi și noi miluiți de Dumnezeu (…). Cu dragostea să ne încredințăm că de vom iubi pe vecinii noștri după porunca lui Dumnezeu, ca înșine pe noi și le vom face bine vom fi și noi

1. Ibidem, pp. 143-144.
2. †Antim Ivireanul, *Opere*, Gabriel Ștrempel (ed.), Ed. Minerva, București, 1972, p. 56.
3. Arhim. Mihail Stanciu, *Sfântul Ierarh Martir Antim Ivireanul – păstor al Bisericii*..., pp. 40-42.
4. Ibidem, p. 42.
5. *Sfântul Ierarh Martir Antim Ivireanul*, p. 192.

dumnezei și fiii Celui de sus, după cum zice David”.[1]

Cuvintele lui porneau din suflet, din înțelegerea mesajului Evangheliei. „El vorbea sincer și conștient cu glasul datoriei și al cugetului său de păstor ‹‹trimis›› de Dumnezeu ca să slujească neamul românesc”.[2]

Sfântul Antim spunea: „Și m-au trimis la dumneavoastră să vă fiu păstor, părinte sufletesc, rugător către Dumnezeu pentru buna sănătate și spăseniia (iertarea n.n.) dumneavoastră și a cinstitelor dumneavoastră case purtători de grijă la cele ce ar fi spre folosul mântuinții (…).[3]

Personalitate complexă și misterioasă (în sensul originii sale), „Sfântul Antim Ivireanul a apărut între noi ca un «prea smerit întru monahi» meșter-tipograf și a rămas, toată viața, mare aducător de lumină, de învățătură, de hrană pentru sufletul românesc (…). El nu era numai un prea priceput cărturar, ci și un zelos misionar. Tiparul nu era doar hrana sa, ci și a celorlalți. El tipărea pentru a ajuta pe frații întru Hristos «cu cărți de suflet folositoare și mântuitoare»”.[4]

Prin tipărirea cărților românești de slujbă (*Evanghelia* - Snagov, 1697; Molitfelnicul - Râmnic, 1706; *Liturghierul* - Târgoviște, 1713; *Ceaslovul* - 1714 etc.), Sfântul Antim a sprijinit foarte mult preoții în slujirea lor liturgică - pastorală.

A făcut multă misiune creștină prin tipărirea de cărți, contribuind profund la educația clerului și a poporului, la luminarea și înțelepțirea lui, precum și la cunoașterea lui Dumnezeu și a Bisericii.

Tipărirea și răspândirea cărților de cult, de teologie și de folos duhovnicesc, au făcut din Sfântul Antim un **Apostol** al Bisericii, un misionar și părinte învățător și sfătuitor pe calea vieții veșnice.

În contextul misiunii arhierești și al întrebărilor potrivnice ale unora care ziceau: „*Dar ce treabă are Vlădica cu noi, nu-și caută de vlădicia lui, ci se amestecă într-ale noastre?*”, Sfântul Antim răspundea cu autoritate de păstor și conștiință morală:

„De n-ați știut până acum și de n-a fost nimeni să vă învețe, iată că de acum veți ști cum am treabă cu toți oamenii, câți sunt în Țara Românească, de la mic până la mare și până la un copil de țâță, afară din păgâni și din ceia ce nu sunt de o lege cu noi. Căci în seama mea vă dat Stăpânul Hristos să vă pasc sufletește, ca pe niște oi cuvântătoare și de gâtul meu spânzură sufletele voastre și de la mine va să vă ceară pre toți, iar nu de la alții, până când voi fi păstor (…). Încă și poate să zică fieștecine din voi gândul său: *dar noi avem nevoie grele asupra noastră și nu putem să facem aceste ce ne zici*, ci eu încă zic că este așa și crez. Numai la greul acela sunt și eu părtaș și într-acel jug ce trageți voi, trag și eu”.[5]

Realismul abordării vieții de păstor și misionar se observă din faptele sale, adaptându-se foarte repede la spiritul și nevoile locului. „El a coborât privirea la realitățile locului și ale timpului, a cunoscut scăderile oamenilor care-l înconjurau și a biciuit, cu îndreptățită indignare, păcatele noastre: dorința de bun trai a boierilor, nesocotirea po-

1. Ibidem, pp. 192-196.
2. Teodor M. Popescu, *Antim Ivireanul, Apostol...*, p. 98.
3. Sfântul Ierarh Martir Antim Ivireanul, *op. cit*., p. 97.
4. Teodor M. Popescu, *op. cit.*, p. 92.
5. Ibidem, pp. 96-97.

runcilor Bisericii sub diferite pretexte și acel obicei urât și dureros, care este batjocorirea și profanarea celor sfinte”.[1]

Ierarhul cărturar era precum pomul plin cu roade în care aruncau unii cu pietre, iar caterisirea lui din anul 1716 s-a datorat unor minciuni și intrigi omenești. Înainte de aceasta, cele două scrisori adresate de Sfântul Ierarh Antim Sfântului Voievod Constantin Brâncoveanu descoperă faptul că unii ierarhi străini și boieri români îl vorbeau de rău și îl acuzau în fața domnitorului de diferite păcate. Îndemnat de voievod prin trimisul său, episcopul Mitrofan de Nyssa, să facă paretisis (adică să-și dea demisia) în anul 1712, Sfântul Antim a vorbit față către față cu Brâncoveanul și apoi i-a trimis două scrisori[2] prin care arată că nu este vinovat. În prima scrisoare care cuprinde 12 puncte, Sfântul Martir răspunde acuzațiilor aduse și argumentează etapele vieții de slujitor la mănăstirea Snagov, Râmnic și București, faptul că le-a dobândit fără a cere aceste funcții și apoi zicând că, „am pus osteneli peste osteneli întru toate și am trudit din zi din noapte să înmulțesc talantul Domnului(...)”.[3]

„Sfântul Mitropolit Antim a servit și a apărat Ortodoxia și pentru noi, și pentru alții - buni și răi -, chiar și pentru cei care l-au hulit și l-au pierdut, prin cărțile pe care le-a tipărit și le-a răspândit, prin dragostea și grija lui pentru toți creștinii ortodocși, prin lupta lui pentru păstrarea credinței ortodoxe împotriva stăruitoarei propagande iezuite, care se făcea atunci pe urma armatelor austriece biruitoare asupra turcilor”.[4]

În acele vremuri de încercare pentru neamul românesc și Biserică (1690-1719), „Sufletul Sfântului Antim și sufletul românesc se frământau între două sentimente opuse: bucuria înfrângerii turcilor era umbrită de grija și de întristarea întinderii prozelitismului catolic la români. Stăpânirea austriacă se voia consolidată prin slăbirea Ortodoxiei și a sentimentului românesc național, întreținut de legea strămoșească în care Sfântul Antim și neamul nostru erau uniți cu toți ortodocșii, în primul rând cu frații de neam din Transilvania”.[5]

Prin unele cărți tipărite (*Despre cercetarea și confirmarea unor dogme necesare ale Bisericii* – 1697; *Carte sau lumină cu drepte dovediri din dogmele Bisericii răsăritului asupra deghizării papistașilor* – 1699; *Mărturisirea de credință ortodoxă* – 1699; Învățătura dogmatică a Prea Sfintei Biserici Răsăritene și Catolice – 1703; *Tomul Bucuriei* – 1705 etc.), Sfântul Antim apără Ortodoxia și valorile Bisericii Răsăritene în contextul prozelitismului catolic și al cuceririlor otomane. Prin cărțile tipărite la Râmnic, Sfântul Antim pune bazele unui centru de răspândire a cărții ortodoxe - românești, ajutor necesar în lupta poporului român din Transilvania și Banat pentru apărarea dreptei credințe.

În secolele XVII-XVIII atât în Muntenia cât și în Moldova s-a organizat o mișcare de apărare a Ortodoxismului, împotriva calvinismului, apoi împotriva catolicismului care făceau prozelitism puternic în Transilvania. Ierarhii din Țările Române, precum și

1. Ibidem, p. 97.
2. Sfântul Ierarh Martir Antim Ivireanul, *Didahii*, Ed. Basilica, București, 2010, pp. 213-218.
3. Ibidem, p. 215.
4. Teodor M. Popescu, *op. cit.*, p. 102.
5. Ibidem.

cei de la Constantinopol, Ierusalim, Alexandria și Antiohia poposeau la curtea Sfântului Voievod Brâncoveanu, unde discutau și alcătuiau proiecte misionare de susținere a ortodocșilor aflați sub dominația musulmană sau sub influență apuseană. Acestora s-a asociat și Sfântul Ierarh Antim prin tipărirea de cărți în greacă, arabă și română.

După cum spunea Sfântul Antim și atunci, ca și acum, „lumea aceasta iaste ca o mare ce se turbură, întru care niciodată n-au oamenii odihnă, nici liniște. Corăbiile între valuri sânt împărățiile, crăiile, domniile și orașele, mulțimea norodului, politiile, supușii, bogații și săracii, cei mari și cei mici, sânt cei ce călătoresc și se află în nevoie.

Vânturile cele mari ce umflă marea sânt nevoile cele ce ne supără totdeauna. Valurile ce luptă corabia (Biserica n.n.) sânt nenorocirile carele se întâmplă în toate zilele. Norii ce negresc văzduhul, fulgerile ce orbesc ochii, tunetile ce înfricoșează toată inima vitează sânt întâmplările cele de multe feliuri, neașteptate pagube, înfricoșările vrășmașilor, supărările, necazurile ce ne vin de la cei din afară, jafurile, robiile, dările cele grele și nesuferite, carele le lasă Dumnezeu și ne încungiură, pentru ca să cunoască credința noastră și să ne vază răbdarea”.[1]

Simbolul Sfântului Antim este melcul, așa după cum se vede deasupra ușii principale de al mănăstirea Antim. „Melcul este imaginea perfectă a călugărului și a emigrantului (două din realitățile vieții Sfântului Antim): sărac, tăcut, înălțându-se spre Dumnezeu printre lacrimile pocăinței și în mijlocul necazurilor, având cu sine și în sine toată agoniseala”.[2]

Trăitor într-un context istoric cu multe poveri și grele încercări pentru poporul român, Sfântul Antim s-a implicat în rezolvarea problemelor sociale și morale. Țara era sărăcită, boierimea era divizată și învrăjbită, țăranii erau robi și duceau povara muncii pământului.

„Observând lipsurile de ordin material, cultural, moral pe care le aveau credincioșii români în acea vreme, Sfântul Antim a dorit să le vină în ajutor. A făcut aceasta mai ales prin cuvânt, învățându-i, îmbărbătându-i, alinându-le suferințele, întărindu-i în credință, dojenindu-i uneori cu blândețe și înțelegere, dar și cu simțul responsabilității pastorale”,[3] îndemnându-i la unitate, dragoste, credință și nădejde.

Pe Sfântul Antim l-au preocupat suferința și îndurările poporului, după cum și astăzi, Biserica se îngrijește de nevoile credincioșilor: „Și cum dară să va mântui norodul, cum să scuture această ticăloasă de țară sarcina cea grea a relelor ce o supără? Noi socotim numai cu puterea noastră și cu înțelepciunea noastră, care iaste nebunie înaintea lui Dumnezeu, să chivernisim norodul și să-l apărăm de rele? Dară în zadar trudim. Că zice Hristos: «Fără de Mine nu veți putea face nimic»”.[4]

Soluția salvatoare se află tot în Evanghelie, spune Sfântul Antim: „Să cuvine întâi să lăsăm răutatea, jafurile, strâmbătățile, urâciunea, vrajba, zavistiia și atunce să ne

1. Sfântul Antim Ivireanul, *Didahii*, ediția 2016, p. 101.
2. Pr. George Cosmin Pițˌ „De ce este melcul simbolul preferat de pe sigiliul Sfântului Antim Ivireanul?”, în Îndrumător bisericesc pe anul 2016 (Anul 164), Arhiepiscopia Sibiului, Ed. Andreiana, Sibiu, 2016, p. 255.
3. *Sfântul Ierarh Martir Antim Ivireanul - ctitor de limbă și cultură românească*, vol. I *Mărturisitor al credinței prin predică și tipar*, Ed. Basilica, București, 2016, p. 6.
4. Sfântul Antim Ivireanul, *Didahii*, ediția 2016, p. 104.

rugăm, pentru căci atunce vom afla ascultătoare urechile lui Dumnezeu”.[1]

„Urmând drumul marelui voievod martir, protectorul și stimulatorul lui (Sfântul Constantin Brâncoveanu), Sfântul Antim a împlinit măsura jertfelor cerute neamului și Bisericii noastre, într-un moment de cumpănă istorică”.[2]

Voievodul și mitropolitul au lucrat împreună pentru binele neamului românesc și al Bisericii străbune, primind cununa muceniciei și darul sfințeniei de la Mântuitorul nostru Iisus Hristos.

***

Păstor și misionar care a perceput problemele Bisericii și ale fiilor ei, „pentru nevoile școlilor, el (Antim), în înțelegere cu domnitorul, pune să se imprime cărți de filosofie, știință și literatură profană; pentru feciorii voievodului, cărți de povățuiri; pentru biserici, cărți de slujbă, pentru stăvilirea propagandei eterodoxe, cărți de doctrină ortodoxă și de combatere a celor rătăciți; pentru cler și credincioși, cărți de învățătură și zidire sufletească; pentru apărarea cinstirii sfinților, panegirice și ‹‹acolutii›› (slujbe n.n.); pentru voievozi ‹‹îndemnuri creștine-politice››; iar pentru dezvoltarea gustului de citit în popor, «vestitul roman fantastic al lui Alexandru cel Mare, *Alexandria*»”.[3]

„Sfântului Antim i se cuvine nu numai datorita recunoștință și cinstire românească, ci și prețuirea Ortodoxiei întregi, a celor care l-au cunoscut și nu l-au cunoscut, a celor care l-au iubit sau nu l-au iubit, a celor de aproape și de departe, a tuturor, cu a noastră împreună”.[4]

Chipul lui a devenit icoană în Biserică, cinstită în țara noastră, de la Ierusalim, Damasc, Alexandria până la Sankt Petersburg și Tbilisi, peste tot unde faptele lui au strălucit și viața i-a fost cunoscută ca model de dăruire și dragoste pentru Dumnezeu și oameni, pentru înflorirea Bisericii Ortodoxe.

Din Iviria la Constantinopol, Ierusalim, Iași (mănăstirea Cetățuia), București (și mănăstirea Snagov), Râmnic (Oltenia și mănăstirile Tismana, Arnota, Govora, Polovragi, Fedeleșoiu) la Târgoviște și în toată Țara Românească, Sfântul Antim Ivireanul a lăsat urme de lumină (cf. „Voi sunteți lumina lumii”, Mt. 5,14) și dar dumnezeiesc, care strălucesc peste veacuri pe bolta Bisericii protejată și slujită de Mântuitorul Iisus Hristos, Arhiereul Cel veșnic.

Tipograf-artist iscusit, slujitor jertfelnic, orator neîntrecut, filantrop milostiv, ctitor de altare sfinte și suflete creștine, Sfântul Antim reprezintă o pildă vie pentru clerul și poporul creștin de astăzi, făcând ca mii de pagini în studii și volume să-i descrie viața și opera spre luminarea noastră și aplecarea spre cuvinte și fapte care să ne facă vrednici de numele de creștini.

La trei secole de la martiriul său, ne gândim la ce a reușit să facă un om recuperat (răscumpărat) providențial de către patriarhul Dositheі! Ar fi putut rămâne un anonim între miile de tineri prizonieri în armata sultanului. Dar Dumnezeu Care iubește pe toți oamenii, l-a preferat pentru poporul dreptcredincios din Țara Românească spre a-l lumi-

1. Ibidem, p. 105.
2. Teodor M. Popescu, *op. cit.,* p. 106.
3. Anton-Maria Del Chiaro, *Istoria delle moderne Rivoluzione della Valachia,* Veneția, 1718, p. 51.
4. Teodor M. Popescu, *op. cit.,* p. 107.

na și păstori pe calea către Împărăția Sa cerească.

Ce o fi fost în sufletul Sfântului caterisit și mucenicit pe drumul exilului la mănăstirea Sfânta Ecaterina, nu știm! Însă știm că și-a iubit țara adoptivă, că a apărat cu demnitate autoritatea ierarhică românească în fața amestecului străin. A fost credincios, sincer, nefățarnic, harnic și darnic, avându-L ca model pe Mântuitorul Iisus Hristos. A venit în Țara Românească **adus** și a plecat fiind **trimis**, ca un pelerin și nepământean, ca o *mână* a lui Dumnezeu întinsă unui neam cu lumini și umbre în istoria sa multiseculară. Așa după cum spuneam, din *Didahii* îl înțelegem și îl cunoaștem cel mai bine pe omul, tipograful, slujitorul, ierarhul și Sfântul Martir Antim din Iviria, care a devenit un bun român și ales mucenic.

TINEREŢEA ŞI FORMAŢIA SFÂNTULUI ANTIM IVIREANUL

Acad.Prof.Dr. Radu Ştefan Vergatti[1]

Keywords: Antim the Iberian, Dositheos, art of the printing house

Abstract

Young Andro, born in Meshketi, Ivria, knows the suffering of slavery at a very early age, but his soul construction recommends him for the missionary service of the Church by word and deed. Dosithei, Patriarch of Jerusalem, paid for the purchase of this young slave, but freed him, making him a monk named Antim, and introduced him very quickly into the patriarchal protocol. But shortly thereafter, Antim learned the art of the printing house and cared for the words of the holy books of the Church that he brought to the Romanian churches and not only.

În anul 2016 s-au împlinit trei secole de la moartea Sfântului Antim Ivireanul.[2] Cu acest prilej s-au reluat discuţiile asupra originii, copilăriei şi formaţiei lui de tipograf. În legătură cu originea lui, mult discutată,[3] astăzi situaţia este clarificată. Sper să pot spune că s-a ajuns la un consens general că este de origine georgiană.[4]

Născut cândva între anii 1740-1750 în Georgia (Iviria),[5] în zona *Meshketi*, din sudul actualei provincii *Samtskhe-Javakheti*, în localitatea *Ude,*[6] dintr-o familie oarecum înstărită, al cărei nume de familie nu-l putem preciza,[7] tânărul *Andro* cum era numit acasă, a fost răpit de un trib din Daghestan şi vândut unor negustori de robi, turci otomani.[8] Aceştia l-au luat pe tânărul de circa 16 ani, au profitat de pe urma fizicului său de om bine dezvoltat şi l-au dus în târgul de sclavi din Istanbul. Acolo era cel mai mare târg de sclavi din regiunea Levantului.[9] Era drumul cel mai scurt din Georgia până în Istanbul,

1. Profesor universitar, domeniul Istorie; membru titular al Academiei Oamenilor de Știință din România.

2. Se știe astăzi pozitiv că Sfântul Antim Ivireanul a murit în luna septembrie a anului 1716 ca urmare a ordinului domnului fanariot Nicolae Mavrocordat: „Grozăvia cu arhiepiscopul ucis (pe care toată lumea îl credea surghiunit la Muntele Sinai) a aruncat toată Țara Românească într-o consternare îngrozitoare". Antonio Maria del Chiaro, Călători străini despre ţările române, vol. VIII, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1983, p. 395; Damian P. Bogdan, Viaţa lui Antim Ivireanul, în B.O.R., an LXXXIV (1956), nr. 8-9, p. 678-689; Fanny Djindjihaşvili, Antim Ivireanul cărturar umanist, Ed. Junimea, Iaşi, 1982, p. 46. Se discută încă locul unde a fost asasinat mitropolitul Ţării Româneşti.

3. Cf. Fanny Djindjihaşvili, Antim Ivireanul, p. 18-22.

4. Fanny Djindjihaşvili, Antim Ivireanul, p. 18-22.

5. Fanny Djindjihaşvili, Antim Ivireanul, p. 18-22.

6. Informaţii orale de la mitropolitul Theodor de Akhaltsikhe, după Mihail Stanciu, Prefață la Sfântul Antim Ivireanul, Scrisori, p. 44-45; s-ar putea ca informaţiile orale ale mitropolitului Theodor, transmise din generaţie în generaţie, de la gură la ureche, să fie îndreptăţite, căci acea regiune Meshketi – provincia Samtskhe – s-a găsit din 1576 sub dominaţia Sublimei Porţi.

7. În secolul XVII, în toată regiunea din jurul Mării Negre şi a sud-estului Europei nu erau precizate numele de familie; existau foarte puţine cazuri cu nume de familie cert.

8. Fanny Djindjihaşvili, Antim Ivireanul, p. 21.

9. În Evul Mediu, în special în Orient, în Asia şi în Africa, s-a practicat sclavia şi comerţul cu

căci se mergea pe mare. S-a procedat astfel, deoarece cel mai mare târg unde se vindeau sclavi era la Istanbul,[1] în timp ce la Ierusalim exista un târg mic de sclavi, unde negoţul era întâmplător.

În fine, pentru aducerea şi cumpărarea ca rob a tânărului Andro de patriarhul Ierusalimului, grecul Dosithei Nottaras, pledează şi locul rezidenţei patriarhale. Patriarhul Ierusalimului locuia în Istanbul, alături de patriarhul ecumenic, nu în Ierusalim.[2] Mulţi s-au înşelat şi se înşeală crezând că rezidenţa ar fi indicată de titulatura sa. Cumpărarea tânărului georgian Andro de către patriarhul Ierusalimului, mărturisită în scris, mai târziu de nepotul acestuia, patriarhul Hrisant Nottaras, a arătat odată în plus că bătrânul Dosithei cunoştea bine oamenii. În decembrie 1709 patriarhul Ierusalimului, Hrisant Nottara, îi scria marelui boier valah Ianache Văcărescu: „...cel de față, kyr Antim, care fiind [răs]cumpărat cu bani ai Sfântului Mormânt (bani ai patriarhiei Ierusalimului, n.n.) și primindu-și libertatea de la răposatul [Dosithei], scriind noi scrisoarea sa de iertare...”.[3] Tânărul georgian a învăţat repede şi uşor limbile elină şi mediogreacă, turcă – dialectele osmane – şi araba.[4] Apoi şi-a însuşit arta caligrafiei, a broderiei,[5] răspândită în Istanbul,[6] precum şi sculptura şi gravura în lemn.[7]

Patriarhul Dosithei a vrut să-l folosească pe tânărul Andro şi pentru descifrarea scrisorilor primite de la „Catholicos”, conducătorul bisericii creştine georgiene.[8] Nu a reuşit. Viaţa lui Andro a luat alt curs.

Puţin înainte de anul 1680 patriarhul Dosithei a fost invitat să-i facă o vizită

sclavi pe scară largă; a se vedea, în sensul marelui târg de sclavi din Constantinopol (Istanbul) şi a masivei prezenţe a sclavilor georgieni, relatarea călătorului Charles G. Addison, *The State and Prospects of Syria under Ibrahim Pasha*, vol. I, E. L. Carey&A. Hart, Philadelphia, 1838, p. 124; Ehud R. Toledano, *Slavery and Abolition in the Ottoman Middle East*, University of Washington Press, 2014, p. 31-32, passim.

1. Ibidem.

2. Fanny Djindjihaşvili, Antim Ivireanul, p. 23.

3. Bibilioteca Națională din Atena, Arhiva de scrisori a Metocului Sfântului Mormânt din Istanbul, Dosar M.П.T. nr. 239. Vechi scrisori ale diferiților patriarhi ai Ierusalimului, de la vestitul Nectarie până la vestitul Chiril, doc. nr. 55; scrisoarea a fost publicate de Pinelopi Stathi, Hrisantos Nottaras, Patriárchis Ierosolymon, Atena, 1999, p. 297-305. Textul a fost tradus în românește în Sfântul Antim Ivireanul, Scrisori, ediție îngrijită de Arhimandrit Mihail Stanciu și Academician Gabriel Ștrempel, Editura Basilica a Patriarhiei Române, București, 2014, p. 49-50.

4. Este ciudat că nu a învăţat şi limba italiană, considerată o limbă răspândită, poate a doua limbă vorbită a populaţiei stambuliote. Dacă ar fi vorbit italiana, Anton Maria del Chiaro ar fi menţionat acest lucru.

5. Cf. Anton Maria del Chiaro, *Revoluţiile Valahiei*, trad. de S. Cris-Cristian, cu o introducere de N. Iorga, Viaţa Românească, Iaşi, 1929, p. 150.

6. O dovadă a preţuirii artei broderiei stambuliote este aceea că domnul Constantin Basarab Brâncoveanu a adus-o pe artista Despineta în Ţara Românească pentru a broda un frumos epitrahil în anul 1696. Epitrahilul reprezentând familia domnului se păstrează în Bucureşti, la Muzeul Naţional de Artă al României, Secţia de Artă Feudală.

7. Cf. Anton Maria del Chiaro, *Revoluţiile Valahiei*, p. 150.

8. „Scrisorile dumneavoastră sunt interesante şi voluminoase, dar cine să mi le traducă? N-avem traducător. De mii de ori v-am rugat să ne trimiteţi un sclav pe care să-l educăm şi să-l învăţăm ca să ne ajute la corespondenţa noastră. Până acum nu ne-aţi trimis”. Platon Ioseliani, Epistola patriarhului Ierusalimului Dosithei în Georgia, 1866, citat de Fanny Djindjihaşvili, Antim Ivireanul, p. 22.

protocolară patriarhului Ioachim al Rusiei Mari, Rusiei Mici şi Rusiei Albe. A decis să-l ia cu sine şi pe tânărul georgian. A fost nevoie să-l călugărească. Potrivit canonului IV al Sinodului IV ecumenic din anul 451 d.Hr. din Calcedon, un rob nu putea fi admis între călugări.[1] Ca urmare, Andro a fost eliberat, a fost tuns şi i s-a dat numele monahal de Antim. Ca urmare, va semna astfel până la sfârşitul vieţii.

La Moscova, Andro devenit Antim, a putut lua contact direct şi cunoștință cu cel mai înalt protocol din cadrul Bisericii Ortodoxe, cel patriarhal.

După Moscova s-a decis ca drumurile patriarhului Dosithei Nottaras şi al lui Antim Ivireanul să se despartă. Patriarhul s-a îndreptat către Ţara Moldovei. A putut ajunge acolo tot în 1680. După mărturia sa, el a insistat ca în apropiere de capitala Moldovei, în Mănăstirea Cetăţuia, să fie înfiinţată o tipografie grecească.[2]

Ea urma să fie o contrapondere faţă de tipografia slavonă din Biserica Sf. Nicolae – Iaşi, care fusese creată cu ajutorul patriarhului Ioachim din Moscova.[3] Cererea patriarhului Ierusalimului a avut succes. Imediat, marele tipograf monah Mitrofan a trecut la tipărirea unor cărţi în limba greacă: „Iar în anul 1680 fiind la Iași și văzând pe moldoveni că au tipografie, iar grecii nu, muream de necaz. Iar Dumnezeu, conducătorul și săvârșitorul celor bune, ne aduce pe un român ieromonah, anume Mitrofan și i-am dat șasezeci de lei și ne-a construit o tipografie nouă; și deci îi dăm cheltuielile și hârtie trimitem și cartea lui Nectarie «În contra primatului papei» și, contra așteptării noastre, se tipărește. De aceea am și distribuit-o tuturor gratis. Ni s-a părut lucrul plăcut; și aflându-ne în anul 1683 la Adrianopol, am trimis hârtie la Iași și am dat spre imprimare și cartea lui Simeon din Tesalonic. Am scris și scrisori lui Duca-Voevod”.[4]

În acelaşi timp călugărul Antim Ivireanul s-a oprit şi a rămas la Pecerskaia Lavra din Kiev. Acolo a învăţat limba slavonă, în care se oficiau slujbele. Concomitent a învăţat să scrie în limba slavonă. Practic, acea limbă folosită de Biserica Ortodoxă era medioslava. Ea era întrebuinţată şi de Bisericile Ortodoxe din ţările române şi de la bulgari. În acelaşi timp a început să se iniţieze în arta gravării cărţilor prin contactul direct cu marii miniaturişti (*enlumineurs*) ucraineni, *fraţii Bîkov*, Ivan şi Timofei.[5]

La insistenţele lui Dosithei Nottaras, a venit şi Antim la Mănăstirea Cetăţuia. Se pare că a ajuns acolo în jurul anului 1684.[6] Atunci l-a cunoscut pe Mitrofan. În acel mo-

1. Canonul 4 al Sinodului al IV-lea Ecumenic de la Calcedon din anul 451. Paul Valliere, Conciliarism: A History of Decision-Making in the Church, Cambridge University Press, Cambridge, 2012, p. 93, nota nr. 90.
2. Ioan Bianu, Nerva Hodoș, Bibliografia Românească Veche, tom I, 1508-1716, Atelierele Grafice Socec, București, 1903, p. 257 (în continuare se va cita BRV.).
3. Tipografia a fost adusă în Țara Moldovei de căpitanul Ionașcu Bilevici. Mircea Păcurariu, Istoria Bisericii Ortodoxe Române, vol. 2, ed. I, Editura IBMBOR., București, 1981, p. 101.
4. Traducerea în B.R.V., vol. I, p. 257.
5. Teofil Rendiuk, C. Brâncoveanu și I. Mazepa. Pagini inedite de istorie. În memoria remarcabilului domnitor al Munteniei, Constantin Brâncoveanu și a ilustrului hatman al Ucrainei, Ivan Mazepa, Editura Pro Universitaria, București, 2014, p. 16. Idem, Hatmanul Ivan Mazeppa – cunoscut și necunoscut, Ed. Adef, Kiev, 2010, p. 365-366, 369-370. Fraţii Bîkov, mari miniaturişti ucraineni, au lucrat la Pecerskaia Lavra, înalta şcoală kieveană, transformată de hatmanul Ivan Mazepa în Academie. Ieromonah Macarii Bulgakov, Istoriia Kievskoi Academii, Tipografia Constantin Jernakov, Sankt Petersburg, 1843.
6. Mircea Păcurariu, Istoria Bisericii Ortodoxe Române., vol. II, p. 173.

ment Mitrofan tipărea marea operă a lui Dosoftei „Viața și peterecerea sfinților”.[1] Cum în volumul al II-lea, la fila 4, al acestei lucrări, apare şi semnătura ucenicului Andrei,[2] care l-a ajutat pe Mitrofan, s-a presupus că acela ar fi fost Antim.[3]

Mi-am exprimat opinia că nu putea fi Antim, deoarece după ce a devenit călugăr acesta a semnat permanent Antim. În al doilea rând, ţinând seama de calendarul vieţii lui Antim nu putea lucra atunci pe lângă Mitrofan. Monahul georgian a rămas la Mănăstirea Cetăţuia. După invadarea Moldovei de către trupele poloneze ale regelui Ioan Sobieski în mai 1686, când s-a produs plecarea lui Mitrofan în Ţara Românească, la Bucureşti, se pare că Antim a devenit stareţ la Mănăstirea Cetăţuia.[4]

La insistenţa patriarhului Dosithei Nottaras, în anul 1689, călugărul Antim Ivireanul a venit de la Mănăstirea Cetăţuia în Bucureşti. El a făcut drumul pentru a-l reîntâlni pe Mitrofan şi a învăţa arta tiparului de la acesta. De altfel, patriarhul Dosithei *a plătit 200 groşi* pentru ca Antim să fie învăţat de Mitrofan: „*...și, în cele din urmă, l-am luat de acolo* [Iași, n. ed.] *atunci* (în 1689, n.n.) *și l-am adus acolo* [București, n. ed.]. *Și văzându-l iscusit, iarăși prin voința răposatului stăpân* [Dosithei, n.ed.] *am vorbit cu kyr Mitrofan, episcopul Buzăului, să îl învețe tipografia, târguindu-se să îi plătim și două sute de groși (și astfel, datorită nouă, a venit acolo și a devenit cunoscut și a ajuns cel ce este acum)*”.[5]

De atunci înainte, Antim Ivireanul va progresa constant în domeniul artei tiparului. A devenit unul dintre cei mai mari tipografi din lumea românească alături de Mitrofan. A avut marele merit de a contribui prin carte la transformarea limbii vernaculare româneşti în mijloc de comunicare scrisă, la introducerea limbii laice de comunicare zilnică în biserică, în oficierea cultului şi, în fine, la dezvoltarea revoluţiei culturale prin care cartea a devenit instrument de lucru al intelectualului, înlocuind manuscrisul, obiect de lux singular.

1. B.R.V., vol. I, p. 243-245; M. Păcurariu, Istoria Bisericii Ortodoxe Române, vol. 2, p. 102.
2. În volumul II pe fila 84 a lucrării „Viețile sfinților” se găsește însemnarea: „Smeritul Dosoftei, Mitropolitulu Sucevei și tiparnicii ieromonahul Mitrofan, făcătorul tiparelor și ucenicii săi, Pavel și Ursul, Andrei” (B.R.V., vol. I, p. 245).
3. Dragoş Morărescu, „Despre Antim Ivireanul”, în Biblioteca, 2000, nr. 5, p. 153-154. Nu se putea să fie o identitate între Andrei, numele laic al lui Antim Ivireanu și Andrei – ucenicul tipograf al lui Mitrofan, deoarece în acea perioadă Antim Ivireanul se găsea fie la Istanbul (1679-1682), fie la Moscova (1682), fie la Pecerskaia Lavra (1682-1686); a se vedea și Mihail Stanciu, Prefață la Sfântul Antim Ivireanul, Scrisori, p. 8).
4. Mircea Păcurariu, Istoria Bisericii Ortodoxe Române., vol. II, p. 173. Însă este o afirmaţie care nu se poate susţine documentar. Se bazează pe zvonuri transmise de la gură la ureche.
5. Scrisoarea lui Hrisant Nottara către Ianache Văcărescu din decembrie 1709 în Sfântul Antim Ivireanul, Scrisori, p. 53-54. Traducerea aparţine monahului arhimandrit Mihail Stanciu. Scrisoarea a fost iniţial publicată de Pinelopi Stathi, Hrisantos Nottaras, Patriárchis Ierosolymon, ed. cit., p. 297-305.

ANTIM IVIREANUL ȘI ÎNCERCĂRILE DE ROMÂNIZARE A SLUJBELOR ȘI CĂRȚILOR BISERICEȘTI

Pr. Conf.univ.dr. Marin Cojoc[1]

Keywords*: St. Antim, manufactured of books, Liturgical Books, Romanianization Service*

Abstract

St. Antim the Iberian has made the most important step in the awareness of the value of the Romanian language for the growth of the spirit of a Romanian people. Alien of our nation and slave to the capital of the last great empire, he sees the sun of his entire freedom through a providential intervention by St. Constantine Brancoveanu on his life. His efforts to learn the Romanian language, followed by the printing of two books of service, represent the light of freedom in Hritos that he had, but he still did not shine.

Cu toată originea sa străină și îndepărtată, Sfântul Antim Ivireanul s-a dovedit tot timpul foarte strâns legat de patria sa adoptivă, Țara Românească. În acest sens pentru cauze curat românești, pentru neamul românesc și pentru identitatea lui, el a lucrat mai mult decât mulți dintre românii de atunci.

Încă de la începuturile activității sale în Țara Românească a demonstrat o loialitate deplină pentru crezul noii sale națiuni iar pentru ca noua sa patrie să înțeleagă și mai bine duhovnicește acest crez, însuși *Simbolul de credință* a fost tradus de el în românește, ca noul său neam să-l înțeleagă și să-i recunoască și rostul și atașamentul său față de noua sa patrie și de conducerea ei. La hirotonirea sa, a tradus și a rostit acest *Crez* în românește, așa cum a rămas mai departe în Biserică până în zilele noastre. A continuat pe această linie cu traducerea nenumăratelor cărți bisericești, istorice, filosofice și altele cu caracter laic pentru înțelepțirea preoților și a neamului românesc. Prin cărțile de slujbă traduse în românește, Sfântul Antim Ivireanul a produs accente puternice de naționalizare a slujbelor bisericești și de înțelegere deplină a lor de întreg poporul român.

Conform știrilor timpului, venirea lui Antim în Țara Românească a avut loc între 9 noiembrie 1688, când Constantin Brâncoveanu a fost făcut domnitor, și luna octombrie 1691, când Sfântul Antim se întâlnește pentru prima oară la București.[21] Aici a învățat repede limba română iar învățatul secretar al lui Constantin Brâncoveanu, Anton Maria Del Chiaro, care l-a cunoscut personal pe Sfântul Antim Ivireanul, spune despre el că era „înzestrat cu talente rare" și că „*a ridicat la perfecțiune arta tipografică"*.[32]

În ceea ce privește meșteșugul tipografic, unii cercetători afirmă că l-ar fi învățat

1. Conferențiar la Universitatea din Craiova, Facultatea de Teologie Ortodoxă.
2. Pr. Niculae Șerbănescu „Antim Ivireanul tipograf"*,* în BOR, an LXXIV (1956), nr. 8-9, p. 693.
3. Anton Maria Del Chiaro, *Istoria delle moderne Revoluzione della Valachia,* Veneția 1718, p.220; A.M.Del Chiaro, *Revoluțiile Valahiei,* trad. S.Cris-Cristian, Iași 1929, p.142.

la noi în țară, fiind ucenicul episcopului Mitrofan. Conform cercetărilor istorice, această afirmație nu s-a dovedit a fi adevărată, deoarece episcopul Mitrofan ajunge la Buzău în 1691, când Sfântul Antim lucra deja la prima sa carte, la tipografie în București. Nu este exclus ca arta tiparului pe care a învățat-o în patria natală să o fi perfecționat prin influența unor ucenici care lucrau în domeniu la București, la tiparnița înființată cu 10 ani înainte, în 1678 de mitropolitul Varlaam. Domnitorul Constantin Brâncoveanu a mai dorit să înființeze la București încă o tiparniță, așa că a căutat un om priceput în domeniu, care să se ocupe de arta tipografică. Nu se știe cu exactitate în ce împrejurări Constantin Brâncoveanu a auzit de Antim în mediile constantinopolitane unde avea o serie de emisari și oameni de legătură, dar cert este faptul că auzind de calitățile și priceperea acestuia, l-a chemat în țară, probabil răscumpărându-l cu banii proprii din robia în care se afla, și astfel l-a adus în Țara Românească, la București. La venirea în țară, Antim s-a dovedit a fi un om foarte învățat, cunoștea foarte bine limba georgiană, limba turcă, mai târziu a deprins limba greacă clasică și cea populară, oarecum limba arabă și mai târziu limba românească și pe cea slavonă.[13]

Așa cum bine se știe, a învățat târziu limba patriei sale care l-a adoptat, cu toate acestea Antim ne uimește prin puterea cu care a reușit să-și însușească limba română și să o redea în scris cu o acuratețe excepțională, redând nuanțe și subtilități ale limbii cum puțini învățați ai timpului reușeau la vremea aceea. Acesta este unul din marile merite ale lui Antim Ivireanul în dezvoltarea limbii române, deși trăise la Constantinopol o bună perioadă de timp, în mediul intelectual al Fanarului, vorbirea și scrisul lui dovedesc o naturalețe deosebită, fără artificii și fără a încerca să intoxice limba română cu grecismele care erau în moda timpului.[24] Antim a folosit cuvântul noii sale patrii ca un adevărat retor, cunoscând puterea acestuia în biciuirea năravurilor și în îndreptarea relelor, fără să se abată de la legile clasice ale oratoriei, pe care le va fi studiat sistematic la marii oratori ai antichității sau la marii cuvântători ai Cuvântului divin, întâlniți în Constantinopol sau în alte locații ale ortodoxiei pe unde s-a preumblat.

Se știe din documentele istorice că în momentul în care a fost numit episcop de Râmnic (1705) a întemeiat prima tipografie din acest oraș, mutată apoi la Târgoviște și după aceea la București, după ce a fost ales mitropolit (1708-1716). În cursul celor 25 de ani cât a activat printre români, a tipărit ori a supravegheat tipărirea a 64 de cărți, dintre care 39 lucrate de el însuși, în limbile română, slavonă, greacă și arabă, de o mare diversitate: cărți de slujbă, cărți biblice (Psaltirea și Noul Testament), cărți de teologie ortodoxă sau de îndrumare pentru preoți, cuvântări bisericești, lucrări cu caracter filosofic sau chiar istoric.

Foarte sugestive în această privință a efortului său de a transpune în limba română și a o aduce din moartea și adormirea în care o aduseseră limbile slavonă și

1. Damian Bogdan, „Despre Antim Ivireanul”, în *Studii Teologice*, an VII (1955), nr. 3-4, pp. 236-263. În privința cunoașterii limbii arabe pe care autorul o afirmă, trebuie reconsiderată afirmația prin mărturisirea proprie a lui Antim care afirma personal că deține cunoștințe minime de limba arabă, dar a putut pregăti cu mână proprie lierele arabe pentru tiparniță.
2. Al. I. Ciurea, „Antim Ivireanul predicator și autor”, în BOR, an LXXIV (1956), nr. 8-9, p. 775-817; M.G.Popescu, „Mitropolitul Ungrovlahiei Antim Ivireanul”, în ST. XXI (1969), nr. 1-2, p. 56-59; Eugen Negrici, *Antim. Logos și personalitate,* București, 1971, p. 5. ș u.

greacă, sunt cuvintele sale din al treilea *Cuvânt de învățătură și de umilință în Dumineca Floriilor,* în care pateticul, repetiția retorică și interogația se împletesc într-o formulă omiletică foarte reușită pre limba românească: „Dară putea-voiu crede eu, iubiții miei, cum că aici, între turma mea cea cuvântătoare, să fie oi ca aceștia, rătăcite, Lazeri ca aceștia, păcătoși ca aceștia, împietriți la inimă și nicăitori? Credința voastră cea multă nu mă lasă să o crez aceasta. Iar de se va întâmpla, din depărtarea dumnezeiască, să se afle cineva întru această nevoe ticăloasă și vrednică de plâns, cu multă scârbă din inimă îmi întorc cuvântul către dânsul și-I zic, precum zice Hristos către jidovi, pentru Lazăr: Unde l-ați pus pre dânsul? Unde ți-ai pus păcătosule, sufletul tău cel iscusit, cel frumos, cel minunat, cel vrednic?.....O, fiule, carele ești mort, Lazăre, îngropatule în groapa nesimțirii, ieși afară! Vino odată în sine-ți. Vezi-ți ticăloșia ta. Lasă acel obiceiu rău al păcatului, carele te-au omorât și te-au despărțit de Dumnezeu, carele te-au zidit".[15]

Prin realizările sale de a aduce atâtea texte sacre pre limba românească el poate fi considerat, alături de Coresi, drept *cel mai reprezentativ îndrumător al activității tipografice din vechea cultură românească în care cuvântul românesc și-a găsit sălaș sacru și expresie.*

În ceea ce privește activitatea tipografică a lui Antim în care și-a împlinit acest deziderat, amintim că la București a tipărit patru cărți de slujbă, între care: *Evanghelia greco-română,* cu text paralel (1693), o realizare artistică de excepție, cu gravuri, frontispicii și viniete lucrate cu mult simt artistic și *Psaltirea* românească din 1694, aceasta având *câteva versuri* și o prefață închinate lui Constantin Brâncoveanu de „smeritul întru ieromonahi Anthim Ivireanul".[26] Autorul arată în prefață că această Psaltire „avea să se împartă în har pravoslavnicilor creștini…pentru mai mult folosul și înțelesul celor ce vor citi".[37]

În această privință a eforturilor sale de început se știe că la București a tipărit, în 1691, cartea intitulată *Mărgăritare, adică cuvinte de multe feluri, ale celui întiu sfinţi Părintelui nostru Ioan, arhiepiscopul Ţarigradului, a lui Zlatoust*, unde se găsesc 31 de cuvântări, după ediția neogreacă tipărită la Veneția în 1675, ed. II-a , 1683.

Mai târziu între anii 1696-1701 a tipărit la Snagov 15 cărți, dintre care 7 grecești, 5 românești, una slavonă, una slavo-română și una greco-arabă. Între cele românești consemnăm aici: *Sfânta și dumnezeiasca Evanghelie* (1697) și *Acatistul Născătoarei de Dumnezeu* (1698).[48]

Tot la Snagov a tipărit o lucrare de teologie polemică și câteva cărți de învățătură în limba română. Prima se intitula *Carte sau lumină, cu drepte dovediri din dogmele Besearicii Răsăritului asupra dejghinării papistaşilor* (1699, 4+108 foi), tradusă după lucrarea ieromonahului Maxim Peloponezianul, „ucenicul" lui Meletie Pigas, patriarh al Alexandriei. În această lucrare se combăteau cele patru *„puncte florentine"*, în speță primatul papal respins în mod categoric de către ortodocși.[59] În 1700 Antim a tipărit, tot la Snagov, *Floarea darurilor* (6+82 foi), lucrare cu conținut moralizator,

1. Antim Ivireanu, *Opere*, p. 146-147.
2. BRV, I, 330-337.
3. N. Dobrescu, *Viața și faptele lui Antim Ivireanul*, București, 1910, p. 51.
4. *BRV,* I, p. 315-321 și 343-344.
5. BRV, I, p . *370-372*.

scrisă în Italia (*Fiore di Virtu*), care a avut o largă circulație și printre români, rămâne printre cele mai vechi cărți populare traduse în românește, din limba slavonă, dacă nu cea mai veche.[110] Încă din titlul lucrării se arată că imprimarea a fost făcută de către Antim: „Floarea Darurilor, carte foarte frumoasă și de folos fieștecăruia creștin carele va vrea să se împodobească pre sine cu bunătăți, de pre grecie scoasă, pre românie, în zâlele prealuminatului domn Constantin Băsărabă voevod, cu blagoslovenia preasfințitului mitropolit chir Theodosie, cu îndemnarea și cu cheltuiala dumnealui Constandin păh(arnicul) Sarachin, sin Gheorghe dohtorul Criteanul. Și s-au tipărit în sfânta Mănăstire în Sneagov, vă leato 7208=1700, meseața iunie, de smeritul ieromonah Anthim Ivireanul…". Cartea a fost tipărită cu aceeași literă iar traducătorul ei a fost Filotei feciorul agăi Jipăi, cum se arată chiar în dedicația lui Constantin Sarachin Criteanul către domnitor. Antim nu este amintit în prefață.

Unul dintre ucenicii lui Antim, meșterul tipografiei, Gheorghe Radovici, a tipărit tot atunci, la Snagov, cartea intitulată *Învăţături creştineşti* (14+203 pagini), cu conținut moralizator și de îndreptare a oamenilor.[211] Amândouă erau traduse din grecește de ieromonahul Filotei Sfetagoreţul (din Sf. Munte Athos, *n.n.),* identificat de Sebastian Barbu-Bucur cu *Filotei, sin Agăi Jipăi*, autorul primei Psaltiri românești cunoscute. Titlul lucrării neîncadrat de gravuri glăsuiește: „Învățături creștinești foarte de folos, acuma întâi scoase de pre limba grecească pre limba rumânească. Și s-au tipărit spre folosul celor de obște, în zâlele prealuminatului domnu Io Constandin Basarab voevod, cu blagoslovenia presfințitului mitropolit chir Theodosie, în anul mântuirii 1700, ghenarie, în Sneagov, de Gheorghe Radovici".[312] Textul în care-l definește pe Antim de maestru în tipăriturile pre românește este la fel de mișcător: „De vreme ce bunătățile cinstindu-se să mărescu, precum iarăși necinstindu-se să micșorează, aceasta au stătut pricina să mă îndemnezu și eu, micul și nevrednicul robul mării tale, pentru ca să învățu acestu meșteșugu besericescu al tipografiei. Ce, dar, alegându ca cerbul setos către preacuviosul între ieromonahi egumenul sfintei mânăstiri Văvedeniei Bogorodiței a Sneagovului, duhovnicul chir Anthim de la Iviria, am învățat cu multă osteneală și osîrdie de la sfinția sa meșteșugul tipografiii".[413]

Și tot la Snagov Antim a tipărit, în 1699, cea de a treia ediție grecească din *Mărturisirea ortodoxă* a lui Petru Movilă, prima a apărut la Amsterdam în 1667, a doua la Lipsca-Leipzig în 1695, sub îngrijirea lui Panaiot Sinopeus, cu o prefață cuprinzătoare a patriarhului Dositei al Ierusalimului, apropiat al domnitorului.[514] Știm de asemenea că în decembrie 1691 Mitrofan tipărise la Buzău „în tipografia domnească de

1. G. Ștrempel, C*atalog,* IV, București, 1992, p. 69-70; Idem, *Antim Ivireanul,* Buc.1997, p.108.
2. BRV*,* I, p. 390-395.
3. E. Picot, „Notice biographique et bibliografique sur l`imprimeur Anthime d`Ivire, metropolitain de Valachie"*,* în *Mélanges Orientaux*, VII, Paris, 1886, p. 536; N. Șerbănescu, „Antim Ivireanul tipograf", în BOR, an LXXIV (1956), p. 714; G.Ștrempel, *Antim Ivireanul*, 1997, p. 106.
4. G. Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești,* vol. I, București, 1978, p. 26-27; Sebastian Barbu Bucur, *Filothei sin Agăi Jipăi, Psaltichie rumânească,* vol. I-III, București, 1981-1986.
5. *BRV,* I, p. 378-389.

la Episcopie", *Pravoslavnica mărturisire* tradusă din grecește de logofătul Radu Grceanu[114]. Antim duce mai departe această tradiție, printr-o nouă traducere mai extinsă de 384 de pagini, cu un foarte lung titlu, unde se arată punctele de vedere ortodoxe împotriva catolicilor sau al altor eretici. Autorul mărturisește chiar în îndelungul titlu rostul acestei lucrări traduse pre limba românească: „Mărturisirea credinței ortodoxe a bisericii universale și apostolice a răsăritului și Expunerea introductivă despre cele trei virtuți, a credinței, nădejdei, și dragostei, tipărită din îndemnul și cu cheltuiala prea piosului…domn…Constantin Basarab voevod Brîncoveanu, pentru folosul creștinilor ortodoxi… în respectata mănăstire a intrării în biserică a Născătoarei de Dumnezeu, ce se zice a Snagovului, în anul 1699, luna februarie, de cel mai mic între ieromonahi Antim din Ivir.[215] Aici se află și 12 epigrame semnate de Sevastos Chimenitul, de doctorul Ioan Comnen, de elevii Academiei Domnești din București și de elevii școlilor din Ianina prin care-l omagiază pe domn.

Între anii 1701-1705, Antim Ivireanul ;i-a reluat activitatea la București, unde a tipărit 15 cărți: două românești, una slavo-română, una greco-arabă și 11 grecești. Cele româneşti erau: *Noul Testament în 1703,* prima ediție din Țara Românească având la bază textul ediției de la Alba Iulia, din 1688, cu stihuri și o prefață semnată de Antim și dedicată lui Constantin Brâncoveanu. Titlul Noului Testament este scris astfel: „Noul Testament acum tipărit într-aceasta chip pre limba rumânească cu porunca și cu toată cheltuiala prealuminatului și înălțatului, iubitorului de Hristos domn și oblăduitoriu a toată Țara Rumânească Io Constandin Brâncoveanu Basarabă voevod cu blagoslovenia prea sfințitului mitropolit și exarhul plaiurilor, chir Theodosie. Și s-au tipărit în tipografia domnească în orașul Bucureștilor în anul mântuirii 1703, de smeritul între ieromonahi Anthim Ivireanul".[316] Foarte interesante sunt și versurile care apar aici și care au fost atribuite lui Antim chiar dacă nu au fost semnate, observându-se în același timp și dedicația către domnitorul țării. Versurile, în cazul de față, au ritmicitate, sunt pline de viață și au note artistice literare: „Patru sânt râuri den raiuri ce cură,/Precum grăiește Sfânta Scriptură./Patru Evanghelii den ceriu ne tună/ Și la credință pre toți ne adună./ Patru sunt semne tot îndoite/ Și ale țării foarte slăvite, /Cu care semne să-ncoronează/ Domnul Constandin, tot omul să creează/ Ce se numește și Băsărabă;/ De-ai Domnul viață multă să aibă".

Dedicația către Constantin Brâncoveanu cuprinde un fragment de o rară frumusețe omiletică, ce ne amintește de cuvântul rostit la înscăunare și de procedeele artistice folosite de autor: „de vreme ce Evanghelia iaste sabia care biruiește toate armele protivnicului, cu aciasta călcăm toate relele, răbdăm cu îndrăzneală cele împotrivă, gonirile, ticăloșiile, năcazurile și moartea, asămănându-ne celui ce bine s-au vestit și mult pătimitului Mântuitoriu. Pren mijlocul Evangheliei biruim pre iudei, rușinăm nebună înțelepciunea neînțelepților înțelepți ai lumii acesteia. Cu Evanghelia Pavel a smerit mândria Romei și într-însa o au întemeiat; Ioan cu lumi-

1. BRV, I, p.321-324.
2. BRV, I, p.370-372; Comentarii la E. Picot, „Notice biographique ..", p.536; G. Ștrempel, *Antim*, p. 105.
3. BRV, I, p. 448; E. Picot, „Notice biographique ..", p. 547; N. Șerbănescu, „Antim Ivireanul", p.721-722; G. Ștrempel, *Antim,* 1997, p.129.

na Evangheliei au luminat întunecata Elada".[117]

Antim menționează în titlu *tipografia domnească* în care se făcuse tipărirea, era a doua carte care trebuia în mod firesc să urmeze după Psaltire, în prefața ei se arată foarte sugestiv de către Antim: „De cât toate cărțile bisericești aceasta este mai folositoare de suflete și mântuitoare" ne spune smeritul între ieromonahi Antim Ivireanul și avea să se împartă în dar credincioșilor „spre cea de obște folosință". Ca și Psaltirea, și Noul Testament avea să slujească poporului român drept-credincios, pre limba lui la învățătură.

În aceeași perioadă de început a fost tradusă din grecește de Filotei Sfentagoretul, la îndemnul lui Antim lucrarea Învățături creștinești și tipărite la Snagov în 1700 de Gheorghe Radovici, ucenicul lui Antim. Cartea cuprinde felurite învățături și ne dă lămuriri cu privire la credință, nădejde și dragoste, cu privire la scopul pentru care a fost făcut omul, despre moarte, despre judecată, despre rai și iad, pocăință, milostenie și alte virtuți creștine. În introducerea cărții stă scris: „carte foarte de folos…căci s-au tipărit spre folosul cel de obște" cu sfaturi utile asupra timpului când trebuie citite: „înfiește-și care zi, câte un cap, mai înainte, până nu încep grijile, dimineața, puteți și către seară, mai înainte până nu mergeți spre pat".[218] Dedicația către Constantin Brâncoveanu cuprinde un fragment de o rară frumusețe omiletică, ce ne amintește de cuvântul rostit la înscăunare și de procedeele artistice folosite de autor: „de vreme ce Evanghelia iaste sabia care biruiește toate armele protivnicului, cu aciasta călcăm toate relele, răbdăm cu îndrăzneală cele împotrivă, gonirile, ticăloșiile, năcazurile și moartea, asămănându-ne celui ce bine s-au vestit și mult pătimitului Mântuitoriu. Pren mijlocul Evangheliei biruim pre iudei, rușinăm nebună înțelepciunea neînțelepților înțelepți ai lumii acesteia. Cu Evanghelia Pavel a smerit mândria Romei și într-însa o au întemeiat; Ioann cu lumina Evangheliei au luminat întunecata Elada".[319]

Alte lucrări meșteșugite de Antim în această perioadă sunt *Acatistul Maicii Domnului,* la care se adaugă și un *Ceaslov slavo-român,* toate tipărite în anul 1703.[420] Acatistul tipărit în 1698 a fost descoperit de profesorul N. Șerbănescu în Biblioteca Sfântului Sinod, cartea este mai mult decât un Acatistier; ea este o adevărată carte de rugăciuni, cu numeroase molitve luate din Ceaslov pentru folosul credincioșilor și al preoților. În foaia de introducere se arată care este rostul acestei lucrări: „Acathistul cătă Prea sfânta Născătoare de Dumnezău și cu alte rugăciuni, acum a treia oară tipărit și mai cu multă nevoință diorthosit în zâlele preluminatului domn a toată Țara Rumânească Io Constandin B(asarab) voevod cu blagoslovenia preasfințitului mitropolit chir Theodosie, în sfânta mănăstire în Sneagov, la anul mântuirii 1698".[521]

În 1705 *„smeritul întru ieromonahi Antim Ivireanul"* era ales episcop al Râmnicului. În același an a înființat prima tipografie pe lângă acest scaun episcopal (unde a dus o parte din utilajul românesc și grecesc de la Snagov). În mai puțin de trei ani a tipărit la Râmnic nouă cărți, dintre care trei grecești, trei românești și trei slavo-române. Cele din urmă continuau tradiția mitropoliților Stefan și Teodosie, adică aveau tipicul,

1. BRV I, p. 448-449.
2. N. Dobrescu, *Viața și faptele,* p. 53; G. Ștrempel, *Antim*, p.123.
3. BRV I, p. 449-450.
4. *BRV*, I, p. 448-450.
5. N. Șerbănescu, „Încă o carte tipărită de mitropolitul Antim", în BOR, an XCIV, nr. 3-4, p. 349-35.

pericopele biblice și sinaxarul în românește, iar cântările și rugăciunile în slavonește. Acestea erau: *Antologhionul* (1705), adică o carte cu slujbele din cele 12 Mineie, dar numai pentru vecernia de sâmbătă seara și utrenia de duminică dimineața, *Octoihul mic* (1705) și *Slujba Adormirii Născătoarei de Dumnezeu cu Paraclisul* (1706).

În mod deosebit trebuie reținut însă faptul că acum, în poziția oficială pe care o avea ca episcop la Râmnic, Antim Ivireanul a început o amplă acțiune de tipărire a unor cărți de slujbă care să ducă la o deplină românizare a cultului, a cărților bisericești și a cântărilor. Deși o asemenea acțiune începuse cu un secol și jumătate în urmă, acum ea putea fi compromisă din cauza influenței crescânde a culturii grecești la noi, promovată de numeroșii ierarhi greci, inclusiv patriarhi, care reușiseră să tipărească, cu sprijinul lui Constantin Brâncoveanu și chiar al lui Antim, numeroase cărți de slujbă și lucrări teologice în limba greacă, așa cum vom relata în alte pagini. Conștient de rolul său de cârmuitor bisericesc, Antim a întreprins o acțiune similară celei inițiate de Dosoftei în Moldova, adică a tradus și editat cărți de slujbă în întregime în limba română. Șirul lor a început cu un *Evhologhion* sau *Molitvelnic,* tipărit în 1706, în două volume: primul era, de fapt, un *Liturghier,* iar al doilea, *Molitvelnicul* propriu-zis, caz neobișnuit la noi pentru acea vreme.[122] Erau *primele ediții românești ale acestor două cărți de slujbă* în Țara Românească. Liturghierul a fost tradus de Antim însuși, se pare că l-a cunoscut și pe cel tipărit de Coresi în 1570 sau pe cel al lui Dosoftei din 1679-1683, iar *Molitvelnicul* era tradus tot de el după ediția greacă tipărită la Veneția, în 1691, de Nicolae Glykis, cunoscut ca fiind *Moltivelnicul* de la Râmnic.[223]

Foia de titlu este la fel de semnificativă și cu particularități specifice limbii românești folosită de Antim: „Evhologhion, adecă Molitvelnic, acum întîi într-aceasta chip tipărit și așezat după rînduiala celui grecesc întru al 18-lea an a înălțatei domnii a prealuminatului oblăduitoru a toată Țara Românească Ioann Constandin B(asarab) B(râncoveanu) voevod, fiind mitropolit țării chir Theodosie, prin osteneala și toată cheltuiala iubitorului de Dumnezeu chir Anthim Ivireanul, episcopul Râmnicului, de Mihail Iștvanovici ipodiaconul, tipograful, în Rîmnic, la anul de la Hristos 1706”.[324]

Tot la Râmnic a mai tipărit o mică lucrare originală, cu profil pastoral-liturgic, cu titlul *Învățătură pe scurt pentru taina pocăinții* (1705), necesară preoților.

După ce a fost ales mitropolit al tarii, la începutul anului 1708, a mutat tipografia la Târgoviște (se pare că o parte a anului stăteau la Târgoviște atât el, cât și domnitorul). Aici s-au tipărit 18 cărți: 5 grecești, una slavo-română *(Ceaslovul* din 1714), una slavo-greco-română, *Catavasierul* din 1713, cu tipicul în românește, iar cântările în slavonește și grecește, dar în alfabet chirilic și 11 cărți în românește, mai ales cărți de slujbă; observăm deci că numărul cărților românești era în creștere. Cele

1. *BRV,* I, p. 462 și 467.
2. E. Picot, „Notice biographique ..”, p. 549; BRV I, p. 541-543;.Dimitrie (Damaschin) Coravu „Precizări și contribuții la bibliografia românească veche*”*, în MO, an. XX(1968), nr. 9-10, p. 722-731; M. Păcuraiu, *Cultura teologică românească,* București, 2011, p. 134.
3. D. Bejan, *Edițiile românești ale Molitvelnicului,* București, 1937, p. 220; N. Șerbănescu, „Antim Ivireanul”, p.731-732; D. Poenaru, *Contribuții la bibliografia românească veche,* Târgoviște, 1973, p. 173-184 unde este redată prefața Molitvelnicului făcută de Mihail Istvanovici cu unele greșeli de tipar.

mai importante au fost: *Psaltirea* (1710), *Octoihul* (1712), *Dumnezeieștile și sfintele Liturghii* (1713, o reeditare a celei din 1706), *Evhologhionul adică Molitvelnic* (1713), *Catavasierul* (1714 și 1715), *Ceaslovul (*1715) și două lucrări originale, cu profil pastoral: Învățătură bisericească la cele mai trebuincioase și mai de folos pentru învățătura preoților (1710) și *Capete de poruncă la toată ceata bisericească pentru ca să păzească fieştecarele din preoți și din diaconi, deplin şi cu cinste, datoria hotarului său, cu 12 îndatoriri* (1714).[125]

Așadar, prin strădaniile lui Antim Ivireanul s-a ajuns în Țara Românească la cea de a treia etapă în procesul de lungă durată de înlăturare a slavonei din slujbele bisericești, *la „românizarea" completă a slujbelor într-o limbă inteligibilă și curată pe înțelesul tuturor românilor.* El a pus la îndemâna preoților cărțile cel mai mult folosite în slujirea preoțească și anume *Liturghierul* și *Molitvelnicul, î*ncă din 1706, urmând apoi cele folosite mai mult la strană: *Octoihul, Catavasierul, Ceaslovul.* S-a făcut uneori aprecierea că dacă n-ar fi avut parte de moarte ucenicească, poate că ar fi dat la tipar și celelalte cărți liturgice: *Triodul*, *Penticostarul* și *Mineiele* și în acest fel Biserica avea un întreg instrumentar al cărților sale traduse și diortosite în românește, într-o limbă foarte înțeleasă, nu numai ierarhilor și preoților, ci și poporului de rând.

Mitropolitul Antim, deși străin de neam și deși învățase limba română destul de târziu, are meritul deosebit că a tipărit atâtea cărți în limba română, dar și unul în plus: acela *de a fi creat limba liturgică românească, inteligibilă și curată pe înțelesul tuturor românilor* pe care o folosim, cu schimbările impuse de însăși evoluția ei, până în zilele noastre cu mici corecturi de rigoare. Limba folosită de el este superioară celei a lui Dosoftei, superioară chiar celei pe care o va folosi mitropolitul Veniamin Costachi al Moldovei peste mai mult de un secol. O vom demonstra prin câteva exemple: „Hristos a înviat din morți, cu moartea pre moarte călcând și celor din mormântări viață dăruindu-le" (troparul Învierii în *Liturghierul* din 1713). „Să se veselească cele cerești și să se bucure cele pământești, că au făcut biruință cu brațul Său Domnul; călcat-au cu moartea pre moarte, începătoriu învierii morților s-au făcut; din pântecele iadului ne-au izbăvit pre noi și au dat lumii mare milă" (troparul glasului al treilea, în *Octoihul* din 1712). „Dumnezeul duhurilor și a tot trupul, carele ai călcat moartea și pre diavolul ai surpat și ai dăruit viiaţă lumii Tale, însuți, Doamne, odihnește sufletul răposatului robului Tău (cutare), în loc luminat, în loc cu verdeață, în loc de odihnă, de unde au fugit durerea, întristarea și suspinarea...".[226] De remarcat faptul că la începutul Liturghierului există o amplă dedicație pe care Mihail Istvanovici o adresa lui Antim, unde ni se dau unele elemente biografice și trăsături specifice despre el, elemente care ajută la realcătuirea profilului său moral și intelectual. Mihail Ștefanovici îl numește în această introducere: *„al mieu stăpân și de bine făcătoriu"* iar apoi mărturisește că a învățat tehnica tiparului de la maestrul său Antim. În ceea ce privește redarea limbii române în aceeași traducere, specificul ei cu totul deosebit se remarcă din „rugăciu-

1. BRV, t. 1; N. Șerbănescu, „Antim Ivireanul", p. 690-766; Pr. prof. Mircea Păcurariu, *„Cultura în timpul lui Constantin Brâncoveanu"*, în *BOR,* an. CXIV (1996), nr. 7-12, p. 306-360; Pr. prof. Mircea Păcurariu, *Cultura teologică românească,* p. 134-135.
2. *Liturghierul*, 1713, p. 209 rugăciunea de pomenire a morților; N. Șerbănescu, „Antim Ivireanul", p. 763-766.

nea intrării": „Stăpâne, Doamne, Dumnezeul nostru, Acela ce ai pus în ceruri cetele și oștile îngerilor și ale arhanghelilor spre slujba măririi Tale, fă împreună cu intrarea noastră să fie intrarea sfinților îngeri, care slujesc împreună cu noi și împreună măresc bunătatea Ta. Că Ție se cuvine...".[127] De asemenea, se poate remarca frumusețea limbii române folosite de Antim în Liturghier la rugăciunea din timpul Heruvicului: „Nimeni din cei ce se leagă cu poftele și cu dezmierdările trupului nu iaste vrednic să vie să se apropie sau să slujească (Ție), împărate al măririi, căci a sluji Ție (lucru) mare și înfricoșător iaste, tocma(i) și pentru puterile cerești. Dară încă și pentru iubirea Ta de oameni cea negrăită și nemăsurată, nemutat și neschimbat Te-ai făcut om și arhiereu Te-ai numit noao și ne-ai dat noao lucrarea de sfințenie a slujbei aceştiia și a jărtvei cei fără sânge.." .[228]

Amintim aici într-o analiză elementară că prin contribuția lui Antim Ivireanul a avut loc și o acțiune de *„românizare"* a cântărilor psaltice la noi. Un Filotei *„sin Agăi Jipăi"*, ieromonah, cărturar și psalt la Mitropolie, la 24 decembrie 1713 termina de scris o *Psaltichie rumânească,* primul manuscris muzical bisericesc cunoscut cu textul în limba română. El este feciorul agăi Jipa și după înapoierea de la muntele Athos a trăit în preajma Mitropoliei, sub oblăduirea lui Antim Ivireanul care l-a ocrotit pe deplin.[329]

În prefața Psaltichiei, Filotei menționa că a tălmăcit „pre a noastră de tara și de obște limbă" la îndemnul mitropolitului Antim. *Psaltichia* lui Filotei avea 518 pagini, cu 967 de cântări și note muzicale, iar 226 de pagini erau numai cu text. Majoritatea cântărilor păstrau linia melodică bizantină, dar unele au fost ușor adaptate la prozodia și topica limbii române ori au fost prescurtate. Erau notate și o veche creație bisericească autohtonă, și anume *Canonul Floriilor,* precum și una originală: *Rugăciunea lui Filotei* pentru Constantin Brâncoveanu domnitorul Țării Românești.[430]

Alte lucrări ale mitropolitului Antim

În afară de aceste lucrări tipărite, de la marele ierarh și martir au rămas și câteva lucrări originale, fie tipărite, fie în manuscris. Din prima grupă fac parte trei broșuri cu caracter pastoral, scrise pentru preoți. Prima era o *Învățătură pe scurt pentru taina pocăinţii* (Râmnic, 1705, 25 foi), cu o explicare a tainei mărturisirii, precum și cu îndrumări pentru duhovnici în scaunul spovedaniei.[531] Limba lucrării este foarte curgătoare și persuasivă, astfel autorul scrie: „Că omul carele nu știe să citească Sfânta Scriptură și cărțile besericii noastre și sfintele pravile…să asamănă cu dobitoacele

1. *Liturghierul*, 1713, p. 123-124. În *Liturghierul* din 2000, p.130-131. N. Șerbănescu, „Antim Ivireanul", p. 763-766.
2. *Liturghierul*, 1713, p. 82; *Liturghierul*, 2000, p. 148. Comentarii la N. Șerbănescu, „Antim Ivireanul", p. 763-766.
3. G. Ștrempel, *Catalogul manuscriselor*, I, p. 26-27.
4. Sebastian Barbu Bucur, a tratat această problematică legată de Filotei în diferite studii, publicate în BOR, nr. 9-10, 1969, p. 1066-1075 și nr. 3-4, 1981, p. 370-406, în GB, nr. 10-12, 1980, p. 772-796 și nr. 3-4, 1981, p. 475-510. A se vedea în această privință și lucrarea autorului citat *Filothei sin Agăi Jipăi. Psaltichie rumănească,* Bucureşti, 1981, XV, 514 p. (cu reeditarea unor studii).
5. Ilie Corfus, „Contribuţii la bibliografia românească veche", în RIR , 15, 1945, p. 498-499.

cele necuvântătoare carele nu știu ce fac, de vreme ce n-au minte. Să asamănă orbilor, pentru că precum orbul, nevăzând lumina soarelui, nu știe unde merge, nici ce iaste înaintea lui…., într-acest chip și mintea omului, neavând învățătură și dăscălie a cuvântului celui direpț, care îi iaste lumina, iaste orb și nu simte ce pricepe, piarde cuvântăreasca lui blagorodnie și stăpânirea și să face rob necuvântăreților patimi. [132] Este un îndemn părintesc foarte simptomatic și o pledoarie caldă adresat tuturor celor care voiesc să deprindă învățătura Sfintei Scripturi atât de folositoare pentru luminarea omului, aspecte pe care le vom întâlni și în unele predici ale marelui ierarh.

În 1710 a tipărit la Târgoviște o *Învățătură bisericească la cele mai trebuincioase și mai de folos pentru învățătura preoților,* un mic catehism, în 14 capitole, necesar preoților, ca ei înșiși să catehizeze pe credincioșii lor.[233] În sfârșit, în 1714 a tipărit, tot la Târgoviște, o nouă broșură, cu titlul *Capete de poruncă la toată ceata bisericească* (17 foi), cu 12 îndatoriri de maximă importantă pentru preoți, avertizându-i că, în cazul nerespectării acestora, îi va trece *„în rândul țăranilor”.*[334]

Prin strădania lui Antim ca mitropolit au fost strânse într-un mic volum câteva *„din sentințele vechilor dascăli înțelepți”* și unele maxime, în versuri, precum și câteva rugăciuni, pe care le-a închinat noului domnitor, Stefan Cantacuzino (1714-1715). Cartea era redactată în greaca populară și a apărut la București, în 1715, sub titlul *Sfătuiri creștine politice* (38 de pagini) într-o limbă română curată pe care o putea înțelege atât domnitorul, cât și boierii preocupați de politică și toți cei știutori de carte.[435]

O lucrare cu un specific aparte, rămasă în manuscris, se numea: „Chipurile Vechiului și Noului Testament, adică obrazele oamenilor celor vestiți ce se află în Sfânta Scriptură. ..”, cunoscută și sub numele de *Arborele genealogic al lui Iisus Hristos sau Rodoslavie*, scrisă în 1709 la Târgoviște și dedicată domnitorului Constantin Brâncoveanu. Cele 22 de foi ale manuscrisului cuprindeau o istorie rezumativă a Vechiului Testament, cu anumite trimiteri la unii istorici și filosofi antici, la care se adăugau 503 portrete în medalion, 3 schițe și 8 desene, tot în medalion, cu personaje biblice. Nu se poate afirma cu certitudine dacă această operă artistică îi aparține în totalitate ori a fost lucrată pe baza îndrumărilor sale.[536] Este una dintre cele mai prețioase opere iconografice din tot Răsăritul ortodox, comparabilă doar cu unele fresce din Muntele Athos sau cu cele ale bisericilor cu picturi exterioare din nordul Moldovei. Foarte sugestive sunt și versurile în românește la stemă, socotite cele mai izbutite din cele scrise de Antim: „Făcut-au Domnul Dumnezeu toate din neființă/ Și în ființă le-au adus, cu multă biruință./ Și după aceia au zidit, luând pământ și tină, Pre omul cel dintîi, Adam, fără cuvânt de vină.”

1. Antim Ivireanul, *Opere*, p. 350.
2. *BRV,* I, p. 481; G. Ștrempel, *Antim,* p. 207-209.
3. *BRV,* I, p. 492. A se vedea în această privință și Stelian Izvoranu, *„*Antim Ivireanul, sfătuitor și îndrumător pentru preoți și duhovnici”, în *BOR,* an. 84, 1966, nr. 9-10, p. 971-981; G. Ștrempel, *Antim,* p. 208-209.
4. *BRV,* I, p. 498-499. Alte comentarii la N. Dobrescu, *Antim Ivireanul,* București, 1910, p.72.
5. *BRV, I,* p. 217-222; Ștefan Ciobanu, *„*Din legăturile culturale româno-ucrainene. Ioanichie Galeatovschi şi literatura românească veche*”*, în *An. Acad. Rom., M. S. L.,* s. IE, t VIII, 1938, 90 p. + XV planşe.

Tot aici ar trebui să menționăm și *Așezământul Mănăstirii Antim* pe care mitropolitul l-a scris pentru ctitoria sa, Mănăstirea „Toți Sfinții"-Antim, din București, care respiră gratitudinea autorului față de *„multele folosiri și faceri de bine"* pe care le-a arătat și le arată domnul față de el. Acest act cuprinde dispoziții testamentare precise cu privire la administrarea averii mănăstirii, dar, mai ales, la organizarea unei impresionante opere de asistență socială, întreținerea în școală a unor copii orfani, înzestrarea unor fete sărace, primirea străinilor, ajutorarea celor din temniță etc. O adevărată instituție modernă, filantropică pentru vremurile acelea. Un veritabil act de filantropie românească și de exemplu pentru mai târziu.

Sfântul Antim Ivireanul și activitatea sa de predicator în limba română

Spre deosebire de Varlaam al Moldovei, considerat primul mare prozator la noi și creatorul unei limbi literare românești, înțeleasă de românii de pretutindeni sau de Dosoftei, apreciat ca primul poet național, Antim Ivireanul a fost *primul predicator sau orator bisericesc,* în sensul modern al cuvântului. Până atunci, în bisericile românești, se citeau cazanii fie după *Cazania* lui Varlaam din 1643, fie după alte cazanii care circulau în manuscris din mediul ortodox.

Încă de la început trebuie să amintim că mitropolitul Varlaam al Ungrovlahiei (1672-1679) a editat în 1678, în tipografia pe care o înființase la București, prima carte a secolului al XVII-lea, intitulată *Cheia înțelesului,* lucrare cu caracter omiletic care cuprindea 18 cazanii, 12 la Duminici și 6 la sărbători, traduse după cartea cu același titlu a arhimandritului Ioanichie Galeatovschi din Cernigov; nu se știe cine au fost *„dascălii învățați"* care au tradus-o în românește, la fel ca și celelalte într-o limbă foarte pre înțelesul românilor.[137]

În 1699 a fost reeditată la Alba Iulia *Cazania lui Varlaam,* dar cu titlul *Chiriacodromion sau Evanghelie învățătoare care are întru ea cazanii la toate duminecile preste an și la praznicele domnești și la simții cei numiți...*(3+415 foi), meșter tipograf fiind Mihail Iștvanovici (Ștefan), trimis de Constantin Brâncoveanu în Transilvania, și numit *„patron adevărat al Sfintei Mitropolii de aici, din deal"*. Avea 6 cazanii în plus față de ediția de la Iași, din 1643.[238]

Am arătat că în 1691 frații Radu și Șerban Greceanu au tradus și tipărit la București *Mărgăritarele* Sfântului Ioan Gură de Aur, cu diferite cuvântări ale marelui Părinte al Bisericii.

Mitropolitul Antim Ivireanul este primul ierarh care se îndepărtează de textul vechilor cazanii spre predica propriu-zisă, legată de viața de toate zilele. Predicile sale

1. BRV, t. I, p. 217-222. Traducerea cazaniilor din cartea lui Ioanichie Galeatovski fusese făcută de Varlaam de la Glavacioc, care a fost apoi impus mitropolit pe sacunul Țării Românești de către vrăjmașii lui Teodosie, între anii 1672-1679; Ștefan Ciobanu, „*Din legăturile"*; G. Ștrempel, „Sprijinul acordat de Rusia tiparului românesc în sec.al-XVII-lea"*,* în *Studii și cercetări de bibliologie*, I, 1955, p. 33. În realitate, proveniența tiparului din această primă tiparniță nu era pe deplin cunoscută. cf. G. Ștrempel, *Antim,* p. 65.

2. BRV, I, p. 372-377. A se vedea în această privință și Ioan Lupaș „Cartea românească de învățătură de la 1643 retipărită într-o ediție transilvană la Alba Iulia în 1699", în *MMS,* an. XXXIV (1957), nr. 10-12, p. 791-806.

sunt cunoscute sub numele de *Didahii*, în greceşte învăţături, ele fiind rostite fie la Bucureşti, fie la Târgovişte. Se cunosc 28 de didahii rostite de el: cinci la Duminica Floriilor, trei la Schimbarea la Faţă, câte două la Naşterea Domnului, la Adormirea Maicii Domnului, la Sfinţii împăraţi Constantin şi Elena, la Sfântul Dumitru, la Sfântul Nicolae, la Duminica lăsatului sec de brânză şi câte una la Tăierea împrejur, Botezul Domnului, întâmpinarea Domnului, Sfinţii Apostoli Petru şi Pavel, Sfinţii Arhangheli, Intrarea în biserică, Duminica vameşului şi fariseului şi una despre pocăinţă. La aceste 28 de predici, se adaugă şapte cuvântări ocazionale: una la înscăunarea ca mitropolit, trei cuvântări funebre şi trei cuvântări, sau învăţături despre taina spovedaniei. Deci întâlnim toate genurile de predici: predica propriu-zisă, sintetică, omilia, predica analitică, pareneza şi panegiricul, cu alte cuvinte toate genurile omiletice creştine.

Ca şi alte lucrări ale sale, şi în predici se poate sesiza că mitropolitul era un om de mare cultură, pentru că cita nu numai din Sfânta Scriptură, ci şi din numeroşi Sfinţi Părinţi ai Bisericii răsăritene: Ioan Gură de Aur, Atanasie cel Mare, Vasile cel Mare, Efrem Sirul, Ioan Damaschinul ş.a., sau pomenea pe unii filosofi şi poeţi din antichitate. Dar el a ştiut să-şi adapteze predicile la realităţile vieţii, la moravurile timpului, la nevoile şi aspiraţiile credincioşilor săi români. Din analiza didahiilor rezultă că el dorea să fie alături de păstoriţi, afirmând că le va fi „mângâiere la scârbele robiei cei vavilonești a lumii acesteia", ca „dimpreună să pătimesc cu dumneavoastră la toate câte va aduce ciasul şi vremile...". Amintea uneori şi de asuprirea socială şi naţională pe care o îndura poporul de rând nu numai din partea puterii otomane, ci şi din partea marilor boieri. De pildă, într-o predică la Sfântul Dumitru vorbea despre „neaşteptatele pagube, înfricoşerile vrăşmaşilor, supărările, necazurile ce ne vin de la cei din afară, jafurile, robiile şi dările cele grele şi nesuferite...", arătând apoi că „toţi pătimesc, toţi sunt în scârbă, toţi suspină supt jugul cel greu al nevoii." În cuvântarea rostită la înscăunarea ca mitropolit spunea: „Suntem înconjuraţi şi îngrădiţi între hotarele celor străini de fel şi împresuraţi de atâtea nevoi şi scârbe ce vin totdeauna neîncetat de la cei ce stăpânesc pământul acesta...". Într-o cuvântare la Schimbarea la Faţă se plângea că „suntem supuşi supt jugul păgânului şi avem nevoi multe şi supărări de toate părţile". În aceeaşi predică are şi o adresare către domnitor care este socotit cucernic, credincios şi temător de Dumnezeu: „Mâna lui Dumnezeu cea preaputernică va fi pururea, spre paza domniei tale; va tăia de la faţa ta pre vrăjmaşii tăi, va înfrânge pe cei ce te urăsc şi va păzi în veci semiţia ta şi scaunul tău".[139]

Predicatorul îi condamna cu asprime pe marii boieri pentru jafurile, nedreptăţile şi tratamentul neomenos la care supuneau ţărănimea, osândea în repetate rânduri luxul boieroaicelor, dar biciuia şi alte păcate ale timpului, actuale oricând: necinstirea părinţilor de către copii, a feţelor bisericeşti de către credincioşi, frecventarea cârciumilor, înjurăturile, nerespectarea zilelor de duminică şi de sărbători, mai ales de către negustori, şi altele.

În privinţa stilului şi a limbii, cel mai cunoscut exeget al operei sale, academicianul Gabriel Ştrempel, scria: „Stilul mitropolitului Antim Ivireanul este na-

1. Antim Ivireanu, *Opere*, ediţie critică şi studiu introductiv de Gabriel Ştrempel, Bucureşti, Ed. Minerva, 1972, p. 154-155.

tural: cum a gândit, așa a și scris. El a știut să-și nuanțeze stilul cu imagini artistice în așa fel, încât să fie ascultat cu plăcere și cu interes. Unele din aceste imagini sunt atât de plastice și atât de frumoase, încât par ieșite de sub condeiul vreunui mare scriitor contemporan". Limba este „naturală, pe înțelesul tuturor, lipsită de frazeologie inutilă, fără tirade și exagerări... Frazele sunt construite de un om care mânuia perfect limba și nu trădează niciodată pe oratorul care a învățat atât de târziu românește. Limba vioaie a predicilor, cu bogăția de procedee artistice, face din opera lui Antim Ivireanul un prețios monument de limbă românească, ce se citește cu plăcere și astăzi, după trei secole de la data când a fost elaborată".[140] Foarte semnificative și mișcătoare sunt și cuvintele din predica de la Adormirea Maicii Domnului, o emoționantă rugăciune pentru țară și pentru neam: „Fecioară prealăudată, nădejdea celor păcătoși și liniștea celor bătuți de valurile păcatelor, caută asupra norodului tău, vezi moștenirea ta, nu ne lăsa pe noi, păcătoșii, ci ne păziaște și ne mântuiește de vicleșugurile diavolului, că ne-au împresurat scârbele, nevoile, răotățile și necazurile. Dă-ne mână de ajutor, Fecioară, că perim. Nu îndepărta de la noi, că pe tine te avem ajutătoare și la tine nădăjduim".[241]

1. Gabriel Ştrempel, „Un cronograf ilustrat atribuit mitropolitului Antim Ivireanul», în *Romano-slavica,* 13, 1966, p. 309-353.
2. Antim Ivireanul, *Opere*, p. 21.

«ROMÂNIA VOIEVODALĂ» CA IDEAL CULTURAL ŞI POLITIC ŞI IMPERATIVUL RESTAURĂRII VECHIULUI «COMMONWEALTH» ORTODOX. EPOCA SF. CONSTANTIN BRÂNCOVEANU ŞI A SF. ANTIM IVIREANUL ÎN VIZIUNEA TEOLOGICĂ A LUI NICHIFOR CRAINIC

Pr. Conf. Dr. Picu Ocoleanu[1]

Keywords: *Nichifor Crainic, Anthim the Iberian, Bizanț, spirituality*

Abstract

The theological approach of Nichifor Crainic provokes the world to dialogue, providing a coherent Christian vision of the meaning of universal history and also of the historical evolution of our culture and spirituality in the wider context of European culture. The concept of „pseudo morphosis" defines, according to Crainic's own formulation, „the capture of a primitive soul in the foreign forms of an advanced culture." In his diagnosis of Romanian culture and civilization, as well as of Orthodox theology, the Romanian theologian meets, to a certain extent, the critique of „forms without substance". Nichifor Crainic sees only one way out of the impasse, consisting in abandoning the lost way and returning to the real sources of Romanian culture and spirituality.

În studiul pe care îl consacră operei teologice a lui Nichifor Crainic cu ocazia împlinirii de către acesta a 50 de ani de viaţă, părintele Dumitru Stăniloae constata în mod just că „Nichifor Crainic este cel dintâi teolog român în epoca modernă a istoriei noastre care scoate teologia din cercul strâmt şi ocolit al specialiştilor, prezentând-o într-o formă impunătoare atenţiei generale a lumii intelectuale"[2]. Or, această ieşire în agora a teologiei ortodoxe, Nichifor Crainic nu a înţeles-o nici pe departe ca pe o formă de compromis cu duhul „eonului" acestuia (Rom. 12,1-2), după cum Stăniloae însuşi insistă: „Dar, scoţând teologia în larga arenă a vieţii intelectuale, n-a diluat-o câtuşi de puţin. Dimpotrivă, teologia lui Nichifor Crainic e de-o densitate, de-o intensitate şi de-o bogăţie în preocupări nemaiajunse până la el. S-a dovedit astfel că nu densitatea în elementele proprii face teologia neagreată de intelectuali, ci prezentarea ei în clişee stereotipe, fără adâncime personală, fără trecerea ei prin intimitatea sufletească a teologului, unde să se îmbrace în dogoarea convingerilor, în noutatea cuceritoare a unor prezentări care trădează o nouă descoperire a evidenţelor adevărului etern, fulgerată pe rând în focul tensiunilor necurmate ale spiritului său. Tocmai acest caracter viu, trăit, îl are teologia lui Nichifor Crainic".[3]

Ca atare, demersul teologic al autorului „Nostalgiei paradisului" provoacă lumea spiritului la dialog, oferind o viziune creştină coerent articulată cu privire la sensul istoriei universale şi, în particular, româneşti, dar şi faţă cu evoluţia istorică a culturii şi

1. Conferenţiar la Universitatea din Craiova, Facultatea de Teologie Ortodoxă.
2. Dumitru Stăniloae, „Opera teologică a lui Nichifor Crainic", în *Gândirea*, anul XIX (1940), nr. 4, aprilie, pp. 264-276, aici: p. 265, text reluat în vol. Nichifor Crainic, *Cursurile de mistică. I. Teologie mistică. II Mistică germană*, studiu introductiv şi ediţie de diac. Ioan I. Ică jr, Ed. Deisis, Sibiu, 2010, pp. 709-723, aici: p. 710.
3. Ibidem.

spiritualităţii noastre în contextul mai larg al culturii europene. Or, încă din primele sale scrieri teologice publicate în revista „Gândirea", Nichifor Crainic insistă asupra faptului că, începând cu prima jumătate a secolului al XIX-lea, cultura română cunoaște o perioadă de înstrăinare de sursele ei proprii, marcată de masive împrumuturi de conținuturi şi *modi vivendi* din Apusul heterodox. Crainic denumește acest fenomen recurgând la un concept specific filosofiei culturii a lui Oswald Spengler,[1] pe care acesta din urmă îl preluase, la rândul său, din domeniul mineralogiei.[2] Este vorba de conceptul de „pseudomorfoză", care definește, după formularea proprie a lui Crainic, „captarea unui suflet primitiv în formele străine ale unei culturi înaintate"[3]. În diagnosticul pe care-l pune culturii și civilizației românești, dar și teologiei ortodoxe de la noi, teologul român se întâlnește, într-o anumită măsură, cu critica adusă „formelor fără fond" de către Titu Maiorescu în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Spre deosebire de mentorul Junimii, care anticipa un deznodământ fericit al stării de fapt, anticipând că, treptat, formele însele vor ajunge să creeze fond, respectiv să fie asimilate, Nichifor Crainic nu vede decât o singură cale de ieșire din impas, constând în abandonarea căii rătăcite și întoarcerea la izvoarele genuine ale culturii și spiritualității românești.

Din punct de vedere teologic, această întoarcere la izvoare presupune, după Crainic, redescoperirea teologiei mistice a Sfinților Părinți ai Răsăritului creștin. Din punct de vedere al spiritualității românești, ea înseamnă redescoperirea Ortodoxiei, maica neamului nostru, după expresia consacrată de Eminescu. În fine, din punct de vedere cultural, social, politic sau economic, această regăsire nu poate să se cristalizeze decât prin restabilirea legăturii pierdute cu propria noastră istorie veche, respectiv cu ceea ce teologul și poetul român numește «România voievodală».

În *Politică şi Ortodoxie* [1923], unul din primele texte teologice scrise de Crainic după întoarcerea sa de la Viena, viitorul profesor de teologie de la Chișinău şi București abordează frontal această problemă: „Încotro ne îndreptăm? Drumurile cele mai sigure sunt cele pe care le-am bătut. Epoca voievodală de strălucire a Bisericii luminează în zările noastre drumurile seculare ale ortodoxiei. Biserica a jucat pe vremuri un rol național. (...) Credința noastră a îndeplinit însă pe vremuri și o misiune supranațională – aceasta s-a uitat, și tocmai aceasta nu trebuie uitat. E gloria noastră de neam între neamurile acestui colț de Europă: gloria de a fi fost ocrotitori ai ortodoxiei răsăritene vreme de două veacuri: de la căderea Bizanțului până la secularizarea lui Cuza-Vodă. Cunoaștem această epocă sub aspectul unor interpretări mai noi, strict naționaliste: epoca de invazie

1. Oswald Spengler, *Der Untergang des Abendlandes. Umrisse einer Morphologie der Weltgeschichte*, München, 1963, pp784-840; 271-277.
2. Dorothea Wendebourg, *„Pseudomorphis" – ein theologisches Urteil als Axiom der kirchen- und theologiegeschichtlichen Forschung*, în: Robert Taft (ed.), *The Christian East. Its Institutions & its Thought. A Critical Reflection. Papers of the International Scholary Congress for the 75th Anniversary of the Pontifical Oriental Institute, Rome, 30 May-5 June 1993*, Roma: Pontificio Instituto Orientale [OCA 251], pp. 565-590, aici: p. 565.
3. Nichifor Crainic, „Parsifal", în *Gândirea* III (1924), nr. 8-10, 20 ian. 1924, pp. 181-186, aici: p. 183, text reluat în Idem, *Puncte cardinale în haos*, Ed. „Cugetarea" P.C. Georgescu Delafras, București, 1936, pp. 75-94 şi în ediţia aşa-zisă „contrafăcută" (Adrian Michiduţă) a *Punctelor cardinale în haos* a lui Petru Ursache de la Ed. Timpul, Iaşi, 1996, pp. 70-79, aici: p. 72.

a călugărilor acaparatori. Străbunii noştri erau însă mai largi, mai generoşi decât noi. (...) Nimeni nu-i silea. Singură credința lor, singură conștiința lor că slujesc astfel Bisericii lui Hristos, săracă şi umilită în robie turcească".[1]

Întoarcerea la «România voievodală» cu întregul ei *modus vivendi* creștin ortodox rămâne leit-motivul prezentei teologice, dar și cultural-politice a lui Nichifor Crainic în sfera publică românească până la curmarea bruscă a acesteia în 1944. Astfel, în 1943, aproape ca un epilog al întregii sale activități publice de până atunci, teologul și poetul român relua acest imperativ: „Am rostit nu o dată convingerea că istoria noastră veche rămâne ca o carte cu șapte peceți, dacă n-o considerăm sub unghiul adevărat care e cel creștin ortodox. (...) Dacă există popoare care știu să folosească cu abilitate religia în slujba națiunii sau a statului, românii nu fac parte din această categorie. În concepția noastră voievodală, nu religia e pusă în slujba națiunii sau a statului, ci statul și națiunea sunt puse în serviciul credinței religioase".[2] Altfel spus, constituirea statalității noastre românești reprezintă o cristalizare politică a identității noastre ortodoxe.

Or, această identitate, românii nu au înțeles-o niciodată în sensul unei închideri tautologice care să excludă automat orice fel de alteritate, ci au conceput-o de-a lungul istoriei noastre vechi întotdeauna ca pe o realitate deschisă, inclusivă. Deși state locuite de un popor de obârșie neoromanică, Țările Române nu au resimțit utilizarea limbii slavone vechi sau a limbii grecești în cult sau în administrație ca pe o înstrăinare, ci au asumat-o în sensul unei deschideri cu caracter ecumenic. Faptul că, la un moment dat, în istoria noastră s-a purces la înlocuirea limbii slave vechi cu limba română în Biserică și în cancelaria domnească nu are de a face cu un naționalism coroziv, ci cu intenția misionară a Bisericii de a-L mijloci pe Hristos oamenilor: „în ţările româneşti (...), când teascurile sosiră şi meşteşugul tipografic fu de la început călugăresc, *gândul unei intensificări a ortodoxiei apăru cu îndrăzneală misionară* [s.n.]. Limba slavonă stăpânea ritualul bisericesc. Dar întâile tălmăciri românești ale cărților sfinte erau menite unui scop în afară de zidurile bisericii: erau menite lecturii creștinilor, deci desăvârșirii sufletești. Și începutul acesta cuprindea sămânța marilor posibilități de a reda Bisericii rolul ei apostolic pe lângă cel ierurgical – de a pune Scriptura la temelia vieții, deschizând astfel drumul de dezvoltare al unei culturi creștine [s.n.]". [3] În fapt, arată Nichifor Crainic, „Biserica de azi (...) a pierdut această inițiativă"[4] misionară, limitându-se la un ritualism care poate entuziasma pe unii oameni de cultură precum Constantin Rădulescu-Motru, dar care este, în definitiv, sterp.

La rândul său, naționalismul românesc al veacului al XIX-lea a reprezentat o închidere în sine a neamului românesc și o tăiere a punților către celelalte neamuri de care ne lega, de o manieră ecumenică, identitatea noastră creștin-ortodoxă. De la începutul și până la sfârșitul activității sale teologice, Crainic insistă asupra necesității unui alt tip de

1. Idem, „Politică şi ortodoxie", în *Gândirea* III (1923), nr. 5, 01 nov., pp. 77-83, aici: p. 83; text reluat în ediția *Punctelor cardinale în haos* a lui Petru Ursache de la Ed. Timpul, Iași, 1996, pp. 50-62, aici: p. 61.
2. „Transfigurarea românismului", în *Gândirea* XXII (1943), nr. 4, aprilie 1943, pp. 177-185, aici: pp. 179-180; text reluat în Idem, *Puncte cardinale în haos*, p. 195.
3. „Politică şi ortodoxie", p. 82 [Gândirea]; p. 59 [ed. Ursache].
4. Ibidem.

naționalism - deschis, creștin, ecumenic: „*strămoșii noștri nu judecau naționalismul la fel cu noi* [s.n.]. Pentru ei, - să spunem cuvântul potrivit, - *naționalismul era o funcție a Bisericii ecumenice, adică a întregii lumi ortodoxe* [s.n.]. Să nu uităm că țările românești s-au ridicat în amurgul tragic al Imperiului bizantin, care murea sub loviturile violente ale forței mahomedane (...). Pentru sensibilitatea ortodoxă a epocii, aceste orori pricinuiau suferințe morale de neîndurat. (...) Lupta necesară împotriva Semilunii însemna totdeodată solidaritatea cu Bizanțul ecumenic. În această atmosferă s-au ridicat țările românești și ea își imprimă pentru veacuri pecetea caracteristică asupra istoriei noastre. Nu e un simplu capriciu de modă faptul că întâiul mare voievod al românilor ne-a rămas pe zidul de la Cozia în chip de cruciat. Însuși duhul inițial al istoriei noastre se afirmă pe Câmpia Mierlei în Serbia şi la Nicopole în Bulgaria cu un duh cruciat în slujba idealurilor ecumenice”.[1]

Autorul „Nostalgiei pardisului” ilustrează acest naționalism specific «României voievodale» printr-una „din apariţiile istorice cele mai enigmatice” care sunt „daniile voievozilor şi a boierilor noştri către «Marea Biserică a Răsăritului». O cincime din moşiile Ţărilor Româneşti i-au fost închinate, afară de bani şi de odoare scumpe. Niciun alt popor n-a sacrificat atâta pentru o cauză pur spirituală”.[2] Nu este vorba de un rapt pe care Patriarhia ecumenică, celelalte patriarhii din Răsărit sau mănăstirile de la Muntele Athos l-ar fi săvârşit **în Ţările Române, aşa cum în mod tendenţios s-a acreditat ideea pe vremea lui Cuza Vodă, iar apoi, amplificat, de către istoriografia comunistă, ci de iniţiativa benevolă, plină de evlavie, de smerenie, dar şi de conştiinţa unei misiuni ecumenice pe care domnitorii, boierii şi întregul neam românesc au avut-o în vremea «României voievodale» şi care, arată Crainic, s-a manifestat sub forma unei adevărate pasiuni mesianice:** „Dacă noi am avut o pasiune mesianică, ea a rămas departe de scopurile interesate. Să împarţi cu o mână Biblia, iar cu cealaltă să strângi aurul, poate fi o metodă utilitaristă şi utilă, o metodă englezească. *Strămoşii noştri au împărţit cu amândouă mâinile: şi Biblie şi avere. E o trăsătură a istoriei noastre: mult ni s-a luat, dar parcă mai mult am dat noi de bunăvoie* [s.n.]”.[3] Tocmai de aceea, vorbeşte de paradigma generozităţii eroismului şi a milosteniei care caracterizează creştinismul românesc: „Sunt popoare cu temperament apostolic, care realizează creştinismul convertind pe alţii. Sunt popoare cu temperament mistic, care îl realizează în contemplaţiile marilor singuratici. Sunt popoare cu spirit critic, care îl cugetă filosofic, alterându-l de multe ori. Sunt popoare cu geniu artistic, care îl preamăresc în strălucitoarele lumini ale frumuseţii. *Noi românii suntem un popor care am trăit creştinismul în generozitatea eroismului şi a milosteniei* [s.n.]”.[4]

De fapt, «România voievodală» continuă modelul bizantin al relaţiei simfonice

1. „Transfigurarea românismului”, pp. 179-180 [Gândirea]; p. 195 [ed. Ursache].
2. „Providenţa în istorie. Prelegere inaugurală la Facultatea de Teologie a Universităţii din Bucureşti [1942]”, în *Gândirea* XXI, nr. 1, ianuarie 1942, pp. 1-8, aici: p. 5; text reluat în Nichifor Crainic, *Teologie şi filosofie. Publicitstica (1922-1944)*, ed. critică, test stabilit, cronobiografie, note şi bibliografie de dr. Adrian Michiduţă, Ed. Episcopiei Giurgiului şi Aius Printed, Giurgiu-Craiova, 2010, pp. 232-240, aici: p. 236.
3. „Politică şi ortodoxie”, p. 83 [Gândirea], p. 62 [ed. Ursache].
4. „Transfigurarea românismului”, pp. 183 [Gândirea]; p. 199 [ed. Ursache].

dintre Biserică şi Stat, ca un „Bizanţ după Bizanţ", după celebra expresie a lui Nicolae Iorga: „Vechiul nostru voievod era un autocrat după modelul basileului bizantin. Bizanţul se socotea împărăţia lui Hristos pe pământ, iar basileul său unsul Domnului în scaun de episcop politic al statului. Legea Bisericii era în acelaşi timp legea Imperiului şi toate faptele mari, în artă şi în poesie, în teologie şi în filosofie, în mănăstire şi în tabăra militară, se săvârşeau sub scutul Mântuitorului şi spre slava lui. (...) Ţările Româneşti n-au avut, fireşte, proporţiile şi gloria Bizanţului, ca să se proclame împărăţii ale lui Hristos pe pământ. Dar cu modestia care stă aşa de bine firii noastre, *cei mai de seamă voievozi români au domnit şi s-au zbuciumat cu convingerea că ei sunt slujitorii lui Dumnezeu în fruntea poporului lor* [s.n.]."[1] Mai mult decât atât, într-o oarecare măsură, voievozii români vor fi fost, în viziunea lui Crainic, nişte apărători ai Ortodoxiei chiar mai intransigenți decât basileii bizantini de până în veacul al XV-lea, care erau gata să se unească cu Roma în schimbul ajutorului militar apusean. „Voievozii noştri propun alianţe pe temeiuri cu totul altele şi cu respectul de la sine înţeles al credinţei fiecăruia. **În faţa păgânătăţii musulmane suntem cu toţii creştini şi avem datoria să apărăm ceea ce ne este sacru în comun".**[2]

Astfel de voievozi sunt, de pildă, Mihai Viteazul, „arhanghelul Balcanului", sau domnul Moldovei, Vasile Lupu, care convoacă Sinodul de la Iaşi din 1642 spre apărarea dreptei credinţe şi, în vremea căruia, „la Ţarigrad, la Ierusalim şi Alexandria, cuvântul domnesc trimis din Iaşi detrona şi ridica patriarhi".[3] Însă, mai presus de toate, autorul „Nostalgiei paradisului" consideră că idealul «României voievodale» s-a realizat în mod plenar în timpul domniei Sfântului Martir Constantin Brâncoveanu. Domnitorul Ţării Româneşti este un apărător al Ortodoxiei şi un mucenic, mărturisitor al lui Hristos. Mai mult, el este un misionar care caută să cultive Ortodoxia în colţuri de lume aflate sub stăpânirea păgânilor sau sub prigoana heterodocşilor. „Sub Brâncoveanu", arată Crainic, „misiunea noastră ortodoxă capătă un hotărât accent cultural: din teascurile Ţării Româneşti ies cărţi aproape în toate graiurile popoarelor răsăritene şi aceste cărţi se duc până în Caucaz, până la Iordan şi până la Nilul cel galben".[4] De asemenea, ospitalitatea voievozilor noştri, care au fost întotdeauna gazde primitoare pentru teologi, ierarhi, artişti, călugări din tot Răsăritul ortodox, atinge apogeul în vremea Sfântului Constantin Brâncoveanu. Acești oaspeți de seamă „veneau nu numai pentru a culege imensa milostenie românească ce s-a răspândit pe trei continente, - în Europa sud-estică, în Africa și în Asia Minoră, - dar întreţineau, viu necontenit, spiritul ecumenic și mijloceau apropieri diplomatice în vederea cruciadelor, idee la care niciodată nu s-a renunțat".[5]

Însă slava epocii brâncoveneşti ar fi de neconceput fără aportul decisiv al Sfântului Ierarh Antim Ivireanul, monah iubitor și creator de cultură, apoi episcop al Râmnicului-Noului Severin și, în cele din urmă, mitropolit al Ungrovlahiei. Descoperit și adus în Ţara Românească de însuși Sfântul Voievod Constantin Brâncoveanu, Sf. Antim a reprezentat pandantul teologic și cultural a ceea ce am

1. „Ibidem", pp. 179 [Gândirea]; p. 194 [ed. Ursache].
2. Ibidem, pp. 181 [Gândirea]; p. 196 [ed. Ursache].
3. „Politică și ortodoxie", p. 83 [Gândirea]; p. 61 [ed. Ursache].
4. Ibidem.
5. „Transfigurarea românismului", p. 180 [Gândirea]; p. 196 [ed. Ursache].

putea numi, cu un concept foarte utilizat în sfera publică de azi, „proiectul de ţară" brâncovenesc. Nichifor Crainic compară impactul personalităţii Sf. Antim Ivireanul asupra teologiei și culturii românești și a popoarelor din Orientul apropiat cu înrâurirea pe care a exercitat-o, aproape un veac mai târziu, personalitatea și activitatea Sf. Paisie Velicicovschi, care, din obștea mănăstirii Neamţ din Moldova, va iradia, în toată lumea ortodoxă, curentul neoisihast al rugăciunii inimii.[1]

Nici unul, nici celălalt nu au fost de neam românesc, dar amândoi, învățând temeinic româneşte, au contribuit decisiv la înflorirea vieții cultural-teologice românești, fără a neglija legăturile cu locurile lor natale. Dimpotrivă, profitând de spiritul deschis, „ecumenic", cum îl numește Crainic, specific Ţărilor Române și domnitorilor lor, au contribuit decisiv la împrospătarea culturii și spiritualității ortodoxe în ţările lor natale și în întreaga lume pravoslavnică. Ca și Sfântul Paisie, care va avea o înrâurire profundă nu numai asupra spațiului cultural românesc, ci și asupra culturii și spiritualității celorlalte popoare ortodoxe, în special asupra poporului rus, Sfântul Antim, sprijinit de Domnul Ţării Românești, va iradia cultură ortodoxă până în Georgia natală, Siria şi Egipt. „Tipăriturile făcute la noi, în această epocă de înflorire cărturărească și artistică, *sub patronajul domnului şi sub impulsul mitropolitului Antim* [s.n.]", arată Crainic, „erau în toate limbile popoarelor ortodoxe. Ţara Românească a fost atunci nu numai centru de cultură națională, dar un centru internațional pentru Răsărit".[2]

Împreună, Sf. Constantin Brâncoveanu și Sf. Antim Ivireanul au oferit culturii române o deschidere universală de o amplitudine nemaiîntâlnită până atunci, deși conștiința apartenenței la creștinătatea universală și a misiunii creștine a neamului nostru a fost caracteristică pentru toți voievozii români. Tocmai de aceea, Nichifor Crainic recomandă Regelui Carol al II-lea (1930-1940) modelul Sf. Constantin Brâncoveanu, care să devină „un prototip al Majestății Sale".[3]

După modelul Sf. Antim Ivireanul, care, în trecut, era sfetnic de nădejde al Sf. Voievod Constantin Brâncoveanu în cele ale culturii și ale vieții bisericești, autorul „Punctelor cardinale în haos" nu pierde nicio ocazie spre a-i consilia de la depărtare pe regii României din vremea sa, îndemnându-i să-și asume modelul cultural al «României voievodale», naționalismul ei luminat, deschiderea ecumenică a identității religioase și a dragostei de neam, misiunea culturală universală de care voievozii noștri erau atât de conștienți: „Voievodul nostru e național în spațiu, dar ecumenic în spirit. Ca toți monarhii din statele ortodoxe, el este un ecou al autocratorului bizantin. Să nu uităm că statele erau deosebite, dar ortodoxia reprezenta încă, pe deasupra lor, unitatea spiritului ecume-

1. „Regele şi cultura", în *Gândirea*, XIX, nr. 6, iunie 1940, pp. 405-414, aici: p. 407; text reluat în Nichifor Crainic, *Teologie şi filosofie*, p. 251: „Cu un veac mai târziu [după Sf. Antim Ivireanul, n.n.], pe vremea prodigiosului stareţ Paisie, centrul intelectual al lumii ortodoxe devine mănăstirea Neamţului. În această epocă modernă, Neamţul e ceea ce fuseseră mai înainte Alexandria, Bizanţul, Sinaiul și Atosul". Nichifor Crainic este, de altfel, redescoperitorul Sf. Paisie şi a curentului paisian în teologia românească, dedicându-i acestuia o prelegere aparte („Prelegerea XVI. Rugăciunea lui Iisus: esenţa paisianismului") din Cursul său de teologie mistică (1935-1936). A se vedea Nichifor Crainic, *Cursurile de misică: Teologie mistică, Mistică germană*, studiu introd. şi ed. de diac. Ioan I. Ică jr., Ed. Deisis, Sibiu, 2010, pp. 307-316.
2. „Regele şi cultura", p. 407 [Gândirea]; p. 251 [ed. Michiduţă].
3. Ibidem.

nic nu numai dogmatic, liturgic și canonic, dar și administrativ. (...) Se poate vorbi astfel, fără niciun orgoliu, de un adevărat apostolat voievodal al Românilor în sensul bizantin".[1]

Atunci când, în 1924, în timpul domniei Regelui Ferdinand Întregitorul (1914-1927), Patriarhul Ierusalimului vizitează România, Nichifor Crainic vede în acest eveniment o oportunitate pentru reluarea misiunii ecumenice de care era animată odinioară «România voievodală»: „Ca în epoca noastră de glorie voievodală, Patriarhul Ierusalimului a venit la noi în Septembrie și a oferit în mâinile noastre destinele marei Biserici a Răsăritului, ajunsă din nou în strâmtorare. *E un apel întru reînvierea misiunii istorice a neamului nostru. Vechile drumuri ale Orientului ni se deschid iarăşi. Însuşi Orientul ni le deschide. Ni se dă astfel posibilitatea unei politici de expansiune culturală, care face parte şi din programul* Gândirii *şi pe care revista noastră o preconizează de un an încoace. Această politică pe care noi o înţelegem ca o misiune profund umană corespunde caracterului tradiţiei noastre istorice* [s.n.]".[2] De altfel, încă din 1923, de la publicarea primelor sale eseuri teologice, autorul „Nostalgiei paradisului" trasează imperativul recuperării vechilor relații pe care le aveam în perioada voievodală a istoriei noastre cu vecinii noștri ortodocși: „Astăzi nu numai tradiția vechii politici creștine, dar însăși situația noastră de stat bogat și puternic ne indică drumurile ortodoxiei cu vechi punți de legătură, acum aproape părăsite, între noi şi vecinii balcanici".[3] O astfel de opțiune nu intră nicidecum în contradicție cu originea latină a poporului nostru sau cu rolul nostru de punte între Occidentul european și Orient. Dimpotrivă, poporul român rămâne legat atât de Apusul latin, cât și de Răsăritul ortodox prin originea și cultura sa. Tocmai de aceea, afirmarea latinității noastre nu trebuie să fie făcută în detrimentul apartenenței noastre la «Commonwealth»-ul ortodox: „Legați de Occident prin ideea latinității, suntem legați de Orient prin credință. *Latinitatea e calea prin care primim* [s.n.]. Calea prin care pulsul Europei zvâcnește în sângele nostru. *Ortodoxia e calea prin care dăruim. Evident că elaborările superioare ale spiritului românesc, aşezat la această răscruce de drumuri, îşi vor căuta revărsarea spre Orient* [s.n.]".[4] Restaurarea acestui «Commonwealth» ortodox, așa cum a fost el promovat de domnitorii români în epoca voievodală a istoriei noastre și, în special, în perioadei domniei Sf. Constantin Brâncoveanu și a arhipăstoriri Sf. Ierarh Martir Antim Ivireanul, trebuie să devină o constantă a politicii interne și externe românești: „Pacea e condiția dezvoltării noastre. (...) Pentru noi, pacea nu se poate realiza decât în restabilirea raporturilor de prietenie sufletească cu vecinii noștri. Acești vecini sunt în cea mai mare parte de aceeași credință cu noi. (...) Și *dacă în veacul al XIX-lea, creştinismul acesta venerabil al Răsăritului a suferit silniciile și desfigurările unor naționalisme violente, e vremea ca popoarele Balcanului să se regăsească în acel fond sufletesc comun, de două ori milenar, care este credința lor ortodoxă* [s.n.]".[5]

1. `Regele şi Biserica", în *Gândirea* XVIII, nr. 10, decembrie 1939, pp. 529-537, aici: p. 533.
2. „Pacea Balcanului şi protectoratul ortodox", în *Gândirea* IV (1924), nr. 1 din 15 octomvrie 1924, p. 21.
3. „Politică şi ortodoxie", p. 83 [Gândirea]; p. 62 [ed. Ursache].
4. „Pacea Balcanului şi protectoratul ortodox", p. 21.
5. „Pacifism", în *Gândirea* X (1930), nr. 4 din apr. 1930, pp. 101-106, aici: p. 106; text reluat în Idem, *Puncte cardinale în haos*, p. 316 şi în ediția Ursache a *Puncte cardinale în haos*, Iași: Ed. Timpul, 1996, pp. 203-211, aici: p. 210.

Textul în care teologul român articulează cel mai bine această idee este conferința *Patria noastră ecumenică* pe care acesta o susține în anul 1941 la Universitatea din Sofia (Bulgaria). Dezvoltând o idee a teologului rus Kartaşov pe care acesta a prezentat-o la consfătuirea de la București pregătitoare a Congresului Facultăţilor de Teologie de la Atena din 1936, Nichifor Crainic propune în această prelegere două accepții distincte cu privire la patrie. Pe de o parte, există patria noastră pământească, ce presupune relația noastră ființară cu strămoșii din care ne tragem și raportarea la un anumit teritoriu unde se află locurile natale de care suntem atașați. În temeiul acestei patrii reclamăm legăturile noastre de sânge cu rudele noastre neoromanice și ne afirmăm latinitatea. Pe de altă parte însă avem o „patrie spirituală", o bucată de cer deasupra noastră de unde ne binecuvântează Iisus Hristos Pantocratorul. Această patrie spirituală a noastră este Ortodoxia, în temeiul căreia ne înrudim duhovnicește cu neamuri străine nouă, dar care împărtășesc aceeași concepție de viață[1] și care au părtășie cu același Hristos euharistic ca și noi. Această patrie spirituală teologul român o numește «patria noastră ecumenică»: „Avem o patrie după sânge, în care existăm ca planta în sămânța ei. Aceasta nu e totul, dar e condiția naturală a vieții. Și avem deasupra o patrie spirituală – ortodoxia ecumenică, - unde, la focul dragostei creștine, sămânța devine plantă deplină și înflorește pentru a îmbălsăma văzduhul pentru toți. În ortodoxie, ceea ce e național nu se distruge, ci se perfecționează. (...) Cu alte cuvinte, ortodoxia pornește de la varietatea naturală a existenței, dar nu poate să rămână la ea".[2] Această Ortodoxie comună ne poate uni pe toți, „Români, Bulgari, Greci și Sârbi, (...) moștenitorii unui pământ binecuvântat, de unde s-a ridicat sub soare cea mai strălucită cultură, din care se hrănește și azi spiritul occidental",[3] într-un nou proiect cultural și politic clădit pe tradiția bimilenară din care ne nutrim cu toții: „Ceea ce ne interesează însă, în primul rând, în calitatea noastră de creștini înrădăcinați în secolele marii tradiții religioase bizantine, e posibilitatea renașterii acestei tradiții comune, pe care s-o facem să curgă ca o apă, una și aceeași, prin toate compartimentele vieții noastre național-bisericești".[4] Semnul vizibil al restaurării vechiului «Commonwealth» ortodox ar putea fi un Constantinopol eliberat de sub stăpânirea păgână, care, bucurându-se de un statut internațional ortodox, să redevină centrul spiritual al lumii răsăritene. „Simbolul, captiv încă, al acestei patrii e Sfânta Sofia din Constantinopol. (...) Căci Sfânta Sofia nu e un templu grec. Precum el a fost clădit din contribuția tuturor popoarelor ortodoxe, Sfânta Sofia e templul ecumenic, unicul care trebuie să adune sub cupola sa inimile și graiurile popoarelor noastre, - înfrățite în simfonica unitate a dragostei lui Iisus Hristos".[5]

Acesta este idealul teologic, cultural și politic pe care l-au avut voievozii noștri, ctitori ai unui «Bizanț după Bizanț», în nădejdea eliberării vechiului Bizanț de sub

1. A se vedea Nichifor Crainic, *Ortodoxia – concepţia noastră despre lume* (broşură), Sibiu, 1936.
2. „Patria noastră ecumenică", în *Gândirea* XX (1941), nr. 5, mai 1941, pp. 209-216, aici: p. 211; text reluat în Idem, *Puncte cardinale în haos*, ediţia Petru Ursache, pp. 211-220 şi în Nichifor Crainic, *Teologie şi filosofie*, p. 102.
3. Ibidem, p. 215 [Gândirea]; p. 107 [ed. Michiduţă].
4. Ibidem, p. 215 [Gândirea]; pp. 106-107 [ed. Michiduţă].
5. Ibidem, p. 216 [Gândirea]; p. 107 [ed. Michiduţă].

stăpânirea păgânească. Este idealul lui Mihai Viteazul, unificatorul românilor nord-dunăreni sub un singur sceptru, dar și luptător pentru eliberarea popoarelor balcanice și a Noii Rome, Constantinopolul, de sub jugul otoman, după cum el însuși mărturisește, așa cum arată Crainic: „Funcțiunea creștină a acestui românism, prezentă în mintea tuturor voievozilor, de nicăieri nu iese mai limpede, mai categorică și mai impunătoare decât din această sublimă mărturisire a lui Mihai Vodă: «Eu n-am avut de la turci nicio greutate sau nedreptate, dar ceea ce am făcut, toate le-am făcut pentru credința creștinească, văzând eu ce se întâmplă în fiecare zi cu bieții creștini. M-am apucat să ridic această mare greutate cu această ţară săracă a noastră, ca să fac un scut al întregei lumi creştine». Rareori a răsunat în auzul veacurilor un cuvânt mai lipsit de orice emfază şi mai greu de hotărârea sacrificiului".[1] Dar este şi idealul «României voievodale» în pleroma sa, atinsă de Ţara Românească sub Vodă Constantin Brâncoveanu şi sub arhipăstorirea Sf. Ierarh Martir Antim Ivireanul. Un ideal încă neîmplinit, care ne definește ființa națională şi la care însă nu avem voie să renunţăm, dacă nu dorim să ne pierdem definitiv identitatea românească. Fiindcă, aşa cum arată Crainic, „miracolul istoriei noastre e că noi am crescut şi ne-am definit ca români tocmai prin ceea ce s-ar părea că am pierdut în beneficiul semenilor noştri. (...) Ca flacăra pâlpâind pe comorile ascunse în adânc, din sufletul istoriei noastre străbate rumeneala unui har ceresc ce înfrumusețează fața românismului. Revărsarea lui în eroism şi milostenie depăşind măsura umanului, tocmai în politică unde de regulă omul se arată mai crâncen şi mai hain, nu poate fi decât efectul acelei colaborări teandrice, prin care se transfigurează natura existenței pământeşti".[2]

1. *Transfigurarea românismului,* p. 181 [Gândirea]; p. 197 [ed. Ursache].
2. Ibidem, pp. 182-183 [Gândirea]; p. 199 [ed. Ursache].

TIPOGRAFIA RÂMNICULUI (1636-1825)

Pr. Conf. Univ. Dr. Sergiu-Grigore Popescu[1]

Keywords: *printing, printers, Râmnic, books*

Abstract

The activity of printing began in the Diocese Râmnic in the first half of the seventeenth century, through the care of Prince Matei Basarab, who will use his connections with Metropolitan Petru Movila of Kiev to bring a printing company and craftsmen, who were seated at Govora monastery, here been printed five books (in five years). In the eighteenth century, cultural activity in the Diocese of Ramnic reaches its climax, first under the leadership of Saint Antim Ivireanul, who will bring again the technique of printing on these lands, by printing nine books, and then under the leadership of bishop Damaschin The Teacher, a great scholar, a militant for replacing in the cult of Slavonic with the Romanian language. He has devoted his entire activity to the translation of religious ritual books in Romanian, having a great contribution to the formation of Romanian literary language. Although printed least in life, his work has been exploited by his successors until 1825. Typography from Râmnic contributed to the defense of Orthodoxy in Transylvania, threatened by Catholic proselytism, especially after the events of 1698-1701. Books printed here were widely circulating in Transylvania, Maramureș and Banat.

Cadrul istoric

În secolul al XVII-lea, numărul tipografiilor (patronate de domnitori și mitropoliți) din Țara Românească a crescut permanent. Deși nu au funcționat în aceeași locație și nici nu au avut un timp îndelungat de funcționare, aceste ateliere tipografice au dat la lumină numeroase cărți de slujbă sau de zidire sufletească, atât în limba română, cât și în alte limbi: slavonă, greacă și chiar arabă.Meșteșugul tiparului a fost „reînviat" în Țara Românească de domnitorul Matei Basarab (1632-1654), socotit pe bună dreptate, de mulți cercetători, un protector al culturii și un sprijinitor al Ortodoxiei. Sprijinit de mitropolitul Petru Movilă al Kievului,[2] de mitropoliții Grigorie[3] (1629-1637), Teofil[4]

1. Conferențiar la Facultatea de Teologie din Craiova.

2. Prima carte tipărită în timpul domniei lui Matei Basarab (*Evhologhionul* sau *Moliftelnicul* în limba slavonă, Câmpulung, 1635), avea o lungă prefață în care domnitorul arăta cum a obținut tipografia de la Kiev, cu ajutorul mitropolitului Petru Movilă.

3. Mitropolitul Grigorie a sprijinit înființarea tipografiei de la Câmpulung, unde Timotei Alexandrovici Verbițki și alți meșteri tipografi, trimiși de Petru Movilă al Kievului, au tipărit în 1635, Molitfelnicul slavonesc. El a fost cel care l-a însoțit pe Matei Basarab la Constantinopol și l-a uns ca domn. Mircea Păcurariu, „Cultura bisericească în Oltenia în trecut și astăzi", în *Mitropolia Olteniei*, anul L (1998), nr. 1-6, p. 78.

4. Mitropolitul Teofil s-a bucurat și el de încrederea deosebită a domnitorului. A fost un susținător al mișcării culturale din țară, începută sub înaintașul său și s-a impus prin activitatea depusă în slujba acesteia. În timpul slujirii sale este promulgată ca lege de către autoritatea de stat și de cea bisericească *Pravila cea mică* sau *Pravila de la Govora*, tipărită între 1640-1641, prima colecție tipărită de legi civile și bisericești a statului medieval Țara Românească și a întregii Biserici Ortodoxe Române. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române,* vol. II, ediția

(1637-1648) şi Ştefan[1] (1648-1653 și 1655-1668) ai Ungrovlahiei, dar și de unii membri ai familiei sale (învățatul Udriște Năsturel, fratele doamnei Elina), domnitorul a revigorat activitatea culturală a țării, prin Biserică,[2] a pus bazele unei înfloritoare culturii bisericești. Deși contextul politic nu era unul tocmai favorabil pentru preocupări de ordin cultural, domnitorul a dorit cu orice preț „să înflorească țara", înțelegând prin aceasta și dezvoltarea unui „meșteșug" care prinsese rădăcini și era apreciat în toată Europa acelor timpuri: tiparul. De acest meșteșug urma să se folosească mai ales Biserica, dar nu numai. Este drept că multe din cărțile tipărite în această perioadă au fost cărți de slujbă, dar la fel de adevărat este și faptul că unele din aceste tipărituri pun bazele legislaţiei scrise în Țara Românească: *Pravila Mică* (Govora, 1640-1641) şi Îndreptarea legii (Târgovişte, 1652).

În timpul domniei sale, Matei Basarab a sprijinit înființarea a nu mai puțin de patru centre tipografice în Țara Românească: mănăstirile *Câmpulung* (1635), *Govora* (1637), *Dealu* (1644) și *Târgovişte* (1649), reședința sa domnească.[3] Din cele patru centre, unul - mănăstirea Govora- se găsea în Oltenia, adică în cuprinsul Episcopiei Râmnicului.

Cărțile din această perioadă au fost tipărite în slavonă, dar și în română; au existat și cărți bilingve (slavo-românești). Prima jumătate a secolului al XVII-lea marchează apariția acestor cărți în două limbi deoarece cunoașterea limbii slavone devenea tot mai dificilă, pe de o parte, iar pe de alta, schimbarea limbii de cult nu era ușoară. Românirea slujbelor nu se putea realiza deodată, pentru că nu erau nici cărți de slujbă traduse în românește, iar introducerea limbii naționale în cult putea fi considerată de unii ca o alunecare spre erezie.[4] Așa se face că mitropolitul Ștefan tipărește cărți bilingve, împăcând și tradiția slavonă, prin tipărirea slujbei în slavonește, dar în același timp ținând seama și de realitățile vremii care impuneau naționalizarea slujbelor, traducând în românește, într-o primă fază, rânduielile tipiconale.

Atelierul tipografic de la Govora

Pentru a concretiza planurile sale în ceea ce privește activitatea tipografică în Țara Românească, Matei Basarab s-a folosit de călugărul aromân Meletie Macedoneanul, un bun cunoscător al acestui meșteșug. Despre el știm că s-a născut spre sfârșitul secolului al XVI-lea, călugărindu-se la mănăstirea Zografu de pe Muntele Athos, ajungând apoi la Kiev. La Lavra Pecerska descoperă tainele tiparului, perfecționându-se apoi la tipografia lui Ștefan din Ohrida. Adus pe meleagurile noastre de domnitorul Matei Basarab, a fost numit, la 6 ianuarie 1634, egumen la mănăstirea Govora. Din îndemnul

a III-a, Iași, 2006, p. 43-44.

1. Fost egumen al mănăstirii Tismana (această alegere, care desființa tradiția conform căreia mitropolitul era ales dintre cei doi episcopi ai țării, se explică prin viața curată și cultura aleasă pentru acel timp de care dădea dovadă vlădica Ștefan), a continuat și desăvârșit activitatea culturală a predecesorului său, susținând curentul românesc. Radu Crețeanu, „Mitropolitul Ștefan I al Ungrovlahiei", în *Mitropolia Olteniei*, anul XXIX(1979), nr. 1-3, p. 126.
2. Ion V. Dură, „Biserica din Țara Românească în timpul lui Matei Basarab (1632-1654)", *Biserica Ortodoxă Română*, anul LXXXIX (1971), nr. 5-6, p. 577.
3. Mircea Păcurariu, „Cultura bisericească...", p. 78.
4. Idem, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române,* vol. II, p. 47-48.

său, domnitorul l-a trimis pe călugărul Nectarie din Pelagonia la mitropolitul Petru Movilă cu o scrisoare, prin care îi cerea literele şi ornamentele trebuincioase unei tipografii. Mitropolitul de neam român îndeplinește rugămintea domnitorului, trimițându-i material tipografic şi doi tipografi: Timotei Alexandrovici Verbiţki şi Ivan Glebcovici.[1] Atelierul tipografic a fost aşezat la Câmpulung, aici fiind tipărite trei cărţi slavoneşti: *Evhologhionul sau Molitvelnicul* (1635), *Antologhionul* (1643) şi *Psaltirea* (1650). Tot aici s-a tipărit, în 1642, o carte în limba română, intitulată Învăţătură peste toate zilele, tradusă din greceşte.[2]

În 1636, a luat fiinţă o nouă tiparniţă la mănăstirea *Govora*, în care au apărut câteva cărți slavonești și românești.[3] Cele în limba slavonă erau *Psaltirea* (1637, prima carte paginată filă cu filă, la noi), *Psaltirea cu Ceaslov* (1638), *Ceaslovul* (1638), *Paraclisul Precistei* (slavo-român, 1639). În 1640 au apărut două cărţi româneşti: *Ceaslovul*, prima carte românească de cult tipărită, cunoscută până în prezent în Ţara Românească şi *Pravila cea mică* (terminată de tipărit în 1641).

În 1642 s-a început, tot la Govora, tipărirea cărţii *Evanghelia învăţătoare* (*Cazania*), cu peste 600 de pagini, cuprinzând cazanii la duminicile de peste an, la sărbătorile împărtăşeşti şi ale sfinţilor, tradusă din rusă de ieromonahul Silvestru, ajutat de învăţatul logofăt Udrişte Năsturel, care semna şi prefaţa. Lucrarea a fost terminată de tipărit la Dealu, în 1644.[4]

Majoritatea tipăriturilor de la Govora au apărut sub îndrumarea egumenului mănăstirii, ieromonahul Meletie Macedoneanul, iar meşter tipograf era Ştefan din Ohrida.[5] Un rol însemnat a avut şi ieromonahul Silvestru, cel care tipărise Sinaxarul din Psaltirea cu Ceaslov şi a „izvodit" *Evanghelia învătatoare* de la Govora-Dealu; el a fost unul din traducătorii *Noului Testament* de la Alba Iulia (1648), după cum preciza „predoslovia către cetitori" a acestei ediţii.

Ca ornamentație pentru cărțile tipărite la Govora se aduc foi de acant, volute, rodii, capete de îngeri, ramuri de lauri. Deși sunt folosite sisteme diferite pentru formele

1. Pentru mai multe date despre Meletie Macedoneanul vezi: Dan Simionescu, *Viața literară și culturală a mănăstirii Câmpulung (Muscel)*, Câmpulung, 1926; Gheorghe Ionescu, „Mănăstirea Govora și egumenia lui Meletie Macedoneanul", în *Buletinul Monumentelor Istorice*, anul XL (1971), nr. 2, p. 20-32; Mircea Păcurariu, *Dicționarul Teologilor Români*, ed. a II-a, București, 2002, p, 261.

2. Dan Simonescu, Damian P. Bogdan, „Începuturile culturale ale domniei lui Matei Basarab", în *Biserica Ortodoxă Română*, anul LVI (1938), nr. 11-12, p. 866-880. Alte lucrări valoroase pe această temă: Willen van Eeden, Învăţături preste *toate zilele (1642). Edition et étude linguistiques*, tom. I-lI, Amsterdam, 1985; Ioan Dură, „Contribuţii privitoare la Învăţături preste toate zilele (1642)", în *Mitropolia Olteniei*, anul XXXIX (1987), nr. 1, p. 95-105. Toate tipăriturile slavone sau româneşti care au apărut la noi până în 1830 sunt consemnate în cunoscuta lucrare întocmită de Nerva Hodoş, Ion Bianu, *Bibliografia românească veche*, 4 volume, Bucureşti, 1903-1944.

3. Al. I. Ciurea, „Tiparul, cartea şi presa bisericească pe meleagurile Olteniei în prima sută de ani de la autocefalia Bisericii Ortodoxe Române (1885-1985)", în *Mitropolia Olteniei*, anul XXXVII (1985), nr. 5-6, p. 367.

4. Pentru o descriere mai amănunțită a acestor tipărituri, vezi Ioan Bianu, Nerva Hodoş, *Bibliografia românească veche*, vol. I, București, 1903.

5. Gheorghe Ionescu, „Mănăstirea Govora...", p. 20-32.

de scris, totuși, ca și decor, se folosesc aceleași ornamente.[1]

Tipografia Sfântului Antim Ivireanul

În 1705, în fruntea Episcopiei Râmnicului a fost ales Antim Ivireanul, unul din cei mai apropiați colaboratori ai voievodului martir Constantin Brâncoveanu.

Despre el se știu puține date, mai ales privitoare la primii ani ai vieţii sale.[2] Cel mai probabil, născut în Georgia sau Iviria, a fost luat rob de mic de către turci, astfel că și-a petrecut copilăria şi adolescenţa la Constantinopol. Nici în cărţile pe care le-a tipărit, nici în puţinele documente ce s-au păstrat până astăzi nu se găsesc informaţii despre familia sa, locul unde s-a născut, data naşterii, copilăria şi tinereţea, ori cum a dobândit învăţătura sau îndeletnicirile sale care îl vor remarca, atât la Patriarhia din Constantinopol, dar și la curtea domnitorului Constantin Brâncoveanu.[3]

Se presupune că s-a născut în jurul anului 1650, în casa lui Ioan şi Maria,[4] doi credincioși georgieni cărora turcii le-au adus grele suferințe,[5] după cum însuşi viitorul mitropolit a arătat în unele din lucrările sale.[6] A primit din botez numele Andrei, așa cum reiese din testamentul întocmit la 24 Aprilie 1713. Originea ivireană a lui Antim este arătată și de secretarul de limbă italiană a lui Constantin Brâncoveanu, Anton-Maria del Chiaro, în lucrarea *Istorie asupra Ţării Româneşti* (afirmă că a căzut în fragedă tinereţe rob, probabil la turcii care invadau deseori Georgia). Deosebit de interesantă este afirmaţia lui Fanny Djindjihaşvili: „E posibil să fi fost răpit şi din alte părţi ale Georgiei apusene sau răsăritene, ştiut fiind faptul că, în secolul al XVII-lea, triburile daghestane (locuitorii munţilor Caucazului de nord) răpeau oamenii şi îi vindeau în sclavie în Crimeea, de unde îi duceau la Constantinopol şi în alte părţi ale imperiului otoman”.[7]

Originea gruzină a lui Antim a mai fost subliniată de-a lungul timpului și de alți cercetători: episcopul Melchisedec al Romanului (aminteşte că era georgian, că s-a născut în Caucaz, şi anume în Iberia sau Iviria),[8] P. Haneş, Ion Bianu, Nicolae Dobrescu,

1. Nicolae Șerbănescu, „Evocări”*,* în *Biserica Ortodoxă Română*, anul LXXVII (1959), nr. 7-10, p. 840.
2. Ştefan Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi,* Bucureşti, 1989, p. 407; Antim Ivireanul, *Opere*, ediţie critică şi studiu introductiv de Gabriel Ştrempel, Bucureşti, 1972, p. V.
3. Sofron Vlad, „Mitropolitul Antim Ivireanul, viaţa şi opera, apărător al ortodoxiei şi al prerogativelor scaunului mitropolitan al Ungrovlahiei”*,* în *Mitropolia Ardealului*, anul XII (1967), nr. 1-3, p. 45; Emanuel Copăcianu, „Profilul unui mare ierarh”*,* în *Mitropolia Banatului*, anul XVI (1966), nr. 7-9, p. 456.
4. *Aşezământul Mânăstirii Antim,* fondul român al Bibliotecii Academiei, nr. 3342, cap. 6, fila 13, apud Gabriel Ştempel, *Antim Ivireanul,* p. 37.
5. Născut probabil în provincia Karthli, nu departe de Tbilisi. Gabriel Ştempel, *Antim Ivireanul,* p. 37; I. D. Lăudat, „Antim Ivireanul: activitatea culturală, oratorul, patriotul”, în *Mitropolia Moldovei şi Sucevei*, anul LII (1976), nr. 5-6, p. 360.
6. În *Evanghelia* tipărită la Snagov în 1697, în *Mărturisirea ortodoxă*, (Snagov, 1699), în *Floarea darurilor* (Snagov, 1700), în *Psaltirea* grecească (Snagov, 1700), în *Evhologhionul* grecesc al lui Sevastios Chimenitul (Snagov, 1701), în *Liturghierul* greco-arab (Snagov, 1701), în *Ceaslovul* tipărit la Bucureşti în 1702, în *Noul Testament* (Bucureşti, 1703), în *Tomul bucuriei* (Râmnic, 1705), în *Anthologhionul* de la Râmnic din 1705, în *Molitvelnicul* de la Râmnic din 1706. Ion Bianu, Nerva Hodoş, *Biblioteca românească veche,* tom I, Bucureşti, 1903, p. 326, 422, 463 şi 482.
7. Fanny Djindjihaşvili, *Antim Ivireanul cărturar umanist,* Iaşi, 1982, p. 21.
8. *Predici făcute pe la praznice mari de Antim Ivireanul, mitropolitul Ungrovlahiei, 1709-1716,*

Petre Constantinescu – Iaşi (afirma că „era cunoscut numai că era fiul lui Ion şi al Mariei şi provenea din Iveria"),[1] D. Bogdan, Emile Picot (acesta afirma că „Antim Ivireanul nu uita să amintească în nici o lucrare originea sa georgiană... Deşi georgian de neam, Antim s-a legat cu tot sufletul de a doua patrie, cu care s-a identificat complet"),[2] Mario Ruffini[3] ș.a.

De tânăr[4] a fost luat rob de turci,[5] ajungând la Constantinopol. Aici va fi eliberat, trăind în preajma Patriarhiei Ecumenice, unde a învăţat sculptura în lemn, caligrafia, pictura şi broderia. Tot aici se va fi călugărit sub numele Antim, fiind hirotonit ieromonah.[6] Într-un timp relativ scurt, monahul Antim şi-a făcut o cultură solidă, înscriindu-și numele în rândul celor care primiseră de la Dumnezeu daruri alese.[7]

Mitropolitul Firmilian al Olteniei îl descrie plastic: „Părintele Antim, cel din Ivir, pare să fi fost mic la trup şi subţiratec. Unii zic că era negricios şi vînjos,[8] ca tăiat dintr-un copac. În cele 20 de biserici şi sfinte mânăstiri, zidite de iznoavă sau prefăcute, din timpul arhipăstoriei sale, numai în pronaosul Govorei se păstrează chipul său: retras şi gânditor, cu ochii adânci şi tăietură aspră... Era, mai ales, acest Antim o vistierie de daruri, ca un pom răsădit lângă izvoarele apelor. Cu degete prelungi şi mâini şovăitoare, brodase la Constantinopol năframe şi ilice, însăilând pe ele curpenii, păsările şi inorogii artelor armene şi gruzine, pe care le cunoştea de acasă. În Ţara Românească, cu aceleaşi degete şi mâini a sculptat în piatră acanţii şi capitelurile coloanelor de la Mânăstirea Antim, rozete şi chenare şi a săpat în lemn uşile în două canate ale aceleiaşi slăvite ctitorii, care-i veşniceşte numele (...) A zămislit din cerneluri şi a lucrat în laviu[9] peste 500 de chipuri din Vechiul şi Noul Testament şi, în manuscris, le-a dăruit Voievodului Brâncoveanu, în Târgovişte, anul 1709, luna lui iulie, 1 (...) Brodeur, sculptor, gravor şi xilograf, constructor şi desenator, pictor şi portretist, miniaturist şi caligraf, «smeritul» Antim a fost – după spusa istoricului bisericesc Nicolae Dobrescu - «singurul Vlădică de mai multe ori artist»".[10] Era un bun cunoscător al scrierilor patristice greceşti (ale Sfântu-

publicate de Ion Bianu cu notiţe bibliografice de episcopul Melchisedec, Bucureşti, 1886, p. XV.

1. Petre Constantinescu–Iaşi, *Legăturile culturale româno-ruse în trecut,* Bucureşti, 1954, p. 176.

2. Emile Picot, „Notice biographique et bibliographique sur l'imprimeur Anthime d'Ivir, métropolitain de Valachie"*,* în *Nouveaux Mélanges Orientaux,* Paris, 1886, p. 513-560.

3. Mario Ruffini, „Il metropolita valacco Antim ivireanul (1716)*",* în *Oikumenikon*, Roma, vol. III, p. 357-398.

4. Se pare că avea doar 16 ani. Al. Piru, *Literatura română veche,* Bucureşti, 1961, p. 292.

5. Niculae Şerbănescu, „Antim Ivireanul tipograf"*,* în *Biserica Ortodoxă Română*, anul LXXIV (1956), nr. 8-9, p. 679; *Dicţionarul literaturii române de la origini până la 1900,* Bucureşti, 1979, p. 42.

6. Unii istorici consideră că Antim a fost călugărit pe teritoriul țării noastre.

7. Vasile Mihoc, „Antim Ivireanul şi contribuţia sa la desăvârşirea formei româneşti a textelor biblice"*,* în *Biserica Ortodoxă Română*, anul CVIII (1990), nr. 1-2, p. 109.

8. Aceasta era o constituție fizică specifică georgienilor. Gabriel Ştempel, *Antim Ivireanul,* Bucureşti, 1997, p. 40.

9. Mod de a colora monocrom un desen prin tente cu tuş diluat sau cu o culoare de apă; desen executat în acest mod (*Dicţionarul explicativ al limbii române*, ed. a II-a, Univers enciclopedic, Bucureşti, 1998, p. 561).

10. Firmilian Marin, „Cuvânt de pomenire a lui Antim Ivireanul, mitropolitul Ţării Româneşti"*,*

lui Vasile cel Mare, Ioan Gură de Aur, Grigorie de Nazianz, Sfântul Atanasie cel Mare, Efrem Sirul, Dionisie Areopagitul, Teofilact al Bulgariei); al scrierilor istorice (*Viaţa lui Constantin* a lui Eusebiu de Cezareea; aminteşte de Priam, de căderea Troiei, de începerea jocurilor olimpice, de întemeirea Romei); al vieții unor mari filosofi (menţionează timpul în care au trăit: Platon, Aristotel, Demostene, Sofocle, Euripide ș.a.[1]

În ceea ce privește meșteșugul tiparului pe care Antim îl cunoştea desăvârşit, Virgil Molin afirma că îl va fi deprins în afara graniţelor ţării noastre.[2] Această ipoteză a fost infirmată de Fanny Djindjihaşvili care concluziona că „bazându-ne pe toate aceste fapte, putem conchide că Antim a deprins tiparul fie la Iaşi, fie, mai curând, la Bucureşti, deoarece în Ţările Române se aflau singurele tipografii din Balcani.[3] Gabriel Ştrempel, analizând cu atenţie toate argumentele subliniază că „Antim a învăţat tipografia în ţara noastră. Este posibil ca el să fi venit din Constantinopol la Iaşi, unde funcţiona tipografia grecească, trimis special pentru a ajuta la ornamentarea cărţilor. Aici ar fi putut învăţa arta tipografiei, tot aici ar fi putut studia limbile slavonă şi română".[4]

Alți cercetători au îmbrățișat ipoteză că Antim Ivireanul a învățat meșteșugul tiparului în Țara Românească, pe lângă iscusitul dascăl Mitrofan, poate încă de pe vremea când se tipărea *Biblia,* la tipografia domnească de la Mitropolia din Bucureşti.[5]

Domnitorul Constantin Brâncoveanu a fost cel care l-a adus în Ţara Românească. Om cult şi cunoscător al mai multor limbi de circulaţie,[6] inclusiv limba română, voievodul l-a adus în Ţara Românească ca să lucreze în tiparniţa domnească sub coordonarea lui Mitrofan, tiparnicul cu experienţă de la Bucureşti. Despre necesitatea venirii lui Antim în Ţara Românească, Gabriel Ştrempel spunea: „Este de presupus că Brâncoveanu, dornic să dea ţării sale strălucirea culturală pe care cu atâta largheţe a revărsat-o în toate domeniile, a avut nevoie de această personalitate complexă pe care bănuim că i-a recomandat-o marele învăţat Hrisant Notaras, viitorul patriarh al Ierusalimului, cu care Antim va avea legături până la moarte. Şi, într-adevăr, Antim l-a ajutat pe Constantin Brâncoveanu la stabilirea influenţelor culturale în lumea ortodoxă de limbă greacă, imprimând sumedenie de cărţi în această limbă, folosită la curtea domnească, la învăţământul academic de la Sfântul Sava şi în conversaţiile boierilor şi negustorilor bogaţi".[7]

în revista *Biserica Ortodoxă Română*, anul LXXXIV (1966), nr. 9-10, p. 953-954.

1. Sofron Vlad, „Mitropolitul Antim...", p. 57-59.

2. Părere susţintă şi de Niculae Şerbănescu, „Antim Ivireanul tipograf", în *Biserica Ortodoxă Română*, anul LXXIV (1956), nr. 8-9, p. 690. Există însă păreri, mult mai justificate, că Antim a deprins arta tiparului odată cu venirea sa în Ţările Române, avându-l ca mentor pe marele Mitrofan, episcop de Buzău.

3. Fanny Djindjihaşvili, *Antim Ivireanul cărturar umanist,* p. 24 -27.

4. Antim Ivireanul, *Opere*, p. 417.

5. Gheorghe I. Moisescu, Ştefan Lupşa, Alexandru Filipaşcu, *Istoria Bisericii Române,* vol. II, Bucureşti, 1957, p. 163; Mihail Gabriel Popescu, „Mitropolitul Ungrovlahiei Antim Ivireanul, cîrmuitor bisericesc şi propovăduitor al Evangheliei", în *Studii Teologice*, anul XXI (1969), nr. 1-2, p. 12; Olimp N. Căciulă, „Solemnităţile comemorării a 250 de ani de la moartea martirică a mitropolitului Antim Ivireanul", în *Biserica Ortodoxă Română*, anul LXXXIV (1966), nr. 9-10, p. 945.

6. Cunoştea limbile georgiană, greacă, turcă şi arabă.

7. Gabriel Ştrempel, „Neobositul cărturar Antim Ivireanul", în *Magazin istoric*, anul IX (1975), nr. 11 (104), p. 17.

După 17 ani petrecuți mai ales în atelierele tipografice de la București și Snagov, Antim Ivireanul a fost ales episcop al Râmnicului în 1705. În acest context trebuie remarcat faptul că tipografia Sfântului Antim de la Râmnic a fost înființată aproape concomitent cu numirea sa ca episcop al acestei eparhi, începându-şi activitatea chiar în primul an de păstorire a marelui ierarh. Această grabă a putut duce la concluzia că el îşi va fi mutat aici mai vechiul atelier tipografic de la Snagov.[1] Nu se putea împăca cu gândul că ar putea fi nevoit să renunţe la activitatea tipografică. Tocmai de aceea, înainte de a pleca de la Snagov (unde era egumen din 1694), ia toate măsurile pentru a putea continua şi la Râmnic activitatea în plan editorial şi tipografic, mai ales că de acum înainte avea să se bucure de libertatea şi deschiderea oferite de treapta ierarhică în care păşise. La Râmnic, Antim s-a dovedit a fi un bun organizator. El va aduce şi va pune în stare de funcţiune o tiparniţă care a impresionat prin capacitate şi operativitate, în doar trei ani reuşind să tipărească nouă cărţi: *Tomul Bucuriei* (septembrie 1705);[2] *Antologhion* (1705);[3] Învăţătură pre scurt pentru taina pocăinţei (1705);[4] *Adunare slujbei a Adormirii Născătoarei de Dumnezeu cu paraclisul cel de obşte* şi cu canoanele osmoglasnicului ce se cântă sâmbetele (1706);[5] *Evhologhion adecă Molitvenic* (cu *Liturghier*) (1706);[6] *Octoihos adecă Osmoglasnic* (1706);[7] *Cuvântul panegiric la cel întru ierarhi făcător de minuni marele Nicolae* (1706);[8] *Cuvântul la patima cea mântuitoare a Cuvântului Dumnezeu – Om* (1706);[9] *Cuvântul la mântuitoarea patimă a Domnului nostru Is Hs* (1707).[10]

Precizăm că ordinea cărţilor publicate în acelaşi an poate fi cu greu stabilită deoarece în foile de titlu nu s-a precizat decât anul apariţiei, nu şi luna. Din acest motiv, atât ordinea celor trei cărţi tipărite în 1705, cât şi a celor cinci tipărite în 1706, este relativă.

Un prim aspect ce merită analizat este limba tipăriturilor. Prima carte, *Tomul Bucuriei* din septembrie 1705, a fost tipărită în limba greacă.[11] De altfel, este cunoscut faptul că atât la Snagov (între 1694-1701), cât şi la Bucureşti (între 1701-1704) au fost tipărite mai multe cărţi greceşti; mai mult, la Bucureşti, între 1703-1705 au văzut lumina tiparului numai cărţi greceşti.[12] În felul acesta se poate înţelege cum prima carte apărută

1. Aurelian Sacerdoţeanu, „Tipografia Episcopiei Râmnicului (1705-1825)”, în *Mitropolia Olteniei*, anul XII (1960), nr. 5-6, p. 295.
2. Nerva Hodoş, Ion Bianu, *Bibliografia Românească Veche*, vol. I, Bucureşti, 1903, p. 463-466.
3. Aurelian Sacerdoţeanu, „*Tipografia Episcopiei Râmnicului (1705-1825)*, p. 314; Niculae Şerbănescu, „Antim Ivireanul...”, p. 780-781; Virgil Molin, „Antim Ivireanul – editor şi tipograf la Râmnic”, în *Mitropolia Olteniei*, anul XVIII (1966), nr. 9-10, p. 831.
4. Niculae Şerbănescu, „Antim Ivireanul...”, p. 781-782; Virgil Molin, „Antim Ivireanul...”, p. 831.
5. Nerva Hodoş, Ion Bianu, *Bibliografia românească veche*, vol. I, p. 466 şi vol. IV, p. 219.
6. Nerva Hodoş, Ion Bianu, *Bibliografia românească veche*, vol. I, p. 541-543 şi vol. IV, p. 220.
7. Nerva Hodoş, Ion Bianu, *Bibliografia românească veche*, vol. I, p. 467-468 şi vol. IV, p. 220.
8. Nerva Hodoş, Ion Bianu, *Bibliografia românească veche*, vol. I, p. 469 şi vol. IV, p. 221.
9. Nerva Hodoş, Ion Bianu, *Bibliografia românească veche*, vol. I, p. 468-469 şi vol. IV, p. 221.
10. Nerva Hodoş, Ion Bianu, *Bibliografia românească veche*, vol. I, p. 478-479.
11. Virgil Molin, „Antim Ivireanul...”, p. 830.
12. Ibidem.

la Râmnic a fost una cu un număr impresionant de pagini, chiar şi pentru zilele noastre (aproape 800). A doua lucrare, *Antologhion adecă floarea cuvintelor* a fost una bilingvă, cu tipicul, lecturile biblice şi sinaxarul în româneşte, iar cântările şi rugăciunile în slavoneşte.[1] Pentru această carte Antim s-a folosit de vechile matriţe chirilice de la Snagov, pe care însă le-a revizuit; pe unele „le-a armonizat la linia de zeţuire", turnând şi literă nouă, astfel că deşi materialul este neuzat, configuraţia grafică a literei este veche, nefiind deci vorba de un caracter desenat din nou.[2] Cea de-a treia carte, Învăţătură pre scurt pentru taina pocăinţii, a fost tipărită în limba română.[3] A patra carte, *Adunare slujbei a Adormirii Născătoarei de Dumnezeu cu paraclisul cel de obşte*, a fost tot o carte bilingvă, având tipicul, lecturile biblice şi sinaxarul în româneşte, iar cântările şi rugăciunile în slavoneşte. *Evhologhionul adecă Molitvenic*, cea de-a cincea carte, a fost tipărit în limba română. Aşa cum aminteam şi mai sus, cele două volume distincte ale acestei lucrări: volumul I – *Liturghierul*, şi volumul II – *Molitvenicul*, au o semnificaţie deosebită. Astfel, atât Liturghierul cât şi Molitvenicul sunt primele ediţii în limba română ale acestor importante cărţi liturgice, în Ţara Românească.[4] Cea de-a şasea carte a lui Antim la Râmnic, *Octoihos adecă Osmoglasnic* a fost bilingvă, având indicaţiile tipiconale şi lecturile biblice în limba română, iar cântările în limba slavonă. Următoarele două: *Cuvântul panegiric la cel întru ierarhi făcător de minuni marele Nicolae* şi *Cuvântul la patima cea mântuitoare a Cuvântului Dumnezeu – Om* au fost tipărite în limba greacă. Ultima lucrare ce a văzut lumina tiparului la Râmnic, *Cuvântul la mântuitoarea patimă a Domnului nostru Iisus Hristos* avea să fie tipărită în limba română.[5] Statistic vorbind, la Râmnic, Antim a tipărit trei cărţi româneşti: Învăţătură pre scurt pentru taina pocăinţii (1705), *Evhologhionul adecă Molitvenic* (1706) şi *Cuvântul la mântuitoarea patimă a Domnului nostru Iisus Hristos* (1707), trei cărţi greceşti: *Tomul Bucuriei* (septembrie 1705), *Cuvântul panegiric la cel întru ierarhi făcător de minuni marele Nicolae* (1706) şi *Cuvântul la patima cea mântuitoare a Cuvântului Dumnezeu – Om* (1706) şi trei bilingve - slavo-române: *Antologhion adecă floarea cuvintelor* (1705), *Adunare slujbei a Adormirii Născătoarei de Dumnezeu cu paraclisul cel de obşte* (1706) şi *Octoihos adecă Osmoglasnic* (1706).

Analizând tipăriturile de la Râmnic, constatăm că primul element care apare pe foile de titlu este *oblăduitorul* ţării. De regulă acesta sprijinea apariţia unei tipărituri, însă la Râmnic acest fapt nu s-a întâmplat în mod real niciodată.[6] Din acest motiv formula întâlnită pe foile de titlu se reduce la cronologie: „în zilele prealuminatului şi înălţatului domn Ioan Constantin B. Basarab Voevod".

Este un fapt bine cunoscut că mai toate cărţile tipărite în atelierele tipografice bisericeşti au fost cărţi religioase. Acesta este şi motivul pentru care, pentru a se bucura de toată încrederea cititorului, dar şi pentru siguranţa editorului că nu greşeşte (mai ales în ceea ce priveşte traducerile), la aceste cărţi era necesară *blagoslovenia* mitropolitului

1. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, p. 124-125.
2. Virgil Molin, „Antim Ivireanul...", p. 830.
3. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, p. 125.
4. Ibidem.
5. Niculae Șerbănescu, *Mitropolitul Antim Ivireanul*, p. 779-787.
6. Aurelian Sacerdoţeanu, „Tipografia Episcopiei...", p. 298.

ţării (după cum se vede la *Antologhionul* din 1705, la Învăţătura pre scurt pentru taina pocăinţii din 1705 şi *Octoihul* din 1706). Totuşi, pe unele din cărţile tipărite la Râmnic în perioada 1705-1707, binecuvântarea mitropolitului ţării este înlocuită fie de formula „fiind mitropolit" (cazul *Evhologhionului* din 1706) sau de binecuvântarea ierarhului locului (cazul *Slujbei Adormirii Născătoarei de Dumnezeu cu paraclisul de obşte* din 1706). Şi mai interesant este faptul că au existat şi cărţi tipărite fără nicio binecuvântare a vreunui ierarh [cazul lucrării *Tomul Bucuriei* din 1705, lucrare apărută „prin cheltuiala şi îngrijirea preafericitului şi preasfinţitului patriarh al Ierusalimului şi a toată Palestina domnul domn Dosithei", a *Cuvântului panegiric la cel întru ierarhi făcător de minuni marele Nicolae* (1706) şi a *Cuvântului la patima cea mântuitoare a Cuvântului Dumnezeu - Om*: 1706 – ediţia în limba greacă şi 1707 – în limba română].[1] Statistic vorbind, doar trei din cele nouă cărţi tipărite la Râmnic în această perioadă au binecuvântarea mitropolitului Teodosie al Ungrovlahiei, una are formula „fiind mitropolit…", una are binecuvântarea lui Antim şi patru nu au nicio binecuvântare.

În ceea ce priveşte tipografii care s-au remarcat la Râmnic în scurta păstorire a lui Antim în scaunul episcopal de aici, consemnăm pe „Mihai Iştvanovici ipodiaconul tipograful",[2] ucenicul lui Antim, cel care va tipări ultimele şase cărţi apărute la Râmnic,

1. Ibidem, p. 298-299.

2. După unii istorici era originar din Ardeal, fiind fiul unui anume Ştefan; de aici şi numele de Iştvanovici (corespondentul maghiar pentru Ştefan, însă cu sufixul slav „vici" – fiul lui, sufix des întâlnit în lumea monahală). Dornic să înveţe carte, tânărul Mihai va fi plecat în Ţara Românească, pentru a se hirotoni. Este hirotesit ipodiacon, dar însuşirile sale literare îl vor îndrepta spre meşteşugul tiparului. După alţi cercetători, era originar din Ţara Românească, părere ce ni se pare mai convingătoare din moment ce, atâta vreme cât a lucrat la Snagov sau Râmnic a semnat simplu „Mihai Iştvanovici ipodiaconul tipograful", iar atunci când trece graniţele Ţării Româneşti (la Bălgrad sau în Georgia) face întotdeauna precizarea „cel din Ungrovlahia". Va fi învăţat meşteşugul tiparului la Bucureşti, sub îndrumarea lui Antim Ivireanul, acesta luându-l ca ajutor şi la tipografia înfiinţată la Snagov, unde Mihai va tipări prima sa carte. Faima sa creşte, astfel că domnitorul Constantin Brâncoveanu îl trimite în Transilvania, la Bălgrad, pentru a organiza tipografia de acolo. Aici nu tipăreşte decât două cărţi, evenimentele triste din 1701 determinându-l să se reîntoarcă în Ţara Românească. Odată cu urcarea pe scaunul ierarhic de la Râmnic a lui Antim, tipograful Mihai îl va urma pe protectorul său. Aici va tipări şase cărţi: *Evhologhion adecă Molitvenic*, *Octoihos adecă Osmoglasnic*, *Adunare Slujbei a Adormirii Născătoarei de Dumnezeu cu paraclisul cel de obşte*, *Cuvânt panegiric la cel întru ierarhi făcător de minuni marele Nicolae*, *Cuvânt la patima cea mântuitoare a Cuvântului Dumnezeu - Om* (în limba greacă), toate din 1706, şi *Cuvânt la mântuitoarea patima a Domnului nostru Iisus Hristos* (în limba română), din 1707. Se poate constata totuşi că Mihai Iştvanovici îşi începe activitatea la Râmnic abia în 1706, primele trei cărţi tipărite aici (în 1705) nefiind îngrijite de el. Acest fapt ne duce la concluzia că Antim îl va fi adus la tiparniţa sa la aproape un an de la urcarea sa în scaunul episcopal, cauza principală fiind, cel mai probabil, refuzul mitropolitului Teodosie de a mai renunţa la încă un meşter tipograf, după ce îl pierduse şi pe Antim. Odată cu ridicarea lui Antim în scaunul mitropolitan (1708), şi tipograful Mihai va pleca la Bucureşti. Nu va mai tipări nimic în ţară deoarece va fi trimis în Georgia, pentru a sprijini activitatea tipografică de acolo (va tipări zece cărţi). În 1712 pleacă spre Olanda pentru a achiziţiona cele necesare tipografiei, pierzându-i-se însă urma la Moscova. Nicolae Iorga, „Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688, Bucureşti, 1904, p. 211; Virgil Molin, Contribuţiuni noi la istoricul relaţiilor culturale cu Orientul ortodox (1709-1712). Un ipodiacon Ungrovlah, Mihail fiul lui Ştefan, meşter de tipar în ţări streine", în *Biserica Ortodoxă Română*, anul LXXIX (1961), nr. 3-4, p. 319; Dimitrie Coravu, „Tipografi de la Râmnic în prima jumătate a secolului al XVIII-lea"*, în Mitropolia Olteniei*, anul XIX (1967), nr. 1-2, p. 45.

sub păstorirea marelui ierarh și pe Mitrofan Grigoras din Dodona, diortositorul care a răspuns de „îngrijirea şi îndreptarea" *Tomului Bucuriei* din 1705, lucrare tipărită „în tipar greu grecesc".[1]

O altă mențiune ce trebuie făcută ține de dreptul de proprietate asupra tiparniței. Istoricii sunt de părere că aceasta a fost un bun personal al marelui ierarh,[2] „rodul muncii sale", ca dovezi în acest sens având atât faptul că Antim a adus-o cu sine la Râmnic, pentru ca apoi, după plecarea sa din acest scaun să o mute, spre dezamăgirea urmăşului său, Damaschin, la Târgovişte, cât şi mai ales, transpunerea ei ca fond lucrativ al Aşezământului de la mănăstirea Tuturor Sfinţilor.[3]

În ceea ce priveşte *costurile* tiparului, de regulă acestea erau suportate de ierarhul care avea în grijă tiparniţa. De altfel, era înrădăcinată concepţia că tipografia aparţine ierarhului. Totuşi, la Râmnic, Antim va cere sprijin financiar, fie de la unii boierii (avem ca exemple în acest sens pe „prea cinstitul de bun şi mare neam Mihai Cantacuzino, vel spătar", unul din cei mai bogaţi boieri ai ţării, fondatorul aşezământului Colţea din Bucureşti, „cu osârdia şi cheltuiala" căruia se vor tipări *Antologhionul* din 1705 şi *Octoihul* din 1706 şi pe „cinstitul de bun neam Şerban Cantacuzino biv vel păharnic", cel care a suportat cheltuielile de tipar pentru „broşura" Învăţătură pre scurt pentru taina pocăinţii din 1705), fie de la unele personalităţi ale vremii (patriarhul Dositei al Ierusalimului va sprijini apariţia lucrării *Tomul bucuriei,* apărută în 1705).[4] Acest fapt trebuie subliniat deoarece, de regulă, mitropoliile ori episcopiile care aveau tiparniţe erau şi edituri, iar cărţile se tipăreau „cu cheltuiala" lor.

Despre tehnica tiparului din această perioadă nu cunoaştem prea multe date. Unii istorici vorbesc despre un tipar rudimentar, presa făcându-se pe loc, din lemn. Nu putem fi de acord cu această opinie deoarece teascul avea o piesă esenţială, numită *axa spirală* - o tijă cu întorsură în filet ce mai purta şi numele de şruv; era greu de făcut, dovada fiind faptul că şi la 1740 aceste piese se aduceau „gata lucrate la Braşov".[5] Alţi istorici vorbesc de un tipar excepţional. Nici această idee nu poate fi acceptată deoarece cărţile tipărite la Râmnic nu excelează din punct de vedere calitativ. Constatăm că, atât cei care vorbesc de un tipar excepţional, cât şi cei care susţin existenţa unui tipar rudimentar oferă doar impresii fugitive, neavând dovezi concludente în acest sens. Cert este că Antim s-a îngrijit, în limita posibilităţilor, atât de matriţele necesare, cât şi de presa de tipar. Mulţi istorici consideră că la Râmnic, Sfântul Antim a lucrat cu două perechi de prese de tipar, la fiecare dintre acestea lucrând câte o echipă formată din mai mulţi lucrători: *principali* (calificaţi) şi *feciori* (necalificaţi). Această metodă a fost introdusă din necesitate, şi folosită mai ales la cărţile de cult, tipărite în două culori: negru şi roşu. Revenind la personalul tehnic, precizăm că acesta cuprindea doi lucrători principali: un *tipograf*

1. Aurelian Sacerdoţeanu, „Tipografia Episcopiei...", p. 301; Niculae Şerbănescu, „Mitropolitul Antim Ivireanul", în *Mitropolia Olteniei*, anul XVIII (1966), nr. 9-10, p. 779.
2. Ca dovezi în acest sens avem faptul că Antim a adus-o cu sine la Râmnic, pentru ca apoi, după plecarea din acest scaun să o mute la Târgoviște, spre dezamăgirea urmăşului său, Damaschin.
3. Virgil Molin, „Antim Ivireanul...", p. 830.
4. Ibidem, p. 827.
5. Idem, „Tiparniţa de la Râmnic", în *Mitropolia Olteniei*, anul XV (1963), nr. 1-2, p. 192.

sau *zeţar*[1] şi un *drugar,*[2] ajutaţi de un *prubar* (corector)[3] şi de un *pilcar* (ungător cu cerneală).[4] Echipa era completată şi de un *diortositor* (nu trebuie confundat cu prubarul), acesta fiind responsabil pentru redactarea lucrării. Toţi aceştia erau de regulă ieromonahi cu carte sau „cu pricopseală de învăţătură". Mai toţi truditorii din tipografie îndeplineau mai multe sarcini; pregătirea lor era multilaterală astfel că toţi puteau răspunde aproape la toate sarcinile posibile; la acea vreme diviziunea muncii nu se impusese ca o necesitate, iar oameni pregătiţi erau puţini. Acest lucru a avut însă şi urmări negative: istovirea peste măsură a acestor truditori şi, de multe ori, o calitate mai îndoielnică a lucrului.[5]

În ceea ce priveşte durata de lucru, consemnăm că în mai toate atelierele tipografice de la noi din această perioadă, aceasta era, de regulă, de câteva luni, mai rar un an sau peste. Astfel, în cei aproape trei ani de activitate tipografică a lui Antim la Râmnic au fost tipărite nouă cărţi, ceea ce ar presupune o carte la patru luni. În realitate însă, în 1705 au fost tipărite trei cărţi, în 1706 – cinci cărţi, iar în 1707 o singură carte.

Clişeele sau ilustraţiile din tipăriturile râmnicene ale lui Antim merită şi ele o scurtă analiză. Este cunoscut faptul că tot ceea ce este „dichis de carte" sau ilustraţie obţinută prin gravură în lemn (ceea ce tipograficeşte şi generic vorbind se numeşte clişeu) a fost adus de Antim tot de la vechiul atelier tipografic de la Snagov. Constatăm însă că tipăriturile sale de la Râmnic nu excelează „prin vreun exces de ilustrare",[6] ba chiar putem spune că „se remarcă" printr-o sărăcie a materialului decorativ: frontispicii[7] iniţiale ori viniete[8] finale. Explicaţia este cât se poate de simplă; la Râmnic, Antim s-a folosit de un material uzat (adus aşa cum spuneam mai sus, de la Snagov). Unii istorici susţin chiar că acest material a fost şi mai vechi, făcând parte din donaţia iscusitului gravor Ioanichie de la Buzău. Dacă lucrurile au stat aşa, atunci este mai greu de înţeles de ce Antim, cunoscut ca un excelent săpător în lemn, nu a realizat clişee noi cu ajutorul cărora să-şi împodobească tipăriturile cu xilogravuri. Să fi fost de vină timpul scurt şi grijile administrative?

Atelierul tipografic adus de Antim la Râmnic cuprindea, încă dintru început şi o legătorie de carte, aşa după cum reiese din analiza primelor lucrări care au văzut lumina tiparului aici: *Tomul Bucuriei*, *Antologhion adecă floarea cuvintelor* şi *Octoihos adecă Osmoglasnic.* Cărţile erau „legate trainic, în piele, folosindu-se tăblii masive, cu un dichis decorativ, presat cu fier sec (fără poleitură), dar la cald, dispunând de *fileturi* şi ştempeluri[9] specifice".[10] Acest meşteşug fusese practicat şi la Snagov, existând o perfectă

1. Cel care răspundea de aşezarea textului în pagină.
2. Meşterul de la presă.
3. Corectorul sau prubarul nu făceau parte în mod obligatoriu din echipa de lucrători principali. Era întâlnit doar la lucrările mai dificile, în celelalte cazuri atribuţiile sale fiind îndeplinite de diortositor; din acest motiv cele două ocupaţii se confundau.
4. Virgil Molin, „Antim Ivireanul...", p. 828-829.
5. Aurelian Sacerdoţeanu, „Tipografia Episcopiei...", p. 306.
6. Virgil Molin, „Antim Ivireanul...", p. 829.
7. Prima pagină a unei cărţi, care, pe lângă titlu, poartă adesea numele autorului, gravuri simbolizând cuprinsul lucrării etc.
8. Ilustraţii de mici dimensiuni care se pun la începutul sau la sfârşitul unui text (tipărit sau manuscris), al unui capitol; clişeu folosit în tipografie pentru ornamentaţie.
9. Vârf de oţel gravat cu care turnătorul de litere bate matriţa în aramă.
10. Virgil Molin, „Antim Ivireanul...", p. 829.

identitate între utilajul şi tehnica folosite de Antim în atelierele în care a lucrat înainte de a veni la Râmnic. Aşadar, va fi fost vorba de acelaşi atelier de legătorie, poate chiar şi aceeaşi meşteri, care au creat tradiția Râmnicului ca producător de carte bisericească gata legată.[1]

La Râmnic, Antim Ivireanul a devenit cu adevărat și *editor*, putându-se face o delimitare clară între tipograful şi editorul Antim. Pentru unele tipărituri mai costisitoare, el a cerut sprijin financiar, fie de la unii boierii (exemplul spătarului Mihai Cantacuzino), fie de la unele personalităţi ale vremii (patriarhul Dositei al Ierusalimului). Astfel, datorită lui Antim avem, pe lângă ctitori de biserici şi mănăstiri, şi *ctitori-editori.*[2]

Un alt aspect ce merită semnalat este faptul că Antim reuşeşte să cointereseze la tipărire, ba chiar să determine pe autori să-şi plătească comenzile, să suporte cheltuielile de tipar, chiar dacă sunt înalte feţe bisericeşti. Este un aspect ce ne relevă faptul că Antim a fost un editor calculat care a evitat să investească în cărţi ce nu aveau legătură cu slujbele bisericeşti şi deci cu desfacere discutabilă.[3]

Tipografia Râmnicului sub episcopul Damaschin Dascălul

Episcopul Damaschin Dascălul (1708-1725) a fost socotit de mulți cercetători cel dintâi „partizan convins şi hotărât al serviciului divin în limba românească" și primul „săvârşitor al acestei schimbări fericite",[4] ierarhul care a îndrăznit „să desăvârşească schimbarea de limbă bisericească".[5] Despre această mare personalitate a Bisericii noastre, de prea multe ori „uitat" de istorici, se ştie astăzi că era „un om de ţară",[6] care se impusese încă din vremea lui Şerban Cantacuzino ca un iscusit traducător şi lucrător la tipăriturile muntene.[7] Acesta este și motivul pentru care, încă din 1700, mitropolitul Teodosie al Ungrovlahiei îl numea „Dascălul nostru",[8] supranume ce i se va păstra şi în actul de instalare ca episcop de Buzău și ulterior îl va însoți pentru tot restul vieții, ba chiar trecând dincolo de limitele vieții sale pământești, intrând în istorie.[9]

La 28 ianuarie 1708, episcopul Antim Ivireanul al Rîmnicului a fost ridicat în scaunul de mitropolit al Ţării Româneşti, luând cu el și atelierul tipografic. În locul său a fost adus Damaschin, înscăunat, cel mai probabil, la 16 aprilie același an.[10] Bun gospodar,

1. Idem, „O legătorie de cărţi a Râmnicului", în revista „Mitropolia Olteniei", anul XVII, 1965, nr. 5-6, p. 418.
2. Ibidem.
3. Ibidem.
4. Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii Româneşti şi a vieţii religioase a românilor*, vol. II, Vălenii de Munte, 1908, p. 100.
5. Ibidem, p. 99.
6. Barbu Teodorescu, „Episcopul Damaschin şi contribuţia sa la crearea limbii literare române", în *Mitropolia Olteniei*, anul XII (1960), nr. 9-12, p. 628.
7. Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii Româneşti şi a vieţii religioase a românilor*, vol. II, p. 100.
8. În anul 1700, mitropolitul Teodosie preciza că Octoihul de la Buzău este „făcut aproape din nou cu multă trudă de Dascălul Damaschin al nostru".
9. Gabriel Cocora, „250 de ani de la păstorirea Episcopului Damaschin la Buzău", în *Biserica Ortodoxă Romană*, anul LXXVIII (1960), nr. 3-4, p. 872.
10. Nu se cunoaşte cu precizie data la care s-a făcut această strămutare. Dacă trecerea lui Damaschin la conducerea Eparhiei oltene a avut loc în aceeaşi zi cu alegerea urmaşului său la Buzău, Ioasaf (asemenea cazuri se mai întâlnesc), atunci aceste două mişcări s-au petrecut în ziua de 14 aprilie 1708.

în primii ani de păstorire a căutat să sporească avutul eparhiei sale,[1] iar în 1715 „văzând că românii noştri stau în biserică ca boii, neînţelegând ce se ceteşte şi ce se cântă şi iese fără niciun folos din biserici", hotărî „din îndemn dumnezeiesc şi cu multă osteneală (...) a preface cărţile din limbile greacă şi slavonă, în limba noastră românească şi a le da la lumină".[2] Planul i-a fost întârziat de războiul turco-austriac (încheiat prin pacea de la Passarovitz, din 21 iulie 1718), în urmă căruia Oltenia avea să treacă sub stăpânire habsburgică până în anul 1739.[3] A fost nevoit să se lupte cu stăpânirea austriacă pentru drepturile Bisericii strămoșești și a păstoriților săi amenințați de interesele celor care ocupaseră Oltenia încă din 1716, trimițând trupe în mai toate orașele importante ale provinciei.

Ca urmare a raptului teritorial consfințit de tratatul de pace de la Passarovitz, din 21 iulie 1718, Episcopia Râmnicului a fost scoasă de sub juridicția Mitropoliei Ungrovlahiei și pusă sub jurisdicția Mitropoliei sârbești de la Carloviț. O altă grijă tulbura gândurile vrednicului episcop Damaschin - păstrarea unei libertăți religioase în Oltenia, în pofida presiunilor venite atât din partea factorului politic (habsburgii), cât și din partea factorului religios (Biserica Ortodoxă Sârbă). În această mare de griji și neajunsuri, de amenințări pentru Ortodoxia românească, se strecura și o veste bună. Curtea imperială punea sub oblăduirea spirituală a Episcopiei Râmnicului pe ortodocşii români din Ţara Bârsei şi Braşov, care nu cedaseră dezbinării din Transilvania (1698-1701). Braşovul putea deveni astfel „o poartă de intrare a cărţii româneşti către întreg ţinutul românesc de dincolo de Carpaţi".[4] Iar episcopul Damaschin era hotărât să profite de pe urma acestei oportunități. Îi trebuia însă o tipografie unde să tipărească toate cărțile de cult pe care tradusese deja în românește.[5]

Încă de la urcarea pe scaunul eparhiei de Râmnic ordonase ca la toate sărbătorile împărăteşti şi ale Maicii Domnului, serviciul religios în biserici să se oficieze în limba română,[6] conștient fiind de faptul că românii nu mai înţelegeau limba slavonă, limba în care erau tipărite marea majoritate a cărţilor de ritual.[7]

Într-o perioadă în care curentul grecesc părea că ia avânt, „era un lucru mai mult decât îndrăzneţ a pune în aplicare ceea ce nici învăţatul Mitrofan, probabilul dascăl al lui Damaschin, nici marele Antim (...) nu visaseră".[8] Până la mutarea la cele veșnice a reușit să îmbrace în haină românească mai toate cărțile de slujbă.

Îi trebuia însă și un atelier tipografic. Pe lângă problema costului ridicat al unei tiparnițe, episcopul Damaschin a trebuit să se preocupe și de obținerea unei aprobări din partea autorităților austriece. A reușit să-și îndeplinească visul de a avea o tipografie proprie abia spre sfârşitul vieţii, în 1723, când a obținut încuviinţarea generalului-co-

1. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, Iași, 2006, p. 288-290.
2. Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii Româneşti şi a vieţii religioase a românilor*, vol. II, p. 101.
3. Tratatul de pace de la Belgrad prevedea realipirea Olteniei la Ţara Românească.
4. Doru Căpătaru, „Damaschin Episcopul, dascălul si diplomatul Râmnicului", în *Mitropolia Olteniei*, anul LIX, 2007, nr. 5-8, p. 144.
5. A început această muncă la Buzău şi a continuat-o la Râmnic, mai cu seamă din 1715 înainte.
6. Alexandru Lapedatu, „Damaschin episcopul şi dascălul, traducătorul cărţilor noastre de ritual", în *Convorbiri Literare*, anul XL (1906), nr. 6–8, p. 10.
7. Barbu Teodorescu, „Episcopul Damaschin…", p. 633-635.
8. Ibidem, p. 634.

mandant Tige de la Sibiu[1] (pentru a-l îndupleca trimițându-i acestuia și „două buți cu vin din Dealul Drăgășanilor").[2] O altă problemă s-a ivit atunci când a fost nevoit să prezinte cărțile pe care voia să le tipărească. În scrisoarea pe care episcopul Damaschin i-o trimitea aceluiași general Tige, la 22 noiembrie 1723, se relevă un adevărat plan de lucru cultural şi tipografic.[3] Arăta ce vrea să tipărească şi pentru cine, afirmând că „a căutat să tipărească aceste cărți mai de mult, însă nu a avut banii și nici nu a găsit un tipograf bun".[4] Deși, inițial nu a primit încuviințarea Curții de la Viena care nu vedea cu ochi buni tipărirea și răspândirea de cărți cu conținut ortodox în Imperiu, în plină propagandă greco-catolică (episcopul Damaschin vroia ca de aceste cărți românești ce urmau să apară la Râmnicu-Vâlcea să se bucure și românii din Transilvania, Banatul Timişoarei şi districtul Aradului, și ei aflați de atâta vreme sub stăpâniri străine), după alte stăruințe și demersuri, în 1724 autoritățile habsburgice încuviințează (re)înființarea tipografiei Râmnicului. În acest context rămâne meritorie activitatea ierarhului vâlcean, strădania sa și în acest plan de trezire a conștiinței unității naționale a românilor de pe ambele versante ale Carpaților. În plin proces de expansiune a Imperiului habsburgic și a catolicismului pe teritorii românești, episcopul Damaschin al Râmnicului, bun diplomat, rămâne singura personalitate a vremii care „mai putea apăra drepturile conaţionalilor săi".[5]

În ceea ce privește atelierul tipografic al lui Damaschin, consemnăm, dintru început, că acesta nu era bunul său personal, ci avem de-a face cu o tiparniță eparhială, care avea un personal redus, poate și din cauza presiunilor habsburgilor. Cel mai apropiat colaborator al episcopului a fost tipograful Ilie Cernavodeanul sau de la Cernavodă, unul dintre ucenicii săi care îl va fi ajutat atât la tipărituri, cât și la transcrieri.

Despre acesta, Barbu Teodorescu, preluând o informaţie de la Nicolae Iorga, afirma că ar fi venit de la Mitropolia Carlovițului, de care depindea în acea vreme Râmnicul. Din *Ceaslovul* din 1724 aflăm că a fost adus de episcopul Damaschin pentru a înființa o nouă tipografie la Râmnic „cu porunca şi toată cheltuiala la facerea tipografiei de nou", iar în Întâia învăţătură pentru tineri din 1726, semna „Ilie de la Cernavodă, tipograf". După unele informaţii, singura tipografie ortodoxă din Imperiul habsburgic în acel timp era cea de la Râmnicu-Vâlcea. Cărţile tipărite de el la Râmnic sunt: *Ceaslovul* (1724),

1. Nicolae Dobrescu, *Istoria Bisericii Române din Oltenia* în timpul ocupațiunii austriece (1716 - 1739), cu 220 acte și fragmente inedite culese din arhivele din Viena de Nicolae Dobrescu, București, 1906, p. 20.
2. Alexandru Lapedatu, „Damaschin episcopul…", p. 59.
3. Generalul Tige ceruse la Sibiu un exemplar din cartea ce urma să fie tipărită, spre cercetare, ca nu cumva să se afle în ea ceva contrar politicii dusă de Curtea de la Viena. Episcopul Damaschin arată că nu sunt cărţi ce conţin controverse teologice, ci sunt cărţi bisericeşti foarte vechi, întrebuinţate în Biserica Ortodoxă, spre a se citi şi a se cânta după ele. Cărţile acestea fuseseră imprimate şi la Veneţia, în limba greacă, şi în Serbia, Bulgaria, Polonia, Rusia, Ţara Românească, Moldova şi Transilvania, în limba slavă. Nu mai fuseseră însă tipărite în limba română, singura limbă pe care păstoriții săi o cunoșteau. Din acest motiv, cu zece ani în urmă începuse să traducă din limba greacă și slavonă (*ex lingua graeca et slavonica*) cărțile de ritual în limba românească simplă; lipsa banilor și a unui tipograf bun amânaseră punerea sub tipar a acestor lucrări. Mai departe, arată că atunci când va tipări cărţile, va trimite la Sibiu şi exemplarul cerut de generalul–comandant Tige.
4. Barbu Teodorescu, „Episcopul Damaschin…", p. 635.
5. Doru Căpătaru, „Damaschin Episcopul...", p. 143.

Învăţătură despre şapte taine (1724), *Psaltirea* (1725), Întâia învăţătură pentru tineri în limbile slavonă şi română (1726), Întâia învăţătură pentru tineri în limba slavonă (1727). În 1727, tipografia râmniceană îşi încetează activitatea pentru câţiva ani, iar după repunerea ei în funcţiune, în 1730, sunt menționați alţi tipografi. Nu mai avem nicio ştire despre Ilie de la Cernavodă. Între cărţile tipărite de el şi cele tipărite de Antim Ivireanul şi Mihail Iştvanovici, se poate observa că cele ale lui Ilie Cernavodeanul sunt executate la un nivel inferior (literele sunt lucrate mai modest, iar aşezarea lor în matriţe este mult mai defectuoasă). Chiar și așa, Ilie Cernavodeanul are meritul de a fi pus în funcțiune o tipografie nouă care, perfecţionată şi refăcută continuu în deceniile următoare, va duce mai departe faima consacrată a tipografiei de la Râmnic.[1]

Cât privește cărțile tipărite de episcopul Damaschin Dascălul, intenția sa fusese să dea la tipar, ca prim rod al ostenelilor sale, *Minologionul* sau *Mineiele* pe cele douăsprezece luni. A fost nevoit să renunțe la acest plan, cel mai probabil din cauza timpului necesar pentru pregătirea și tipărirea efectivă a unei lucrări de o asemenea anvergură. Drept urmare, prima carte care vede lumina tiparului în nou înființatul atelier tipografic de la Râmnic este un *Ceaslov* (apărea la 26 august 1724, „cu porunca şi cu toată cheltuiala la facerea tipografiei de nou şi la tipărirea acestei cărti a Prea Sfinţitului şi de Dumnezeu iubitorului Kir Damaschin, episcopul Râmnicului"),[2] urmată fiind, în același an, de o carte intitulată Învăţătură despre şapte taine. În anul următor (la 31 ianuarie 1725) vedea lumina tiparului o *Psaltire*, „acum întracest chip a doua oară tipărită în Sfânta Episcopie a Râmnicului cu poruncă şi cu toată cheltuiala prea sfinţitului şi de Dumnezeu iubitorului Kir Damaschin Episcopul Râmnicului".[3] Aceasta este ultima carte tipărită din porunca şi cu grija episcopului Damaschin.

S-a afirmat, de-a lungul vremii, că multe cărți care purtau amprenta episcopului Damaschin au continuat să apară și la mai mulți ani după trecerea la cele veșnice a vrednicului ierarh. Spre exemplificare, ediţiile *Octoihului* de la Râmnic își au rădăcinile tot în traducerile episcopului Damaschin, fapt susținut, încă din 1811, de episcopul Iosif al Argeşului.

Plecând de la aceste premise, numeroși cercetători, analizând tipăriturile râmnicene din perioada 1725-1825, au ajuns la concluzia că mai toate ediţiile cărților de cult tipărite în această perioadă pot fi socotite rodul muncii episcopului Damaschin, tipografia Râmnicului nefăcând altceva „decât să tipărească și să răspândească în toată țara manuscrisele rămase de la Damaschin"[4] iar „cărţile lui, în mii şi mii de exemplare şi în nenumărate ediţii, le aflăm ori unde se înalţă o bisericuţă, dăinuind până astăzi".[5]

Astfel, dintre tipăriturile ulterioare ce îi aparțin lui Damaschin Dascălul consemnăm: *Molitvelnicul* din 1730, *Triodul* din 1731, *Liturghierul* din 1733, *Catavasierul* din 1734, *Antologhionul* din 1737, *Penticostarul* din 1743, *Ceaslovul* din 1745, *Evanghelia*

1. Emil Turdeanu, „Din vechile schimburi culturale dintre români şi Iugoslavia", în *Cercetări literare*, anul III (1939), p. 186; Dimitrie (Damaschin) Coravu, „Tipografi de la Râmnic în prima jumătate a secolului al XVIII-lea", în Mitropolia Olteniei, anul XIX (1967), nr. 1-2, p. 53.
2. Barbu Teodorescu, „Episcopul Damaschin…", p. 636.
3. Ibidem, p. 637.
4. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, p. 290.
5. Barbu Teodorescu, „Episcopul Damaschin…", p. 645.

din 1746, și chiar *Mineiele* revizuite și tipărite de episcopii Chesarie și Filaret între 1776-1780 ș.a.

Interesant de precizat faptul că unele din traducerile sale au rămas până astăzi în manuscris (*Tâlcuirea Evangheliilor* a lui Teofilact al Ohridei).[1]

Tipografia Râmnicului sub urmașii episcopului Damaschin Dascălul

Și după moartea subită a marelui ierarh, din 5 decembrie 1725, tipografia Râmnicului a continuat să funcționeze. Astfel, în 1726 vedea lumina tiparului Întâia învăţătură pentru tineri (în limbile slavonă şi română). Erau explicate aici Decalogul, Rugăciunea Domnească, Simbolul credinței și Fericirile. În 1727 era tipărită Întâia învăţătură pentru tineri, în limba slavonă. Până în 1730 activitatea tipografică va fi întreruptă la Râmnic. Se încheie acum și lucrarea meșterului tipograf Ilie Cernavodeanu, după 1730 fiind menționați alți tipografi.

În 1730 vedea lumina tiparului *Molitvelnicul*, în timpul păstoririi episcopului Inochentie (1728-1735). Tot sub oblăduirea sa au mai fost tipărite: *Ceaslovul slavo-român* (1731), *Triodul* (1731), *Liturghierul* (1733), *Catavasierul* (1734) și Întâia învățătură pentru tineri (a treia ediție), toate în limba română.

În timpul păstoririi episcopului Climent (1735-1748), au fost tipărite alte lucrări: *Antologhionul* (1737 și 1745), *Octoihul* (1742), *Ceaslovul* (1742 și 1745), *Penticostarul* (1743), *Psaltirea* (1743 și 1746), *Evangheliarul* (1746), *Apostolul* (1747), *Catavasierul* (1747), *Liturghierul* (1747), *Molitvelnicul* (1747), toate acestea pe baza traducerilor făcute de episcopul Damaschin Dascălul. Pe lângă acestea a mai reeditat: *Capete de poruncă la toată ceata bisericească* (1743), Învățătură bisericească pe scurt pentru șapte Taine (ediția a treia, 1746), Întrebări și răspunsuri pentru șapte Taine (1747), *Pastorală* (1747) și *Cazania* lui Varlaam, cu câteva adaosuri (1748). În această intensă activitate tipografică, episcopul Climent a fost ajutat de ieromonahul Lavrentie de la Hurezi (diortositor, autor de predoslovii și traducător), dar și de alți meșteri tipografi: Dimitrie Pandovici și frații Mihai și Constantin Altanasievici, ultimii, provenind dintr-o renumită familie de tipografi râmniceni.[2]

Episcopul Grigorie Socoteanu (1748-1764) a continuat strădaniile tipografice ale înaintașilor săi, sub păstorirea sa fiind tipărite mai multe cărți: *Bucoavnă* (1749), *Sveştenstva adecă Preoția* (1749), *Liturghierul* (1750 și 1759), *Octoihul* (1750 și 1763), *Catavasierul* (1750, 1753 și 1759), *Psaltirea* (1751 și 1764), *Antologhionul* (1752), *Cartea osebită a Sfântului Grigorie Decapolitul* (1753), *Ceasovul* (1753), *Gramatica slavonă* (1755), *Molitvelnicul* (1758), *Carte sau lumină cu drepte dovediri pentru Vavilonul cel tăinuit carele iaste la râmleni* (1760), *Triodul* (1761), *Pravila de rugăciuni ale sfinților luminătorilor sârbi* (slavonește, 1761). Între colaboratorii care l-au ajutat la tipărirea acestor cărți s-a numărat și ieromonahul Lavrentie de la Hurezi, menționat în rândurile de mai sus, diortositor al lucrărilor tipărite până în 1759, traducător al unora dintre acestea și autor al unor prefețe. Dintre meșterii tipografi, consemnăm pe preoții Mihai, Constantin și Gheorghe Atanasievici, fiii preotului Atanasie Popovici.

Și din timpul episcopului Partenie (1764-1771) ne-au rămas câteva tipărituri:

1. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, p. 290.
2. Ibidem, p. 293.

Antologhionul (1766), *Penticostarul* (1767), *Slujba Sfântului Nicodim* (1767), *Liturghierul* (1767), *Molitvelnicul* (1768), *Catavasierul* (1769). Meșteri tipografi au fost Constantin și Gheorghe Atanasievici.[1]

Episcopul Chesarie (1771-1780) a refăcut tiparnița de la Râmnic, tipărind apoi mai multe cărți: *Octoihul* (1776), *Triodul* (1777), *Ceaslovul* (1779), Psaltirea (1779) și *Mineiele* pe lunile octombrie-martie (1776-1779), tipărite pentru prima data în românește, după traducerea episcopului Damaschin (despre acestea, mai pe larg în rândurile de mai jos).

Episcopul Filaret (1780-1792) a continuat strădaniile înaintașului său, terminând de tipărit (în 1780) „seria" mineielor (lunile aprilie-septembrie).

Mineiele de la Râmnic au o însemnătate deosebită pentru cultura noastră veche. În număr de 12 (câte un volum pentru fiecare lună a anului), ele cuprind viețile sfinților și slujbele acestora pentru fiecare zi din lună. În țara noastră au fost tipărite (tipicul, paremiile și sinaxarul în limba română, restul în slavonește) pentru prima dată în 1698, de episcopul Mitrofan al Buzăului (1691-1702). În limba română, Mineiele au fost tipărite pentru prima dată între 1776-1780 la Râmnic, de către episcopii Chesarie și Filaret, așa după cum am văzut în rândurile de mai sus. Majoritatea istoricilor consideră că și ultimele șase volume au fost pregătite pentru tipar tot de Chesarie. Sunt deosebit de interesante prefețele primelor șase mineie. Se vorbește despre originea latină a poporului și a limbii române, despre continuitatea noastră în teritoriul fostei Dacii; sunt realizate adevărate studii de cronologie, de mitologie greco-romană (reflectată în obiceiurile și datinile poporului român) și de istorie biblică. Despre traducătorii Mineielor de la Râmnic s-au formulat mai multe ipoteze, cea mai acreditată fiind aceea că traducerea ar aparține episcopilor Chesarie și Filaret (așa cum rezultă din foile de titlu). Cercetări recente arată însă că la baza lor a stat vechea traducere (fie din limba greacă, fie din limba slavonă) a episcopului Damaschin Dascălul, îmbunătățită de un grup de cărturari (mitropolitul Grigorie II, episcopul Chesarie, viitorul episcop Filaret, monahul Rafail de la Hurezi, ierodiaconul Anatolie de la Episcopie și Iordan Capadocianul gramaticul). Cele 12 volume au contribuit și la formarea limbii literare române, prin ele intrând în limba noastră o serie de neologisme de origine greacă și latină. Mineiele lui Chesarie și Filaret constituie o adevărată enciclopedie românească a secolului al XVIII-lea.[2]

Pe lângă cele șase mineie, episcopul Filaret a mai tipărit și alte cărți de slujbă și de învățătură: *Ceaslovul* (1781, 1784 și 1787), *Cazania* după Varlaam și ediții ulterioare (1781 și 1792), *Molitvelnicul* (1782), *Triodul* (1782 și 1784), *Octoihul* (1782 și 1788), *Pilde filosoficești* (1783), *Sinopsis adecă cuprindere în scurt a ceii vechi și a cei noao Scripturi* traducere din Sf. Atanasie cel Mare, după o versiune slavonă, realizată de protosinghelul Iosif, viitorul episcop al Argeșului (1783), *Psaltirea* (1784 și 1787), *Evanghelia* (1784), *Catavasierul* (1784), *Acatistul* (1784), *Cuvintele Sfântului Dorotei și Cuvintele Sfântului Teodor Studitul* traducere din grecește realizată chiar de episcopul

1. Ibidem, p. 364-365.
2. Alexandru Duțu, *Coordonate ale culturii românești în sec. al XVIII-lea (1700-1821). Studii și texte*, București, 1968, 398 p.; Mircea Păcurariu, „Cultura bisericească...", p. 68-94; Idem, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, p. 365-370.

Filaret (1784), *Penticostarul* (1785), *Antologhionul* (1786), *Liturghierul* (1787), *Slujba Sfântului Stelian* (1787) și *Observații sau băgări dă seamă asupra regulelor și orânduielilor gramaticii românești* a lui Ienăchiță Văcărescu (1787).

Dintre colaboratorii episcopului Filaret pe tărâm tipografic merită consemnați ierodiaconul Grigorie Râmniceanul (diortositor și autor de prefețe), protosinghelul Iosif, viitorul episcop al Argeșului, preotul Constantin Atanasievici și nepoții săi, frații Dimitrie și Constantin Mihailovici, ieromonahul Climent ș.a.

În 1788, activitatea tipografică încetează la Râmnic din cauza războiului ruso-austro-turc (1788-1791), fiind reluată în 1792, în timpul păstoririi episcopului Nectarie.

Episcopul Nectarie (1792-1812), grec de neam, nu a fost preocupat de buna administrare a episcopiei, urmărindu-și mai mult propriile interese. În aceste condiții nu este de mirare faptul că, deși a păstorit două decenii, la Râmnic s-au tipărit în această perioadă prea puține cărți, unele dintre acestea prin strădaniile altor ierarhi. În 1793 au fost tipărite *Molitvelnicul, Penticostarul* și *Psaltirea*, iar în 1794, *Apostolul* și *Evanghelia*. Cel mai probabil, acestea au fost pregătite pentru tipar de episcopul Filaret, înaintașul său în scaun. În 1806 s-a tipărit un *Chiriacodromion* în limba bulgară modernă, tradus din slavonește și grecește de episcopul Sofronie de Vrața (prima carte tipărită în limba bulgară). În 1809, vedea lumina tiparului o *Panihidă*, tipărită însă de Dionisie Cozianu, eclesiarhul mitropoliei din București iar în 1811, episcopul Iosif al Argeșului tipărea la Râmnic, din îndemnul și pe cheltuiala sa, un *Octoih.*[1]

Episcopul Galaction (1812-1821), nepotul episcopului Nectarie, a reușit să tipărească mai multe lucrări, cărți de slujbă dar și unele traduceri interesante: Învățătură pentru ispovedanie (1813), *Liturghierul* (1813 și 1817), *Ceaslovul* (1814), *Bucoavna* (1814), *Viața Sfântului Vasile cel Nou* (1816), *Psaltirea* (1817 și 1819), *Acatistul* (1819) și *Minunile Sfintei Fecioare Maria* după originalul semnat de Agapie Criteanul (1820). Această ultimă lucrare, ca și *Viața Sfântului Vasile cel Nou*, au fost traduse în românește de protosinghelul Rafail.[2]

În 1819, episcopul Galaction, „totdeauna în goană după bani", vindea tipografia iar în 1825, atelierul tipografic de la Râmnic îşi încetează existenţa.[3]

Așadar, cu toate îngrădirile și lipsurile care au marcat această perioadă, din „1724 şi până în 1830, de sub teascurile tiparniţei de la Râmnic au ieşit numai putin de 15 titluri de carte românească, în 73 de ediţii cu circulaţie în întreg spaţiul locuit de către români".[4] Cele mai multe erau rodul muncii episcopului Damaschin. Desigur, nu trebuie neglijată contribuția urmașilor săi în scaun, mulți dintre aceștia cu râvnă și dragoste pentru această activitate.

Este foarte probabil ca Damaschin să-şi fi adus contribuţia la mai multe cărţi, ipoteză susţinută de Nicolae Iorga: „unele din tipăriturile româneşti ale lui Antim, deși semnate de acesta, aparţin lui Damaschin".[5]

1. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, p. 371.
2. Ibidem, p. 372.
3. Aurelian Sacerdoţeanu, „Tipografia Episcopiei...", p. 297.
4. Doru Căpătaru, „Damaschin Episcopul...", p. 147.
5. Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii Româneşti şi a vieţii religioase a românilor*, vol. II, p. 101.

Importanța cărților tipărite la Râmnic

Pe baza celor afirmate în paginile de mai sus, putem desprinde, mai întâi, ideea că în timpul domniei lui Matei Basarab a contiunat acțiunea de introducere a limbii române în cult, manifestările literare și culturale ale epocii sale fiind legate de cartea bisericească tipărită (în limbile română și slavă). Atelierul tipografic de la Govora s-a înființat, pe de o parte, pentru că în această zonă arta caligrafică nu a avut rădăcini prea adânci, iar pe de alta, pentru că aici a putut fi așezat un întreg atelier tipografic, cu meșteri cu tot, datorită legăturilor strânse cu mitropolitul Petru Movilă al Kievului.[1]

La Govora, cartea nu a mai fost lucrată în stilul occidental al Veneției, ci după tipare rusești, cu accente ale artei Renașterii ajunsă în Polonia și cu o „undă" din tradiția germană. Cartea utilă apare în locul cărții frumoase, uitată cu desăvârșire. În general se păstrează două tipuri de cărți: unul din formatul macarian, mic și elegant chiar, cu o literă mai măruntă, asemănătoare cu aceea folosită de Liubavici; al doilea, continuă sistemul de carte coresian, mare, având atât litera cât și formatul mare, greoi, de multe ori inestetic.[2]

De remarcat și faptul că în *Psaltirea* slavă de la Govora, din 1637, tipărită de călugărul Meletie Macedoneanul, egumen al mănăstirii, apare acum pentru prima dată cartea paginată, filă cu filă, sus în dreapta, înlocuindu-se vechiul sistem, de a se pagina jos numai coalele.

Râmnicul a fost unul dintre cele mai importante centre tipografico-editoriale[3] din țara noastră. Nicolae Iorga considera Râmnicul din secolul al XVIII-lea drept „capitala tipografilor",[4] iar Nicolae Bănică-Ologu numeşte secolul al XVIII-lea vâlcean „veacul de aur".[5]

În secolul al XVIII-lea, activitatea culturală din Episcopia Râmnicului va atinge apogeul, mai întâi sub conducerea Sfântului Antim Ivireanul (care va readuce tehnica tiparului pe aceste meleaguri) iar apoi prin episcopul Damaschin Dascălul, un mare cărturar, un militant pentru înlocuirea în cult a limbii slavone cu cea română. Acesta din urmă și-a consacrat întreaga activitate traducerii cărților de ritual bisericesc, contribuind astfel la formarea limbii literare române. Deși a tipărit puțin în timpul vieții, opera sa a fost valorificată de urmașii săi până în anul 1825.

Deşi socotită de mulţi „o aşezare vremelnică",[6] tipografia lui Antim de la Râmnic a avut o importanţă deosebită. Ea îl va fi inspirat pe episcopul Damaschin Dascălul, urmaşul său în scaun, care, cu mari eforturi va reuşi să reînfiinţeze la Râmnic o nouă tipografie, în jurul anului 1724. Este deci şi meritul acestor doi mari ierarhi că, timp de

1. Georgе Ionescu, *Călăuza Tipografului,* Bucureşti, 1906, p. 86.
2. Ibidem.
3. Virgil Molin, „Consideraţii bibliologice cu privire la unele cărţi necunoscute, tipărite la Râmnic", în *Mitropolia Olteniei*, anul XII (1960), nr. 5-6, p. 295.
4. Nicolae Iorga, *Istoria industriilor la români publicata pentru Societatea Nationala de Credit*, Bucureşti, 1927, p. 73.
5. Nicolae Bănică-Ologu, *Veacul de aur al Râmnicului*, Bucureşti, 2000, p. 163-169.
6. Virgil Molin, „Cărţi bisericeşti tipărite la Râmnic pentru Mitropolia de la Carlovăţ", în *Mitropolia Olteniei*, anul XX (1968), nr. 7-8, p. 548.

120 de ani,[1] la Râmnic au fost tipărite între 137[2] şi 157[3] de ediţii ale unor cărţi de cult, de învăţătură ori de zidire sufletească.

90 de titluri au văzut lumina tiparului doar în secolul al XVIII-lea, Râmnicul clasându-se pe locul al doilea după Bucureşti.[4]

Tipografia de la Râmnic a contribuit și la apărarea Ortodoxiei din Ardeal, amenințată de prozelitismul catolic, mai ales în contextul evenimentelor din 1698-1701. Cărțile tipărite aici au cunoscut o largă circulație și în Transilvania, Maramureş şi Banat. În acest context se explică de ce prima carte tipărită de Antim Ivireanul la Râmnic a fost *Tomul Bucuriei* (1705), operă ce cuprindea cinci lucrări polemice împotriva catolicilor. De remarcat și că un exemplar din *Evhologhionul* din 1706 a fost descoperit la Stei Beiuş[5], iar exemplare din *Octoihul* din 1706 au fost găsite la Cacova-Oraviţa,[6] Pesac,[7] Apoldul de Jos, Beiuş, Petridul de Sus (toate din Banat),[8] Vaida Rece (Ţara Oltului) şi Vascău (Bihor).[9]

La fel se va fi întâmplat și cu cărțile tipărite la Râmnic ca urmare a strădaniilor depuse de episcopul Damaschin Dascălul și urmașii săi. De la cel dintâi ne-a rămas până astăzi fraza armonioasă, vocabularul senin și limba simplă vorbită de popor. Toate acestea „nu ieşeau din nicio şcoală şi nu porneau din nicio familie pe jumătate înstrăinată din popor, ci se ridicau din adâncul însuşi al naţiei”.[10] Bun cunoscător al limbilor greacă, latină şi slavă, a cercetat literatura liturgică în original și a transpus-o apoi în româneşte, pentru a fi înţeleasă de tot poporul, indiferent dacă acesta locuia în Ţara Românească, Moldova, Transilvania sau Banat.

1. Aurelian Sacerdoţeanu, „Tipografia Episcopiei...”, p. 297.
2. Aurelian Sacerdoţeanu era de părere că unele din aceste titluri sunt cunoscute abia de la ediţia a doua, fapt ce presupune şi existenţa unei prime ediţii, rămasă însă necunoscută; vezi şi Virgil Molin, „Consideraţii bibliologice...”, p. 295.
3. Alexandru F. Nicolescu, Gheorghe Rădulescu, „La 275 de ani de la înfiinţarea tipografiei Râmnicene: Râmnicu Vâlcea, vechi centru tipografic”, în *Mitropolia Olteniei*, anul XXXII (1980), nr. 3-6, p. 487.
4. Vezi Costea Marinoiu, *Istoria cărţii vâlcene (secolele XVII-XVIII)*, Craiova, 1981; Constantin Mateescu, *Cartea Râmniculuі*, Râmnicu-Vâlcea, 1999. Alte informații și în Mircea Tomescu, *Istoria cărții românești de la începuturi până la 1918*, București, 1968.
5. Barbu Teodorescu, „Circulaţia vechii cărţi bisericeşti”, în *Biserica Ortodoxă Română*, anul LXXXIX (1961), nr. 1-2, p. 190-193.
6. Virgil Molin, „Aria de răspândire a cărţilor de la Râmnic în Banat în secolul al XVIII-lea”, în *Mitropolia Olteniei*, anul XVI (1964), nr. 11-12, p. 866; Barbu Teodorescu, „Circulaţia vechii cărţi...”, p. 191.
7. Virgil Molin, „Aria de răspândire...”, p. 868.
8. Dimitrie (Damaschin) Coravu, „Tipografi de la Râmnic…”, p. 48.
9. Barbu Teodorescu, „Circulaţia vechii cărţi...”, p. 188-189.
10. Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române. Introducere sintetică*, București, 1929, p. 115.

EPISTOLA CĂTRE EVREI ÎN DIDAHIILE SFÂNTULUI ANTIM IVIREANUL

Pr. Conf. Univ. Dr. Ioan Mihoc[1]

Keywords: *Didahs, Epistle to the Hebrews, interpretative tradition, new-testament exegesis, homily*

Abstract

The original sermons by St. Anthim the Iberian (Didahs) include 28 preach to the great feasts, 7 for occasions, 3 for funeral, 2 for confession, and a sermon for the parastasis. The Holy Scripture occupies a special place for writing of sermons by St. Anthim at Târgovişte and Bucharest. Among the sacred books he cited in his work, there are many references to certain verses and passages in the Epistle to the Hebrews, which receive great exegesis from the great Metropolitan.

Sf. Antim Ivireanul (1650-1716) cunoștea foarte bine Sfânta Scriptură, așa cum se vede din întreaga sa operă originală:[2] *Didahiile, Chipurile Vechiului și Noului Testament, Învățătură pentru Taina Pocăinții, Învățătura bisericească*, prefețele și dedicațiile sale. Chiar când citează din memorie, *Didahiile* (rostite între 1703-1716, ca mitropolit) prezintă textele foarte exact. El avea, de asemenea, vaste cunoștințe legate de tradiția interpretativă a Sfintei Scripturi, dovedindu-se astfel un teolog profund. Cunoștea, de asemenea, limba greacă a Septuagintei și a Noului Testament.[3]

În cele ce urmează prezentăm locurile din Epistola către Evrei[4] tâlcuite în *Dida-*

1. Conferențiar la Universitatea „Eftimie Murgu" din Reșița, Departamentul de Teologie Ortodoxă Didactică din Caransebeș.

2. Deosebirea dintre vechile cazanii și didahiile Sfântului Antim Ivireanul constă în pildele și referirile la viața de toate zilele. În felul acesta, Sf. Antim ne-a lăsat un tablou viu și pasionant al epocii sale. Spre deosebire de contemporanul lui, Ilie Miniat, Antim își alcătuiește cu mai multă libertate cuvântările, reușind să realizeze o operă profund originală. În pofida faptului că practică genul oratoriei solemne în fața unui public pretențios, stilul său este simplu și spontan, cu preferință pentru interpelația directă (Radu Albala, *Antim Ivireanul*, Ed. Tineretului, București, 1962, p. 96, 98, 109). De notat și faptul că, într-o măsură mai mare decât traducătorii Bibliei de la București, el este moștenitorul îndelungatei tradiții liturgice românești. Ca monah, Antim era familiarizat cu această tradiție liturgică, ascultând și citind sau cântând el însuși, zi de zi, paremii, psalmi, pericope din Evanghelie sau din Apostol, într-o redare românească care se identifica deplin cu graiul poporului (Vasile Mihoc, „Antim Ivireanul și contribuția sa la desăvârșirea formei românești a textelor biblice", în *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 1-2, 1990, p. 115). Sf. Antim este considerat de specialiști drept „ctitor al limbii liturgice românești și fondator al limbii române literare" (Mihail Stanciu, Gabriel Ștrempel, „Prefață" la *Sf. Antim Ivireanul, Scrieri*, Ed. Basilica, București, 2011, p. 10).

3. Vasile Mihoc, „Antim Ivireanul...", p. 114.

4. Epistola către Evrei a fost adresată creştinilor din Ierusalim şi din Palestina în timp ce autorul se afla în Italia, după săvârşirea din viaţă a Sfântului Iacob (anul 62), la a cărui moarte martirică se face aluzie în 13,7. Din cuprinsul Epistolei reiese că aceşti creştini aveau nevoie de ajutor moral, unii din ei fiind pe punctul de a apostazia în faţa persecuţiilor. Minoritatea creştină trăia în vecinătate cu majoritatea iudeilor neconvertiţi, care continuă să-şi practice cultul în tot fastul, fapt ce impune o comparaţie provocatoare. Sf. Pavel răspunde acestei provocări printr-un „cuvânt de sfătuire", printr-o omilie axată pe teza că Iisus Hristos le-a adus oamenilor un testament

hiile Sf. Antim Ivireanul.

1. În cuvântarea de la întronizarea ca mitropolit al Ungrovlahiei (1708), intitulată: „***Aceasta o am is când m-am făcut mitropolit"***

Motto-ul cuvântării este reprezentat de chemarea Mântuitorului: „Veniți după Mine și vă voi face pescari de oameni" (Mt 4,19).

În introducere, Sf. Antim exprimă crezul unui patriot identificat deplin cu aspirațiile de libertate ale țării care l-a primit, căreia îi va fi fidel până la moartea sa martirică.[1] Tot în introducere, Sf. Antim arată că Pronia divină se exprimă în diferite moduri pentru a-i mântui pe oameni: „Preaînțeleptul doftor al sufletelor și al trupurilor noastre, împăratul împăraților Hristos, Dumnezeul nostru (...), au socotit cu multe feluri de mijloace și au purtat de grijă pentru mântuirea oamenilor (...) Și vrând Dumnezeu cuvântul ca să se arate în lume mai nainte, până a nu se întrupa și a să face om, au trimis în lume proroci ca să propoveduiască la oameni venirea lui cea înfățășată (...) «Și viind împlinirea vremii, după cum zice fericitul Pavel, vrut-au Dumnezeu să vie Fiiul lui»".[2] În afară de trimiterea directă la Gal. 4,4, prin folosirea sintagmei «plinirea vremii» pentru desemnarea timpului Întrupării, credem că aceste cuvinte reprezintă un ecou al prologului Epistolei către Evrei: „După ce Dumnezeu odinioară, în multe rânduri şi în multe chipuri, a vorbit părinţilor noştri prin prooroci, în zilele acestea mai de pe urmă ne-a grăit nouă prin Fiul" (Evr 1,1-2).[3]

Centrul de greutate al argumentației Sf. Antim privește faptul că Dumnezeu a

și o preoţie incomparabil superioare celor din Legea lui Moise; toţi cei ce-L urmează pe Iisus, chiar dacă sunt sau vor fi părtaşi ai suferinţelor Lui, cu atât mai mult vor fi părtaşi ai slavei Sale celei veşnice. Bartolomeu Anania, *Introducere la Epistola către Evrei*, în *Biblia*, ediţie jubiliară a Sfântului Sinod, București, 2001, p. 1716.

1. Radu Albala, *Antim Ivireanul...*, p. 72-73.

2. Antim Ivireanul, *Didahii*, col. *Biblioteca școlarului*, Ed. Litera, Chișinău, 1998, p. 7-8.

3. Epistola către Evrei arată că Dumnezeu este Creatorul (1,2; 2,10; 11,3) și Ziditorul (3,4) Universului și al omenirii. Dar Dumnezeu rămâne activ în pronia Sa față de lumea pe care a creat-o, binecuvântând pământul de a fi roditor (6,7). El i-a chemat pe arhiereii leviți la slujirea lor (5,4), după cum L-a chemat și pe Iisus la slujirea Sa (5,5 ș.u.). El a vorbit acum prin Fiul Său (1,1). El a întărit/confirmat prin semne miraculoase lucrarea celor care au propovăduit Evanghelia (2,4; cf. 13,7). Nașterea unei comunități de credință este darul „multor fii" ai lui Hristos (2,13). În cadrul acestei comunități, El împuternicește pe scriitor să-și continue misiunea sa (6,3). Comunitatea Îl percepe pe Dumnezeu ca drept, răsplătind faptele bune ale credincioșilor. El îi disciplinează pe credincioși ca pe niște fii (12,7) și îi întărește să-I aducă închinare adevărată (12,28; 13,15 ș.u.). A te depărta de Dumnezeu înseamnă moarte (3,12; cf. 12,15). La sfârșitul Epistolei, autorul împărtășește cititorilor săi pacea lui Dumnezeu (13,20). De la început, Epistola către Evrei se referă la Dumnezeu care vorbește (deci, acționează) prin Fiul Său (1,2; cf. 4,14; 7,3; 10,29; Paul Ellingworth, *The Epistle to the Hebrews: A Commentary on the Greek Text*, Wm. B. Eerdmans Publishing Co. Grand Rapids/Cambridge, 1993, p. 65-66), insistând asupra caracterului final al Revelației creștine. Tot ceea ce a făcut cunoscut mai înainte, este acum depășit de Revelația prin Fiul Său. Tot ceea ce s-a întâmplat sub Vechiul Legământ este acum depășit printr-un Legământ mai bun. Fiul lui Dumnezeu este mijlocitorul acestui Legământ, un mijlocitor care nu poate fi depășit. Creștinii erau convinși încă de la începuturile Bisericii că aceeași persoană care a trăit printre oameni a fost și cea care a creat pe om și întregul univers. Fiul este reflectarea (*apaugasma*) slavei lui Dumnezeu, este chipul (*charactēr*) ființei (*hypostaseōs*) Sale și El ține toate cu cuvântul puterii Sale (Evr 1,3). Donald Guthrie, *Hebrews. The Letter to the Hebrews: An Introduction and Commentary*, Wm. B. Eerdmans, Grand Rapids, MI, 1983, p. 46-47, 66-67.

ales să fie propovăduitori ai Evangheliei oameni smeriți, „păstori, ca pre proroci", și „păscari": „Iară ei, lăsând mrejile, mérseră după dânsul. Într-un gând era ceata ucinicilor cu pofta stăpânului (...) Pentru acéia dară nu iaste minune, iubiții miei ascultători (...) de m-au rânduit și pre mine Dumnezeu și m-au pus, om mic fiind și smerit, păstor mic (...) și mai netrebnic decât toți". Despre alegerea sa ca mitropolit este convins de încredințarea divină: „Și m-au trimis la dumneavoastră să vă fiiu păstor, părinte sufletesc".[1]

În strânsă legătură cu responsabilitatea înaltă la care era chemat ca păstor al românilor ortodocși din Țara Românească și nu numai (fiind și „exarh al plaiurilor", adică al Transilvaniei), exortația acestei cuvântări vizează responsabilitatea credincioșilor de a asculta de Mântuitorul Hristos și de mitropolitul Antim, ca de un trimis al lui Hristos, care este împuternicit să „privegheze pentru sufletele lor": „Și dumneavoastră încă aveți datorie, céle ce veț cunoaște că vă învăț, făr' de fățărie și făr' de vicleșug, vă îndemn să le priimiț și să le faceț, pentru folosul cel sufletesc al dumneavoastră și să vă supuneți ascultării; că acea ascultare ce o faceți mie, o faceț lui Hristos. Că zice la 10 capete ale Lucăi: «Cel ce ascultă pre voi, pre mine ascultă și cel ce să leapădă de voi să leapădă de mine și cel ce să leapădă de mine, să leapădă de cel ce m-au trimis pre mine» (Lc. 10,16). Așijderea zice și fericitul Pavel, la 13 capete către evrei: «Fraților, plecați-vă povățuitorilor voștri și vă cuceriți lor, că ei priveghiiază pentru sufletele voastre cum ar fi să dea cuvânt ca cu bucurie aceasta să facă, iar nu suspinând, că nu iaste de folos voao aceasta»" (Evr. 13,17).[2]

Același tip de argumentație prin asocierea celor două citate, din Lc. 10,16 și Evr. 13,17, îl regăsim și în didahia la Duminica Vameșului.

Cuvântarea se încheie cu rugăciunea pentru sine însuși, pentru domnul țării și pentru toți credincioșii, „de la mic la mare" ca să fie povățuiți la tot lucrul cel bun și de folos.[3]

2. La Duminica Vameșului, cuvânt de învățătură (singurul la această Duminică)

În această predică, Sf. Antim folosește, de asemenea, versetele din Lc. 10,16 și Evr. 13,17 pentru a ilustra autoritatea sa de „păstor și părinte sufletesc și învățătoriu la lucrurile céle ce ar fi spre folosul mântuinții sufletelor voastre. Pentru care lucru aveț datorie cu toții, de la mic până la mare, să mă ascultaț la céle ce vă învăț de bine și de folos, că acea ascultare nu o faceț mie, ci lui Hristos, după cum zice la 10 capete ale Lucăi... (Lc 10,16). Așijderea și fericitul Pavel zice la 13 capete cătră evrei... (Evr 13,17). Drept aceia n-am pregetat, nici am lenevit, ca să nu fac datorie, după porunca stăpânului și învățătorului nostru Hristos, căruia mă și rog ca să-m dea putere să vă pociu spune ceva de folos; ci vă pohtim de ascultare".[4]

În aceeași introducere, Sf. Antim vorbește despre credință, nădejde și dragoste, în privința credinței amintind celebra definiție din Evr. 11,1: „«Credința iaste ființa celor nădăjduite și lucrurilor celor ce nu să văd dovediri, după cum zice apostolul Pavel: Și

1. Antim Ivireanul, *Didahii...*, p. 9-10.
2. Antim Ivireanul, *Didahii...*, p. 11.
3. Antim Ivireanul, *Didahii...*, p. 11-12.
4. Antim Ivireanul, *Didahii...*, p. 26.

fără de credință nu iaste cu putință nimeni să se mântuiască» (Evr. 11,6a),[1] precum vedem aceasta la toț sfinții și la toț drepții ce mai înainte de lége și cei de după lége. Că pentru credința lor cea dreaptă au aflat har înaintea lui Dumnezeu și au făcut minuni mari și peste fire, facând folos și lor și altora; și era de pururea ochii lui Dumnezeu asupra lor, după cum zice David".[2]

Citarea din Evr. 11,1 este o preluare exactă a traducerii din *Biblia de la București* din 1688, o traducere mai bună decât cea a *Noului Testament* de la Bălgrad, din 1648. Dacă autorii traducerii din 1648 traduc grecesul *hypóstasis* prin termenul *adevăr*, cei de la 1688, urmați de Antim, optează pentru o redare adecvată a substantivului grecesc prin *ființă*; de asemenea, în timp ce *Noul Testament* de la Bălgrad traduce *elegchos* (gr. sing. = dovadă, convingere interioară) cu substantivul *arătătoare*, *Biblia* de la 1688 și textul din *Didahiile* antimiene traduc cu substantivul *dovediri*, la plural, ceea ce corespunde mai mult cu intenția autorului Epistolei. În afara acestei fidelități față de textul din *Biblia* de la 1688, Antim își permite să intercaleze uneori propriile cuvinte în citarea lui Evr. 11,1, așa cum vom vedea la predica de la sărbătoarea Sf. Nicolae. De fapt, în multe alte ocazii el repovestește textul scripturistic.[3] Alteori își traduce direct din greacă textul biblic pe care se bazează în predica sa.[4]

3. Cazanie la Vovedenie Bogorodițe noemvrie 21 (singura la această sărbătoare)

Tâlcuirea are ca suport biblic descrierea templului lui Solomon din 3 Regi cap. 6, un text de care amintește Sf. Pavel în Evrei cap. 9: „«La cortul cel dintâi pururea întra preoții, de făcea slujbele, iar la cel de al doilea, într-un an o dată, singur arhiereu, nu făr' de sânge carele aducea pentru dânsul și pentru necunoștințele norodului»(Evr 9,6-7). Caré besérică despărțitura cea dintâi, unde sta norodul să închipuia ceriului carele stă deasupra noastră…; iară a dooa despărțitură, unde sta arhiereii și preoții să închipuia ceriului al doilea…, unde sunt puterile céle cerești…; iară a treia despărțitură, unde era Sfânta Sfintelor și întra într-un an o dată numai arhiereul, să închipuia al treilea ceriu… întru carele nu întră nimenea, făr' numai adevăratul arhiereu Hristos, Dumnezeul nostru. Și de pohtiț ca să vă încredințat cum că besérica acéia era închipuirea ceriului, ascultați de vedeți ce zice fericitul de Pavel, iară la al 9-lea cap către evrei: «Pentru că nu în sfinte făcute de mâni au întra Hristos, pildă celor adevărate, ci într-acestași ceriu să se arate acum fétii lui Dumnezeu pentru noi» (Evr 9,24)".[5]

Mitropolitul Antim evidențiază faptul că *Sfânta Sfintelor* se numea astfel pentru că „s-au învrednicit a locui într-însa 12 ani sfânta sfintelor cea adevărată, adecă Sfânta

1. Potrivit Părinților acest verset vorbește despre *credința de început*. „Pentru oricine vrea să-L caute pe Dumnezeu, începutul căii care duce la El este credința că *El este și Se face răsplătitor celor care Îl caută (Evr 11,6 b)*". Zaharia Zaharou, *Omul - ținta cercertării dumnezeiești*, trad. Monahia Porfiria și monahia Tecla, Ed. Doxologia, Iași, 2016, p. 96.
2. Antim Ivireanul, *Didahii...*, p. 28.
3. Dragoș Ștefănică, „Reflectarea Bibliei de la București în Didahiile lui Antim Ivireanul", în Eugen Munteanu, Iosif Camară, Sabina-Nicoleta Rotenșteinm (eds.), *Receptarea Sfintei Scripturi: între filologie, hermeneutică şi traductologie*, Ed. Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2014, p. 386-387.
4. Dragoș Ștefănică, „Reflectarea Bibliei de la București...", p. 397.
5. Antim Ivireanul, *Didahii...*, p. 44-45.

Fecioară, care au născut mai presus de fire pre sfântul sfinților, pre Mesiia cel făgăduit".[1] Sf. Antim se înscrie, prin aceste afirmații sale, în cea mai autentică perspectivă mariologică ortodoxă, statornicită în Tradiție.[2] La Sărbătoarea Intrării Maicii Domnului în Templu, cântarea bisericească evidențiază faptul că „Preacurata Biserică a Mântuitorului în Biserica Domnului este dusă".[3]

4. Luna lui dechemvrie, 6. Cazanie la Sfântul Nicolae (prima didahie, din cele două, la această sărbătoare)

Cazania tratează despre credință, nădejde, dragoste și smerenie, care „iaste maică tuturor bunătăților".[4] Textul ei cuprinde citări din bine-cunoscutul capitol despre credință din Evr. 11 (mai ales Evr. 11,1.6; cf. cuvântul la Duminica Vameșului): „«Credința, după cum zice fericitul Pavel la 11 capete către evrei, iaste ființa celor nădăjduite și lucrurilor ce nu se văd dovediri și fără de credință nu iaste cu putință nimeni să fie plăcut înaintea lui Dumnezeu, *nici să se apropie de el*»[5](...) Și pentru ca să vă încredințaț cum că iaste cuvântul acesta adevărat, ascultaț de vedeți că zice Hristos către apostoli la 16 capete ale lui Marcu: «Mérgeț în toată lumea, propoveduiț Evangheliia la toată zidirea și cela ce va créde și să va boteza, să va spăsi; iar cel ce nu va créde, să va osândi». Iată dară că fără de credință nu iaste cu putință să ne mântuim și să știț că lăcașul ei iaste inima omului și viața ei, faptele céle bune, după cum zice apostolul Iacov: «Că precum trupul omului iaste mort făr'de suflet, așa și credința iaste moartă, făr'de fapte bune». Și nimeni să nu socotească în mintea lui cum că cu credință singură să va mântui, de nu va face și fapte bune, ca va greși. Și iată că v-am spus, cu puține cuvinte, putéria credinții".[6]

Așadar, în acest text, definiția credinței din Evr. 11,1 este asociată cu marea încredințare dată de Mântuitorul Sfinților Apostoli după Învierea Sa din morți, în versiunea din Marcu 16,16, dar și cu binecunoscutul text din Epistola lui Iacov 2,26. Această asociere de texte nou-testamentare arată cât de mult era interesat Sf. Antim de promovarea și exegeza Noului Testament.

În aceeași didahie, vorbind despre pedeapsa pentru păcatul mândriei, Sf. Antim folosește o idee care se regăsește în Evr. 12,29, *Dumnezeu este foc mistuitor*, o idee împrumutată la rândul ei din Vechiul Testament:[7] „păcatul, spune el, se aseamănă pietrii și-i caută să meargă la maica ei, în pământ de unde și iaste. Iar bunătatea se aseamănă focului și iaste să meargă sus, în văzduh, unde-i iasta matca, că «Dumnezeu iaste foc

1. Antim Ivireanul, *Didahii...*, p. 45.
2. Cf. Ioan I.Ică jr, *Maica Domnului în teologia secolului XX și în spiritualitatea isihastă a secolului XIV: Grigorie Palama, Nicolae Cabasila, Teofan al Niceii, studii și texte*, Ed. Deisis, Sibiu, 2008, p. 336, 387 (Sf. Grigorie Palama), 547 (Sf. Teofan al Niceii).
3. Cf. Alexander Schmemann, *Maica Domnului*, trad. Cezar Login, Ed. Patmos, Cluj Napoca, 2010, p. 32.
4. Antim Ivireanul, *Didahii...*, p. 51.
5. Adaos antimian; „Fără credință, dar, nu este cu putință să fim plăcuți lui Dumnezeu, căci cine se apropie de Dumnezeu trebuie să creadă că El este și că Se face răsplătitor celor care Îl caută" (Evr. 11,6, Biblia sinodală).
6. Antim Ivireanul, *Didahii...*, p. 49-50.
7. Ieș. 24,17: „Chipul slavei Domnului de pe vârful muntelui era în ochii fiilor lui Israel ca un foc mistuitor"; Num. 11,1; Deut. 4,24; 9,3; Ios. 24,19; Ps. 17,10; 49,3; Dan. 7,9; 2 Tes. 1,8.

mistuitoriu» (Evr. 12,29) și pară de foc supțire, precum l-au văzut prorocul Ilie".[1]

5. Cuvânt de învățătură la duminica Florilor (a doua didahie, din cele cinci didahii la această sărbătoare)

Prima didahie la acest praznic împărătesc tratează despre taina pocăinței care este „întocmai cu sfântul botez în cinste și în lucrare" și despre spovedania la duhovnic, „cu înfrângere de inimă cu lacrămi fierbinți și cu gând desăvârșit, ca să se părăsească de păcate".[2] A doua didahie, despre venirea lui Hristos „îmbrăcat cu blândețe și cu smerenie". A treia, despre cele trei învieri din morți săvârșite de Iisus și semnificația lor spirituală, amintind de tradiția interpretativă a Sfinților Părinți, dintre care pomenește pe Sf. Ioan Gură de Aur și pe Sf. Teofilact. A patra, despre Hristos ca Împărat și despre Împărăția Lui, precum și despre blândețea Domnului. A cincea, privește retrospectiv chemările la pocăință pe care le-a făcut Biserica prin fiecare Duminică a Postului Mare.

Dintre cele cinci didahii la Sărbătoarea Intrării Domnului în Ierusalim, numai două cuprind trimiteri și tâlcuiri la câteva versete din Epistola către Evrei (Evr. 2,16 și Evr. 11,13.39-40- a doua didahie; Evr 13, 9.16- a cincea didahie).

În cuprinsul acestei didahii la Florii, Sf. Antim atrage atenția asupra căutării stăruitoare a mântuiri omului de către Dumnezeu, în pofida rătăcirii omului: „Și luând Dumnezeu trup, mergea după cela care fugise de la dânsul, că fugise de la binele cel mare omul cel orb și nebun întru atâta cât nu l-au putut întuna cu nici un glas de strigare prorocească, ca să se întoarcă de pre calea rătăcirii. Pentru acéiași însuș Dumnezeu, întrupându-se, s-au apropiiat de cel ce fugiia, ca să-l întoarcă cătră sine; despre care lucru învață apostolul când zice că domnul «Hristos n-au luat din îngeri, ci din sămânța lui Avraam au priimit» (Evr. 2,16). A priimi să zice, care prinde unul dintru vrăjmașii săi și fiind volnic ca să-l omoară, nu-l omoară, ci-l face sieși fiiu și moștean în casa sa. Așa au primit, drept acéia și mântuitoriul nostru, sămânța lui Avraam".[3]

Într-un accentuat stil retoric, Eusebiu și Hrisostom au folosit deja aceeași imagine a căutării/urmăririi în legătură cu firea umană: „Căci atunci când firea omenească fugea de la El (și fugea departe...), El a urmărit-o și ne-a prins pe noi" (Sf. Ioan Hrisostom).[4] La fel arată și Sf. Teofilact: „Pavel nu a zis că Fiul lui Dumnezeu *a luat* sămânța lui Avraam, ci că *a apucat-o*, adică a prins-o, ca astfel să arate că firea oamenilor fugea și se depărta de Dumnezeu, dar Dumnezeu a vânat-o și, ajungând-o, a prins-o; și, prinzând-o, a împletit-o și a unit-o cu Sine, și așa a oprit-o din fugă".[5]

Așa cum vom vedea, Evr. 2,16 constituie textul biblic cel mai amplu tâlcuit în prima didahie antimiană la Nașterea Domnului. Ca să ne mântuiască, Fiul lui Dumnezeu S-a întrupat și a devenit ca unul dintre oameni. Deși era mai mare ca îngerii, El a devenit sub timp mai prejos decât ei. Numai devenind om deplin, El a putut să ne mântuiască.

1. Antim Ivireanul, *Didahii...*, p. 52.
2. Antim Ivireanul, *Didahii...*, p. 90, 92.
3. Antim Ivireanul, *Didahii...*, p. 108.
4. Erik M. Heen, Philip D. W. Krey, Thomas C. Oden (ed.), *Hebrews,* in coll. *Ancient Christian Commentary on Scripture*, *New Testament,* vol. X*,* Inter Varsity Press, Downers Grove, IL, 2005, p. 42.
5. Sf. Teofilact al Bulgariei, *Tâlcuirea Epistolei către Evrei*, Ed. Cartea Ortodoxă, Ed. Sophia, București, 2011, p. 50.

În afară de Evr. 2,16, această didahie cuprinde și trimiteri la Evr. 11,13.39-40. Așa cum intrarea Domnului în Ierusalim înseamnă „timpul cercetării" de către Dumnezeu a acestei cetăți sfinte, tot astfel, pentru Biserică, sărbătoarea care celebrează acest eveniment mesianic este o vreme a cercetării ei, a împlinirii făgăduinței dumnezeiești despre mântuire: „Aceasta iaste, dară taina acéia care începe a prăznui besérica noastră astăzi și ne arată noao vaetele, plânsurile, suspinile și dorirea părinților celor din légia véche, carii cu atâta dragoste doriia de venirea lui Hristos, precum îș zice către ucenicii săi: «Fericiți sunt ochii carii văd ce vedeți; că adevăr zic voao: mulți împărați și proroci au vrut să vază ce vedeți voi și n-au văzut și să audă ce auziț voi și n-au auzit» (Lc. 10,23-24). Că «aceștea toț au luat numai făgăduința aceștii faceri de bine, iară nu moștenire» (Evr 11,39-40), precum grăiaște și apostolul; după (prin, n.n.) «credință muriră aceștea toții, nepriimind făgăduința ci de departe privindu-o» (11,13)".[6]

În continuare, Sf. Antim prezintă o sugestivă tâlcuire hristologică a acestui verset (11,13): „Frumos grăiaște *privindu-o*, că precum fac aceia carii un lucru foarte iubit îl văd de departe, iar la el ca să meargă nu pot, carii cu ochii văzându-l, iar cu cugetul și cu sufletul dorind, îl privesc, care lucru făcea sfântul acela patriarh, carele cu atâțea ani murind înaintea lui Hristos zicea: «Mântuirea ta voiu aștepta, Doamne, și oasele méle să vor odihni întru nădăjduire». Pentru care lucru mie mi să pare a fi părinții cei de demult asémenea acelora pre carii îi ia și-i învăluiește furtuna cea de noapte pre mare și văd lumină oare unde, departe, într-un loc de nădéjde pusă, spre care silesc ca să o ajungă cei învăluiți; și adése cu ochii către dânsa privesc și pânzele le îndepărtează ca să meargă (din cât pot) într-acolo; și acéia, de nu pot amintrilea, cu ochii și cu sufletul o cuprind. Așijderea și părinții noștri cei de demult, întorcându-ș ochii spre lumina cea adevărată, spre domnul nostru Iisus Hristos (care cu lumina sa umbra și întunérecul lumii acéștiia l-au stricat) cu smerenie-ș tindea mâinile sale și spre acéia din tot cugetul doriia și spre acéia degrab', ca să sosească pohtiia strigând cu prorocul: «În degrab' să ne ia pre noi, pre dinnainte, milele tale, Doamne, că ni-am supărat foarte»".[7]

Concluzia acestei tâlcuiri este exprimată de Sf. Antim astfel: „Că ce doriia sfinții aceia părinți, noi avem; și ce milă aștepta ei, pre noi ne-au întâmpinat; și ce priviia ei de departe, noi cu evanghelistul (Ioan, n.n.) avem astăzi", după care urmează citatul din prologul Epistolei întâi sobornicești a Sf. Ioan (1 In. 1,1-2).[8]

6. Cuvânt de învățătură la Nașterea Domnului nostru Iisus Hristos (prima dintre cele două didahii la acest praznic)

Didahia are ca motto: „Că nu pre îngeri cândva au luat, ci sămânța lui Avraam au luat", zice fericitul Pavel în 2 capete către evrei" (Evr. 2,16).

În legătură cu pericopa din Evr. 2,10-18, Sfinții Părinți arată că Hristos este începătorul sau căpetenia mântuirii. El este Mântuitorul, noi suntem cei mântuiți. El este Cel prin care ne-a venit mântuirea. Desăvârșirea prin suferință înseamnă, în acest context (2,10), că acela care suferă pentru altcineva devine mai slăvit; răscumpărarea

6. Ediția sinodală: „Toți aceștia au murit întru credință, fără să primească făgăduințele, ci văzându-le de departe și iubindu-le cu dor și mărturisind că pe pământ ei sunt străini și călători" (Evr. 11,13).

7. Antim Ivireanul, *Didahii...*, p. 109-110.

8. Antim Ivireanul, *Didahii....*, p. 111.

lumii din suferință prin suferințele lui Hristos este „un lucru mult mai înalt decât crearea lumii și aducerea ei la existență din nimic" (Hrisostom). Acele suferințe au făcut ca firea Sa dumnezeiască și harul lui Dumnezeu să fie arătate (Teodor de Mopsuestia). Cel care a făcut ca toate lucrurile să fiinţeze nu poate fi El însuși o creatură (Atanasie). El este Fiul lui Dumnezeu după fire, iar noi suntem fiii lui Dumnezeu după har (Teodoret de Cir) și astfel frați ai Domnului prin har (Hrisostom, Fotie, Augustin, Teodoret). El ne încorporează în însuși Trupul Său (Teodor).[1]

În această didahie, Evr. 2,16 este un verset explicat pe larg de către Sf. Antim, obiectivul său fiind acela de a trata despre „pricinile pentru care au luat Dumnezeu firea omenească și n-au luat cea îngerească; așijderea și pentru ce au luat spre sine Fiiul lui Dumnezeu firea omenească și n-au luat altă față a dumnezeirei, adecă Tatăl, sau Duhul Sfânt".

Sf. Antim expune patru rațiuni, pe care le dezvoltă în cadrul didahiei, pentru care Hristos a luat firea omenească, iar nu pe cea a îngerilor: „Pricina cea dintâi, pentru care au luat Dumnezeu spre sine firea omenească, iar nu cea îngerească iaste că îngerii n-au perit toți (…) A dooa pricină pentru care au luat Dumnezeu spre sine firea omenească, iar nu cea îngerească, căci că omul au greșit din slăbiciune.[2] A treia pricină pentru care au luat Domnul spre sine firea omenească, iar nu cea îngerească iaste că îngerul au greșit de bună voia lui. A patra pricină pentru care au luat Dumnezeu spre sine firea omenească, iar nu cea îngerească iaste căci că îngerul era mai de cinste decât omul".[3]

De asemenea, Sf. Antim Ivireanul prezintă patru rațiuni pentru întruparea Persoanei Fiului lui Dumnezeu: „Iar pentru ce au luat Fiiul lui Dumnezeu firea omenească, iar nu altă față a dumnezeirii, adecă Tatăl, sau Duhul Sfânt, încă sunt 4 pricini. Una, pentru căci să chiamă Fiiul lui Dumnezeu înțelepciune au luat chipu omului ca să vindecere nepricéperea omului, prin caré au căzut în păcat. A dooa, ca cela ce iaste Fiiul lui Dumnezeu, făr'de ani, să se facă și fiiul omului, supt ani. A treia, precum s-au făcut Fiiul lui Dumnezeu fiiul omului, să se facă și fiiul omului Fiiul lui Dumnezeu, după cuvântul lui Ioann: «Și déde lor putére a fi fii lui Dumnezeu». A patra, fiind fiiul fața cea de mijloc, s-au făcut mijlocitoriu de au făcut pace între Dumnezeu și între om, după cum zice fericitul Pavel: «Că unul iaste mijlocitorul lui Dumnezeu și oamenilor, omul Hristos Iisus»".[4]

7. Cuvânt de învățătură la Obrezaniia lui Hristos (didahie unică pentru acest praznic)

În cuprinsul acestei didahii întâlnim o expresie biblică, *sabia cu două tăișuri*, o expresie prezentă și în Evr. 4,12: „Și au priimit de s-au tăiat împrejur pentru doao lucruri: una, pentru ca să împlinească légia, ca un făcător de lége și să ne dea și noao pildă să ne supunem legii; alta și pentru ca să se astupe toată gura hulitoare și clevetnică a eriticilor, carii zicea că n-au luat trup, ci s-au născut după nălucire. Iar pentru ce s-au tăiat împrejur a opta zi să înțălége că la al optulea veac va să tae Hristos împrejur, cu judecata cea înfricoșată, ca cu o «sabie cu doao rosturi» (Ps. 149,6; Evr. 4,12; Apoc. 1,16) toate răutățile

1. Cf. Erik M. Heen *et.al.*, *Hebrews...*, p. 42.
2. Antim Ivireanul, *Didahii...*, p. 120-121.
3. Antim Ivireanul, *Didahii...*, p. 121-122.
4. Antim Ivireanul, *Didahii...*, p. 122-123.

și tot féliul de nedreptăți din lume; și pre cei păcătoși îi va arunca în matca focului celui nestins, iar pre cei drepți îi va aduna la împărăția sa cea vecinică”.[1]

De altfel, interpretarea Sf. Antim despre semnificația eshatologică a *sabiei* este susținută de contextul imediat din Evr. 4,12. Atât partea finală a versetului, cât și versetul următor se referă la judecată: „(cuvântul lui Dumnezeu) este destoinic să judece simțirile și cugetările inimii. Și nu este nicio făptură ascunsă înaintea Lui, ci toate sunt goale și descoperite pentru ochii Celui în fața Căruia noi vom da socoteală” (4,12b-13).

8. Învățătură la noemvrie 8, în zioa săborului sfinților îngeri (singura didahie antimiană pentru această sărbătoare)

Motto-ul cuvântării îl reprezintă porunca Domnului din Evanghelie: „Socotiți să nu obidiț pre vreunul dintru acești mici” (Mt. 18,10), iar argumentația biblică a temei despre vrednicia preoției cuprinde trimiteri la Evr. 11,38 („sfinții de care lumea nu era vrednică”), precum și Evr. 7 (despre Melchidesec și preoția desăvârșită pe care o închipuia el).

Mai întâi, Sf. Antim arată că „de doao féliuri de mici să află în lume și pre doao féliuri de mici să obicinuesc de obște oamenii, de-i obidesc: cei dintâi sunt săracii și cea de a doao sunt preoții (...) Însă aceștea, pre carii lumea îi socotéște mici și proști, nu sunt mici, ci sunt a unii vrednicii și a unii măriri: că poci zice pentru dânșii, prin rostul apostolului, cum că pentru aceștea «nu iaste vrédnică lumea» (Evr. 11,38)”.[2] În Evanghelii deja, „cei mici” reprezintă o desemnare pentru cei care sunt „ucenici” ai lui Hristos (Mt. 18,10).

În al doilea rând, Sf. Antim subliniază măreția preoției Bisericii creștine plecând de tâlcuirea paulină despre Melchisedec, din Evr. 7,3: „Pre Melhisedec îl numéște marele Pavel, asémenea cu Fiiul lui Dumnezeu, la al 7 cap cătră evrei, pentru căci aducea pâine și vin jărtvă lui Dumnezeu (Fac. 14), carele era închipuire dumnezeeștilor taini. Și noi cum vom numi cu nevrednicie pe preoții noștrii carii în toate zilele aduc, nu închipuirile, ci adevărul, nu umbrele, ci acelaș trup și sânge a mântuitoriului nostru, Dumnezeu. Cu cât mai vârtos decât Melhisedec iaste acesta asémene cu fiiul lui Dumnezeu? Cu adevărat, nu poate afla mintea gânduri, nici limba cuvinte, pentru ca să vădească măririle acestor mici”.[3] În întregul ei, omilia se constituie într-un mic tratat despre preoție.

9. Cuvânt de învățătură la Dumineca Florilor (a cincea didahie, ultima, la acest praznic)

După ce reia, rând pe rând, chemările fiecărei Duminici a Postului și arată că nimeni nu a răspuns în mod adecvat exigențelor duhovnicești ale Postului Mare, Sf. Antim prezintă o tâlcuire deosebită la Ieș. 3,15.18, în care înțelege că „Eghipetul iaste lumea aceasta, neascultătoare și vicleană, întru care iaste întins întunerécul păcatului...

1. Antim Ivireanul, *Didahii...*, p. 125-126.
2. Pentru identificarea „celor mici” cu „săracii”, Sf. Antim susține că aceasta este în conformitate cu cuvântul Domnului: „Ce ați făcut unuia dintre acești frați mai mici ai Mei, Mie Mi-ați făcut” (Mt. 25,40); iar a doua identificare a „celor mici” cu preoții, precum și despre sublimitatea preoției, este raportată la un citat din Efrem Sirul: „Preaslăvită minune iaste preotul și putére nespusă: de cer să atinge, cu îngerii petréce și cu Dumnezeu are amestecare”. Antim Ivireanul, *Didahii...*, p. 159-160.
3. Antim Ivireanul, *Didahii...*, p. 163.

Faraon iaste diavolul... Moisi sunt eu nevrednicul, păstoriul vostru și câț alți arhierei propoveduesc *Evangheliia*, carii suntem trimiși de Dumnezeu să vă chiem la pocăință, să faceț jărtvă lui Dumnezeu, să-i jărtvuiț tot sufletul vostru, tot gândul vostru și toată inima voastră. Că așa zice David: «Jărtvă lui Dumnezeu, duh zdrobit și inimă înfrântă» și apostolul Pavel «Jărtve ca acéstia sunt plăcute lui Dumnezeu» (Evr 13,16b)".[1]

În 13,15-16, autorul Epistolei către Evrei dă două îndemnuri mai precise, identificând jertfele creștine cu (1) lauda și (2) faptele bune: „Aşadar, prin El să aducem pururea lui Dumnezeu jertfă de laudă, adică rodul buzelor, care preaslăvesc numele Lui. Iar facerea de bine şi întrajutorarea nu le daţi uitării; căci astfel de jertfe sunt bine plăcute lui Dumnezeu".

Jertfa de laudă constituie și obiectivul exortației Sf. Antim în cuvântul său de învățătură: „Și de vréme ce acéste 40 de zile ale sfântului post le-aț trecut în Eghipetul patemilor, întru grijile vieții, întru deșărtăciunile lumii, Dumnezeu, carele iaste tot, cu totul milostiv și îndurătoriu, iară vă chiamă pre toți în pustiiu, adecă întru această sfântă săptămână, caré să cuvine să fie pustie, adecă slobodă de griji, de păreri lumești, de desfătări, de mâncări și de odihne trupești și vă rânduiaște cale de trei zile, carele sunt acéste trei zile ce au mai rămas, adecă luni, marți și miercuri, pentru ca să vă curățiț cu pocăința, pentru ca să vă îndreptați cu ispovedaniia, pentru ca să vă împodobiți cu lucrurile céle sufletești și pentru ca să vă gătiț cu rugăciuni și cu milostenii, în zioa cea mare și înfricoșată a sfintelor taini. Să aduceț lui Dumnezeu *jărtvă de laudă* (s.m.), să vă împreunaț cu trupul și cu sângele Fiiului lui Dumnezeu, să vă uniț toț cu Dumnezeu și toț să vă scrieț în cartea lui".[2]

Sf. Antim compară aici primele trei zile ale Săptâmânii Mari, care sunt zile de post aspru, în care nu se săvârșește Jertfa euharistică, cu o ieșire în pustie, cu o desprindere de grijile lumești și de păcate, pentru a întâmpina cu vrednicie Joia cea Mare, în care se săvârșește Liturghia Sf. Vasile cel Mare.

O exprimare care amintește limbajul din Evr. 13,9 este întrebuințată în continuarea aceleiași exortații: „Și zilele aceștii sfinte săptămâni sunt zilele mântuirii, întru care să cuvine să răscumpărăm vrémea, caré în deșărt o am pierdut; pentru căci célialalte zile ce așteptăm sunt vicléne, sunt zilele lumii, zilele trupului, zilele deșărtăciunii, «întru carele nu s-au folosit cei ce au umblat»" (Evr. 13,9).

***

Am urmărit în acest articol contextele în care Sf. Antim întrebuințează omiletic diferite texte din Epistola către Evrei. Din această Epistolă paulină, în *Didahiile* antimiene se citează cel mai mult din capitolele 11 și 13 (11,1.6; 38.39-40; 13,9.16b.17) și într-o proporție mai redusă din capitolele 2 și 9 (2,16; 9,6-7. 24); iar din capitolele 1,4,7 și 12, avem numai câte o citare (1,1-2, aluziv; 4,12; 7,3; 12,29).

De fapt, prin însăși această întrebuințare pastorală, Sf. Antim le-a conferit o direcție de interpretare exegetică și o anumită înțelegere bisericească. Oratoria Sf. Antim este una profund ancorată biblic, prin didahii el facilitând ascultătorilor familiarizarea cu universul biblic, dar și cu cel al înțelegerii duhovnicești a Scripturii. Prin aceasta

1. Antim Ivireanul, *Didahii...,* p. 199.
2. Antim Ivireanul, *Didahii...*, p. 199.

„sfântul mitropolit Antim a rămas în Biserica Ortodoxă Română predicatorul exemplar, care a izbutit să transmită învățăturile de credință creștină într-un stil unic, îmbinând sensibilitatea duhovnicească și expedierea adevărurilor creștine cu erudiția, cu iscusința interpretării și cu persuasiunea demonstrației oratorice”.[1]

Pentru eruditul mitropolit, trimiterile biblice constituie cel mai adesea premisele doctrinare ale exortațiilor morale, iar nu doar niște accesorii care întregesc tabloul narativ. De cele mai multe ori aceste trimiteri nu se reduc la simple citări, ci sunt valorizate astfel încât exegeza pe care o dezvoltă pe seama lor amplifică aria de semnificații duhovnicești, în contexte noi, diferite, relevându-le astfel actualitatea.

1. Mihail Stanciu, *Sfântul Ierarh Martir Antim Ivireanul, slujitor al Bisericii prin cuvânt și faptă*, http://manastireaantim.ro/viata-activitatea-si-opera/ accesat 22 sept 2016.

SFINŢII PĂRINŢI, O PERMANENŢĂ VIE IN DIDAHIILE SFÂNTULUI ANTIM IVIREANUL

Pr.conf.univ.dr. Constantin Băjău[1]

Key words: *Didache, sermon, the Holy Scripture, the Holy Fathers*
Abstract
An exquisite connoisseur and translator of the Holy Scripture, Saint Anthim the Iberian is deeply convinced that there can be no sermon outside the Holy Scripture; the only sermon that can be conceived is the one permanently connected to the Holy Scripture and to the traditional patristic legacy he accessed through Greek, the language in which the Holy Fathers' works – that circulated at that time in Eastern Orthodoxy – were written. The study of his Didache reveals its tight connection to this theological thesaurus that this hierarch chooses to popularize through sermons, homilies, panegyrics or occasional speeches. Even if the patristic quotations do not abound in the Didache, these writings are replete with instances of the Holy Fathers' teachings and contain their most important ideas. The present study is based on 14 sermons of Saint Anthim the Iberian. There is an obvious resemblance between him and the Holy Fathers in terms of content and form of their writings, and a thorough study of their works renders it visible.

Cunoscător profund al Sfintei Scripturi şi autentic tâlcuitor al ei, Sfântul Antim Ivireanul se foloseşte de metoda analitică, istorico-literară şi în final sintetică-tematică de analiză a textului pericopelor evanghelice citite în cadrul Sfintei Liturghii. Face referiri bine întemeiate la proorocii din Vechiul Testament, la evenimente şi personaje biblice, în tratarea tematicii predicilor sale, aşa cum procedaseră toţi marii predicatori din perioada patristică şi postpatristică. Nu se poate concepe predică în afara Sfintei Scripturi, ci numai o predică permanent fundamentată pe aceasta şi pe tezaurul tradiţional patristic. Sfântul Antim avea acces prin limba greacă, la operele Sfinţilor Părinţi care circulau în acea vreme în mediul eclesial al Ortodoxiei Răsăritene. Cercetarea *Didahiilor* dezvăluie ancorarea lor în acest tezaur teologic, pe care ierarhul îl transmite poporului sub formă de cuvântare, omilie, panegyric sau pareneză (cuvântare ocazională).

Cu toate că *Didahiile* nu abundă în citate patristice, totuşi ele sunt îmbibate cu gândirea Sfinţilor Părinţi şi cuprind idei importante ale lor, începând cu Sfântul Ioan Gură de Aur, cel mai reprezentativ părinte al omiliei creştine.

1. În *Cuvântul de învăţătură la duminica lăsatului de brânză* vorbeşte păstoriţilor săi, în introducere, despre dragostea pe care o are, de a-i „ospăta sufleteşte" cu „cuvinte de învăţătură", cerându-le să fie ascultat, „neuitându-se la neputinţa sa", ci mai mult la dragostea pe care o nutreşte pentru ei. Căci chiar dacă ei nu pot să înţeleagă toate aceste învăţături, totuşi, „ajutorând Dumnezeu", aceştia nu vor rămâne fără folos.[2] Este

1. Conferenţiar la Universitatea din Craiova, Facultatea de Teologie Ortodoxă.
2. Sfântul Antim Ivireanul, *Cuvântul de învăţătură la duminica lăsatului de brânză,* în volumul: *Predici,* Ediţie critică, studiu introductiv şi glosar de G. Ştrempel, Editura Academiei, Bucureşti 1962, p. 103. În primul dintre cuvintele rostite de Sfântul Ioan Gură de Aur în cinstea Sfântului Apostol Pavel, Marele Ierarh îşi exprimă admiraţia şi deopotrivă sentimentul său de smerenie, zicând: "N-aş greşi de-aş numi sufletul lui Pavel livadă de virtuţi şi rai duhovnicesc… Ce cuvânt dar va fi îndestulător spre lauda isprăvilor lui Pavel? Sau ce limbă va putea să spună

o idee des întâlnită, pe care Sfântul Ioan Gură de Aur o împărtăşeşte în majoritatea predicilor sale, în partea introductivă: smerenia şi sinceritatea, deschiderea predicatorului privind posibilităţile lui intelectuale, pentru care implora ajutorul lui Dumnezeu.

Sfântul Antim îi îndeamnă în continuare pe ascultători să se roage pentru mântuirea sufletelor lor, „pentru că rugăciunea ce se face din inimă, pătrunde cerurile şi intră în urechile lui Dumnezeu".[1] Iar Sfântul Ioan Gură de Aur zicea şi el odinioară: „Unde se face rugăciunea cu mulţumită, vine darul Sfântului Duh şi diavolii se gonesc şi toată puterea potrivnicului se depărtează şi fuge". Şi iarăşi, într-alt loc zice (tot el) că „rugăciunea iaste pază curăţeniei, pecete fecioriei, opreliște mâniei, ţinere mândriei, curăţenie zavistiei, pierzare urgiei şi temeiu păcii…".[2]

Despre post, Sfântul Antim spunea: „Cu postul să ne uşurăm trupul, să ne limpezim mintea şi să ne bucurăm cu sufletul, ca să vie darul lui Dumnezeu asupra noastră", precizând că postul trebuie „să-l facem cu rugăciuni amestecat. Că precum nu sunt dulci (gustoase) bucatele fără-de sare, aşa nici postul fără-de rugăciuni".[3] Pentru a fi mai convingător, îl citează pe Sfântul Grigorie Teologul, menţionându-i opera: „A doua carte de la începerea postului", din care reproduce cuvintele acestea: „Postul iaste pace de obşte a sufletului şi a trupului, traiu fără-de turburare, petrecere cu bună întocmire, viaţă ce veseleşte pe Dumnezeu şi întristează pe vrăjmaşul. Că precum sunt păzitori celor ce postesc sfinţii îngeri şi-i feresc de toate primejdiile, aşa sunt şi celor ce nu postesc păzitori diavolii şi-i îndeamnă la multe păcate".[4] Astfel, învăţătura despre rugăciune este împletită cu învăţătura despre post, aşa cum era folositoare păstoriţilor lui, după pilda şi învăţătura

laudele cuvenite lui? Cum voi putea face faţă măreţiei laudelor lui, când un singur suflet are adunate, în mod covârşitor, toate virtuţile omeneşti, şi nu numai pe cele omeneşti, ci şi pe cele îngereşti? De unde ar fi deci potrivit să fac începutul laudelor lui?" (Sfantul Ioan Gura De Aur, *Cuvântul I la Sf. Ap. Pavel,* trad. în vol. I.P.S. Irineu Popa, *În duhul sfinţeniei lui Hristos*, Ed. Universitaria, Craiova, 2001; PG 50, col. 743). Multe dintre cuvântările hrisostomice de laudă în cinstea sfinţilor şi a mucenicilor sau muceniţelor încep în acest mod, exprimând admiraţia autorului şi captând atenţia ascultătorilor săi. Iar Sfântul Antim urmează modelul acesta de cuvântare.

1. Ibidem*,* ediţia citată, p. 106.

2. În frumosul său *Cuvânt despre rugăciune,* Sfântul Ioan Gură de Aur spunea că rugăciunea „este începutul oricărui bine şi pricina mântuirii şi a vieţii veşnice… Cel mai mare bun al rugăciunii este acela că tot omul care se roagă, stă de vorbă cu Dumnezeu… Rugăciunea te alătură de îngeri… Este cu neputinţă omului să stea de vorbă cu Dumnezeu fără lucrarea Duhului… Poţi cunoaşte tăria şi puterea sfintelor rugăciuni dacă te uiţi şi vezi mulţimea de bunătăţi primite în fiecare zi şi ceas de ceas de cei ce se roagă lui Dumnezeu pururi… Noi când ne rugăm, biruim cu uşurinţă pe diavol… Ceea ce-i temelia pentru o casă, aceea-i rugăciunea pentru suflet". Sfântul Ioan Gură De Aur, „Cuvânt despre rugăciune"*,* trad. de Pr. Dumitru Fecioru, în *Ortodoxia*, an XXXV, nr. 3-1983, p. 421-426 (PG 50, col. 779-786).

3.Sfântul Antim Ivireanul, *Cuvântul de învăţătură la duminica lăsatului de brânză,* ediţia citată, p. 106; Sfântul Ioan Gură de Aur spunea despre post în Omilia a VIII-a la Facere: „Cel care posteşte, trebuie să fie smerit, liniştit, blând, dispreţuitor al slavei vieţii de aici… Să se roage cu toată sârguinţa", Sfântul Ioan Gură De Aur, *Omilia a VIII-a la Facere*, PSB 21, p. 105 (PG 53, col. 75).

4. Ibidem. La rândul său, Sfântul Ioan Gură de Aur spunea asemenea într-o omilie a sa la Facere: „Postul este seninătatea sufletelor noastre, podoaba bătrânilor, pedagogul tinerilor, învăţătorul celor ce trăiesc în curăţie trupească şi sufletească". Sfântul Ioan Gură De Aur, *Omilia a II-a la Facere*, PSB 21, p. 39 (PG 53, col. 27).

Sfinţilor Părinţi Ioan Gură de Aur şi Grigorie Teologul.

2. *În Cazania la Sfinţii Apostoli Petru şi Pavel*, un veritabil panegiric ivirian, sunt cuprinse multe învăţături, care, după expresia autorului, „întrec la număr nisipul mării şi stelele ceriului", fiindcă „slăvitele lor fapte covârşesc tot cuvântul şi fac fără de graiu toată mintea spre lauda şi cinstirea pomenirii lor".[1] Nu sunt trecute cu vederea nici unele greşeli omeneşti ale lor. Astfel, deşi pe bună dreptate, Petru a fost asemănat cu soarele iar Pavel cu luna, ei au avut şi unele pete sau întinăciuni, precum cei doi aştri. Petru, în curtea arhiereului s-a lepădat de trei ori de Învăţătorul său, întinăciune ce a fost spălată de lacrimile vărsate de el, încât l-a „arătat (pe Petru) ca un alt soare".[2]

Sfântul Antim face referire şi la cuvintele Sfântului Ioan Gură de Aur, citând din tâlcuirea Psalmului 48 : „Mulţi împăraţi au ridicat cetăţi şi au făcut ziduri minunate şi punându-şi numele s-au dus, iară nimic nu s-au folosit, ci au încetat şi uitării s-au dat pomenirea lor. Iară păscarul Petru nici unele de acestia făcând, luminează mai mult decât soarele şi după moarte".[3]

Dacă pentru Sfântul Apostol Pavel nu citează din Sfinţii Părinţi, în schimb, asemănându-l cu luna, face trimitere la filosofii antici, care îi acordă lunii „multe feluri de vrednicii, stăpâniri şi puteri… Şi întâi îi zic cum că luna iaste podoaba nopţii, asemănătoare soarelui şi stăpână mării; aceste însă vrednicii cu dreptate se cuvin vasului celui ales şi cu cale iaste să se numească podoaba nopţii, de vreme ce s-au trimis de la Dumnezeu, pentru ca să lumineze limbile (popoarele) dintru întunericul slujirii de idoli…".[4]

3. În *Cuvânt de învăţătură şi umilinţă din duminica Floriilor*, Sfântul Antim stăruie nu atât asupra evenimentului Intrării în Ierusalim a Domnului, cât asupra învierii lui Lazăr, legând-o de învierea fiicei lui Iair şi a fiului văduvei din Nain. Şi face deosebire între cele trei învieri prin persoanele asupra cărora s-au savârşit şi starea de păcătoşenie a fiecăruia în parte, raportată (şi datorată) vârstei lor: o copilă, un tânăr şi un om matur.

Îşi îndreaptă atenţia îndeosebi asupra celei din urmă învieri, care a produs un puternic impact emoţional în sufletele mulţimilor aflate la intrarea Domnului în Ierusalim. Şi ia ca temelie cuvintele Sfântului Teofilact al Bulgariei, care spune despre fiica lui Iair că reprezintă pe omul care „din slăbiciunea firii omeneşti fiind biruit, cade, făr-de veste, în cursele păcatului… Iar (dar) păcatul lui iaste… ascuns în casă, nu s-a vădit în lume, nici s-au făcut cunoscut la oameni. Iar feciorul văduvei, carele să aduce în pat, afară din cetate, închipuiaşte păcătosului aceluia carele au săvârşit cu lucrul păcatul şi s-au îndulcit pre sine, sau în lăcomia, sau cu strâmbătatea…, sau cu altele asemenea… Şi aceasta nu în taină, ca cel dintâi, ci de faţă…, în mijlocul cetăţii şi în văzul tuturor oamenilor… Iar al treilea…, carele iaste Lazăr, ne adeverează pe cel ce au îmbătrânit în păcat, s-au obicinuit cu răutatea şi nu poartă grija niciodată pentru mântuirea sufletului".[5] Lazăr reprezintă starea de păcătoşenie a omului matur, adâncit în păcat mai mult decât cei tineri, căci de fapt la aceasta se referă Sfântul Antim şi Sfântul Teofilact şi nu la Lazăr anume ca

1. Idem, *Cazania la Sfinţii Apostoli Petru şi Pavel,* ediţia citată, p. 125.
2. Ibidem, p. 128.
3. Sfântul Ioan Gură De Aur, *La Psalmul 48,* în vol. *Omilii la Psalmi,* trad. de Laura Enache, Editura Doxologia, Iaşi 2011, p. 331.
4. Sfântul Antim Ivireanul, *Cazania la Sfinţii Apostoli Petru şi Pavel,* ediţia citată, p. 128.
5. Idem, *Cuvânt de învăţătură şi umilinţă din duminica Floriilor,* ediţia citată, p. 210-211.

persoană, numit de Sfânta Biserică *Sfântul şi dreptul Lazăr.*[1] Potrivit stării de păcătoşenie diferită a celor trei înviaţi, corespunde şi lucrarea Mântuitorului, atunci când săvârşeşte fiecare minune, precizează Sfântul Antim, întemeindu-se pe tâlcuirea originală a Sfântului Teofilact. La cel dintâi, conform relatărilor Sfântului Evanghelist Matei, „când au mers Hristos să o învieze pe fiica lui Iair n-au zis niciun cuvânt, numai au apucat-o de mână" (Matei 9, 25).[2] La al doilea, la feciorul văduvei, „s-au atins de coşciug, zicând: «Voinice, ţie zic: scoală!»" (Luca 7, 14).[3] Pe când la al treilea, la Lazăr, „ce n-au zis şi ce n-au făcut dulcele Iisus să-l învieze… Ci gemu cu duhul şi se turbură pe sine…, iar din ochii lui dumnezeieşti au curs lacrimi… Apoi au ridicat ochii în sus şi s-au rugat pentru dînsul lui Dumnezeu Tatăl: «Părinte, mulţumescu-ţi că m-ai ascultat». Şi… cu glas groaznic, cu care a turburat tot iadul, aduse pe Lazăr dintru întunericul morţii la lumina vieţii".[4]

După tâlcuirile acestor trei învieri, întemeiate pe cuvintele Sfinţilor Părinţi, Sfântul Antim îşi continuă cuvântul, făcând şi unele reflecţii teologice cu efect moralizator asupra ascultătorilor: „Putea, adevărat, Mântuitorul să învieze pre Lazăr, aşa precum se afla închis în mormânt, iar (dar) n-au vrut. Ci întâi au poruncit să ridice piatra de pe mormânt şi atunci l-au înviat… Pentru ca să înţeleagă păcătoşii cum că de nu vor rădica deasupra lor piatra obiceiului celui rău, cu neputinţă iaste să învieze şi să se căiască". Şi continuă îndemnurile de moralizare a ascultătorilor subliniind: „Această piatră trebue să o ridice (de pe inima sa) iubitorul de argint; să dea înapoi lucru cel strein, să nu facă strâmbătate…, iar de nu, nu va învia".[5]

4. În *Cuvântul de învăţătură la 26 Octombrie, în ziua Sfântului şi Marelui Mucenic Dimitrie, Izvorâtorul de mir, asupra cutremurului*, Sfântul Antim ia ca motto un verset din Sfânta Evanghelie după Matei: „Doamne, milueşte-ne, că pierim" (Matei 8,25), care reprezintă tema predicii. Introducerea (exordiul) este specifică panegiricului: „Pomenirea marelui mucenic Dimitrie, ce să prăznuieşte astăzi în toată lumea, ce alt (lucru este de aşteptat) de la adunarea iubitorilor de prăznuire, făr-numai laude şi cântări. Însă eu, cunoscându-mă nevrednic şi slab întru ştiinţă, nu îndrăznesc să-i… vestesc precum se cuvine măririle minunilor lui. Căci altă învăţătură cearcă muceniceştile lui luptări şi alt prăznuitoriu trebuie pentru luminatele lui nevoinţe. Drept aceia las să laude alţii lucrurile lui cele slăvite… Iară eu, ca un neputincios la vorbă…, mă silesc cu tăceria şi mă întorc cu vorba iară, la începutul cel dintîi: «Doamne, milueşte-ne, că pierim» (Matei

1. Sfântul Teofilact Arhiepiscopul Bulgariei, *Tâlcuirea Sfintei Evanghelii de la Ioan*, Edit. Sofia, Bucureşti 2009, p. 279 şi urm.
2. „Acolo unde este gloată (mulţime) şi tulburare, nu face minuni Iisus. Iar „de mână a apucat-o", ca să pună în ea putere. Deci şi tu, de te vei omorî de păcate, atunci vei învia, când te va apuca Iisus de «mâna» ta cea lucrătoare". Idem, *Tâlcuirea Sfintei Evanghelii de la Matei*, Ed. Sofia, Bucureşti 2007, p. 222.
3. „Şi nu numai cu cuvântul lucrează minunea, ci şi de pat se atinge, ca să cunoaştem cum că trupul Lui trup dătător de viaţă este…, făcător de viaţă este şi acesta şi pierzător al morţii şi al stricăciunii". Idem, *Tâlcuirea Sfintei Evanghelii de la Luca*, Edit. Sofia, Bucureşti 2007, p. 92.
4. Sfântul Antim Ivireanul, *Cuvânt de învăţătură şi umilinţă din duminica Floriilor,* ediţia citată, p. 212-213.
5. Ibidem, p. 215.

8, 25)".[1]

Astfel îşi începe cuvântarea. Iar întrebarea retoric adresată este un procedeu des întâlnit la Sfinţii Părinţi, având un efect deosebit asupra ascultătorilor, tocmai prin faptul că, deşi laudele sfântului sunt îndreptăţite şi dorite, ele pot fi făcute şi de alţii. Şi totuşi, propovăduitorul se încumetă să vorbească despre acea rugăciune, pornită din inimile şi sufletele îndurerate ale apostolilor, aflaţi pe marea învolburată, care a fost ascultată de Domnul. Tema rugăciunii reprezintă o prioritate, fiindcă se referă la ascultătorii de faţă. Acesta este un mod de a capta atenţia şi interesul, de a-i determina la o astfel de rugăciune. În acelaşi scop al determinării urmează şi descrierea mării, pe care predicatorul sugestiv o identifică cu lumea din timpul lui. Este furia mării, declanşată de vânturile pornite din toate părţile, cu care apostolii se luptau şi pe chipul cărora era zugrăvită moartea, încât cu toţii, disperaţi, strigau în suspinuri şi cu lacrimi de rugăciune, cerând ajutorul lui Hristos Domnul: „Doamne, mântuieşte-ne…". Intenţia predicatorului este să pătrundă în viaţa ascultătorilor prin această descriere, să-i transpună în starea apostolilor, aflaţi în primejdie, mărturisindu-le că nu se minunează în primul rând de cele întâmplate cu marea înfuriată şi nici de frica apostolilor, fenomene firești, care se petrec în lume, ci se minunează mai mult de cele ce s-au petrecut în urmă rugăciunii, o rugăciune „solidară" („toţi deodată au strigat, toţi s-au rugat"), adresată Mântuitorului, care a potolit îndată marea. Întemeindu-se pe „tâlcuitorii Sfintei Evanghelii", predicatorul este convins că „numai rugăciunea ce au făcut-o apostolii cu un glas şi un suflet" aduce roadă.[2] Sfântul Antim îl citează pe Sfântul Teofilact, care zice că „Domnul dormea", pentru ca apostolii să alerge la El şi să-L roage, să aibă pricină de rugăciunea de obşte şi „să-i mântuiască din nevoe".[3]

În acest moment de elevaţie spirituală şi de imaginaţie poetică, voind să pătrundă şi mai adânc în sufletele ascultătorilor, autorul predicii se întrece pe sine, realizând o minunată descriere, comparând cele petrecute cu apostolii aflaţi pe mare cu lumea timpului său şi din totdeauna: „Lumea aceasta este ca o mare ce se turbură, întru care niciodată oamenii n-au odihnă, nici linişte. Corăbiile între valuri sunt împărăţiile, crăiile, domniile şi oraşele, mulţimea norodului, poliţiile, supuşii, bogaţii şi săracii… Vânturile cele mari ce umflă marea sunt nevoile cele ce ne supără totdeauna… Şi toate acestea le lasă Dumnezeu şi ne înconjoară, pentru ca să cunoască credinţa noastră şi să ne vadă răbdarea…".[4]

Concluzionând, pricina neascultării şi neîmplinirii rugăciunilor şi cererilor poporului de către Domnul sunt păcatele. De aceea, îi îndeamnă pe ascultători şi prin ei pe întreg norodul: „Să cuvine întâi să lăsăm răutatea, jafurile, strâmbătăţile, urâciunea, vrajba, zavistia şi atunci să ne rugăm, pentru că atunci vom afla ascultătoare urechile lui

1. Idem, *Cuvântul de învăţătură la 26 Octombrie, în ziua Sfântului şi Marelui Mucenic Dimitrie, Izvorâtorul de mir, asupra cutremurului,* ediţia citată, p. 224.
2. Ibidem, p. 225.
3. "El (Hristos) dormea, ca temându-se ucenicii, să-şi cunoască neputinţa lor şi să-L roage pe El… zicând: Doamne mântuieşte-ne, să arate credinţa". Sfântul Teofilact Arhiepiscopul Bulgariei, *Tâlcuirea Sfintei Evanghelii de la Matei*, p. 210.
4. Sfântul Antim Ivireanul, *Cuvântul de învăţătură la 26 Octombrie, în ziua Sfântului şi Marelui Mucenic Dimitrie, Izvorâtorul de mir, asupra cutremurului,* ediţia citată, p. 226.

Dumnezeu".[1] Iar spre confirmarea spuselor lui îl citează pe Sfântul Ioan Gură de Aur, care zice: „Când din buze curate iese rugăciunea, atunci (ea) ajunge la nemomita urechia Stăpânului. Când noi suntem curaţi, atunci ajunge şi rugăciunea noastră la ceriu. Însă afară de aceasta trebuieşte şi alta… Să cuvine, că precum iaste răutatea şi întâmplarea de obşte să fie şi rugăciunea de obşte. Toţi să ne rugăm, toţi să cerem ajutoriu, precum au făcut şi apostolii astăzi în corabie, de au strigat toţi cu o gură şi cu o inimă: Doamne, mântuieşte-ne, că pierim… Însă nu unul să se roage şi altul nici să gândească, unul să plângă şi altul să râză; unul să se întristeze şi altul să se bucure. Pentru căci atuncea adevărat, Dumnezeu nu ne asculta".[2]

5. „Vedeţi să nu dispreţuiţi vreunul din aceştia mici…" (Matei 18,10).[3]

Plecând de la acest verset, care face referire la copii sau prunci, iar în final la sfinţii îngeri, care sunt ocrotitorii lor, Sfântul Antim rosteşte un *Cuvânt de învăţătură la 8 noiembrie, în ziua soborului Sfinţilor Îngeri,* vorbind despre cinstea care se cuvine tuturor oamenilor, nu numai celor mari şi bogaţi, dar şi celor mici şi smeriţi. Pentru că toţi au pe îngeri păzitori, care în ceruri pururea văd faţa lui Dumnezeu. Se adresează celor mari şi puternici, pentru ca să înţeleagă că ei nu au niciun drept „de a-i obidui" pe cei săraci şi lipsiţi de orice ajutor, fiindcă făcând aşa, păcătuiesc grav. Îşi îndreaptă atenţia către „cei mici", care sunt defăimaţi, batjocoriţi şi nedreptăţiţi de cei mari şi puternici. Iar aceşti oropsiţi, spune el, sunt săracii şi preoţii. Ia apărarea săracilor, care „sunt atâta de mari cât iaste însuş Hristos de mare, de vreme ce pe aceştia nu-i numeşte (Hristos) slugi, nici priiateni, ci-i numeşte în Evanghelie fraţ, zicând: Întrucât aţi făcut unuia dintru aceşti fraţi mai mici ai Mei, Mie Mi-aţi făcut" (Matei 25,41).[4]

Întemeiat pe Revelaţia Dumnezeiască şi pe Sfinţii Părinţi, despre preoţi el spune: „Şi preoţii atât sunt făr-de asemănare, că după Dumnezeu nu se află nici în ceriu, nici pe pământ, nimeni carele să poată să fie asemenea cu ei; cu Dumnezeu sunt, mai mici decât El şi cu oamenii sunt mai mari decât ei. Nu sunt, fireşte, îngeri, iar pentru darul ce au, sunt mai mari decât îngerii". Aceste afirmaţii sunt întărite de un mare Părinte al Bisericii, de dumnezeiescul Efrem Sirul, care în Cuvântul cel dintâi despre preoţie, spune: „Preaslăvită minune iaste preotul şi putere nespusă; de cer se atinge, cu îngerii petrece şi cu Dumnezeu are mare amestecare".[5] Şi citatul patristic este însoţit de relatarea minunii Mântuitorului, din Capernaum, asupra slăbănogului, când i-a spus: „Îndrăzneşte, fiule! Iertate sunt păcatele tale" (Matei 9,2). La care cărturarii şi fariseii ce erau de faţă ziceau: „Cine poate să ierte păcatele, fără numai unul Dumnezeu?" (Marcu 6,6-7).

Sfântul Antim, făcând legătură cu minunea Mântuitorului, face referire şi la lucrarea sfântă a preoţilor ce săvârşesc Sfânta Taină a Spovedaniei, având prin hirotonie

1. Ibidem, p. 230.
2. Ibidem, p. 231.
3. „Socotiţi să nu obidiţi pe vreunul dintru aceşti mici". Idem, *Învăţătură la 8 noiembrie, în ziua soborului Sfinţilor Îngeri,* ediţia citată, p. 231.
4. Ibidem, p. 233.
5. Ibidem. „O, minune preaslăvită! O, putere negrăită! O, înfricoşătoare taină a preoţiei!... Preoţia este atârnată de bolţile cele mai înalte ale cerului… Merge strălucit şi lesnicios prin mijlocul îngerilor şi al puterilor celor netrupeşti… Stă de vorbă cu Însuşi Stăpânul îngerilor… Preoţia zboară de la pământ la cer, ducând lui Dumnezeu cererile noastre". Sfântul Efrem Sirul, *Despre preoţie,* trad. de Pr. Dtru Fecioru, Editura Sofia, Bucureşti 2004, p. 300-301.

puterea să ierte păcatele oamenilor. Din aceste relatări evanghelice şi patristice, el concluzionează, adresându-se ascultătorilor săi astfel: „Unul ce poate să iarte păcatele oamenilor cu adevărat, au (sau) Dumnezeu iaste, au (sau) putere dumnezeiască are în sine. Deci dară de o fac aceasta preoţii în toate zilele cu păcătoşii şi au atâta putere să iarte păcatele, precum cu toţii o credem, puteţ să ziceţ cum că aceşti mici nu sunt alţi dumnezei în lume?”.[1] Desigur, aici nu identifică pe preoţi cu Dumnezeu, ci se referă la lucrarea de iertare a păcatelor oamenilor, care este dumnezeiască.

Sfântul Antim nu întârzie să pătrundă în însăşi realitatea vieţii eclesiale, a comunităţii credincioşilor cărora le vorbea şi a preoţilor slujitori, pe care îi păstorea şi săvârşeau taina Sfintei Spovedanii, a iertării păcatelor, solicitându-le tuturor să conştientizeze importanţa actului sacerdotal şi responsabilitatea ce decurge din el. Ca urmare, se face o pledoarie a cinstirii preoţilor. Pentru care îi cheamă pe toţi cei mari, stăpâniile pământeşti şi cereşti, să vadă „acestui mic”, care este preotul şi puterea lui, pe care nimeni nu o are. „Vie acum, aici, împăraţii cei mari şi puternicii pământului, să vedem de au (şi ei) atâta putere… Vie îngerii raiului…, să vedem de le va ajunge până într-atâta puterea… Să ia împreună cu ei, într-ajutoriu toate cetele sfinţilor, să alerge mucenicii, să năvălească apostolii, să grăbească cuvioşii, drepţii, proorocii, patriarhii, să se pogoare împreună cu ei însăşi Precurata Stăpâna, Maica lui Dumnezeu, împărăteasa îngerilor şi a oamenilor, ce vă să pare? Socotiţi că va putea toată ceata aceasta cerească şi toţi sfinţii să dezlege din legătura păcatelor, ce-l trag în iad, sufletul acelui ce zăcea mai mort? (slăbănogul din Capernaum). De o va zice cineva aceasta (că va putea), acela nu crede drept aşezământurile sfintei noastre credinţe, nici iaste din turma lui Hristos”. „Iar să-l dezlege de păcate, cu puterea lor, nu pot niciunul din sfinţi…, pentru căci puterea a lega şi a dezlega nu o au fericiţii, în ceriu, ci o au preoţii, oamenii, pre pământ”.[2]

Şi tot mai intim se adresează ascultătorilor, ca să-l vadă pe cel ce vede lacrimile, suspinurile (omului), „blagoslovind cu mâna aceea ce nu primesc cei mari să o sărute cu evlavie, (dar) îl lasă să zică numai: te sloboz de toate păcatele tale… Şi îndată se mântuieşte sufletul acela din nevoia veşnicei munci, se dezleagă legăturile păcatelor, fug dracii…”.[3]

De la Taina Spovedaniei, trece la Sfânta Euharistie, în care prin puterea rugăciunii preotului, pâinea şi vinul se prefac în Trupul şi Sângele Domnului. „Şi aceasta nu o dată sau de două ori, ci peste tot anul, în toate zilele… Şi nu iaste aceasta o putere de carea să minunează şi îngerii?... Şi cu aceştea toate, ce cinste le face lumea?”. Tot el răspunde: „Au să zic mai clar, care obide (supărări, jigniri) n-au de la oameni, de la creştini şi de la fiii lor cei duhovniceşti?”[4] După care urmează îndemnurile ierarhului prin graiul Scripturii: „Din tot sufletul tău teme-te de Domnul şi pe toţi preoţii Lui cinsteşte-i” (Înţelepciunea lui Iisus Sirah, 7,30). Şi tot acesta zice: „Teme-te de Domnul şi cinsteşte pe preot” (v. 32). Iar în sprijinul pledoariei cinstirii preoţilor sunt tot Sfinţii Părinţi: „Pentru marele Antonie, scrie în viaţa lui dumnezeiescul Atanasie (al Alexandriei), cum că

1. Idem, *Învăţătură la 8 noiembrie, în ziua soborului Sfinţilor Îngeri,* ediţia citată, p. 234.
2. IBIDEM, p. 235-236.
3. IBIDEM, p. 236.
4. IBIDEM, p. 237.

măcar că era atâta de mare şi vestit întru bunătăţi, că să cutremura de el dracii şi hiarele pustiului i să supunea, iar când întâmpina vreun preot îş pleca genunchele înaintea lui şi nu să scula de la pământ până nu-i săruta întâi mâna şi să ia de la el blagoslovenie. Şi acum nu Antonii, nu sfinţii, ci oameni netrebnici şi păcătoşi, nu numai să primească să sărute mâna de preot, ci pornesc asupra lor cu atâta semeţie limbilor cele sloboade, de-i dojenesc, de-i înfruntează şi-i necinstesc".[1]

Şi după această apologie făcută Tainei Preoţiei, legată de Taina Sfintei Spovedanii şi a preoţilor, săvârşitorii ei, în partea finală a Cuvântului, Sfântul Antim răspunde reproşurilor venite din partea oamenilor, împotriva preoţilor, subliniind, precum oarecând Sfântul Ioan Gură de Aur, ideea că eficacitatea Tainelor săvârşite de preot nu poate fi condiţionată absolut deloc de vrednicia morală a preotului. „Adevărat, adaugă Sfântul Antim, că ei păcătuiesc", dar tot ei dau binecuvântări, ei sunt cei ce vă sfinţesc, cei ce vă nasc a doua oară. Ca în final să dea glas spuselor Sfântului Ioan Gură de Aur, din a Şaptesprezecea vorbă la Evanghelia lui Matei: „Cei ce ţin locul lui Hristos sunt preoţii şi cel ce cinsteşte pe preotul lui Hristos, pe Hristos cinsteşte; iar cel ce sudue pe preot, pe Însuşi Domnul nostru sudue şi necinsteşte; că Hristos pe preoţi au lăsat în locul lui ispravnici în biserica sa. Şi de vreme ce un boiar nu poate suferi să-i necinstească cineva pe ispravnicul său…, dară Hristos cum va putea suferi?"[2] Ca şi Sfântul Ioan Gură de Aur, Sfântul Antim vorbeşte aici, în calitatea sa de predicator al Bisericii noastre strămoşeşti, fiilor săi duhovniceşti despre preoţi ca ispravnici sau săvârşitori ai Sfintelor Taine. Şi în încheiere zice: „Iar iubitorii de Dumnezeu şi creştinii să se păzească de clevetirea cea preoţească, pentru ca să câştige blagoslovenia lui Sim şi a lui Iafet".[3]

6. Într-un alt *Cuvânt de învăţătură la Sfinţii şi întocmai cu apostolii împăraţi Constantin şi Elena*, Sfântul Antim se întemeiază pe relatările istoricului bisericesc Eusebiu de Cezareea, care i-a cunoscut direct viaţa şi i-a pus-o în scris. Sfântul Antim zice despre Constantin „că iaste mare", aşa „precum scrie Eusevie, că lumea l-au numit pre sfântul Constantin mare împărat, nu atâta pentru biruinţele mari ce au făcut la războaie, cât pentru marile faceri de bine ce au făcut supuşilor lui".[4] Şi mai adaugă că el „nu se bucura, până când vedea pre vreunul trist înaintea lui. Hrana şi îmbrăcămintea nu le aveau săracii de la alţii, fără numai de la el. Nenumărată era mulţimea săracilor care alergau la el să le ajute şi niciunul nu se întorcea deşert de dorita mângâiere. Iar nici pentru aceasta îi vom zice că iaste mare, că mă uit la prorocia ce zice David pentru Hristos la psalmul 71 (v. 11): „Şi să vor închina lui toţi împăraţii pământului, toate limbile vor sluji lui". Şi socotesc că această proorocie numai pre vremea marelui Constantin s-au împlinit… Lui i s-au supus toţi împăraţii pământului şi pentru că el era capul tuturor şi închinându-se el

1. IBIDEM*,* p. 237-238. Sfântul Antonie „nu se ruşina să-şi plece capul în faţa episcopilor şi preoţilor… Nu prin înălţime, nici prin mărime se deosebea de alţii, ci prin purtări şi prin curăţia sufletului". Sfântul Atanasie Cel Mare, *Viaţa Sfântului Antonie,* PSB 16, p. 231.
2. Ibidem, p. 240.
3. Ibidem, p. 241.
4. „Dintre toţi stăpânitorii care vor fi existat cândva şi al căror nume ne va fi ajuns la auz, numai pe acesta l-a făcut El (Hristos) aidoma unui măreţ luminător ceresc şi unui vestitor cu răsunător glas al neînşelătoarei credinţe. Numai lui i-a învederat Dumnezeu, prin mulţimea bunătăţilor cu care l-a înzestrat, chezăşia credinţei adevărate". Eusebiu De Cezareea, *Viaţa Sfântului Constantin cel Mare,* PSB 14, p. 65.

lui Hristos, prin mijlocul lui (datorită lui) toţi s-au închinat şi cu pilda lui au luat frumuseţea credinţei; şi pentru aceasta s-au numit mare”.[1]

7. Într-un alt *Cuvânt de învăţătură la duminica lăsatului sec de brânză* se arată că trebuie să postim, fiindcă a postit Însuşi Hristos Domnul, patruzeci de zile şi patruzeci de nopţi, „care post trebuiaşte să-l facem cu rugăciune. Că precum nu sunt dulci (gustoase) bucatele făr-de sare, aşa nici postul făr-de rugăciune”. Şi precizează sfântul ierarh că aceasta o zice Sfântul Vasile, în cartea lui cea dintâi, în al doilea cuvânt, unde el vorbind despre post,[2] spune că sunt în fiecare biserică îngeri ce scriu pe cei ce postesc. Pentru aceasta, „să căutăm şi noi să nu ne păgubim de scrierea îngerului, pentru puţinică dulceaţă a mâncării. Aşişderea şi Sfântul Grigorie zice la a doua carte, la începerea postului, cum că postul iaste pace de obşte al sufletului şi al trupului, traiu făr-de turburare, petrecanie cu bună tocmire, viaţă ce veseleşte pre Dumnezeu”.[3]

8. În *Cuvântul de învăţătură la Adormirea Maicii Domnului*, Sfântul Antim, ca în toate introducerile la panegerice, îşi exprimă nevrednicia în a face cunoscute măreţiile dumnezeieşti, zicând: „După putinţă vom zice celea ce ne va lumina prin rugăciunile ei (Născătoarea), lumina cea adevărată Hristos”.[4]

„Că a căutat spre smerenia roabei sale. Că, iată de acum mă vor ferici toate neamurile” (Luca 1,48). De la aceste rostiri ale Maicii Domnului înaintea Elisabetei, îşi începe cuvântul, dezvăluind atotputernicia lui Dumnezeu, care este în concordanţă cu voinţa Sa, că El poate câte le voieşte. „Drept aceea, de ar fi vrut (El), ar fi putut şi nefăcându-se om, cu alt mijloc să mântuiască pe om”. Dar dacă a vrut Întruparea, a vrut să-Şi arate patru însuşiri ale Sale: bunătatea, înţelepciunea, puterea şi dreptatea. Şi oprindu-se la cea de a treia însuşire, găseşte potrivit să îl citeze pe Sfântul Ioan Damaschin,[5] care zice: «Ce iaste mai mare decât a să face Dumnezeu om, ziditoriul să se facă zidire, făcătorul facere, Dumnezeul cel fără de materie să se facă om cu materie, cel nevăzut să se facă văzut, stăpânul să se facă rob şi Dumnezeul Cel înalt să se facă om smerit. Şi împreunând aceste două împotriviri (antinomii, n.n), să păzească a fieştecăreia firea neschimbată, să rămâie cel nezidit, nezidit, şi cel zidit, zidit şi cel nevăzut, nevăzut. Şi în scurte cuvinte, să rămâie dumnezeirea, dumnezeire şi omenirea, omenire şi nici firea

1. Sfântul Antim Ivireanul, *Cuvânt de învăţătură la Sfinţii şi întocmai cu apostolii împăraţi Constantin şi Elena*, ediţia citată, p. 156-157.
2. „Pentru cei ce postesc de bunăvoie, postul le e folositor tot timpul, pentru că demonii nu îndrăznesc să atace pe cel ce posteşte, iar îngerii, păzitorii vieţii noastre, stau cu plăcere lângă cei care-şi curăţesc sufletul cu post… Să nu rămână, deci, nimeni netrecut în catalogul celor ce postesc… În fiecare biserică îngerii înscriu pe cei ce postesc. Ia aminte, dar, ca nu cumva din pricina unei mici plăceri ce ţi-o dau bucatele, să suferi paguba de a nu fi înscris de înger”. Sfântul Vasile Cel Mare, *Omilia a II-a. Despre post,* PSB 17, p. 359.
3. Sfântul Antim Ivireanul, *Cuvânt de învăţătură la duminica lăsatului sec de brânză,* ediţia citată, p. 170.
4. Idem, *Cuvântul de învăţătură la Adormirea Maicii Domnului*, ediţia citată, p. 199.
5. „Domnul s-a îmbrăcat cu haina trupului şi arată în acelaşi timp bunătatea, înţelepciunea, dreptatea şi puterea lui Dumnezeu… Fiind Dumnezeu desăvârşit, se face om desăvârşit şi săvârşeşte cea mai mare noutate din toate noutăţile, singurul lucrare nou sub soare, prin care se arată puterea infinită a lui Dumnezeu. Căci ce poate fi mai mare decât ca Dumnezeu să se facă om?”. Sfântul Ioan Damaschin, *Dogmatica*, III, 1, trad. de Pr. Dtru Fecioru, Bucureşti 2005, p. 114-115.

dumnezeiască să se prefacă în firea omenirii, nici omenirea să se prefacă în firea dumnezeirii, care lucru iaste mai puternic şi mai minunat, să poată păzi fieştecare fire al săurile (însuşirile) ei cele fireşti şi după împreunare»".[1]

Iată dar dogma hristologică propovăduită credincioşilor români prin intermediul teologiei dogmatice a Sfântului Ioan Damaschin. Dogma Întrupării, frământată secole de-a rândul de Sfinţii Părinţi, este formulată de Sinoadele Ecumenice III, IV şi VI. Şi aici este marele merit al ierarhului nostru de a face cunoscută această dogmă, prin intermediul predicii, poporului capabil şi el să o recepteze şi să o înţeleagă pe cât posibil în profunzimea ei, dar şi graţie capacităţii de exprimare a ei în graiul românesc.

9. În *Cuvânt de învăţătură la Preobrajenie* (Schimbarea la Faţă), Sfântul Antim, întemeiat pe relatările Sfintei Evanghelii şi cele ale Sfântului Teofilact al Bulgariei, iar în final, pe dumnezeiescul Efrem, cum îl numeşte el, ne introduce în teologia Schimbării la Faţă, spunând că prin acest eveniment, „Domnul S-a arătat precum era mai înainte de veci, împodobit cu toate frumuseţile ceriului, luminat cu toată lumina dumnezeirii…". Iar „în chip de nor luminat, ce umbriia şi muntele şi pre apostoli, s-au arătat Duhul Sfânt, pentru ca să cunoască fieştecarele cum că se afla (aici) toată Sfânta Troiţă (Sfânta Treime) la acest lucru preaslăvit, părintele cel făr-de început cu adevărat cum că iaste de faţă, cu cuvintele ce au zis către apostoli: «Acesta iaste fiul mieu cel iubit, pre acesta ascultaţi» (Matei 17,5).[2]

Din bogăţia şi profunzimea teologiei Schimbării la Faţă, Sfântul Antim se opreşte doar la cuvintele Tatălui Ceresc, Revelatorul, adresate în acest moment Sfinţilor Apostoli, prezenţi aici: „Pe Acesta să-L ascultaţi" (Matei 17,5), adică, Sfinţii Apostoli „să fie ascultători, să aibă ascultare, să supuie voinţa lor supt voia acestuia, unuia singur născut, fiului său…".[3]

Căutând să înţeleagă el mai întâi spusele Tatălui ceresc şi prin el şi ascultătorii, de ce anume ascultarea trebuie să aibă prioritate, şi cercetând, după propria mărturie, Scriptura şi pe "dumnezeieştii dascăli" (Părinţi), Sfântul Antim arată că cine împlineşte porunca ascultării, "acela are împreună şi toate darurile şi toate bunătăţile, acela iaste întreg la minte, acela iaste răbdătoriu…, iaste lăcaşul tuturor bunătăţilor". Şi că acesta este adevărul, o dovedeşte dumnezeiasca Evanghelie, care zice că, "văzând Ioan Botezătorul pe Hristos mergând către dânsul…, a început a mărturisi înaintea tuturor: Iată mielul lui Dumnezeu, carele ridică păcatul lumii" (Ioan 1, 36); şi "la care cuvinte ale lui Ioan stau de să miră dascălii Bisericii (Sfinţii Părinţi)".[4] Şi se întreabă Sfântul Antim, pentru a afla adevărul: "Oare pentru ce fiind atâtea păcate în lume, care trebuia să se şteargă de Fiul lui Dumnezeu, n-au zis: Carele ridică păcatele lumii, ci păcatul". Şi "care este acel păcat al lumii ce vrea să-l piarză Hristos şi să lase cealialalte". Iar răspunsul îl dă Sfântul Antim prin dumnezeiescul Teofilact, care tâlcuind acest cuvânt al Evangheliei, zice că "păcatul lumii iaste neascultarea pe care au rădicat-o Domnul de la mijloc, făcându-se

1. Sfântul Antim Ivireanul, *Cuvântul de învăţătură la Adormirea Maicii Domnului*, ediţia citată, p. 198-199.
2. Idem, *Cuvânt de învăţătură la Preobrajenie,* p. 218; SFÂNTUL TEOFILACT ARHIEPISCOPUL BULGARIEI, *Tâlcuirea Sfintei Evanghelii de la Matei*, p. 297.
3. Ibidem, p. 219.
4. Ibidem.

pre sine ascultătoriu până la moarte".[1] "Au numit-o Ioan (neascultarea) păcatul lumii, ca şi când n-ar fi fost alt păcat mai mare în lume decât neascultarea. Şi a zis păcat, iar nu păcate, pentru căci numai întru aceia singură neascultare să cuprinde toate păcatele". După cum zice acelaşi Sfânt Teofilact, "adică neascultarea lumii", înlocuită cu ascultarea lui Hristos".[2]

Iar cuvintele Sfântului Teofilact, Sfântul Antim le pune de acord cu cele ale dumnezeiescului Efrem (Sirul), din Cuvântul său despre ascultare, care spune: "Ascultarea poate mai mult decât toate bunătăţile".[3] Iată dar o simfonie între spusele Sfintei Evanghelii şi Sfinţii Părinţi, simfonie pe care o stabileşte Sfântul Antim.

10.În *Cuvântul de învăţătură asupra omului mort*, care este un necrolog, Sfântul Antim porneşte de la cuvintele rostite de Mântuitorul la învierea fiicei lui Iair: "Nu plângeţi, n-a murit, ci doarme" (Luca 8, 52), pentru a sădi în sufletele ascultătorilor credinţa în înviere şi viaţa veşnică. Căci spusele Domnului sunt adevărate, sunt pururea vii şi mereu actuale. Iar moartea acestei copile, după cuvintele Domnului, este adormire, asemenea şi morţii doamnei repausate, pentru care rosteşte Sfântul Antim acest necrolog.

Prin vorbele predicatorului, repausata nu doreşte de la cei prezenţi plângeri şi tânguiri, fiindcă, "vrednice de plâns sunt limbile (neamurile păgâne), că n-au credinţă, jidovii, că n-au botez, ereticii, că sunt despărţiţi din braţele bisericii…". N-a murit, ci doarme cea de faţă, pentru că "s-a născut în baia sfântului botez, a supt laptele credinţei…, s-a întemeiat cu puterea cinstitelor taine…, era (fiind) îngrădită cu bunătăţi, cu faceri de bine, cu lucruri plăcute lui Dumnezeu". Şi nu numai, ci şi pentru că "aşa ne-o adeverează nemincinoasa gură a lui Hristos din Sfânta Evanghelie: "Cela ce crede întru Mine nu va muri în veci" (Ioan 11, 25)".[4]

Tot aici se aduce şi mărturia Sfântului Vasile cel Mare, din Cuvântul lui despre moarte, în care spune: "Moartea drepţilor iaste adormire". Şi iarăşi, în molitvele de la Rusalii, el zice: "Că nu iaste, Doamne, moarte robilor Tăi, când ieşim noi din trup şi venim la Tine, Dumnezeul nostru, ci mutare de la cele mai pline de întristare la cele mai bune şi mai vesele, şi odihnă şi bucurie" (din rugăciunea a 6-a de la Vecernia de luni după Rusalii).[5] Spre a fi şi mai convingător, iarăşi se adresează ascultătorilor: "Nu plângeţi, că n-au murit, ci doarme (Luca 8, 52), iar împreună cu mine zice şi cel cu rostul (cu gura) de aur Ioan: Să cuvine la moarte să ne bucurăm, iară să nu plângem. Şi pricina iaste, zice sfântul: De va fi tânăr, s-au mântuit curând din mijlocul relelor, iar de va fi bătrân, aceia ce i se părea mai dorită a fi, cu saţiu luându-l, s-au dus".[6]

1. Ibidem, p. 219-220; Sfântul Teofilact Arhiepiscopul Bulgariei, *Tâlcuirea Sfintei Evanghelii de la Ioan*, p. 71.
2. Ibidem, p. 220.
3. Ibidem, p. 221.
4. Idem, *Cuvântul de învăţătură asupra omului mort*, ediţia citată, p. 256.
5. „Aceasta este viaţa oamenilor: o mare neliniştită, o atmosferă schimbătoare, un vis nestatornic, un fluviu care aleargă năvalnic… Ia seama la viforul de pe mare, manevrează-ţi cu dibăcie barca ta". Sfântul Vasile Cel Mare, „Omilie pentru mângâierea unui bolnav", trad. de Pr. Prof. N. Petrescu, în rev. Mitropolia Olteniei, nr. 2/1991, p. 73.
6. Sfântul Antim Ivireanul, *Cuvântul de învăţătură asupra omului mort*, ediţia citată, p. 257-258; "Dacă crezi în înviere, nu lăcrima!... Ţi se pare totuşi încă greu de îndurat moartea fiului tău? Dar tocmai de aceea nu trebuie să boceşti… Dacă a murit drept, a ajuns în stăpânirea bună-

Garanţie având cuvintele Domnului şi teologia Sfinţilor Părinţi cu privire la viaţă şi la moarte, sfinţitul ierarh le pune îndată în faţă ascultătorilor imaginea corăbierului aflat pe mare: "Precum iaste mai norocit corăbierul acela, pre carele vântul cel tare îl aduce cu grabă la linişte (la liman), decât acela ce cu mare linişte, făr-de vânt, călătoreşte, aşa mai fericit iaste şi cela ce fără vreme de moarte grabnică se mută la liniştea dumnezeieştii fericiri".[1]

11.În *Cuvântul de învăţătură când se face parastas* (cuvânt care se poate socoti pareneză sau cuvânt ocazional, dar cu conţinut de necrolog), predicatorul are în vedere atitudinea pe care creştinii trebuie să o aibă faţă de cei repausaţi, arătând că rugăciunile şi actele de milostenie făcute pentru ei sunt plăcute lui Dumnezeu şi bine primite şi le sunt "de mare folos şi aduc multă dobândă şi mântuinţă sufletelor lor, precum adeverează Sfântul Dionisie Areopagitul la cuvântul ce face asupra morţii: "(Rugăciunile) ce să fac la sfintele jertăvnice sunt de folos nu numai celor vii, ci mai vârtos şi celor morţi".[2]

12.Într-un alt *Cuvânt de învăţătură la Duminica Floriilor*, Sfântul Antim îl citează pe Sfântul Vasile cel Mare, spunând că acesta vorbeşte despre îngerii "fieştecărei biserici care au câte o carte, întru carea, de la începutul postului scriu pe cei ce postesc, pentru ca să ştie cei ce nu-ş fac datoria".[3] Iar despre veşmintele pe care le aşterneau pe cale cei care-L întâmpinau pe Domnul la intrarea în Ierusalim, îl citează iarăşi pe Sfântul Teofilact, care zice că ele "închipuiesc trupul, că trupul iaste veşmânt sufletului. Drept aceia se cuvine să supuie neştine (oricine) trupul sufletului, să-l smerească cu posturi, cu ţineri şi cu strâmtorimi, pentru ca să se facă lăcaş Dumnezeului celui viu şi vas curat Fiului lui Dumnezeu". "Stâlpările cele de finic închipuiesc răbdarea, iar cele de măslin închipuiesc îndurarea… Aceste două bunătăţi să le arate creştinul mai mult decât celialalte, întru aceste sfinte zile şi cu aceştia să primească pe Mântuitorul lumii…".[4]

13.Într-un alt *Cuvânt de învăţătură asupra pocăinţei*, dezvăluindu-se foloasele pocăinţei adevărate, care schimbă firea şi viaţa, supune trupul cu posturile, cu ajunările, cu abţinerea de la mâncăruri şi desfătări, se arată că toate acestea sunt în concordanţă cu ceea ce spune Sfântul Vasile cel Mare despre post, despre care zice că "iaste stricăciune păcatului, înstrăinare patemilor, omorâre trupului, iar când slăbeşte cu postul omul cel din afară, atunci cel din lăuntru se întăreşte, atunci să face casă lui Dumnezeu şi vas curat darului celui dumnezeiesc".[5]

14.Iar într-un *Cuvânt rostit la prestevirea omului* (necrolog), îmbină învăţăturile sale despre moarte, cu cele ale Sfântului Grigorie Teologul, afirmând că "mare folos şi

tăţilor cereşti… A scăpat de valurile din lumea aceasta… Nu plânge, dar, pentru ceea ce ai să fii încununată". Sfântul Ioan Gură De Aur, *La Evanghelia de la Matei,* PSB 23, p. 388.

1. Ibidem, p. 258.

2. Idem, *Cuvântul de învăţătură când se face parastas,* ediţia citată, p. 260; Dionisie Areopagitul, *Despre ierarhia bisericească,* în vol. *Opere complete,* trad. de Pr. Prof. Dtru Stăniloae, Ed. Paideia, Bucureşti 1996, p. 118.

3. Idem, *Cuvânt de învăţătură la Duminica Floriilor,* ediţia citată, p. 271; Sfântul Vasile Cel Mare, *Omilia a II-a despre post,* PSB 17, p. 359.

4. Ibidem, p. 276-277; Sfântul Teofilact Arhiepiscopul Bulgariei, *Tâlcuirea Sfintei Evanghelii de la Luca*, p. 274.

5. Idem, *Cuvânt de învăţătură asupra pocăinţei,* ediţia citată, p. 286; Sfântul Vasile cel Mare, *Omilia a II-a despre post,* PSB 17, p. 360-365.

mare dar şi milostivnică vindecare s-au dat omului de la Dumnezeu, că să moară şi să se strice acest trup al păcatului şi să învieze la învierea cea de obşte alt trup, duhovnicesc, făr-de stricăciune şi făr-de moarte; că mare dobândă (câştig) să face omului moartea, după cum zice şi sfântul Grigorie Bogoslov (Teologul), că (moartea) să tae păcatul, pentru ca să nu rămâie răutatea nemoartă şi să face munca milostivire şi iubire de oameni".[1]

În concluzie, cum reiese din analiza *Didahiilor* Sfântului Antim, între el şi Sfinţii Părinţi există o apropiere de conţinut şi formă, graţie cunoaşterii şi studiului scrierilor lor. Introducerile predicilor Sfântul Antim sunt asemănătoare cu exordium-ul patristic, ce cuprinde acea captatio benevolentiae a ascultătorilor.

Parcurgând conţinutul *Didahiilor*, se poate spune că autorul lor cunoştea scrierile Sfinţilor Părinţi în limba greacă, la care avea acces. În felul acesta, pătrundea şi în teologia lor, pe care o lega de cele mai importante evenimente biblice. De aici pornind, folosea aceste cunoştinţe în interpretarea (tâlcuirea) pericopelor evanghelice duminicale şi ale altor sărbători, atunci când rostea predici în zilele respective. Iar în partea finală, urmau îndemnurile moralizatoare, care trebuiau să transpună în viaţa credincioşilor cunoştinţele şi convingerile sale teologice. În acest sens, dăm un exemplu de o relevanţă aparte.

Astfel, inspirându-se din Sfinţii Părinţi, îndeosebi din Sfântul Vasile cel Mare şi Sfântul Ioan Gură de Aur, îi ia ca pilde pe aceştia, care în momentul culminant al predicii, satisfăcuţi (fiind) de bogăţia şi frumuseţea învăţăturilor propovăduite, se adresează în încheiere ascultătorilor prezenţi în biserică, îndemnându-i să ducă la casele lor din merindele duhovniceşti primite aici (prin intermediul predicii) şi celor ce nu participaseră la slujbă, ca şi ei, odată cu bucatele gustoase ale unei mese bogate în zilele de praznic, să se împărtăşească din cuvântul lui Dumnezeu.[2] După acest model patristic, iată cum li se adresează în încheiere Sfântul Antim credincioşilor prezenţi la slujba praznicului Arătării Domnului (Botezul Domnului), în Cuvântul său de învăţătură : "Şi (acum) când ieşim de la Biserică, să nu ieşim deşerţi (goi), ci să facem cum face ariciul că, după ce merge la vie, întâi se satură el de struguri şi apoi scutură viţa, de cad broboanele (boabele) jos şi se tăvăleşte pre dânsele, de să înfig în ghimpii lui şi duce şi puilor. Aşa să ducem şi noi, fieştecine, pre la casele noastre, copiilor şi celor ce n-au mers la biserică, din cuvintele ce am auzit…, ca să-i hrănim şi pre dânşii cu hrana cea sufletească".[3] Este o replică dată de Sfântul Antim printr-o imagine rustică, autentică şi neaoş românească, în tonul ideii patristice misionare, care plăcea şi mergea la inima ascultătorilor. Este o replică persuasivă, cu efecte benefice, corespunzătoare locurilor şi oamenilor din aceste ţinuturi patriahale româneşti.

1. Idem, *Cuvânt rostit la prestevirea omului,* ediţia citată, p. 292.
2. „N-ar trebui ca, după ce plecăm de la biserică, să ne ocupăm cu lucruri care n-au nicio legătură cu biserica. Ci îndată ce ajungem acasă, să luăm Biblia, să chemăm în jurul nostru soţia şi copiii şi să le împărtăşim şi lor cele spuse la biserică" - Sfântul Ioan Gură De Aur, *La Evanghelia după Matei,* PSB 23, p. 66.
3. Sfântul Antim Ivireanul, *Cuvânt de învăţătură la Bogoiavlenie,* ediţia citată, p. 142.

CONTRIBUȚII ALE SFÂNTULUI IERARH ANTIM IVIREANUL LA DĂINUIREA NEAMULUI ROMÂNESC

Pr.lect.univ. dr. Gabriel Basa[1]

Keywords: *number, generation, printers, ruler, language, culture, value, support, defender, development, founder, hierarch, development, holy*

Abstract

Worthy of remembrance, of the way in which he knew to sacrifice most of his life, of promoting the national and cultural treasure, or of useful teachings of the orthodoxy and the diplomacy of time, but also through the special efforts to promote the language of this Gentile, Saint Hierarch Antim Ivirean appears through all that are succinctly shown as a founder of the Romanian language of worship and one of those people who have made special connections in the process of developing a cultural movement. His honoring and celebrating is naturally like the honors of the hermits and anti-Semites, many of whom lived life mourning, teaching us to cherish language and race, and became, as in this case, the living vineyards of saints from whose life I do not know much.

În istoria neamului românesc sunt consemnați oameni vrednici de pomenire și domnitori, care au avut alături ierarhi sau clerici luminaţi, iubitori de ţară, adevăraţi temerari, care au ostenit cu râvnă neobosită, în vremuri de alegere a luminii de întuneric, la dăinuirea neamului românesc. Prin promovarea tezaurului național și cultural sau a învățăturilor folositoare din tezaurului ortodoxiei și a diplomației timpului lor, dar și prin eforturi deosebite pentru promovarea limbii acestui neam, chiar în vremurile tulburi ale dominațiilor străine, aceștia au lucrat pentru păstrarea ființei naționale.

Între aceștia, în toamna anului 1688, ajungea pe tronul Țării Românești, *Constantin Brâncoveanu,*[2] cel care „cu daruri vrednice împodobit", a condus destinele Ţării Româneşti cu „adâncă pricepere şi înaltă priveghere, cu blândeţe şi răbdare", arătându-se un adevărat „al ei părinte". Fiind deci „om de carte", Brâncoveanu a preţuit şi a sprijinit mişcarea culturală românească, aducând alături oameni care au împlinit rosturi deosebite în procesul de dezvoltare a mișcări culturale. Între aceștia cunoaștem pe stolnicul Constantin Cantacuzino, cel care şi-a dat contribuţia la tălmăcirea şi imprimarea de cărţi în limba română „înţeleasă de toţi", fraţii Radu şi Şerban Greceanu şi cronicarul Radu Popescu, mitropolitul Antim Ivireanul, episcopii Mitrofan și Damaschin al Buzăului, care „au trudit şi migălit cărturăresc lucru în tiparniţele vremii" şi un „vlădică bătrân Teodosie", cu a cărui „blagoslovenie" s-au tipărit multe cărţi de atunci.[3]

Pentru a înțelege mai bine conștienta și complexa activitate desfășurată de Sfântul Ierarh Antim Ivireanul în special pentru păstrarea nealterată a valorilor ortodoxiei și limbii românești, limba „sfântă" a neamului din rândul căruia s-a născut domnitorul care a sprijinit, din punct de vedere financiar, această lucrare de apărare a dreptei credințe în

1. Lector la Universitatea "A. Vlaicu" din Arad, Facultatea de Teologie „I.V.Felea", .
2. Constantin Grecescu, *Istoria Țării Românești, de la octombrie 1688 până la martie 1717*, Ed. Ştiinţifică, București, 1959, pp. 3-8.
3. Dan Simonescu, *Pomenirea culturală a lui Constantin Vodă Brâncoveanul*, București, 1939, p.3.

fața pericolelor iminente reprezentate de legea turcească sau de propaganda catolică, este necesar a sublinia pe scurt cursul vieții acestuia.

Născut în satul Ude din Georgia sau Iviria, a fost luat de tânăr în robie de turci, dar a fost răscumpărat de patriarhul Dositei al Ierusalimului (1668-1707). A intrat în obştea monahală de la Sfântul Mormânt din Ierusalim, fiind călugărit cu numele Antim. Acolo a învăţat limbile greacă, arabă şi turcă, Ţara Sfântă fiind pe atunci sub dominaţie otomană. Prin anii 1680-1682 patriarhul Dositei 1-a adus la mănăstirea Cetăţuia de lângă Iaşi, care era închinată Patriarhiei Ierusalimului de către domnitorul Gheorghe Duca, unde a învăţat limbile română şi slavonă. Cu ajutorul financiar al domnitorului, patriarhul a pus bazele unei tipografii greceşti la mănăstirea Cetățuia, în care au apărut mai multe cărţi de apărare a Ortodoxiei în faţa prozelitismului catolic din Ţara Sfântă. Noua tipografie a fost pusă sub conducerea ieromonahului Mitrofan, fostul „ucenic" al mitropolitului Dosoftei al Moldovei. Acolo Antim a învăţat „meşteşugul tiparului" de la Mitrofan, devenind chiar conducătorul tipografiei greceşti de acolo şi se pare că un timp a fost egumen la Cetățuia. În anul 1682 Mitrofan era ales episcop la Huşi. Însă în anul 1686 a părăsit Moldova.

Mitrofan a plecat la București, devenind conducătorul „tipografiei domneşti" și coordonând lucrarea de editare a *Bibliei,* din 1688. După câțiva ani, 1690-1691, îl chema la Bucureşti și pe fostul său ucenic, de la mănăstirea Cetățuia, Antim. În 1691 Mitrofan era ales episcop la Buzău şi în această situaţie ieromonahului Antim i s-a încredinţat conducerea tipografiei domneşti din București.[1]

Acolo au văzut lumina tiparului, cu sprijinul sfântului domnitor Constantin Brâncoveanu, pentru început, două cărţi în limba greacă: ***Învățăturile l****ui Vasile Macedoneanul către fiul său Leon, în anul 1691* iar în anul următor, *Slujbele Cuvioasei Maicii Parascheva şi a Cuviosului Grigorie Decapolitul.* Dar în anul 1693 a apărut *Sfânta şi dumnezeiasca Evanghelie elinească și românească,* cu textul pe două coloane, grecesc şi românesc, „o realizare artistică de excepție, cu gravuri, frontispicii și vignete", iar în anul următor o *Psaltire românească.*[2]

Un nou centru tipografic, cu posibilităţi de imprimare în mai multe limbi, în mod special în vederea ajutorării creştinilor ortodocşi aflaţi sub dominaţie otomană, a funcționat la mănăstirea Snagov, unde ieromonahul Antim a fost numit egumen. Avea să aducă cu el o parte din utilajul tipografic de la Bucureşti. Într-un interval de cinci ani au fost tipărite 15 cărţi: una slavo-română, *Rânduiala Slujbei Sfinţilor Constantin şi Elena, în* 1696, una slavonă, *Gramatica* lui Meletie Smotriţki, în 1697, una greco-arabă, *Liturghierul* din 1701, 5 româneşti și 7 greceşti. Între cele cinci cărţi româneşti de la Snagov, trei au fost lucrate de însuși Antim: *Sfânta şi dumnezeiasca Evanghelie* (1697), *Acatistul Născătoarei de Dumnezeu* (1698) și o lucrare polemică a ieromonahului Maxim Peloponezianul, tipărită sub titlul *Carte sau lumină, cu drepte dovediri din dogmele Bisericii*

1. Pr. acad. Mircea Păcurariu, *Tiparul în Biserica Ortodoxă Română*, Ed. Andreiană, Sibiu, 2016, p.92. Conform unei scrisori adresată de patriarhul Hrisant Notaras, în anul 1709, lui Ianache Văcărescu. Antim Ivireanul, *Scrisori*, ediție îngijită de Mihail Stanciu și Gabriel Strempel, Ed. Basilica, București, 2014, 191 p.
2. Pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, *Cultura în teologia românească*, Ed. Basilica, București, 2011, p. 133.

Răsăritului asupra dejghinării papistaşilor... „acum tipărită pre limba rumănească cu porunca şi cu toată cheltuiala...” lui Constantin Brâncoveanu (1699).[1] La acestea se adaugă alte două lucrări în limba română, cu un cuprins moralizator, lucrate de un ucenic al său, Gheorghe Radovici.

Din anul 1701 până în anul 1705 activitatea tipografică a Sfântului Ierarh Antim Ivireanul, s-a desfășurat la Bucureşti. În acest interval de timp, a tipărit 15 cărţi, dintre care: două în română, *Noul Testament*, având la bază textul ediţiei de la Alba Iulia din 1648 şi *Acatistul Maicii Domnului*, una slavo-română, *Ceaslovul* din 1703, cu rugăciunile în slavonă, iar îndrumările de tipic în română, una greco-arabă, un *Ceaslov,* în 1702 şi 11 greceşti.[2] Între lucrările tipărite în limba greacă socotim absolut necesar a aminti lucrarea în care erau analizate învățături esențiale ale credinței, intitulată: *Învăţătura dogmatică a prea sfintei Biserici răsăritene şi universale,* cuprinzând mai ales trei probleme: (a) când se prefac sfintele în Trupul şi Sângele lui Hristos; (b) că Născătoarea de Dumnezeu a fost supusă păcatului strămoşesc; (c) că părticelele nu se prefac în Trupul şi Sângele lui Hristos... .[3]

La 16 martie 1705 avea loc alegerea ieromonahului Antim în scaunul episcopal de la Râmnic, unde a păstorit până în anul 1708. Pentru a reuși să își continue munca de apărare a dreptei credințe, în care era implicat trup și suflet, a înființat și în acest oraş, o tipografie, se pare folosind o parte din utilajul românesc şi grecesc folosit la Snagov. În această demnitate, de ierarh al Bisericii, a tipărit 9 cărţi, dintre care trei greceşti, trei slavo-române şi trei româneşti. Meşter tipograf era fostul său ucenic de la Snagov, Mihail Ştefan (Ştvanovici), care de altfel îl numea pe Antim „cinstitul mieu părinte şi înduratul dascăl”.[4]

Ca o dovadă asupra acestei preocupări principale a Sfântului Ierarh Antim Ivireanul menţionăm, între cărţile greceşti, lucrarea teologică-polemică, tipărită cu îndemnul şi cheltuiala patriarhului Dositei al Ierusalimului, intitulată *Tomul bucuriei* (1705). Era un volum masiv, cu aproape 800 de pagini, care cuprindea, de fapt, cinci lucrări cu caracter dogmatico-polemic împotriva catolicilor.[5]

Este evident faptul că numărul cărţilor în limba română era în creștere continuă, în raport cu cele publicate în alte limbi. Conştient de rolul pe care îl avea, de a face cunoscut conținutul dreptei credințe în limba neamului românesc pe care îl îndruma, Antim Ivireanul, din noua sa poziţie de ierarh „român”, a început imprimarea unei noi serii de cărţi de slujbă, în limba română. Aceasta și datorită faptului că imprimarea cărţilor de cult în două limbi, slavonă şi română, necunoscută în alte ţări ortodoxe, apărută ca o necesitate practică dar care se continua de o jumătate de secol, era pe punctul de a fi compromisă, datorită influenţei crescânde a culturii greceşti. În vederea

1. Pr. acad. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române,* vol. II, ediția a III-a, Ed. Trinitas, Iași, 2006, pp. 122-123; Pr. acad. Mircea Păcurariu, *Tiparul în Biserica Ortodoxă Română*, Ed. Andreiană, Sibiu, 2016, pp. 93– 94.
2. M. Păcurariu, *Istoria Bisericii*, p. 124.
3. M. Păcurariu, *Tiparul*, p. 94.
4. M. Păcurariu, *Tiparul*, p. 97. Aurelian Sacerdoțeanu, „Tipografia Episcopiei Râmnicului (1705 – 1708)” în *Mitropolia Olteniei* an XII (1960), nr. 3-4, pp. 325-330.
5. M. Păcurariu, *Istoria Bisericii*, p. 124.

argumentării editării cărților în limba neamului sunt de menționat însemnările privind dreptul tuturor popoarelor ortodoxe de a auzi slujba bisericească în limba lor, în concordanță cu cuvintele Sfântului Apostol Pavel: „întrebăciunea 35: «Iaste cu putinţă a sluji Sfânta Liturghie sirienii, armenii şi alte limbi [popoare, n.n.] pravoslavnice pre limba lor, sau să se nevoiască să slujască pre limba elinească?» Răspuns: «Marele apostol Pavel scriind către Romani la cap. 3, stih. 29, zice: *Au numai jidovilor iaste Dumnezeu şi nu şi al limbilor? Ba şi al limbilor*! Deci carii sunt pravoslavnici în toate, de nu vor şti limba elinească, să slujească în limba lor, având tălmăcite sfintele rugăciuni asemenea celor elineşti»".[1]

Într-un astfel de context, în anul 1706 s-a tipărit o carte foarte interesantă, intitulată *Evhologhion adecă Molitvelnic,* cu 454 de pagini. De fapt, erau două volume distincte: primul volum era un *Liturghier,* iar al doilea *Molitvelnicul* propriu-zis, caz neîntâlnit în istoria vechilor tipărituri româneşti. Trebuie notat şi faptul că aceasta *era prima ediţie românească a Liturghierului în Muntenia.* În anii din urmă s-a dovedit că la editarea acestuia s-a folosit de ediţia transilvăneană a *Liturghierului*, a protopopului Ioan Zoba din Vinţ, din 1687.[2] Acest *Liturghier-Molitfelnic* a fost tipărit de Mihail Iştvanovici, ipodiaconul tipograf, care semna şi prefaţa, închinată „prea cinstitului și iubitorului de Dumnezeu, al mieu stăpân". Revizuirea textelor vechilor traduceri ale Liturghierului (Coresi, Dosoftei, Ioan Zoba sau a unor manuscrise) a fost făcută de însuşi Antim Ivireanul. Era cea mai bună versiune românească a Liturghierului, care va sta la baza tuturor ediţiilor următoare, până astăzi. *Molitvelnicul* reprezintă, de asemenea, *prima ediţie românească în Muntenia,* fiind tradus de Antim după ediţia grecească tipărită la Veneţia**,** în 1691, de Nicolae Glykis.[3]

La moartea bătrânului mitropolit Teodosie (27 ianuarie 1708), Antim a fost chemat să-i ia locul iar grija sa de căpetenie s-a dovedit din nou aceea de a înfiinţa o tipografie. S-au tipărit până în 1715 un număr de 18 cărţi, una slavo-română, una slavo-româno-greacă şi 11 în română. Liturghierul şi Evhologhionul erau reeditate (ca şi Psaltirea, de altfel), iar Octoihul, Catavasierul şi Ceaslovul erau tipărite pentru prima oară în română. Meşter tipograf pentru tipăriturile româneşti era acum celălalt ucenic al ierarhului cărturar, Gheorghe Radovici. Cărţile greceşti tipărite la Târgovişte erau variate.[4]

În anul 1715, Sfântul Ierarh Antim Ivireanul a mutat tipografia de la Târgovişte la Bucureşti, unde, la fel ca în noua tipografie pe care o înfiinţase în mănăstirea „Tuturor Sfinţilor", ctitoria sa, au apărut câteva cărți în limba greacă. Se constată faptul că numărul cărților în limba română era într-o continuă creștere, pe lângă cărțile de cult tipărind și o serie de învățături absolut necesare preoților în viața cotidiană. Cu acestea șirul cărților tipărite de Sfântul Ierarh Antim Ivireanul încetează, ajungând, așa cum se

1. M. Păcurariu, *Tiparul*, p. 99.
2. M. Păcurariu, *Tiparul*, p. 99; Dumitru Vanca, „Un Liturghier românesc mai puțin cunoscut, Bâlgrad, 1687", în *Altarul Reîntregirii*, an. 13 (2008), pp. 233-268. A se vedea și ediția critică a cărții *Randuiala diaconstvelor. Liturghia romanilor ardeleni in sec. al XVII-lea,* editată de Dumitru Vanca, la Ed. Reîntregirea, Alba Iulia, 2009, 186 p.
3. M. Păcurariu, *Istoria Bisericii*, p. 125.
4. M. Păcurariu, *Tiparul*, p. 100.

știe la impresionantul număr de 63 de cărți din care 39 lucrate chiar de el.[1]

Lucrarea împlinită prin cele amintite anterior este incompletă, chiar dacă trecem în revistă rolul desăvârşit împlinit de călugărul tipograf. Ajuns episcop şi ulterior mitropolit, Antim Ivireanul, ***prin munca sa a contribuit definitiv la introducerea limbii române în cult,*** fără a aminti de ***rostul împlinit de „ucenicii" pe care i-a*** format în perioada cât a stat la Snagov (1696-1701), ***la realizarea unității de limbă și simțire între românii din toate cele trei țări românești.***

Afirmaţia este susţinută de activitatea pe care aceştia au desfăşurat-o. Un rol deosebit l-a avut Mihail Iştfanovici (Ştefan), originar din Transilvania, dar „ucenic" al Sfântului Ierarh Antim Ivireanul, cel care era prezent în cetatea Bălgradului (Alba Iulia) pentru a împlini misiunea pe care o primise chiar „de la prealuminatul şi înălţatul biruitoriei al toatei Ungrovlahiei Io Constantin Brâncoveanul Basarabiei Voievod". Acesta „carele nu cu puţin s-a arătat (şi pururea arată) luminătoriu credinţei pravoslovnice, întărind-o cu Dumnezeieştile cărţi, în tot chipul tipărindu-le", era considerat „patronaşu adevărat al Sfintei Mitropolii de aici din Ardeal şi tuturor celor ce năzuiesc scept al Mării Sale Milă". Prin urmare „nice Sfinţii tale (arhiepiscopul Atanasie) nu ţi-au trecut cererea, ci după pofta Sfinţii tale şi a cinstitului săbor neîntâmplându-se de astă dată (o firea) neamului nostru Românesc aici în Ardeal meşter pentru lucru tipografiei, Măria sa s-au milostivit pentru dragostea Sfintei Biserici a mă trimite pre slujba Sfinţiei tale şi a sfântului săbor, ca ce ar fi de lipsă sfintelor Biserici, prin putinţă să se îndestulească".[2]

Prefaţa *Chiriacodromionului*, tipărit la Alba Iulia în anul 1699, vorbeşte aşadar de la sine despre raporturile existente între Biserica ortodoxă din Ţara Românească şi cea din Transilvania, al cărei întâistătător a fost hirotonit tot la Bucureşti, unde i s-a dat să semneze în momentul hirotoniei un jurământ, alcătuit de patriarhul Dositei al Ierusalimului şi mitropolitul Teodosie, că va păstra dreapta credinţă. De altfel, la plecare domnitorul Constantin Brâncoveanu îi făcuse numeroase daruri, veşminte şi cărţi, iar la 25 mai 1698 îi reînnoia ajutorul de 6000 de aspri pe care Mitropolia îl avea, ştiind „că se învăluieşte ca o corabie în mijlocul valurilor mării, fiind întră multă feluri de eretici necredincioşi şi să năpăstuieşte de dânşii în multe feliuri".[3] Ca o evidenţă ne apare faptul că încă la 1699, când începuseră a se crea tot felul de istorii despre trecerea românilor transilvăneni la uniaţie, Athanasie nu se îndepărtase încă de domnitorul Ţării Româneşti, având o atitudine echilibrată, bazată pe vechile legături dintre Mitropolia Transilvaniei şi cea a Ungrovlahiei. Iar o nouă confirmare a celor notate în această prefaţă a *Chiriacodromionului* din 1699, prin care se vădea rostul împlinit al Bisericii şi neamului, este dată de hrisovul din 15 iunie 1700, prin care i se dăruia Mitropoliei Transilvaniei, pe lângă cei 6000 de aspri, şi moşia Merişani.[4]

Condiţiile în care se tipărise această carte nu erau deloc uşoare şi, prin urmare, alegerea tipăririi acestei lucrări nu era de loc întâmplătoare, ştiind că prin editarea ei se pune în circulaţie o carte prin care limba folosită (română) ajungea să fie cunoscută şi

1. M. Păcurariu, *Istoria Bisericii*, p. 127.
2. I. Lupaş, „«Cartea românească de învăţătură de la 1643» retipărită într-o ediţie transilvană la Alba Iulia în 1699" în *Mitropolia Moldovei şi Sucevei*, nr. 10-12/1957, p. 795.
3. M. Păcurariu, *Istoria Bisericii*, p. 256.
4. I. Lupaş, „Cartea românească", p. 796.

înţeleasă de toţi, iar învăţăturile dreptei credinţe, tâlcuite tuturor. În plus, pentru a argumenta învăţăturile cazaniilor pe temeiul Sfintelor Scripturi, în cuvântul către cititori de la Sfârşitul Chiriacodronomionului, mărturiseşte că a completat citările din Sfânta Scriptură cu „capete şi stihuri", lucru pe a cărui importanţă meşterul însuşi o înţelegea, atât pentru cel care propune, cât şi pentru cel care ascultă.[5]

În privinţa textului se remarcă faptul prin care însuşi Mihail Ştefan sublinia că „nu a reprodus predicile întocmai cum le-a aflat în izvodul cel vechi", respectiv Cazania lui Varlam, ci pe alocuri a intervenit şi a schimbat „au faţa cuvântului au a vremii", a mai „scăzut, a mai „adaos"... dar „nu pentru a face vreo strămutare împotriva Sfintei Scripturi" sau „în rânduiala dogmelor" şi nici pentru a se arăta „mai iscusiţi în ştiinţă decât cei dintâi".

Cert este că prin această muncă de traducător s-a realizat în procesul de formare a limbii noastre literare, un mare pas înainte, aşa cum de altfel a fost şi intenţia domnului care i-a încredinţat lucrarea, și deopotrivă a ieromonahului, de atunci, care l-a format, Antim Ivireanul.[6]

Aria de răspândire a *Chiriacodromionului* şi a celorlate lucrări tipărite cu sprijinul domnitorului era însă dincolo de graniţele impuse de autorităţi, iar acestea întreţineau climatul cultural în care se găseau toate coordonatele specificului naţional, încât se poate afirma că prin apariţia lor acestea au constituit fermentul unei comuniuni româneşti de netăgăduit.

Apare evidentă constatarea că Sfântul Ierarh Antim Ivireanul a slujit neamul românesc, în primul rând prin lucrarea de tipograf , făcând cunoscute în limba neamului atât conținutul sfintelor slujbe, cât și conținutul învățăturilor morale și firești, necesare oamenilor de rând, preoților și chiar celor ce se aflau la cârma acestuia.

Predicile sale îl arată ca pe un om de o cultură deosebită și subliniază adeseori realitățile vieții și nevoile și aspirațiile poporului român. Conținutul *Didahiilor* sale subliniază faptul că era un bun cunoscător al problemelor reale ale neamului și sprijinitor al poporului, îmbărbătându-i pe toți păstoriții săi și încredințându-i că le era „mângâiere la scârbele robiei celei vavilonești a lumi acesteia" și era pregătit ca „dimpreună să pătimesc cu dumneavoastră la toate câte va aduce ciasul și vremea". În fapt, în însăși cuvântarea de de la înscăunarea sa ca mitropolit, Sfântul Ierarh Antim Ivireanul, sublinia că „suntem încungiurați și îngrădiți între hotarele celor striini de fel și împresurați de atâtea nevoi și scârbe ce vin totdeauna neîncetat de la cei ce stăpânesc pământul acesta ...".

Realismul și spiritul său de susținător al oamenilor simplii, care constituiau ființial neamul românesc, este evidențiat și de faptul că a condamnat cu fermitate jafurile și tratamentul inuman la care acesta era supus. Criticând deopotrivă luxul de la curțile boierești ca și păcatele altor categorii sociale.[7]

Mai mult decât atât, chiar prin testamentul său prevedea ca din veniturile mănăstirii „Toți Sfinții" din București, să se realizeze o frumoasă operă de asistență socială, de întrajutorare a tuturor celor aflați în suferință din neamul său și a copiilor lipsiți, care ar

5. Eva Mârza, *Tipografia de la Alba Iulia 1577-1702*, Ed. Imago, Sibiu, 1998, p. 99.
6. I. Lupaş, „Cartea românească", p. 796.
7. M. Păcurariu, *Istoria Bisericii*, p. 131.

vrea să urmeze școala.[1]

Lucrarea împlinită a Sfântului Ierarh Antim Ivireanul, fie și numai prin tipărirea cărţilor biblice *(Noul Testament* de la Bălgrad din 1648, *Biblia* de la Bucureşti din 1688), a cărţilor de învăţătură *(Cazaniile* de la Govora-Dealu, din 1642-1644, Iaşi, 1643, Bălgrad, din 1699, *Vieţile Sfinţilor* de la Iaşi din 1682-1686), *Mărturisirea Ortodoxă* a mitropolitului Petru Movilă al Kievului (Buzău, 1691), prin traducerea și editarea primelor cărţi de slujbă în româneşte, în toate cele trei ţări româneşti, sau a primelor traduceri din operele Sfinţilor Părinţi, prin întocmirea primelor **lucrări teologice originale,** constituie o evidentă mărturie asupra direcțiilor multiple prin care acesta, împreună cu domnitorul srijinitor al unui adevărat program de regenerare a neamului său, a desfășurat-o necontenit în vederea apărării ființei naționale și spirituale a neamului românesc.

Sublinierea și faptului că lucrările tipărite erau destinate pentru românii „de pretutindeni" şi circulau în toate teritoriile locuite de ei, vine să dovedească în mod grăitor acest lucru.

1. M. Păcurariu, *Istoria Bisericii*, p. 132.

PARTICULARITĂȚI ALE LITURGHIERULUI DIN 1713 A SFÂNTULUI MITROPOLIT ANTIM IVIREANUL VIS A VIS DE EDIȚIILE ACTUALE ALE ACESTEI CĂRȚI DE CULT

Pr. Conf. Univ. Dr. Lucian Farcaşiu[1]

Keywords: *features, Hieratikon, Metropolitan Antim the Iberian, opposite, edition, present*

Résumé

Saint Metropolitan Antim the Iberian's Hieratikon from 1713, the third in the Romanian language, includes some features opposite to the present editions of the Hieratikon. Throughout this study, following the content of St. Antim's Hieratikon, we will analyze its most significant features, trying a brief theological evaluation too, able to explain their purpose and place in this worship book.

Mitropolitul Antim Ivireanul încununează opera de traducere a cărţilor de cult în limba română, începută de diaconul Coresi și Mitropolitul Dosoftei. Astfel, ***Liturghierul tipărit al Sfântului Mitropolit Antim Ivireanul din 1713*** este al treilea Liturghier tipărit în limba română, în tipografia de la Târgovişte.

I. Descrierea ediției Liturghierului Mitropolitului Antim Ivireanul din 1713.

Liturghierul Mitropolitului Antim din 1713 apare sub următorul titlu complet Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii a celor dintru sfinți Părinților noștri: a lui Ioan Zlatoust, a lui Vasilie cel Mare și a Prejdăsăștenii, acum întâi tipărite. Întru al 25 de ani, a înălțatei domnii a preluminatului oblăduitoriu a toată Țara Rumânească, Ioann Constandin B(râncoveanu): Basarab Voievod, cu toată cheltuiala Preasfințitului Mitropolit al Ungrovlahiei, Chir Antim Ivireanul. În sfânta Mitropolie a Târgoviștii. La anul de la Hristos, 1713 (De Gheorghie Radovici).

Formatul Liturghierului Sfântului Mitropolit Antim este de 20,5 x 15 cm. Copertele sunt din carton îmbrăcat în piele pe exterior, cu încheietori foarte fine şi trei legături la cotor. Grosimea cotorului este de 2,5 cm. Se remarcă încrustaţiile, ornamentale florale şi geometrice în pielea celor două coperte. Astfel, pe coperta din față este imprimat un chenar cu motive botanice în interiorul căreia este încadrată o pecete, datată 1724, iar pe coperta din spate, motive botanice îmbinate cu linii triple, în diverse forme geometrice.

Lucrarea are 220 de pagini, iar calitatea hârtiei este medie, fără filigran. În interior se remarcă tiparul cu roşu şi negru; culoarea roşie este folosită la titluri, letrine şi indicaţiile tipiconale. Ilustraţia iconografică şi ornamentală, destul de săracă (schema Proscomidiei - p. 62, icoana Sfântului Ioan Gură de Aur - p. 72, icoana Sfântului Vasilie cel Mare - p. 126, icoana Sfântului Grigorie Dialogul - p. 186) este preluată de la tipărituri mai vechi, fiind datată (1699) şi semnată „Ioanikie".

Foaia de titlu conține, de asemenea, un chenar cu flori de compoziție tipografică,

1. Conferențiar la Universitatea din Arad, Facultatea de Teologie Ortodoxă „Ilarion V. Felea".

care încadrează titlul, tipărit în două culori (roșu și negru) și un frontispiciu cu motive botanice. Pe verso, stema Țării Românești, alături de inițialele domnitorului Constantin Basarab și versurile la stemă sunt și acestea încadrate într-un chenar mai simplu. Versurile la stemă sunt în număr de șase – două deasupra: Asupra peceții stihuri politece,/ a Țării Rumânești cu bună ferice. (II) și patru în partea de jos a stemei: Acest semn al crucii ce corbul ivește,/ Domnului Constantin Hristos îl gătește/ Să-i fie spre pază cu bunăvoire/ Și să-l îndelunge întru stăpânire (II).[1]

Trebuie subliniat faptul că, „prin acurateţea limbii, prin frumuseţea tipăriturii şi prin ţinuta livrescă, această ediţie este una dintre cele mai reuşite, din tot şirul Liturghierelor româneşti, model şi sursă pentru alte ediţii".[2] De aceea Nicolae Iorga numea această ediție a Liturghierului „cartea de revoluție.[3]

II. ***Particularități ale Liturghierului din 1713, vis a vis de edițiile actuale ale acestei cărți de cult***

Liturghierul Sfântului Mitropolit Antim Ivireanul din 1713 începe cu o *Pinaxă, adecă însemnare De ceale ce să află întraceastă carte.* Este un cuprins al lucrării, cu indicarea paginilor pentru fiecare capitol.

Această ediție a Liturghierului antimian, cea de-a treia în limba română, cuprinde și unele particularități vis a vis de edițiile actuale ale Liturghierului. În continuare, urmând cuprinsul lui, vom analiza cele mai semnificative particularități ale acestuia, încercând și o sumară evaluare teologică a lor, în măsură să lămurească, fie și în parte, asupra rostului și locului lor în cadrul acestei cărți de cult.

1. O primă particularitate a acestui Liturghier este *Rânduiala diaconiei, adică cum slujaşte diaconul cu preotul la Vecernia cea Mare, aşezată chiar la începutul acestei cărți de cult.* În această rânduială schematică a Vecerniei sunt puse în discuție situațiile în care Vecernia este cu sau fară „Bdenie" (priveghere) indicându-se care este implicarea diaconului în ambele cazuri. De exemplu, acesta se îmbracă în stihar şi orar*, numai atunci când vrea ca să slujească, respectiv la Vecernia și Utrenia Duminicilor, a Praznicelor Împărătești ale Mântuitorului și ale Maicii Domnului, la Vecerniile și Deniile din vremea Sfântului și Marelui Post al Paștilor. La restul Vecerniilor și Utreniilor, potrivit Liturghierului din 1713, diaconul nu slujește: „Cade-să a ști că diaconul nu se îmbracă niciodonioară la vecernie și la utrane, fără numai sâmbăta seara și duminecă peste tot anul. Aşişderea la vecerniile și la utraniile prazdnicilor Domnești și ale Precistei. Și încăși să îmbrace și la vecerniile și Prejdesăștenііle Sfântului și Marelui Post și la Praznicul Blagovești eniei și la bdeniia Sfintelor Patimi și, mai ales, la toate vecerniile ce să face văhod. Aşişderea și la utraniile la care să cântă slavosloviia cea mare și la toate*

1. Descrierea ediției Liturghierului lui Antim Ivireanul am făcut-o urmând prezentarea acestuia din lucrarea Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii, Târgoviște, 1713,* Ed. Basilica, București, 2015, p. 41-43 și Pr. Dr. Lucian Petroaia, *Liturghierul, tezaur de cultură și spiritualitate ortodoxă*, Ed. Arhiepiscopiei Dunării de Jos, Galați, 2014, p. 59. Aceste două lucrări redau conținutul ediției Liturghierului antimian din 1713, păstrat în Biblioteca Academiei Române din București, la cota CRV 164, precum și exemplarul din Biblioteca Mănăstirii Neamț, exemplarul cu nr. 456.

2. Pr. Dr. Lucian Petroaia, *Liturghierul, tezaur...,* p. 60.

3. **Nicolae Iorga,** *Istoria Bisericii Românești, Ed. Ministerului de Culte***,** *ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, 1928, retipărită prin fotocopiere la Ed. Gramar, București, 1995, vol. II***, p. 108.**

Liturghiile preste tot anul, când va vrea să slujească”.[1] *Este foarte interesantă această observație tipiconală, referitoare la slujirea diaconului în cadrul rânduielii Vecerniei doar la Praznicele Împărătești ale Mântuitorului și ale Maicii Domnului, la sfinții cu polieleu și în timpul Postului celui Mare. În rânduiala actuală a Liturghierului, slujirea diaconului nu este exclusă nici la Vecerniile din zilele de rând. Nu cunoaștem rațiunea pentru care Sfântul Mitropolit Antim face aceste indicații tipiconale, restrângând slujirea diaconului la Vecernie doar la anumite zile speciale.*

2. Îmbrăcarea diaconului pentru slujba Vecerniei are loc la începutul acesteia, „iară de nu să va fi îmbrăcat diaconul la începutul Vecerniei, să îmbracă la slava cathismei cei de pre urmă, de iaste a să zice cathismă. Iară de nu iaste catismă, se îmbracă când ceteşte psalmul”.[2] Toate aceste detalii tipiconale nu apar în textul Liturghierelor noi, în acestea nefiind precizat momentul în care se îmbracă diaconul, decât în cazul slujbelor cu priveghere, când este specificat că și diaconul se îmbracă în același timp cu preotul, înaintea cădirii de la începutul slujbei propriu-zise a privegherii.[3] Cu toate acestea, observațiile tipiconale ale Liturghierului antimian ni se par binevenite și justificate.

3. O altă particularitate o reprezintă lămuririle pe care le aduce Liturghierul antimian în ceea ce privește deschiderea uşilor împărăteşti. Astfel, textul Liturghierului arată că la Slujba Privegerii, după cădirea mare și binecuvântarea „Mărire sfintei și cei de o ființă”, pe care preotul o dă din fața Sfintei Mese, în timp ce la strană se citește „Veniți să ne închinăm...” de 3 ori și începutul psalmului 103 „preotul, închizând dverile, stă înlăuntrul sfântului oltariu, iar când să zice: «Desfăcându-ți Tu mâna, toate se vor umplea de bunătate», iase preotul dimpreună cu canonarhul și fac o metanie înaintea dverilor celor mari și să duce preotul la locul său, iară canonarhul zice stihurile psalmului în mijlocul beserecii; iară când cântă: „Toate întru înțelepciune le-ai făcut”, merge preotul și zice molitvele vecerniei înaintea dverii cei mari cu capul gol ... Într-acesta chip iaste când să face bdenie. Iară de nu iaste bdenie, nu să fac niciunele de acestea ce s-au zis, nici metanii fac, nici cădește preotul mai întâi, nici să deșchide dvera cea mare, ci numai stând înaintea dverii cei mari cu epitrahilul, zice: „Blagoslovit e Dumnezeul nostru, totdeauna...” și cetesc „Veniți să ne închinăm...”, 3 și psalmul „Binecuvintează, suflete al mieu, pre Domnul...” și preotul cetește molitvele vecerniei cu bună socoteală”.[4] Este foarte interesantă această particularitate a Liturghierului antimian din 1713, care prevede că în cazul în care Vecernia se săvârșește fără preiveghere, preotul să nu dea binecuvântarea mică din Altar, ci din fața dverei, adică de pe solee, iar dvera să rămână închisă. Această prevedere tipiconală este în contradicție cu rânduiala Vecerniei din Liturghierul actual, care prevede că preotul „deschizând dvera Uşilor Împărătești și stând în fața Sfintei Mese, cu culionul pe cap și cu epitrahilul pe grumaz dă binecuvântarea mică a Vecerniei”.[5] Această observație tipiconală a Liturghierului antimian nu este justificată nici teologic întrucât binecuvântarea cea mare din fața Sfintei Mese a Altarului are tocmai semnificația ședерii celor dintâi oameni în Rai, pentru puțină vreme, pentru ca după

1. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 332.
2. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 333.
3. *Liturghier,* Ed. Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2012, p. 17.
4. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 333.
5. *Liturghier,* ediția 2012, p. 34.

aceea să fie izgoniți din el, fapt simbolizat de ieșirea preotului pe solee pentru a rosti cele șapte rugăciuni ale Vecerniei.[1]

Este de asemenea interesantă precizarea din Liturghierul antimian privitoare la folosirea dverei în timpul sfintelor slujbe: „dvera cea mare niciodinioară nu șă deșchide, ce numai la începutul vecerniei cei mari, când cădește însuși preotul, la toate văhodurile vecerniei și ale Liturghiei și de la „Cu frica lui Dumnezeu vă apropiiați...” până la sfârșitul dumnezeieștii Liturghii”.[2]

4. Atunci când diaconul cere binecuvântarea tămâiei pentru cădirea de la Doamne strigat-am, „*preotul blagosloveşte, zicând «Blagoslovit e Dumnezeul nostru»,*[3] nefolosind, deci, rugăciunea de binecuvântare a tămâiei care se rosteşte în rânduiala actuală. Explicația acestui fapt poate consta în aceea că preotul a binecuvântat tămâia cu formula specială „Tămâie îți aducem Ție, Hristoase, Dumnezeul nostru”, înaintea cădirii mari dinaintea începutului privegherii.

5. La Vohodul Vecerniei întâlnim un element cu semnificaţii neclare, și anume atunci când intră în Altar, „*preotul închinându-să înaintea Dverii cei Mari, sărută latura cea de-a direapta a Dverii* (?) *şi intrând înlăuntru închide dvera cea mare”*.[4]

6. Litia se săvârșește, în prima ei parte în pridvor, Liturghierul antimian precizând faptul că preotul „ieșind cu litiia în tinda besericii”.[5] De aici preotul citeşte rugăciunea „*Stăpâne Multmilostive Doamne Iisuse Hristoase, Dumnezeul nostru...”,* cu faţa spre apus[6] și nu spre Răsărit, cum obișnuim să facem astăzi. După rostirea acestei rugăciuni „începem stihirile Stihoavnei și cântându-le întrăm în beserică (adică în naos – n.n.), zicând și stihurile care vor fi și Slava...”.[7] Nu cunoaștem motivația pentru care Mitropolitul Antim rânduiește în Liturghierul său ca rugăciunea plecării capetelor de Litie să fie citită cu fața spre apus, când firesc sr fi să fi citită cu fața spre răsărit, așa cum citim toate rugăciunile în Biserica Ortodoxă.

7. La otpustul de la sfârşitul privegherii, atunci când iese pe solee, *„preotul slobozind sfita înjos, zice otpustul”.*[8] *Este interesantă și această particularitate a Liturghierului antimian, dacă ținem seama de faptul că în Liturghierul actual, Otpustul este făcut de către preot dintre Ușile Împărătești ale Sfântului Altar, fiind îmbrăcat în epitrahil și felon.*[9] *Dealtfel, așa este și firesc, întrucât preotul a îmbrăcat felonul înaintea Vohodului Vecerniei și se dezbracă de el abia după rostirea Otpustului slujbei.*

8. La sfârşitul *Rânduielii intitulată în Liturghierul antimian a Diaconiei* este ataşată o învățătură despre cum trebuie utilizate pâinea, grâul, vinul și untdelemnul, binecuvântate la Litie: „Și aceasta să știi, preote, și să păzești cum pâinile, sau grâul, sau vinul, sau untul, să nu le mai blagoslovești a doaoră, adecă la altă bdenie, ci măcară cât de puțin

1. Pr. Prof. Dr. Ene Branişte, *Liturgica Specială,* Ed. Nemira, București, 2002, p. 47.
2. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii..., 1713,* p. 333.
3. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 334.
4. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 334.
5. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 344.
6. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 335.
7. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 347.
8. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 337.
9. *Liturghier,* ediția 2012, p. 64.

tot să cauți să pui altele noao neblagoslovite; iară untul acesta carele l-ai blagoslovit, de iaste prazdnic unge cu dânsul oamenii și poți să-l mănânci și în bucate și vinul să-l bei, însă ca niște lucrure blagoslovite. Iară pâinea să o tai, să o împarți oamenilor anaforă sau în casă cu cinste mai-nainte de alte bucate să o mănânci. Iară grâul sau să-l semeni, sau să-l mesteci cu altul și cu mulțămită să-l chieltuiești; iară să nu îndrăznești a face Liturghie cu aceste pâini, sau cu acest vin".[1] *Dealtfel, și la sfârșitul slujbei Vecernei, înaintea începutului Utreniei este oferită o învățătură duhovnicească despre felul în care trebuie să ne raportăm la pâinea binecuvântată la litie: „cade-se a ști că pâinea ce s-au blagoslovit iaste izbăvitoare de toate rutățile celuia ce cu credință o va lua".*[2] *Faptul că pâinea binecuvântată la Litie este socotită întocmai cu anafora, creștinii fiind îndemnați să o ia pe nemâncate nu este corect din punct de vedere teologic, întrucât pâinea de la Litie nu este anaforă, ci doar pâine binecuvântată. Ea poate fi socotită în cel mai fericit caz o prefigurare a Euharistiei pe care creștinii o vor primi la Liturghia din ziua următoare. Pe de altă parte, scopul săvârșirii Litiei este, așa cum arată și părintele profesor Ene Braniște, acela de a întări trupește puterile celor ce stau la privegherea care durează câteva ore, până spre dimineață.*[3] *De aceea, monahii și chiar mirenii, care se simt slăbiți trupește din pricina lungimii privegherii se întăresc puțin, gustând din pâinea și vinul binecuvântate la Litie, pentru a dobândi puteri sporite. Ei vor consuma astfel Litia chiar în timpul desfășurării privegherii, ori în ziua respectivă, seara înaintea privegherii ei au și mâncat, acesta neoprindu-i de a gusta și din pâinea și vinul binecuvântate la Litie.*

9. În *rânduiala Utreniei,* se oferă modelul duhovnicesc de citire a hexapsalmului *„cu toată socotința şi cu frica lui Dumnezeu, ca şi când am vorovi cu Dânsul nevăzut, rugându-ne pentru păcatele noastre".*[4] Din rânduiala acestei slujbe lipseşte ectenia mare, care este doar sugerată prin primele cuvinte ale cererilor. Această ectenie este redată integral în conținutul rânduielii Utreniei din Liturghierul actual.[5]

10. Rânduiala Sfintei şi Dumnezeieştii Liturghii are drept început un sfat către preotul *„carele va să săvârşască dumnezeiasca Liturghie" care „iaste datoriu mai întâi să fie cu toți împăcat şi să nu aibă ceva asupra cuiva şi să-şi apere inima de gânduri rele cât va putea şi să ajune puţintel de cu seară și a se trezvi până la vremea Liturghiei".*[6] *Expresia „a se trezvi până la vremea Liturghiei"* se referă cu siguranță la starea de trezvie duhovnicească în care trebuie să se afle preotul până la vremea săvârșirii Dumnezeieștii Liturghii.

11. În cadrul rânduielii înveșmântării preotului, la rugăciunea pentru brâu (numit în text „poas") aceasta are doar începutul „Bleagoslovit e Dumnezeul Cel ce mă încinge cu putere și au pus fără prihană calea mea",[7] fără finalul *„Cel ce întocmeşte picioarele mele ca ale cerbului...", așa cum apare în edițiile actuale.*[8] *Nu cunoaștem motivul aces-*

1. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 337.
2. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 348.
3. Pr. Prof. Dr. Ene Branişte, *Liturgica...*, p. 59.
4. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 349.
5. *Liturghier,* ediția 2012, p. 89.
6. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 359.
7. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 362.
8. *Liturghier*, ediția 2012, p. 116.

tei omisiuni din text.

12. R*ânduiala Proscomidiei, în ediția Liturghierului din 1713, prezintă și ea anumite particularități tipiconale sau de conținut a rânduielii. Astfel,* la scoaterea miridelor se continuă aceeaşi confuzie, prezentă şi în ediţiile anterioare ale Liturghierului: preotul este sfătuit să scoată *părţişoara* şi s-o pună *„de-a direapta Sfintului Agneţ”,* dar imaginea discului de la Proscomidie arată că poziţia miridelor pentru cele nouă cete este de-a stânga Agneţului.[1]

Din această rânduială, lipseşte mirida pentru Sfinții Îngeri.[2] De asemenea, la ceata arhiereilor sunt pomeniţi doar „Sfinţii Vasilie cel Mare, Grigorie Bogoslovul, Ioann Zlatoust, Athanasie și Chiril şi Nicolae cel din Mirile Lichiei”. La ceata mucenicilor doar „Sfinţii Ştefan, Dimitrie, Gheorghie, Theodor Tiron și Theodor Stratilat”. La ceata cuvioşilor sunt pomeniţi doar „Sfinţii Antonie, Eftimie, Savva, Onufrie şi Athanasie *cel din Aton”.* Pentru Sfinţii doctori fără de arginţi apar menționate doar primele trei perechi de nume: „Cozma și Damian, Chir și Ioann, Panteleimon și Ermolau”.[3] Așadar, în Liturghierul antimian apare un șir de sfinți mult mai redus decât în ediţiile actuale ale Liturghierului, unde numele lor sunt mult mai multe în rândul fiecărei cete, mai ales în ceea ce privesc sfinții români. O explicație a acestui fapt ar fi că în această perioadă sfinții români nu erau canonizați, prima canonizare având loc în Biserica Ortodoxă mult mai târziu, în anul 1953.

13. Lipsesc, de asemenea, cele două rugăciuni mari înainte de scoaterea miridelor și pomenirea viilor şi a morţilor. Lipsa acestor rugăciuni se explică prin aceea că ele au pătruns în Liturghierul românesc pe filieră slavonă la mijlocul sec. al XIX-lea, adică cu mult după data apariției Liturghierului lui Antim Ivireanul în 1713.[4]

14. Începutul Liturghiei Sfântului Ioan Gură de Aur este marcată de rostirea

1. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 364. A se vedea și Pr. Dr. Lucian Petroaia, *Liturghierul, tezaur...*, p. 227.
2. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 364.
3. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 365.
4. „Cât priveşte *cele două rugăciuni care însoţesc scoaterea miridelor pentru vii şi adormiţi* («Primeşte, Doamne, jertfa aceasta...» şi «Pentru pomenirea şi iertarea păcatelor tuturor celor din veac adormiţi...»), ele nu se găsesc nici în *Liturghierul grecesc nici în cel rusesc,* ci constituie o particularitate a *Liturghierului românesc,* începând cu ediţia de Iaşi, 1845. Cea dintâi este împrumutată din ectenia de la Litie («Mântuieşte, Dumnezeule, poporul Tău...»), care face şi analogii cu formularul de «Pomelnic» pentru vii, tipărit pentru călugări şi mireni la sfârşitul *Psaltirii,* precum şi cu unele părţi din dipticele anaforalei din Liturghia Sfântului Vasile. Rugăciunea pentru pomenirea celor adormiţi este inspirată din Canonul celor adormiţi din Sâmbăta lăsatului sec de carne («Moşii de iarnă») şi cel din Sâmbăta Rusaliilor («Moşii de vară, când se face pomenirea generală a tuturor celor adormiţi (vezi *Triodul* şi *Penticostarul* la zilele respective). Forme mai vechi ale acestei rugăciuni se întâlnesc şi în Biserica greacă, unde dintre ele circulând însă sporadic, de unde au fost traduse, probabil, şi în slava bisericească. După părerea unora, această rugăciune a venit la români prin filieră rusească, fiind adusă în ţară de mitropolitul Varlaam al Ungrovlahiei, după călătoria sa în Rusia, fiind înscrisă de către el în pomelnicul Mitropoliei din Bucureşti, în anul 1674-1675 (într-o formă puţin diferită de cea de azi), de unde a fost copiată şi în alte pomelnice”. Pr. C. Bobulescu, *Obârşia molitvei pentru morţi de la proscomidie,* Craiova, 1944; Pr. T. Popescu-Urlueni, „Originea molitvei pentru morţi de la Proscomidie”*,* în *Mitropolia Olteniei*, 1964, nr. 1-2, p. 18-23; Pr. Prof. Dr. Ene Branişte, *Liturgica...,* p. 201-202.

rugăciunii *Împărate ceresc...,* rostită doar o dată, cu stihurile cunoscute.[1] Indicația tipiconală prevede ca preotul să sărute numai Evanghelia,[2] nu și Sfânta Cruce și Sfânta Masă ca în rânduiala actuală,[3] iar diaconul numai prestolul. Urmează apoi dialogul obișnuit dintre preot și diacon şi trimiterea diaconului spre locul de începere a Dumnezeieștii Liturghii.

După binecuvântarea mare şi ectenia păcii - perfect identice cu cele de astăzi - sunt introduse antifoanele, fără a fi redat însă textul lor.[4] La antifonul al treilea se specifică situaţia în care doar duminica se cântau *Blăjenile, când sosesc* (cântăreţii - n.n.) *la Slavă....;* în loc de *Înţelepciune, drepţi,* textul păstrează expresia slavă П*peMydpocmb npocmu;* după aceasta, diaconul intră în altar, închinându-se cu capul şi pune *„evanghelia pre prestol”*.[5] Lipseşte din ecfonisul dinaintea cântării celei întreit-sfinte, partea *Doamne, mântuieşte pe cei binecredincioşi...*[6] *Probabil, partea aceasta a fost adăugată în Liturghier mai târziu, după definitivarea rânduielii Liturghiei slujită în sobor de preoți, cu arhiereu.*

După citirea rugăciunii *„Dumnezeul cel sfânt, carele pre sfinţi odihneşti...”,* este indicat faptul că preotul şi diaconul zic *„Aghios”* în taină, de trei ori.[7] Nu este specificată binecuvântarea *Pace tuturor,* înainte de citirea prochimenului de la Apostol, ci după ce diaconul rosteşte *Să luăm aminte,* instrucţiunile arată că citeţul zice prochimenul. După prochimen, diaconul rosteşte *„ПpeMydpocmb”,* după care, citeţul zice *„tituluşul apostolului”* şi iar diaconul *Să luăm aminte.*[8] După citirea Apostolului preotul zice *Pace ţie...,* se cântă *Aliluia* şi se face cădire, doar în Altar, de către diacon. Indicația tipiconală privitoare la această cădire, prevede: „Și cântând Aliluia, diaconul ia cădelnița cu tămâie și, viind către preot și luund blagoslovenie de la dânsul, cădește sfântul prestol împrejur și proscomiidia și oltariul și pre preot...”.[9] Rânduiala aceasta a cădirii în timpul cântării *Aliluia,* şi nu în timpul citirii Apostolului de către citeț, așa cum obișnuim astăzi, este mult mai potrivită, pentru a nu deranja atenția credincioșilor în timpul cititirii pericopei apostolice.

Dialogul dintre preot şi diacon, de dinainte de Evanghelie, se desfăşoară în taină, în faţa Sfântului Altar, dar nu se finalizează cu *Fie mie după cuvântul Tău....* şi nu diaconul este cel care spune *Cu înţelepciune, drepţi să ascultăm Sfânta Evanghelie* şi *Să luăm aminte.*[10]

După ectenia întreită urmează direct ectenia pentru cei chemați, lipsind din Liturghierul antimian ectenia pentru cei adormiți,[11] *așa cum suntem obișnuiți să o găsim*

1. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 369.
2. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 369.
3. *Liturghier*, ediția 2012, p. 131.
4. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 372-373.
5. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 374.
6. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 374-375.
7. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,*p. 375.
8. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 376.
9. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 376.
10. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 377.
11. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 378.

în Liturghierele actuale.[1]

Foarte interesant de menționat este faptul că între cele două ectenii pentru cei credincioși, dinaintea imnului heruvic, sunt împărțite în două părți cererile ecteniei mari, acestea sfârșindu-se de fiecare dată cu ecfonisul corespunzător ecteniei respective.[2] *Același lucru se poate observa și în rânduiala Liturghiei Sfântului Vasile cel Mare.*[3] *Prezența aceasta a tuturor cererilor ecteniei mari, inserate între cererile celor două ectenii mici se poate explica prin aceea că locul acestei ectenii a fost la început tocmai în debutul părții a doua a Sfintei Liturghi, adică a Liturghiei credincioșilor.*[4]

O altă particularitate a Liturghierului Sfântului Mitropolit Antim este aceea că tămâierea din timpul imnului heruvic este făcută de către diacon și nu de către preot, așa cum obișnuim în rânduiala actuală.[5] *Același lucru se poate constata și în rânduiala Liturghiei Sfântului Vasile cel Mare.*[6] *Iată indicația tipiconală din Liturghierul antimian în acest sens: „Iară diaconul, luând cădelnița și puind tămâie, vine la preot și, luând de la dânsul blagoslovenie, cădește împrejur prestolul și oltariul tot și pre preot și cetește psalmul 50 și alte tropare de umilință câte va vrea dimpreună cu preotul...".*[7] *Firesc ni se pare însă a păstra rânduiala actuală, în care preotul protos face cădirea din timpul imnului heruvimic, ca o pregătire pentru Vohodul cel Mare, când tot el mută Cinstitele Daruri de la Proscomidiar pe Sfânta Masă a Altarului.*

La Vohodul cu Cinstitele Daruri, în Liturghierul Sfântului Antim apar doar trei pomeniri: *„Pre voi, pre toți să vă pomenească Domnul Dumnezeu... Pomenească Domnul Dumnezeu pre Arhiepiscopul nostru... Pomenească Domnul Dumnezeu pe bun credinciosul Domnul nostru întru împărăția Sa....".*[8] *Aceeași rânduială este urmată și în Liturghia Sfântului Vasile cel Mare.*[9] *Probabil că extinderea pomenirilor din timpul Vohodului Mare al Sfintei Liturghii în Liturghierul românesc a fost un proces îndelungat, ajungându-se până la forma actuală, în care aceste pomeniri sunt mult diversificate ca și conținut.*

În Liturghierul Sfântului Antim este amintită în chip detaliat și rânduiala sărutării păcii, în cazul slujirii mai multor preoți.[10] Dialogul dintre preoții care se îmbrățișează între ei, nu are însă și partea finală „*Totdeauna, acum și pururea și în vecii vecilor. Amin", așa cum o redă Liturghierul actual.*[11]

În textul Liturghiei, Crezul este numit *„mărturiia credinței"*[12] și este identic în conținut cu cel de astăzi. Anaforaua liturgică din Liturghierul Mitropolitului Antim debutează cu aceeași exclamație *Mila păcii, jertfa laudei,* iar binecuvântarea apostolică

1. *Liturghier*, ediția 2012, p. 152-153.
2. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 380-381.
3. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 414.
4. A se vedea în acest sens Pr. Prof. Dr. Ene Branişte, *Liturgica...,* p. 204.
5. *Liturghier*, ediția 2012, p. 160.
6. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 416.
7. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 382.
8. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 383.
9. Antim Ivireanul *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 383.
10. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 386.
11. *Liturghier*, ediția 2012, p. 169.
12. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 386-387.

este *Darul Domnului nostru Iisus Hristos şi dragostea lui Dumnezeu şi Tatăl şi împreunarea Sfântului Duh să fie cu voi cu toţi!*[1]

În textul anamnezei anaforalei euharistice, dar şi al epiclezei, termenul potir din Liturghierele actuale este înlocuit prin pahar.[2]

După anamneză, este aşezat textul imnului *Pre Tine Te lăudăm...* şi, imediat, textul epiclezei „Încă aducem Ţie această slujbă cuvântătoare şi fără de sânge...", după care urmează troparul Ceasului al III-lea, cu stihurile întreite, şi apoi, binecuvântarea pentru prefacerea Cinstitelor Daruri.[3] Locul troparului ceasului al III-lea în cadrul epiclezei a variat în timp, probabil pentru faptul că acesta n-a fost prezent de la început în rânduiala epicelzei, fiind adăugat târziu, adică între secolele XV-XVI.[4]

După Axion intervine iarăşi observaţia că „diaconul pomeneşte din cei vii şi din cei morţi, pre cine va vrea".[5] După ce preotul rosteşte vozglasul „Întâi pomeneşte, Doamne...",[6] diaconul „apropiindu-se către uşile sfântului oltariu, ţiind orariul cu degetele de laturi zice «Şi pentru toţi şi pentru toate»".[7] După aceasta, strana intervine cu acelaşi răspuns. Faptul că diaconul dublează răspunsul strănii este o altă particularitate a Liturghierului antimian, pe care nu o găsim în Liturghierul actual.

Înaintea rostirii formulei *Să luăm aminte...*, în timp ce preotul rostește în taină rugăciunea *Ia aminte, Doamne, Iisuse Hristoase, Dumnezeul nostru, din sfânt locaşul Tău...* diaconul se încinge cu orarul cruciș. Iată precizarea Liturghierului antimian: „Iară când citește preotul rugăciunea aceasta, diaconul, stând înaintea dverii, să încinge cu orariul în cruciș, apoi să închină preotul, aşişderea și diaconul să închină în locul unde stă...".[8] Aceeaşi rânduială tipiconală apare redată și în Liturghia Sfântului Vasile cel Mare.[9] În Liturghierul actual, momentul acesta al întoarcerii orarului cruciș pe spate are loc în timpul rostirii rugăciunii Tatăl nostru...[10]

Datorită importanţei momentului, Liturghierul de la 1713 acordă un spaţiu distinct frângerii Sfântului Agneţ şi împărtăşirii poporului, printr-o *„însemnare pentru sfărâmarea sfântului agneţ şi pentru cum trebue a cumeneca pre norod, şi cu ce părţi ale Sfântului Agneţ",*[11] folosind şi o schemă, ce va fi preluată şi în Liturghierele ulterioare. Redăm indicațiile tipiconale referitoare la pregătirea Sfintei Împărtășanii: *„*Aşişderea ți se cade să știi și aceasta, că, de vor fi oameni mulți să se cuminece, trebuie în vremea proscomidiei, când torni soiedineniia, adecă vinul și apa, în sfântul potiriu, atunci să socotești să pui vin mai mult, cât să ajungă la toți carii vor fi a să cumineca (și apă atunci la soiedinenie să pui foarte puțină, atâta numai cât pentru obiceiul), că după ce să săvârșesc sfintele n-ai voie, nici să îndrăznești carea cumva să mai pui vin în sfântul

1. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 387.
2. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 389-390.
3. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 389-390.
4. Pr. Prof. Dr. Ene Branişte, *Liturgica...,* p. 212.
5. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 391.
6. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 392.
7. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 392.
8. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 395.
9. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 433.
10. *Liturghier*, ediția 2012, p. 183.
11. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 396.

potiriu, așișderea și când torni din sfântul încorp (adecă din teplotă) să nu pui mult, ci atâta numai pentru obiceiul, ca să ai întâi la soiedinenie și așa, când va sosi vremea, să zici: «Cu frica lui Dumnezeu, cu credință și cu dragoste să vă apropiați!». Atunci doi preoți sau doi diaconi, iară nefiind preoți sau diaconi, măcară doi grămătici ai beserecii, stând înaintea ușii cei împărătești, țin aerul, adecă procovețul cel mare întins, pentru ca nu din vreo întâmplare să pice ceva jos și preotul carele slujaște ține sfântul potiriu cu alt procoveț deasupra aerului celui întins și, viind după rânduială cei ce vor să se cuminece, se apropie cu fricâ și cu cucernicie, făcând înaintea sfântului potiriu câte o închinăciune; și așa, preotul, luând după socoteală din sfântul potiriu, îi cuminecă... Și după ce să cuminecă, își sterge fieștecarele buzele cu procovețul carele ține preotul sfântul potiriu și, întorcându-se spre dvera cea despre miazănoapte, îi dă preotul cel rânduit anafora în gură și așa să duce la locul său, citindu-și, de va ști, rămășița rugăciunii, mulțămind lui Dumnezeu".[1] Preotul este sfătuit ca să nu împărtășească poporul cu miridele, pentru că acestea nu se prefac în Trupul Domnului: *„*Iar din partea Preasfintei Născătoarei de Dumnezeu sau dintru ale celor 9 cinuri, sau dintr-alte părtişoare, ce sunt luate pentru vii şi pentru morţi, nicicum să nu îndrăzneşti a cumineca pre cineva dintr-însele, nici carea cumva să le ştergi depre sfântul discos în sfântul potiriu, pană nu vei cumineca pre toţi câţi vor fi rânduiţi*"*.[2]

La momentul împărtăşirii clerului, atunci când preotul dă Sfântul Trup diaconului, rosteşte: *„*(Cutăruia) Ierodiaconul să dă cinstitul şi sfântul şi preacuratul trup al Domnului şi Dumnezeului şi Mântuitorului nostru Iisus Hristos, spre iertarea păcatelor lui și spre viața de veci".[3] Diaconul rosteşte cele trei rugăciuni ale cuminecării abia când se împărtăşeşte din Sfântul Sânge, după care aşează în Sfântul Potir miridele, faptul acesta constituind o altă particularitate a Liturghierului Sfântului Mitropolit Antim. Nu sunt amintite troparele obişnuite, pe care le rosteşte slujitorul astăzi: „Luminează-te, luminează-te...", „O, Pastile cele mari..." *şi „*Spală Doamne....".[4] După vozglasul *„*Mântuiaşte, Doamne, norodul Tău și blagoslovește moștenirea Ta",[5] strana cântă *„Întru mulţi ani, Stăpâne",*[6] după care, obişnuita cântare *„*Văzut-am Lumina cea adevărată și am luat Duhul ceresc; aflat-am credința cea adevărată și Sfintei Troițe cei nedespărțite ne închinăm, că Aceia ne-au mântuit pre noi".[7]

*În ceea ce privește potrivirea Sfintelor Taine de către diacon, Liturghierul din 1713, oferă următoarele indicații tipiconale: „*Iară diaconul ... potribește sfintele taini cu frică și cu toată grija, atâta cât să nu cumva cază ceva jos au să rămâie vreo fărămitură și-și spală mâinile la locul cel obicinuit...".[8] Aceeași indicație tipiconală este redată și în rânduiala Liturghiei Sfântului Vasile cel Mare.[9]

1. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 397.
2. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 396.
3. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 398.
4. *Liturghier*, ediția 2012, p. 193.
5. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 400.
6. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 400.
7. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 400.
8. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 402.
9. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 436.

După *Fie numele Domnului binecuvântat* strana citea psalmul 33: *Bine voi cuvânta pre Domnul în toată vremea.*[1] La otpustul Liturghiei nu se pomenea sfântul zilei; după otpust „strana cântă: *Многое лeама* pentru Domn şi pentru arhiereu".[2] Acelaşi polihroniu apare redat şi în rânduiala Liturghiei Sfântului Vasile cel Mare.[3]

La dezbrăcarea de sfintele veşminte, preotul zice: *Ниn отпущаешъ: Трисѧтое;* după „Tatăl nostru", rostea troparul şi condacul zilei, apoi troparul Sfântului Ioan Gură de Aur şi Г*осподи* ***поМилуи*** de 40 de ori, apoi apolisul.[4]

15. Rânduiala Liturghiei Sfântului Vasile cel Mare în Liturghierul Sfântului Mitropolit Antim este prefaţată de o scurtă învăţătură, care precizează zilele în care se săvârşeşte această Liturghie: „Cade-se a şti că Dumnezeiasca Liturghie a Marelui Vasile nu să face totdeauna, ci numai în zile rânduite, adecă în duminecile Postului celui Mare, afară din Dumineca Florilor, în Sfânta şi Marea Joi, în Sâmbăta cea Mare, în ajunul Naşterii şi al Botezului Domnului Hristos şi în zioa ce să prăznuiaşte Sfântul Vasilie"[5] cu specificaţia că „*învăţătura şi rânduiala aceştii Liturghii aceiaşi iaste ca şi la a lui Ioann Zlatoust".*

După binecuvântarea mare şi ectenia mare, comparativ cu rânduiala Liturghiei Sfântului Ioan Gură de Aur, aici este indicat, în limba slavonă, antifonul I.[6] *A*ntifonul II şi III nu sunt indicate. Se regăseşte doar aceeaşi notiţă că duminica se cântă *„Blajenile".*[7] După Vohod se cântă *„troparele cele obicinuite".*[8] Ecfonisul care introduce cântarea întreit-sfântă, era împărţit între preot şi diacon, ultimul spunând „***Şi*** *în vecii vecilor".*[9]

Crezul nu mai este redat în întregime, ci doar este indicat.[10] Sfântul Aer era ridicat de pe Cinstitele Daruri la momentul când diaconul rostea *Să stăm bine, să stăm cu frică....*[11] Rugăciunile cele mari *Stăpâne, Doamne, Dumnezeule* şi *Cu aceste fericite puteri...* sunt identice cu cele din Liturghierul actual. De asemenea, momentul anamnezei şi al epiclezei sunt şi ele identice.[12] Diferenţa este că, după rugăciunea *Pentru aceasta, Stăpâne Preasfinte,* este aşezat troparul Ceasului al III-lea, cu închinăciunile premergătoare şi cu stihurile sale intercalate, după care urmează prefacerea pâinii şi a vinului.[13] Este redat integral textul axionului: *De Tine se bucură toată făptura...,*[14] *specific rânduielii Liturghiei Sfântului Vasile cel Mare.*

Partea finală este simplificată, întrucât trimite la rânduiala împărtăşirii poporului, redată amănunţit mai înainte, în cadrul Liturghiei Sfântului Ioan Gură de Aur: *„...* caută

1. Antim Ivireanul, *Dumnezeieştile şi Sfintele Liturghii...,* p. 402.
2. Antim Ivireanul, *Dumnezeieştile şi Sfintele Liturghii...,* p. 403.
3. Antim Ivireanul, *Dumnezeieştile şi Sfintele Liturghii...,* p. 437.
4. Antim Ivireanul, *Dumnezeieştile şi Sfintele Liturghii...,* p. 403.
5. Antim Ivireanul, *Dumnezeieştile şi Sfintele Liturghii...,* p. 404.
6. Antim Ivireanul, *Dumnezeieştile şi Sfintele Liturghii...,* p. 406.
7. Antim Ivireanul, *Dumnezeieştile şi Sfintele Liturghii...,* p. 407.
8. Antim Ivireanul, *Dumnezeieştile şi Sfintele Liturghii...,* p. 408.
9. Antim Ivireanul, *Dumnezeieştile şi Sfintele Liturghii...,* p. 409.
10. Antim Ivireanul, *Dumnezeieştile şi Sfintele Liturghii...,* p. 421.
11. Antim Ivireanul, *Dumnezeieştile şi Sfintele Liturghii...,* p. 421.
12. Antim Ivireanul, *Dumnezeieştile şi Sfintele Liturghii...,* p. 421-426.
13. Antim Ivireanul, *Dumnezeieştile şi Sfintele Liturghii...,* p. 426.
14. Antim Ivireanul, *Dumnezeieştile şi Sfintele Liturghii...,* p. 427.

toată rânduiala priceştaniei de o fă, precum s-au arătat la Liturghia lui Zlatoust... Apoi, după ce te vei priceştui şi tu şi diaconul, vino iară aici de isprăveaşte cum arată mai jos.[1]

La otpustul Liturghiei nu se pomeneau sfântul zilei, nici sfântul ocrotitor al bisericii.[2] La desbrăcarea de veşminte se rosteau obișnuit, troparul şi condacul Sfântului Vasile cel Mare.[3]

16. Rânduiala Liturghiei Darurilor mai înainte sfinţite („a Prejdeştenii", în text) era precedată de o „învăţătură", în care erau indicate zilele săvârşirii acestei rânduieli şi modul în care se scotea, în duminica precedentă din Postul Mare, Agneţul trebuitor pentru slujirea acestei Liturghii: „În Sfântul și Marele Post, când va să facă preotul Prejdesăștennaia, duminecă la proscomidie, face după obiceiu; iară după ce taie pâinea cea dintâiu și o junghie și o înpunge, taie și alte doao agnețe, puindu-le tot de rând lângă cel dintâiu ... Apoi, toarnă în sfântul păhar vin și apă, zicând cele ce sânt după obiceaiu și să le acopere cu pocrovețele și cădește, zicând rugăciunea predlojeniei".[4] După cum se poate lesne observa, rânduiala este asemănătoare scoaterii Agneţului, aşa cum o prevede şi Liturghierul actual.[5] La binecuvântarea pentru prefacerea pâinii, preotul este sfătuit că trebuie să rostească „*fă* adică pâinea aceasta (cu număr de unul, căci unul iaste Hristos), iară nu să zică «pâinile acestea», după cum zic unii nebuni. Aşijderea, şi când va vrea să le înalţe la «Сѣтая Сѣмвінъ», le înalţă iarăşi toate".[6] În continuare, Liturghierul antimian cuprinde sfătuirile pentru preot în ceea ce privește pregătirea și păstrarea Sfântului Agneț pentru Liturghia Înaintesfinţită: „După aceia, sfarămă un agneț dintr-însele și umple potiriul cu o părtișoară și toarnă și apă caldă după obiceiu, apoi, luund lingura cu mâna direaptă, o adapă în sfântul sânge, iară cu mâna stângă ia fieștecarele agneț, și-l udă cu lingura din sfântul sânge pre partea dincătroo s-au junghiat, pre miez și-l pune în cutie, foarte cu bună socotință, cum să nu se atingă de udătura lui cutiia sau altceva și așa face la fieștecare agneț și le pune toate în cutie, precum s-au zis mai sus. După aceia, preotul se roagă după obiceaiu și să cumînecă după obiceaiu și isprăvește dumnezeiasca Liturghie după tocmeala ei".[7] După această învăţătură este redată rânduiala Liturghiei Înaintesfinţite, fiind tipărite și câteva stihiri din rânduiala Vecerniei cu care este împreunată această Liturghie, în cazul în care biserica în care ea se săvârșește nu ar avea Triod: „... că de nu vafi triod când vei vrea să slujești această Sfântă Liturghie, de nevoie să zici aceaste stihiri ce am pus aici, citind și citeniile".[8] Este foarte interesantă această particularitate a Liturghierului antimian, date fiind realitățile istorice de atunci, când cărțile de cult din dotarea străinii bisericilor erau destul de rare. Lipsesc indicaţiile legate de închinarea la icoanele de pe iconostas, dinaintea înveșmântării.[9]

Rânduiala începe cu binecuvântarea mare şi cu psalmul *103, titlul său fiind redat*

1. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 433-434.
2. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 437.
3. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 437.
4. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 438.
5. *Liturghier*, ediția 2012, p. 285-286.
6. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 438.
7. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 438.
8. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 440.
9. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 438.

în limba slavonă, apoi continuă cu ectenia mare, redată doar în mod schiţat, rugăciunile celor trei antifoane cu ecteniile mici, fără a se specifica indicaţiile tipiconale privind pregătirea la proscomidiar, a Sfântului Disc şi a sfintelor acoperăminte şi fără precizarea rânduielii ducerii Sfântului Agneţ de pe Sfânta Masă la Proscomidiar.[1]

După a doua paremie, preotul cântă în altar *Să se îndrepteze...,* o singură dată, după care stihul *Doamne, strigat-am...,* la care răspunde strana: *Să se îndrepteze...* şi celelalte stihuri.[2] Foarte schematic este prezentat şi Vohodul cu Sfintele Daruri: *„*Şi închinându-să de trei ori, merg de fac văhod cu sfintele daruri, după obiceaiu, şi nu zic nimic la văhod şi le pune preotul pre prestol după obiceaiu şi le acopere cu văzduhul nimica zicând, numai le cădeşte...".[3]

La momentul împărtăşirii preotului nu se găsesc indicaţii privitoare la împărtăşirea credincioşilor şi nici la modul în care se împărtăşeşte preotul singur, ci după *„*Să luăm aminte. Ceale mai înainte sfinţite Sfintele sfintelor*"* se arată că *„*după aceasta, preotul ia văzduhul şi să cuminecă după obiceaiu, iară strana cântă priceastna: Gustaţi şi vedeţi că bun e Domnul. Aliluia".[4]

După ce se împărtăşeşte şi citeşte rugăciunea la potrivirea Sfintelor, „preotul iase afară şi, stând la locul ce iaste obicinuit, împarte anafura şi după aceasta face otpustul...".[5] După cum se poate observa, Liturghia Înaintesfinţită este conturată foarte sumar în Liturghierul antimian, rânduiala ei având mai mult un aspect schematic, fiind făcute multe trimiteri, mai ales în ceea ce privesc ecteniile la Liturghiile Sfântului Ioan Gură de Aur și a Sfântului Vasile.

Concluzii

1. ***Liturghierul tipărit al Sfântului Mitropolit Antim Ivireanul din 1713*** este al treilea Liturghier tipărit în limba română, după cel al lui Coresi (1570) şi al Sfântului Mitropolit Dosoftei (1679).

2. *Conținutul Liturghierului din 1713 vădește grija deosebită a Mitropolitului Antim pentru slujirea corectă și cu înțeles a Dumnezeieștii Liturghii în Mitropolia sa, în limba vorbită de popor, fapt care reiese din bogăția indicațiilor tipiconale, din sfaturile duhovnicești oferite preoților, atât înaintea cât și în timpul slujirii Liturghiei, cât și din textul curat românesc al acestei cărți de cult, cu foarte puține influențe slavone și grecești. Liturghierul din 1713 prezintă și anumite particularități tipiconale, foarte interesante în comparație cu edițiile actuale ale acestei cărți de cult, unele dintre ele explicabile, în contextul vremii de atunci.*

3. *Suntem puși așadar, în fața unei ediții a Liturghierului foarte atent lucrată, atât în ceea ce privește acuratețea limbii românești, cât și a normelor tipiconale, foarte minuțios prezentate, chiat dacă unele rămân nejustificate sau incomplete. Multe dintre aceste particualrități ale Liturghierului antimian, în comparație cu edițiile actuale ale acestei cărți de cult, pot fi luate în considerare pentru o ediție ulterioară a Liturghierului, în vederea unei practici liturgice cât mai corecte.*

1. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 439.
2. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 439-440.
3. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 452.
4. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 455.
5. Antim Ivireanul, *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii...,* p. 457.

SITUAȚIA CERCETĂRII BIBLICE ÎN VREMEA SF. ANTIM IVIREANUL

Pr. Lect. Univ. Dr. Ion-Sorin Bora[1]

Keywords: *sacred text, slavonic language, manuscript, Holy Bible*
Abstract
The translation of sacred text into Romanian is the greatest achievement in Bible studies in St. Antim's time. Although very expensive, the books that were out of print were now much closer to believers than before they were translated, first because the doctrinal barriers within the Synodal framework that allowed the authorization of these Church translations were overcome. At the isagogic level, introductory texts point springs, translators, or recensors, and general data about inspirational authors, place and time of writing.

Rolul Sf. Ier. Antim Ivireanul în citirea și interpretarea Sfintei Scripturi este identificabil în măsura în care se fac studii în limbajul comun al credincioșilor din Țările Române, în obiceiurile sfinte ale lor și în felul în care mesajul Sfintei Scripturi a fost reprezentat în pictura sfintelor icoane din acest areal.

Ne propunem să identificăm situația cercetării biblice în vremea Sfântului Antim, situație pe care marele ierarh și sfânt al Bisericii noastre și l-a asumat cu succes.

Principala direcție de cercetare biblică întâlnită în sec. al XVII-lea în spațiul locuit de români, o constituia transmiterea textului Sfintei Scripturi din generație în generație, în special pentru nevoile cultice, atât sub forma cea mai rezumativă a mesajului, ca în icoane sau colinde și povestiri, cât și ca mesaj exact, citit în limbile „la modă" ale timpului sau chiar în limba vernaculară a poporului. Pe lângă acest lucru se cunoaște traducerea foarte eficientă a unor opere reprezentative din literatura patristică dintre care, cele mai multe lucrări, aparțin exegezei biblice din antichitatea creștină.

În aceeași vreme, marile centre universitare urmăresc clarificarea surselor pentru aceste traduceri, mai exact confruntarea critică a manuscriselor cu textul sacru, în special cele de limbă greacă. În paralel cu acest demers, traducerile deja existente se actualizează atât prin refacerea tiparelor lingvistice, în funcție de evoluția firească a limbii în care textul fusese tradus, cât și prin corectarea traducerii după tipărituri grecești sau după manuscrise considerate valoroase. Trebuie să recunoaștem că la nivelul textului, acest demers de îmbunătățire prin apropierea cât mai mult de textul ieșit chiar de sub pana autorilor inspirați, nu aduce salturi spectaculoase. Textul este doar puțin îmbunătățit și clarificat.

O altă direcție de cercetare este cea isagogică. Tipăriturile Bibliei facilitează apariția unor scrieri cu caracter introductiv, cuprinzând valoroase informații despre ostenitorii studiilor biblice, despre textul sacru în ansamblul său, izvoarele traducerii, ba chiar despre autori și contextul scrierii. Aceste informații completează nevoia, deja exprimată, de cunoaștere a cuvântului Sfintei Scripturi, ca izvor al Revelației Supranaturale, recunoscută ca atare de toți cei implicați în difuzarea textului sacru din interese confesionale

1.Lector la Universitatea din Craiova, Facultatea de Teologie Ortodoxă.

sau comerciale, și exprimată prin situații concrete ale vremii sau asimilate unor descoperiri științifice de răsunet.

Textul Sfintei Scripturi în limbile greacă și latină

Cea mai largă circulație au avut-o edițiile Sfintei Scripturi în limbile greacă și latină. Autoritatea Septuagintei, destul de mult disputată în spațiul iudaic, a trecut fără probleme din sinagogă în Biserică, fiind favorizată atât de calitatea elinei de „limba charta" a Imperiului Roman, cât mai ales de originalele Noului Testament care, cu excepția Evangheliei după Matei, au fost redactate în limba greacă și multiplicate prin copiere sau prin traducere după izvoarele grecești. Cum în Imperiul Roman se vorbea în spații întinse limba latină (în provinciile Imperiului Roman din sud, nord și vest, în Africa de Nord, Galia și Spania), traducerea în această limbă se impunea urgent. „Când, unde și de către cine s-a făcut prima traducere, în limba latină, a textului sfânt, nu se cunoaște, dar în a doua jumătate a sec. II se pare că ea exista deja".[1] Nu există o traducere oficială până în sec. IV a Bibliei în latină. Textul latin al Sfintei Scripturi care circula în Africa[2] nu era identic cu cel care circula în Europa. Așadar în rândul veteranilor romani[3] și al celorlalți locuitori de pe cele două maluri ale Dunării s-au folosit în secolele II-III de varianta europeană a traducerii amintite.[4]

Fericitul Augustin a cunoscut o astfel de traducere, pe care a crezut-o unitară pentru întreg Imperiul Roman și pe care a numit-o *Itala*: „In ipsis autem interpretationibus Itala caeteris praeferatur".[5] Cea mai importantă traducere latină a cărților Sfintei Scripturi a fost realizată de Fericitul Ieronim în secolul al IV-lea. Papa Damasus îi ceruse realizarea traducerii ce se va numi *Vulgata* pentru uniformizarea textului sacru de limbă latină. Pe la 384 Fericitul Ieronim traduce cele patru Evanghelii și celelalte cărți ale Noului Testament, folosindu-se de traducerile anterioare pe care le-a corectat, „că n-a voit să facă o traducere nouă, ci a revizuit numai textul vechilor traduceri latine, căutând să-i dea sensul care consună cel mai bine cu textul grecesc".[6]

Opera lui Ieronim a fost finalizată pe la 405 d. Hr. dar a întâmpinat numeroase critici pentru schimbările aduse prin desele corecturi după textul grecesc, pentru Noul Testament și după cel ebraic, pentru Vechiul Testament. Răspândită cu greutate la înce-

1. Pr. Conf. Dr. Stelian Tofană, *Text și canon*, in coll. *Introducere în Studiul Noului Testament*, vol. 1, Ed. Presa Universitară Clujeană, 1997, p. 185.
2. Despre acesta vorbește Tertulian în lucrarea sa *Liber de monogamia*(cap. 11), cu mențiunea că variantele latină și greacă nu concordau mereu. V. Bulhart&J.W.Ph. Borleffs (eds.), *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum,* vol. 76 (1957), p. 68-69.
3. „Dacia, fiind un bastion înaintat al imperiului, adânc înfipt în lumea «barbară», avea nevoie pentru apărare de numeroase trupe. Se apreciază că în timpul stăpânirii romane, armata aflată în Dacia număra 30-40.000 de oameni, deci cam o zecime din totalul trupelor romane". Pr. Prof . Dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române,* Ed. IBMBOR, 1991, p. 61.
4. Se poate afirma existența a cel puțin trei variante ale traducerii latine a Bibliei: un text african, unul european și unul spaniol. Pr. Conf. Dr. Stelian Tofană, *op.cit.,* p. 185.
5. Fer. Augustin, *De doctrina Christiana*, 2,15,22; *Biblical Archeology Review,* vol. 11, nr. 2, 1985, p. 168 cit. de Pierre-Yves Maillard, *La vision de Dieu chez Thomas d'Aquin: une lecture de l'In Ioannem à la lumière de ses sources augustiniennes*, Paris: Vrin, 2001, p. 75, nota 1.
6. W.G.Kümel, *Notwendigkeit und Grenze der neutestamentlichen Kanons* in *Zeitschift fur Theologie und Kirke,* 17, 1980, p. 473; Pr. Conf. Dr. Stelian Tofană, *op.cit.,* p. 187.

put, după secolul al VIII a cunoscut o apreciere universală în tot Apusul creștin.[1]

Odată cu această întărire a poziției privilegiate a Vulgatei în spațiul catolic, intervine și ostilitatea față de traducerile în limbile vernaculare, oficializată în cadrul Sinodului Tridentin, sesiunea a IV-a din 8 aprilie 1546, când Vulgatei capătă statutul de „întru totul conformă cu originalul" iar traducătorii Bibliei în limbile noi vor fi *răsplătiți* „cu aspre pedepse bisericești".[2]

Dincolo de schimbările intervenite în text prin copiere și prin traducere, Sfânta Scriptură s-a transmis peste tot din generație în generație, traversând disputele provocate de erezii și certuri doctrinare, într-o formă cristalizată, împreună cu convingerea universală că nimeni nu a îndrăznit să se atingă de o „iotă sau o cirtă" din ea (Mt. 5,18). Împreună manuscrisele grecești ale Sfintei Scripturi au parcurs veacurile și traducerile, mereu raportate la originale pentru a fi recunoscute, atât în varianta latină, pentru Biserica Romano-Catolică, cât și în celelalte traduceri, acceptate și ele desigur, dacă s-au produs în Biserică, și nu în afara ei.

Se observă cu ușurință că autoritatea absolută în ceea ce privește transmiterea textului Sfintei Scripturi aparține Bisericii, dar norma autenticității este dată de varianta grecească pentru Noul Testament și Septuaginta sau Biblia Hebraica, pentru Vechiul Testament. Odată cu intermediul tiparului, invenție care mărește viteza, calitatea și cantitatea textului sacru difuzat,[3] cercetarea textului Sfintei Scripturi devine o preocupare specială a celor ce se ocupă cu răspândirea învățăturilor biblice, în mediu confesional și interconfesional.

Tipărituri latine și grecești ale Bibliei

Prima ediție tipărită a Bibliei apare în 1456 prin truda lui Gutenberg și conține textul latin al Sfintei Scripturi în două coloane de câte 42 de rânduri fiecare, însumând 1282 de pagini tipărite, dar nenumerotate și fără antet, cu text continuu, fără capitole și versete.[4]

Noul Testament, tipărit la Alcala de Henares, aproape de Madrid, în data de 10 ianuarie 1514,[5] are două coloane: pe prima coloană, textul grecesc, pe coloana din dreapta, o traducere latină, în care se pot sesiza unele diferențe față de textul grecesc.[6] *Biblia*

1. Beda Venerabilul(674-735) constată dispariția vechii traduceri latine și folosirea generală a lucrării lui Ieronim.
2. Diac. Prof. N.I. Nicolaescu, „Scurt Istoric al traducerilor Sfintei Scripturi. Principalele ediții ale Bibliei în Biserica Ortodoxă Română", în *Studii* Teologice, an XXVI (1974), nr. 7-8, p. 492.
3. Apariția tiparului este legată de numele lui Johannes Gensfleisch zur Laden zum Gutenberg (1398–1468), deși acesta exista încă din sec. XII-XIII în Coreea și China, apoi în Europa, dar sub forma unor matrițe care nu aveau litere mobile. Nu se știe în ce măsură metalurgistul și bijutierul Gutenberg a fost influențat de tiparnițele existente, ci doar că tiparnița sa întrece sub raport tehnic toate tiparnițele existente până la el. Harry Clark, „«Four Pieces in a Press»: Gutenberg's Activities in Strasbourg", *The Library Quarterly: Information, Community, Policy*, Vol. 49, No. 3, p. 303-309.
4. Francis J. Crump , „The Gutenberg Bible", *The Catholic Biblical Quarterly*, Vol. 14, No. 3, 1952, p. 216.
5. Edgar J. Goodspeed, „A New Testament Anniversary: 1514-1914", *The Biblical World*, Vol. 43, No. 3 (Mar., 1914), p. 164.
6. Pr. Dr. Vasile Gheorghiu, *Introducerea în sfintele cărți ale Testamentului nou*, Cernăuți, 1929, p. 842.

poliglotă din Alcala, tipărită în Complutum de cardinalul Ximenes (1437-1517), conține textul biblic în greacă și în traduceri.[1] În aceeași perioadă, din rațiuni comerciale, apare și Ediția Erasmus, motiv pentru care este considerată, pe bună dreptate, inferioară Bibliei compluteriene.[2] Prima ediție, apărută în anul 1516, avea în vedere doi codici din Basel corectați de Erasmus, după alți doi codici.

E de remarcat că în general, textul grecesc este reprodus după codicii noi existenți, dar cu mai mică valoare din perspectiva cercetării biblice. Două sunt motivațiile acestor alegeri: codicii vechi puteau fi citiți cu greutate, din cauza ștersăturilor și deteriorărilor materialului de scris și, de asemenea, codicii cei mai vechi și cei mai valoroși pentru cercetarea textului sacru, sunt descoperiți mult mai târziu. Astfel, *Codex Alexandrinus* (sec. V) va fi trimis de Patriarhul Constantinopolului lui Chrles I în anul 1627. *Coedex Rescriptus* (sec. V) va fi descoperit abia pe la 1700 iar excursia lui Tischendorf la Sinai, în urma căreia identifică și valorifică cu atâta dificultate *Codex Sinaiticus* (sec. IV) în 1859.[3]

A doua etapă din istoria criticii textuale biblice este inaugurată de Robert Ștefan care tipărește patru ediții ale textului grec al Sfintei Scripturi: 1546, 1549, 1550, și 1551. Textul Ediției din 1550, numită *Editio Regia*, reproduce textul lui Erasmus din 1535 iar la marginea foii consemnează variantele altor 15 manuscrise pe care le-a consultat. O nouă premieră apare în cuprinsul celei de-a patra ediții a lui Robert Ștefan din 1551: împărțirea textului în capitole și punerea în paralel, pe două coloane, a textului Vulgatei și a celui grecesc.

Descoperirea unor noi codici biblici a contribuit la dezvoltarea criticii textuale, fiecare cercetător al acestor vremuri fiind animat de dorința reconstituirii unui text original grecesc, cât mai aproape de cel ieșit de sub pana autorilor inspirați. Consecutiv acestui deziderat se consolidează gândul traducerii textului sacru într-o variantă cât mai aproape de textul rezultat în urma cercetării critice a manuscriselor și transmis prin intermediul tiparului.

O altă preocupare, mult mai puțin reprezentată până la Sf. Antim Ivireanul este explicarea textului sfânt în așa fel încât credinciosul să poată cunoaște sensul textului, fără distorsiunile eretice deja foarte prezente în domeniul exegezei. În această direcție se înscriu preocupările de popularizare a operelor patristice cu caracter exegetic, care nu depășesc cadrul omiletic dar care garantează ortodoxia interpretării.

Sfânta Scriptură în pom românesc[4]

Misionarii creștini care au venit încă din sec. I d.Hr. să aducă Evanghelia la strămoșii noștri, au găsit cuvintele limbii vernaculare cele mai potrivite ca să se facă înțeleși, cuvinte care au rămas în memoria colectivă în formă inițială sau în traducere, dacă se impunea, odată cu schimbările inerente evoluțiilor lingvistice ale vremurilor. Mărturisirea credinței în cult presupunea existența Liturghiei și, cel puțin fragmentar, prezența Sfintei Scripturi. Este aproape imposibil să concepem o credință fără Liturghie și Evanghelie

1. Ibidem, p. 842.
2. Pr.lect.univ.dr. Stelian Tofană, *op.cit.,* p. 149.
3. Edgar J. Goodspeed, *art.cit.*, p. 166.
4. Grigore T. Marcu, „Sfânta Scriptură «în pom românesc». 100 de ani de la apariția Bibliei lui Saguna”, în *Mitropolia Ardealului*, an. III (1958), nr. 11-12. p. 782-812.

pentru mai bine de o mie de ani la poporul român, în diferitele faze ale existenței sale. Acest lucru, cu atât mai mult cu cât textele Sfintei Scripturi au circulat printre strămoșii noștri în limbile latină, greacă, gotă și slavonă, au influențat formarea limbii române, pictura bisericilor și miniaturizarea manuscriselor.

Martirii cunoscuți din documente și descoperiri arheologice[1] dovedesc existența unei preocupări cultural religioase la marginea Imperiului Roman, pe teritoriul țării noastre și implicit o preocupare susținută în citirea, traducerea și interpretarea cărților Noului Testament încă din secolul al doilea creștin.

Primele traduceri latine ale textului sacru în spațiul de formare a poporului român au avut un specific aparte, pentru că există diferențe majore între fondul lexical de sorginte latină și creștină al limbii române și cel din celelalte limbi romanice. Astfel că, pe lângă ipoteza că varianta europeană a *Italei* a circulat și la strămoșii noștri din sec. II-IV, adusă aici de misionari, de episcopi și de preoți ce beneficiaseră de educație în principalele cetăți creștine ale vremii, trebuie luată în considerare dezvoltarea unor „focare" de cultură latină și credință creștină în fostele cetăți dacice, în care se vorbea preponderent latina, departe de ochii și armele persecutorilor romani.

Limba română „prin origine, structură și vocabular, este o limbă latină, singura urmașă directă a latinei vorbite în mod neîntrerupt în provinciile dunărene ale imperiului roman".[2] Geto-dacii au primit limba coloniștilor romani, păstrând totuși câteva elemente lingvistice autohtone iar mai târziu, au primit influența lingvistică a popoarelor migratoare dintre care slavii au reușit să aducă cele mai multe elemente. Cercetătorii-istorici, filologi și teologi-sunt de acord că termenii de bază ai credinței creștine sunt de origine latină, lucru ce dovedește vechimea creștinismului românesc și originea latină a limbii în care s-a predicat Evanghelia la strămoșii noștri.[3] „Denumirile de bază ale credinței și unele forme ale cultului au fost create până în secolul IV".[4]

Dintre cuvintele limbii române de origine latină care au intrat în uz prin intermediul creștinismului și traducerilor latine amintite menționăm: *creștin*, derivat de la Chrestus sau Crestus, cum se numea Mântuitorul la scriitorii bisericești de limbă latină Tertulian (160-240) și Lactanțiu,[5] *a boteza*, cuvânt de origine greacă, trecut foarte repede în latină (baptizo,-are) și de aici în limba română, *credință* din credo,-ere, *împărăție*, de la imperium, *Tată* de la Pater, *Fiul*, de la Filius, *cer* din caelum, *cruce* de la crux,-i, *păcat* de la pecatum, *sfânt* de la sanctus.[6]

Termenii de origine latină privind credința au intrat în limba română în special pe filiera latinei vulgare, fiind deosebiți radical de cei folosiți în Apusul creștin. Aceasta înseamnă că străbunii noștri nu au fost evanghelizați de misionari «oficiali» veniți din Apus, dar s-au bucurat de aprecierea acestora, ca în cazul Sf. Dionisie Exigul (470-545)

1. Despre martirii creștini din ținuturile dunărene vezi și Dr. Sebastian Dumitru Cârstea, „Creștinismul românesc din primele secole. Puncte de vedere" în *Revista Teologică,* nr. 2, 2008, pp. 122-134.
2. Al. Rosetti cit. de Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *op.cit.,* p. 71.
3. Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *op.cit.,* p. 72.
4. IBIDEM, p. 72.
5. IBIDEM, p. 76.
6. IBIDEM, p.

care și-a desfășurat activitatea la Roma sub 10 papi, dezvoltând principiile cronologice ale erei creștine.[1]

Obiectele arheologice din primele secole dovedesc o bună cunoaștere a textului Sfintelor Scripturi, pe de-o parte, prin gravarea simbolurilor creștine pe obiecte ca pietre scumpe, inele, amfore, pietre funerare,[2] opaițe, tăblițe votive, iar pe de altă parte, prin scrierea unor mici fragmente biblice pe acestea. Astfel, cea mai veche inscripție cu caracter curat creștin, descoperită pe teritoriul țării noastre este o tăbliță votivă așezată, probabil, la temelia unei biserici din locul descoperirii: satul Biertan, lângă Sibiu.[3] Deși inscripția vorbește în latină despre ctitor sau donator, pe nume Zenobiu, elementele creștine (monogramul lui Hristos) sunt scrise cu caractere grecești.

Peste un sfert din inscripțiile paleocreștine au fost redactate în limba latină iar celelalte în limba greacă. Textul inscripțiilor (în majoritate funerare) „este popular și ortodox".[4] Mici fragmente din psalmi au fost scrișI în limba greacă, ajunși până aici prin mijlocirea Septuagintei: «Domnul este luminarea mea și Mântuitorul meu, de cine mă voi teme?»[5] (grecește, Tomis) , «Pe cei săraci ai lui îi voi sătura de pâine. Pe preoții lui îi voi îmbrăca cu mântuire»[6] (grecește, Tomis și Histria). Fragmente noutestamentare în limba greacă sunt destul de numeroase: «Fiți sănătoși…»[7] (Tomis), «Maria naște pe Hristos»,[8] «Lumină-viață»,[9] «Emanuel, cu noi este Dumnezeu»,[10] «Doamne ajută»[11] etc. În limba latină pot fi amintite «Pacea mea dau vouă»,[12] «Harul lui Dumnezeu. Amin».[13] La Tropaeum Traiani s-a descoperit singura inscripție greco-latină din epigrafia creștină, având textul: «crucea morții și a învierii».[14]

Evoluția limbii române se împletește cu dorința cunoașterii Sfintei Scripturi, al cărei conținut este comunicat din generație în generație, prin intermediul oralității colective dar și prin textul scris. O traducere oficială, deși dorită de popor, va întâmpina întotdeauna multe piedici, pe când o traducere fără pretenții de generalizare într-o eparhie locuită de români, va putea intra fără greutate în casele credincioșilor mai înstăriți și

1. Sfântul Dionisie este recunoscut în special pentru alcătuirea erei creștine. Este descris de Casiodor ca fiind „de neam scit dar de maniere întru totul romane, foarte priceput in ambele limbi, cunoscător perfect al Sfintei Scripturi și dogmaticii". Cassiodorus, *De institutione divinarum litterarum*, 23, în PL, vol. 70, col.1137.
2. Fragmentele funerare creștine în sec. I-III lipsesc cu desăvârșire câtă vreme cele păgâne există din abundență. Lipsa acestora nu dovedește lipsa credincioșilor creștini deoarece, pentru început, creștinii nu au vrut să se asemene păgânilor. G. M. Ionescu, *Istoria Bisericii Românilor din Dacia Traiană,* vol I, Stabiliment de Arte Grafice „Universala", București, 1906, p. 66.
3. G. M. Ionescu, *op.cit.,* p. 69.
4. Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *op.cit.,* p. 167.
5. Ps. 26,1.
6. Ps. 131,15-16.
7. Acest salut aparține latinilor. Sfântul Apostol Pavel îl scrie și el la sfârșitul epistolelor sale ca încheiere alături de îndemnuri practice.
8. Cf. Mt. 1,18.
9. Cf. In. 1,4.
10. Mt. 1,23 cf. Is. 7,14.
11. Mt. 15,25.
12. In. 14,27.
13. I Cor. 3,10; II Cor. 1,12; 6,1; 8,1; 9,1; Ef. 3,2,7; Col. 1,6; 15,10 ș.a.
14. Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *op.cit.,* p. 167.

în mentalul colectiv. Traducerile ad-hoc vor fi speculate în afara Bisericii, mai ales de inițiatorii prozelitismului protestant în Țările Române.

Astfel se explică motivul pentru care cele mai vechi traduceri în limba română sunt de fapt târzii și apar brăzdate de interese prozelitiste și primite cu reticență în Biserică, până chiar și în secolul al XVIII-lea.

Așadar, până la apariția traducerii lui Ulfila, Sfânta Scriptură era cunoscută de către strămoșii noștri, chiar și numai fragmentar, arătându-și prețuirea pentru ea prin inscripții în limba greacă și latină. Dacă textele grecești sunt citate clare din Septuaginta și cărțile Noului Testament, cele latine nu confirmă existența unei variante unitare de traducere a Bibliei în această limbă, ci a unei dispoziții de traducere ad-hoc a Sfintei Scripturi, în limba pe care o vorbeau atunci. Cuvintele Sfintei Scripturi rostite în limba de formare a limbii române, nu s-au păstrat decât în fondul lexical al limbii noastre, cele mai vechi traduceri în acest areal fiind cele în gotică și slavonă.[1]

O cauză pentru existența acestui vacuum de texte românești poate fi găsită în cartea lui Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae* (1714). El arată că grafia folosită de români a fost încă de la început cea latină. Pentru că la Sinodul de la Ferrara-Florența (1437-1438) delegația ortodoxă, din care făceau parte ierarhii din Moldova și Țara Românească, a fost forțată să semneze „unirea cu Roma" și să accepte „cele patru puncte florentine", apărătorii ortodoxiei, domnitori și clerici, au impus izolarea de învățătura catolică tocmai prin înlocuirea alfabetului latin cu cel chirilic.[2] Gravitatea cu care se lupta împotriva unioniștilor trebuia să fi avut ca ecou sigur distrugerea oricărei opere cu grafie latină și excomunicarea oricărui păstrător de carte cu această grafie dintre români.[3]

Scriptura la români, până la Mihai Viteazul

Evoluția textului slavon, determinat de schimbările lingvistice din arealele distincte locuite de slavi, permite identificare „originalului" ipotetic din edițiile românești de secol XVI. Orice reproducere a textului biblic slavon în acest timp, se va fi întâlnit cu diversitatea variantelor textuale, foarte bine cunoscute savanților români ai vremii. De fapt țările române au primit cu brațele deschise pe cei ce se refugiaseră din calea turcilor, boierii și domnitorii făcând eforturi mari pentru promovarea credinței ortodoxe prin ctitorii de biserici și prin tipărituri slvavonești.[4] Acești vorbitori de limbă slavonă au căutat

1. Nimeni nu garantează că aceste influențe slavone nu au fost așezate în continuarea unui demers mult mai vechi, poate cu rădăcini în limba latină sau în limba goților. Astfel influența s-ar reduce la unele corectări ale textului și nu la traduceri cu totul noi, pe un teren înțelenit.
2. Astfel, în Moldova, această înlocuire se va realiza prin stăruința mitropolitului Teoctist I (1453-1477) și prin porunca domnitorului Alexăndrel (1448-1449; 1452-1454; 1455).
3. Nu este de mirare că cel mai vechi text românesc cu grafie latină care s-a păstrat este datat 1570. Ion Gheție, *Texte românești din secolul al XVI-lea*, București, 1982. „Mica culegere de cântece, împreună cu alte fragmente tipografice, fusese folosită ca material de umplutură la legarea volumului *Diodori Siculi scriptoris graeci libri duo de Philippo et de Alexandro. Utrumque latinitate donavit Angelus Cospus Borroniensis, Viennae Pannoniae, 1516*". Daniele Pantaleoni, „Observații asupra textelor românești vechi cu alfabet latin (1570-1703)", în *Philologica Jassyensia*, III (1), Ed. Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2017, p. 40.
4. Limba slavonă, pentru Țările Române, se pare că reprezintă garanția ortodoxiei unui text religios, în special scripturistic. Alexandru Mareș, „Originalele primelor traduceri ale Tetraevanghelului şi Psaltirii", în *Cele mai vechi texte româneşti. Contribuţii filologice şi lingvistice* (coordonator Ion Gheţie), Bucureşti, 1982, p.191; Dragos Moldovanu, „Finalitatea textelor

să dea poporului în mijlocul căruia au fost primiți cu multă căldură, cărți de cult și ediții parțiale ale Sfintei Scripturi într-o limbă slavă extrem de familiară spațiului românesc. Printre aceștia se numără și călugărul Macarie din Muntenegru, cel care tipărise în țara sa natală un fragment dintr-un Octoih (1494) și o Psaltire (1495) și care „în 1508 avea să transporte presele sale în Valahia”[1] în vremea lui Radu cel Mare (1467-1508). Acesta a înființat prima tipografie din țară și a tipărit *Tetraevanghelul slavon* din 1512.

Înainte de el, Sfântul Nicodim de la Tismana, un alt sârb ajuns la noi, a copiat la Mânăstirea Prislop primul *Tetraevanghel slavon*, datat 1405 iar în 1429 monahul Gavriil Uric de la Mânăstirea Neamț realizează pentru Doamna Maria, soția lui Alexandru cel Bun, *Tetraevanghelul* ilustrat.

Evangheliar slavonesc al diaconului Lorinț, 1579, Alba Iulia, scris din porunca marelui Voievod Batăr Crișțov. „Și cu puterea marelui Voevod Batăr Crișțov în timp de 30 de ani, nimenea să nu îndrăznească a o tipări din nou.” Pare greu de explicat această poruncă în românește, pe o carte slavonă. De ce să nu mai fie tipărită timp de 30 de ani? Răspunsul este evident. Apăruseră și altfel de traduceri care îl supăraseră pe voievod. Este vorba de răspândirea traducerilor în limba română, care evidențiau unitatea de neam a românilor de pretutindeni.

Acest lucru nu a fost luat în calcul de susținătorii politici ai propagandelor apusene, care își vedeau interesele amenințate tocmai de această trezire a conștiinței naționale prin circulația cărților sacre în limba română.

Până la sfârșitul sec. al XVI-lea, prozelitismul apusean este „condamnat” de specialiști ca responsabil de apariția tuturor traducerilor românești.

Prima carte tipărită în limba română[2] este un catehism, *Catehismul luteran* de la 1544. Autorul acestei traduceri pare a fi Filip Moldoveanu, colaborator al Diaconului Coresi, însă din această carte nu s-a păstrat niciun exemplar, atestarea sa fiind făcută pe baza unor documente din 1546.[3]

Nu se cunoaște niciun detaliu din acest catehism, dar se poate bănui că era în deplin acord cu învățăturile reformei lui Luther, care în data de 31 octombrie 1517 publica în „95 de teze”, critica sa la adresa papei de la Roma, doctrinei și practicii catolice. Apariția acestei lucrări într-un spațiu dominat de prozelitismul catolic este bine primită de mulți preoți ortodocși, în timp ce alții au sesizat diferențele față de ortodoxie și le-au

slavo-române intercalate din Evul Mediu românesc”, în vol. *Text si discurs religios* (ed. Alexandru Gafton, Sorin Guia, Ioan Milica), Ed. Universitatii „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2009, p. 104.

1. Emile Picot, *Coup d’oeil sur l’histoire de la typographie dans les pays Roumains au XVIe siécle*, 1895, p. 10.

2. http://www.cimec.ro/Muzee/FiseAnaliticeEvidenta/partea%20II.pdf (11.10.2016). (n.a.), *Glosar de termeni din domeniile: informaticii, istoriei cărții, restaurării și patologiei cărții, utilizați în descrierea bibliografică și în prelucrarea automată a datelor*, p. 118.

3. În 16 aprilie 1544, s-a plătit suma de 2 florini lui Philippus Pictor pentru tipărirea catehismului, lucru menționat în Socotelile orașului Sibiu. În 1546 cărturarului Johann Hess din Breslau (azi Wroclav, Polonia) a fost înștiințat de un preot sas bistrițean că „s-a tradus Catehismul in limba romana și s-a tipărit la Sibiu, capitala noastră, a sașilor din Transilvania, cu litere sârbești. Mulți preoți au primit aceasta carte, socotind-o sfântă, alții însă o disprețuiesc”. Lajos Demeny, Lidia Demeny, *Carte, tipar și societate la români în secolul al XVI-lea. Studii, articole, comunicări*, Ed. Kriterion, București, 1986, p. 58.

respins. Se știe că Luther a pretins că Biblia are autoritate supremă, de citirea ei depinzând mântuirea credincioșilor. Lucrarea a fost dorită chiar și de Pătrașcu Vodă, care a și primit-o ulterior, iar ultimul care a văzut această carte este Timotei Cipariu.

Prin ambiția unor filo-calvini sau filo-catolici și prin osteneala unor călugări patrioți s-au lucrat numeroase traduceri parțiale ale Sfintei Scripturi care s-au păstrat în codici, de mare importanță pentru cultura și spiritualitatea poporului român, accesibili Sfântului Antim Ivireanul și altor elite culturale ale vremii sale.

Între acești codici se găsea și *Codicele Voronețean***,** datat sec. XV-XVI, foarte apropiat ca text de *Lucrul apostolesc*, tipărit de Coresi în 1567.[1] Textul este împărțit în pericope și nu în capitole și versete, după modelul consacrat de Robert Ștefan odată cu ediția din 1551. Codicele a fost redescoperit în 1871 la Mânăstirea Voroneț, după ce a fost așezat în rândul cărților nefolositoare de cei ce luptau împotriva introducerii limbii române în Biserică, cum este cazul lui Constantin din Dorna care ar putea fi răspunzător de degradarea acestui manuscris, sau cel puțin de scoaterea lui din uzul liturgic. Însemnarea datată 1733 de pe coperta manuscrisului descoperă „tratamentul" la care a fost supus textul sacru în limba română: „aceasta carte a fost scrisa pe rumanie si nu-i buna de nimic".[2]

Psaltirea Șcheiană a fost scrisă de trei copiști diferiți pentru folosul credincioșilor la sfintele slujbe. Acest manuscris cuprinde, pe lângă Psaltire, și câteva texte din Vechiul Testament și din Noul Testament precum și Simbolul Atanasian, cu adaosul Filioque. Vechimea acestui manuscris nu eludează problematica sursei: a fost o traducere sau o copie după o lucrare deja existentă? Specialiștii au propus ca dată a manuscrisului sfârșitul secolului al XVI-lea (Aron Densușianu), 1515 (Sextil Pușcariu, P.P. Panaitescu), 1563-1570 (I.-A. Candrea), 1573-1574 (G. Blücher), 1573-1578 (Alexandru Mareș).[3]

Tot la fel de nesigură este și sursa traducerii. Traducătorii acestei lucrări (sau a alteia mai vechi, copiată doar în Psaltirea Șcheiană), au folosit fie textul slavon al Psaltirii sârbești, scrisă de Branko Mladenovici din anul 1346,[4] fie un text rutean și catolic

1. Acest manuscris a fost descoperit de prof. Gr. Crețu la Mânăstirea Voroneț și se află astăzi în Biblioteca Academiei Române, cota ms. rom. 448. Paginile care s-au găsit (170) cuprind traducerea în româna veche, afectată de fenomenul rotacismului, 11 capitole din Faptele Apostolilor (18,14-28,31), Epistola Sf. Iacov, Epistola I-a a Sf. Petru și aproape integral Epistola a II-a a Sf. Ap. Petru. Textul codicelui a fost tradus din grecește sau a fost corectat după o astfel de traducere mai veche, dar lucrarea lui Coresi are legătură cu acesta. Codicele ar fi putut fi unul complet, cu traducerea tuturor cărților Noului Testament. „Originalul transcris în sec. XVI a cuprins, probabil, traducerea tuturor cărților Noului Testament și arăta, poate, într-o însemnare finală, și numele vrednicului traducător". Diac. Prof. N.I.Nicolaescu, „Scurt Istoric al traducerilor Sfintei Scripturi. Principalele ediții ale Bibliei în Biserica Ortodoxă Română", în *Studii* Teologice, an XXVI (1974), nr. 7-8, p. 494.

2. Sextil Puscariu*, Istoria Literaturii Romane – Epoca Veche*, Ed. Eminescu, București, 1987, p. 56.

3. În stabilirea acestor datări s-au avut în vedere limba rotacizantă, specifică manuscriselor vechi păstrate la noi, forma literelor dar mai ales filigranul. Hârtia din Psaltirea Șcheiană este silezieană, cu filigranul mistreț, ultimele două coli fiind din hârtie fabricată la Brașov, filigran este acum coroana cu scut. Titlurile și inițialele psalmilor sunt scrise cu roșu.

4. I.-A. Candrea, *Psaltirea Șcheiană comparată cu celelalte Psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, Atelierele Grafice Socec&Co, București, 1916, p. CX-CXII. Stefan Ciobanu, *Istoria literaturii romane vechi*, Ed. Eminescu, București, 1989, p. 95.

deopotrivă, fie o versiune slavo-română din care s-a extras textul românesc.[1]

Deși de mare importanță pentru studiul limbii române literare vechi, această Psaltire este de fapt rodul „ofensivei" catolice în spațiul românesc, lucru dovedit de adaosul «filioque» aflat la sfârșitul Simbolului de Credință.[2]

Psaltirea Hurmuzaki, de certă importanță pentru cercetarea biblică românească, lasă loc de interpretare în privința datării, a formei originare. Astfel, Psaltirea Hurmuzaki, ca și celelalte lucrări de acest fel, face parte dintr-un demers mult mai amplu de traducere și adaptare a textului sacru la înțelesurile contemporane ale limbii române, fiind, cel mai probabil, o „copie executată după o Psaltire slavo-română de un scrib care proceda uneori la modificări ale textului român (prin confruntare cu versiunea originală sau apelând la altă traducere românească)".[3] Retroversiunea s-a făcut după Psaltirea sârbească a lui Branko Mladenović (1346) sau după o altă traducere slavonă.[4]

Palia de la Orăștie, datată 1582, conține în prefață însemnarea „Cu bună voe și destoinic mila lui Dunezeu aceaste cărți creștinești a să orândite după voia lui Dumnezeu cu știrea Măriei lui Batări [Báthory] Jigmon Voivod ăl Ardelului și a Țăriei Ungurești, și cu știrea și cu voia a toți domnilor mari și sfeatnici ai Ardialului: pe întru întrământura Beseareceei Sfântâ a românilor poftind tot binele ispăsenie creștinilor români: care ispăsenie numai de la Tine Doamne cearem printru Siângur Sfânt Fiul Tău Iisus Hristos Domnul și Ispăsitoriul nostru Amin".

Palia de la Orăștie este prima traducere parțială în limba română a Vechiului Testament și a fost tipărită de fiul lui Coresi, Șerban, împreună cu Marian Diacul, care folosesc pentru prima dată numele de români, în loc de rumâni.[5] Se observă că intrarea oficială a traducerii românești a Sfintei Scripturi în Biserică este foarte departe, ea fiind încuviințată și chiar încurajată pe linie politică, fie de adepții prozelitismului catolic, fie de conducătorii și boierii români.

Un alt manuscris foarte important este Codicele Bratu, sau Apostolul copiat de popa Bratu din Brașov în 1559-1560, redând intercalat textul Apostolului în limba română și în cea slavonă. Edițiile bilingve vor marca spațiul cultural și cultic românesc, până spre sfârșitul secolului al XIX-lea. Motivația acestui demers este explicată diferit. Este cert că aceste ediții aduc un plus de autoritate, în toate epocile, pentru corectitudinea traducerii, facilitând, totodată, accesul cititorului avizat la o eventuală corectură pe textul românesc. Să fie acest demers o inovație a Reformei, „care urmărea să certifice astfel caracterul ortodox al traducerii, deși, în realitate, aceasta se făcea după originale protestante"?[6]

Tetraevangheliul slavo-român de la Sibiu (1550) al lui Filip Moldoveanu, „pri-

1. Eugen Pavel, „Modelul slavon versus modelul latin în textele biblice românești",în Revista de istorie și teorie literară, VII (1-4), p. 23.
2. Ibidem, p. 23.
3. Ion Gheție, Mirela Teodorescu, *Psaltirea Hurmuzaki*, I. Studiu filologic, studiu lingvistic și ediție, Ed. Academiei Române, București, 2005, 18-19.
4. I.-A. Candrea, *op.cit.*, p. CXII.
5. https://tipariturиromanesti.wordpress.com/2011/12/08/palia-de-la-orastie-1582/ (21.05.2017).
6. Dragos Moldovanu, *art.cit.*, p. 103.

ma tipăritură bilingvă din țara noastră", din care s-au păstrat doar câteva fragmente[1] este urmată de *Tetraevanghelul slavo-român* (1551-1553) de la Sibiu, prima tipăritură în limba română care s-a păstrat integral până în zilele noastre, se pare că a fost tradus după *Noul Testament* al lui Luther din 1522, iar versiunea slavonă, pusă în paralel, a fost folosită doar pentru corectură.[2] Textul românesc din această ediție este totuși asemănător cu cel din ediția coresiană (1561) precum și cea a lui Radu de la Mănicești, supranumit *Evanghelia de la Londra* (1574), dovadă că s-au inspirat dintr-o sursă comună (probabil slavonă, la origini) sau au actualizat o traducere a textului evanghelic deja existentă. Această asemănare se poate explica doar printr-o pietate a traducătorului față de termenii consacrați deja în traducerile anterioare, certificate dintr-un motiv sau altul cu textul slavon și chiar prin ediții integrale în limba română, extrase cu multă grijă din edițiile bilingve.

Problematica sursei traducerii în română a Tetraevanghelului slavo-român din 1551-1553 este încă disputată. S-a ajuns să se creadă că propaganda anti-ortodoxă a mers până într-acolo încât personajele negative din Noul Testament să fie tendențios asimilate preoților și ierarhilor Bisericii. Astfel, traducerea în românește pentru *fariseu* și *arhiereu* (Caiafa) a fost făcută tendențios prin *duhovnic* respectiv *mitropolit*.[3] Cu toate acestea, o asemenea abordare nu se justifică, nic ca practică prozelitistă și nici ca intenție a lui Coresi. Se poate observa că în cea mai veche traducere în limba cehilor, din perioada pre-husită, există *Biblia din Drezda* (1360), în care termenul din Vulgata *pharisaeus* a fost tradus prin *duhovnic*, traducere care a persistat și în edițiile ulterioare din anii 1411-1414 și 1417.[4] Dacă vrem să identificăm prototipul acestei traduceri, ajungem în mijlocul comunităților husite din Moldova sau din Transilvania, între anii 1466-1522, ediția cehă care a stat la baza traducerii fiind Biblia Olomoucká din 1417.[5]

Teraevanghelul slavo-român din 1551-1553 și *Tetraevanghelul* în limba română, tipărit de diaconul Coresi în 1561, s-au folosit de textele existente, la origine tot slave, diortosite după varianta slavonă și germană, dar s-au adresat preoților și credincioșilor ortodocși. Astfel, diaconul Coresi, în *Evangheliarul românesc* din 1561, cere înțelepciune de la cititorii săi și să nu judece sau să *suduiască*: „am scris aceaste sfinte cărți de învățâturâ, să fie popilor rumânești să înțeleagâ, să înveațe Rumânii cine-s creștini. Cum grâiaște și Sfântului Pavel Ap[osto]lu cătrâ Corinteani 14 capete: în Sfânta Bisericâ mai bine e a grâi cinci cuvinte cu înțeles decât 10 mie de cuvinte neînțelease în limbâ striinâ. Dupâ aceaia vă rugâm toți sfenți părinți oare vlâdici, oare episcopi, oare popi, în cărora mână va veni aceaste cărți creștinești, cum mainte să cetească, necitind să nu judece, neci

1. Diac. Prof. N.I.Nicolaescu, *art.cit.*, p. 496.
2. Alexandru Mareș, *op.cit.*, p. 191.
3. L. Denemy, „Evangheliarul slavo-român de la Sibiu-prima tipăritură în limba română cunoscută până azi", în *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu (1551-1553)*, Ed. Academiei RSR, București, 1971, p. 98.
4. Acest termen era cel mai potrivit acestei traduceri, mai ales că nu putea fi echivalat cu *preot*. Ioan-Florin Florescu, „Le Tétraévangile de Sibiu (1551-1553). Nouvelles informations sur les sources de la première traduction en roumain des Évangiles", in *Biblicum Jassyense. Journal for Romanian Biblical Philology and Hermeneutics*, vol. 1, Ed. Universității Alexandru Ioan Cuza, Iași, 2010, p. 58-59.
5. Ibidem, p. 80-81.

să săduiascâ”.[1]

Reticența unora față de textul românesc al Scripturii, în special episcopi și preoți, este cunoscută lui Coresi, motiv pentru care se și adresează acestora cu rugămintea de a lua poziție oficială față de carte doar după ce au citit-o „cum mainte”. Motivele unei ostilități ecleziale față de traducerile Sfintei Scripturi le cunoștea foarte bine Coresi: lipsa autorizării din partea Patriarhiilor sub a căror jurisdicție își desfășurau activitatea preoții și ierarhii noștri, precum și asumarea muncii și poate chiar a intenției prozelitiste în acest spațiu ortodox. Cea din urmă temere nu s-a justificat nici până astăzi, cunoștințele teologice ale celor ce au operat cu traduceri neortodoxe au fost excelente, încât munca de traducere din afara Bisericii a fost efectiv îmbisericită.[2]

Aceeași reticență o resimte Coresi și în anul 1577 când va tipări *Psaltirea slavo-românească* la Brașov. Intenția este tocmai aceasta: traducerea să fie însoțită de sursa slavonească astfel că „frații miei preuți” să vadă singuri acuratețea traducerii și „adevărul”: „Cu mila lu Dumnezeu, eu, diacon Coresi, deaca văzuiu că mai toate limbile au cuvântul lu Dumnezeu în limbă, numai noi rumânii n-avăm; și Hristos zise, Matei 9,9: cine ceteaște să înțeleagâ; și Pavel încâ scrie, la Corint 15,5 că întru bisericâ mai vrătos cinci cuvinte cu înțelesul mieu să grâiesc, ca și alalți să învăț de cât întunearec de cuvinte neînțelease într-alte limbi. Derept aceaia, frații miei preuților, scrisu-v-amu aceaste psăltiri cu otveat, de-am scos de în psăltirea srăbească pre limbâ rumânească, să vâ fie de înțelegâturâ și grămâticilor. Și vâ rog ca, frații miei, să cetiți și bine să socotiți, că veți vedea înșivâ că e cu adevăr.”

Fără să încalce porunca lui Voievod Batăr Crištov, cuprinsă în Psaltirea lui Lorinț din 1579, care cerea să nu mai fie tipărită Psaltirea timp de 20 de ani, de la acea dată, Coresi a tipărit o *Evanghelie cu învățătură* la Brașov în 1581. Nu a mai tipărit Psaltirea, ci Evanghelia, iar în predoslovie sunt amintiți voievozii români și ierarhii ortodocși din Țările Române, cu girul responsabililor bisericești din Țările Române, spre folosul preoților și spre înmulțirea credinței. Folosul citirii ei este evident acum iar autorizarea lucrării este învederată încă din titlu: „Cartea ce se cheamî Evanghelie cu învățăturî. De-întuspatru Evanghelistii aleasî și de în multe dum(n)ezeești scripturi și datî beseasearicei lui Dumnezeu, în toate dumineci a se ceti. Așijdere și la dumnezeeștile praznice și la ale altor sfinți, spre învățăturî creștinilor oameni, cătrî dereptarea sufletului și trupului și cu ajutoriul lu Dumnezeu tipâritî aceastî sf(â)ntî carte Evanghelie cu învățâturî. În anii și în zilele mâriei, lu Batăr Crištov, cu mila lu Dumnezeu Voevodî în toatî Țara Ungurească, și în Ardeal, și în toți săcuii. Și în zilele marelui de Dumnezeu luminat Arhiepiscopul Ghenadie, ce-au fost spre tot despusul măriei lui, cu mila lu Dumnezeu crămitoriu legiei creștinascî. Atunce era despuitoriu în toatî Țara Rumânească bunul creștin și dulce Mihnea Voivodî, și spre despusul domniei lui crămitoriu legiei creștine marele Serafim, Arhiepiscupul. Eu, cu ajutoriul lu Dumnezeu, și cu voia acestor tuturor, și a sfatului mieu, și al ăltor, eu jupânul Hrăjil Lucaci, județul Brașovului și a tot Ținutul Brăsei, jâlui și dedi

1. https://tiparituriromanesti.wordpress.com/tag/secolul-xviii/page/47/ (7.05.2017).
2. Majoritatea cărților socotite „emanația Reformei” sunt impregnate de ritualul și învățătura ortodoxă „fiind în fapt cărți ortodoxe”. Ana Dumitrean, *Museikon-timp,credință, moștenire,* Alba Iulia, 2017, p. 30.

de le tipârii, în lauda Tatâlui, și Fiiului, și Duhului Sfânt, în cetatea ținutului domniei meale, în Brașov. Și se-au început aceastî carte a se tipâri dupî întruparea Fiiului și Cuvântului lu Dumnezeu, la 1580, a ot bitiia (de la facerea lumii) 7088, în luna lu dechemvrie, 14 dni (zile). Și se-au săvrășit lucrul la 1581, a ot bitiia 7089, în luna lu iunie, 28 dni […] Foarte cu inimî fierbinte și cu jale aprinsî de mult jelunia la aceastî luminatî carte. Derept aceaia, în multe părți am întrebat ș-am căutat pănî o am aflat în Țara Rumâneascî, la Arhimitropolitul Serafim, în cetate în Trăgoviște, iarî dupî ce o am oblicit, iarî eu foarte m-am bucurat și cu multî rugâciune cerșut-am de la sfințiia lui, și mi-o-au tremis. Iarî eu deaca-o văzuiu ce învățâturî dumnezeiascî și cu folos sufletului și trupului iaste întru ia. Iarî inima mea se îndulci și foarte mî sfătuii cu luminatul mitropolitul marele Ghenadie de în tot ținutul Ardealului și al Orâziei. Și cu mult cliros de preuți ce le trebuiia aceastî carte, încî și cu toți sfeatnicii miei și cu voia tuturor acestora și cu voia mitropolitului marelui Serafim, noi o deadem lu Coresi diaconul, ce era meșter învățat într-acest lucru, de o scoase de în cartea sărbeascî pre limba rumâneascî, înpreunî și cu preuții de la besereca Șcheailor, de lângă cetatea Brașovului, anume Pop Iane și Popa Mihai, derepce că vrum să se înmulțeascî în multe părți și chipuri Cuvântul lu Dumnezeu și să se adaugî spre învățâtura legiei creștineascî, deci deaca văzui că e lucru dumnezeesc […]".[1]

Finalul secolului al XVI-lea aduce o nouă abordare din partea conducătorilor politici, cei ce promovaseră și susținuseră prozelitismul inclusiv prin traduceri, văzându-se nevoiți să lupte împotriva unității naționale, deșteptată tocmai prin conștiința unității de limbă și de cult. Pe de altă parte, Unirea de la Brest-Litovsk (1596) prin care credincioșii ortodocși au fost uniți cu forța la Biserica Catolică, a întărit poziționarea împotriva catolicismului și apropierea de propaganda calvină.

Cercetarea biblică în secolul al XVII-lea

Înainte ca Biserica să se pronunțe oficial în favoarea traducerilor în limbile vernaculare, se simțea nevoia îmbisericirii lucrărilor apărute deja în spațiul comercial și extra ortodox, care aduceau deja la lumină Sfânta Scriptură în limba greacă, așezată în capitole și versete, cu valorificarea unor manuscrise vechi. Astfel, în predosloviile traducerilor din sec. al XVII-lea, autorii și editorii sunt mai atenți în expunerea sursei folosite pentru traducere, a limbii în care aceasta exista, sursa banilor dar și folosul pe care credincioșii îl vor primi prin ediția publicată. Acest lucru înseamnă că evoluția cercetării Sfintei Scripturi era una accentuată, fiind intens discutată autoritatea sursei precum și oportunitatea traducerii.

Chiril Lucaris, cea mai importantă figură ortodoxă de după căderea Constantinopolului, a reușit o adevărată emulație pentru studiul Sfintei Scripturi, animat de rezultatele calvinilor în această direcție și de dorința de a stăvili, cu orice preț, propaganda catolică printre ortodocși. Mărturisirea de credință care îi poartă numele (1629), deși negată verbal de patriarh, se pare că a vizat apropierea protestanților de Biserica Ortodoxă și consolidarea luptei împotriva propagandei catolice. Se crede că i s-a atribuit Patriarhului Ecumenic de calvini, tocmai pentru a fi primită cu ușurință de ortodocși, devenind astfel un mijloc de propagandă calvină în rândul credincioșilor răsăriteni.

1. https://tiparituriromanesti.wordpress.com/2013/09/13/coresi-evanghelie-cu-invatatura-brasov-1581/ (15.07.2017).

Apariția acestei mărturisiri a provocat o efervescență mărturisitoare a învățăturii ortodoxe, care trebuia delimitată de orice influență protestată prin convocarea mai multor sinoade: Constantinopol (1638), Kiev (1640), Constantinopol (1642), Iași (1642), Constantinopol (1643), Ierusalim (1672), Constantinopol (1691).

Astfel, grija Bisericii în afirmarea și păstrarea dreptei credințe s-a manifestat în Mărturisirile de credință ale lui Petru Movilă și Dositei Notara, avizate în Sinoadele din Kiev, Iași, Ierusalim și Constantinopol.

Nevoia de carte de cult dar și cea de păstrare a ortodocsiei în vâltoarea propagandei prozelitiste și cea anti-prozelitistă, facilitează apariția de cărți „ortodoxe" de cult, adică în limba slavonă. Domnitorul Matei Basarab al Țării Românești finanțează *Psaltire slavonească* de la Govora din 1638, așa cum aflăm chiar din prefața scrisă în slavonă. Prin această carte și prin cele care consideră că la va mai publica, domnitorul are în vedere „dreptcredinciosul și evlaviosului neam al patriei noastre și altor neamuri înrudite cu noi după credință și având același vestit dialect slovenesc ca limbă". Dar bulgarii și sârbii nu au aceeași limbă cu noi! Așadar, sub influența lui Udriște Năsturel, domnitorul Matei Masarab (1632-1656) și-a propus la început reînvierea slavonei, considerată „limbă sfântă", totuși limba română se va impune în tiparele românești.[1]

Sub patronajul domnitorilor Matei Basarab și Vasile Lupu se va trece la următoarea etapă în cercetarea biblică, anume la exegeza omiletică. În *Evanghelie învățătoare*, Govora, 1642 este amintită din nou generozitatea domnitorului român: „Evanghelie învățătoare sau Cazanie preste duminecile anului și la praznice gospodskî și la alți sfinți mari. Scoasă și primenitî de pre limbî rusascî pre limbî rumănescî cu voia și cheltuiala creștinului domn Mateiu Basaraba boevod iară cu usteneala și izvodirea lui Silivestru ermonah. Tipăritî întru dumnezeiasca lavra Govora carea iaste hramul Uspenie. Io Matei Basarab voevoda… Prea slăvitului și blagocestivului neam al țăriei noastre și altor tuturor carii sănt înprejurul nostru creștini. Bun dar, pace, sănătate, și spasenie de la domnul nostru Iisus Hristos cu toatî inima pohtesc."

Se observă deci, că cercetarea scripturistică vizează textul sacru dar și buna lui înțelegere. Această Cazanie, ca și Cazania lui Varlaam, Iași, 1643, vor contribui în mod substanțial la înțelegerea ortodoxă a Sfintei Scripturi. Deci înțelegerea Bibliei nu s-a lăsat la voia întâmplării, ci împreună cu Biblia au fost tipărite și cazaniile.[2] În aceeași direcție se găsește și lucrarea *Cheia Înțelesului*, București, 1679 tipărită de Varlaam.

O nouă etapă în cercetarea biblică pe plan local o constituie apariția Noului testament în limba română la Bălgrad, din grija Mitropolitului Simion Ștefan în 1648, prima ediție integrală a textului Noului Testament în limba română. Încă de la instalarea sa ca

1. Iuliana Wainberg-Drăghiciu, „Motivații privitoare la tipărirea cărților românești vechi specificate în predosloviile acestora (sec. XVI-XVII)", în Annales Universitatis Apulensis, Series Historica, nr. 8, 2004, p. 64.
2. „În Biserica noastră strămoșească este indătinată regula ca, odată cu răspindirea Sfintei Scripturi in rindul credincioşilor, să fie pusă in circulaţieşi cartea de invăţătură creştină ortodoxă denumită *Cazanie.* Această carte pune la indemina tuturor şi pe inţelesul fiecăruia explicaţiile exegetice şi substanţa doctrinară de care au neapărată trebuinţă pentru dreapta inţelegere şi inţeleapta urmare a cuvintului lui Dumnezeu din Sfinta Scriptură". Diac. Prof. N.I.Nicolaescu, *art. cit.*, p. 495.

mitropolit al Ardealului, Simion Ștefan a hotărât că va „predica pretutindeni cuvântul lui Dumnezeu după Sfânta Scriptură în românește”.[1] „Noul Testament sau Înpăcarea, sau Leagea Noao. A lui Iisus Hristos Domnului nostru. Izvodită cu mare socotință, den izvodă Grecescu și Slovenescu, pre limbă Rumânească, cu îndemnaria și porunca, denpreună cu toată cheltuiala, a măriei sale Gheorghie Racoci, Craiul Ardealului i procia. Tipăritu-s-au întru a mării sale Tipografie, dentâiu noou, în Ardeal, în cetatea Belgradului.” Sursele acestei traduceri, parțial indicate în predeoslovie, sunt: Biblia poliglotă, Vulgata precum și „noile traduceri comentate ale Sf. Scripturi, datorate umaniștilor reformați”.[2]De asemenea, pentru că principalul finanțator al acestei traduceri a fost principele Gheorghe Rákóczi, cunoscut promotor al calvinismului în Transilvania, printre sursele traducerii trebuie să se fi găsit și unele lucrări calvine, poate chiar traduceri scripturistice în maghiară.[3]

Psaltirea de la Alba Iulia (1651) „Psaltiră, ce să zice cântarea Fericitului Proroc și Înpărat David. Cu cântările lui Moisi. Și cu summa și rânduiala, la toți psalomii. A izvoditâ cu mare socotințâ, den izvod jidovesc, pre limbâ rumânească cu agiutoriul lui Dumnezău, și cu îndemnarea și porunca, denpreunâ cu toatâ cheltuiala a Măriei Sale, Gheorghie Racoți, Craiul Ardealului, iprociaia. Tipăritu-s-au întru a Măriei Sale Tipografie, dentăiu noao, în Ardeal ăn cetatia Belgradului.”

Nu trebuie trecute cu vederea nici alte cărți importante care fuseseră tipărite în Alba Iulia sau București, cum ar fi *Apostol*, București, 1683, *Psaltirea lui David*, Antim, București, 1694, *Psaltirea în versuri* tipărită de Dosoftei la Uniev (Podolia), 1673.

Încununarea eforturilor de traducere a Sfintei Scripturi în limba română se va face în 1688 prin tipărirea Bibliei de la București. Deși a fost realizată de Nicolae Milescu Spătaru (între anii 1661–1668), având ca sursă Septuaginta apărută la Frankfurt în 1597, numele său va fi trecut cu vederea în predoslovie.

O bună parte din aceste cărți se aflau la dispoziția Sfântului Antim Ivireanul și constituiau ceea ce putem numi *cercetarea Sfintei Scripturi* din vremea sa. Dacă neam aștepta ca odată cu tipărirea *Bibliei de la București* să ajungem la finalul tălmăcirii Sfintei Scripturi în limba română, Sfântul Antim ne arată că de fapt aceste cărți reprezintă instrumentele de la care se va dezvolta cercetarea scripturistică ulterioară. Astfel, de exemplu, edițiile *Noului Testament* tipărit de Sfântul Antim în 1593 (text bilingv, româno-grec), 1697 și 1703, nu va reproduce textul *Bibliei de la București*, ci textul sacru în limba vie a poporului și mult mai apropape de textul grecesc. Orânduirea textelor urmează tipicul grecesc, deja consacrat de mentorul său, patriarhul Dositei al Ierusalimului, în pofida *normei grecești*. „Pentru toate aceste trei ediții ale *Evangheliarului*, textul primar, supus revizuirii și îmbunătățirii pare să fi fost *Noul Testament de la Bălgrad* din 1648”.[4]

1. Ioan Lupaș, *Documente istorice transilvane*, vol. I, Cluj-Napoca, 1940, pp. 227-228.
2. Mihai Ciurea, *Istoria textului Noului Testament. De la manuscris la edițiile* tipărite, Ed. Universitaria, Craiova, 2011, p. 204.
3. Roxana Vieru, „Some Elements of Hungarian Origin in Noul Testament de la Bălgrad (1648)”, in *Text și discurs religios*, vol. 5, an. 2013, Ed. Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, p. 164.
4. Eugen Munteanu, *Lexicologie biblică românească,* Ed. Humanitas, București, 2008, p. 161.

Concluzii

Cercetarea Sfintei Scripturi în vremea Sfântului Ierarh Martir Antim Ivireanul reprezenta o provocare pentru toate mediile ecleziale confesionale. Apariția protestantismului și a traducerilor în limbile vernaculare oferite de acest curent, nu putea rămâne fără urmări. Credinciosul de rând își dorea cu tot dinadinsul să afle conținutul Scripturii în limba pe care o vorbea, chiar dacă era împiedicat de grija de a nu cădea în erezie sau sub condamnarea unor Sinoade.

Transmiterea textului sacru în limba română este cea mai mare realizare în domeniul studiilor biblice în vremea Sf. Antim. Deși foarte scumpe, cărțile ieșite de sub tipare, erau acum mult mai aproape de credincioși decât înainte de a fi traduse, în primul rând pentru faptul că fuseseră depășite barierele doctrinare în cadrul sinodal, care permit autorizarea acestor traduceri de Biserică. La nivel isagogic, predosloviile amintesc izvoarele, traducătorii sau diortositorii precum și date generale despre autorii inspirați, locul și timpul scrierii.

Sfântul Antim continuă acest demers de apropiere a credinciosului de Scriptură prin exemplificări din viața de zi cu zi, dar și prin includerea descoperirilor științifice ale vremii ca parte a argumentațiilor sale. El se preocupă de traducerea textului din limba greacă, de explicarea lui în cuvântări sau didahii dar și prin evidențierea personajelor cele mai importante prin simboluri, arhitectură, pictură și descrieri punctuale.

Nici isagogia nu a rămas în urmă, dată fiind organizarea textelor sacre, precizarea surselor folosite, clarificarea problemelor de autor și autenticitate precum și prin importarea rezultatelor științelor profane în cadrul argumentațiilor din predoslovii.

MUZICA DE TRADIȚIE BIZANTINĂ DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎN TIMPUL PĂSTORIRII SFÂNTULUI ANTIM IVIREANUL

Pr. lect. univ. dr. Adrian-Cristian Mazilița[1]

Keywords: *Romanian manuscript, 18th century, Byzantine chant, old notation, Saint Hierarch Antim The Georgian metropolitan of Wallachia, Filothei Jipa.*

Abstract:
This study covers the evolution of church music during pastoring St. Hierarch Antim The Georgian metropolitan of Wallachia. The author presents the most important schools in Wallachia. In these schools taught also church music. The author highlights the work of monk Filothei Jipa and his manuscript „Psaltichia rumănească".

Activitatea culturală, atât de rodnică, a Sfântului Mitropolit Antim Ivireanul nu ar fi fost posibilă în Țara Românească fără concursul Sfântului Constantin Brâncoveanu, domnitor iubitor de cultură, de carte și de frumos. Domnia sa a beneficiat de o relativă liniște și prosperitate economică, condiții în care a reușit să-și apropie numeroase personalități culturale de mare valoare, dintre care, la locul cel mai de cinste, se situează Sfântul Ierarh Antim Ivireanul.

Activitatea tipografică a Sfântului Antim Ivireanul, deși străin de neam, actualizează problema introducerii limbii române, atât în Biserică, cât și în cancelaria domnească.

Până în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, slujbele religioase erau oficiate în limba slavonă, numai în timpul domniei lui Matei Basarab începe să se citească în limba română *Cazania*, iar din timpul lui Șerban Cantacuzino, *Evanghelia* și *Apostolul*.[2] Observăm că aceste elemente liturgice țineau, pe de o parte, de necesitatea împărtășirii către credincioși a cuvântului Sfintei Scripturi, iar pe de altă parte, potrivit tradiției canonico-liturgice din Biserica Ortodoxă, textele liturgice puteau fi redactate doar în limba greacă, iar mai târziu și în limba slavă. Această situație existentă și astăzi în Biserica Greciei – slujbele se efectuează în limba greacă veche – se datorează faptului că textele liturgice sunt texte poetice, alcătuite după un anumit număr de silabe, iar prin traducere, chiar și în greaca nouă, s-ar strica această poezie. Pe de altă parte, mai există și conștiința că atât textul, cât și melodia au fost alcătuite sub inspirația Duhului Sfânt.

În ceea ce privește cântarea la strană, tot din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, avem primele relatări, în care se vorbește de cântarea în strana dreaptă în *limba greacă*, iar în strana stângă în *limba română*.[3] În timpul domnitorului Constantin

1.Lector la Universitatea din Craiova, Facultatea de Teologie Ortodoxă.

2. Ștefan Ionescu, Panait I. Panait, *Constantin Vodă Brâncoveanu, Viața-Domnia–Epoca*, Ediția a II-a, Ed. Basilica, București, 2014, p. 429.

3. Despre primele referințe de cântare în limba română vezi: Erbiceanu Constantin, „Manuscripte de psaltichie din Biblioteca Seminarului Veniamin", în *Revista Teologică*, Iași, 5, nr. 19, 1866, p. 149; Sebastian Barbu-Bucur, *Filothei sin Agăi Jipei – Psaltichie Rumânească*, *I, Catavasier*, in coll. *Izvoare ale muzicii româneşti*, Ed. Muzicală, Bucureşti 1981, p. 45; Petre Vintilescu, *Poezia imnografică din cărțile de ritual și cântarea bisericească*, București, 1937, p. 246.

Brâncoveanu observăm o nouă raportare la tradiția liturgică de la Mitropolie, unde, de această dată, la strana dreaptă se cânta în limba română, protopsalt fiind românul Filothei sin Agăi Jipei, iar la strana stângă, lambadarul (al doilea psalt) grec Stavrinos.[1]

Învățarea muzicii psaltice bisericești și dezvoltarea acestei arte a fost posibilă prin înființarea de către Constantin Brâncoveanu și Antim Ivireanul a unor școli speciale.

Îndată după numirea în scaunul episcopal de la Râmnic (1705), Sf. Antim Ivireanul s-a îngrijit în mod special de școală și de tipar.

Chiar în anul 1705 înființează la Râmnic o școală gratuită pentru pregătirea viitorilor preoți, cântăreți și grămătici din eparhia sa, dar și a unor tineri din Ardeal, școală care a funcționat și după numirea Sfântului Antim Ivireanul în scaunul Mitropolitan al Ungrovlahiei.[2]

Ca episcop de Râmnic a adus cu sine parte din tipografia de la Mănăstirea Snagov, înființând o tipografie la reședința episcopală. În cei trei ani ai păstoririi sale a reușit, concomitent cu rezolvarea treburilor eparhiale, să imprime următoarele cărți: *Antologhion* (1705), *Tomul Bucuriei* (1705), Învățătură pre scurt pentru taina pocăinței (1705), *Evhologhion* (1706), *Octoih* (1706), *Sujba Născătoarei de Dumnezeu* (1706) și *Cuvânt la patima Domnului* de Gheorghe Maiota (1706).[3]

Ajuns în 1708 Mitropolit al Ungrovlahiei, Sf. Antim Ivireanul va primi tot concursul Domnitorului Costantin Brâncoveanu, atât în ceea ce privește dezvoltarea vieții bisericești prin întreținerea școlilor din București, dar, mai ales pentru continuarea activităților cărturărești de traducere și tipărirea de carte bisericească.

Și în ceea ce privește dezvoltarea muzicii bisericești, Sf. Antim Ivireanul a beneficiat de colaboratori de seamă, cel mai importatnt reprezentant al școlii muzicale bisericești fiind românul Filothei Sin Agăi Jipei, protopsalt al Mitropoliei, a cărui operă fundamentală, *Psaltichia Românească*, constituie un moment esențial în istoria muzicii bisericești de la noi din țară, ea atestând nu numai cântarea în limba română, ci și existența unei adevărate școli muzicale în limba română.[4]

La venirea Sfântului Antim Ivireanul ca mitropolit funcționau, deja, câteva școli înființate de Constantin Brâncoveanu, ca școala reorganizată de el, de la Mănăstirea Sf. Sava, care exista din anul 1694, Școala de la Colțea, ctitorie a spătarului Mihai Cantacuzino, unde se preda și un curs de muzică psaltică.[5] În afară de acestea, în timpul său mai funcționa în București Școala domnească de slavonie, de la Biserica Sf. Gheorhe

1. Sebastian Barbu-Bucur, *Filothei sin Agăi Jipei...*, p. 46.
2. Ion Gavrilă, „Învățământul bisericesc la Episcopia Râmnicului în secolele XVI-XVIII", în *Antimiana II – antologie de studii comunicări și articole editată de Centrul de Studii Medievale și Premoderne* „Antim Ivireanul"- Râmnicu-Vâlcea volum îngrijit de Ioan Șt. Lazăr, Ed. „Babel", Bacău, 2012, p. 125.
3. P.S. Gherasim Cristea, *Istoria Eparhiei Râmnicului*, Ed. CONPHIS, Râmnicu Vâlcea, 2009, p. 101.
4. Sebastian Barbu-Bucur, *Cultura muzicală de tradiţie bizantină pe teritoriul României în secolul XVIII şi începutul secolului XIX şi aportul original al culturii autohtone*, Ed. Muzicală, Bucureşti, 1989, p. 44.
5. Sebastian Barbu-Bucur, *Filothei sin Agăi Jipei...*, p. 48.

Vechi, unde se învăța și muzica psaltică.[1]

De asemenea, o școală foarte importantă, despre care ne-au rămas informații, școală în care se învăța muzica psaltică în limba română, este Școala de la Mănăstirea Antim din București. Din *Așezământul Mănăstirii Antim*, regulament în 32 de capitole, alcătuit chiar de Sf. Antim Ivireanul la 24 aprilie 1713, aflăm informații importante despre studierea muzicii psaltice.[2] În capitolul 4 *Pentru călugări*, rânduiește ca „în mănăstire, în curtea dintâi să se afle lăcuitori cu șăzământul pentru slujba besericii: egumenul, doi ieromonaș(i) greci care să fie în strana cea mare să cânte slujba grecește, un cântăreț de va fi călugăr, au și mirean neînsurat", în Capitolul al 5-lea, *Pentru Preoți*, rânduiește ca: „Doi preoți de mir să fie la biserică în *strana cea mică să cânte rumâneș-te*" *(subl. n.),* iar în Capitolul al 6-lea, *Pentru învățarea copiilor*, scrie: „La trei copii săraci ce vor să învețe carte să li se dea câte șase bani pe zi de mâncare și la Paști câte o dulamă de aba de 2 zloți și câte un işlic și câte o păreche de cizme. Și acești 3 copii să nu fie mai mici de 10 ani, nici mai mari de 15. Și acestă milă să li se vacî până în 4 ani; că într-atâta vreme poate să învețe și slavonește și rumânește și apoi să pue alții laloc […]. Însă pre acești copii să aibe datorie unul dintr-acei doi preoți de mir care va fi mia procopsit să-i învețe carte și alte rânduiale ale bisericii […] și pentru osteneala lui să i se dea din casă pentru câte 3 copii taleri 20. Și acești copii să păzească în toate zilele la beserică la vecernie, la utrenie și la liturghie ca să învețe […] rânduiala besericii. Și cărțile de învățătură copiilor să fie din casă".[3] Observăm din acest *Așezământ* care erau materiile de studiu, durata școlarizării, vârsta învățăceilor, obligațiile și drepturile pe care le aveau elevii după absolvire și anume, primeau o diplomă care le dădea dreptul să fie cântăreți bisericești, diaconi sau preoți.

Observăm, în timpul păstoririi Sf. Antim Ivireanul că, pe măsură ce învățământul se organizează, muzica psaltică își găsește mediul cel mai prielnic pentru a se dezvolta. Iată ce aflăm din *Capete de poruncă la toată ceata bisericească* (Târgoviște 1714): „Cine va vrea de acum înainte din mireni ca să se suie la acestă stepenă (treaptă) preoției […], va merge fieștecarele la arhiereul său să șează un an încheiat, iar carele va fi procopsit și mai învățat, jumătate de an să învețe toată rânduiala preoției". Aici – la arhiereu – se afla un dascăl de teologie și altul de muzică psaltică.[4]

Cunoscând aceste date despre evoluția muzicii psaltice în timpul păstoririi Sf. Antim Ivireanul, înțelegem de ce, prin personalitatea complexă a lui Filothei sin Agăi Jipei, școlit la București și Sfântul Munte Athos, s-a realizat cea mai importantă operă din punct de vedere muzical: Psaltichia Românească.

Dar cine a fost Filothei sin Agăi Jipei?

Cunoscut între muzicologi ca *Filothei Sfetagorețul, Filothei Monahul* sau *Filothei sin Agăi Jipei,* acest călugăr cărturar, ieromonah, a fost fiul lui Jipa din localitatea

1. Idem, *Cultura muzicală de tradiţie bizantină pe teritoriul României în secolul XVIII şi începutul secolului XIX şi aportul original al culturii autohtone*, Ed. Muzicală, Bucureşti, 1989, p. 46.
2. Preot Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, EIBMBOR, București, 1994, p. 154.
3. Sebastian Barbu-Bucur, *Cultura...,* p. 46.
4. Ibidem, p. 48.

Mârșa, județul Ilfov, care apare în actele publice, între anii 1639-1666, ca agă, clucer, mare agă, mare clucer și vornic.[5]

Istoricii care s-au aplecat asupra activității sale susțin că a fost mai întâi ucenic al Părintelui Teodosie din Sfânta Mitropolie, care l-a călugărit la Mănăstirea Cozia unde fusese închinoviat, apoi egumen la Mănăstirea Curtea de Argeș între anii 1662-1668.[6] Luând drumul Sfântului Munte Athos, s-a perfecționat în arta cântului bizantin, reîntorcându-se în țară înainte de 1700 la Mănăstirea Hurezi, apoi la București, activând ca protopsalt și dascăl de muzică psaltică la Mitropolie.[7]

Activitatea de protopsalt și dascăl de muzichie a fost dublată de o rodnică activitate de cultivare a limbii române, mai ales prin traducerea din grecește a următoarelor lucrări: *Floarea Darurilor*, tradusă de Filothei la Mănăstirea Hurezi și tipărită la Mănăstirea Snagov în anul 1700; Învățături creștinești, tipărită de către Antim Ivireanul tot la Mănăstirea Snagov în 1700; *Catavasierul*, tipărit cu binecuvântarea mitropolitului Antim Ivireanul, la Târgoviște în 1714, una dintre cele mai importante cărți de slujbă, dar și de învățare a limbii române și mai ales de cântări bisericești;[8] *Psaltikie Rumânească*, opera sa cea mai importantă, primul manuscris de muzică psaltică scris în lima română la București în 1713.

Așadar, domnia lui Constantin Brâncoveanu și, implicit, perioada de păstorire a Sfântului Mitropolit Antim Ivireanul au fost deosebit de importante pentru renașterea culturală și artistică a Țării Românești. Prin programul lor cultural și-au dorit ca în biserică să domine limba românească la slujbe, asemenea și cântarea din strane, pentru desfătarea sufletească a credincioșilor.[9]

Procesul de „românire", termen utilizat pentru prima dată de Anton Pann, a însemnat, din punct de vedere cultural, un proces complex în care întreaga noastră viață și cultură și-a dobândit un conținut și o formă specific românească, iar în privința cântărilor psaltice, românirea indică procesul de tălmăcire sau de adaptare a melodiilor bisericești din limba greacă la textul românesc deja tradus.[10] Este un proces îndelungat care s-a întins pe o perioadă de aproape 200 de ani, dar care a fost marcat decisiv prin apariția *Psaltichiei Românești* a lui Filothei sin Agăi Jipei din timpul Sf. Antim Ivireanul. Ca rezultat al acestui proces de „românire", înțelegem și opera tipografică a Sfântului Ierarh Martir Antim Ivireanul, desfășurată pe o perioadă de peste un sfert de veac: 64 de cărți,

5. Despre genelogia familiei lui Filothei Jipa vezi mai pe larg la Sebastian Barbu-Bucur, *Cultura...,* pp. 184-194.

6. Niculae Șerbănescu, „Varlaam Mitropolitul Țării Românești, părintele tipografiei bucureștene (1672-1679)", în *Biserica Ortodoxă Română*, an 76 (1958), nr. 12, pp. 331-332 apud Ion Gavrilă, „Filothei sin Agăi Jipei, colaborator al mitropolitului Antim Ivireanul și rolul său în românirea cântărilor bisericești", în *Antimiana II – antologie de studii comunicări și articole editată de Centrul de Studii Medievale și Premoderne* „Antim Ivireanul"- Râmnicu-Vâlcea volum îngrijit de Ioan Șt. Lazăr, „ Ed. „Babel", Bacău, 2012, p. 112.

7. Ibidem.

8. Sebastian Barbu-Bucur, *Cultura...,* p. 197 și 198.

9. Ibidem, „Acțiunea de „românire" a cântărilor psaltice și determinările ei social-patriotice. Filothei sin Agăi Jipei și alți autori din secolul al XVIII-lea, în *Biserica Ortodoxă Română*, XCVIII, nr. 7-8, iulie-august 1980, p. 839.

10. Ibidem.

39 fiind lucrate cu mâna sa, 30 în limba greacă, 24 în limba română, două în slavonă, opt în câte două limbi, dintre care patru slavo-române, două greco-arabe și una greco-română, iar o carte în trei limbi, greco-slavo-română.[1] Mitropolitul Antim a scris patru cărți, tipărind lucrările care erau mai de folos preoților și credincioșilor și le-a oferit pe înțelesul tuturor, în limba vorbită a poporului, limbă pe care el a îmbogățit-o și a înfrumusețat-o, devenind astfel unul dintre întemeietorii limbii literare și liturgice românești.[2]

În această categorie se încadrează și cea mai importantă lucrare a ieromonahului Filothei, care marchează decisiv cântarea psatică românească: *Psaltichia Românească.*

Această lucrare este prima carte-manuscris cu neume muzicale psaltice scrisă pe teritoriul țării noastre, finalizată la 24 decembrie 1713. Din prefață aflăm că lucrarea a fost scrisă „la îndemnul Mitropolitului Antim Ivireanul, cu voia și cererea a toată boierimea și a tot norodul".[3] Manuscrisul se află la Biblioteca Academiei Române la cota nr. 61,[4] având următorul titlu extins: *Psaltichie rumănească care cuprinde întru sine Catavasiariul cu toate trebuincioasele cântări ale Biseariciі care se cântă peste tot anul, Anastasima cu Propedie și cu tot meșteșugul, Eotinale și Kecragare, Stihirarul cu toate samoglasnicele praznicelor stăpânești și ale sfinților celor mari, carii să prăznuiesc peste tot anul. Stihirariul Penticostarului, cu sărbătorile Paștilor, de la Sâmbăta lui Lazăr până la Duminica Mare. Așăzate cu meșteșugul Psaltikiei pe glkasurile grec(ești). În zilele prealuminatului și de Dumnezeu trimisului Mitropolit Kyr Antim Ivereanulu. La ani de la facerea lumii 7222. Dekembrie 24. De smeritul între irmonahi Filothei snu Agăi Jipei în Sfânta Mitropolie.*[5]

Așadar, în această lucrare Filothei traduce aproape întreg repertoriul cântărilor psaltice din cuprinsul anului liturgic, precum și o gramatică a muzicii psaltice. „Manuscrisul lui Filothei are 259 folio și cuprinde aproape toate slujbele din timpul anului (1255 cântări), după cum urmează: *Catavasiile* (f. 8^{r} – 67^{v}), troparele, condacele și cu hvalitele fiecărui praznic împărătesc; rânduiala utreniilor și a celor trei liturghii (f. 54^{v} – 58^{r}); *Paraclisul* (text f. 61^{r} – 65^{r}), o gramatică (propedie) a psaltichiei vechi, foarte sumară

1. *300 de ani de la moartea martirică a Sfântului Ierarh Antim Ivireanul (1716-2016)*, Ed. Basilica, București, 2016, p. 24.

2. Ibidem.

3. Sebastian Barbu-Bucur, *Filothei sin Agăi Jipei – Psaltichie Rumânească*, *I, Catavasier*, Izvoare ale muzicii românești, Ed. Muzicală, București 1981, p. 56.

4. Opera lui Filothei sin Agăi Jipei a fost cercetată și publicată în colecția Izvoare ale Muzicii Românești, de către muzicologul bizantinist Sebastian Barbu-Bucur în următoarele volume: Sebastian Barbu-Bucur, *Cultura muzicală de tradiţie bizantină pe teritoriul României în secolul XVIII şi începutul secolului XIX şi aportul original al culturii autohtone*, Ed. Muzicală, Bucureşti, 1989; Idem, „Acțiunea de «românire» a cântărilor psaltice și determinările ei social-patriotice. Filothei sin Agăi Jipei și alți autori din secolul al XVIII-lea", în *Biserica Ortodoxă Română*, XCVIII (1980), nr. 7-8, p. 836-856; Idem, *Filothei sin Agăi Jipei – Psaltichie Rumânească*, *I, Catavasier*, Izvoare ale muzicii românești, Ed. Muzicală, Bucureşti 1981; Idem, *Filothei sîn Agăi Jipei, Psaltichie Rumânească II, Anastasimatarul*, Bucureşti, Ed. Muzicală, 1984, Idem, *Filothei sin Agăi Jipei – Psaltichie Rumânească, III*, *Stihirarul*, în Izvoare ale muzicii românești, Ed. Muzicală, București 1986; Idem, *Filothei sin Agăi Jipei – Psaltichie Rumânească, IV, Stihirar-Penticostar*, în Izvoare ale muzicii românești, Ed. Episcopiei Buzăului, Bucureşti 1992.

5. BAR, Ms. rom. 61, apud Diac Asist. Nicu Moldoveanu, *Izvoare ale cântării psaltice în Biserica Ortodoxă Română* (teza de doctorat), București, 1974, p.179.

(f. 68[r] – 70[v]); Anastasima (f. 71[r] – 113[r]); Antologhionul (f. 114[r] – 226[v]) și Penticostarul (f. 227[r] – 255[r]), sfârșind cu Rugăciunea lui Filothei pentru Constantin Brâncoveanu (f. 255[v]), la care se adaugă, la începutul manuscrisului, Anixandarele lui Iosif Protopsaltul de la Mănăstirea Neamț, iar la sfârșit o Doxologie a lui Blaș, preotul Țarigrădeanul (f. 256[r] – 258[v]), scrise mai târziu, de altă mână".[1]

Românirea cântărilor din această lucrare constituia, de acum, nu numai un deziderat al oamenilor de cultură și al poporului, ci și un punct de referință pentru cei care vor continua această operă, căci cântările din această lucrare au fost interpretate și răspândite de către psalții Mitropoliei Ungrovlahiei, apoi copiată în mai multe manuscrise și utilizată și în celelalte zone ale țării, peste tot unde s-a dorit să se cânte în limba română. Regretatul bizantinolog Sebastian Barbu-Bucur, care a studiat și publicat opera muzicală a lui Filothei sin Agăi Jipei, a identificat prin analiză comparată, cel puțin cinci categorii de cântări, în cadrul cărora putem observa diferite modalități de românire utilizate de Filothei:

1. Cântări reproduse după originalele grecești aidoma, cu număr de silabe identic sau puțin diferit, ale căror texte au putut fi traduse cuvânt cu cuvânt, cu topica identică, pe care le găsim scrise în stilul papadic, stihiraric și irmologic.
2. Cântări în care Filothei s-a abătut de la originalul grecesc, încercând o ușoară adaptare a prozodiei muzicale la textul românesc, mai ales la cele scrise în stilul irmologic și stihiraric, cu traducere cuvânt cu cuvânt, topică identică și cu număr de silabe sensibil diferit (3-6 mai mult în limba română).
3. Imnuri alcătuite de Filothei după prototipul grecesc „mai pe scurt", după expresia sa, pentru a corespunde necesităților slujbei eclesiastice românești.
4. Îmbinarea tuturor procedeelor mai sus enunțate, aplicate acelor cântări al căror text este tradus cuvânt cu cuvânt sau liber, cu număr de silabe egal, mai mic sau mai mare, cu topică identică sau diferită.
5. Creații proprii cu conținut laic și cu conținut religios, *Catavasiile Floriilor*, fiind primele compoziții românești scrise pe note, aparținând Bisericii noastre Ortodoxe, cunoscute până acum.[2]

Polihroniu închinat Mitropolitului Antim Ivireanul

În *Psaltichia românească* a lui Filothei sin Agăi Jipei, întâlnim și anumite imnuri care fac parte din repertoriul *muzicii bizantine de ceremonial.*[3]

După căderea Constantinopolului sub turci la 1453, domnitorii români nu numai că s-au considerat, dar au și fost priviți ca următori al bazileilor bizantini, datorită grijii lor pentru păstrarea și continuarea tradiției ortodoxe bizantine, prin daniile făcute de aceștia Patriarhiei Ecumenice, Sfântului Munte Athos sau la locurile sfinte.

La noi și-au găsit un rost mai bun, după 1453, mulți dintre oamenii de cultură ai Bizanțului, țările române devenind un adevărat „Bizanț după Bizanț", după expresia consacrată a marelui nostru istoric Nicolae Iorga.

1. Sebastian Barbu-Bucur, *Cultura...,* p. 96.
2. Sebastian Barbu-Bucur, *Filothei sin Agăi Jipei – Psaltichie Rumânească*, *I, Catavasier...,* pp. 65-81.
3. Idem, *Cultura muzicală*..., p. 155.

Din protocolul curții imperiale bizantine sau din cel al ceremoniilor de întronizare a domnitorilor sau ierarhilor, precum și al altor festivități, fac parte și imnurile deosebite alcătuite în cinstea domnitorului, a ierarhior, sau a unor boieri, numite imnuri, aclamații, engomioane și polihronii.

Manuscrisele psaltice de pe teritoriul României conservă și această categorie de cântări ceremoniale, a căror vechime coboară în timp până în perioada împăratului Justinian cel Mare (527-565).[1]

Psaltichia românească nu se abate de la această tradiție, conservând câteva polihronii închinate domnitorului Constantin Brâncoveanu, de asemenea Rugăciunea lui Filothei Jipa pentru Constantin Brâncoveanu, un imn ce „se cântă la mese", sau „în cinstea celui ce gătește ospățul" intitulat „Cel ce ai săturat pre noroade în pustie", precum și un polihroniu pentru Mitropolitul Antim Ivireanul, imn pe care îl prezentăm în continuare:

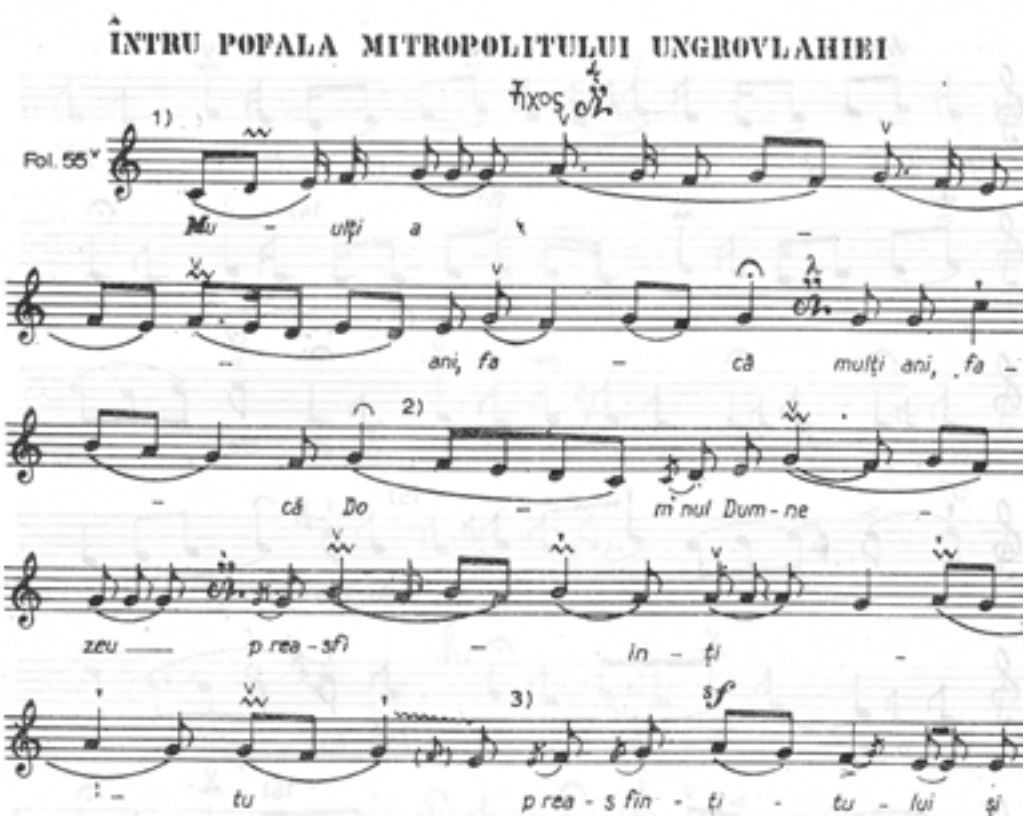

1. Ibidem.

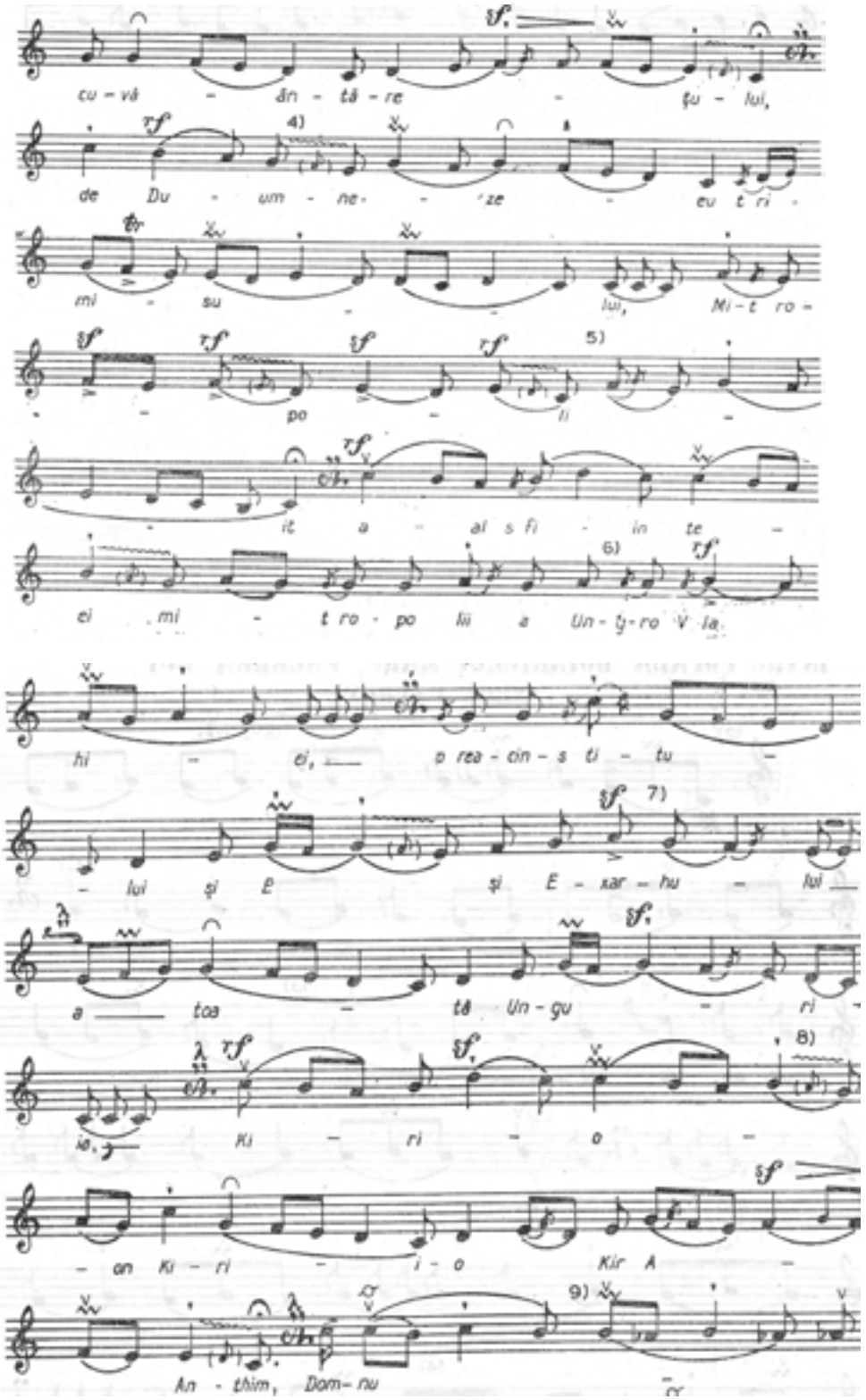
cu - vă - dîn - tă - re - ţu - lui,
4)
de Du - um - ne - ze - eu tri -
mi - su - lui, Mi - t ro -
5)
po - li -
it a - al s fi - in te -
6)
ei mi - t ro - po lii a Un - ţi - ro V la.
hi - ei, o rea - cin - s ti - tu -
7)
- lui şi E şi E - xar - hu - lui
a - toa - tă Un - gu - ri
8)
io. Ki - ri - o -
- an Ki - ri - i - o Kir A -
9)
An - thim, Dom - nu

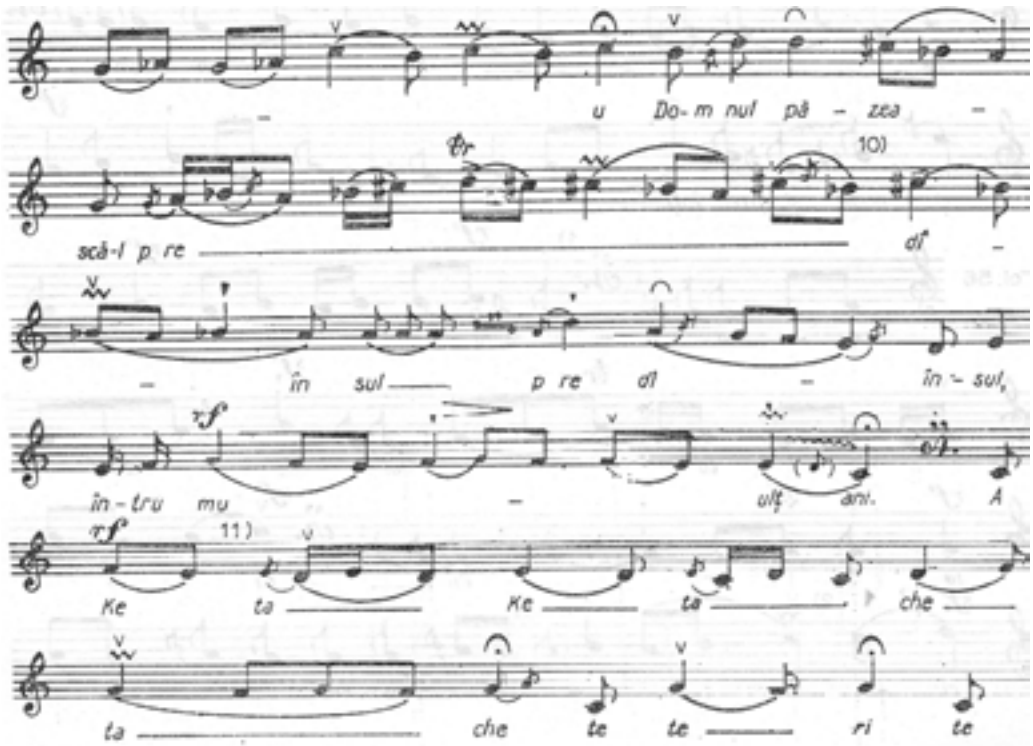

nești de tradiție bizantină, perioada de păstorire a Sfântului Mitropolit Antim Ivireanul a constituit un moment esențial.

Grija ierarhului conjugată cu cea a domnitorului a condus la dezvoltarea unui învățământ bisericesc în care muzica psaltică de tradiție bizantină și-a găsit pe deplin locul.

Psaltichia românească a colaboratorului Sfântului Antim, Filothei sin Agăi Jipei, constituie prima mare etapă a românirii cântărilor bisericești. Ceea ce a însemnat *Biblia* lui Șerban Cantacuzino de la 1688 pentru limba și literatura noastră, a fost *Psaltichia Românească* pentru istoria muzicii românești.

Perioada de păstorire a Sfîntului Mitropolit Antim Ivireanul marchează perioada de renașterea culturală și artistică a Țării Românești, prin tipăriturile sale desăvârșindu-se și procesul de românire a slujbelor bisericești și bazele unei limbi liturgice românești folosită până azi.[1]

1. Preot Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 159.

SFINŢII CONSTANTIN BRÂNCOVEANU ŞI ANTIM IVIREANUL, APOLOGEȚI AI CREDINŢEI ORTODOXE ŞI CTITORI DE NEAM ROMÂNESC

Pr. Lect. Univ. Dr. Ioniţă Apostolache[1]

Keywords*: St Constantin Brancoveanu, St Antim of Iberia, the dialog between religion and culture, apologetic, Romanian nation*

Abstract

In the period of the XVII Century the Romanian Countries where in a continuous development and searching of new spirituals and cultural systems. The Turkish occupation tried to create a favourable context in his process of oppression. However, God put in his economy some very special persons which came to enforce the old spiritual and cultural traditions of our Romanian nation. In this concern, in our study we will try to discover the apologetical characteristics of two from the most important saints and political roller of the Romanian Country. It is about the Saints Constantin Brâncoveanu and Antim Ivireanul and their important role in the process of confession and defending our Orthodox faith. Also, we will try to underline the cultural implication and heritage from the period of their activity. On the one hand, Saint Constantin Brâncoveanu was a very important Christian benefactor and founder of churches, monasteries, schools, hospitals etc. On the other hand, Saint Antim from Iviria, who was also bishop at Ramnic, is very important in the life of the Orthodox Church because he printed many liturgical and theological books. The two of the where very good collaborators in a Christian point of view. The end of their lives is quite similar because the booth of them past in the God Heven like martyrs.

În istoria poporului român au existat numeroase exemple practice ale strânsei colaborări dintre teologie şi cultură. În contextul acestui dialog se evidenţiază principalele coordonate ale etnogenezei neamului românesc. Tot de aici cresc şi se conturează cele mai importante caracteristici şi realităţi existenţial-creştine. Toate laolaltă confirmă faptul că „suntem un popor născut creştin, ortodox, caracteristică pusă în evidență prin structura şi formele spiritualității noastre, un popor caracterizat prin capacitatea de suferință, cu aptitudini profunde pentru comunicarea umană şi nu mai puţin pentru toleranța religioasă”.[2] Transmiterea directă a Cuvântului Evanghelic pe pământul țării noastre s-a făcut printr-o succesiune apostolică neîntreruptă, revendicată pe filieră apostolică de la Sfântul Apostol Andrei, ocrotitorul României. Acest lucru, certificat prin dovezile şi mărturiile istoriei, a dovedit faptul că, pentru noi, românii, „religia creştină nu a fost un element ulterior, care să se fi adăugat formelor spirituale ale națiunii noastre, deja existente, ci ea este elementul structural, care a înlesnit şi prezidat procesul de închegare şi formare a națiunii române însăşi”. Fără religia creştină şi implicit fără ortodoxia ei, cultura românească nu s-ar putea identifica cultural şi duhovniceşte. Animat de această convingere, apologetul Ioan Gh. Savin afirmă că „suntem doar dintre puținele neamuri, care nu au o dată a încreștinării lor. Ne-am născut creștini, substanța creştină făcând

1.Lector la Universitatea din Craiova, Facultatea de Teologie Ortodoxă.

2. Dr. Nestor Vornicescu, *Studii de Teologie Istorică – Antologie*, Ed. Mitropolia Olteniei, Craiova, 1998, p. 8.

parte, genuin şi organic, din structura noastră etnică".[1]

În decursul istoriei sale, dialogul dintre teologia şi cultura românească se evidenţiază cel mai eficient în epoca brâncovenească, denumită, de altfel, „epoca de aur a culturii româneşti".[2] Această perioadă reprezintă *etalonul reuşitei dialogului dintre religie şi cultură.*[3] Strălucirea ei este determinată în mod direct de realizări şi personalităţi de prestigiu, care au amprentat providenţial destinele politice şi spirituale ale Ţării Româneşti. Între acestea, doi bărbaţi de spirit s-au remarcat mai cu seamă în istoria neamului nostru, adăugând menirii lor culturalizatoare vocaţia martirică de mărturisitori ai Logosului înomenit. Vorbim astfel despre Sfinţii Mucenici Constantin Brâncoveanu şi Antim Ivireanul, mitropolitul Ţării Româneşti.

În timpul domniei Sfântului Constantin Brâncoveanu, Biserica Ortodoxă s-a întărit printr-o lucrare pastoral-misionară şi culturală fără precedent. Dezvoltarea ei arhitecturală, iconografică, liturgică şi edilitară a beneficiat din plin de foloasele promovării şi emancipării sociale a ţării. Cu toate acestea, cel mai important rămâne exemplul sacrificiului pentru credinţă, al martirajului, care încununează acest minunat secol de realizări plurivalente. În acest context, Oltenia beneficiază de câteva avantaje notabile. Pe lângă implicarea directă a domnitorului martir, Constantin Brâncoveanu, în sporirea moştenirii Sfântului Nicodim de la Tismana pe aceste meleaguri, Sfântul Antim Ivireanul se impune printr-o semnificativă moştenire misionară. Ierarh jertfelnic şi ostenitor, ctitor de cultură şi limbă, Sfântul Antim a păstorit Episcopia Râmnicului în perioada 1705-1708. Misiunea sa aici a fost de a întări credinţa ortodoxă printr-o lucrare misionară activă şi eficientă, centrată pe combaterea influenţelor greco-catolice, răspândite mai cu seamă în Transilvania. Între cele 9 cărţi tipărite la Râmnic, în *Tomul Bucuriei*, după ce analizează situaţia ortodocşilor din Balcani, Sf. Antim ia atitudine directă pentru combaterea Uniaţiei.[4] Această strategie se integrează în preocupările de căpătâi ale Sfântului Domnitor Constantin Brâncoveanu, despre care vom vorbi în cele de mai jos.

Sfântul Constantin Brâncoveanu - domnitor şi „neo-martir"

Prin jertfa sa mucenicească, împlinită alături de cei patru fii ai săi şi de sfetnicul Ianache Văcărescu, Sfântul Constantin Brâncoveanu (1688-1714)[5] ridică valoarea cul-

1. Ioan Gh. Savin, *Creştinismul şi cultura română*, Tipografia Cărţilor Bisericeşti, Bucureşti, 1944, p. 4-5.

2. Paul Cernodoveanu, *Constantin Brâncoveanu*, Ed. Academiei Române, Bucureşti, 1989, p. 7. Pentru o perspectivă apologetică asupra dialogului dintre teologie şi ştiinţă vezi şi lucrarea noastră: *Apologetica Ortodoxă – mărturisire şi apostolat*, Ed. Mitropolia Olteniei, Craiova, 2017, p. 333-339.

3. „Din epoca brâncovenească *toate formele culturii încep să fie autonome*, să capete personalitate, devin majore. Și este cu atât mai grăitoare această realitate spirituală, dacă avem în vedere că voievodul muntean a putut să păstreze sub costumul bizantin și cuca turcească, un suflet de român doritor să pătrundă cât mai adânc în marea familie a lumii occidentale (...) Prin aceasta poate fi comparat cu marii monarhi europeni ai vremii". Ștefan Ionescu*, Epoca Brâncovenească*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1981, p. 235-236.

4. Dr. Nestor Vornicescu, *Studii...*, p. 104.

5. „Pe fundalul liniilor de forță ale istoriei poporului român de unitate și continuitate, domnia lui Constantin Brâncoveanu se înscrie ca un reper luminos. Întemeiată pe realități domnești și deschisă colaborării pe plan cultural și religios cu noul elenism și Orientul ortodox, ea a dat

turii neamului nostru la cel mai înalt rang de cinste şi sfinţenie, oferindu-i o dimensiune veșnică. Prin numeroasele sale realizări pe plan economic, cultural, social şi, nu în cele din urmă, religios, Sfântul Domnitor ar putea fi socotit *unul dintre cei mai reprezentativi apologeți ai tradiției românești* pe plan național şi internațional. Îşi face apariţia într-o lume foarte frământată şi plină de încercări.[1] Pe întregul parcurs al domniei sale, el s-a sprijinit pe oameni bine pregătiți cultural şi teologic, amintind aici numai pe *marele ierarh Antim Ivireanul*. Alături de acesta pregătește o strategie cultural-religioasă de combatere a influențelor greco-catolice, care veneau de „peste munți", din Transilvania. Tipăriturile de la Râmnicu Vâlcea, realizate prin implicarea directă a mitropolitului Antim, precum şi toate celelalte cărţi apărute după 1705,[2] au devenit normative în lucrarea misionară a Bisericii Ortodoxe.[3]

Un rol foarte important în această confruntare ideologică cu romano-catolicismul l-a avut şi Mănăstirea Sâmbăta de Sus,[4] care fusese cumpărată de bunicul domnitorului cu o jumătate de secol mai înainte, devenită acum un adevărat focar de cultură şi de rezistență ortodoxă. Prin acțiunile sale, Constantin Brâncoveanu a continuat tradiția înaintașului său, Mihai Viteazul, care făcuse o adevărată mitropolie ortodoxă la Alba Iulia. În tot acest demers de apărare a credinței strămoșești prin cultură şi carte, se poate afirma că Sfântul Constantin Brâncoveanu a depășit limitele naționalului, dând rezonanță spiritului românesc în mai toate orașele mari ale Europei, până în îndepărtata Arabia şi Iviria. În ctitoria sa de suflet din Oltenia, Mănăstirea Horezu,[5] Sfântul Constantin Brâncoveanu a întemeiat o școală de pictură, consacrată după moartea sa drept izvor de „artă brânco-

forță construcției statale autohtone și a contribuit la integrarea progresivă a culturii românești în cultura europeană". Paul Cernodoveanu, *Constantin Brâncoveanu...*, p. 7).

1. „Este vorba de sfârșitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea, atunci când se produc pe plan european numeroase transformări de ordin religios şi politic între Imperiul Habsburgic - purtător al catolicismului - şi Imperiul Otoman, care dorea să-şi consolideze puterea politică în Europa. În aceste condiții, spaţiul balcanic devine un spaţiu al influențelor în care se intersectează cele trei religii monoteiste ale lumii: ortodoxismul, catolicismul şi mahomedanismul. În confruntarea ideologiilor religioase, argumentele de ordin militar şi politic devin primordiale pentru a obține supremația şi dominația spirituală. Nu trebuie să uităm că marele domnitor are meritul deosebit de a fi putut stăvili o mișcare iezuită deosebit de puternică şi în plină ascensiune, care a dus la acea diversiune prin care mitropolitul Ardealului, Atanasie Anghel, a optat pentru greco-catolici. Pentru ca aceste mișcări şi influențe să nu pătrundă în spaţiul Ţării Româneşti, Brâncoveanu a folosit o serie de mijloace foarte moderne pentru timpul respectiv, prin care a reuşit să menţină şi chiar să promoveze spiritul ortodox" (Subiectul este tratat pe larg în interviul cu istoricul Toma Rădulescu: „Jertfa lui Constantin Brâncoveanu, întărire a credinţei Bisericii noastre", publicat în lucrarea Diac. Ioniţă Apostolache, *Oameni şi locuri din istoria Bisericii Oltene*, Ed. Mitropolia Olteniei, Craiova, 2011, p. 16-20).

2. „În anul 1706, Antim Ivireanul tipărea la Râmnic Evhologhionul în limba română, reproducând la început şi citate din Sfânta Scriptură, care arată necesitatea oficierii slujbelor bisericeşti în limba fiecărui popor (...). Exemplare ale acestei tipărituri au pătruns şi peste munţi, unele fiind păstrate până în zilele noastre". Dr. Nestor Vornicescu, *Studii...*, p. 104.

3. Diac. Ioniţă Apostolache, *Oameni şi locuri...*, p. 147-148.

4. Diac. Ioniţă Apostolache, *Oameni şi locuri...*, p. 215.

5. Mihai Vlase, *Drumuri spre mănăstiri,* Bacău, 1997, p. 50. Bolniţa cinstitul aşezământ monahal a fost ctitorită de soţia sa, Marica Doamna (vezi: Nicolae Stoicescu, *Bibliografia localităților şi monumentelor feudale din România*, I (Ţara Românească), vol. I-II, Ed. Mitropolia Olteniei, 1970, p. 369).

venească". Prin poziția sa strategică, aproape de Transilvania, mănăstirea a devenit de asemenea o adevărată punte de legătură cu Ardealul, un mijloc de păstrare şi promovare a Ortodoxiei peste munți. Este confirmat şi faptul că aici marele domnitor şi-ar fi dorit în mod expres să înființeze o bibliotecă de proporții, cu specific şi în scop misionar.[1]

Contextul manifestărilor religioase şi culturale inițiate şi promovate de Sfântul Constantin Brâncoveanu a fost încadrat de o viziune economică cu un specific aparte. În toate activităţile întreprinse, domnitorul nu a urmărit niciodată propriul interes, ci a lucrat cu credinţă şi frică de Dumnezeu pentru țară şi pentru popor. În felul acesta s-a remarcat ca un mare filantrop şi iubitor de săraci. Exemplul concret este *Hanul Hurezi*, unul dintre cele mai mari târguri din țară, întemeiat în Cetatea Băniei.[2] Construirea acestui han reprezenta, în gândirea Sfântului Constantin Brâncoveanu, o prelungire a tradiției înfiripate la Craiova de înaintaşii săi. Istoricul craiovean, Toma Rădulescu, amintește despre demersul domnitorului pentru dezvoltarea culturală a Băniei. „O serie întreagă de personalități şi mari domnitori ai Țării Româneşti sunt legați cu numele de Craiova. Îi putem aminti aici pe Barbu Craiovescu, călugărul Pahomie - ctitorul Mănăstirii Bistrița Olteană, Neagoe Basarab, Matei Basarab, Constantin Șerban, Radu Șerban, care fusese căpitan în oastea lui Mihai Viteazul, şi, nu în cele din urmă, pe Sfântul Constantin Brâncoveanu. Cu toții sunt legați de Cetatea Băniei, şi, în special, de un vechi cartier istoric din inima ei. Acesta se afla între vechile străzi Alexandru Lahovari şi Madona Dudu, altfel spus, între Casa Băniei şi casele domnești ale Basarabilor. În această zonă pulsa întreaga viaţă economică a orașului. Tot aici se afla o clădire, de proporții destul de mari, aparținând Mănăstirii Hurezi, ridicată pe locul unde mai târziu a apărut Piața Elca, actualmente Piața Veche. În zonă mai erau poziționate Catedrala „Sfântul Dumitru", cel mai vechi edificiu al orașului, marea curte în care se aflau casele lui Mihai Viteazul şi moşia clucerului Chiriac Dăianu (...). Astfel, pe un diametru de aproximativ 250 m^2 funcționa un complex sistem comercial, administrat de egumenul Ioan de la Mănăstirea Hurezi. Aici pulsa întreaga viaţă economică a Craiovei. În acest han erau bolți şi prăvălii unde se depozitau vinurile, camere pentru găzduire şi, cel mai interesant, bursa Craiovei, cu alte cuvinte, cartierul vamal al orașului. Legat de acest edificiu mai menționăm şi organizarea unui târg anual care aduna negustori din întreaga țară. Ținea din 15 august până în 8 septembrie. Important este că la această manifestare lua parte însuşi domnul țării, în acea perioadă, Sfântul Constantin Brâncoveanu".[3]

Fără doar şi poate, jertfa mucenicească a binecredinciosului domnitor a încununat în chip desăvârşit bogatele sale realizări culturale şi religioase. Vocația sa martirică îl evidenţiază ca exemplu actual de apologie şi mărturisire ortodoxă. Acest aspect este foarte bine subliniat de ÎPS Prof. Univ. Dr. Irineu Popa, care, pornind de la pilda Sfântu-

1. „Pentru realizările sale sau mai bine zis, pentru inovaţia pe care a adus-o în arta bisericească românească, Constantin Brâncoveanu a fost supranumit *prinţul barocului*, reuşind să creeze un adevărat baroc românesc" (Diac. Ioniță Apostolache, *Oameni şi locuri...*, p. 18).
2. Era temeinic împrejmuit şi se găsea în centrul orașului, între Catedrala „Sfântu Dumitru", Piaţa Veche şi Biserica Madona Dudu. Întregul ansamblu era aşezat sub administrarea mănăstirii cu acelaşi nume.
3. Arhid. dr. Ioniţă Apostolache, „Moştenirea Sfântului Constantin Brâncoveanu în Cetatea Băniei", în *Revista Ortodoxă On-line*, nr. 1/2014, p. 8-9.

lui Constantin, arată că „importanța cinstirii sale este ortodoxă, sfântă şi sobornicească, petrecându-se sub semnul adevărului mărturisit de Sfântul Voievod, atât în viaţa lui ca Domnitor creştin ortodox, cât, mai ales, înaintea păgânilor şi a duşmanilor săi". În consecinţă, ÎPS Părinte mai arată că dacă Sfântul Constantin „şi-ar fi dat viaţa precum alţi domnitori şi conducători, cum au fost mulți până la el şi după el, ar fi rămas ca un erou al istoriei. El însă s-a jertfit pe altarul credinței creştin ortodoxe, aşa cum ne spune şi balada populară închinată lui, «a murit creştin, Brâncoveanu Constantin». Deci, noi nu vorbim de o simplă amintire sau comemorare a Brâncovenilor, ci de o cinstire sfântă care ne duce cu gândul la cuvintele psalmistului: «Minunat este Dumnezeu întru sfinţii Lui!».[1] Apoi, vorbind de preamărirea lor, o vedem ca sărbătoare a întregii Ortodoxii, deoarece Sfânta Biserică îi cinstește ca pe *neo martires*, cu toate că această sintagmă nu este cea mai potrivită definiție a acestei mărturisiri, întrucât toţi sfinţii sunt *noi*, toţi sunt contemporani cu Mântuitorul Iisus Hristos, iar Mântuitorul Hristos este contemporan cu ei şi cu noi. Prin urmare, martiriul este actualizarea Jertfei euharistice instituite de Mântuitorul Iisus Hristos pe cruce, este mulțumirea pe care Dumnezeu o aduce Tatălui şi o pune şi în sufletul credinciosului, care-i aduce slavă şi închinare prin viaţa sa, aşa cum spunem la Sfânta Liturghie: «Pre noi înşine şi unii pre alţii, şi toată viaţa noastră lui Hristos să o dăm»".[2]

Sfântul Antim Ivireanul - „cel prea-smerit între monahi"

Sfântul Ierarh Antim Ivireanul (1650-1716) a fost „unul dintre cei mai vrednici ierarhi ai Bisericii Ortodoxe Române", păstorind în Țara Românească pe vremea domnitorilor Constantin Brâncoveanu, Șerban Cantacuzino şi Nicolae Mavrocordat. Era originar din Iviria (Georgia de astăzi), încununându-se la Botez cu numele de *Andrei*. În tinerețe a fost rob la turci, unde s-a deprins, după mărturia cronicarilor, cu meșteșugul tiparului, „în care, cu un talent înnăscut, ajunge la desăvârșire, devenind astfel om cu stare şi cunoscut". Văzându-i strălucirea şi evlavia, Sfântul Constantin Brâncoveanu, domnul Țării Româneşti din acele veacuri, l-a chemat să ridice viaţa culturală a Bisericii din ținuturile noastre. Astfel, „venind în Țara Românească, unde este sprijinit de un ieromonah Macarie şi de mitropolitul Teodosie (...) Sf. Antim Ivireanul începe să înveţe limba română, ajungând la o deplină însușire a acesteia, fapt atestat în lucrările pe care le-a scris în românește".[3]

Din încredințarea Sfântului Constantin Brâncoveanu, marele ierarh a scos de sub lumina tiparului peste 60 de cărţi în diferite limbi, înfăptuind astfel o lucrare apologetică şi misionară monumentală pentru acele vremuri. În acest scop a înființat tipografia de la Bucureşti, în anul 1678, unde a apărut prima ediţie integrală în limba română a Bibliei.

1. Psalm 67,36.
2. ÎPS Dr. Irineu Popa, Arhiepiscopul Craiovei şi Mitropolitul Olteniei, *Demnitatea şi libertatea umană, realitate şi ideal. Modelul Sfântului Voievod Martir Constantin Brâncoveanu*, prelegere susținută în deschiderea lucrărilor Simpozionului Internațional „Demnitatea și libertatea umană, realitate şi ideal. Modelul Sfântului Voievod Martir Constantin Brâncoveanu", 7-10 octombrie 2014, Mănăstirea Tismana, Județul Gorj.
3. Damian Bogdan, „Viaţa lui Antim Ivireanul", în *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 8-9/1956, p. 679, preluat în volumul omagial *Sfântul Antim Ivireanul – un ierarh misionar şi martir*, Ed. Basilica, București, 2016, p. 7.

Apoi cea de la Buzău, înființată în 1691, unde a tipărit, sub îndrumarea episcopului Mitrofan, alte lucrări de valoare teologică şi culturală. Reprezentative sunt şi tipăriturile de la Snagov, din 1694, rânduite în grija Sfântului Antim Ivireanul, apoi cele de la Râmnicu Vâlcea (1705) şi de la Târgoviște (1708). Dată fiind erudiția sa, Antim Ivireanul a fost încurajat să tipărească o serie de lucrări bilingve: *Evangheliarul greco-român* (Bucureşti, 1693), *Liturghierul greco-arab* (Snagov, 1701) sau *Ceaslovul greco-arab* (Bucureşti, 1702). Aproape toate lucrările sale au fost frumos împodobite cu diverse scene biblice, motive florale sau simboluri teologice, toate alcătuite în cel mai mic detaliu de mâna marelui arhiereu.[1]

Pe lângă toate aceste calităţi, cel „prea smerit între monahi" s-a dovedit „şi un apostol al cuvântului binefăcător". Calitatea sa de misionar şi apologet al Bisericii l-a propulsat tot mai aproape de fraţii aflaţi în strâmtorare şi prigoană din diferite pricini. Aşa se face că Sfântul Antim şi-a folosit calităţile pentru a purta la ortodocşii de „peste munţi" cuvântul cel adevărat al Evangheliei Mântuitorului Hristos. Lucrarea sa tipografică s-a făcut astfel „folositoare de suflet", „lucru sfânt, pus în serviciul ţării şi al Bisericii". Prin el se dezvoltă grandioasa idee a Sfântului Constantin Brâncoveanu despre o folosință misionară a tiparului, tipărindu-se totdeauna „spre cea de obște folosință". În felul acesta, el „învăța, sfătuia, mustra, îndrepta şi întărea duhovnicește pe cititorii săi. Dincolo de nevoile vieţii lui modeste de călugăr, el împlinea, tipărind, nevoile sufleteşti ale neamului românesc. Sfântul Antim punea în această dragoste, bunătatea şi dorinţa de a face bine. La lumina şi la sufletul cărților tipărite, el adăuga sufletul său de binevoitor şi râvnitor, spre edificarea şi îmbunătățirea cititorilor lui, de aproape şi de departe".[2]

A fost rânduit să slujească în scaunul de Mitropolit al Țării Româneşti la data de 27 ianuarie 1708, după trecerea la cele veşnice a înaintaşului său, bătrânul mitropolit Teodosie. Despre momentul solemn al alegerii sale dă mărturie marele logofăt şi cronicar al curții domneşti, Radu Greceanu.[3] De la momentul înscăunării (22 februarie 1708) au rămas memorabile cuvintele prin care Sfântul Antim s-a angajat să păstreze şi să mărturisească până la jertfa de sine Cuvântul Evangheliei Mântuitorului Hristos. „Şi mă rog bunătății Lui şi iubirii Sale de oameni să-mi lumineze mintea ca să pot propovădui cuvântul adevărului şi să-mi întărească inima întru frica Lui, ca să pot păstori cuvântătoarea turma Lui cea aleasă, care a răscumpărat-o cu scump sângele Său, din mâna vrăjmaşului, după cum adeverează Petru Apostolul, zicând: «(...)Ştiind că nu cu lucruri putrede, cu argint sau cu aur v-aţi răscumpărat din cea deşartă viaţă a voastră, ci era dată de la părinţi, ci cu cinstit sânge ca a unui miel fără de prihană şi nespurcat Hristos»".[4]

De aici începe propriu-zis urcuşul mucenicesc al Sfântului Ierarh. Intrigile susţinute ale celor ce doreau să-i ia locul l-au determinat pe Sfântul Constantin Brâncoveanu, ocrotitorul său, să-i ceară demisia, la 13 ianuarie 1712. Pe motiv că ar fi uneltit împotriva

1. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, ediţia a II-a, Ed. IBMBOR, Bucureşti, 1994, p. 144.
2. Teodor M. Popescu, „Antim Ivireanul, apostol şi mucenic al dreptei credinţe", în *Sfântul Antim Ivireanul – un ierarh misionar şi martir*, Ed. Basilica, Bucureşti, 2016, p. 92.
3. Radu vel logofăt Greceanu, *Viaţa lui Constantin Brâncoveanu*, Ştefan D. Greceanu (ed.), Bucureşti, 1906.
4. Sf. Antim Ivireanul, *Didahii*, Ed. Litera, Chișinău, 1998, p. 12.

domniei şi că ar fi înstrăinat șapte pungi cu galbeni, Sfântul Antim este chemat înaintea scaunului de domnie să-şi facă rechizitoriu. Se apără temeinic şi, prin cele două apologii ale sale, reușește să respingă învinuirile aduse. În răspunsul dat găsim o adevărată mărturisire de credinţă faţă de neamul, tradiția şi Biserica românească. „Eu aici în țară, consemna Sf. Antim, n-am venit de voia mea, nici de vreo sărăcie sau lipsă, nici mănăstirea Sneagovului nu am luat-o cu de-a sila; iară ce am lucrat în 7 ani ce am fost acolo nu atâta din venitul casei, cât din sudorile feței mele, lucrurile acelea mărturisesc la toţi şi măcar că Măria Ta nu doreau să ies de acolo, iar cine au fost pricinuitorii ieșirii mele vor da seama înaintea lui Dumnezeu, iar în calea am ieșit cu cinste şi nimenea nu mi-au luat seama, căci se vedea că am făcut şi am adaos, iar n-am stricat şi nici datorie am lăsat”.[1] Cele două apologii ale Sfântului Antim, argumentate clar şi concis, „au înmuiat şi copleșit inima Sf. Constantin Brâncoveanu, care, convingându-se că nu se poate lipsi de sfaturile înțeleptului mitropolit, îl lasă în scaun”.[2]

După mazilirea şi martiriul binefăcătorului său domnitor, Sfântul Antim devine persona non-grata, fiind prigonit de Nicolae Mavrocordat (1716-1718). De data aceasta prezenţa şi lucrarea sa misionară este interpretată ca fiind una vădit anti-otomană. În acest context, după mai multe suplicii şi umilințe, este mazilit şi scos definitiv din scaun prin caterisire. I-a fost luată până şi demnitatea de călugăr, fiind chemat la judecată sub numele de mirean, Andrei. Detalii despre momentul depunerii şi despre martiriul său ne sunt date de istoricul Damian Bogdan. Acesta arată mai întâi că prin cartea de caterisire, primită de la Constantinopol, „mitropolitului Antim i s-a ridicat potcapul şi i s-a pus pe cap o tichie roşie, i s-a citit şi pus în vedere sentinţa, proclamată de Poartă, de închisoare pe viaţă în străvechea mănăstire de pe Muntele Sinai, Sfânta Ecaterina. În zorii zilei, după îndeplinirea caterisirii şi citirii sentinţei de închisoare şi exil, Sfântul Antim a fost urcat într-un car şi încredinţat pazei unor turci, care ajungând la Galiopoli, aproape de râul Dulcia care trece prin Adrianopol, râu identificat cu Tungria, un afluent al Mariţei, ce se varsă în golful Enos din Tracia, l-au măcelărit pe marele ierarh, iar membrele sale le-au aruncat în râu, execuția făcându-se din porunca lui Nicolae Mavrocordat”.[3] Era pe atunci în zilele de 12 ale lunii septembrie 1716.

Idei apologetice în Didahiile Sfântului Antim Ivireanul

Cele mai însemnate moșteniri scrise lăsate de Sfântul Ierarh Martir Antim Ivireanul posterității sunt cu certitudine *Didahiile*. În ele descoperim, ca în oglindă, portretul marelui dascăl al Bisericii Ortodoxe Române, împodobit de daruri şi harisme duhovnicești: „predicator înflăcărat, învățător al tainelor cerești, tâlcuitor al Sfintelor Evanghelii, povățuitor smerit şi rugător statornic, observator atent şi critic al patimilor omeneşti şi al degradării vieţii morale în societate”.[4] În ceea ce ne priveşte, vom încerca să extragem din această monumentală operă principalele idei apologetice folosite de

1. Vezi: Sf. Antim Ivireanul, *Didahiile*, Constantin Erbiceanu (ed.), Bucureşti, 1888, p. 97-103.
2. Damian P. Bogdan, *Viaţa lui Antim Ivireanul...*, p.17.
3. Ibidem, p. 19-20.
4. †Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, *Cuvânt înainte* la Sfântul Antim Ivireanul, *Didahii*, ediție îngrijită de arhim. Mihail Stanciu şi prof. dr. Gabriel Ştrempel, Ed. Basilica, București, 2016, p. 7.

Sfântul Ierarh în susținerea adevărului de credinţă al Bisericii.

În prima sa cuvântare, rostită cu prilejul înscăunării sale ca Mitropolit al Țării Româneşti, Sfântul Antim descrie mai întâi etapele pregătirii neamului omenesc pentru Întruparea Mântuitorului Hristos. De aici rezultă actul răscumpărării noastre. În acest sens, el vorbeşte despre simplitatea şi persuasivitatea credinței creştine, ca revers al complicatelor sofisme şi retorici promovate de filosofii antici. Astfel, Dumnezeu, „vrând să tragă limbile la cunoştinţa dumnezeirii Lui, ca pe cei de sub lege să-i răscumpere; S-a făcut om din Născătoarea de Dumnezeu şi pururea Fecioara Maria, au petrecut în lume împreună cu oamenii şi vrând să tragă limbile la cunoştinţa dumnezeirii Lui şi să-i înveţe lucruri preaslăvite şi poruncă nouă şi viaţă cerească, cerca să afle slugi acestor porunci; şi n-au căutat cetăți, nu s-au uitat la mulțime de oameni, nu s-au socotit slujba împăraților, s-au scârbit de puterea avuției, au urât biruința ritorilor, nu i-au trebuit limbile filosofilor, nu s-au slujit cu arme, după cum e obiceiul ostașilor, nici cu alte meșteșuguri asemenea acestora, pentru ca să nu aibe putere nimenea din cei necredincioși să zică că au tras la sine Hristos mulțimea cu unele ca acestea, ci numai s-au slujit iară cu mijlocul cu carele au ales pre prooroci”.[1]

Sfântul Antim subliniază în continuare puterea dumnezeiască a lucrării misionare prin care s-au încredințat Sfinții Apostoli. Astfel, în chip paradoxal, ei, nişte oameni simpli, „au vânat auzurile noroadelor şi au înduplecat inimile tiranilor şi sufletele împăraților le-au supus”.[2] În acest sens, prealuminatul ierarh înţelege că mărturisirea se împlinește direct cu lucrarea misionară a Bisericii încă din primele veacuri creştine. Jertfa şi apologia lor a fost preluată şi asumată întru totul de dânsul în ascultarea pentru care a fost chemat.

În cea de a doua Didahie, alcătuită la praznicul Sfântului Mare Mucenic Dimitrie, găsim o apologie consistentă a rugăciunii curate şi drepte înaintea lui Dumnezeu. În acest sens, Sfântul Ierarh Antim Ivireanul încearcă să răspundă mai întâi unor întrebări simple: „Şi, cum dară, să vă asculte Dumnezeu? Cum să vă mântuiască din nevoile voastre? Şi cum, ziceți mai bine, cum îndelung rabdă, cum îngăduieşte şi cum poate suferi şi nu ne cufundă pre toţi ca pre sodomei”? Este o problematică actuală pe care încearcă să o rezolve în cuvinte pilduitoare, pentru a se putea înțelege mai anevoie realitatea de fapt a destinatarilor săi. Folosindu-se de o pildă, el arată că rugăciunea trebuie făcută în numele lui Dumnezeu. Orice altă adresare se face idolatră şi nu este aducătoare de niciun folos. „Via, filosoful, mergia odată pre mare cu corabia şi era împreună cu el, nişte oameni răi. Şi, apucându-i furtună mare, era să piară. Iar oamenii cei răi au început a se ruga dumnezeilor lor, să-i mântuiască din nevoe. Iar filosoful le-au zis: rogu-vă, tăceți, să nu vă priceapă care cumva dumnezeii că sunteţi aici, că adevărat vă va cufunda. Asemenea zic şi eu către păcătoşii ce să roagă, că mai bine iaste să tacă, decât cu buzele lor cele spurcate, să aducă rugăciuni, către Dumnezeu la nevoile lor, că în lor de a afla mântuire, poate să piară desăvârşit pentru păcate”.[3]

Omilia a IV-a susţine temeinic învățătura de credinţă despre „sfinţii îngeri”.

1. Sfântul Antim Ivireanul, *Didahii*, p. 94-95.
2. Ibidem, p. 95.
3. Sfântul Antim Ivireanul, *Didahii*, p. 105.

Aceştia, alături de Maica Domnului şi de toţi sfinţii, sunt în primul rând mijlocitori ai mântuirii noastre. Ei îi ridică pe cei drepţi la Dumnezeu şi luptă împotriva ispititorilor şi viclenilor diavoli. Asemenea îngerilor şi chiar mai sus decât aceştia se arată preotul, ca slujitor al Sfântului Altar. Pe acesta Sfântul Antim îl așază la loc de mare cinste între dreptslăvitorii creștini. Pe de altă parte, necinstirea preotului aduce după sine osândă şi pedeapsă de la Dumnezeu. Şi dacă însuşi Sfântul Antonie cel Mare obișnuia să se plece şi să sărute mâna preotului: „(Părintele Antonie scrie în viaţa lui dumnezeiescul Athanasie cum că măcar că era atât de mare şi vestit întru bunătăţi, că să cutremura de el dracii şi hiarele pustiului i să supunea, iar când întâmpina vreun preot îşi pleca genunchele înaintea lui şi nu se scula de la pământ până nu-i săruta întâi mâna şi să ia de la el blagoslovenie. Şi acum nu Antonie, nu sfinţii, (ci) oamenii netrebnici şi păcătoşi, nu numai să primească să sărute mâna de preot, ce pornesc asupra lor cu atâta semeţie limbilor cele slobode, de-i dojenesc şi-i necinstesc”.[1]

În Omilia la Sfântul Ierarh Nicolae, vrednicul arhiereu descrie scara virtuților cardinale: credința, nădejdea şi dragostea. Prima dintre ele, credinţa, stă la baza lucrării misionare a Sfinţilor Apostoli, vestită de Mântuitorul Hristos prin poruncă desăvârșită.[2] Prin urmare, „fără credinţă nu este cu putință să ne mântuim”, locașul ei fiind „în inima omului şi viaţa ei, faptele cele bune, după cum arată apostolul Iacov: «Că precum trupul omului mort este fără suflet, aşa şi credinţa este moartă fără de fapte bune». Şi nimeni să nu socotească în mintea lui cum că cu credinţă singură se va mântui, de nu va face şi fapte bune, că va greși”.[3] Mai apoi vorbeşte despre virtutea nădejdii. În virtutea credinței pe care o poartă în suflet, creștinul adevărat se întăreşte pe sine în treapta nădejdii, despre care sfântul spune că „este o îndrăzneală adevărată către Dumnezeu, dată în inima omului din dumnezeiasca strălucire, ca să nu deznădăjduiască niciodată de darul lui Dumnezeu, ci să fie încredințat cum că va lua, prin pocăință, ertăciunea păcatelor şi verice altă cerere, sau trecătoare, sau vecinică”.[4] De aici, Sfântul Antim trece mai departe şi vorbeşte despre „puterea dragostei”. Mergând pe linia paulină, sfântul ierarh aminteşte că „dragostea este mai mare decât credinţa şi nădejdea, temeiul şi vârful tuturor bunătăților, care uneşte pre mulţi întru una şi face cale către Dumnezeu tuturor celor ce o iubesc”.[5]

Ultima dintre Omiliile sale tratează despre „şcoala pocăinţei”. Subiectul este tratat în condiţiile unei valabilități generale. Această calitate duhovnicească aparţine în exclusivitate omului. Nici măcar ființele spirituale nu o pot dobândi. În altă ordine de idei, pocăința este valabilă doar pentru cei care vieţuiesc în sânul Sfintei Biserici, fără excepţie de la regulă. Prin urmare, deşi „păcătuiesc şi jidovii, şi turcii, pocăinţa nu le foloseşte, nici le ajută nimic pentru că sunt în afară de lege. Iară nouă (creştinilor) cu adevărat ne ajută şi ne dă mare folos, pentru că avem credinţă, pentru că avem nădejde, pentru că prin mijlocul Sfântului Botez ne-am făcut fiii lui Dumnezeu”.[6] Mai departe, Sfântul Ierarh vorbeşte despre cele şapte păcate pe care creştinul este dator să le schimbe

1.Sfântul Antim Ivireanul, *Didahii*, p. 116.
2. *Cf.* Mt. 28, 19.
3. Sfântul Antim Ivireanul, *Didahii*, p. 133.
4. Ibidem.
5. Ibidem, p. 133-134.
6. Sfântul Antim Ivireanul, *Didahii*, 320-321.

prin pocăință: „trufia în smerenie, iubirea de arginți în milostivire, păcatul cel trupesc în curățire, zavistia în dragoste, lăcomia în post, mânia în blândețe şi lenea în rugăciune şi într-alte fapte bune”.[1]

Ultima dintre didahiile sfântului vorbeşte despre cele ce sunt trebuință de știut cu privire la Sfânta Taină a Spovedaniei.[2] Pe lângă sfaturile duhovniceşti în care îi întăreşte pe duhovnici şi penitenți, Sfântul Antim face trimitere la numeroase reguli liturgice şi canoane. Tonul este unul părintesc, plin de povață şi mustrare față de greutatea păcatului, în atare privință sfântul este intransigent. Rămâne dincolo de acestea posibilitatea îndreptării şi gândul că, dincolo de asprimea canonului, stă împreunarea cu Hristos Euharistic.

Mucenicul are mintea lui Hristos

Parte dintr-o epocă înfloritoare pentru viaţa Bisericii, Sfinţii Mucenici Constantin Brâncoveanu şi Antim Ivireanul confirmă realitatea de fapt a istoriei noastre. Plină de răbdare, suferință şi încercări, viaţa lor a crescut pas cu pas către Împărăţia lui Dumnezeu, lăsându-ne drept moştenire arma cea tare a credinței ortodoxe de care au făcut în permanență dovadă. Astfel, dincolo de realizările lor culturale, dincolo de dialogul pe care l-au croșetat între teologie şi cultură, acești doi sfinţi ai neamului nostru sunt apologeți ai Logosului înomenit prin jertfa lor mucenicească. Ultima clipă a vieţii lor, cea în care se împreunează cu Hristos în jertfă martirică, devine dintr-odată o articulare finală şi irevocabilă pentru toate ostenelile şi nevoințele pe care le-au purtat în viaţă. Prin urmare, rămâne necesar ca, pe lângă analiza istorică şi exegetică pe care am făcut-o în cele de mai sus, să poposim şi asupra înțelesurilor de taină ale vieţii mucenicești.

În ceasul ultimei sale experienţe pământeşti, mucenicul se desprinde totalmente de raționalitatea şi logica pământească. El iese cu totul din ceea ce este pământesc, devenind părtaşi al împreunării ireversibile cu Mântuitorul Hristos. Momentul central al vieţii sale devine acela al „mărturisirii lui Hristos în inima sa şi în faţa lumii dezlănțuite asupra lui, mărturisire ce este lucrare a Duhului Sfânt în adâncurile sufletului său preaplin de Dumnezeu. Este cunoscută în acest sens intensitatea iubirii jertfelnice a martirului, manifestată prin râvna şi cuvintele pronunțate înaintea persecutorilor. Acestea fac proba unei experienţe intime în comuniune de iubire cu Dumnezeu şi cu oamenii”.[3]

Sfântul Constantin Brâncoveanu rămâne memorabil în istoria Bisericii noastre pentru cuvintele pline de Duh pe care le rostește înaintea supliciului. După mai multe încercări de ademenire a sa spre apostazie, domnitorul Ţării Româneşti îşi îmbărbătează pruncii înaintea ceasului greu al execuţiei, rostind după tradiţie această frumoasă rugăciune: „Fiii mei, fiţi curajoşi, am pierdut tot ce am avut în această lume. Cel puţin să salvăm sufletele noastre să ne spălăm păcatele cu sângele nostru”.[4] Văzându-şi odraslele căzând unul câte unul sub ascuţişul securii imbrohorului, înlăuntrul său se dă o luptă

1. Ibidem, p. 327.
2. Sfântul Antim Ivireanul, *Didahii*, p. 329-333.
3. † Irineu Popa, „Martiriul ca jertfă euharistică”, în Picu Ocoleanu, Radu Preda(eds.) *Viaţă liturgică şi etos comunitar. Preliminarii la o teologie socială ortodoxă*, Ed. Mitropolia Olteniei, Craiova, 2007, p. 15-16.
4. Anton Maria del Chiaro, *Revoluţiile Valahiei*, studiu introductiv şi note de arhim. Mihail Stanciu şi academician Gabriel Ştrempel, Ed. Basilica, Bucureşti, 2012, p. 84.

teribilă între evlavie şi dragostea părintească.[1] Plin de durere, el ceartă cu asprime pe Matei, cel care, din slăbiciune, nu voia să-şi plece capul pe butuc: „Din sângele nostru n-a mai fost nimeni care să-şi piardă credinţa. Nenorocitul acesta, deşi e fiul meu, să-şi plătească capul cu sângele său, dacă şi-a pierdut cinstea prin prostia sa". Auzind acestea, fiul cel mic se adaugă ireversibil jertfei muceniceşti: „Vreau să mor creştin, loveşte!, şi îndată gâdele îi reteză capul, ca şi celorlalţi".[2]

În ultimii ani ai vieţii sale pământeşti Sfântul Antim Ivireanul a îmbrăcat şi el cămaşa suferinţei şi a muceniciei. Prigonit ca un răufăcător şi scos din scaunul de arhiereu, sfântul ierarh se adaugă la rându-i pildei de jertfă mucenicească arătată mai înainte de ocrotitorul său. El a îndurat „năpastă, osândă şi pătimire nedreaptă, nu pentru păcatele sau pentru interesele sale omeneşti, ci întru îndeplinirea datoriilor lui de bun păstor de turmă, care, după cuvântul Evangheliei şi al său, şi-a pus sufletul pentru oi".[3]

Credinţa celor doi sfinţi mucenici ai Bisericii Ortodoxe Române este pătrunsă de căldura şi lumina Adevărului dumnezeiesc. Atât în viaţa pământească, cât şi după moarte, cei doi părinţi ai neamului nostru călăuzesc pe credincioşi pe calea mântuirii prin puterea exemplului. Unul, pe de o parte, din statura de domn, face mărturisire pentru neatârnarea neamului, pentru demnitate şi libertate, pentru „apărarea ţării şi a credinţei noastre ortodoxe strămoşeşti". Celălalt, pe de altă parte, din statutul de arhiereu, zideşte şi întăreşte Biserica prin cuvinte duhovniceşti şi fapte de pocăinţă, prin mustrări şi părinteşti poveţe, spre a ajunge în cele din urmă, asemenea Păstorului păstorilor, „să-şi pună viaţa pentru oile sale".

Dintre toţi oamenii, numai mucenicul este acela care „are mintea lui Hristos", căci întreaga sa fiinţă a fost „aprinsă de dorul după Dumnezeu". Aceasta ne face să înţelegem, pornind de la exemplele date că „mucenicii sunt focuri care ard după dragostea lui Hristos şi fiecare merge pregătit către jertfa sa, întrucât în inima lui deja s-a pogorât Sfânta Treime. El are mintea lui Hristos, adică se află într-o permanentă stare de jertfă, într-o permanentă stare de ardere de tot, căci nu mai rămâne nimic din el care să fie pentru sine. Mucenicii primesc cu bucurie momentul plecării lor din lume pentru că după moarte îi aşteaptă Hristos. «Noi suntem grâul lui Dumnezeu - spunea Sfântul Ignatie Teoforul - şi cât de mult dorim să fim măcinaţi de dinţii fiarelor ca să ne găsim făină curată, ca pâinea euharistică, pentru Împărăţia lui Dumnezeu». Deci, martirul se pregăteşte continuu să devină Euharistie, să devină prinos bine plăcut Stăpânului Hristos".[4]

1. Pr. Viorel Ioniţă, „Martiriul Sfinţilor Brâncoveni", în *Constantin Brâncoveanu şi contribuţia lui*..., p. 84.
2. *Martiriul Sfinţilor Brâncoveni*, Ed. Sofia şi Ed. Cartea Ortodoxă, Bucureşti, 2005, p. 336, 338.
3. Teodor M. Popescu, *Antim Ivireanul*..., p. 107.
4. ÎPS Irineu, Arhiepiscopul Craiovei şi Mitropolitul Olteniei, *Martirul are mintea lui Hristos*, în Ziarul Lumina, Ediţia Naţională, 25 octombrie 2010.

DESPRE MĂNĂSTIREA ANTIM ÎN ULTIMELE DECENII ALE PERIOADEI COMUNISTE – PREZENȚA PĂRINTELUI SOFIAN BOGHIU (1912-2002)

Arhid. Conf. Univ. Dr. Ionel Ungureanu[1]

Keywords: *Saint Antim, Sofian Boghiu, The Burning Brush*
Abstract
We have a good testimony to Spiritual movement at St. Antim Monastery from the professors, priesthood and disciples. In communism era Father Sofian Boghiu became a new founder, as St. Antim have being, and The Burning Brush phenomenon generated a lot of praying and the hope for the future.

Ctitoria Sfântului Antim Ivireanul a avut un rol însemnat în viața spirituală a cetății Bucureștiului, constituind, de-a lungul vremii, sălașul de adăpostire sufletească pentru credincioșii care veneau aici. Chiar după instalarea regimului comunist în România, spre exemplu, la mănăstirea Antim avea să se petreacă fenomenul *Rugului Aprins*, ca încercare comunitară de aflare și ședere împreună în stări bogate de rugăciune. Deși nu a putut dura mult, fiind oprită de autoritățile comuniste, această împreună ședere dedicată aflării stărilor rugăciunii neîncetate a fost un fapt bisericesc adânc și amplu, o încercare de plinătate a ființării bisericești comunitare, cu bunătăți sufletești pentru persoanele care participau.

Nu este scopul acestui text de a zăbovi excesiv asupra dimensiunilor istorice ori a conținuturilor spirituale ale fenomenului *Rugului Aprins*. Dar, amintesc despre acestea pentru a exemplifica, cu un timp istoric, felul în care și-a împlinit rolului special pe care l-a avut mănăstirea Antim pentru locuitorii Bucureștiului și nu numai. Mai mult, urmele închegării spirituale a Rugului Aprins au dăinuit parcă, deși la dimensiuni mult reduse, în timp, chiar în ultimele decenii ale veacului al XX-lea. A fost un specific spiritual al Antim-ului care s-a transmis, repet, la scară mult redusă. Iar această moștenire s-a realizat la mai multe niveluri: realitățile liturgice de la mânăstirea Antim, prezențele cu totul remarcabile, ale unor viețuitori și slujitori și, nu în ultimul rând, folosul credincioșilor mireni participanți la liturgicul de aici, credincioși diferiți ca apartenență socială ori culturală, dar cu deschidere spre bogăția spirituală a locului. Mai întâi, deci, propun câteva cuvinte despre închegarea spirituală a *Rugului Aprins*.

Perioada Rugului Aprins

Se știe că, în urma represiunii autorităților vremii, activitatea din cadrul *Rugului Aprins* a fost interzisă, iar participanți importanți au fost arestați. Printre dânșii s-au numărat Părintele Dumitru Stăniloae, arhimandritul Benedict Ghiuș, Părintele Sofian Boghiu, profesorul Alexandru Elian, poetul Vasile Voiculescu ș.a.

Se țineau, în cadrul acestor adunări, conferințe despre părinții filocalici, despre

1.Conferențiar la Universitatea din Craiova, Facultatea de Teologie Ortodoxă.

viața sihăstrească românească de-a lungul istoriei, despre Rugăciunea lui Iisus în mănăstiri și în viața civilă. Pe lângă aceste conferințe, se țineau prelegeri explicative de erminie liturgică, în abordare amplă, întregitoare.[1] Astfel, mărturisea Părintele Sofian, „cu toată schela care era în biserică și în exterior, pentru construcția actualelor turle, cu tot ateismul și dușmănia care se propaga în Capitală și în țară, verbal și în presă, cu toată sărăcia și foamea care se întindea pe plaiurile țării, totuși biserica era plină de închinători și ascultători, care primeau cu înțelegere și evlavie tălmăcirile care se făceau pentru slujbele amintite mai sus (Vecernia, Utrenia și Sfânta Liturghie, n.n.)”.[2]

Realitățile s-au îmbogățit odată cu venirea preotului celibatar Ioan Kulighin, refugiat din Rusia, care deprinsese Rugăciunea lui Iisus de la duhovnicii mănăstirii Optina, înainte de Revoluția din 1917. Spusele mărturisitoare ale acestui părinte au influențat mult pe ascultători, impresionându-i. Astfel, prezența Părintelui Ioan Kulighin în cadrul întrunirilor *Rugului Aprins* a fost de mare folos. „Ceea ce era foarte important pentru noi, își amintea Părintele Sofian, erau mărturiile personale, în legătură cu Rugăciunea lui Iisus, pe care o rostea cu adevărat neîncetat. De mulți ani, la el chemarea Numelui Domnului coborâse din minte în inimă, și se ruga și când vorbea și când slujea, când mânca și când mergea. Rugăciunea pentru el era ca și respirația. Și în somn se ruga. O știu de la el, pentru că ori de câte ori venea la mănăstirea Antim, îl găzduiam în chilie la mine și-mi spunea multe. De la el am aflat multe cunoștințe despre isihasmul din Rusia, unde era practicat nu numai în mănăstiri ci și în viața multor credincioși, asemenea *Pelerinului rus*, lucrare, pe care părintele Ioan o cunoștea bine”.[3]

Prezența Părintelui Ioan Kulighin în mijlocul participanților la Rugul Aprins era o mărturie a desfășurării în istorie a realităților vii ale tradiției spiritualității ortodoxe, cu centrul său în stările de rugăciune întregitoare. Era o exemplificare a modului de a depăși posibila rămânere la nivelul exteriorității tradiției, al instituționalizării acesteia, tendință constantă de-a lungul timpului. „Scurtul popas lângă București al lui Ioan cel Străin – pe care regimul sovietic îl va aresta în 1946 și îl va trimite în lagăr – capătă astfel un acut relief simbolic. Momentul de prezență apare ca o răscruce între drumul vizibil al monahismului rus, rătăcind periculos într-un Est european sovietizat, și traiectoria lui inaparentă, verticală, de pace isihastă. Așa trebuie să le fi părut prietenilor de la Antim: ca o manifestare, ca apariție a răscrucii. Cu atât mai mult cu cât părintele Ioan îi avertiza plin de neliniște asupra dispariției lui, oricând posibilă. «Puneți-mi toate întrebările dorite, folosiți-vă de prezența mea cât mai e cu putință; nu peste mult timp voi fi luat și dus departe»”.[4]

Dar, închegarea spirituală de la mânăstirea Antim avea și orientări comunitare, sociale și culturale, fără să fie încadrată în vreo tendință ideologică a vremii. Tensiunea istoriei era prezentă în frământarea spirituală de aici, chiar dacă ținta, sau rostul prim al ședерii în cadrul *Rugului Aprins* era către participarea la Realitățile care depășeau,

1. Ioana Iancovescu, Constanța Costea (eds.), *Părintele Sofian*, Editura Bizantină, București, p. 28.
2. Ibidem.
3. Ibidem, pp. 29-30.
4. Anca Manolescu, *Modelul Antim, modelul Păltiniș. Cercuri de studiu și prietenie spirituală*, Editura Humanitas, București, 2015, p. 163.

ontologic vorbind, datele stricte ale istoriei. „Pe piața interbelică a concepțiilor asupra religiei, cei de la Antim aduceau așadar o orientare deosebită de tendința dominantă. Erau atrași în aceeași măsură de dinamica verticală a creștinismului și de actualitatea lui, valabilă în orice context istoric. Asta însemna pe de o parte a nu tematiza tradiția din unghi sociomorfic, a o urma în deschiderile ei, în treptele unei cunoașteri care depășește categoriile și limitările veacului. Însemna, pe de altă parte, a valorifica reflexiv – nu a instrumenta – actualitatea perenă a mesajului christic în termenii prezentului și ai comunității locului".[1] Această apetență spre actul cultural autentic se va manifesta și ulterior, în deceniile următoare, Antim-ul având printre viețuitorii săi și printre credincioșii mireni participanți, persoane cu freamăt cultural personal amplu. O dovadă a acestui fapt era, spre exemplu, participarea constantă a unor tineri credincioși, studenți la diferite facultăți, la seminariile entuziaste, pe teme biblico-filologice, ținute de poetul Ioan Alexandru la Universitate.

După anii `60

Evident, după arestările întreprinse de regimul comunist, viața spirituală de la mânăstirea Antim va sărăci, însă o revitalizare se va petrece după eliberarea din închisoare a preoților și duhovnicilor acesteia. De mare importanță a fost prezența Părintelui Sofian Boghiu care, după eliberarea din 1964, se va așeza la mânăstirea Antim, începând cu 1 decembrie 1967. Deși nu s-a mai putut aduna și petrece obștea de altădată, mănăstirea Antim avea să constituie un loc special pentru credincioșii orașului. Impresia de sărăcire a vieții monahale o resimțea Părintele Sofian, care spunea la 21 iunie 1970, după o slujbă a hramului, sărbătoarea Tuturor Sfinților: „Duminica Tuturor Sfinților. Hram la Antim. Aseară am slujit la Priveghere. Popor mult. La sfârșit am ținut un scurt cuvânt. Astăzi am slujit în sobor de preoți: cu părintele Paisie și părintele Pavel și diaconi: părintele Lucian și părintele Marian Pană, care a și vorbit după slujbă. Aseară și astăzi ne-a cântat domnul Pantelimon Frunză. Slujba a fost frumoasă, dar lipsită de entuziasmul pe care-l trăiam la hramul acestei mânastiri, când erau aici 20-30 călugări. Acum, impresia de mânăstire scade. Trăim din amintiri. Toți sfinții, rugați-vă lui Dumnezeu pentru noi".[2]

Dar, deși nu s-a mai format obștea monahală bogată ca altădată, la mănăstirea Antim, realitățile spirituale nu au sărăcit, ci dimpotrivă, chiar în plină perioadă comunistă, s-au înmulțit. Chiar dacă membrii obștii erau puțini, angajarea personală și comunitară, atât cât se putea aceasta din urmă, erau adânci în apropierea ființială de Dumnezeu. Se foloseau de acestea foarte mult credincioșii laici care participau la slujbele din sărbători, care se spovedeau și primeau sfaturi, povățuiri. Printre preoții slujitori erau, într-un anumit timp, duhovnici iscusiți, printre care: Părintele Sofian Boghiu, despre care am amintit, Părintele Paisie Prelipceanu și Părintele Adrian Făgețeanu.

Părintele Sofian, spre exemplu, spovedea îndelung, având mulți credincioși care îl rugau să îi primească la actul spovedaniei. Sunt multe mărturii despre aceasta. „Cine a stat sub epitrahilul sfinției sale, mărturisește Părintele profesor Constantin Coman, în orele prelungite deseori peste miezul nopții în biserica Mânăstirii Antim, a gustat din

1. Ibidem, p.112.
2. Ioana Iancovescu, Constanța Costea, *Părintele Sofian*,.., p. 46.

plin nu numai din dulceața cuceritoare a cuvântului său, ci și din bunătatea și blândețea fără de margini ale Părintelui, pe care personal le-am trăit deseori ca pe un ecou al bunătății lui Dumnezeu. Nimic din ceea ce mărturiseai nu era prea grav. Totul afla înțelegere și iertare. Aproape că te supăra faptul că nu te certa, că nu-ți dădea canon greu, că te primea mereu cu fața iradiind de lumină și blândețe, de parcă erai prunc nevinovat. Altă explicație nu există pentru această atitudine decât aceea că Părintele Sofian, asemenea marilor părinți ai Bisericii, ajunsese să prețuiască atât de mult omul, încât nici un păcat, nici o greșeală nu mai reușeau să-l coboare în ochii lui. Am învățat, astfel, de la Părintele Sofian, că păcatele oamenilor nu sunt prea importante, că nu trebuie să ne blocăm în considerarea lor, în analiza lor, că, oricât de păcătos ar fi cineva, nu încetează a fi om, și prin urmare, nu încetează a fi, în fapt, mult mai însemnat decât păcatele sale".[1]

Deși nu mai era obștea numeroasă de altădată, la mânăstirea Antim relațiile de ucenicie pe lângă duhovnicii prezenți aici era serioasă, angajantă și întreg participată, atât dinspre părinți, cât și dinspre ucenici. Se poate spune că, într-un fel, se continua modelul de relație duhovnicească, prezent în mod fructuos în istoria mânăstirii, de data aceasta precumpănind purtarea de grijă și îndrumarea față de credincioșii mireni.

Slujbele se țineau după rânduiala mănăstirească, la sărbători în sobor mai mare, cu preoți și diaconi, adesea și cu prezență arhierească, la mânăstirea Antim fiind și sediul episcopilor vicari patriarhali. Tot la sărbători, cântările erau ținute de corul condus de maestrul Pantelimon Frunză, cor format, în mare parte, din amatori. Stilul muzical al acestui cor era din repertoriul muzicii bisericești basarabene, din Basarabia fiind și dirijorul corului. Cântarea era caldă, în simbioză cu slujirea de la Altar. În ajun de sărbători, se făcea priveghere, cu amplă participare a credincioșilor mireni.

Dacă am prezentat mărturie despre Părintele Sofian ca duhovnic, este firesc să ne oprim și asupra unor evocări despre slujirea liturgică a alesului stareț al mânăstirii Antim. „Părintele Sofian, spune Părintele Marc-Antoine Costa de Beauregard, era pătruns, atât cât poate fi un preot, de adâncimea gesturilor liturgice. Nu era formalist, nici ritualist. Era doar conștient. Se spune despre trezvie că este semnul Duhului, prin care se săvârșește tot ceea ce este bun, frumos și adevărat. Părintele Sofian săvârșea slujirea sfintelor Taine cu toată trezvia pe care Duhul o dă sfinților Săi preoți. În altar ca și în mijlocul bisericii, fiecare mișcare a sa era blândă și liniștită, mersul ușor și lin. Cred că aceasta se făcea pentru că păzea rugăciunea neîncetată în inima sa".[2]

Modul de a liturghisi al Părintelui Sofian era paradigmatic pentru înțelegerea slujirii bisericești ortodoxe în starea de autenticitate și plinătate. Bogăția și plinătatea acestui mod de a liturghisi nu cred că proveneau dintr-o metodologie pe care și-ar fi propus-o sau dintr-o măiestrie a săvârșirii actului liturgic descrisă în manualele de specialitate. Modul său liturghisitor își avea sursa în modul său existențial, starea ființării sale. Liturgicul era parte din ființarea sa, cea către Dumnezeu. De aceea slujirea era distinctă, impresiona și bucura pe mulți, așa cum se vede din anumite mărturii: „Trebuie să pomenesc modul impresionant în care ținea și conducea slujbele. Toate contribuiau la impresia săvârșirii unei taine, acordate nouă printr-un har ceresc: figura sa imobilă,

1. Ibidem, pp. 225-226.
2. Ibidem, p. 240.

iluminată de importanța divină a clipei, gesturile măsurate, nici prea repezi sau sacadate, nici prea lente, abstragerea aparent totală din lumea «nestatorniciilor». Nici un moment nu se întrezărea vreo mișcare sau vreo privire care să denote o întrerupere a trăirii integral pătrunse de misterul oficiat".[1]

Predicile care se țineau în cadrul slujbelor la mânăstirea Antim în acea perioadă erau, de asemenea, acte așteptate de credincioși, având rolul lor în întreg ansamblul liturgic specific al locului. Părintele diacon profesor Petre David (1938-2003) ținea predici entuziaste, în care factorul istoric, bisericesc și național, era preponderent. Evident, predica Părintelui Sofian era, la fel ca slujirea sa, plină, bogată, nu prin talent oratoric ori distribuție facilă de informații, ci prin adâncimea cuprinsă în cuvântul rostit. Nu era un cuvânt gol în predicile sale, ci participare existențială la realitățile zugrăvite în cuvânt. „Când predica însă, atitudinea i se schimba. Devenea mult mai «uman», mai apropiat de toți cei care îl ascultau. Nu avea ceea ce se cheamă dar retoric. Iar emoția care îl cuprindea acorda un plus de participare, de spontaneitate. Nu rareori, și în special când vorbea sau cita din Evanghelia Sfântului Ioan Cuvântătorul de Dumnezeu, vocea îi devenea tremurată, ușor răgușită, cuvintele apăreau cu o mică întârziere, menită să estompeze tulburarea sa lăuntrică, iar ochii i se înlăcrimau".[2]

Prezența Părintelui Sofian Boghiu la mânăstirea Antim a fost o perioadă de bogăție spirituală de care mulți s-au împărtășit. A fost o transmitere de moștenire a acestei bogății, întemeiate de ctitorul ei, Sfântul Antim Ivireanul. Primirea acestui conținut spiritual bogat a fost atât de fidelă, încât un fin cunoscător al istoriei și artei bisericești românești, Virgil Cândea, afirma că doi mari ctitori a avut mânăstirea Antim: Sfântul Antim Ivireanul și părintele Sofian Boghiu: „Doi mari ctitori a avut mănăstirea Antim: pe ierarhul martir care a ostenit pentru înălțarea și statornicirea lucrărilor ei de rugăciune și binefacere și pe părintele Sofian, nou ctitor duhovnicesc al așezământului, pururea veghetor la podoaba și buna ei rânduială. Cei doi ctitori se aseamănă prin venirea lor rânduită de Dumnezeu, dinspre răsărit, în inima Țării Românești. Amândoi și-au desfășurat o parte din lucrarea lor binefăcătoare în folosul creștinilor de departe, din Patriarhia Antiohiei, cărora Sfântul Antim le-a trimis meșteșugul tiparului și al cărții liturgice, anume tipărite în arabă, iar părintele Sofian le-a împodobit sfintele lăcașuri cu fresce și icoane. Amândoi au pătimit mucenicește din cauza orbirii și zavistiei oamenilor. Fie ca flacăra sfântă vegheată de dânșii la mănăstirea Tuturor Sfinților să nu se stingă niciodată, ca un Rug de-a pururea aprins!".[3].

1. Ibidem, p. 254.
2. Ibidem, p. 255.
3. Virgil Cândea, „Ctitorii mănăstirii Antim", în vol. Arhiamandrit Sofian Boghiu, *Sfântul Antim și Mănăstirea Tuturor Sfinților*, Editura Bizantină, București, 2005, p.10.

POEZIA ROMÂNEASCĂ ÎN VREMEA SFÂNTULUI IERARH MARTIR ANTIM IVIREANU (~1650 – 1716)

Dr. Ion Mocioi

Se cuvine să sărbătorim 300 de ani de la trecerea în neființă a unuia dintre marile personalități ale culturii, literaturii și bisericii românești, Sfântul Ierarh Martir Antim Ivireanul, mitropolit al Țării Românești de la începutul secolului al XVIII – lea, în plină epocă medievală.

S-a născut înainte de 1650, în Iviria (Georgia), primind la botez, numele de Andrei. În tinerețe a dovedit interes și atracție pentru broderie și caligrafie, desen și ornamentație, pictură și sculptură.

A fost răpit de câțiva compatrioți și vândut unui grup de oșteni turci, care l-au înstrăinat în piața de sclavi din Constantinopol. Pentru calitățile sale, a fost răscumpărat de Patriarhia Ecumenică, de către patriarhul Dositei Nottara al Ierusalimului, care îl școlarizează, ”îl învață pe Antim Ivireanul” (Nicolae Iorga), îl călugărește sub numele Antim și-l trimite ca egumen la Mănăstirea Cetățuia din Iași, pentru a apăra Ortodoxia în Moldova. Avea să recunoască mai târziu (1712): ”Eu aici, în țară, n-am venit de voia mea, nici de sărăcie sau de vreo lipsă”. A avut tot sprijinul domnitorilor români – Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu. Pregătindu-se ca tipograf, a insistat în tipărirea de cărți de cult creștin și de cultură românească, ajungând cel mai mare tipograf al vremii sale în Principatele române.

Ca tipograf, și-a început activitatea ca ucenic al tipografului Mitrofan, care tipărise ”Biblia” de la 1688 și era conducător al tipografiei domnești din București. Când a fost numit episcop al Buzăului (10 iunie 1691), Mitrofan a predat conducerea tipografiei din București lui Antim Ivireanul. Antim l-a format ca bun tipograf pe ucenicul său Mihai Ștvanovici, cel care va reactiva tipografia de la Alba Iulia.

Prima carte tipărită de Antim Ivireanul la București, cu ajutorul domnitorului Constantin Brâncoveanu și al mitropolitului Teodosie, a fost „Învățăturile lui Vasile Macedoneanul către fiul său Leon” (în limba greacă) în 1691. Cărțile sale aveau să fie semnate modest „Antim georgian de neam”, „Smeritul între ieromonahi, Antim Ivireanul, tipograful”, „Antim Ieromonahul, tipograful din Iviria” sau „Antim Ivireanul”, nume care poartă nostalgia pentru țara sa, căreia avea să-i trimită o tiparniță pentru cărțile religioase. Era un bun creștin.

În viața sa, între anii 1691 și 1716, Antim Ivireanul a fost tipograful care a scos cele mai multe cărți bisericești, pentru propovăduirea religiei creștine, instruirea preoților și luminarea poporului, în limbile română, greacă, slavonă și arabă.

Militând ca un înțelept pentru cultura română, a publicat din 1692 primele sale cărți românești la București: „Slujba Sfintei Paraschiva și a Sântului Grigorie Decapolitul” (1692, în limba română), „Evangheliarul greco-român” (1693) și „Psaltirea” (1694,

în română).

Numit stareț al Mănăstirii Snagov, în vara anului 1694, Antim Ivireanul mută tipografia domnească la Snagov, unde tipărește, ca egumen tipograf, zece cărți: „Antologhionul" (1697), „Mărturisirea ortodoxă a lui Petre Movilă" (1699), „Proschinitarul" (1701, Sfântul Munte Athos, limba greacă), „Liturghierul greco-arab" (1701, prima carte cu litere arabe din lume), „Evanghelia" (1697), „Acatistul Născătoarei de Dumnezeu" (1698), „Carte sau lumină" (1699), „Învățături creștinești" (1700), „Floarea darurilor" (1703) și „Noul testament" (1703).

Ales ca episcop al Râmnicului (Vâlcea) la 16 martie 1705, Antim Ivireanul, fiind în această funcție, va tipări alte patru importante cărți: „Tomul bucuriei" (1705, în limba greacă), „Liturghierul" și „Evhologhionul" (1706) și o lucrare originală „Învățătură pentru taina pocăinței" (1705).

Din 22 / 28 februarie 1708, când este numit mitropolit al Ungrovlahiei / Țării Românești, până la sfârșitul vieții, Antim Ivireanul, a publicat alte două lucrări originale – „Învățătura bisericească la cele mai trebuincioase și mai de folos pentru învățătura preoților" (1710) și „Capete de poruncă la toată ceata bisericească, pentru ca să păzească fieștecare din preoți și din diaconi deplin și cu cinste datoria hotarului său" (1714), - precum și alte cinci lucrări necesare activității religioase: „Psaltirea" (1710), „Octoihul" (1712), „Liturghierul" (1713), „Evhologhionul" (1713) și „Catavasierul" (1714).

Prin toate aceste cărți, Antim Ivireanul este apreciat drept „Cel mai mare tipograf din vechea cultură românească" și creatorul limbajului religios din limba română.

Au rămas netipărite alte două lucrări originale ale lui Antim Ivireanul: „Didahiile" (operă omiletică, cu 28 predici la diferite sărbători și șapte cuvântări ocazionale) și „Chipurile Vechiului și Noului Testament, adică obrazele oamenilor celor vestiți ce se află în Sfânta Scriptură, în Biblie și în Evanghelie și adunare pe scurt a istoriilor celor ce s-au făcut pe vremea lor..." (cu 22 file de text, plus 503 portrete în medalion cu personaje biblice, din 1709). Aceste lucrări originale dovedesc că Antim Ivireanul a fost unul dintre cei mai de seamă predicatori și retori creștini din lume.

Mitropolit fiind, în 1713 – 1715, Antim Ivireanul a ctitorit, la București, Mănăstirea Antim, cu hramul „Duminica Tuturor Sfinților", important monument de arhitectură, pictură și sculptură din România, pentru care și-a cheltuit întreaga avuție particulară, agonisită cu greu, în timp.A fost subliniată, totodată, preocuparea lui Antim Ivireanul pentru promovarea învățăturii creștin-ortodoxe în unele țări aflate sub stăpânirea turcească din Răsăritul creștin. A trimis la Tbilisi tiparniță cu litere georgiene (1709), o tiparniță cu litere arabe, la Alep (în 1704) și litere grecești în plumb pentru tipografia din Ierusalim.

Ca artist, Antim Ivireanul a fost miniaturist pentru cărțile tipărite, a ilustrat Evangheliile de la 1693 și 1697, a decorat ușa principală de la Mănăstirea pe care a ctitorit-o la București (1715) și este autorul portretului domnitorului Constantin Brâncoveanu. A creat câteva picturi în ulei, broderii pe pânză și sculpturi în lemn.

Antim Ivireanul a fost, de asemenea, un talentat poet român, cunoscut mai ales ca autor al unor „poezii la stemă", publicate ca „versuri politice asupra stemei", în cărți-

le tipărite începând din 1694, când era egumen la Mănăstirea din Snagov, unde a mutat tipografia domnească din București și a devenit conducător al acesteia.

În „Psaltirea" românească de la Snagov, semnează, cu formula „smeritul între ieromonahi Antim Ivireanul", un grup de „versuri politice 8, asupra stemei prea luminatului și înălțatului domn Io C-din Băsărab voevod":

„Prealuminata stemă a Țării Rumânești,
Cu carea s-au încoronat vechii Băsărăbești,
Blagocestivului domn Constandin s-au dăruit
Că den fericită a lor sămânță s-au odrăslit.
Și bunele lor fapte, cât poate, le plinește,
Și țara despre toți vrăjmașii păzește.
De-i Dumnezău ani mulți cu pace să stăpânească
Fericitul lui nume ca lui David să trăiască".

Între 1694 și 1701, Antim Ivireanul este egumen la Snagov, unde pune bazele unei noi tipografii, pentru tipăriturile românești, grecești și arăbești (adică pentru tipărituri în limbile pe care le cunoștea). Aci, cu ajutorul ucenicului său Mihai Ișvanovici, inițiază tipărirea mai multor cărți. În două din cele patru cărți românești tipărite la Snagov, Antim Ivireanul a compus obișnuite versuri la stemă precum și versuri de încheiere a cărții – după o nouă obișnuință.

Astfel, sub stema Țării Românești de pe versoul foii de titlu din *Evanghelie* (Snagov, 1697) sunt publicate „Versuri politice 10, asupra stemei prea luminatului, slăvitului și blagoslovitului Io C-din B. B. Voevod":

„Veade-se că corbul proroc au hrănit
Și dumnăzeiescă poruncă au plinit,
Pren care și stema aciasta să arată
Cu darul cel de sus înfrumusețată.
Aducându-i arma cea de biruință,
De încoronează pe cel de bună viță,
Pre domnul Constandin, ce-i zic Băsărăbescul,
Nepot lui Șerban vodă Cantacuzinescul,
Ce acum domnește Țara Rmânească.
Domnul cel putearnic bine-l întărească".

La sfârșitul aceleiași cărți sunt versurile de încheiere:

„Precum cei streini doresc moșiia să-ș vază,
Când sânt într-altă țară de nu pot să șază,
Și ca cei ce-s pre mare bătuți de furtună
Și roagă pre Dumnezău de liniște bună,
Așa și tipograful de-a cărții sfârșire,
Laudă ne-ncetată dă și mulțumire".

În *Carte sau lumină*, tipărită de Antim Ivireanul la Snagov în 1699, sub stema lui Constantin Brâncoveanu, de pe versoul foii de titlu, se află „Versuri politice 8, asupra stemei prea luminatului și înălțatului domn Io Băsărabă voevod":

„Prea luminata stemă a Țării Rumănești,
Cu carii s-au încoronat vechii Băsărăbești,
Blagocestivului domn Constandin s-au dăruit,
Că din fericită a lor sămânță s-au odrăslit,
Și bunele lor fapte cât poate le plinește,
Și țara despre toți vrăjmașii o păzește.
De-i Dumnezeu ani mulți cu pace să stăpânească,
Fericitul lui nume pururea să trăiască".

Aceste versuri sunt aceleași prime versuri ale lui Antim Ivireanul publicate la stema din *Psaltirea* românească din 1694.

Versurile de încheiere a tipăriturii *Carte sau lumină* (Snagov, 1699), apărute la sfârșitul textului de pe versoul filei 105, sunt însă versuri noi ale egumenului de la Snagov:

„Cu ajutorul domnului luat-au săvârșitul
Această carte vreadnică de Papa ereticul,
Era și cursul anilor de la mântuire
O mie șase sute și noaozeci și noao
Și iară slavă domnului ci ne ajută noao".

Între multele cărți tipărite de Antim Ivireanul la Snagov se află una în limba slavonă, *Gramatica slavonească* (Snagov, 1697).

În numita carte, Antim a publicat versuri slavonești sub stema Țării Românești, care se traduc astfel:

„Acest semn, crucea ta, pe dușmani îi învinge,
Căci Dumnedzău și împotriva vrăjmașilor cu tărie (te) înarmează,
Voevodule al nostru românesc, stai (ridică-te) împotriva dușmanului,
Iată buzduganul și sabia gata sunt de luptă.
Soarele dziua și luna noaptea spre ajutorul tău luminează,
Iar Dumnedzău din ceruri învingere asupra lor trimite".

În 1701, Ivireanul, fără să părăsească egumenia, se întoarce la București și se ocupă cu treburile tipografiei de la mitropolie, ajutând la tipărirea mai multor cărți în grecește (unsprezece), precum și la tipărirea unui *Nou Testament* și unui *Acatist*, ambele în limba română. Stihurile de sub stema lui C. Brâncoveanu, de pe versoul foii de titlu a *Noului Testament* (București, 1703), sunt semnate de autor. Acestea sunt:

„Patru sunt râuri denu Raiu ce cură,
Pre cumu grăiaște sfânta Scriptură,
Patru evanghelii din ceriu ne tună
Și la credință pre toți adună.
Patru suntu seamne tot îndoite,
Și ale țărâi foarte slăvite,
Cu care seamne să-ncoronează
Domnul Constandin tot omul crează,
Ce se numește și Băsărabă,
Dea-i Domnului viață multă să aibă".

Antim Ivireanul, cât a fost episcop al Râmnicului (1705 – 1708), s-a preocupat și de tipărirea unor cărți liturgice în românește, dar nu i se cunosc versuri din această perioadă. Cât a fost mitropolit, Antim Ivireanul s-a preocupat și de politică, dar mitropolia, politica și alte preocupări nu l-au depărtat de tipografie. Numai moartea l-a îndepărtat de aceste avtivități.

Din perioada zbuciumată din urmă a vieții sale de mitropolit, s-au păstrat operele originale, ale sale *Chipurile Vechiului și Noului Testament* (mss. De 22 foi, din 1709, azi la Kiew) și vestitele *Predici* sau *Didahii* rostite la sărbătorile bisericești și în unele duminici. În prima din aceste opere originale, mitropolitul Antim Ivireanul pregătise 18 versuri la stema țării, „care nu sunt lipsite de anumite calități poetice”:

> „Făcut-au Domnul Dumnedzeu toate din neființă/Și în ființă le-au dus cu multă biruință;/Și după aceia au zidit, luând pământ și tină/ Pre omul cel dintâi, Adam, fără cuvânt de vină./După asemănarea sa făcu-i închipuire/Suflând asupra feții lui face, cu socotință./Pre Eva, dându-i ajutoriu spre bună lăcuință./Și dintr-aceștia amândoi mulți oameni se născură./Precum se vede luminat de-a rândul în scruptură;/Oameni în blagoestie, precum scriptura spune./Și de la aceștia de la toți luă asemănare/Și iubitorul de Hristos, întru credință tare,/Prealuminatul Constandin, din viță Basarabă, Stăpânul Țării Românești (mulți ani viață să aibă)/Care la sine adună florile bunătății/Și cu credința defaimă căile „strâmbătăți””.

Aceste versuri la stemă reflectă poziția și concepția teologică asupra vieții, a mitropolitului Antim Ivireanul și reprezintă totodată o „culme” la care ajunsese „arta” versurilor sale la stemă.

Sunt, probabil, ale lui Antim Ivireanul și versurile la stemă dintr-un *Ceaslov* (fără an și loc) pe care l-a tradus el, dar pe care l-a publicat tipograful Gheorghe Radovici. Aceste „Stihuri asupra stemei prea luminatului și înălțatului domn Io Ștefan voevod” au anumite calități dovedite și în alte versuri la stemă ale lui Antim Ivireanul:

> „Gripsorul, corbul și crucea, trei seamne minunate,/Darurile tale vestesc, doamne prea înălțate./Gripsorul neam împărătesc a fi te însemnează,/Corbul al Țării Rumânești stăpân te-adeverează,/Iară crucea Pravoslaviei bun paznic te arată,/Ștefan prea creștinule, cu inima curată./Aceasta în veaci te va păzi cu cinste și cu pace/Și pe vrăjmași îi va surpa, ca praful îi va face”.

Să nu uităm și catrenul din 1713, pe care Ivireanul l-ar putea avea drept moto la opera sa:

> „Toată suflarea, zice prorocul,
> Cânte pre Domnul peste tot locul.
> Și melcul, încă, coarne înalță,
> Ca să-l lăudăm, pre toți ne-nvață”.

În aceeași carte, sub o gravură (la pagina 31) se află versurile:

> „Fericit ai fost aici Constantin-n lume,/Și-n ceri cu Apostolii ai câștigat nume./Pus-ai aici pre pământ mare nevoință,/Adăogând lui Hs. Cinstita credință./Bucureă-te dară cu maica-ți împreună,/În ceruri cu toți sfinții ținând crucia-n mână,/C-aceast-ai iubit armă celui tare de toate,/Roagă-te dar lui Hs. celui ce i să poate,/Ca și noi să câștigăm acel lăcaș ceresc,/Unde pururea sfinții în veci se veselesc”.

Se mai află și alte versuri sub o altă gravură din aceeași carte (p. 32):

„Hs. tarele-npărat, sfinte Constantine/Semn îți arată crucea întărind pre tine,/Scriind slove de steale împrejur râmlenești:/Constantin cu acest semn vei să biruești,/Și dând război cu acel Maxenție spurcat,/În apa Tyverului pre dâns-ai înecat,/Că cu vecleșugul lui ce-au gândit să fie,/Putearnicul Dumnezău i l-au trimis șie./Pentr-aceia cu maica-ți te roagă-npreună/Către acel înpărat ce v-au dat cunună,/Ca și noi să dobândim acea biruire,/Spre văzuți și nevăzuți vrăjmași izbândire".

Versurile la stema domnitorului Constantin Brâncoveanu tipărite de Sfântul Ierarh Martir Antim Ivireanul sunt o contribuție de seamă la dezvoltarea poeziei și literaturii române medievale din jurul anului 1700, când cultura românească a înflorit și a intrat într-o etapă nouă spre modernizarea ei.

La 300 de ani de când ilustrul Antim Ivireanul a dispărut (1716) în împrejurări încă neprecizate îndeajuns, îi aducem un omagiu, pentru moștenirea culturală lăsată poporului român și țării pe care a adoptat-o ca a doua lui patrie.

BIBLIOGRAFIE

BELU, D., *Predicile lui Antim Ivireanul*, în: MA, anul VIII, 1963, nr. 1-3, p. 188-212.
BIANU, Ion, HODOȘ, Nerva, SIMIONESCU, Dan, *Bibliografia românească veche (1508 – 1830),* București, vol. I, p. 335 – 337, 343 – 345, 351 – 352, 370, 448 – 448, 495 – 496.
BOGDAN, Damian P., *Viața lui Antim Ivireanul*, în: BOR, anul LXXIV, 1956, nr. 8 – 9.
BODOGOE, Teodor, *Personalitatea mitropolitului Antim Ivireanul,* în: MB, anul XVI, 1966, nr. 7 – 9, p. 467 – 482.
DINULESCU, Ștefan, *Viața și activitatea mitropolitului Țării Românești Antim Ivireanul,* Cernăuți, 1986, 100 p. (extras).
DOBRESCU, Nicolae, *Viața și faptele lui Antim Ivireanul, mitropolitul Ungrovlahiei,* București, 1910, 119 p.
DJINDJIHAȘVILI, Fanny, *Antim Ivireanul, cărturar umanist,* Iași, 1982, 132 p.
IZVORANU, Stelian, *Antim Ivireanul sfătuitor și îndrumător pentru preoți și duhovnici,* în: BOR, anul LXXXIV, anul 1966, nr. 9 – 10, p. 971 – 981.
IVIREANUL, Antim, *Opere,* editor G. Strempel, Editura Mineva, București, 1972, p. 241 – 242.
MOCIOI, Ion, Începuturile poeziei române culte, Editura „Academica Brâncuși", Târgu-Jiu, 2009, p. 194 – 201.
NANU, Ioan, *Un monument istoric și de artă religioasă, ctitoria lui Antim,* în: BOR, anul LXXXIX, 1961, nr. 3 – 4, p. 223 – 318.
PĂCURARIU, Mircea, *Importanța mitropolitului Antim Ivireanul pentru Biserica și cultura românească,* în: MB, anul XVI, 1966, nr. 7 – 9, p. 493 – 515.
VLAD, Sofron, *Mitropolitul Antim Ivireanul,* în: MA, anul XI, 1967, nr. 1 – 3, p. 43 – 81.
XXX, *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900,* București, 1979, p. 42 – 44.
http//ro.wikipedia.org/wiki/Antim_Ivireanul#.C3.8En_C8.9Aara_Rom.C3.A2neasc.C4.83

ANTIM IVIREANUL – DUCTUS TEOLOGIC ŞI VALORI EXPRESIVE

Conf.univ.dr. Gabriel Coşoveanu[1]

Motto:
"Literatura veche, pentru a fi înţeleasă, trebuie mai întâi iubită."
Eugen Negrici – *Antim. Logos şi personalitate*

Keywords: *theological discourse, expressiveness, conflictual history, semiotics,*
Abstract
When Antim Ivireanul arrived to Wallachia as a priest, to be eventually appointed as the head of the Church, during the reign of the famous ruler Constantin Brancoveanu, his notoriousness had already preceeded him, as a printer, a polyglot, a refined men of arts, as well as a skilful speaker within holy matters. As an author of homilies, known as Didahii, he did not ressemble to his predecesors, because he proved much more expressive then them, due to his superior culture. His array of knowledge included, of course, the prominent men of his field, and also some ancient philosophers and poets, and this mixture of influences, alongside with his sensitive and imaginative mind, created an exquisite style in Romanian literature, a landmark of the eighteenth century.

Înzestrarea artistică a lui Antim Ivireanul ne pare, astăzi, aproape neverosimilă, ținând cont de apariția târzie a scrisului în limba română și de formele modeste prin care acesta putea deveni expresiv, respectiv putea fi considerat ca faptă de literatură. În perioada veche, doar Dosoftei și Dimitrie Cantemir ne mai pot reține atenția ca alcătuitori autentici, lucizi și motivați de lecturi aplicate, ai unei zone scriptice aparent distanțate retoric și mentalitar de noi, dar viabile și acum esteticește. Ca și la cronicarii moldoveni, ca și la Coresi, Simion Ștefan ori Varlaam, asistăm în primele secole de cultură autohtonă la o definire *sui-generis* a specificului național, sub forma discursului identitar/autolegitimant, din știutele motive de istorie conflictuală și din cauza aspectului geopolitic, așadar independent de voința noastră, de a fi jucat rolul, eroic dar ingrat, de *poartă a creștinătății*. Situația noastră particulară nu a scăpat nesesizată de teoreticieni redutabili: „Căutarea aproape obsesivă a identităţii nu trebuie să surprindă în cazul unei culturi mici, aflate la o răspântie de influenţe şi obligate să păstreze mereu un echilibru poate prea dialectic între o deschidere şi o închidere la fel de necesare, între grija de a nu pierde şi grija de a nu se pierde".[2]

Înzestrat plural, Antim a fost reținut de istoria umanistă și ca expert în xilogravură, dar și ca diligent desenator şi caligraf. În calitate de editor şi tipograf, a tradus ori a compilat, contribuind, ca și alți prelați preocupați în mod real de enoriașii lor, la răspândirea literei scrise într-o epocă în care accesul la carte era sporadic sau nu exista defel. Vârful operei sale originale o reprezintă *Didahiile*, după denumirea lor grecească, rostite de către mitropolit fie la Bucureşti, fie la Târgovişte, duminicile şi la sărbătorile bisericeşti mai însemnate. Păstrate în manuscris, ele au cunoscut o circulaţie redusă. Există 28 de predici, expuse de Antim în timpul cât a păstorit sub domnia

1.Conferențiar la Universitatea din Craiova, Facultatea de Litere.
2. Mircea Martin, *G. Călinescu și „complexele" literaturii române*, Ed. Albatros, București, 1981, p. 13.

lui Constantin Brâncoveanu (1688-1714) şi a lui Ştefan Cantacuzino (1714-1716), la care se adaugă încă un număr de 7, ocazionale. Dacă repertoriem oferta, pot fi întâlnite diferite tipuri de predică, de la cea propriu-zisă sau predica sintetică, la omilie, predică analitică până la pareneză şi panegiric. Relevant este, pentru sensibilitatea noastră, de cititori și comparatiști actuali, faptul că ele transcend procedurile stereotipe ale cazaniei standard, ilustrată, la noi, de Coresi sau Varlaam și, cu raportare canonică la Ioan Hrisostom şi Teofilact, la toate regulile omileticii, înălţând laude Mântuitorului, Maicii Domnului şi sfinţilor, Antim reușește să fie expresiv, să stârnească interesul estetic.

Desigur, din unghi dogmatic și moral, se pot depista afluenții indiscriminabil legați de aspectele teologice bizantine, ca sfinții părinți Atanasie sau Dionisie Areopagitul, ori ca Ilie Miniat, dar și de aspectele tratării vieții din unghi filosofic ori liric, și aici îi identificăm pe Socrate, Anaxagora, Aristotel, Democrit, Hesiod, mai ales când textul omiletic vorbește, spre pildă, despre cele patru stihii (vânt, foc, apă, pământ). Dincolo de erudiție, Antim își pune întreaga personalitate în redactare, cu toate pulsiunile unei firi severe, care incumbă unui slujitor al Domnului pe pământ, însă care știe prea bine că natura umană are nevoie, pe lângă avertismentul viforos și aprig, și de o frazare a aleanului și mângâierii.

S-a observat, din unghi retorico-stilistic, cât de avansată era conştiinţa artistică a eruditului mitropolit: ”Lectura *Didahiilor* indică pe mitropolitul lui Brâncoveanu ca inițiator al elocvenței sacre.[…] Scriitorul aşează creaţia sa pe întreaga reţea de reguli omiletice, excluzând improvizaţia. Compoziţional, predica e meditată, chibzuită lucid şi, cu toată naturaleţea şi vigoarea ei, relevă un caracter scriptic. Ea constituie o revoluţie şi în sens beletristic, avansând ideea de public. Stilul cazaniei iese, astfel, din stereotipie, şi se subordonează relaţiei predicator-auditor. Privită de aproape, opera mitropolitului e un dialog trunchiat, în care unul din parteneri preîntâmpină obiecţiile şi ia asupra sa răspunsurile. Toate faptele conduc la ideea că actul de naştere al discursului românesc nu poate fi în altă parte”.[1]

Antim pledează imperativ, în manieră socratică, pentru autocunoaştere: „Vino odată în sine-ţi! Vezi-ţi ticăloşia!”. Scrutarea sinelui îi pare lucrul cel mai însemnat, căci înlăuntru se află „frumuseţile cele mai minunate”, capabile să-l arate pe om „mai luminos decât soarele”. Dacă istoriografii munteni ori Ion Neculce ilustrează pamfletul laic, putem afirma că maximalismul etic al mitropolitului a dat naştere *pamfletului religios*. Cenzor al veacului său, inflexibil în cerinţe etice, Antim diagnostichează carenţe care, scoase din contextul teologic, dau o frescă vie a epocii. El atacă vehement ipocrizia unora de a avea doi duhovnici, unul la oraş, căruia i se mărturisesc păcatele comune, altul la ţară, mai izolat, pentru abaterile grave, scandaloase. Observaţiile despre aplecarea românilor către înjurăturile cu cele sfinte sunt cât se poate de aspre. În general, se vorbeşte despre „nesimţirea cea mare a oamenilor acestui veac, porniţi cu toţii spre răutăţi ca o roată ce dă la vale şi nu se mai poate opri”.[2] Arta elocinţei se depistează mai uşor în *poliritmie*, în jocul neprevăzut al cadenţelor, în *orchestrarea*

1. Eugen Negrici, *Antim, logos și* personalitate, Ed. Minerva, București, 1971, p. 7.
2. Toate citatele din opera mitropolitului sunt selectate din Antim Ivireanul, *Opere*, ediţie critică şi studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, Ed. Minerva, București, 1972.

ritmurilor, când lente, când vertiginoase, impetuoase (mai ales în pamflet).

Edificarea unei predici se supune unei arhitecturări precise. După *introducerea* în subiect şi formula de adresare (*captatio benevolentiae* plină de smerenie şi umilinţă creştină), urmează *exordiul* (având ca punct de pornire imagini din realitatea înconjurătoare ori unele principii şi maxime evanghelice), *tratarea* (în carea se face loc uneori tâlcuirii alegorice pentru adâncirea unor idei) şi, în fine, încheierea. Predicatorul trece cu mare uşurinţă de la fervoarea şi evlavia celui care slăveşte puterea divină la ţinuta sobră şi elevată a eruditului care vorbeşte în parabole, de la pornirile intempestive, violente, uneori sarcastice ale celui indignat de corupția morală, înfierând vanitatea femeilor, delaţiunea, făţărnicia, desfrâul şi alte păcate, la argumentele de bun simţ, la tonul blând şi cald de bun păstor. Cadenţa didahiilor, retorică, solemnă, capătă câteodată, ca de pildă, în *Prinosul de laude adus Fecioarei*, o vibraţie poematică. În asemenea momente, ca atunci cînd zugrăveşte, cu prospeţime şi fior, imaginea mării dezlănţuite care stă să înghită corabia apostolilor, sau când evocă luna "stăpâna mării" (comparaţia se regăseşte şi la Eminescu), Antim e un poet care ştie să folosească la fel de bine metafora şi interogaţia retorică, antiteza şi repetiţia, dialogul şi ironia. Limba în care pot fi întâlnite slavonisme şi grecisme precum şi unele forme arhaice este bogată, mlădioasă, cu o frază amplă, complexă, specifică unui erudit.

Pe ansamblu, în mod esenţial, Antim reprezintă un excelent exemplu în ceea ce priveşte disponibilitatea limbii române pentru *patosul moral* şi pentru *critica de moravuri*. În plus, revizitarea sa, astăzi, produce nu doar o nostalgie tipică, de altminteri, pentru cel care nu este prizonierul absolut al contemporaneității, ci și emulație. Vremurile "colbuite", pe care le va evoca, mai târziu, Eminescu, constituie un izvor peren pentru cei care lucrează cu rostirea ronânească, mai ales pentru aceia care tind să redea limbii acea savoare și culoare intensă, netehnicizată și neatinsă de presiunea pragmatismului cu orice preț. „De o concretețe râvnită astăzi unanim și urmărită sistematic prin cele mai savant mijloace – observă E. Negrici– limba în care vorbea Ivireanul foșnea de conotații, de sugestii de densitate, culoare, forță. Numai lectura analitică a fiecărei sintagme, inspectarea regimului de epocă al anumitor verbe și prepoziții ne pot conduce în lumea miraculoasă a gândirii concrete, pe care noi am pierdut-o. Sintaxa a devenit din ce în ce mai precisă, raporturile gramaticale s-au fixat, iar limba poeziei își caută copilăria pierdută. Artiștii de astăzi găsesc, pe bună dreptate, că substanțială cu adevărat era numai acea eră geologică, când din magma necristalizată puteau răsări, neașteptat, formațiuni sublime".[1]

Ar fi util, în context, să facem un popas de ordin metodologic pe o grilă de lectură propusă de Eugen Negrici, una care își dovedește fertilitatea în legătură cu orice text vechi, paraliterar sau non-intenţional literar. În speță, miza importantă a unei astfel de viziuni stă chiar în genericul atașat problematicii relative la timpuri care ne par astăzi revolute, prin cutume, arhitectonică, vestimentație sau mentalități, dar care pot reînvia prin regândirea expresivității lor, manifestată în fragmentele păstrate, nu multe, la drept vorbind, și antipatizate, în general, de elevi și studenți, din cauza tiparului lor colțuros și greoi, pentru noi – arhaic. Un atare generic – *Texte subestimate ca*

1. E. Negrici, *Antim…*, p. 247.

literatură. Posibilitatea revitalizării textelor de pionierat artistic, decupat din *Expresivitatea involuntară* – este apt să redeschidă, generos, atâtea câmpuri epistemologice care păreau închise de pe vremea lui Nicolae Iorga, sau, în anii mai recenți, de Al. Piru, Dan Horia Mazilu, Elvira Sorohan sau Ion Rotaru. Formula utilizată, privilegiind termenii *subestimare, revitalizare* și *pionierat*, este explicitată într-o manieră clară, pe un ton măsurat și credibil, cu racord la tehnicile stilisticii, și, cu precădere, ale semioticii: „Pentru a face ca operele scrise cu intenţii artistice cu veacuri în urmă să retrăiască potrivit unei perspective noi, revitalizante, vom profita de progresul pe care l-a făcut în ultimul timp studiul expresiei artistice prin adoptarea consecventă a punctului de vedere al receptorului. Doar efectul este acela care îi conferă mesajului structură, iar efectul poate fi în cazul general al textelor vechi, fără o destinaţie literară, dar şi în cazul puţinelor scrieri beletristice din aceeaşi etapă, rezultatul conflictului între mesajul de atunci şi codul de referinţă al interpretului de astăzi. Stilistului îi revine, în toate situaţiile, rolul de a efectua «fisiuni semantice» (Lévi-Strauss) adică de a desprinde din contextul iniţial acele elemente care, prin inserarea lor într-un alt context, *semnifică*, datorită tensiunii pe care o provoacă în cadrul acestuia şi în raport cu el.

Ce se întâmplă de fapt sau ceea ce ar trebui să se întâmple în psihologia cititorului ideal când citeşte el, un om al secolului 20, un text de literatură, ivit în contextul beletristic al unui cu totul alt secol? Constituită mental o formă consacrată de gust, de înclinaţiile personale şi de epocă, străjuieşte, după cum se ştie orice lectură. În raport cu ea, vechea formă (textul de literatură veche) nu poate intra decât fie într-un raport de contrast, fie într-un raport de asemănare. În ambele cazuri însă, este vorba de un singur efect psihologic, cel de surpriză, căci şi analogia pe care o stabilesc cititorul şi stilistul între *vechiul mesaj şi noul context* poate contrazice sistemul de aşteptări, întrucât o bună bucată de vreme s-a cultivat dezinteresul pentru literatura veche şi au existat istorici literari de prestigiu care au acreditat ideea abandonării acestei zone magmatice, neinteresante, după ei, ca literatură.[1]

De asemenea, ar fi retenibil modelul de lectură ”avantajant” pentru Antim, acela al repertorierii posibilităților *blocării regularității*, condiție *sine qua non* a literarității: „Se ştie că lectura este, totdeauna şi la oricine, orientată conform modelelor de reacţie, înrâurite de o anumită tradiţie culturală, determinată istoriceşte. Cu alte cuvinte, că la fiecare din noi există o înclinaţie, educată, spre anumite soluţii previzibile.

Cum inhibiţia şi criza încep, într-un anume fel, chiar înaintea abordării textului, se produce – spun studiile de dinamică psihologică a lecturii – o plăcere a aşteptării, amestecată cu un sentiment al neputinţei în faţa necunoscutului, al imposibilităţii unei rezolvări decise şi rapide. Cu cât aceasta din urmă este mai imprevizibilă, cu atât este mai intensă plăcerea în momentul producerii ei, căci emoţia provine, în artă, cel mai adesea, din *blocarea regularităţii*”.[2]

Statura Sfântului Antim Ivireanul impune încă, prin biografeme și ecoul lor, după cum se poate afirma și despre tipul său de logos, unul simultan demonstrativ și participativ, hermeneutic și empatic, riguros și patetic.

1. Eugen Negrici, *Expresivitatea involuntară*, Ed. Universalia, București, 2000, pp. 39-40.
2. E. Negrici, *Expresivitatea...*, p. 93.

ANTIM IVIREANUL - INFLUENȚE ȘI CONFLUENȚE ÎN SPAȚIUL GEOCULTURAL SUD-EST EUROPEAN

Prof. univ. dr. George Niculescu [1]

Keywords: *European dimension, „soft power", diplomacy*
Abstract
Through its entire cultural, pastoral, typographic, religious, diplomatic and philanthropic activity, Anthim the Iberian is always a living example, but also a personality of rare complexity. It is distinguished by vision, European dimension and active involvement in improving the lives of others. To highlight his great role in the epoch, I will appeal to the term „soft power" invented by Joseph Nye in the book of the same name to describe the ability to attract and persuade through the power of cultural, religious, moral values, etc. Soft power is the ability to attract others by our force of persuasion. Seduction is always more effective than constraint, and values such as democracy and human rights are profoundly.

Contextul european și spațiul geocultural

Pentru a scoate în evidență uriașa personalitate a lui Antim Ivireanul se impune analiza obiectivă a operei și întregii sale vieți. De altfel, o personalitatea de dimensiunea celei a lui Antim Ivireanul nu poate fi analizată decât în contextul european al vremii.

Acolo unde există o mare eterogenitate se impune analiza de domenii, iar spațiul geocultural poate fi folosită ca un instrument analitic pentru examinarea mai multor factori care modelează construcția ierarhiilor. Spațiul geocultural[2] este acel spațiu care definește caracteristicile culturale și identitatea culturală a acelui spațiu. Cultura a fost mereu un câmp de luptă intelectual, care a apropiat sau îndepărtat popoarele.

Europa secolelor XVII-XVIII se evidenţiază prin diversitatea religioasă şi pluralitatea regimurilor politice. Dominantă este monarhia, iar statele europene sunt încă în curs de definitivare din punct de vedere teritorial şi politic. Aria geografică nu coincide întotdeauna cu aria de locuire a unui popor. Imperiul Habsburgic, Rus sau Otoman sunt multinaţionale, multiconfesionale şi multiculturale. Germania şi Italia sunt mai mult expresii geografice şi etnoculturale decât realităţi politice, elementul comun de unitate constituindu-l limba. În Sfântul Imperiu Roman de Naţiune Germană, construcţie seculară istorică, coexistă sub diferite titulaturi 360 de state suverane cu dinastii proprii şi legi proprii, de confesiune catolică sau protestantă (regate laice sau episcopate). În peninsula italică, domină dependenţa politică a statelor de monarhii europene străine (Habsburgii austrieci şi spanioli, Bourbonii francezi) care coexistă cu republici aristocratice orăşeneşti şi statele papale. În aceste condiţii, relaţiile politice dintre statele europene variază în timp, ca forme şi conţinut. Un nou sistem de valori şi norme care să dea stabilitate relaţiilor juridice internaţionale dintre statele europene şi harta politică europeană este în curs de prefigurare.

1. Profesor univiversitar la Universitatea Constantin Brâncuși din Târgu-Jiu.
2. Immanuel Wallerstein, *Geopolitics and geoculture. Essays on the changing world-system*, Cambridge University Press, New York, 1997. pp. 158-160.

Creşte rolul interesului de stat în formarea alianţelor. Politica externă se exprimă în numele raţiunii de stat. Diplomaţia secretă însoţeşte politica externă, ca o alternativă a războiului sau a relaţiilor în timp de pace.

Cărturarul, figura cea mai de seamă a secolelor XVII-XVIII, înlocuieşte, împreună cu diplomatul, perechea clasică a secolelor XIV-XVI, călugărul şi războinicul.

Nu-i putem desprinde pe cărturari de influenţele externe, de formaţia şi instrucţia şcolii pe care au urmat-o, cum nu-i putem rupe de legăturile cu ceilalţi cărturari care reprezentau deja o tradiţie, ca şi de întâlnirile cu intelectualii orientali sau occidentali. Veacul al XVII-lea, cosmopolit prin excelenţă, va favoriza întrepătrunderea Orientului cu Occidentul sub cele mai varii forme, dar în mod special sub cele cultural-artistice. Rezultatul, pentru aria culturii româneşti, va fi un curent de sinteză artistică şi literară ce va uşura trecerea înspre premodernitate.

Țările Române în spațiul geopolitic și geocultural european

În întregul Sud-Est european, ca şi în Rusia, ne aflăm acum în epoca plenarei afirmări a culturii, a învăţământului, a cărţii tipărite, în cea a gustului sporit pentru literatura istorică ce confruntă critic prezentul cu trecutul, pentru literatura sapienţială şi de delectare**.**

Începutul secolului al XVIII-lea a reprezentat un moment de cumpănă pentru istoria poporului român. Dacă Transilvania se confrunta cu uniatismul și încercarea de identificare a unor modalități de emancipare politică și socială a entității românești, țările române se aflau pentru scurtă vreme la apogeul diplomatic și cultural, până la instaurarea regimului fanariot în 1711, respectiv 1716.

La sfârşitul secolului al XVII-lea şi începutul veacului următor, s-a făcut trecerea la o nouă formulă stilistică, cunoscută sub numele de "stilul brâncovenesc".

Cultura ţărilor române în secolul al XVII-lea se dezvoltă pe câteva coordonate majore comune. Mai întâi se impune ca limbă dominantă a culturii limba română în toate cele trei ţări româneşti, alături de care în Transilvania se manifestă limbile maghiară şi germană. În al doilea rând, cultura laică este prevalentă în raport cu cea bisericească nu numai în istoriografie, care se impune prin cele mai valoroase creaţii originale, dar şi în alte domenii: literatura juridică, geografică, lingvistică, etnografică, filozofică, poetică şi chiar în predosloviile cărţilor cu caracter bisericesc.

Cultura românească este tot mai unitară, peste graniţele politice artificiale ale vremii. Lucrările, cu conţinut laic şi ecleziastic, se adresează tuturor românilor, dicţionarele şi gramaticile sunt scrise, de asemenea, pentru toţi românii, cărţile de istorie cuprind toate ţările române, învăţaţii dintr-o ţară îşi desfăşoară activitatea în altă ţară etc.

Cultura din ţările române a evoluat în contact cu marile curente culturale europene. Împrumuturile se fac în amândouă sensurile: dinafară înspre noi, dar şi dinspre noi spre alţii.

Marcând debuturile propriu-zise ale epocii moderne în cultura românească, secolele XVII şi XVIII au această funcţie de început de modernitate – într-o corelaţie directă cu Occidentul european, chiar dacă într-un spirit autonom şi specific – pentru întregul răsărit al continentului prin aceea că prefigurează sau realizează chiar tipul in-

telectualului modern, că înregistrează cea mai importantă şi decisivă breşă în tradiţia postbizantină la nivel literar şi plastic, teologic şi iconografic.

În comunităţile româneşti, şcolile au fost plasate în proximitatea bisericii, ele fiind adevărate sucursale ale parohiilor în condiţiile în care preoţii, diecii şi dascălii erau angajaţii instituţiilor ecleziale. O panoramă realistă asupra şcolilor româneşti din secolul al XVII-lea se poate reconstitui din informaţiile plasate în sutele de însemnări pe marginea cărţilor religioase realizate de dascăli, preoţi, dieci, copişti, care mărturisesc uneori explicit existenţa şcolilor parohiale al căror număr este într-o continuă creştere, determinată de promovarea şi răspândirea cărţilor tipărite şi de creşterea numărului celor letrizaţi.

Pentru a înțelege mai bine contribuția operei lui Antim Ivireanul va trebui să avem în vedere starea lucrurilor din Țara Românească în jurul anului 1700.

Dimensiunea culturală, pastorală și patriotică a lui Antim Ivireanul

a. ***Antim Ivireanul, tipograf inovativ si creativ***

Alături de Coresi, mitropolitul Antim Ivireanul a fost un demnitar influent în epoca sa și a fost considerat cel mai mare tipograf al culturii române vechi. În contextul general al tiparului chirilic european, tiparul din Țara Românească se situează la loc de frunte, reflectând un grad înalt de dezvoltare culturală, un nivel și o tradiție care merită o atenție specială.

Apariția tiparului chirilic în Țara Românească a constituit o parte integrantă a unui fenomen european. Apariția tiparului în Țara Românească la începutul secolului al XVI-lea reprezintă un act de cultură și civilizație, exprimând nivelul la care ajunsese dezvoltarea culturii românești din acea vreme. În peisajul general al apariției tiparului chirilic, tiparnița macariană ocupa locul al treilea în ordine cronologică, după Cracovia (1491), Cetinje (1493-1496) si înaintea celor de la Veneția (1512), Praga (1519), Vilnius (1525) și Moscova (1553).

Spre sfârșitul secolului al XVII-lea se pun bazele tipăririi cărților în limba arabă, Antim Ivireanul și Mihail Stefanovici au avut un rol precumpănitor în acest sens.

Postfețele cărților tipărite în secolul al XVII-lea conțin, pe lânga informații referitoare la locul și data tipăririi și ample cuvântări în care carturării români pledează pentru necesitatea tipăririi în limba română, limba înțeleasă de popor, făcând în acest sens adevărate expuneri privind originea și continuitatea poporului român, despre unitatea limbii vorbite în toate cele trei provincii locuite de români, oferind și informații legate de cultura universală. În acest sens trebuie remarcată prefața la **îndreptarea Legii,** unde se face o scurtă incursiune în istoria dreptului bizantin și român într-un cadru mai larg de istorie antică europeană.

Cărțile lui Antim Ivireanul aveau un caracter liturgico-didactic. Antim Ivireanul a acordat o atenţie deosebită cărţii cu caracter didactic, ca dovadă tipărirea de către acesta a unor însemnate lucrări precum: Evanghelia greco-română din 1694 şi Gramatica slavonă din 1697, ambele tipărite la Snagov.

La acestea s-au adăugat lucrările: Învăţături ale lui Vasile Macedoneanul către

fiul său Leon (1691), Floarea darurilor (1700), Paralele greceşti şi româneşti (1704), Pilde filosofeşti (1712), Ceaslovul slavo-român (1714) şi Didahiile (1715-1716).

Modelul didactic, cultural şi religios promovat de Antim Ivireanul este centrat pe instrucţie (scris, citit) în limba română şi, de asemenea, pe o formare şi educaţie religioasă bazate pe texte teologice şi de ritual redactate în limba română.

Antim Ivireanul este unul dintre cărturarii importanți în perioada în care începe să se afirme umanismul românesc, alături de: Udriște Năsturel, Varlaam, Dosoftei, stolnicul Constantin Cantacuzino, Simion Ștefan, Ion Zoba din Vinț, Nicolae Milescu etc.

b. Patriot și slujitor fidel al țării adoptive

„Deşi n-a fost român de neam, prin harul cuvintelor şi vieţii lui, Mitropolitul Antim a fost iubit şi preţuit de poporul nostru care a văzut în el un adevărat „om al lui Dumnezeu"[1].

Opera tipărită, ca și cea rămasă în manuscrise, îl arată ca patriot până la sacrificiul vieții sale, luptător angajat pentru triumful deplin al limbii române în Biserică și pentru respectarea autonomiei ei.

Pentru Țara Românească, Mitropolitul Antim și-a dovedit patriotismul în mai multe împrejurări, care aveau să-l ducă până la sacrificiul vieții.

Patriotismul său s-a manifestat și prin importanta contribuţie a sa la afirmarea şi dezvoltarea spiritualităţii şi culturii româneşti.

La Iași, Antim l-a cunoscut și pe mitropolitul Dosoftei și a fost puternic mișcat de patriotismul operei sale culturale pentru românizarea cultului în Biserica Moldovei și a fost câștigat pentru această luptă pe care o va desfășura în Țara Românească.

În cei 26 de ani petrecuți în Țara Românească, modestul și străinul ieromonah Antim avea să se identifice cu aspirațiile și năzuințele țării sale adoptive, devenită a doua sa patrie, să depună toate eforturile, priceperea și talentele sale multiple în slujirea și ridicarea ei pe scara culturii, în eliberarea ei de sub dominația otomană, până la supremul sacrificiu al vieții.

Se reține în esență înflăcăratul său patriotism și recunoștința păstrată în inimă, atât pentru Țara Românească, patria sa adoptivă care l-a primit cu dragoste și căldură, cât și pentru țara sa natală, Iviria, pe care n-a uitat-o până la moarte.

Antim Ivireanul a acționat permanent în spiritul vocației profetice și și-a asumat responsabilitatea civică implicată de autoritatea sacerdotală, participând concret și activ la viața politică a țării.

Atitudinea lui Antim Ivireanul, cum arăta N. Iorga, are și un rol național. El era apărătorul independenței bisericești a țărilor noastre. „Niciodată unui patriarh nu i s-a vorbit de un mitropolit român în această formă. Este una din cele mai splendide piese ale rezistenței pe care Biserica noastră a opus-o tuturor încercărilor"[2]. În același timp trebuie să recunoaștem și prima mare acțiune pentru afirmarea autonomiei Bisericii din Țara Românească.

1. Eugen Negrici, *Antim Ivireanul - logos și personalitate*, Editura Praxis a Arhiepiscopiei Râmnicului, 2016.
2. N. Iorga, „*Despre Antim Ivireanul",* în „Biserica Ortodoxă Română", LV (1937), p. 609-623

Patriotismul său s-a manifestat şi prin importanta contribuţie a sa la afirmarea şi dezvoltarea spiritualităţii şi culturii româneşti.

Verticalitatea și coerența activității mitropolitului Antim sunt de netăgăduit pentru că a pus credința și valorile țării adoptive pe primul plan și și-a asumat disponibilitatea de a se sacrifica pentru ele atunci când timpul a cerut-o.

c. Harul oratoric al lui Antim Ivireanu

Mitropolitul Antim Ivireanul a fost unul dintre cei mai străluciţi ierarhi ai Bisericii Ortodoxe Române din Ţara Românească şi rămâne în memoria Bisericii noastre ca o personalitate de o complexitate rar întâlnită. Cuvântul de învățătură rostit de la amvon i-au stat la îndemână şi le-a folosit ca nimeni altul. Autor al unei colecţii de predici folosite la marile sărbători de peste an, Antim Ivireanul a fost o personalitate culturală remarcabilă a literaturii române vechi.

Charismatic, Antim Ivireanul a fost cel mai de seamă orator bisericesc de la noi. El a dat prin didahiile sale stăluciri literare elocvenței sacre. Antim Ivireanul a fost o adevărată minune a glasului zămilslită în acest sfânt.

Dimensiunea spectaculară a discursului oratoric la Antim, dincolo de multele citate din retorica sau omiletica bizantină din epoca patristică şi postpatristică, apare circumscrisă deschiderii şi circulaţiei ideilor într-o epocă dominată de excelenţa elocinţei sacre şi profane. Didahiile lui Antim Ivireanul dovedesc asimilarea unei experienţe oratorice revendicată şi pe filiera Barocului european, nu doar sub aspectul ornării ci, mai cu seamă, al consecvenţei ordonării, numerotării materiilor şi temelor dezbătute.

Antim Ivireanul şi-a însuşit cu acribie exigenţele genului epidictic formulate de tradiția retorică a antichităţii respectînd totodată protocolul liturgic.

Influența lui Antim Ivireanu în epocă

Mitropolitul Antim Ivireanul a fost un demnitar influent în epoca sa. El a fost o personalitate culturală remarcabilă a literaturii române vechi.

Prin activitatea sa tipografică a sprijinit şi alte popoare ortodoxe, imprimând cărţi pentru slavi, greci şi arabii din Patriarhia Antiohiei. Pentru românii din Ardeal a tipărit primul Abecedar românesc, intitulat „Bucoavnă“. Este şi autorul unei premiere mondiale în tipărit, Liturghierul greco-arab din 1701, prima carte tipărită cu litere mobile din lume, având caractere arabe. În ţara sa de origine, Georgia, a pus bazele primei tiparniţe cu caractere georgiene, unde au fost tipărite mai multe cărţi în această limbă.

Prin cele 63 tipărituri în limbi diferite şi de o mare diversitate şi prin numeroşii ucenici pe care i-a format, Antim Ivireanul este considerat cel mai mare tipograf din cultura medievală românească.

Meritul mitropolitului Antim Ivireanul pe tărâm liturgic, pentru care îi suntem recunoscători și mereu îndatoritori, este introducerea limbii române în cultul Sfintei Biserici, care a contribuit şi la crearea unei limbi literare româneşti.

Normele lingvistice folosite în tipăriturile sale au determinat prima uniformizare a limbii române. Mai mult, el este primul care a tipărit un Abecedar românesc şi o Gramatică. Tot el tipăreşte şi primele cărţi de literatură. El a reuşit să creeze o limbă românească limpede, care a fost înţeleasă de contemporanii săi şi care este folosită și astăzi. Putem spune că Antim Ivireanul a fost *ctitor al limbii literare româneşti.*

Prin dimensiunea sa culturală, Antim Ivireanul *a intrat în galeria marilor personalități ale culturii.* Deţinător al celei mai înalte demnităţi în biserică în perioada 1708-1716, Antim Ivireanul s-a implicat şi în politica vremii. Implicarea sa politică este transpunerea în practică a unei teologii politice care se desprinde din textele alcătuite de către episcopul georgian încă de la urcarea sa în scaunul mitropolitan. A căutat constant încheierea de alianțe cu puterile potrivnice Imperiului Otoman.

A avut o serie de contacte diplomatice cu celelalte mari puteri, chiar fără știrea domnitorilor, ducând o politică proprie și independentă de cea a lui Brâncoveanu și a lui Mavrocordat, care a devenit vizibilă o dată cu războiul ruso-turc din 1711. Poziția sa antiotomană l-a adus în starea de conflict cu însuși domnitorul Constantin Brâncoveanu, care i-a solicitat să demisioneze, întrucât „era susținătorul principal al politicii de apropiere cu Rusia".[1]

Mitropolitului Antim a avut bune relații cu Sinaiul, care pot fi privite din două perspective: *directe* și *indirecte*. Sfântul Antim este cel care supervizează activitatea metocurilor sinaite din Țara Românească, tipărește *Proschinitarul Muntelui Sinai*, cunoaște și susține activitatea de ajutorare sinaită a domnitorului Constantin Brâncoveanu.

Antim Ivireanul a fost mitropolitul Țării Românești în momente tulburi, când echilibrul de putere în sud-estul european începea să se clatine.

Concluzii

Prin întreaga sa activitate culturală, pastorală, tipografică, predicatorială, diplomatică și filantropică. Antim Ivireanu este un exemplu mereu viu, dar și o personalitate de o complexitate rar întâlnită. El se distinge prin viziune, dimensiune europeană și implicare activă în îmbunătățirea vieții semenilor. Pentru a scoate în evidență marele său rol în epocă voi face apel la termenul „soft power" inventat de Joseph Nye,[2] în cartea cu același nume, pentru a descrie abilitatea de a atrage și convinge prin puterea valorilor culturale, religioase, morale etc. Soft power (puterea blândă) este capacitatea de a atrage prin forța persuasiunii pe alții de partea noastră. Seducția este întotdeauna mai eficace decât constrângerea, iar valori precum democrația, drepturile omului sunt profund seducătoare.

Atracția se poate transforma în repulsie dacă acționăm într-un mod arogant și se distruge adevăratul mesaj despre valorile profunde. E nevoie de cooperare pentru a câștiga pacea. Prin însuși rolul său mesianic, Biserica este un element de soft power. Acest rol a fost potențat de Antim Ivireanul prin întreaga sa activitate de cărturar, tipograf, mitropolit.

1. Mircea Păcrariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române* , vol. II, Ed. IBMBOR, București, 1992, p. 156.
2. Joseph S. Nye Jr, *Soft Power,* PublicAffairs, New York, 2004.

Astfel, Antim Ivireanul trebuie să fie înțeles dincolo de mesajul sacru transmis cu mult har în pledoariile sale. El a lăsat posterității o operă ca izvor sacru de la care să luăm apă vie, atât noi, cât și urmașii urmașilor noștri. Astfel, Antim Ivireanul este mereu contemporan.

Sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul celui de-al XVIII-lea a reprezentat un progres cultural care a fost puternic marcat de personalitatea mitropolitului Antim Ivireanul, care, prin activitatea sa tipografică, omiletică și de introducere a limbii române în spațiul liturgic, a contribuit în mod decisiv la revigorarea vieții bisericești și a culturii din Țara Românească.

Mitropolitul Antim Ivireanul a fost unul dintre cei mai străluciţi ierarhi ai Bisericii Ortodoxe Române din Ţara Românească și rămâne în memoria Bisericii noastre ca o personalitate de marcă în lumea culturală.

Cronicar al vremii, îi datorăm lui Antim Ivireanu păstrarea trecutului în memoria urmașilor. A realizat ceea ce doar marile personalități reușesc, care își pun serios amprenta asupra desfășurării evenimentelor istorice importante: a făcut ca trecutul să nu treacă și s-a implicat în crearea și realizarea memoriei locului[1].

1. Pierre, Nora, *Les Lieux de memoire*, 3 tomes: t.1 *La Republique* (1 vol., 1984), t.2 *La Nation* (3 vol., 1987), t.3 *Les France* (3 vol., 1992), Paris: Gallimard.

SURSELE FILOSOFICE ALE *DIDAHIILOR* SF. IERARH MARTIR ANTIM IVIREANUL

Lect. univ. dr. Ana Ocoleanu[1]

Keywords:
Didahs, Philosophy, Antiquity, morality
Abstract
St. Anthim the Iberian was a great founder of Romanian culture. He was not only concerned with the sacred books but also with the accessibility of the Romanian people to the words of God. This has been done, among other things, through philosophy. The examples he gives from the wisdom and life of ancient Greek philosophers lead to a better understanding of Christian morality but offer the opportunity for believers to meet philosophy.

Una dinte dintre cele mai importante personalități ale culturii române vechi, Sf. Antim Ivireanul, se distinge nu numai prin vasta sa cultură teologică, ci și prin interesul viu pe care îl manifestă pentru științele umaniste și, în special, pentru filosofie. De-a lungul întregii sale activități culturale, mitropolitul de origine iviră a făcut nu de puține ori referiri la ideile filosofice ale unor mari gânditori ai antichității greco-romane. Interesul său pentru filosofie este evidențiat de la bun început de faptul că, în timpul arhipăstoriri sale ca mitropolit al Ungrovlahiei, Sf. Antim Ivireanul tipăreşte nu numai carte teologică, ci și filosofică, cum sunt *Pildele filosofeşti* (în limba română) şi *Maximele unor vechi filosofi* (în greacă), apărute în 1713 la Târgovişte. Acest lucru este însă și mai vizibil în *Didahiile* Sf. Antim, capodopera literar-teologică a mitropolitului Ţării Româneşti,[2] unde autorul frecventează nu doar sursele biblice și patristice, ci și lumea ideilor marilor filosofi ai antichității.

În general, atitudinea sfântului mitropolit faţă de filosofie este oarecum ambivalentă. Pe de o parte, Sf. Antim arată că Dumnezeu nu a ales oameni învăţaţi, filosofi sau retori, pentru a transmite revelaţia Sa dumnezeiască, ci oameni neînvăţaţi, simpli păstori sau lucrători ai pământului: „Şi vrând Dumnezeu-Cuvântul ca să Se arate în lume mai nainte, până a nu să întrupa şi a să face om, au trimis în lume proroci să propoveduiască la oameni venirea Lui cea înfăţăşată. Şi pentru aceasta n-au ales împăraţi şi crai, să facă proroci; n-au luat filosofi şi ritori, să trimiţă propoveduitorii venirii Lui; n-au pogorât din ceriu întunérece şi mulţime de îngeri, ce are pe lângă Dânsul, mii de mii nesocotiţi şi nenumăraţi, ci au trimis oameni proşti şi mai vârtos păstori de oi, ca pre Moisi, ca pre David, ca pre Samuil şi toată mulţimea prorocilor, prin mijlocul a cărora

1.Lector la Universitatea din Craiova, Facultatea de Teologie Ortodoxă.
2. Mihail-Gabriel Popescu: *Mitropolitul Antim Ivireanul, cârmuitor şi propovăduitor al Evangheliei*, teză de doctorat, extras din *Studii Teologice*, an XXI (1969), nr. 1-2, p. 58: „Din Didahii reiese că Antim Ivireanul, pe lângă cultura lui teologică, a dispus şi de o cultură generală vastă şi temeinică, folosind adesea pe filosofi, pe istorici, cărţile populare care circulau în acel timp etc., ceea ce face pe marele mitropolit să afirme în deplină cunoştinţă că pentru alcătuirea unei predici «trebuie multă materie»". A se vedea şi Arhimandrit Mihail Stanciu: *Sfântul Ierarh Martir Antim Ivireanul –păstor al Bisericii şi întemeietor al limbii liturgice româneşti*, în: Sf. Antim Ivireanul, *Didahii*, Ed. Basilica, Bucureşti, 2010, p. 14.

au sămânat buna-credinţă, nu în toată lumea, ci numai la un neam, la jidovi, carii lăcuia într-o parte a pământului, în Iudeia".[1] Mântuitorul Iisus Hristos Însuși „au urât biruinţa ritorilor" şi „nu i-au trebuit limbile filosofilor", ci „numai s-au slujit iară cu mijlocul cu carele au ales pre proroci. Şi ce face? Au luat iară propoveduitori *Evangheliei* nu păstori, ca pre proroci, ci păscari şi vânători de péşte şi i-au trimis să propoveduiască lumii bunavestire şi le încredinţează în mâinile lor şi în limbile doftoriia lumii".[2]

Pe de altă parte, mitropolitul Ungrovlahiei trimite în repetate rânduri la sentinţe ale unor filosofi din antichitatea grecească sau la anumite paradigme de viaţă morală din istoria filosofiei. Sf. Antim îl citează în acest sens pe Socrate, cu îndemnul „cunoaşte-te pe tine însuţi": „Iar când vom sta cu mintea noastră la socoteala cea adevărată, după cum zice un filosof: să ne cunoaştem pre sine, adecă să ne luom seama să ne vedem din ceput ce-am fost şi acuma ce suntem şi după moarte ce vom să ne facem?"[3]

În predica la Sf. Mare Mucenic Dimitrie, mitropolitul Ungrovlahiei citează opiniile filosofilor antici cu privire la cauzele producerii cutremurelor, arătând că, în definitiv, cauza primă nu este de ordin fizic, ci metafizic, având de a face cu voia lui Dumnezeu: „Pentru cutremur spun filozofii elinilor cum să se fi făcut din amestecarea stihiilor, zicând unii într-un chip, alţii într-un chip, fieştecarele după putéria sa, scoţând însă de la mijloc pre Dumnezeu, carele iaste pricina cea dintâi. Ci noi, acum, de această dată, vom lăsa într-o part céle ce au zis Anaxagora, Aristotel, Dimocrit şi Anaxament şi vom créde mai vârtos pre dumnezeul filosof, pre David, carele zice: „Cela ce caută pre pământ şi-l face de să cutremură şi, întorcându-şi faţa, să vor turbura".[4] Problemele de cosmologie filosofică par, de altfel, să-l preocupe în mod special pe vrednicul mitropolit, fapt pentru care, atunci când îl compară pe Sf. Ap. Petru cu soarele şi pe Sf. Ap. Pavel cu luna, Sf. Antim Ivireanul ţine să facă referiri şi la felul în care filosofii antichităţii au înţeles natura lunii: „Să trécem, acum de la luminătoriul cel mare la cel mai mic, de la soare la lună, de la vasul luminat la vasul cel ales, de la Petru la Pavel. Multe feliuri de vrednicii, stăpâniri şi puteri dau filosofii să aibă luna. Şi întâi zic cum că luna iaste podoaba nopţii, asămănătoare soarelui şi stăpână mării: acéste vrednicii cu dreptate să cuvin vasului celui ales şi cu cale iaste să se numească podoaba nopţii, de vréme ce s-au trimis de la Dumnezeu, pentru ca să luminéze limbile dintru întunérecul slujirii de idoli, prcum o au zis mai nainte Isaia: «Te-am dat spre lumină limbilor, să fii spre mântuire până la marginile pământului»"[5].

Învăţaţii, filosofii, retorii şi oamenii virtuoşi ai lumii vechi reprezintă nişte etaloane axiologice pentru Sf. Antim, la care acesta se raportază cu smerenie: „A povesti lucruri minunate, iaste dată oamenilor celor învăţaţ. A îndulci cu vorba auzurile ascultătorilor, iaste dată ritorilor. A descoperi taini mari şi preste fire, iaste dată celor ce sunt desăvârşit întru bunătăţă. Iar în mine, neaflându-se nici unele de acéstia, nu va putea nimeni să auză

1. Sf. Antim Ivireanul: *Aceasta o am zis când m-am făcut mitropolit*, în: Idem, *Opere. Didahii*, ediţie de Gabriel Ştrmpel, Ed. Minerva, Bucurşti, 1996, pp. 3-4 [f. 2^{v} -3].
2. Ibidem, p 4 [f. 3^{v}].
3. Idem, *Cuvânt de învăţătură la Dumineca lăsatului sec de brânză*, p. 93 [f. 99^{v}].
4. *Cuvânt de învăţătură în 26 a lunii octomvrie. Asupra cutremurului şi a Marelui Mucenic Dimitrie, Izvorâtoriul de Mir*, p. 154 [f. 161^{v}].
5. *Luna lui iunie, 29 de zile. Cazanie la Sfinţii Apostoli Petru şi Pavel*, pp 53-54 [f. 54^{v}].

de folos".[1] În acest sens, mitropolitul Ungrovlahiei propune ca model de virtute pe „Via, filosoful", care invită la virtute, dar şi la tăcere în raport cu Dumnezeu, atunci când cel ce se roagă este un om păcătos: „Via, filosoful, mergia odată pre mare cu corabiia şi era împreună cu el, nişte oameni răi. Şi, apucându-i furtună mare, era să piară. Iar oamenii cei răi au început a să ruga dumnezeilor lor, să-i mântuiască din nevoe. Iar filosoful le-au zis: rogu-vă, tăceţi, să nu vă priceapă caré cumva dumnezeii că sânteţi aici, că adevărat vă va cufunda. Asémene zic şi eu cătră păcătoşii ce să roagă, că mai bine iaste să tacă, decât cu buzele lor céle spurcate, să aducă rugăciuni, cătră Dumnezeu la nevoile lor, că în loc de a afla mântuire, poate să piară desăvârşit pentru păcatele lor".[2] Referindu-se la Sf. Împărat Constantin cel întocmai cu Apostolii, Sf. Antim Ivireanul detaliază virtuţile pe care un bun conducător trebuie să le aibă. În acest sens, el îl citează pe Hesiod şi pe alţi „filosofi" care consideră că principala caracteristică pe care un împărat trebuie să o aibă este aceea de a fi format şi a avea părtăşie cu cultura dreptăţii: „Pentru acéia zicea şi înţeleptul Isiod, cum că împăraţii pentru doao lucruri s-au rânduit, de oameni, să fie: una, pentru ca să le facă dreptate şi alta, ca să rădice strâmbătăţile de la mijloc. Pentru acéia prorocul David, ca din gura norodului zicea: „Dumnezeule, judecata dă-o împăratului şi dreptatea fiiului împăratului; căci când într-o politie strălucéşte dreptatea sânt cei supuşi pururea norociţi.". Că zicea un filosof: anul cel bun nu-l face atâta mulţimea rodurilor, cât îl face dreptatea stăpânitoriului. Şi altul iar fu întrebat care cuvânt iaste mai bun, pentru ca să trăiască omul bine şi mulţemit? Au răspuns: acela numai, carele păzéşte dreptatea întocma, la toţi".[3]

Şi în alte didahii atribuite Sf. Ierarh Martir Antim Ivireanul, dar a căror paternitate este controversată,[4] se fac referiri la *topoi* filosofici mai mult sau mai puţin reprezentativi. Didahia închinată celei de a doua duminici din post se deschide astfel cu o referinţă la cel dintâi filosof în ordine cronologică, Thales din Milet, căruia îi atribuie însă imperativul socratic al cunoaşterii de sine: „Milisie Thalis, cel mai mare din cei şapte filosofi ai Eladei, fiind întrebat de oareşcine, ce lucru este mai cu anevoe întru această lume? Răspuns-a filosoful către cela ce-l întrebase, cum că nu este alt lucru mai cu anevoe în lume, decât a se cunoaşte pre sineşi, *to gnōthi seautōn*. Deci întru acest cuvânt se află toată starea omului".[5]

Şi în aceste texte sunt oferite exemple de înţelepciune din viaţa şi opera filosofilor

1. *Cuvânt de învăţătură la Streteniia Domnului nostru Iisus Hristos*, p. 26 [f. 26 v].
2. *Cuvânt de învăţătură la octomvrie 26, în zioa Sfântului şi Marelui Mucenic Dimitrie, Izvorâtorul de Mir asupra cutremurului*, p. 143 [f.148 v -149].
3. *Cuvânt de învăţătură la Sfinţii şi întocma cu Apostolii Împăraţi Constandin şi Elena*, pp. 77-78 [f. 78].
4. Nicolae Cartojan: *Istoria literaturii române vechi*, postfaţă şi bibliografii finale de Dan Simionescu; prefaţă de Dan Zamfirescu, Ed. Minerva, Bucureşti, 1980, p. 416. „Episcopul Melchisedec a publicat în 1889, volumul II de predici, după un manuscris păstrat apoi la Academia Română, sub nr. 525: *Didachiile mitropolitului Ungro-Vlahiei Antim Ivireanul, 1709-1716, făcute pentru toate duminecile, începând de la dumineca Fariseului şi pentru toate sărbătorile anuale, mari şi mici*; dar argumentele aduse pentru paternitatea lui Antim nu sunt convingătoare".
5. Sf. Antim Ivireanul, *Duminecă a doaă sătămână din post*, în Idem, *Din Didahiile ţinute în Mitropolia din Bucuresci*, notiţe biografice de Dr. I. Cornoi, Ed. Librăriei Socecu & Comp., Bucureşti, 1895, p. 126.

şi înţelepţilor greci din vechime. O sentinţă a filosofului Diogene Cinicul cu privire la momentul potrivit pentru a servi masa este folosită, de pildă, în context euharistic: „Un om lacom la mâncare a întrebat odinioară pe Dioghen filosoful, când se cade să prânzească cineva? El a răspuns, de este bogat când pofteşte, de este sărac, când are. Cu aceasta a vrut să arate, cum că ceasul este nehotărât, aşa şi la ispovedanie, de este bătrân astăzi, de este tânăr, mâine. Iar tu nu zici bine mâine, ci, au bătrân au tânăr, se cade să se ispoveduească cât mai curând. Să nu aştepţi, creştine, postul, au săptămâna cea mare, ca să te ispovedueşti, că nu ştii ziua de mâine ce va aduce”.[1] Împotriva patimii avariţiei este invocată replica pe care Pelopidas din Teba o dă regelui Iason al Tesalonicului: „Pentru aceasta dară, prea iubirea banilor o numesc filosofii, turbarea iubirei de argint(...). Scrie o Istorie, că Iason, împăratul Thesalonicului, a trimis Pelopidei filosoful mulţi galbeni, iar el nu i-a priimit, şi i-a zis împăratul: de ce nu strângi bani, că sunt trebuincioşi, iar el a zis: sunt cu adevărat trebuincioşi la acest orb şi slăbănog care a fost oarecând zăcând acolea”.[2]

Dar filosofii pot deveni şi contra-exemple, aşa cum se întâmplă în predica la Duminica a patra din Postul cel Mare, atribuită Sf. Antim Ivireanul: „Erau doi filosofi la Athena, carii erau amândoi învrăjbiţi unul cu altul de cap, pe unul îl chiema Temistoclis, şi pre altul Aristidis. Având oraşul lor o trebuinţă mare ca să trimiţă soli într-altă parte, i-au orânduit pre aceştia amândoui. Trebuia dară, să se unească. Deci, după ce au plecat şi au venit la hotarul ţării lor, a zis un filosof către celălalt: vrei să lăsăm vrajba noastră aici la hotar? Şi când ne vom întoarcé iar de vei vrea vom lua-o. A poftit şi celălalt, şi aşa cu prieteşug au mers amândoi, şi după ce au isprăvit acolo treaba lor, au venit iarăşi la hotar, iar ş-au luat vrajba d-întâiu unul asupra altuia, şi era iar ca întâiu vrăjmaşi. Aşa fac acum şi creştinii noştri carii sunt învrăjbiţi”.[3]

Se observă astfel în corpus-ul *Didahiilor*, aparţinând în mod cert sau atribuite Sf. Antim Ivireanul, o anumită familiaritate cu lumea filosofică. Autorul citează sentinţe ale unor filosofi celebri precum Tales din Milet, Socrate sau Diogene Cinicul, dar şi ale unor gânditori din antichitatea greacă pe care nu-i numeşte. În mod special, atenţia autorului este atrasă de îndemnul socratic la autocunoaştere, de consideraţii de ordin cosmologic şi, în mod special, de consideraţii sau pilde de ordin moral. Sf. Antim Ivireanul nu recurge însă pur şi simplu la un discurs moralizator, ci ilustrează cu sentinţe şi exemple din vieţile filosofilor felul în care omul trebuie să se pregătească pentru Sfânta Împărtăşanie. Drept urmare, logica corpus-ului Didahiilor nu este atât una moralistă, cât una de ordin euharistic,[4] teologic. Este de remarcat, de asemenea, că, în bună tradiţie creştină, atitudinea Sf. Ierarh Martir Antim Ivireanul faţă de filosofie este una ambiguă, fiind însoţită pe de o parte de un ton admirativ, iar, pe de alta, de un ochi permanent critic. La fel se întâmplă, în istoria Bisericii, când, pe de o parte, Sf. Ap. Pavel intră în dialog, în Areopagul atenian, cu filosofii greci stoici, cinici sau epicureici (Fapte 17), dar, pe de altă parte, cu altă ocazie, ţine să îi avertizeze pe creştini de pericolele unor anumite discursuri filo-

1. *Duminica a patra a sfântului şi marelui post* [ed. Cornoi], p. 139.
2. *Duminica a 13-a a tânărului celui bogat. Luca* [ed. Cornoi], pp. 206, 208-209.
3. *Duminica a patra a sfântului şi marelui post* [ed. Cornoi], pp. 137-138.
4. Arhimandrit Mihail Stanciu, *op. cit.*, p. 24.

sofice – „Luaţi seama ca nimeni să nu vă fure cu filosofia şi cu o amăgire deşartă, după datina oamenilor, după învăţăturile începătoare ale lumii, şi nu după Hristos" (Col. 2,8).

Nu doar predicile cuprinse în *Didahii* vădesc cultura clasică grecească și familiaritatea cu filosofia antică a Sfântului Mitropolit Antim Ivireanul. Acest interes pentru gândirea și scrierile filosofilor reiese și din activitatea de tipograf a Sf. Ierarh. Printre nenumăratele lucrări tipărite de Sfântul Antim, alături de cele teologice, sunt, așa cum arătam încă de la începutul prezentului studiu, și unele scrieri cu caracter filosofic cum ar fi *Viețile paralele* ale lui Plutarh, *Pildele filosoficești* sau *Maximele din filozofii greci.*

Apariția unor astfel de cărți se are de a face cu faptul că, la scurtă vreme după ce devine în anul 1688 domnitorul Țării Românești, Sf. Constantin Brâncoveanu, iubitor de carte și de frumos, reorganizează școala din București, întemeiată de Șerban Cantacuzino la Mănăstirea Sf. Sava. Caracterul preponderent slavon al acestei școli dispare treptat, în favoarea celui grecesc, mai ales după ce la conducerea școlii este adus din Constantinopol Sevastos T. Kimenitul, directorul școlii grecești de acolo, care studiase în Italia. În cadrul acestei școli, în afară de disciplinele științifice, filologico-istorice sau religioase, erau predate și discipline cu caracter filosofic, precum logica, retorica, psihologia și metafizica.[1]

Drept urmare, în anul 1704, Sfântul Antim tipărește în limba greacă pentru uzul profesorilor și elevilor școlii, o lucrare a lui Plutarh cu titlul *Traducere foarte exactă în limba obișnuită a Paralelor grecești și romane de Plutarh Cheronenul, făcută de Prea strălucitul învățat și printre învățați prea învățați D.D. Constantin Basarab Brâncoveanu. În București, de către ieromonahul Antim Ivireanul, 1704*.[2] Mai târziu, în anul 1713, apare la Târgoviște o altă lucrare de filosofie intitulată *Pilde filosoficești*, de data aceasta în românește, tradusă chiar de Sf. Antim Ivireanul și tipărită de ucenicul său, Gheorghe Radovici. Titlul complet al acestei cărți apărute pe cheltuiala lui Manul al lui Apostol era, de fapt, *Pilde filosofești de pe limba greacă tălmăcite românește care cu cucerire s-au închinat Prea luminatului oblăduitoriu Țării Românești Ioan Constantin Basarab Voevod, fiind Mitropolit Kyr Antim Ivireanul de Kyr Manul al lui Apostol cu a căruia cheltuială acum întâi s-au tipărit la Târgoviște, la leat 7221 (1713)*.[3] Tot la Târgoviște apare în același an și varianta originală grecească a acestor *Pilde*, cu titlul *Maxime ale unor vechi filosofi, traduse din italienește în limba noastră apla și cu umilință închinate Prea piosului și Prea înălțatului Domn și oblăduitor a toată Țara Românească D.D.Constantin Basarab Voevod pe când păstorea Prea Sfințitul Mitropolit Domnul Antim Ivireanul, de Kyr Manul al lui Apostol și cu a cărui cheltuială din nou s-au tipărit în Târgoviște, în anul de la Hristos 1713*.[4]

Legătura personală strânsă dintre mitropolitul cărturar și domnitorul Constantin

1. A se vedea Pr. Prof. Dănuț Manu, „Mitropolitul Antim Ivireanul, ctitor al literaturii române vechi", în *Glasul Bisericii* an LVI (2000), nr. 9-12, pp. 80-115, text reluat în vol. *Sfântul Antim Ivireanul, ctitor de limbă și cultură românească*, vol. I: *Mărturisitor al credinței prin predică și tipar*, Ed. Basilica, București, 2016, pp.71-115, aici: p. 73.
2. Ibidem, p. 94.
3. Ibidem, p. 104.
4. Ibidem.

Brâncoveanu a făcut posibilă tipărirea unor astfel de cărți care marchează începuturile, e drept, încă destul de timide, ale filosofării în limba și în cultura română. Profesorul de istorie bisericească Teodor M. Popescu insistă asupra acestei sinergii dintre domnitor și mitropolit, recunoscând însă impactul major pe care îl are spiritul Sf. Antim, deschis nu numai spre teologie, ci și spre filosofie, și angajat către toate arealele de spiritualitate ortodoxă: „Se știe că este mare, în această privință, și meritul binecredinciosului și darnicul voievod, Sf. Constantin Brâncoveanu, dar fără un om ca Sf. Antim Ivireanul nu se putea concretiza filantropia culturală princiară a domnitorului Țării Românești spre toate laturile creștine ortodoxe".[1]

Ca urmare a acestei relații speciale dintre cei doi, în semn de prețuire pentru luminatul domnitor, Sf. Antim Ivireanul îi dedică acestuia în anul 1709 o carte specială, după cât se pare, singura de acest gen din literatura română, intitulată *Chipurile Vechiului și Noului Testament, adecă obrazele oamenilor celor vestiți ce se află în Sfânta Scriptură în Biblie și în Evanghelie și adunare pe scurt (a) istoriilor ce s-au făcut pe vremea lor*... Astfel de cărți, răspândite în Evul Mediu și în perioada barocă, erau numite *ikon* sau *imago* sau cronograf ilustrat,[2] un fel de istorie ilustrată a lumii cum am spune azi, gen cunoscut în literatură ca „picto-literatura". Cartea ilustrează peste 500 de portrete în medalion și reprezintă, așa cum spune însuși autorul, în prefața dedicație către domnitorul Constantin Brâncoveanu, „o rodoslovie a lui Adam până la Hristos".[3] Și în alcătuirea ei, mitropolitul martir Antim Ivireanul s-a inspirat din texte ale unor autori din vechime, din cronografe sau scrieri apocrife. Sunt amintiți astfel istoricul Filon (Philon), Stravon Istoricul (Strabon), Iosif Istoricul (Iosif Flavius), alături de Veda (Beda Venerabilul) sau de Fericitul Augustin.[4] Zugrăvind figurile vetero și novotestamentare, *Chipurile Vechiului și Noului Testament* le corelează cu evenimente și personaje din lumea romană și din cea elină. De pildă, Abimelec este prezentat ca fiind contemporan cu Palamid, cel care a alcătuit alfabetul grecesc („slovele elinilor") și care este, firește, posterior lui Enoch, inventatorul celui dintâi sistem grafic, și anterior lui „Carmentie", cel care „a izvodit slovele latinilor".[5] Se face amintire de întemeierea Romei la „leat 4459", de primul triumvirat, de domnia lui Octavianus Augustus, și chiar de regele „Priamos" al „Troadei" la „leat 3959". Nici măcar dintr-o asemenea situare a istoriei biblice în relație cu istoria și cultura clasică nu puteau să lipsească unele informații cu caracter filosofic cum este, de pildă, aceea „că la «leat 4858» învăța Aristotel la Platon filosoful și că, 20 și ceva de ani mai târziu, la «leat 4858», *era dascăli Dimonsten și Aristotel*)".[6]

Interesat de cultura clasică și de istoria antică, preocupat de ideile filosofice, Sf.

1. Teodor M. Popescu, „Antim Ivireanul, apostol și mucenic al dreptei credințe", în *Biserica Ortodoxă Română*, an LXXIV (1956), nr. 8-9, pp. 853-863, text reluat în vol. *Sfântul Antim Ivireanul - un Ierarh misionar și Martir* (evocări), Ed. Basilica, București, 2016, pp. 91-108, aici: p. 94.
2. Dan Horia Mazilu, *Antim Ivireanul - picto-literatura* în: *Antimiana II: antologie de studii, comunicări și articole*, volum îngrijit de prof.dr. Ioan St. Lazăr, Bacău: Editura Babel, 2012, pp. 489-497, aici: 489.
3. Ibidem.
4. Ibidem, p. 492.
5. Ibidem, p. 494.
6. Ibidem, p. 494.

Antim Ivireanul nu a fost, totuși, ceea ce se numește un «filosof». Mitropolitul ivirean al Ungrovlahiei a fost un ierarh misionar, animat de idealul răspândirii luminii credinței atât în rândul arhipăstoriților săi, cât și la toate neamurile Răsăritului ortodox. Lumina credinței nu poate fi însă despărțită de lumina rațiunii, ci trebuie să o completeze și să o sublimeze pe aceasta. De aceea, Sf. Antim nu exclude frecventarea culturii clasice și a ideilor marilor gânditori ai antichității, ci, dimpotrivă, este atent să le asimileze, încreștinându-le după modelu l marilor Sfinți Părinți ai antichității creștine, într-o continuitate firească a întregii istorii ecleziale. În același timp, mitropolitul Țării Românești nu ezită să polemizeze cu rătăcirile pe care le poate prilejui uneori demersul filosofic. Atitudinea sa față de filosofie este, astfel, una ambivalentă, de acceptare, dar și de rezervă, de asimilare, dar și de respingere. Este, în definitiv, atitudinea specifică a Sf. Apostoli și a Sf. Părinți, învățătura întregii Sfintei Tradiții păstrate cu grijă de Biserica lui Hristos, după care rațiunea trebuie luminată de har, iar cugetarea omenească trebuie condusă de revelația divină.

PATRU DOCUMENTE DE LA ANTIM IVIREANUL (1707-1716)

Dr. Laurenţiu-Ştefan Szemkovics[1]

Mots-cléfs: *Antim, Archives nationales, blason, documents, héraldique, métropolite, sceau*

Résumé

*Cette présentation se propose de faire savoir quatre documents, écrits en roumain aux caractères cyrilliques, émis par l'Antim Ivireanul, évêque de Râmnic et puis métropolite de la Valachie (1708-1716). Les documents proviennent des Archives nationales historiques centrales de Bucarest, des fonds „Mitropolia Ţării Româneşti", „Episcopia Argeş", „Episcopia Râmnic", de la collection „Suluri" et sont chronologiquement présentés. La reproduction de ces documents est effectu*ée *à la fin de la chaque transcription (faite au langage de l'époque) précédée* à son tour d'un bref résumé. *Un document est authentifié au grand sceau rond du métropolite imprimé à l'encre de Chine et un autre document est prévu, dans son frontispice, avec une composition h*éraldique impressionnante. Pour la de*scription du sceau et des armoiries, nous avons appelé à la sigillographie et à l'héraldique.*

La Arhivele Naţionale Istorice Centrale din Bucureşti, în fondurile „Mitropolia Ţării Româneşti", „Episcopia Argeş", „Episcopia Râmnic" şi în colecţia „Suluri", se află patru documente scrise, pe hârtie şi pe pergament, de Antim Ivireanul, episcopul Râmnicului şi, din 1708, mitropolit al Ţării Româneşti, între 1707-1716. Un document este validat cu un sigiliu rotund imprimat cu tuş negru, trei documente au monograma lui Antim din partea inferioară scrisă cu cerneală de aur, unul cu tuş negru, iar documentul din 1715 are în frontispiciu o compoziţie heraldică cuprinzând şi blazonul ilustrului mitropolit.

I. 1707 (7215) iunie 15. *Scrisoarea lui Antim, episcopul Râmnicului, pentru Tudosie logofăt şi pentru fratele lui, Drăghici, din Olăneşti, prin care cumpără o parte din moşia Gărdeşti cu bani, iar pentru cealaltă parte din moşie a dat în schimb o vie, cu livada ei, la Troian şi alte două locuri*.

Anthim bojïiu milostïiu,[2] episcop Râmnicului.

† Dataam scrisoarea noastră, ca să fïe de bună credinţaare, la mâna lui Tudosïe

1.Arhivele Naţionale ale României.

2. Antim cu mila lui Dumnezeu.

logofăt[1] și a frăține-său Drăghici *ot*[2] Olănești, precum să să știe că noi dentru a noastră bună voe am făcut tocmeală cu dumnealor de mï-au vândut o paarte de moșïe den Gărdești, pre bani, și iar altă paarte de moșïe tot de acolo den Gărdești, am schimbat cu ei, care s-au făcut peste tot stânjăni 1360. Care moșïe o au fost cumpărat și ei de la Hrizea logofăt Murgescul. Și stânjănul câte bani 36 dupe cum îi scrïe și zapisul[3] Hrizïi care au fost vândut, care să fac împreună taleri[4] 370 *i*[5] bani 80 și o moară cu 2 roate care o au fost făcut Tudosïe logofăt Fătul, cu frate-său în a<pa> Topologului, lângă Mănăstirea Flămânda, prețuindu-se direpț taleri 40, care să face împreună toată suma banilor taleri 410 *i*[6] bani 80. Și fiind dumnealor cumpărători vechi, nevrând ei ca să ia bani dupe moară și dupe o parte de moșïe, pohtind ei ca să le dăm și schimbu altă moșïe într-altă paarte, moșïe pentru moșïe.

Deci și noi cunoscând și văzând direptaatea dumnealor, n-am pohtit nici noi ca să le facem strâmbătaate. Și într-alt chip neputându-se face, noi dentru a noastră bună voe, așa ne-am voit, de le-am dat și bani și moșïe schimbu.

Și den toată suma banilor ce scrïe mai sus, le-am dat bani gata taleri 290 *i*[7] bani 80, iar pentru taleri 120, le-am dat o vïișoară la Troian, cu livadea ei den prejur, împreună și cu alte 2 loculeațe den fântâna Catarăi, den jos de drumul Ocnïi, care vïe și moșïe au fost date sfintei episcopïi de răposata jupâneasa Ilina care au fost a lui Tanasïe comisul Sărăcinescul.

Pentru că fiind Mănăstirea Flămânda închinată metof sfintii episcopii, numai având Mănăstirea Flămânda o chingă de moșïe acolo în Gărdești și vrând noi a o împreuna toată moșïia, precum au fost și mai nainte până a nu o vinde Hrizea logofăt.

1. Logofăt = 1. (și mare logofăt, logofătul cel mare, vel logofăt) primul dregător în ierarhia sfatului domnesc în Moldova, al treilea, după marele ban și marele vornic, în Țara Românească, șef al cancelariei domnești (și al curtenilor), însărcinat cu păstrarea și aplicarea sigiliului domnesc, cu întocmirea și autentificarea actelor oficiale interne și externe, cu respectarea hotărârilor referitoare la dreptul de proprietate, uneori atribuindu-i-se (în lipsa domnului) și conducerea divanului; 2. titlu dat unor boieri de țară, care constituiau o breaslă de slujitori și care serveau, în caz de război, sub comanda marelui logofăt; 3. secretar al unei cancelarii; persoană care copia acte, documente etc.; slujbaș, funcționar (într-o cancelarie); diac, pisar, logofețel; 4. administrator, supraveghetor la o moșie; vătaf. Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Victoria Zăstroiu, *Noul dicţionar universal al limbii române*, ediţia a doua, Ed. Litera Internaţional, București-Chișinău, 2007, p. 753.
2. din, de la.
3. Zapis, zapise = înscris, act, document. Ioan Oprea et.al., *Noul dicţionar...*, p. 1655.
4. Taler, taleri = monedă de argint de dimensiuni mari, bătută prima dată în anul 1484, de Sigismund regentul Tirolului (1446-1496), cu o valoare de un gulden de aur, adică 60 creițari. Se mai numea gros-gulden sau guldiner. Talerul s-a răspândit în toată Europa, cel mai des întâlnit fiind cel olandez, bătut din a doua jumătate a secolului al XVI-lea până la începutul secolului al XVIII-lea. Întrucât acesta avea pe avers un leu rampant, era cunoscut sub denumirile de: leuwentaler, solidoleonini, talerul leonin, leoninus etc. În Austria, în secolul al XVI-lea, un taler imperial echivala cu 36 groși. Taleri s-au mai emis în Ungaria, Spania (colonat), Imperiul Otoman (arsanlu-gurus), Rusia (efimac) și Germania (laubthaler). Aurică Smaranda, *Mic lexicon de numismatică*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Ed. OSCAR PRINT, București, 2006, p. 78-80.
5. și.
6. și.
7. și.

Aşăjderea şi moara, fiind iar pre lângă Mănăstirea Flămânda. Direpţ aceaia, neam voit de a noastră bună voe, de ne-au şi vândut o saamă de moşïe pre bani, iar dupre altă paarte de moşïe şi cu moara, nevrând ei a lua banïi, am schimbat precum şi mai sus zice, luând noi acea moşïe şi acea moară ce scrïe <ma>i sus, în sama metofului, dându-le şi noi vïia şi cu locurile ce să numescu mai sus, ca să le fie moşïe ohabnică şi stătătoare.

Şi pentru mai adeverita credinţă, am făcut scrisori unïi la mâna altora, dându-ne şi ei scrisorile ceale vechi de cumpărătoarea aceştïi moşïi, precum şi noi le-am dat scrisorile ceale vechi, dupe această vïe şi locuri, întărind şi ceaste noi, fieştecine cu iscălitura lui.

Şi mărturii carii vor iscăli mai jos.

iunïe 15 *dni*[1] *leat*[2] 7215

Anthim episcop Râmn<icului>[3]

II. 1709 (7217) mai 1. *Cartea lui Antim, mitropolitul Ţării Româneşti, prin care vinde lui Preda căpitanul din Gherghiţa, 500 de stânjeni din moşia mitropoliei de la Berileşti, jud. Ilfov, pentru suma de 200 de taleri*. Cartea este validată cu sigiliul[4] rotund (56

1. zi.
2. an.
3. A.N.I.C., *Episcopia Râmnic*, LXXXV/12; A. Sacerdoţeanu, „«Catarii» la Râmnicul Vâlcii”, în *Mitropolia Olteniei*, an XIII (1961), p. 329; T. G. Bulat, „Un act necunoscut de la Antim Ivireanu, episcop de Râmnic (1705-1708)”, în *Mitropolia Olteniei*, an XIV (1962), p. 402-403; Pr. Niculae Şerbănescu, „Documente din timpul păstoriei mitropolitului Antim Ivireanul la Râmnic”, în *Mitropolia Olteniei*, XVIII (1966), p. 849.
4. Sigiliu = amprenta rămasă pe suportul documentului (în ceară, hârtie, soluţie de aur, tuş sau fum) în urma aplicării matricei sigilare ce poartă o emblemă şi un text menit a individualiza posesorul; sigiliul este principalul mijloc de garantare a secretului şi de asigurare a autenticităţii

mm), imprimat cu tuș negru în stânga sus, după model patriarhal. Apelând la sigilografie[1] și, totodată, ținând cont de recomandările fostului Comitet Internațional de Sigilografie,[2] facem descrierea acestui sigiliu: în emblemă,[3] hramul catedralei,[4] Sfinții Împărați Constantin și Elena, redați în întregime și din față, încoronați cu coroane deschise[5] cu trei fleuroane, aureolați, purtând veșminte lungi, flancați, în dreptul capetelor, de literele **ST-C** și **ST-E**, scrise în limba română cu caractere chirilice (unde *T* este suprascris peste

actului. Sigiliul ataşat (atârnat), confecţionat din metal sau din ceară (protejat de un căuş, o capsulă metalică, ori cutie din lemn), prins de act cu ajutorul şnurului, şiretului sau ţăncuşei. Acest sigiliu cuprinde următoarele părţi: a) întipărirea sigilară; b) căuşul sau cutia protectoare; c) mijlocul de prindere de suport. În această categorie se cuprind şi bulele sigilare. Sigiliul de închidere, sigiliul cu ajutorul căruia se asigură secretul corespondenţei; el se aplică în ceară, pe reversul suportului, după plierea acestuia, astfel încât actul să nu poată fi despăturit şi citit fără ruperea hârtiei sau sfărâmarea sigiliului. Pentru sigilarea în acest mod se utiliza, de obicei, matricea sigilară mică sau mijlocie. Sigiliul imprimat este sigiliul realizat prin imprimarea matricei sigilare pe suportul actului după ce aceasta a fost introdusă în tuş, soluţie de aur sau fum. Sigiliul timbrat, sigiliul confecţionat prin plasarea, deasupra cerii calde, a unei foiţe-timbru peste care se aplică matricea sigilară. Din punctul de vedere al tehnicii de confecţionare se împart în: a) sigiliul cu timbru fix; b) sigiliul cu timbrul mobil. La un sigiliu timbrat se disting trei elemente: a) foiţa-timbru; b) ceara sau coca pe care se aplică; c) mătasea sau aţa cu care este prins timbrul. Pentru creşterea puterii de rezistenţă a sigiliului, marginile foiţei-timbru au fost cusute de suport ori pe reversul acestuia; în dreptul impresiunii sigilare s-a lipit un carton. Ionel Gal (ed.), Ioana Burlacu, Maria Dogaru, Ionel Gal, Gabriela Mărăşoiu, Marin Mocanu, Ioana Alexandra Negreanu, Veronica Vasilescu, Gernot Nussbächer, Florea Oprea, Maria Soveja, Ştefan Stănciulescu, Elena Stângaciu, Maria Stoian, *Dicţionar al ştiinţelor speciale ale istoriei. Arhivistică, cronologie, diplomatică, genealogie, heraldică, paleografie, sigilografie*, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1982, p. 213-218.

1. Sigilografia (sfragistica) = are ca obiect studiul sigiliilor publice și private în toată complexitatea și varietatea lor; sigilografia a fost fondată în secolul al XVII-lea de Dom Mabillon, părintele erudiției moderne și dezvoltată în secolul al XIX-lea de către Louis-Claude Douët d'Arcq, un mare arhivist și istoric care, împreună cu echipa sa, a scos lucrarea *Collection des sceaux des Archives de l'Empire*. Franceză la origine, această disciplină nu a întârziat să se extindă în toată Europa, pretutindeni unde, încă din Evul Mediu, se impunea obiceiul de a valida documentele cu sigiliu. Damian P. Bogdan, „Științele speciale istorice", în *Revista de Istorie*, tom 33, 1980, nr. 7-8, p. 1620; Jean-Luc Chassel, *Les sceaux dans l'Histoire, l'Histoire dans les sceaux*, în *Les sceaux, sources de l'histoire médiévale en Champagne. Actes des tables rondes de la Société française d'héraldique et de sigillographie (Troyes, 2003-Reims, 2004)* sous la direction de Jean-Luc Chassel, Paris, Société française d'héraldique et de sigillographie, 2007, p. 9.

2. Comitetul Internaţional de Sigilografie = organism creat în 1959 prin hotărârea Biroului executiv al Consiliului Internaţional al Arhivelor, în vederea rezolvării unor probleme practice privind păstrarea şi conservarea sigiliilor şi a stimulării cercetărilor în acest domeniu. Comitetul a contribuit la dezvoltarea teoriei şi practicii sfragistice, preocupându-se de uniformizarea terminologiei de specialitate, stabilirea elementelor necesare pentru descrierea sigiliilor, reunirea eforturilor specialiştilor în vederea creşterii longevităţii izvoarelor sigilare, elaborarea de studii menite să scoată în evidenţă importanţa sigiliilor create în diferite ţări. Ionel Gal (ed.), *Dicţionar al ştiinţelor speciale...*, p. 77.

3. Emblemă = reprezentarea gravată pe suprafața unui sigiliu. Ionel Gal (ed.), *Dicţionar al ştiinţelor speciale...*, p. 109.

4. Catedrala a fost ctitorită în anul 1656 de Constantin Șerban, domnul Țării Românești (1654-1658).

5. Coroană deschisă = coroana formată dintr-un arc frontal şi mai multe fleuroane; deseori între fleuroane se interpun arcuri perlate, iar cercul frontal este împodobit cu pietre preţioase. Ionel Gal (ed.), *Dicţionar al ştiinţelor speciale...*, p. 90.

S, iar *C* și *E* sunt prescurtate prin siglă),[1] ținând, fiecare, câte o mână la piept, cu cealaltă susținând crucea[2] ortodoxă (Sf. Constantin cu mâna în poziția supinație, Sf. Elena cu mâna în pronație); în fundal clădirea catedralei. În exergă,[3] între două cercuri liniare continue, legenda[4] în limba română, de asemenea, cu caractere chirilice: **† CU MILA LUI DUMNEZEU[5] MITROPOLIT AL UNGROVLAHIEI ANTHIM:[6] 1709**.[7]

Anthïm bojïiu milostïiu arhïepiscop i mitropolit vsei zemli Ungrovlahscoi[8]

† Datam cartea[9] smerenïei noastre ca să fie de bună credință la mâna dumisale Predei căpitanul *ot*[10] Gherghiță, cum să să știe că având sfânta mitropolie moșie în Berilești, în județul Elhovului,[11] funi 5 și funea de stânjeni 100 care fac stânjeni 500.

Care moșie o au fost închinat de pomeană la sfânta Mitropolie din București jupâneasa Roxanda ce au fost jupânească lui Gavril spătar,[12] feciorul Mârzïi vornicul,[13] încă mai

1. Prescurtarea prin siglă = sistem de prescurtare prin care litera inițială reprezintă întregul cuvânt. Ionel Gal (ed.), *Dicţionar al ştiinţelor speciale...*, p. 189.
2. Crucea = simbolizează axa lumii și punctul de intersecție dintre figurile geometrice fundamentale reprezentate de cerc (cerul) și pătrat (pământul). Are și un simbolism spațial, deoarece brațele corespund celor patru puncte cardinale. Provine din cuvântul latinesc *cruce(m)*, „caznă"; simbol al creștinismului; Matilde Battistini, *Simboluri și alegorii*, Monitorul Oficial, 2008, p. 144.
3. Exergă = spațiul de la marginea câmpului sigilar, de obicei cuprins între două sau mai multe cercuri (ce pot fi liniare, șnurate, perlate, etc.), în care se gravează textul legendei. Ionel Gal (ed.), *Dicţionar al ştiinţelor speciale...*, p. 111.
4. Legendă = textul scris, de obicei la marginea spațiului sigilar, circular de la dreapta spre stânga, indicând numele și atributele posesorului. Ionel Gal (ed.), *Dicţionar al ştiinţelor speciale...*, p. 153.
5. Formula devoțiunii exprimă, în cazul de față, cucernicia creștină; vezi și Francisc Pall, *Diplomatica latină cu referire la Transilvania*, în *Documente privind istoria României*. *Introducere*, vol. I, Bucureşti, 1956, p. 280.
6. Antim, mitropolitul Țării Românești (1708-1716; Matei Cazacu, „Cine l-a ucis pe Antim Ivireanul?", în *Magazin Istoric*, nr. 4 (25), aprilie 1969, p. 49.
7. A. Sacerdoțeanu, „Sigiliile mitropolitului Antim Ivireanul", în *Mitropolia Olteniei*, an XVIII (1966), nr. 9-10, septembrie-octombrie, p. 838-839.
8. Antim, din mila lui Dumnezeu, arhiepiscop și mitropolit a toată Țara Românească.
9. Carte = act scris emanat de la o autoritate publică sau de la un particular. Ovid Sachelarie, Nicolae Stoicescu (eds.), *Instituții feudale din Ţările Române. Dicționar*, Ed. Academiei Române, București, 1988, p. 72-73.
10. din, de la.
11. Ilfov.
12. Spătar = 1. (și mare spătar) titlu dat în țările române dregătorului care purta la ceremonii sabia și buzduganul domnului și avea comanda armatei (a cavaleriei în special); boier care avea acest titlu; 2. (mai târziu) rang de boierie. Ioan Oprea et.al., *Noul dicționar...*, p. 1367.
13. Vornic = 1. (în evul mediu, în Țara Românească și în Moldova; și mare vornic sau marele vornic, vornicul cel mare, vel-vornic) mare dregător în sfatul domnesc, care avea obligația administrării curților domnești din întreaga țară (cu excepția Olteniei) și dreptul de jurisdicție asupra curtenilor și slujitorilor domnești care depindeau de acestea; în secolele XV și XVI, a avut și funcții militare; 2. (și vornic al doilea sau vtori-vornic) subordonat al acestor dregători; 3. (în evul mediu, mai ales în Moldova) reprezentant al domniei în târguri, la curțile domnești și în ocoalele dependente de acestea, care avea atribuții judecătorești, administrative și fiscale; locțiitor și subordonat al celor doi mari vornici, în orașele lor de reședință, având atribuții judecătorești, administrative și fiscale; 4. (în Țara Românească, în secolul XVI – începutul secolului XIX) subaltern, în județe, al marelui vornic, care avea atribuții judecătorești și fiscale; (în Mol-

denainte vreame. Și tot o au ținut și o au stăpânit sfânta mitropolie cu bună pace până acum.

Iară când au fost acum, o am vândut dumisale Predei căpitanul drept taleri 200, cu care bani am făcut alte lucruri ce au trebuit la sfânta mitropolie. Și dumnealui au dat această moșie la schitul lui din târg din Gherghiță, care schit l-au închinat la sfânta mitropolie. Și mai mult pentru aceasta i-am vândut moșia ce scrïe mai sus, căci fïind schitul închinat aici la noi, nu să înstrăinează de la sfânta mitropolïe.

Drept aceaia să aibă voe a o ținearea și a o stăpâni schitul ce scrïe mai sus cu bună pace și să-i fïe moșïe stătătoare și ohabnică în veaci, dându-i și cărțile și zapisele ceale vechi ce am avut pe această moșie.

Și mărturïi carïi au iscălit mai jos, întărind cartea aceasta cu peceatea Sfintei Mitropolii și cu iscălitura smerenïei noastre ca să să creează.

mai 1 *dni*[1] *leat*[2] 7217

Anthïm al Ungrovlahiei[3]III. 1715 (7223) iulie 20, București.

Hrisovul arhieresc al lui Antim, mitropolitul Țării Românești, prin care specifică cum a zidit Mănăstirea Tuturor Sfinților din București și care să fie exemplul de urmat fixat printr-un așezământ în 32 de capete.

Antim, cu mila lui Dumnezeu, arhiepiscop și mitropolit a toată Țara Rumânească și exarh plaiurilor.

Ceia ce iau darul vredniciei ceïi arhïerești de pren toată lumea și să așază purtători de grije la besearica cea sfântă a lui Dumnezeu, au datorie mai cu deadinsul a păstori turma lor cea pravolslavnică ce li s-au încredințat de Hristos, cu cuvinte folositoare de suflet și cu învățătura cea evanghelicească. Și cu ochiu priveghialnic să păzească oile ceale cuvântătoare de lupïi cei grei carïi nu cruțează turmei și de pășunile ceale stricăcioase sufletului, carele zăticnesc mântuirea lor. Această învățătură dă fericitul Pavel miliseanilor, zicând: „Luați aminte de sine-vă și de toată turma, pre carea pe voi v-au pus Duhul Sfânt episcopi a păstori Besearica lui Dumnezeu, carea au câștigat-o prin sângele lui".

După aceasta au altă datorie următoare aceștïia întocma trebuincioasă, adecă a purta grije pentru zidirea, înălțarea și adaosul sfintelor lăcașuri și dumnezeeștilor case. Că de ar lipsi sfintele besearici, unde s-ar aduna norodul ca să asculte duhovniceștile și evangheliceștile cuvinte și cântări; sau unde s-ar săvârși sfintele și înaltele ale lui Dumnezeu taini. Mai ales încă, că și prorocul[4] David ne porunceaște, în besearici bine să cuvântăm pre Dumnezeu și să iubim podoaba casei lui.

Drept aceaia și smerenïia noastră, de vreame ce den mila lui Dumnezeu ne-am înălțat la treapta cea înnaltă a arhïeriei și am prïimit grija a păstori oile ceale cuvântătoa-

dova, în secolul XVI – începutul secolului XIX) reprezentant al puterii centrale în satele domnești sau al stăpânului feudal în satele aservite, care avea atribuții judecătorești și fiscale. Ioan Oprea et.al., *Noul dicționar...*, p. 1640.

1. zi.
2. an.
3. A.N.I.C., *Mitropolia Țării Românești*, VIII/23.
4. Proroc = profet. Alfred Bertholet, Hans von Campenhausen, Gabriel H. Decuble, Kurt Goldammer Johannes Laube, Udo Tworuschka, *Dicționarul religiilor*, Ed. Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2012, p. 308.

re, ştiind aceaste doao datorii ce sînt asupra noastră, n-am lipsit până acum după putinţa noastră a învăţa turma cea cuvântătoare ceale de folos şi mântuitoare, şi cu laptele cel dulce al cuvântului a o hrăni. Aşijderea şi spre rădicarea, adaosul şi podoaba sfintelor lăcaşuri multă pohtă şi râvnă dumnezeiască am avut: care râvnă cu năstavul şi cu ajutoriul dătătoriului de bune Dumnezeu s-au lucrat şi la săvârşire bună au venit. Că dintru ostenealele meale ceale multe, din tipăritul[1] cărţilor şi din milosteniile îndurătorilor creştini, ne-am învrednicit de am înnălţat din temelie besearică frumoasă aici în Bucureşti, întru slava şi mulţemita însuşi celui ce întru Troiţă să proslăveaşte Dumnezeu şi întru cinstea şi lauda tuturor sfinţilor denpreună, încât să fie şi să se numească cinstita mânăstire a Tuturor Sfinţilor, cărora am şi închinat-o şi pe numele lor o am zidit-o, ca să se prăznuiască întru ia cu mărire, şi să cinstească necontenit cu laude şi cu cântări ca nişte preïiateni ai lui Dumnezeu, şi ajutători şi sprijenitori tuturor pravoslavnicilor creştini. Zidit-am şi împrejurul ei chilii destule şi alte lăcaşuri pentru odihna egumenului care va fi după vremi, şi a celora ce vor vrea să aleagă vïaţa sihăstrească, adăogând întru ia şi altele multe trebuincioase. La carea am închinat multe de toate câştiguri mutătoare şi nemutătoare pentru îndestularea celor ce vor lăcui întru ia, adecă moşii, vii, mori, stupi şi dobitoace de tot fealiul.

Încă şi besearica am împodobit-o şi am înfrumuseţat-o, cu ajutoriul lui Dumnezeu, pe dinnafară şi pe dinlăuntru cu multe odoară de argint şi cu veşmânte scumpe, cu cărţi de multe fealiuri, şi cu altele ce să obicinuesc a să înzestra zidirile ceale cuvïoase.

Şi pentru ca să se chivernisească toate nestrămutat după cugetul mïeu şi după socoteala cea bună şi dreaptă, am aşăzat, 32, de capete în scris, întru carele mai pre larg rânduesc toată îndreptarea mânăstirïi, precum să veade în condicul cel iscălit al besericïi. Adecă: să se afle de-a pururea la acea casă 14 oameni pentru slujba mânăstirïi; doi preoţi mireani să slujască bisericïi, fïeştecarele cu plata lui; să se facă milosteniе la săraci în toate duminicile; să aibă oarecare milă în toate sâmbetile cei ce vor fi în temniţă; să se îmbrace în zioa de Joi Mari trei săraci şi trei feate sărace; să se înzestreaze pre an o fată săracă a dooa zi de Sfeanti Dimitrïe; să se odihnească în trei zile streini nemearnici cu mâncare şi cu sălăşluire peste toată vreamea; să se îngroape pe cheltuiala casei săracïi ce-i scot prin uliţe morţi, cerşind milă pentru îngroparea lor; să se hrănească trei copii ce ar învăţa carte şi dascălul lor să-şi ia plata ostenialii din mânăstire; să arză trei candile necontenit în besearică peste toată vreamea; să se prăznuiască pre an pomenirea a patru sfinţi: a Sfântului Anthim la 3 zile a lui septemvrie, a ciudotvoreţului[2] Nïcolae în 6 zile a lui dechemvrïe, a Sfintei mucenişe Agathia la 5 zile a lui fevruarïe şi a Sfântului Alexïe, omul lui Dumnezeu, la 17 zile a lui martïe şi într-aceste zile să se facă milosteniе la săraci, după cum s-au scris în condic; să se prăznuiască sărbătoarea Tuturor Sfinţilor pre an cu cinste cuvïincioasă după obiceiul ţării şi într-această zi să dăruiască pre mitropolitul ţării ca să săvârşească sfânta lïturghie şi în zioa aceia şi a dooa zi; să se facă sărindare şi liturghii în toţi anïi pentru sufletele celor ce au miluit sau vor milui sfânta mânăstire,

1. Fapt recunoscut şi de Constantin Brâncoveanu, domnitorul Ţării Româneşti, într-un document din 1696 (7204) dat Mănăstirii Snagov „şi părintelui Anthim egumenul tipograful”; A.N.I.C., *Mănăstirea Snagov*, XXIV/15.
2. Făcătorului de minuni.

după cum s-au însemnat mai chïar în condic; să se strângă într-o lăcriță osebită zeciuiala banilor din câți să vor agonisi de pe veniturile mânăstirïi și de la milostenïi, ca să se afle la vreame de mare păs al ei; să se ție doao tipografïi, una grecească și alta rumânească, pentru folosul obștïi și pentru agoniseala casei.

Pre lângă aceastea mai marele mânăstirïi și purtătoriul de grija trebilor ei să fie egumenul cel după vremi, chivernisind și îndreptând toate veniturile ei și pre călugări cu frica lui Dumnezeu și cu dreptate, carele cât va trăi să-și aibă cuvïincioasa cinste, și după moarte pomenirile ceale obicinuite, precum s-au însemnat în condic.

Încă să mai fie și cinci epitropi din ceata neguțătorească, obraze de cinste, pre carïi i-am pusu și i-am așăzatu ca să poarte grijă pentru buna chiverniseală și adaosul casei, și ca să ia socoteală egumenului pre an de doao ori pentru tot venitul și cheltuieala. Și când ar lipsi egumenu, ei să aleagă pre altul cu știrea luminatului domn și cu blagoslovenïia a prea sfințitului mitropolit carele va fi după vremi.

Însă voesc ca această sfântă mânăstire carea am înnălțat-o și am înfrumusețat-o cu a mea cheltuială, să fie slobodă, singură și legiuitoare, singură stăpânitoare și nimănui suppusă, fără numai lui Dumnezeu și sfinților tuturor cărora am și închinat-o.

Să nu fie supt vreo stăpânire patrïerșească, nici sub vrednicie domnească, nici supt stăpânirea arhïereului țării, nici suppusă vreunui boiariu, nici vreunïi mânăstiri veri mare, veri mică, ci numai numele cel canonicesc al preasfințitului mitropolit să se pomenească întru ia după rânduiala cea besericească, iară mânăstirea să se stăpânească și să se îndrepteaze întru toate numai de egumenul și de cei cinci epitropi cu un gând întru toate, după rânduiala ce am așăzat în ceale 32 de capete.

Iară de va vrea cineva din cei de acum sau din cei mai de pre urmă, ori din ce rânduială ar fi, să suppue această slobodă a noastră mânăstire altui obraz sau altei mânăstiri, sau va strămuta ceva din ceale ce s-au hotărât de a noastră bună voe în ceale, 32, de capete, unul ca acela să fie afurisit de Dumnezeu atotțiitoriul și proclet și neertat și în lumea aceasta și în cea vïitoare; să aibă pârâș în zioa judecății ceïi înfricoșate pre toți sfinții și procopseală să nu vază în toate zilele vïeții lui.

Și pentru aceasta s-au făcut acest arhïeresc hrisov întărit cu iscălitura și cu peceatea smerenïei noastre spre adeverința, întemeiarea și nestrămutarea așăzământurilor și învățăturilor noastre ce s-au zis mai sus.

Iulïe 20 dni leat 7223

Dat în scaunul Mitropolii noastre în București.

Smeritul Mitropolit al Ungrovlahiei Anthim.

Și s-au scris de mine Nïcola Ierei, notareșul Mitropolïei.[1]

1. A.N.I.C., *Suluri*, nr. 13; „Revista Arhivelor Statului Român". Publicațiune a Direcțiunii Generale a Arhivelor, Seria I. *De la fondarea statului român până la Nicolae Mavrocordat*, p. 12-13; P.S.S. Episcopul Melchisedec, *Notițe biografice despre mitropolitul Ungrovlahiei Antim Ivireanul*, în lucrarea lui Antim Ivireanul, *Predice făcute la praznice mari: 1709-1716*, publicate după manuscrisul de la 1781 cu cheltuiala Ministerului Cultelor și al Instrucțiunii Publice de prof. I. Bianu, bibliotecarul Academiei Române; prefață de I. Bianu, București, Tipo-Litografia „Cărților bisericești", 1886, p. XI-XVI; Ștefan Dinulescu, *Viața și activitatea mitropolitului Țării Românești Antim Ivireanul: (1708-1716)*, Tipografia Arhiepiscopală, Cernăuți, 1886, p. 78-81; I. Bădulescu, *Mitropolitul Ungro-Vlahiei, Antim Ivireanul*, București, Tipografia „Cărților bisericești", 1893, p. 67-70; Antim Ivireanul, *Predici*, cu o prefață și index de Petru V. Haneș, Ed. Minerva, București, 1915, p. XVI-XIX; Ion Nanu, „Un monument istoric

Frontispiciul rectangular, cu fond auriu,[1] cu ornamente vegetale și florale de diferite culori, cuprinde, în mijloc, un scut[2] oval, cu bordură[3] subțire, aurie, cu o câmpie[4] verde,[5] peste care broșează clădirea Mănăstirii Antim, de argint,[6] cu acoperișul și crucile

de artă religioasă: ctitoria mitropolitului Antim Ivireanul", în *Biserica Ortodoxă Română*, an LXXIX (1961), nr. 3-4, p. 225, 288-290 și 316-318; A. Sacerdoțeanu, „Antim Ivireanul arhivist, bibliotecar și topograf", în *Glasul Bisericii*, an XXIII (1964), nr. 3-4, p. 239-243; Olivia Strachină, „Facsimilarea documentelor de arhivă – o problemă de actualitate", în *Revista Arhivelor*, an XLIX, vol. XXXIV, nr. 1, 1972, planșele 11 și 12; Maria Dogaru, „Antim Ivireanul et l'art héraldique de la Valachie", în *Revue des études sud-est européennes*, tome XIV, 1976, nr. 2, p. 317-322; Arhimandrit Sofian Boghiu, *Sfântul Antim Ivireanul și Mănăstirea Tuturor Sfinților*, volum tipărit cu binecuvântarea Prea Fericitului Părinte Teoctist Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Ed. Bizantină, București, 2005, p. 166-167; *O făclie de Înviere. Sfânta Mănăstire Antim din București*. Album tipărit cu binecuvântarea Preafericitului Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Ed. Basilica a Patriarhiei Române, București, 2008, p. 12-13, 35, 95-97; Sfântul Antim Ivireanul, *Scrieri*, carte tipărită cu binecuvântarea Preafericitului Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, ediție îngrijită de arhimandrit Mihail Stanciu și academician Gabriel Ștrempel, Ed. Basilica a Patriarhiei Române, București, 2011, p. 72-76; Paul Aretzu, „O mănăstire pentru un sfânt", în *Viața Românească*, 2011, nr. 11-12, p. 154-158; Cătălina Velculescu, Ileana Stănculescu, *Animale între numere și flori*, în Maria Magdalena Székely (ed.), *Lumea animalelor. Realități, reprezentări, simboluri*, Ed. Universității „Alexandru Ioan Cuza" Iași, Iași, 2012, p. 359-389.

1. Aur = metal utilizat în alcătuirea stemelor; simbolizează bogăție, forță, credință, puritate, constanță, bucurie, prosperitate, viață lungă; G. Eysenbach, *Histoire du blason et science des armoiries*, Tours, MDCCCXLVIII, p. 370; H. Gourdon de Genouillac, *Les Mystères du blason de la noblesse et de la féodalité. Curiosités – bizarreries et singularités*, Paris, E. Dentu, 1868, p. 16.

2. Scut = partea centrală a unei steme, simbolizând arma de apărare a cavalerilor medievali, pe care aceştia îşi reprezentau blazonul. Scutul are forme variate, după epoca şi aria geografică în care a apărut. După formă poate fi triunghiular, rotund, dreptunghiular, rococo (cu marginile neregulate) etc. Ionel Gal (ed.), *Dicţionar al ştiinţelor speciale...*, p. 211.

3. Bordura = piesă care înconjoară scutul, așa cum indică și numele său. Este simbolul protecției, al bunăvoinței și al recompensei; Cte Alph. O'Kelly de Galway, *Dictionnaire archéologique et explicatif de la science du blason*, tome I, Bergerac, Imprimerie générale du Sud-Ouest, 1901, p. 95.

4. Câmpie = simbol al spaţiului, al nesfârşitului terestru; în antiteză cu Infernul, câmpiile sunt simbolul Paradisului în care intră cei drepţi după moarte. Jean Chevalíer, Alain Ghéerbrant, *Dicţionar de simboluri. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere*, vol. I (A-D), Ed. Artemis, Bucureşti, 1994, p. 333-334.

5. Verde = onoare, rațiune, regenerare, libertate și sănătate.

6. Argint = metal utilizat în alcătuirea stemelor, reprezentat convenţional prin câmp alb, respectiv suprafaţă liberă. Simbolizează puritate, nevinovăţie, sinceritate; H. Gourdon de Genouillac, *op. cit.*, p. 16-17.

de aur, surmontată[1] de un glob crucifer[2] auriu ce are deasupra o cunună de lauri,[3] de același metal, ținută cu câte o mână de doi îngeri, cu aureolele, aripile și veșmintele aurite, cu cealaltă câte o creangă[4] de palmier verde[5] rezemată de umăr, redați îngenunchiați pe câte un nor[6] purpuriu.[7] Cerul este albastru,[8] presărat cu steluțe[9] aurii, cu câte șase raze. În partea superioară a scutului, pe aur, este Iisus, ieșind din nori, de asemenea, de culoare purpurie, flancat, în dreptul capului, la dextra[10] și la senestra,[11] de literele de culoare

1. Surmontat = se spune de pal, fascie, chevron și, în general, orice altă piesă care nefiind în poziția sa ordinară este însoțit în șef de o altă figură; W. Maigne, *Abrégé méthodique de la science des armoiries suivi d'un glossaire des attributs héraldiques, d'un traité élémentaire des ordres des chevalerie et de notions sur les classes nobles, les anoblissements, l'origine des noms de famille, les preuves de noblesse, les titres, les usurpations et la legislation nobiliaires*, Paris, Garnier frères, Libraires-Éditeurs, 1860, p. 265.

2. Glob crucifer = sferă suprapusă de o cruce care se găsește în vârful coroanelor închise, în mâna unor personaje sau deasupra unor scuturi; este însemn al puterii suverane, atribut al suveranității. În heraldica românească globul crucifer este întâlnit în stemele Țării Românești, în armele Moldovei și în armeriile statului român. Ionel Gal (ed.), *Dicţionar al ştiinţelor speciale...*, p. 127.

3. Laur = simbolizează gloria, victoria și triumful. Este și emblema nemuririi, deoarece el își conservă verdeața, în ciuda rigorilor iernii. O coroană de laur marchează victoria; Cte Alph. O'Kelly de Galway, *op. cit.*, p. 311; M. Vicomte de Magny (ed.), *La science du blason accompagnée d'un armorial general des familles nobles de l'Europe*, Paris, à l'Institut Héraldique, MDCCCLVIII, p. LXIV; Lucia Impelluso, *Natura şi simbolurile sale. Plante, flori şi animale*, Monitorul Oficial, 2009, p. 38, 43.

4. Creangă = omagiu meritat pentru triumful învingătorului. Creanga de măslin anunţă sfârşitul potopului; creanga verde simbolizează victoria vieţii şi a iubirii; creanga de aur este simbolul universal al regenerării şi nemuririi – reprezintă forţa, înţelepciunea, cunoaşterea; Jean Chevaliér, Alain Ghéerbrant, *op. cit.*, I, p. 384-385.

5. Ramura de palmier, creanga verde = simboluri ale victoriei, ascensiunii, regenerării și nemuririi; Jean Chevaliér, Alain Ghéerbrant, *op. cit.*, vol. III (P-Z), 1995, p. 11.

6. Norul = care aduce ploaia este în relaţie cu manifestarea activităţii cereşti; este simbolul metamorfozei; Jean Chevaliér, Alain Ghéerbrant, *op. cit.*, vol. II (E-O), 1995, p. 347-348.

7. Purpura este o substanță colorantă roșie-violacee, extrasă din secreția glandulară a unor moluște gasteropode (Murex tenuispina). În Antichitate, purpura era foarte rară și prețuită (din opt mii de moluște se obținea un gram de purpură). Astăzi este produsă prin sinteză chimică. Paola Rapelli, *Simboluri ale puterii şi mari dinastii*, Monitorul Oficial, 2009, p. 48.

8. Albastru (azur) = culoare utilizată în alcătuirea stemelor, reprezentată convenţional prin linii orizontale plasate la distanţă egală. Semnifică loialitate, fidelitate, frumusețe. A. de la Porte, *Trésor héraldique d'après d'Hozier, Ménétrier, Boisseau, etc.*, Paris, Leipzig, H. Casterman, Tournai, 1861, p. 11.

9. Stea = simbolul manifestării centrale a luminii, a focarului unui univers în expansiune. Ea este, ca și numărul cinci, simbol al perfecţiunii. Steaua cu șase raze este emblema iudaismului și simbolizează legea evoluţiei și cea a involuţiei. Steaua cu șapte raze figurează lira cosmică, muzica sferelor, armonia lumii, curcubeul cu cele șapte culori, cele șapte zone planetare, ființa umană în totalitatea sa. Steaua cu opt raze simbolizează creaţia, încă terminată și deci imperfectă, dar pe cale de a se îndeplini; Jean Chevaliér, Alain Ghéerbrant, *op. cit.*, III, p. 257-264.

10. Dextra = termen prin care se indică poziţia unei mobile în scut, la dreapta; în heraldică poziţia dreapta-stânga este inversă decât în accepţiunea curentă. Ionel Gal (ed.), *Dicţionar al ştiinţelor speciale...*, p. 100.

11. Senestra = termen indicând poziţia spre stânga. În heraldică, noţiunea de stânga-dreapta se referă la poziţia scutului, nu la cea a privitorului, deci invers decât în accepţiunea obișnuită. Ionel Gal (ed.), *Dicţionar al ştiinţelor speciale...*, p. 212.

roșie:[1] **IS** – **HS** (redate în limba română, cu caractere chirilice). Scutul este inclus într-o ghirlandă[2] ovală de aur, ornată pe margini, cu patru motive baroce aurii; fondul dintre ghirlandă și scut este negru[3] încărcat cu frunze de acant[4] aurii și cu alte opt scuturi mai mici, rotunde, cu bordură subțire, aurie, cuprinzând, cel de sus, atributele demnității de mitropolit – pe roșu, o câmpie verde, peste care broșează crucea și cârja,[5] așezate în săritoare,[6] legate, înspre extremități, de ciucurii de pe flancurile pălăriei de prelat care surmontează mitra. Celelalte șapte scuturi, cuprind simboluri însoțind fiecare din cele șapte litere, majuscule, aurite, ce compun numele lui Antim, cu caractere grecești: **ΑΝΘΙΜΟC**. Astfel, scuturile sunt încărcate după cum urmează:

- cel din stânga sus – roșu, cu o acvilă[7] de aur, redată în întregime și din față, cu aripile[8] deschise, corpul conturnat,[9] capul spre dreapta, stând pe o câmpie verde și având deasupra litera A;

- cel din dreapta sus – roșu, cu un liliac[10] de aur, redat în întregime și din față, cu aripile deschise, așezat deasupra unei câmpii verzi și însoțit în partea de sus de litera N;

- cel din stânga – roșu, cu un șacal[11] de aur, conturnat, stând pe o câmpie verde și litera Θ;

- cel din dreapta – roșu, cu un șoim[12] de aur, stând pe munți[13] verzi și având dea-

1. Roşu = culoare utilizată în alcătuirea stemelor, reprezentată convenţional prin linii verticale plasate la distanţă egală. Semnifică curaj, dârzenie, îndrăzneală, dragoste, sacrificiu, bunătate, vigilență și justiție. Ionel Gal (ed.), *Dicţionar al ştiinţelor speciale...*, p. 201.
2. Ghirlandă = bucurie din inimă.
3. Negru = culoare utilizată în alcătuirea stemelor, reprezentată convenţional prin linii verticale suprapuse pe linii orizontale. Semnifică știință, modestie, durere, prudență. Ionel Gal (ed.), *Dicţionar al ştiinţelor speciale...*, p. 173.
4. Frunzele de acant = simbolul stăpânirii și al depășirii vicisitudinilor vieții; recunoașterea valorilor artistice ale unei persoane.
5. Cârja episcopală = simbol al credinței, al autorității de origine cerească; semnifică puterea cerească revărsată asupra pământului, puterea de a crea și recrea ființele.
6. Săritoarea (crucea în curmeziș) = piesa onorabilă a scutului care se realizează prin suprapunerea benzii cu bara. Ionel Gal (ed.), *Dicţionar al ştiinţelor speciale...*, p. 186.
7. Acvila = pasăre de pradă din clasa șoimilor, cu ciocul lung și recurbat, picioare robuste, unghii ascuțite, vedere pătrunzătoare și anvergura foarte întinsă; acvila este reprezentată cu ciocul deschis și aripile deschise (Cte Alph. O'Kelly de Galway, *op. cit.*, p. 6); este simbolul regalității, al măreției, al generozității și al recunoștinței. G. de L. T***, *Dictionnaire héraldique, contenant tout ce qui a raport à la science du blason, avec l'explication des termes; leurs etymologies, & les exemples nécessaires pour leur intelligence, suivi des Ordres de Chevaleries dans le Royaume et de l'Ordre de Malthe*, Paris, Lacombe, MDCCLXXIV, p. 11.
8. Aripi = simbol al avântului; indică facultatea cunoaşterii, o eliberare şi o izbândă; Jean Chevaliér, Alain Ghéerbrant, *op. cit.*, I, p. 141-143.
9. Conturnat = se spune: 1) despre animale sau despre capete de animale care privesc spre stânga scutului; 2) de chevron atunci când vârful este întors spre partea stângă a scutului. W. Maigne, *op. cit*., p. 229.
10. Liliac = renaștere, bunătate.
11. Șacal = justiție; moartea (la vechii egipteni).
12. Șoim = pasăre de vânătoare, rezervată nobililor; prinde prada din zbor; spirit războinic, nobil și just. Jean-Paul Clébert, *Bestiar fabulos. Dicţionar de simboluri animaliere*, Ed. Artemis-Cavallioti, Bucureşti, 1995, p. 285-287.
13. Muntele = este considerat punctul de întâlnire dintre cer şi pământ, sălaş al zeilor şi capăt al ascensiunii omului; Jean Chevaliér, Alain Ghéerbrant, *op. cit.*, II, p. 321-326.

supra litera I;

- cel din stânga jos – roșu, cu o albină[1] aurie, având în partea de sus litera M;
- cel din dreapta jos – roșu, cu un șarpe[2] de aur stând pe munți verzi și litera O;
- cel de jos, pe roșu, un melc[3] de aur, poziționat în pal,[4] pe o câmpie verde, flancat de două ramuri de palmier verzi care ies de sub cochilia lui, având între coarne o stea de același metal și deasupra litera C.

Același melc se află sculptat deasupra ușii de la intrarea în Mănăstirea Antim din București.

Ghirlanda are pe flancuri, ca susținători, pe fond verde, două modilioane[5] din frunze de acant aurii, iar ca tenanți,[6] două melusine,[7] încinse cu câte o centură[8] de aur, cu partea inferioară compusă din frunze de acant roșii și cu două cozi căptușite[9] purpuriu, redate în întregime și din față, cu părul cârlionțat, cu capul întors ¾ spre exterior, ținând cu ambele mâini modilioanele.

Inițialele cuvintelor ce desemnează, în greaca veche, figurile heraldice naturale ce însoțesc literele care compun numele mitropolitului Antim, sunt acrostihuri, anume:

1. Albina = simbol al străduinței, al muncii; au fost reprezentate pe mantia imperială a lui Napoleon I; în arta blazonului, albina este reprezentată urcând, văzută din spate, cu picioarele întinse şi cu aripile în parte desfăcute. Simbolizează în heraldică speranţa; simbol al hărniciei, al sârguinţei, al muncii şi ordinii; Jean-Paul Clébert, *op. cit.*, p. 19-21.
2. Şarpe = simbol al întineririi şi al renaşterii zilnice; este păzitorul comorilor, asemenea dragonului sau câinelui; simbol al pătrunderii, al cunoaşterii, al nemuririi, al fecundităţii şi profeţiei; Jean-Paul Clébert, *op. cit.*, p. 268-283.
3. Melc = simbol lunar universal. Indică regenerarea periodică, moarte şi renaştere, temă a eternei reîntoarceri. Melcul mai semnifică fertilitate, mişcarea în cadrul permanenţei, revenirea primăverii după iarnă; smerenie, credinţă; Jean Chevaliér, Alain Ghéerbrant, *op. cit.*, II, p. 291; Jean-Paul Clébert, *op. cit.*, p. 189-192.
4. Palul = piesa onorabilă a scutului obținut prin trasarea a două linii verticale în centrul scutului. Ionel Gal (ed.), *Dicţionar al ştiinţelor speciale...*, p. 186.
5. Modilion, modilioane = consolă (mică) de obicei din piatră, în formă de S, pentru susținerea cornișei, folosită foarte mult în arhitectura romană. Ioan Oprea et.al., *Noul dicționar...*, p. 838.
6. Tenant = element exterior al scutului, reprezentat printr-un personaj uman care sprijină scutul. Ionel Gal (ed.), *Dicţionar al ştiinţelor speciale...*, p. 229.
7. Melusina = simbolizează cunoașterea și cultura tradițională; este protectoarea caselor și a familiilor (neamurilor).
8. Centura = simbol al uniunii și al demnității.
9. Căptuşit = termen utilizat la descrierea mantourilor, pavilioanelor şi lambrechinilor, indicând felul smalturilor folosite pentru reprezentarea interiorului şi exteriorului acestor ornamente ale scutului. Ionel Gal (ed.), *Dicţionar al ştiinţelor speciale...*, p. 66.

ΑΕΤΟΣ (*aetós*) – acvilă; **ΝΥΚΤΕΡΙΣ (***nicterís*) – liliac; ΘΩΟΣ (*thós*) – șacal; ΙΕΡΑΞ (*iérax*) – șoim; ΜΕΛΙΣΣΑ (*mélisa*) – albină; ΌΦΙΣ (ófis) – șarpe; ΣΑΛΙΓΚΑΡΙ (salinkári) – melc.

Mitropolitul s-a distins în domeniul artei heraldice românești, nu doar prin crearea de noi compoziții sau prin inovații, dar mai ales prin cunoașterea și descifrarea sensului reprezentărilor heraldice de mai sus, desigur, în strânsă legătură cu caracterul, gândurile și aspirațiile sale.

IV. 1716 (7224) ianuarie 23. *Cartea mitropolitului Antim către Ghenadie, egumenul de la Mănăstirea Argeșul, ca să stăpânească două vii în dealul Goleștilor pe Topolog*.

Anthïm milostïiu bojïiu arhïepiscop i mitropolit vsei zemli Ungrovlahscoi[1]

† Datam cartea smerenïei noastre cuvïosului egumenului de la sfânta Mănăstire Argeșul, chir Genadïe, ca să aibă a stăpâni doao vïi, care sânt în dealul Goleștilor pe Topolog, cu bună pace, de cătră călugărïi din Mănăstirea Argeșul și de cătră egumenïi carïi vor fi în urma lui, de nimenea val să n-aibă, până va fi cu viață.

Pentru că i-au cumpărat cu banïi lui, iar nu cu ai mănăstirei, de la Pârvul Șuiceanul și de la Epraxia muiarea lui Ion Buicoiul și de la popa Stan *ot*[2] Golești vïile cu pământul de supt iale, precum am văzut și zapisele lor de vânzare la mâna lui, ca să-i fie pentru hrana vïețïi lui cât va trăi.

Drept aceaia, i-am dat cartea smerenïei noastre la mâna lui ca să-i fïe de tărïe și de bună adeverință.

Aceasta scrïem. ghenarie 23 *dni*[3] *leat*[4] 7224

Anthïm al Ungrovlahiei[5]

Concluzii

Această prezentare își propune să aducă încă o dată la lumină, patru documente, scrise în limba română cu caractere chirilice, emise de Sf. Antim Ivireanul, episcopul Râmnicului și apoi mitropolitul Țării Românești (1708-1716). Documentele provin de la

1. Antim, din mila lui Dumnezeu, arhiepiscop și mitropolit a toată Țara Românească.
1. din, de la.
2. zi.
3. an.
4. A.N.I.C., *Episcopia Argeș*, VII/58.

Arhivele Naționale Istorice Centrale din București, din fondurile „Mitropolia Țării Românești”, „Episcopia Argeș”, „Episcopia Râmnic”, din colecția „Suluri” și sunt redate cronologic. Reproducerea documentelor este efectuată după fiecare transcriere (făcută cu limbajul epocii) precedată, la rândul ei, de un scurt rezumat. Un document este validat cu sigiliul rotund al mitropolitului imprimat cu tuș și un alt document are, în frontispiciu, o compoziție heraldică impresionantă. Am apelat la sigilografie și la heraldică pentru descrierea sigiliului și a stemei.

REALIZĂRILE SFÂNTULUI ANTIM IVIREANUL LA RÂMNIC (1705-1708)

Pr. Laurenţiu Rădoi

Mots clefs : *fidèles, prêtres, églises*

Résume

Par son activité pastorale, impression et missionnaire à Râmnic et plus tard à Bucarest, St. Anthim a incarné le vrai berger qui met l'âme „pour ses brebis", s'élevant au-dessus d'elle tous les hiérarques qui ont passé avant et après lui sur la banquette de la métropolitaine de la Valachie. En plus de livres imprimés, beaucoup d'entre eux en roumaine, s'est révélée pour être un bon gestionnaire de l'église, préoccupé par les besoins des fidèles et les prêtres dont il a passé. En plus de s'occuper du peuple romain, a contribué à restaurer, reconstruire et embellissement et même les temples de la construction du Saint, au moment qu'il a passé le diocèse. Documents à portée de main il nous s'asseyait sur son implication pour augmenter la richesse du primat du diocèse, par l'achat de terres, d'où elle procède avec des peintures et la réparation des églises, tandis que d'autres construisent au sol. Dans un signe d'appréciation d'activités et son sacrifice, notre Église l'a passé parmi les saints, célébré le 27 Septembre.

Anul 2016, dedicat Sfântului Ierarh Antim Ivireanul şi tipografilor bisericeşti, reprezintă pentru noi un moment de seamă în istoria naţională, dar şi un prilej de a evidenţia chipul marelui mitropolit, învăluit în aureola sfinţeniei. Cum era şi firesc despre Antim s-a scris relativ mult şi, de bună seamă, cercetările vor continua încă multă vreme, deoarece el a avut o importanţă covârşitoare în viaţa bisericească şi culturală a neamului nostru.

S-a zis, pe drept cuvânt, că vremea lui Constantin Brâncoveanu reprezintă „culmea cea mai înaltă a culturii vechi româneşti în Muntenia".[1] Este meritul de neuitat al domnitorului, dar şi al arhiereului Ţării Româneşti, Antim Ivireanul, considerat, alături de Coresi „drept cel mai reprezentativ îndrumător al vieţii tipografice din vechea cultură românească".[2]

Acest „bărbat de cinste şi evlavios, împodobit cu virtuţile ce se potrivesc cu vrednicia arhierească",[3] „mic la trup şi subţiratec", „vânjos, ca tăiat dintr-un copac",[4] a întruchipat în istorie „omul deplin al timpului",[5] care şi-a închinat întreaga viaţă păstoriţilor săi, ridicând Ortodoxia românească la un prestigiu deosebit în faţa celorlalte popoa-

1. Pr. Niculae Şerbănescu, „Strădanii în slujba Bisericii româneşti", în *Biserica Ortodoxă Română*, an LXXIV (1956), nr. 8-9, p. 690 (se va cita BOR).
2. Pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, „Cultura în timpul lui Constantin Brâncoveanu", în *BOR*, an. XCIV (1996), nr. 7-12, p. 338; Idem, *Cultura teologică românească. Scurtă prezentare istorică*, Bucureşti, 2011, p. 133.
3. Damian P. Bogdan, „240 de ani de la moartea de mucenic a lui Antim Ivireanul", în *BOR*, an LXXIV (1956), nr. 8-9, p. 682.
4. †Firmilian, mitropolitul Olteniei, „250 de ani de la moartea mitropolitului Ţării Româneşti Antim Ivireanul Cuvânt de pomenire a lui Antim Ivireanul mitropolitul Ţării Româneşti", în *Mitropolia Olteniei*, an XVIII (1966), nr. 9-10, p. 763 (se va cita MO).
5. † Ghenadie Craioveanul, *Condica Sfântă a Mitropolie Ungrovlahiei*, I, Bucureşti, 1886, p. 100.

re.[1] Arhitect, caligraf, sculptor, predicator, cunoscător al multor limbi străine, „vistierie de daruri" şi „pom răsădit lângă izvoarele apelor",[2] a rămas în memoria Bisericii noastre ca o personalitate complexă, rar întâlnită. Meritul lui este cu atât mai mare, cu cât a fost „georgian de neam", socotindu-se la noi „strein în ţera rumânească".[3]

Luat de tânăr în robie de turci, Andrei, cum se numea din botez, a fost răscumpărat de patriarhul Dositei al Ierusalimului şi călugărit, sub numele de Antim, la Sfântul Mormânt din Ierusalim. Prin anii 1680-1682, cu ajutorul lui Dositei, a venit la mănăstirea Cetăţuia, de lângă Iaşi, unde a învăţat meşteşugul tiparului, devenind conducător al tiparniţei greceşti de acolo şi chiar egumenul aşezământului moldovean. Datorită calităţilor alese, a fost adus la Bucureşti, în jurul anului 1690, de patriarhul Ierusalimului,[4] care avea atunci „rolul de supraveghetor al credinţei, de organizator al silinţelor pentru cultură, de sfetnic ascultat în cele religioase".[5]

Bun administrator, om de carte şi de arte, Antim a învăţat limba românească în chip desăvârşit, slujind tiparului la Bucureşti şi Snagov, nu numai pentru credincioşii români, ci şi pentru cei de limbă greacă, arabă şi georgiană. Aplecat spre o rodnică activitate culturală, sub patronajul lui Constantin Brâncoveanu, „egumenul chir Antim de la Snagov" a fost ales la 16 martie 1705 episcop al Râmnicului, în locul lui Ilarion, caterisit, deoarece îngăduise romano-catolicilor să-şi zidească biserică în oraşul de pe malul drept al Oltului şi să-şi îngroape morţii în cimitirul ortodox de aici.

Hirotonit la 17 martie, „în ziua Sfântului Alexe, omul lui Dumnezeu",[6] pare a nu fi fost privit cu ochi buni de clericii români, deoarece niciun arhiereu nu iscălise actul lui de alegere, din pricina ierarhilor şi călugărilor greci care împovăraseră Biserica ţării, numind şi caterisind episcopul după placul lor.[7] Despre modul cum a ajuns şi despre ce a lucrat ca episcop, însuşi avea să mărturisească: „La Episcopia Râmnicului puiu martor pre Dumnezeu, cel ce cunoaşte ascunzişurile inimii că nici în visul mieu nu mi-am închipuit să mă fac arhiereu, cunoscându-mă pre mine mai păcătos şi mai nevrednic decât toţi oamenii pământului. Iar de vreame ce Dumnezeu, cel ce pre toate le rânduieşte spre mai bine, aşa au vrut, să rădice, din pământ sărac şi din gunoiu să înalţe measer pentru a-l

1. Pr. Prof. Dr. Mircea păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Bucureşti, 1994, p. 159.
2. †Firmilian *250 de ani…*, p. 763.
3. T. Bădulescu, *Mitropolitul Ungrovlahiei: Antim Ivireanul*, Bucureşti, 1893, p. 3-5; Mihail-Gabriel Popescu, „Mitropolitul Ungrovlahiei Antim Ivireanul, cârmuitor bisericesc şi propovăduitor al Evangheliei", în *Studii Teologice*, an XX (1969), nr. 1-2, p. 11; Pr. Dumitru Bălaşa, „Martiriul Părintelui mitropolit Antim Ivireanul (1716)", în *Lumina Lumii*, an. VII (1998), nr. 7, p. 59 susţine originea lui autohtonă, precizând că era un daco-român din diaspora, ajuns rob în Iviria. Antigona Grecu afirmă că mama lui Antim a fost o româncă macedoneană, ascendenţă confirmată şi de alte izvoare) (se va cita LL).
4. Mihail Stanciu, „Descoperiri recente referitoare la venirea Sfântului Antim Ivireanul în Ţările Române", în *LL*, an. XXIV (2015), nr. 24, pp. 51-54; Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *Dicţionarul teologilor români*, Sibiu, 2014, p. 321-322.
5. Pr. Niculae Şerbănescu, „Mitropolitul Antim Ivireanul 1716 - septembrie - 1966", în *MO*, an XVIII (1966), nr. 9-10, p. 772.
6. Niculae Şerbănescu, *Mitropolitul Antim…*, p. 778, nota 34.
7. † Atanasie Mironescu, *Sfânta Episcopie a Eparhiei Râmnicului Noul Severin în trecut şi acum*, Bucureşti, 1906, p. 90; Radu Albala, *Antim Ivireanul şi vremea lui*, Bucureşti, 1962, p. 61.

aşeza pre el cu cei mai mari ai norodului său, eu ce puteam face? M-am supus Domnului şi m-am rugat Lui. Am şăzut şi acolo 3 ani, fără doao luni. Ce am lucrat acolo (nu atâta din veniturile casei, cât, iară, din osteneala şi sudoarea feţii meale), iaste vădit tuturor. Eşirea mea de acolo n-au fost cu voia mea. Eram odihnit cu atâta şi mii-ajungea din destul necazurile ce petreceam; iar apoi am eşit cu cinste şi nici seama mi-au luat nimeni, nici datorie am lăsat, că aşa ni-au slujit vreamea".[1]

Aşadar, instalat în vechiul scaun de la poalele Capelei, „singurul Vlădică de mai multe ori artist", după cum afirmă istoricului bisericesc Nicolae Dobrescu,[2] a dovedit şi aici calităţi excepţionale de organizator şi om de cultură. Prima sa grijă a fost să înfiinţeze o tipografie - prima în acest oraş - , cu o parte din utilajul românesc şi grecesc folosit la Snagov.[3] Făcută „nu atât din veniturile casei, cât din sudorile feaţei mele", după cum declara însuşi ierarhul, tiparniţa a fost instalată în partea de miazăzi a oraşului, sub dealul Capela, unde se mai păstra încă în fiinţă în 1880, sub numele de „casa tipografului".[4]

În mai puţin de trei ani, „strălucitul reprezentant al voinţei lui Brâncoveanu"[5] a tipărit la Râmnic nouă cărţi, dintre care trei greceşti, trei slavo-române şi trei româneşti, meşter tipograf fiind Mihail Ştefan Iştvanovici, ucenicul său. Apărute în condiţii grafice deosebite, aceste tipărituri se remarcau îndeosebi prin calitatea tipografică şi aspectul grafic interesant, fiind „legate trainic, în piele peste tot, folosind tăblii masive, cu un dichis decorativ, presat cu fier sec, dar cald, dispunând de fileturi şi ştrempeluri specifice".[6]

Considerând că „slăvitul meşteşug al tipografiei să nu fie folosit împotriva Bisericii şi Legii; ci pentru folosul ţării",[7] „talentatul tipograf […] cărturar cu o largă cultură teologică şi umanistă"[8] a socotit că este bine ca prima carte scoasă de noua sa tipografie să fie *Tomul bucuriei (1705)*, imprimată cu cheltuială patriarhului Dositei al Ierusalimului. Apariţia acestei lucrări de dogmatică, în limba greacă, de aproape 800 de pagini, îndreptate împotriva romano-catolicilor, care încercau să dezbine Ortodoxia în Transilvania, îl face pe Gabriel Ştrempel să presupună că a început să fie tipărită înaintea aducerii tipografiei la Râmnic.[9] Sub îndrumarea sa, „episcopia de Râmnic începe să-şi asume o misiune pe care o va exercita multă vreme: «punct» de sprijin pentru ortodocşii români din Transilvania, loc al producerii şi difuzării (dincolo de Carpaţi) al cărţilor atât de ne-

1. T. Bădulescu, *Mitropolitul…*, pp. 16-17; Pr. prof. Gh. I. Moisescu, „240 de ani de la moartea lui Antim Ivireanul", în *MO*, an VIII (1956), nr. 8-9, p. 512; Niculae Şerbănescu, *Mitropolitul Antim…*, p. 778.
2. Nicolae Dobrescu, *Viaţa şi faptele lui Antim Ivireanul, mitropolitul Ungrovlahiei*, Bucureşti, 1910, p. 5.
3. Niculae Şerbănescu, *Strădanii…*, p. 697.
4. Atanasie Mironescu, *Sfânta Episcopie…*, pp. 91, 283. Izvoarele vremii arată că până în anul 1906 n-au mai rămas din vechiul local „*decât nişte gropi pline cu dărâmături de zidărie şi moluz*".
5. George Ivaşcu, *Istoria literaturii române*, vol. I, Bucureşti, 1969, p. 224.
6. Costea Marinoiu, *Istoria cărţii vâlcene, secolele XVII-XVIII*, Craiova, 1981, p. 44.
7. †Firmilian, *250 de ani…*, p. 767.
8. Prof. A. F. Nicolescu, Prof. Gh. Rădulescu, „La 275 de ani de la înfiinţarea tipografiei râmnicene: Rm Vâlcea, vechi centru tipografic", în *MO*, an. XXXII (1980), nr. 3-6, p. 487.
9. Gabriel Ştrempel, *Antim Ivireanul*, Bucureşti, 1997, p. 142; Doru Bădără, „Context şi motivaţii pentru alegerea lui Antim Ivireanul ca episcop la Râmnic", în *Antimiana*, II, Bacău, 2012, p. 109 (se va cita A).

cesare".[1] Toate lucrările erau bine venite şi pentru românii ortodocşi din Transilvania şi din toate le-a trimis cu dărnicie stocuri substanţiale.[2]

Tot în 1705, a mai tipărit o mică lucrare originală, de 25 de foi, în limba română, cu profil pastoral-liturgic, cu titlul Învăţătură pe scurt pentru taina pocăinţii, necesară mai ales duhovnicilor în scaunul spovedaniei. Fără să stăruim în chip deosebit, notăm că în climatul cărturăresc de la Râmnic a mai publicat două cărţi în limba greacă, în 1706, cu titlul: *Cuvânt la patima Domnului*, lucrarea lui Gheorghe Maiota, şi *Cuvânt panegiric la Sfântul Niculae*, rostit de Radu, fiul Sfântului Constantin Brâncoveanu, în amintirea lui Preda Brâncoveanu. Probabil un an mai târziu, tipografia de la Râmnic a tipărit traducerea românească a cuvântării lui Gheorghe Maiota, având titlul: *Cuvânt la mântuitoarea patimă a Domnului nostru Iisus Hristos.*[3]

Conştient de misiunea sa, s-a făcut ecoul clerului şi credincioşilor români care cereau săvârşirea sfintelor slujbe în limba maternă.[4] În virtutea faptului că slujbele erau ascultate în slavonă, ierarhul râmnicean a scos de sub teascuri şi câteva lucrări, menite să ducă la triumful deplin al limbii române în biserică. Pentru început, el a continuat vechea tradiţie de editare a unor cărţi bilingve, cu îndrumările tipiconale, lecturile biblice şi sinaxarul în româneşte, iar cântările şi rugăciunile în slavoneşte. În mod deosebit ne reţin atenţia: *Antologhionul* (1705), cu slujbele din *Mineie*, pentru vecernia de sâmbătă seara şi utrenia de duminică, *Octoihul mic* (1705), cu „toată slujba ce să cuvine a văscresnelor, împreună şi o săptămână cu toate ale ei rânduiale", şi *Slujba Adormirii Născătoarei de Dumnezeu cu paraclisul* (1706).

Paralel cu acestea, a iniţiat şi tipărirea unor cărţi liturgice numai în româneşte. Astfel, în 1706, a tipărit *Evhologhion* sau *Molitvelnic*, în două volume distincte: primul era de fapt un *Liturghier* (îl va fi cunoscut pe cel tipărit de protopopul Ioan Zoba din Vinţ, din 1687), iar al doilea, *Molitvelnicul* propriu-zis, ambele reprezentând *primele ediţii româneşti* în *Muntenia*.

Tradus tot de Antim după ediţia grecească a lui Nicolae Glykis, editată la Veneţia în 1691,[5] *Molitvelnicul* a rămas cel mai complet din literatura religioasă - păstrat şi reeditat -, cu modificările impuse de scurgerea timpului, până în zilele noastre.[6] Impresionat de măreţia acestui pionier al limbii vechi româneşti, Dan Horia Mazilu remarcă faptul că Antim Ivireanul „n-a fost un «deschizător de drum» în prefacerea în româneşte a textelor liturgice. El a fost însă, categoric, veritabilul performer în acest plan. Contribuţia lui la desăvârşirea limbajului românesc este covârşitoare".[7]

1. Dan Horia Mazilu, *Introducere în opera lui Antim Ivireanul*, Bucureşti, 1999, p. 31; Dumitru Lazăr, „Forţa iradiantă a cărţii vâlcene", în *Studii Vâlcene*, VIII, 2003, p. 383 (se va cita SV).
2. Pr. prof. dr. Grigorie Marcu, „Prezenţa ardeleană a Mitropolitului Antim Ivireanul", în *Mitropolia Ardealului*, an. XI (1966), nr. 9-10, p. 566 (se va cita MA).
3. Niculae Şerbănescu, *Strădanii…*, pp. 730-731.
4. Grigorie Marcu, *Prezenţa…*, p. 570.
5. Pr. Acad. Mircea Păcurariu, *Tiparul în Biserica Ortodoxă Română*, Sibiu, 2016, pp. 98-99.
6. Dr. Gabriel Ştrempel, „Din activitatea lui Antim la Episcopia Râmnicului", în *Episcopia Râmnicului 500 de ani de la înfiinţare (1503-2003)*, Rm. Vâlcea, 2005, p. 317.
7. Dan Horia Mazilu, *Introducere…*, p. 178; Prof. Dr. Ioan St. Lazăr, „Semnificaţia anilor

În felul acesta, tipărirea cărţilor sale a dus la desăvârşirea procesului de românizare a slujbelor bisericeşti şi făurirea unei limbi liturgice folosită până azi. Pe bună dreptate, se poate spune că prin cărţile româneşti date la lumină, începând de la Râmnic, Antim „a pus temelia vechii noastre limbi bisericeşti". Cu alte cuvinte, el este „adevăratul creator al limbii liturgice româneşti", pentru că de atunci încoace, textul lor a rămas aproape neschimbat, eliminându-se, în timp, doar anumite cuvinte cu înţeles „*regional*" sau ieşite din uz.[1] Deşi a întreprins o acţiune similară celei iniţiate de mitropolitul Dosoftei, limba folosită de el este superioară faţă de cea a ierarhului moldovean, chiar celei pe care o va folosi mitropolitul Veniamin Costachi al Moldovei peste mai mult de un secol,[2] deoarece el o „dezbracă de topica frazei străine în care o încătuşaseră cărturarii de mai înainte".[3]

În patria sa de adopţie, acest „ctitor de limbă românească"[4] va ajunge „cu anii, iar mai ales cu o stăruinţă neînduplecată […] să vorbească şi să scrie o limbă, poate cea mai frumoasă dintre a tuturor cărturarilor ţării'', remarca Mihail Sadoveanu.[5] Prin traducerile şi tipăriturile sale, a împins graiul românesc pe locul ce i se cuvenea.[6] În plus, „datina străină - cum menţionează Nicolae Iorga - a primit o lovitură de moarte". Ce a început el vor desăvârşi urmaşii săi la Râmnic: Damaschin, Inochentie, Climent, Grigorie, Chesarie şi Filaret, ierarhi cărturari şi buni mânuitori ai condeiului.[7]

Fără a intra în detalii, documentele vremii evidenţiază faptul că în toamna anului 1707 se pune pentru prima dată problema trimiterii unui tipograf în Iviria. La 22 octombrie, într-o scrisoare către Hrisant Notara, patriarhul Ierusalimului, Antim îl înştiinţează despre tipărirea unor antimise la Bucureşti, folosind gravuri în lemn, care, deşi nu erau gata, aveau să coste foarte mult. Totodată îl anunţă despre traducerea unor cărţi teologico-pastorale (pitacele), care aparţineau lui Hrisant şi despre realizarea unei matriţe pentru un antimis patriarhal. Nu uită, în final, să-i transmită închinăciuni din partea lui Mitrofan de Nisa, ce se afla probabil şi el în capitală.

Importantă din punct de vedere istoric şi documentar este şi *Scrisoarea de îngăduire patriarhală pentru strămutarea la mitropolia Ungrovlahiei a lui Antim*, *episcop de Râmnic*, din 10 februarie 1708, prin care patriarhul Ciprian anunţă întrunirea voturilor canonice pentru întronizarea ca mitropolit a ierarhului râmnican, dar şi *Scrisoarea Patriarhului Ciprian al Constantinopolului către Patriarhul Hrisant Notara al Ierusalimului, în care-l anunţă de numirea lui Antim pe tronul mitropoliei Ungrovlahiei,* din

---

de păstorire la Râmnic pentru viaţa şi opera Sfântului Antim Ivireanul", în *Episcopia Râmnicului. Prea Sfinţitul Gherasim Cristea, Episcopul Râmnicului la 90 de ani*, Rm. Vâlcea, 2004, p. 296.

1. Mircea Păcurariu, *Episcopia Râmnicului 500 de ani de existenţă 1503-2003*, Dobreta Turnu Severin, 2003, pp. 24-25.
2. Mircea Păcurariu, *Cultura…*, p. 135.
3. Niculae Şerbănescu, *Strădanii…*, p. 762.
4. Pr. dr. Teodor Bodogae, „Mitropolitul Antim Ivireanul - omul şi opera -", în *MA*, an XI (1966), nr . 9-10, p. 596.
5. Gheorghe Pârnuţă; Nicolae Andrei, *Istoria cărţii, presei şi tiparului din Oltenia*, Craiova, 1994, p. 92, nota 5.
6. Valeriu Anania, „Cultura şi sfinţenia Ivireanului", în: *LL*, an. I, 1992, nr. 1, p. 5.
7. †Firmilian, *250 de ani…*, p. 768; Ioan St. Lazăr, *Sfântul Antim Ivireanul - orator creştin*, Rm. Vâlcea, 2005, p. 37.

aceeaşi dată.[1]

Considerăm necesar să menţionăm că tot lui Antim i se atribuie un manuscris intitulat *Istoria Ţării Româneşti de când au descălecat pravoslavnicii creştini*, care ridică unele semne de întrebare. Compilaţie de cronici muntene ce cuprinde pagini din *Letopiseţul Cantacuzinesc*, din Radu Popescu şi Radu Greceanu, până în 1697, când autorul nu era nici stareţ la Snagov, această lucrare trebuie să fi fost scrisă, după cum afirmă Radu Albala, în anii păstoriei la Râmnic, „şi anume când, după data la care se opreşte povestirea, Antim începuse a se pregăti să devină o prezenţă activă în viaţa politică a vremii sale". Darurile sale îl fac să câştige preţuirea domnitorului, fiind invitat la 29 iunie 1707 la târnosirea bisericii „Sfântul Gheorghe Nou" din Bucureşti, alături de patriarhul Ierusalimului şi alţi prelaţii străini. La eveniment a fost singurul ierarh român (împreună cu Ilarion, episcopul caterisit), pe care cronica timpului îl pomeneşte printre înalţii oaspeţi, aşa cum aflăm din scrierile lui Radu Greceanu.[2]

Ceea ce a lăsat posterităţii arată că avem în faţă un predicator şi cărturar înţelept, care s-a ostenit pentru luminarea credincioşilor, tipărind în trei ani nouă sau zece cărţi, cu aproape 3.000 de pagini şi cu un cuprins variat.[3] „Între ceilalţi învăţaţi, mulţi, care au făcut gloria «monarhiei culturale brâncoveneşti», hipermitropolitul - cum l-a numit Nicolae Iorga - a fost de departe cea mai preţioasă nestemată în coroana Brâncoveanului".[4]

În afară de aceste tipărituri, s-a dovedit a fi şi un bun gospodar al Bisericii, preocupat de nevoile credincioşilor şi preoţilor pe care i-a păstorit. Ca episcop, trebuia să redreseze o eparhie unde propaganda catolică era în expansiune, pentru care motiv fusese depus înaintaşul său. A trebuit să întărească disciplina în rândul clerului şi în mănăstiri, să ridice nivelul de pregătire al slujitorilor şi să desfăşoare o activitate pastorală atât la Centrul eparhial, cât şi în cuprinsul eparhiei.[5] Îşi cunoştea foarte bine păstoriţii săi, dar şi lipsurile clerului românesc, mai ales ale preoţilor de mir şi ale duhovnicilor. Preţuit pentru orizontul cultural şi teologic, pentru destoinicia şi arta sa tipografică, pentru viaţa sa creştină, urcă treptele monahale şi pe cele ale ierarhiei bisericeşti, punând în practică un program de „învăţătură" pentru preoţi şi mireni,[6] mai ales prin cărţile răspândite chiar şi dincolo de hotarele Ţării Româneşti, din Transilvania până în Maramureş.[7] În Învăţătură pre scurt pentru taina pocăinţei, scrisă de el, tipărită şi difuzată tuturor preoţilor în primul an al păstoriei la Râmnic, constată că oamenii s-au depărtat de Dumnezeu şi s-au făcut robi ai păcatului, deoarece sunt inculţi şi neinstruiţi, „pentru că nu iubim să

1. Gabriel Ştrempel, *Antim Ivireanul…*, p. 165; Paul Aretzu, „Scrisorile Sfântului Antim Ivireanul", în *LL*, an XXIV (2015), nr. 24, pp. 61-62.
2. Radu Albala, *Antim…*, pp. 67-70; Luminiţa Ciobanu, „Antim Ivireanul, Sfântul cărturar", în *Jurnalul Naţional*, 25 septembrie 2012, p. 16.
3. Niculae Şerbănescu, *Mitropolitul Antim…*, p. 787; Niculae Şerbănescu, *Strădanii…*, p. 730 (S-a susţinut că a tipărit o *Evanghelie* în 1705, descrisă de Ghenadie Enăceanu. I Bădulescu arată că în biblioteca lui C. Erbiceanu a văzut ultimele patru file din această carte).
4. Dan Horia Mazilu, *Introducere…*, p. 13.
5. Pr. prof. Ion Ionescu, „Sfântul Mitropolit Antim Ivireanul", în *Icoane de sfinţi slăviţi ai Bisericii Ţării Româneşti*, Bârda ed. *Cuget Românesc*, 2003, p. 56.
6. Ioan St. Lazăr, „Sfinţii Brâncoveni şi Sfântul Antim Ivireanul - martiri pentru conştiinţa europeană", în *SV*, an. IV (XI), 2008, p. 367.
7. Pr. prof. Constantin Galeriu, „Jertfa ierarhului", în *LL*, an. I (1992), nr. 1, p. 8.

cetim şi să învăţăm carte […] Că omul carele nu ştie carte să citească Sfânta Scriptură şi cărţile beserecii noastre şi sfintele pravile […] să asamână cu dobitoacele cele necuvântăreţe, carele nu ştiu ce face de vreme ce n-au minte; să asamână orbilor, prentru că precum orbul, nevăzând lumina soarelui, nu ştie unde merge, nici ce iaste înaintea lui, ce de multe ori în gropi şi în surpături căzând să omoară. Într-aceasta chip şi mintea omului, neavând învăţătură şi dăscălie a cuvântului celui direpţ, care iaste lumina, iaste orb şi nu simte ce pricepe […] şi să face rob necuvântăreţelor patimi". Cât priveşte duhovnicii, trebuie să îndeplinească obligatoriu câteva cerinţe impuse de legile Bisericii: să fie în vârstă, să aibă o bună reputaţie, să fie cărturar şi „să priceapă sfintele cărţi şi canoanele". Cel care dă canonul trebuie să ţină cont de împrejurările în care a fost comis păcatul, vârsta celui spovedit, starea lui civilă şi multe altele. Dat după păcatul cel mai mare mărturisit, canonul va fi „cu post, cu rugăciune şi cu milostenie şi cu alte fapte plăcute lui Dumnezeu, nu să îndemneze pe creştini să mănânce pământ şi cărbuni şi alte oarecare mojiceşti învăţături, ce ca neşte neînvăţaţi îi învaţă…".[1] Aplecându-ne asupra lucrării, sesizăm că aminteşte şi de rolul sfintelor slujbe, în general, şi al Sfintei Liturghii, în special, pentru formarea caracterului religios-moral.[2] De notat tirajul acestei broşuri, care, adresându-se preoţilor, a fost editată într-un număr destul de mare. Aşa cum majoritatea cărţilor în limba română, tipărite de Antim, au fost răspândite şi în Ardeal sau în Moldova, şi această operă a fost larg difuzată. O însemnare de pe exemplarul Academiei arată că ea a aparţinut unui ieromonah, Ghermano, de la mănăstirea Putna, care, la 4 iulie 1787, a dăruit-o nepotului său Gherasim, ierodiacon la Roman.[3]

Cunoscând aceste lucruri, trebuie să admitem că predicile sale, publicate mai târziu, au fost rostite în vremea cât a fost şi episcop la Râmnic, până către sfârşitul vieţii. Profesorul Al. I. Ciurea consideră că aceste cuvântări au fost ţinute de Antim în timpul cât a condus Biserica Ungrovlahiei, dar cele mai multe au fost rostite în timpul lui Constantin Brâncoveanu (1688-1714). Azi sunt o preţioasă sursă de informaţie despre obiceiurile, datinile, moravurile, viaţa spirituală şi materială şi chiar despre evenimentele istorice contemporane, ţara fiind sub jugul exploatării turceşti. [4]

Tot în această direcţie a realizărilor sale la Râmnic, merită reţinut şi sprijinul deosebit acordat învăţământului vâlcean. În 1705, episcopul deschide la Râmnic o „şcoală de pomană" - adică gratuită, pentru copii, având dascăl pe ardeleanul Ivan Făgărăşeanul, de la şcoala din Câmpulung, fiul negustorului Stâncă Cristea din Făgăraş. Înfiinţarea acestei şcoli, precum şi funcţionarea ei sunt atestate de o cronică scrisă pe un document aflat în arhiva muzeului bisericii „Sfântul Nicolae" din Şcheii Braşovului. Conţinutul cronicii, intitulată *Cuvânt pentru ştiinţă*, lămureşte pe deplin fiinţarea şcolii de la Râmnic şi existenţa unor puternice legături bisericeşti, didactice şi culturale dintre Braşov, Câmpulung şi oraşul oltean.

1. Dr. Gabriel Ştrempel, *Din activitatea…*, pp. 319-321.
2. Mihail-Gabriel Popescu, *Mitropolitul…*, p. 31.
3. Gabriel ŞtrempeL, *Antim Ivireanul…*, p. 148.
4. Prof. conf. Al. I. Ciurea, „Antim Ivireanul predicator şi orator", în *BOR*, an. LXXIV (1956), nr. 8-9, pp. 777, 787; Pr. Emil Nedelescu, „Contribuţia lui Antim Ivireanul la restaurarea şi înfrumuseţarea sfintelor locaşuri din Eparhia Râmnicului Noului Severin", în *MO*, an. XVIII (1966), nr. 9-10, p. 821, nota 7.

Pe de altă parte, trebuie menţionat că şcoala gratuită pentru pregătirea viitorilor clerici, cântăreţi şi grămătici din eparhie, precum şi a unor tineri, îndeosebi din ţinutul Braşovului şi al Făgăraşului, era susţinută integral de Episcopie. Pe lângă celelalte învăţături, în „şcoala de pomană" de la Râmnic, cursanţii deprindeau - aşa cum consemnează documentul de mai sus, „slujba praznicelor de peste an rumâneşte şi Octoihul […] slujba vascreseniei cu canoane cu tot rumâneşte…", adică se iniţiau în rânduielile serviciului divin şi al cântărilor bisericeşti pe cele opt glasuri în limba română. În plus, documentul confirmă existenţa la Râmnic, începând cu anul 1705, a unei şcoli cu predare şi în limba română, pe lângă cea slavonă, dar şi faptul că se învăţau cântările bisericeşti în limba română.[1] Deoarece episcopul Damaschin solicită, în 1719, autorităţilor austriece, înfiinţarea unei şcoli româneşti la Râmnic, se poate presupune că ostilităţile turco-austriece din 1716-1718 au determinat întreruperea ei vremelnică.[2]

Nu pare lipsit de interes să arătăm că odată ajuns mitropolit al Ţării Româneşti, Antim înfiinţează o a doua „şcoală de pomană" la Câmpulung, folosind acelaşi dascălul amintit, „ca să înveţe de pomană copii, iar cu toată purtarea de grijă şi cheltuiala părintelui Kir Antim".[3] Mai mult, chiar ctitoria sa, mănăstirea *Toţi Sfinţii* din Bucureşti, beneficia de şcoală pentru copii şi de pregătire a viitorilor preoţi, cu durata de 2 şi 4 ani. Deschiderea, în vremea sa, a trei şcoli pentru copii, gratuit, reprezintă o operă unică în învăţământul românesc. În felul acesta, Antim Ivireanul este cel care a pus început învăţământului şcolar gratuit în Ţara Românească, înţelegând valoarea educaţiei prin carte a românilor.[4]

Prin cărţile tipărite la Râmnic, prin eleganţa literelor şi calitatea traducerilor, cât şi prin înfiinţarea unei şcoli româneşti, gratuită pentru copii, a înnobilat oraşul, pregătindu-l, într-un timp destul de scurt, să devină în secolul al XVIII-lea „capitală a tipografilor". Aşa se explică de ce, de sub teascurile tipografiei râmnicene, au ieşit, până în 1827, 157 de cărţi cunoscute până în prezent.[5]

Pe lângă grija pentru păstoriţi, vom menţiona şi contribuţia lui la restaurarea, refacerea şi înfrumuseţarea şi chiar construirea unor sfinte locaşuri, în vremea cât a păstorit eparhia. În *Testamentul* său, Antim vede ca o mare datorie a arhipăstorului „zidirea, înălţarea şi adaosul sfintelor locaşuri şi dumnezeieştilor case". Pasiunea lui de a zugrăvi bisericile pe exterior, cu chipuri de sfinţi şi de înţelepţi din antichitate, a fost surprinsă de istoriografia românească.[6] În lumina celor notate de preotul Emil Nedelescu, în cei trei

1. Prof. Vasile Oltean, „Antim Ivireanul şi românii ortodocşi din Şcheii Braşovului - mărturii inedite", în *BOR* an XCIX (1981), nr. 3-4, pp. 408-409; †Dr. Laurenţiu Streza, mitropolitul Ardealului, pr. prof. dr. Vasile Oltean, *Sfântul Constantin Brâncoveanu şi braşovenii*, Sibiu, 2014, pp. 334-337, Ion Gavrilă, „Învăţământul bisericesc la Episcopia Râmnicului în secolele XVI-XVIII", în *A*, II, Bacău, 2012, pp. 124-125.
2. Ion Gavrilă, Învăţământul bisericesc…, p. 126-127.
3. Vasile Oltean, *Antim Ivireanul…*, p. 409-410.
4. Ion Ionescu, *Sfântul Mitropolit…*, p. 57; Idem, „*Sf. ierarh martir Antim Ivireanul (27 septembrie)*, *http://www.sfintiromani.ro/ro/pagina/254/septembrie_antim_ivireanul_viata.html*.
5. A. F. Nicolescu, Prof. Gh. Rădulescu, *La 275 de ani…*, p. 487; Dan Horia Mazilu, *Introducere…*, p. 187. („*Cunoaşterea limbii române este uimitoare la Antim*", afirma G. Călinescu.). Nicolae Iorga, „Tipografia la români", în *Almanahul graficei române*, Craiova, 1930, p. 50.
6. Mihail-Gabriel Popescu, *Mitropolitul…*, pp. 42-43, nota 110.

ani de episcopat, Antim a întreprins renovări la clădirile episcopiei. În sprijinul acestei afirmaţii citează o scrisoare din 1712, prin care vlădica se apăra de învinuirile aduse: „am şezut acolo la (Râmnic) 3 ani fără doao luni. Ce am lucrat acolo, nu atât din veniturile casei, cât iar, din osteneala şi sudoarea feţi meale, iaste vederat tutror". Dacă n-ar fi lucrat nimic pe tărâm gospodăresc, atunci n-ar fi notat, în apărarea sa, „osteneala şi sudoarea" depuse în acest centru eparhial. În acest sens, într-una din predicile sale se referă la cele realizate la clădirile Episcopiei, rugând-l pe Sfântul Nicolae să dăruiască lui Constantin Brâncoveanu „viaţă pacinică şi norocită, cu întreagă sănătate şi biruinţă asupra vrăjmaşilor celor văzuţi şi nevăzuţi. Şi pentru această puţintică osteneală şi cheltuială trecătoare ce au făcut întru lauda lui Dumnezeu şi întru cinstea sfântului, de au împodobit această sfântă casă, după viaţa a mulţi ani fericiţi să-i facă odihnă la împărăţia cerului şi să-i dăruiască bunătăţile cele vecinice şi dea pururi stătătoare". Aceste mulţumiri aduse public domnitorului se transmiteau chiar în biserica unde el contribuise „cu cheltuială". O ctitorie însemnată, cu hramul „Sfântul Nicolae", nu putea fi decât biserica episcopală de la Râmnic, după cum afirmă cercetătorul oltean, deoarece catedrala mitropolitană avea alt hram, iar alte aşezăminte de cult din capitală, închinate sfântului din Mira Lichiei, nu beneficiaseră de ajutorul brâncovenesc.[1] „În această idee trebuie, deci, să admitem că reparaţiile s-au efectuat în vremea episcopatului său la sugestia şi sub supravegherea sa", avea să afirme mai târziu Gabriel Ştrempel.[2]

Mănăstirea Gura Motrului, comuna Butoieşti, judeţul Mehedinţi, întemeiată de marele logofăt Harvat, în timpului lui Neagoe Basarab, a fost reconstruită în 1653 de vornicul Preda Brâncoveanu, bunicul lui Constantin Brâncoveanu, şi zugrăvită în 1704-1705 de acesta. Din pisania bisericii aflăm că a rămas nezugrăvită până când „luminatul şi înălţatul Io Constadin Brâncoveanu Basarabu Voevod, nepotul lui (a lui Preda Brâncoveanu) de fecior, într-al şaptesprezecelea an al Domniei Sale, o au zugrăvit şi o au înfrumuseţat cum se veade, la leatu 7213(1705). Septemvrie… 30…".[3] În acest context, la pictarea ei se va fi implicat poate şi episcopul Antim, care o va şi târnosi, la câteva luni după înscăunarea sa.

Cu siguranţă va fi binecuvântat lucrările de renovare de la mănăstirea Arnota, ctitoria lui Matei Basarab. În curgerea timpului, ruinându-se va fi fost „făcută de iznoavă din temelie" de Constantin Brâncoveanu, care la începutul domniei îi va adăuga un pridvor deschis cu turlă şi va restaura pictura. Executată în 1644 de zugravul Stroe din Târgovişte, iconografia a fost refăcută parţial în anii 1705-1706 de Ianache zugravul,[4] care, probabil, va fi fost îndrumat de Sfântul Antim.

De asemenea, va fi fost „ostenitoriu chir Antim episcopul de Râmnic" şi la mă-

1. Pr. Emil Nedelescu, *Contribuţia…*, p. 821; T. Bădulescu, *Mitropolitul…*, p. 16; Atanasie Mironescu, *Sfânta Episcopie…*, pp. 92-93 (Având în vedere sibilele din Paraclisul Episcopiei, tradiţia i-a atribuit zugrăvirea acestui edificiu, ridicat mai târziu de episcopul Grigorie Socoteanu.); Nicolae Dobrescu, *Viaţa şi faptele…*, p. 84; Niculae Şerbănescu, *Strădanii…*, pp. 766-767 (Pe seama Sfântului Antim s-a pus şi zugrăvirea capelei din Râmnic, unde a fost episcop).
2. Gabriel Ştrempel, *Antim Ivireanul…*, p. 163.
3. Diac. prof. dr. Ioan Barnea, „Ctitoriile bisericeşti ale lui Constantin Brâncoveanu", în *BOR*, an. CXV (1997), nr. 1-6, p. 155.
4. Pr. dr. Laurenţiu Rădoi, *Vâlcea, vatră de cultură şi spiritualitate românească*, Sibiu, 2012, p. 104.

năstirea Cozia, aşa cum arată pisania, care, „lipsindu-se de podoaba ei cea dintâi", a fost repictată şi mărită cu un frumos pridvor brâncovenesc, adăugat între 1706-1707, pe cheltuiala lui Şerban Cantacuzino.[1] Osteneala lui Antim trebuie să fi constat nu atât din contribuţia materială, cât mai ales sfaturile date în privinţa pridvorului, construit cu arcade mari în semicerc, susţinut de şase coloane elegante de piatră şi încununat cu o calotă semisferică centrală mai mare şi două mai mici. El va fi îndrumat probabil şi meşterii zugravi, care au repictat întreaga biserică, mai puţin pronaosul a cărui erminie s-a păstrat aproape în întregime până astăzi, şi va fi contribuit, după plecarea din Râmnic, şi la lucrările întreprinse de arhimandritul Ioan de la Hurezi, când prin anii 1700-1710, reface aripa de nord a clădirilor mănăstirii şi ridică paraclisul în colţul de miazănoapte. Cu ocazia restaurărilor făcute la Cozia, s-a descoperit între ctitorii paraclisului şi chipul lui Antim Ivireanul, pe un rest de pictură în frescă. Tot acum au fost adăugate chiliile cu cerdacuri şi s-a reconstruit baptisteriul din faţa bisericii. În afară de Andrei, Constandin şi Gheorghe, zugravii iscăliţi în greceşte în pridvorul bisericii, mai iau parte, sub îndrumarea lui Antim, la lucrările de refacere şi zugravul Preda, împreună cu fiii lui, Ianachi, Sima şi Mihail. Preda va lucra mai târziu la biserica Antim din Bucureşti şi la mănăstirea Sărăcineşti.[2]

Deşi complexul arhitectonic al mănăstirii Hurezi se terminase înainte de venirea sa la Râmnic, totuşi între anii 1705-1706 este zugrăvită trapeza mănăstirii. Poate că zugravii acestei lucrări, între care trebuie să fi fost şi Preda cu fii lui, au fost îndrumaţi de Antim Ivireanul.

Episcopul râmnican nu va fi lăsat poate nici schitul Ostrov de la Călimăneşti, ctitoria lui Neagoe Basarab şi a Doamnei Despina, şi nici chiar clădirile din jur fără îmbunătăţiri, mai ales că în *Anuarul Mitropoliei Olteniei* pe anul 1940 se arată că în jurul anului 1706 schitul s-ar fi rezidit.[3]

Mai mult, Antim va fi ajutat la ctitoria Buzeştilor de la mănăstirea Surpatele, pe care în 1706, „Doamna Maria a luminatului şi înnălţatului Ioan Constandin Băsărabu Voevodu" o prefăcea din temelie, „împodobind-o cu de toate" şi poate ierarhul râmnican o va fi târnosit. Inscripţia care consemnează terminarea lucrărilor poartă data 1 august 1706. Această biserică este un exemplar tipic de arhitectură brâncovenească, de plan triconc, cu o turlă peste naos şi pridvor deschis, armonioasă ca proporţii, cu dimensiunile exterioare de 18/6 m. Pictura, executată de Andrei, Iosif ieromonahul, Hranite şi Ioan ierodiaconul, din şcoala de zugravi de la Hurezi, păstrează tradiţia iconografică a secolului al XVI-lea. Ea „evidenţiază tendinţa de înnoire şi de îmbogăţire a temelor iconografice, precum şi de dezvoltare a caracterului narativ al compoziţiilor. De un deosebit interes iconografic este ciclul Sfintei Treimi, unic în Ţara românească, prin dezvoltarea

1. Nicolae Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, Bucureşti, 1905, pp. 178-179; Victor Brătulescu, „Mitropolitul Antim ctitor de locaşuri sfinte", în *BOR*, an LXXIX (1956), nr. 8-9, p. 830; Niculae Şerbănescu, *Mitropolitul Antim…*, p. 791.
2. Radu Albala, *Antim…*, pp. 63-64; Emil Nedelescu, *Contribuţia…*, p. 822; Ioan Barnea, *Ctitoriile…*, p. 150.
3. ****Vieaţa bisericească în Oltenia. Anuarul Mitropoliei Olteniei*, Tipografia Sf. Mitropolii a Olteniei, Râmnicului şi Severinului, Craiova, 1941, p. 858; Emil Nedelescu, *Contribuţia…*, p. 823.

lui în opt scene, reprezentat în naos, în locul obişnuitelor scene din viaţa lui Iisus”.[1]

Nu putem trece cu vederea că biserica fostei mănăstiri Titireciu, atestată documentar în 1597, va renaşte în timpul lui Antim, când spătarul Mihail Cantacuzino, văzând-o dărăpănată, a rezidit-o din temelie, în 1706, înzestrând-o cu moşii. Este un monument de dimensiuni mari, în plan treflat, cu pridvor deschis. Se păstrează iconostasul de factură brâncovenească, pictat în 1715 şi icoanele împărăteşti din 1835.[2]

În ultimii ani ai păstorei sale, între 1707-1708, biserica „Sfinţii Voievozi” din Hotărani, judeţul Olt, a fost reparată şi zugrăvită, când s-au făcut clopotniţa şi pridvorul. Construită între 1587-1588 de vornicul Mitrea, căpitanul Matei Fălcoianu, fiul vornicului Gheorghe, „drege mănăstirea şi o înfrumuseţează cu zugrăveală” în timpul lui Antim. Fostul metoc al mănăstirii Dionisiu de la Muntele Athos a fost ars de turci şi tătari „până la pământ” în 1718. Refăcut în 1840, edificiul păstrează în pronaos chipurile zugrăvite ale celor 16 ctitori şi părţi din fresca veche în altar şi naos, fără a înfăţişa însă portretul ierarhului, în timpul căruia locaşul a fost renovat.[3]

Episcopul râmnican va fi supravegheat poate şi lucrările de la mănăstirea Cotmeana, metocul Coziei, începute în anul 1702 şi terminate în 1711. „Smeritul egumen kyr Partenie, eromonah Cozian” de la Cotmeana, cum se citeşte în pisanie, „o au înfrumuseţat cu tâmplele, cu icoanele, cu fereştile şi cu uşa şi câte se văd înnoite, dintru osteneala lui (a lui Partenie) şi a celor ce s-au îndurat”, lucrările terminându-se „în zilele lui Io Constandin B(asarb) Voevod, fiind Mitropolit kyr Antim”.[4]

De o atenţie deosebită se va fi bucurat mănăstirea Govora, unde i se păstrează chipul, „retras şi gânditor, cu ochii adânci şi tăietura aspră”.[5] Monahul Paisie, văzând că biserica este „prea învechită şi crăpată, cât venise vremea a cădea”, a început s-o repare din temelie, „înfrumuseţând-o cu zugrăveală şi cu toată podoaba ei”. La locul rezervat ctitorilor, zugravii Iosif ieromonahul, Hranite, Teodosie şi Ştefan ieromonahul au realizat chipul lui Antim, aflat în picioare, puţin în profil spre dreapta. Din descrierile timpului, „poartă mantie bogată în falduri, cu râuri, cu patru broderii de fir în faţă - două la guler şi două la marginile de jos - şi încheiată cu bumbi metalici - poate mici clopoţei închişi - la gât şi jos la poală. Pe dedesubt e îmbrăcat cu haină de şiac negru, blănită la mâneci şi la deschizătura din faţă, până jos. Pe cap poartă potcap cu camilafcă neagră. Cu mâna dreaptă binecuvântează, iar în cea stângă ţine cârja, lucrată în aşa fel încât pare împletită. Ca înfăţişare, pare o fire meditativă, gânditoare: arată slab, cu faţa trasă, are

1. Ioan Barnea, *Ctitoriile…*, pp. 172-173; Pr. lect. dr. Sergiu Popescu, „Ctitorii ale Sfântului Constantin Brâncoveanu în Oltenia”, în *Constantin Brâncoveanu şi contribuţia lui la sporirea patrimoniului cultural, educaţional, spiritual şi social-filantropic al Ţării Româneşti în contextul european a veacului al XVIII-lea*, volum coordonat de pr. prof. univ. dr. Ioan Moldoveanu, pr. prof. univ. dr. Mihai Săsăujan, Bucureşti, 2014, p. 400.
2. Laurenţiu Rădoi, *Vâlcea…*, p. 174.
3. A. M. Pârvulescu, „Mănăstirea Hotărani”, în *AO*, an. X (1931), nr. 56-58, pp. 304-309; Ion Donat, *Fundaţiile religioase ale Olteniei, partea I - mănăstiri şi schituri*, Craiova, 1937, p. 52; Niculae Şerbănescu, *Mitropolitul Antim…*, p. 792; Nicolae STOICESCU, *Bibliografia localităţilor…*, p. 375.
4. Emil Nedelescu, *Contribuţia…*, p. 822.
5. †Firmilian , *250 de ani…*, p. 763.

barbă albă, păr lung răspândit pe umeri şi spate, ochii vii, scânteietori şi privirea ageră".[1]

Chipul său se păstrează şi în biserica mănăstirii Fedeleşoiu, de lângă Râmnicu Vâlcea, ca dovadă că biserica ridicată de mitropolitul Varlaam, între anii 1673-1700, s-a zugrăvit mai târziu, în vremea lui Antim. Aşezământul aflat destul de aproape de scaunul episcopal trebuie să fi fost mai des cercetat de ierarhul vâlcean, altfel nu s-ar explica prezenţa chipului său pe pereţii fostului metoc al mănăstirii Pantelimon. Picturile murale executate de Sima, Ranite, Ştefan şi Gheorghe, mai scot în evidenţă portretele lui Grigorie Ghica, cel care a pus piatra de temelie a vechiului edificiu, Constantin Brâncoveanu, stareţului Ion de la Hurezi şi Varlaam, care are „barba albă, camilafcă pe cap, mantie cu dungi albastre, dedesupt veşmânt negru cu blană".[2]

Episcopul Atanasie Mironescu preciza, la începutul secolului trecut, că portretul lui se află zugrăvit şi în biserica Strehaia, ctitoria Craioveştilor, rezidită de Matei Basarab în 1645 şi de Constantin Brâncoveanu mai târziu.[3] Pe fondul lipsei unui material documentar nu se poate preciza în care împrejurări Sfântul a fost zugrăvit aici. Nu putem trece sub tăcere că azi chipul nu i se mai găseşte, deşi sunt zugrăviţi episcopul Neofit, egumenul Nicolae, protopopul Dumitraşcu şi Axintie, egumenul mănăstirii, în timpul căruia biserica a fost restaurată. Doar la poarta cea mică a sfântului aşezământ se află o piatră pusă în 1693, „cu osteneala egumenului Silvestru".[4]

De asemenea sunt dovezi şi pentru noi construcţii de locaşuri sfinte. Probabil că Antim va fi târnosit în primul an de arhipăstorire biserica din satul Coasta, comuna Păuşeşti Măglaşi, judeţul Vâlcea, ctitorită între anii 1693-1705 de vornicul Preda Bujoreanu, jupânul Cîrstea şi preotul Sava. Afectată de cutremurul din 1824, a fost refăcută din temelie, „mai în dealu", prin osârdia protopopilor Nicolae şi Statie Râmniceanu. Este un monument istoric bisericesc reprezentativ pentru secolul al XIX-lea, început în 1826 şi isprăvit în 1829 de ceauşul Ştefan şi fiul său Constantin, sprijiniţi de alţi enoriaşi, menţionaţi în pisanie.

Tot în judeţul Vâlcea, ierarhul râmnican va fi sfinţit biserica din satul Cociobi, comuna Slătioara, înălţată de preotul Radu Cocioabă, în 1705. Rezidită în 1802 de vătaful Ion Urşanu şi alţi enoriaşi, construcţia este în plan de corabie, cu pridvor deschis şi acoperiş din şiţă. În interior se zăresc picturi murale originale, realizate de Dinu, semnat în inscripţia de deasupra trecerii în naos, împreună cu Manole, Gheorghe şi Cochina care se găsesc în pomelnicul aflat la proscomidiar.[5]

În judeţul Gorj, se va fi ridicat în anul 1705 biserica „Intrarea în biserică" din Valea cu Apă, comuna Fărcăşeşti, pe cheltuiala căpitanului Stamate Răguleanu. Înălţată din lemn, va fi reparată în 1875 şi 1948-1953.[6] Acest căpitan va fi construit în anii 1705-

1. Niculae Şerbănescu, *Mitropolitul Antim…*, p. 792; Ioan Barnea, *Ctitoriile…*, p. 148.
2. Laurenţiu Rădoi, *Vâlcea…*, pp. 218-219.
3. Ion Donat, *Fundaţiile religioase…*, p. 52; Emil Nedelescu, *Contribuţa…*, p. 823; Niculae Şerbănescu, *Mitropolitul Antim…*, p. 792.
4. I. B. Georgescu, „Mănăstirea Strehaia", în *Arhivele Olteniei*, an. VI (1927), nr. 29-30, p. 22-28 (se va cita AO).
5. Laurenţiu Rădoi, *Vâlcea…*, p. 252, 429-430.
6. Nicolae Stoicescu, *Bibliografia localităţilor şi monumentelor feudale din România I – Ţara Românească, (Muntenia, Oltenia şi Dobrogea)*, vol. II, Craiova, 1970, p. 694.

1709, tot în Gorj, schitul Aninoasa, refăcut de protoiereul C. Negomireanu, Ioan Mămăligă şi alţii în 1806. Deşi nu va fi participat la sfinţirea fostului metoc al mănăstirii Tismana,[1] cu siguranţă Antim şi-a pus amprenta şi pe acest aşezământ, implicându-se în derularea construcţiei.

În 1705-1706, jupânul Petre din Obedin a ridicat biserica „Adormirea Maicii Domnului" din Işalniţa, de lângă Craiova. Deşi documentele nu precizează, credem că târnosirea a fost făcută tot de Antim. Afectată de trecerea vremii, ctitoria a fost renovată în anii 1875 şi 1914.[2]

Între anii 1700-1710, s-a ridicat biserica din Vădenii Gorjului, de către „*jupân Cornea Brăiloiu, velichi ban*", ai cărui fii erau adepţii politicii antiotomane a lui Ivireanu. Edificiul are o arhitectură în formă de navă cu altar, naos şi pronaos, despărţite de coloane. Pe pronaos a fost înălţată o turlă cu rol de clopotniţă, aşa cum întâlnim la multe biserici gorjene din aceea perioadă. Construcţia a fost înfrumuseţată în 1732, în stil brâncovenesc, de pictorii şcolii de la Hurezi, la iniţiativa fiului ctitorului, Dositei monahul.[3]

Tot în această vreme, stareţul Ioan de la Hurezi a cerut lui Brâncoveanu să restaureze mănăstirea Polovragi, din judeţul Gorj, metoc al mănăstiri Hurezi, care era „de tot stricată şi părăsită". Primind bani de la domnitor pentru pictură, construcţia pridvorului, înălţarea turlei, ridicarea chiliilor, a clopotniţei şi a zidului înconjurător, lucrările au început în jurul anului 1700, continuând şi în vremea lui Antim, până în 1712. Pictura, refăcută în această perioadă, este asemănătoare cu cea de la mănăstirea Hurezi, având însă caracteristici proprii, cu valoare de prototip. Nu trebuie trecut cu vederea că mănăstirea Polovragi a fost închinată Patriarhiei Ierusalimului, de unde Brâncoveanu a răscumpărat-o „cu trei pungi de bani", în 1693, când a fost predată arhimandritului Ioan de la Hurezi, ca metoc al aşezământului vâlcean.[4]

Cu această bogată experienţă de construcţie şi de punere în relief a unor noi mărci ale stilului brâncovenesc, de fiecare dată cu soluţii creative particulare, precum: „comunicarea cu natura", prin ataşarea pridvorului deschis, „rafinarea legăturii genetice cu spiritul şi formele artei populare" în tradiţia aulică, „echilibrul proporţiilor, armonia formelor, elevaţia", nu doar estetică, ci şi spirituală, Antim ridică în Bucureşti, în calitate de mitropolit, fără sprijinul Brâncoveanului, o proprie ctitorie, biserica „Toţi Sfinţii", a mănăstirii ce-i va purta numele.[5]

Pornind de la izvoarele deja consacrate, putem sublinia că în timpul Sfântului Antim vor fi fost multe locaşuri de cult în eparhia olteană, unele zidite, altele restaurate, din îndemnul lui sau din iniţiativă particulară, care au răzbit vitregiile vremii, ajungând până în zilele noastre. Din nefericire, nu sunt numeroase documentele din perioada păs-

1. Nicolae Stoicescu, *Bibliografia localităţilor şi monumentelor feudale din România I – Ţara Românească, (Muntenia, Oltenia şi Dobrogea)*, vol. I, Craiova, 1970, p. 71.
2. Nicolae Stoicescu, *Bibliografia localităţilor…*, p. 383.
3. Emil Nedelescu, *Contribuţia…*, p. 824; Adrian Nicolae Petcu, „Biserica bănească din Vădenii Gorjului la începutul secolului al XX-lea", în ziarul *Lumina*, 2011, 9 iunie.
4. Emil Nedelescu, *Contribuţia…*, p. 824; Sergiu Popescu, *Ctitorii…*, p. 405.
5. Ioan St. Lazăr, „Sfântul Antim Ivireanul - artist brâncovenesc", în *SV*, an. VII (XIV), 2011, p. 239.

torii sale la Râmnic, trecerea lui prin scaunul episcopal fiind de scurtă durată.[1]

Din puţina informaţie documentară ce a ajuns până la noi, se poate constata că Antim a chivernisit bine şi avutul eparhial, ieşind de acolo „*cu cinste*", cum însuşi spune, şi în aşa fel că „*nici seama mi-au luat nimeni, nici datorie am lăsat, că aşa ni-au slujit vreamea*".[2] Actele ce ne stau la îndemână grăiesc despre grija întâistătătorului pentru mărirea averilor episcopiei, prin cumpărări de pământuri, din veniturile cărora se reparau şi înzestrau cu picturi biserici, iar altele se zideau din temelii.[3] Astfel, la o lună după ce a fost aşezat în scaunul ierarhilor de la Râmnic, Constantin Brâncoveanu întăreşte mănăstirii Arnota muntele Neteda, care a fost cumpărat de Matei Basarab de la locuitorii satului Dobriceni şi dat mănăstirii. La 1 iulie 1705, preoţii şi oamenii bătrâni din satele Bărbăteşti, Bodeşti, Cacova şi Stoeneşti au mărturisit că aceşti munţii au fost ai satului Dobriceni până în zilele ctitorului sfântului locaş, care l-a luat, „cu tot hotarul, şi cu plaiul", ca să fie de ajutor aşezământului. Nevrând să asculte porunca de a lăsa muntele liber, domnitorul a trimis un armaş domnesc, care a făcut „zapt şi cercetare", dând muntele Arnotei. Probabil tot cu ştirea lui Antim, la 20 aprilie 1705, domnitorul întăreşte mănăstirii Cozia dreptul de a strânge dajdiile de la ciocănaşii de la Ocna cea Mare, după cum era obiceiul, altfel „cămăraşii de acolo" „vor petrece scârbă" de la domnie şi vor pune dajdiile de la ei.[4]

Dorind să sporească zestrea eparhiei, Antim a cumpărat de la logofătul Papa Stănescul „un loc arător în câmpul Bujorenilor", de 25 de stânjeni, ce se învecina cu alte proprietăţi ale Episcopiei. Ajungând la înţelegere, acesta a dat la 3 iulie 1705 „zapis la cinstit(ă) mâna sf(i)nţii sal(e) părintelui kyr Antim ep(i)scopul Râmnicului, ca s(ă) fie sf(i)nţii sale şi sf(i)ntei ep(i)scopii de bună credinţă şi mărturie, precum să s(ă) ştie că având eu un loc arător în câmpul Bojreanilor ce s(ă) numeaşte Stănescul, însă partea mea, stăj. 25, care loc l-au fost cumpărat părinţii miei de la Stanciul Sarchezu ot Râmnic şi iaste pre lângă locurile sf(i)ntei ep(i)scopii ce le-au fost dat de pomană răposatul Tănasie sărdariul Sărăcinescul […] ci m-am tocmit cu sf(i)nţia sa de a mea bună voe de mi-au dat ughi 26 pl. […] s(ă) aibă a stăpâni acest loc de acum înainte cu bună pace şi fără de nicio învăluială de nimea, au de străini, au de neamul mieu. Ci să fie sf(i)nţiei sale şi sf(i)ntei ep(i)scopii moşie stătătoare şi ohabnică în veaci".

Tot sub păstoria Ivireanului, Constantin Brâncoveanu a întărit Episcopiei Râmnicului stăpânirea peste moşia de la Mihăieşti, la 5 martie 1706, „ca să fie volnic cu această carte a domnii meal(e) să aibă a stăpâni moşiia Mihăeşti. Şi să-i ia tot venitul după dânsa, dupre cum o au închinat stăpânii moşii la sfânta episcopie. Şi de către nimeni opreal(ă) să n-aibă, că aşa iaste porănca domnii meal(e)". Probabil vlădica Antim s-a plâns de faptul că moşia era încălcată de către megieşi, deoarece întărirea stăpânirii şi porunca domnitorului erau destul de ferme. Mai mult, pentru a se stinge neînţelegerile cu „stăpânii moşiei", domnitorul a dispus, la 18 mai 1706, ca alegerea hotarelor acelei proprietăţi să se facă de 12 boieri, „luaţi pre răvaşă domneşti din porunca mării sale […] de

1. Gabriel Ştrempel, *Antim Ivireanul…*, p. 143.
2. Niculae Şerbănescu, *Mitropolitul Antim…*, p. 787, 792.
3. Ion Ionescu, *Sfântul Mitropolit…*, p. 57.
4. Veronica Tamaş, „Judeţul Vâlcea în timpul domniei lui Constantin Brâncoveanu (1688-1714)", în *SV*, an. III (X), 2006, pp. 45-46.

cinstitul şi iubitoriul de D(u)mnezeu sf(i)nţiia sa părintel(e) nostru chir Anrim episcopul Râmniclui şi de Ignat pah(arnicul) Mihăescul s(i)nă Mitrei sluj(erul) şi de alalţi moşneni din Mihăeşti, ca să căutăm şi să adevărăm i să aleagem şi să hotărăm a fieştecăruia parte de moşiile din Miheeşti i Hărseani, fiind tot un hotar cu Mihăeştii […] deci aşa am ales partea sf(i)ntei episcupii să ţie din moşiia lui Ignat în jos pân(ă) în moşiia lui Voico i brat ego ce i s-au dat în Hărseani, care moşie s-au ales şi s-au împietrit de mândoao părţile şi din sus şi din jos, dup(ă) obiceaiu… ". Printre cei 12 boieri se afla şi Papa Stănescul, cel care a vândut Episcopiei părţi din moşia Bujoreni. Documentul a fost redactat de „Radul log. Goran Olnescu, unul din cei 12 boiari cu învăţ(ă)tura tut(u)ror boiarilor".

Aşa cum reiese dintr-un zapis emis la 19 mai 1706, după delimitarea moşiilor Mihăeşti şi Hărseani, paharnicul Ignat Mihăescu, fiul slujerului Mitrea, împreună cu Micul ot Budeasă, ginerele său, primind „moşie şi în hotarul Hărseanilor, pre jos pre lângă Troeneşti stânj(ini) 200", au socotit „den bună voia noastră pentru sufletele părinţilor noştri şi a fraţilor noştri şi a tot neamul nostru carii sănt îngropaţi aici la biserica de la Mihăieşti, unde iaste hramul lui S(fea)tăi Nicolae, de am dat şi am închinat dintr-această moşiie de Hărseani, care scrie mai sus, stănjăni 100 la sf(î)nta biserică a lui s(fea)tăi Nicolae din Mihăeşti […] Iar stânj(ini) 100 i-am dat iar sf(i)nţii sale părintelui ep(i)scopul pentru t(a)l(eri) 20, care bani au fost vândut nepotu-mieu Hrizea cu zapisul lui din partea lui sf(i)nţii sale părintelui Ilarion ep(i)scopul mai nainte vreame moşiie aici în Mihăeşti […] direpт aceia am dat zapisul nostru la mâna sf(i)nţii sale ca s(ă) ţie şi să stăpânească sf(î)nta ep(i)scopie această moşie ce scrie mai sus cu bună pace".

Luând în considerare delimitarea făcută la 18 mai 1706, când moşia Mihăieşti a rămas aproape în întregime „pre seama sf(i)ntii ep(i)scopii", o „părticea" din suprafaţa ei, de 30 de stânjeni, s-a dat lui „Tănasiie s(i)nă Costii log(o)f(ătul) ot Râmnic". Acesta, la 20 iunie 1706, a dat zapis episcopului Antim, prin care a vândut „această părticea de moşiie, ce mi s-au ales, în preţ direpт bani gata t(a)l(eri) zeace, ca să fie sf(i)ntii ep(i) scopii moşie ohbnică în veaci". În acest fel, sub păstoria lui Antim, Episcopia a primit stăpânirea peste moşia de la Mihăieşti şi Hărseani, şi, totodată, şi-a mărit suprafaţa.

În toamna aceluiaşi an, la 25 octombrie, Antim obligă pe diaconul Dumitru din Argeş, sub ameninţare cu afurisenia, să precizeze dacă Udrea căpitanul a falsificat în casa sa „o carte a moşiei Gărdeşti", în dauna egumenului de la mănăstirea Flămânda. Diaconul recunoaşte că „au venit Udrea la casa mea de m-au amăgit şi m-au înşălat de am dat grămăticul de au făcut acea cartie cu ficlăşugul lui". Mărturia, dată „naintea sf(i) nţii sal(e) părintelui episcopul", a fost scrisă chiar de diacon. În stânga se află semnătura în greceşte: „al Râmnicului Anthimos".

Un document din 15 iunie 1707 arată că Antim a cumpărat de la logofătul Teodosie şi fratele său Drăghici o parte din moşia de la Gârdeşti „pre bani, iar altă parte de moşie tot de acolo den Gârdeşti am schimbat cu ei care s-am făcut peste tot stânjani 1360". Această moşie a fost cumpărată de ei de la logofătul Hrizea Murgescul, pentru „tl. 370 i bani 80, şi o moară cu două roate", lângă mănăstirea Flămânda. La rândul său, ierarhul râmnicean, „cunoscând şi văzând direptatea dumnealor", le-a dat „tl. 290 i bani 80, iar pentru tl. 120 le-am dat o viişoară la Troian cu livadea ei denprejur înpreună şi cu

alte două loculeţe den Fântâna Catarăi den jos de drumul Ocnii". Această vie şi moşie au fost date Episcopiei de jupâneasa Ilina, soţia comisului Tănasie Sărăcinescu, „pentru că fiind mănăstirea Flămânda închinată metoh sfinţii episcopii. Numai având mănăstirea Flămânda o chingă de moşie acolo în Gârdeşti şi vrând noi a o împreuna toată moşia precum au fost, şi mai nainte până a nu o vindea Hrizea logofăt; aşijderea şi moara fiind iar pre lângă mănăstirea Flămânda, direpт aceia ne-am voit de noastră bună voe de ne-au şi vândut o samă de moşie pre bani, iar dupre o altă parte de moşie şi cu moara, nevrând ei a lua banii, am schimbat precum şi mai sus zice. Luând noi acea moşie şi acea moară ce scrie mai sus în sama metofului, dându-le şi noi viia şi cu locurile ce să numescu mai sus, ca să le fie moşie ohabnică şi stătoare". Prin urmare din acest schimb de proprietăţi, făcut în folosul mănăstirii Flămânda, reiese clar buna intenţie a episcopului şi grija lui pentru zestrea eparhiei pe care o păstorea.[1]

Se pare că demersul lui nu a fost agreat de urmaşul său în scaunul episcopal, de vreme ce într-un pomelnic al lui Paisie Proigumenul se subliniază că acesta, „cu voea părintelui chir Damaschin episcopul au răscumpărat viea de la Troian cu locurile, care au fost vândute de Antim episcopul lui Teodosie Logofătul Olănescu şi o au dat sfintei episcopii. Şi au mai dat taleri 33 să facă odăjdii, iar a mai dat şi o cruce de argint cu zmalţ". Prin aceasta se anula, în parte, ceea ce făcuse Antim, dezinteresat şi fără niciun gând rău.[2]

În lumina celor relatate la 3 septembrie 1707, Constantin Ştirbei întăreşte stăpânirea Episcopiei şi ierarhului Antim peste jumătate din moşia Bohanului (jud. Dolj), cumpărată în 1680 de episcopul Ştefan şi folosită de urmaşul unuia dintre vânzători. Marele ban dă carte „sfinţii sale părintelui chir Antim episcopul Râmnicului şi a tot soborul sfintei episcopii ca să aibă a ţinea şi a stăpâni de acum înainte jumătate din moşia Bohanului ot sud Doljiu cu bună pace den câmp, den pădure, den selişte, cu livezi de fân şi cu vaduri de mori şi cu tot venitul de preste tot hotarul: şi den sus de apa Desnăţuiului şi den jos, care moşiie o au fost cumpărat sfinţia sa părintele chir Ştefan, care au fost episcop la Râmnic de la Drosul, i Radul i Dima i Mihai i Panait i Ghiorghi feciorii lui Mihai de la Giurmani cu bani gata: ughi 100 şi cu zapis de la mâna lor, de la leat 7188 (=1680)".

Este necesar să notăm faptul că la 17 noiembrie 1707, Dobra, soţia lui Pârvu, nepotul Şafaricăi, împreună cu copiii ei, vând episcopului Antim un loc, pe care l-a primit de la Stan Şafarica, unchiul său, în câmpul Râmnicului „din sus după ogreada măn(ă)stirii din sus. Care loc se împreună în capul despre ogreadă cu locul mănăstirii şi despre Olt să împreună iar cu locul mănăstirii, iar alăturea pre de la deal iaste locul Simei sin pop(a) Tanasie. Capul locului despre Olt în lat de paşi 30, iar despre ogradă de paşi 14, iar în lungul locului de paşi 135. Şi mi-au dat sfinţiia sa de ceale ce mi-au trebuit la pomenirea lui, grâu, obroc, 1, po ban(i) 100, vin, veadre 4, vd. po bani 50, ceară, oc. 2, ocaoa po bani 88, care fac tl. 3 pl. Şi mi-au dat părintele bani gata tl. 2 pl. şi toţi banii fac

1. Niculae Şerbănescu, *Mitropolitul Antim…*, pp. 787-791; Pr. Niculae Şerbănescu, „Documente din timpul păstoriei mitropolitului Antim Ivireanul la Râmnic", în *MO*, an. XVIII (1966), nr. 9-10, pp. 845-849; Gabriel Ştrempel, *Antim Ivireanul…*, pp. 149-150.
2. Atanasie Mironescu, *Sfânta Episcopie…*, p. 253; T. G. Bulat, „Un act necunoscut de la Antim Ivireanu, episcop de Râmnic (1705-1708)", în *MO*, an. XIV (1962), nr. 5-6, pp. 401-403.

tl. 6. Deci eu de a mea bună voe i-am dat sfinţii sale acest loc ce scrie mai sus, ca să fie sfintei măn(ă)stiri moşie ohabnică şi stătoare în veaci”.[1]

Deşi ştirile sunt foarte sumare, merită notat faptul că logofătul Necula, fiul monahului Onofrie din Vlădeşti, la îndemnul tatălui său, aflat pe moarte, dăruieşte Coziei o poiană din Racoviţa, partea de lângă râu.

Chiar şi de la strămutarea sa în scaunul mitropolitan, până la alegerea unui alt titular la Râmnic, Antim s-a arătat grijuliu faţă de zestrea Episcopiei. Astfel, la 16 martie 1708, dă în lucru călugărului Mihail Bârsăscu via din Drăgăşani, pe care acesta o lăsase lui Tănasie, fiul său, care a murit. Din venit urma să se plătească datoriile rămase de la Tănasie, nepoţilor să le dea o parte, iar după moartea călugărului, via să fie toată a nepoţilor.[2]

Actul din 17 martie 1708 arată că „popa Nica ot Vel Ocna” a vândut lui Antim moşia de la Dos, „pre lângă hotarul episcopiei”, „în bani gata tl. 13 pol […] însă moşia iaste de patru fălci şi pol. cu pădure cu tot […] Şi cu zapisul mieu să nu aibă voe a să scula altul carea cumva dintre ai miei ca să io răscumpere moşia. Pentru că eu de a mea bunăvoe o am dat, precum am zis mai sus şi pentru mai adevărata credinţă mi-am iscălit numele, puindu-mi şi deagetul în loc de peceate ca să crează”.[3]

Alte izvoare istorice arată că în 1708-1709, Constantin Brâncoveanu scuteşte de orice dajdie preoţii Stanislav, Chera şi Stoian de la biserica domnească de la Ocnele Mari, făcută de Statie, fost mare vistier, acordându-le 300 de bolovani de sare anual. Este posibil ca această grijă faţă de cei trei slujitori ai aşezământului vâlcean să fie manifestată la iniţiativa fostului ierarh de la Râmnic.[4]

O altă însemnare din 23 ianuarie 1709 subliniază că mitropolitul Antim cumpără „nişte părăsişti de vii în dealul Piteştilor în gura văii Izvoranilor”, cunoscuta podgorie. Ieromonahul Mihail, egumenul Coziei, „dimpreună cu tot soborul sfintei mănăstiri” şi cu preotul Ştefan, egumenul mănăstirii Trivale, metocul Coziei, trimit o scrisoare ierarhului, prin care-i arată că viile au fost vândute de mitropolitul Varlaam „jupânului Neacşului Piteşteanului”. Socotind că mănătirea Trivale nu va putea s-o lucreze, având şi alte vii, „am făcut tocmeala cu sfinţiia sa părintele Kir Antim de i le-am vândut în bani gata tl. treizeci, să le întoarcă Sfinţăia sa şi să le lucreze, să fie tot una precum au fost de baştină”. Actul este întărit cu pecetea mănăstirii Cozia şi cu mai multe semnături în frunte cu egumenii celor două aşezăminte monahale.

Eparhia Râmnicului va ocupa un loc important în activitatea Sfântului Antim Ivireanul şi în anul 1715. La 3 ianuarie, Ilarion, egumenul mănăstirii Cozia şi tot soborul dau scrisoarea lor „la cinstită mâna Prea Sântului Mitropolitul al Ongrovlahiei Kir Animt”, prin care arată că „prostia” lor, „au din sfătuire, au din trufie”, au călcat canoanele la alegerea egumenilor lor, „aducând la mijloc scandelă”, „de vreme ce fără de a da

1. Atanasie Mironescu, *Sfânta Episcopie…*, p. 92; Niculae Şerbănescu, *Mitropolitul Antim…*, pp. 790-791; Niculae Şerbănescu, *Documente…*, pp. 850-851.
2. Veronica Tamaş, *Judeţul…*, p. 44.
3. Atanasie Mironescu, *Sfânta Episcopie…*, p. 92; Niculae Şerbănescu, *Mitropolitul Antim…*, pp. 790-791; Niculae Şerbănescu, *Documente…*, pp. 850-851.
4. Veronica Tamaş, *Judeţul…*, p. 44; Ion Soare, „Constantin Brâncoveanu în documente din arhivele vâlcene”, în *LL*, an. XXIV (2015), nr. 24, pp. 159-160.

ştire arhiereului şi părintelui nostru celui de obşte şi păstor". Pentru a înlătura această sminteală, ei făgăduiesc că la viitoarele alegeri să înştiinţeze mai întâi „Prea Sfinţitului nostru Mitropolit", pentru a da binecuvântare. Dacă vreodată vor proceda fără a înştiinţa pe mitropolit, ei „se îndatorează să dea mitropoliei gloabă de o sută de galbeni de ai ţări […] şi să luăm verice altă pedeapsă bisericească ce se va părea Prea sfinţitului Mitropolit". Documentul este întărit cu pecetea mănăstirii, semnătura episcopilor Damaschin de la Râmnic şi Ioasaf al Buzăului, şi zeci de iscăliturі ale călugărilor cozieni, între care a egumenului Ştefan. Aceasta era o dispoziţie pornită din gândul ierarhului, care cunoscuse cum stau lucrurile la Cozia pe când era episcop. De reţinut însemnarea făcută pe dosul actului de către „schevofilaxul" mitropoliei: „Zapisul Cozianilor ce s-au prinsu să nu mai facă nicio nebunie după cum le era obiceaiol". Probabil că această apreciere a fost făcută şi scrisă chiar de Antim.[1]

Coborând pe firul istoriei, putem preciza că acestea sunt o parte din realizările sale pe tărâm gospodăresc, în mai puţin de trei ani, ca păstor şi chivernisitor al acestei eparhii. Prin tot ce a înfăptuit pe malul bătrânului Alutus, „din cea mai curată şi mai neţărmurită dragoste a aproapelui, care, într-o inimă mare ca a lui Antim, nu putea să sece niciodată", prin tot ce a lăsat generaţiilor viitoare, ne arată prezenţa unui ierarh înţelept, cu alese însuşiri, ce tinde spre luminarea minţii şi îmbunătăţirea sufletească a păstoriţilor săi. „Această dragoste, - zice el - atunci o împlinim, când îndemnăm şi ne ajutăm între noi la cele bune şi de folos şi la cele trupeşti, dar mai ales la cele sufleteşti şi mântuitoare, fiecare după putinţa lui şi după însuşirile lui".[2]

Activitatea de la Râmnic avea să-l ducă pe treapta cea mai înaltă a ierarhiei bisericeşti, aceea de mitropolit al Ungrovlahiei, în care desfăşoară, de asemenea, vreme de peste opt ani, o muncă prodigioasă, tipărindu-se cu binecuvântarea lui zeci de cărţi. La această demnitate l-au dus realizările sale personale şi înaltul prestigiu de care se bucura în Ţara Românească şi în Orientul ortodox. Cărţile pe care le-a publicat, manuscrisele pe care le-a copiat, împodobindu-le cu neîntrecute miniaturi, didahiile pe care cu înflăcărare apostolică le-a rostit în Mitropolia din Bucureşti sunt mărturii grăitoare ale râvnei marelui ivirean întru slava Bisericii noastre.[3]

Prin întreaga sa activitate pastorală, tipografică şi administrativă desfăşurată la Râmnic şi mai târziu la Bucureşti, Sfântul Antim a întruchipat adevăratul păstor care-şi pune sufletul „pentru oile sale", ridicându-se deasupra tuturor vlădicilor care au păstorit înainte şi după el în scaunul de mitropolit al Ţării Româneşti.[4] „Deşi georgian de neam, Antim s-a legat cu tot sufletul de a doua sa patrie, cu care s-a identificat complet. El cel ce a venit din îndepărtata Georgie a dat un exemplu românilor de patriotism", scria savantul Emile Picot.[5] Obligat să-şi dea demisia, a fost condamnat şi caterisit pe nedrept de Patriarhia Ecumenică, urmând să fie închis pe viaţă în mănăstirea Sfânta Ecaterina de

1. T. G. Bulat, „Din preocupările gospodăreşti ale mitropolitului Antim Ivireanul", în *BOR*, an. LXXXIV (1966), nr. 9-10, p. 990, 995.
2. Nicolae Dobrescu, *Viaţa şi faptele…*, p. 49.
3. Niculae Şerbănescu, *Strădanii…*, p. 689.
4. Emil Nedelescu, *Contribuţia…*, p. 820.
5. Pr. prof. Ilie Ivan, „Chipul nemuritor al Părintelui Antim", în *LL*, an. I (1992), nr. 1, pp. 28-29.

pe muntele Sinai. Pe drum însă a fost omorât de soldaţii turci, care i-au aruncat trupul în apele râului Tungia, lângă Adrianopol. Abia după 250 de ani, în 1966, Patriarhia Ecumenică a anulat sentinţa nedreaptă de caterisire a celui ce, „alături de Constantin sfântul, cu care s-a împăcat prin moarte, ne-a dat garanţia că un neam nu poate fi ros nici pe dinăuntru atâta vreme cât temeliile lui interioare sunt întărite prin jertfa martirilor săi”.[1] Rămas în admiraţia poporului ca o adiere binefăcătoare care a înviorat Ortodoxia şi cultura românească, luminând cu raze de luceafăr tâmpla Bisericii,[2] în 1992, a fost canonizat de Sfântul Sinod, ca o încununare a muncii şi a jertfei sale în numele Domnului Hristos. Gândul acesta avea să-l exprime cu mult timp înainte profesorul Nicolae Dobrescu, un bun cunoscător al marelui ierarh, care scria la începutul secolului trecut: „dacă biserica română va canoniza, va pune între sfinţi, vreodată pe unii dintre martirii neamului nostru, să nu se uite că locul de frunte s-ar cuveni lui Antim Ivireanul!”.[3]

Ancoraţi în realitatea istoriei, putem concluziona că timpul scurt petrecut la Râmnic a fost pentru strălucitul ierarh perioada cea mai liniştită din activitatea sa de arhipăstor, poporul asimilându-l ca pe un mare cărturar, orator şi patriot. Ca un corolar al vieţii sale, râmnicenii îi resimt şi azi sfinţenia vieţii, aşezând sub patronajul său Biblioteca Judeţeană, Liceul Sanitar şi Fundaţia Culturală, precum şi o nouă biserică înălţată în Râmnicu Vâlcea. Pentru a merge pe aceeaşi linie, în semn de preţuire, se păstrează în Catedrala Arhiepiscopiei cârja arhierească a Sfântului, restaurată la iniţiativa şi cu binecuvântarea Înaltpreasfinţitului Părinte Varsanufie, Arhiepiscopul Râmnicului, şi aşezată spre închinare alături de celelalte Sfinte Moaşte. În plus, alături de manifestările culturale închinate personalităţii sale în eparhia Râmnicului, în 2016, ca mărturie a veneraţiei de care se bucură în rândul tinerilor, i s-a acordat o atenţie deosebită din partea Seminarului Teologic Ortodox vâlcean, care, ca un pios omagiu, a organizat prima ediţie a Simpozionului Naţional Interdisciplinar *Sfântul Antim Ivireanul*.

Luând în considerare aceste dovezi de cinstire, putem spune că icoana sa străluceşte în analele timpului. Ctitor de locaşuri de cult, „lucrător sârguincios şi iscusit, tipograful distins, omul moral şi prevăzător, bărbatul pios şi filantrop, literatul însemnat, Arhiereul, cu viaţă exemplară, care a afierosit lui Dumnezeu tot avutul său şi şi-a jertfit viaţa pentru binele poporului român; acesta este Mitropolitul Antim Ivireanul”.[4] „Cât pentru clericii noştri de azi şi de mâine, Antim Ivireanul poate, în acelaşi timp, fi cel mai vrednic model şi exemplu de urmat, ce li s-ar putea pune înainte, în munca ce li se cere să o depună pe altarul bisericei, al patriei şi al neamului”.[5]

Să ne rugăm, aşadar, acestui mărturisitor al credinţei ortodoxe, zicând: „Sfinte Părinte Ierarhe Antim, cu vrednicie ai rânduit păstori şi învăţători turmei tale şi cu în-

1. Valeriu Anania, *Cultura…*, p. 5.
2. Pr. I. Ionescu, „Câteva aspecte din viaţa şi opera mitropolitului Antim Ivireanul”, în *MO*, an. XVIII (1966), nr. 5-6, p. 812; Pr. D. Bălaşa, „Martiriul Părintelui Mitropolit Antim Ivireanul, 1716”, în *LL*, an. I (1992), nr. 1, pp. 12-14 (S-a susţinut că Antim a fost înecat în lacul Snagov şi îngropat pe insulă, noaptea, în prezenţa domnitorului Nicolae Mavrocordat. Asasinarea lui a avut loc la 22 sept./3 oct. 1716, dată la care semnează lista de datorii ce le avea).
3. Nicolae Dobrescu, *Viaţa şi faptele…*, p. 119; Prof. Teodor M. Popescu, „Antim Ivireanul Apostol şi Mucenic al dreptei credinţe”, în *BOR*, an. LXXIV (1956), nr. 8-9, p. 863.
4. T. Bădulescu, *Mitropolitul…*, p. 175.
5. Nicolae Dobrescu, *Viaţa şi faptele…*, p. 5.

ţelepciune dumnezeiască ai revărsat râurile sfintelor tale cuvinte. Viaţa ţi-ai pus pentru păstoriţii tăi şi cununa muceniciei ai dobândit de la Hristos Dumnezeu. Pe Acesta roagă-L, Sfinte Părinte Ierarhe Antim, să dăruiască pace şi mare milă celor ce săvârşesc sfântă pomenirea ta".[1]

Concluzii

Prin întreaga sa activitate pastorală, tipografică şi misionară desfăşurată la Râmnic şi mai târziu la Bucureşti, Sfântul Antim a reprezentat păstorul care şi-a pus viaţa „pentru oile sale", ridicându-se deasupra tuturor vlădicilor care au păstorit în scaunul de mitropolit al Ţării Româneşti. În afară de zecile de cărţi tipărite, multe dintre ele în româneşte, s-a dovedit a fi un bun gospodar al Bisericii, preocupat de nevoile credincioşilor şi ale preoţilor pe care i-a păstorit. Pe lângă grija pentru dreptslăvitorul popor român, Antim a contribuit la restaurarea, refacerea şi înfrumuseţarea şi chiar construirea unor sfinte locaşuri, în vremea cât a păstorit eparhia. Actele care ne stau la îndemână grăiesc despre implicarea întâistătătorului ei pentru mărirea averilor episcopiei, prin cumpărări de pământuri, din veniturile cărora se reparau şi înzestrau cu picturi bisericile, iar altele se zideau din temelii. În semn de apreciere a activităţii şi jertfei sale, Biserica noastră l-a trecut în rândul sfinţilor, fiind sărbătorit pe 27 septembrie.

1. Pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, *Sfinţi daco-români şi români*, Bucureşti, 2013, pp. 197-198.

MITROPOLITUL ANTIM IVIREANUL, MISIONARUL CULTURII TEOLOGICE ROMÂNEȘTI

Pr. Drd. Iliescu Florin Mihai[1]

Keywords: *mission, metropolitan, culture, art*
Abstract:
Saint Antim was the hierarch constantly sustained by Prince Constantin Brâncoveanu, but to the same extent by Metropolitan Teodosie Veștemeanul, both in the typographical activity and in the ascension of the ecclesiastical steps, as follows: abbot, episcope, metropolitan. All the skill and all the knowledge that he has accumulated during his life as a slave, but also within the Ecumenical Patriarchate, he put them in the service of the church culture and the Romanian faithful who received it with all the affection.

Ierarhul Antim Ivireanul rămâne pentru cultura bisericească română cea mai eclatantă figură, cu atât mai mult cu cât el nu a fost de origine română. De origine din Georgia, s-a născut în anul 1650, purtând numele de botez, Andrei. Despre originile sale georgiene ne vorbește însuși mitropolitul Antim dar și o parte din ucenicii săi: Mihail Ișvanovici, Gheorghe Radovici și Dionisie Floru, cărturarii greci Mitrofan Gregoras și Gheorghe Hrisogon din Trapezunt[2].

L-a înzestrat Dumnezeu cu darul meșteșugirii, reușind că sculpteze, să brodeze și să facă diverse ornamentații. Pe toate acestea se pare că reușise să le învețe în timpul robiei sau chiar din copilărie. Spun aceasta fiindcă el a căzut rob la turci, după care a fost eliberat și a trăit în proximitatea Patriarhiei Ecumenice din Constantinopol[3]. Aici a deprins sculptura, pictura, caligrafia și a învățat limbile greacă, arabă și turcă. A stat acolo câțiva ani dar cu exactitate nu se știe.

Va veni în Țara Românească datorită Patriarhului Dositei al Ierusalimului care l-a scos din robie și l-a adus la mănăstirea Cetățuia din Iași unde l-a cunoscut și pe Mitrofan al Hușilor[4]. Pentru ca în cult să se poată ține slujbe în limba română, mitropolitul Antim, la îndemnul patriarhului Dosithei, care a și fost artizanul acestui plan de a apăra Ortodoxia, vine în Țara Românească și se îngrijește de o serie de cărți care conțineau slujbe în limba română dar și cărți de cultură. Această idee a fost susținută de către conducătorii români de atunci, Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu[5].

1. Doctorand al Școlii Doctorale „Sfântul Nicodim”, Facultatea de Teologie Ortodoxă din Craiova.
2. Damian Bogdan, *Viața lui Antim Ivireanul*, în *Sfântul Antim Ivireanul – un ierarh misionar și martir*, Ed. Basilica, București, 2016, p. 8.
3. Nicolae Dobrescu, *Viața și faptele lui Antim Ivireanul*, *Mitropolitul Ungrovlahiei*, Ed. Institutului de Arte Grafice, București, 1910, p. 3.
4. Mitropolit Firmilian, „250 de ani de la moartea mitropolitului Țării Românești, Antim Ivireanul”, în *Mitropolia Olteniei* an XVIII (1966), nr. 9-10, p. 763.
5. Niculae Șerbănescu, „Mitropolitul Antim Ivireanul”, în *Mitropolitul Antim Ivireanul – un*

Nu doar acestora le datorează figura sa marcantă, ci și mitropolitului Teodosie Veștemeanul, părinte ocrotitor. Fără aceștia, Sfântul Ierarh Antim Ivireanul nu ar fi putut să ducă la bun sfârșit tipărirea cărților sale, și nu ar fi fost ridicat la slujirea de stareț, episcop și mitropolit.

Episcopul Mitrofan a fost cel care tipărise *Biblia de la București* din 1688 dar la puțină vreme, în anul 1690, Mitrofan a fost ales episcop la Buzău. Tipografia pe care o înființase rămăsese fără conducere iar Antim era cel mai potrivit pentru această muncă. Roadele se văd și în luna octombrie 1691 de sub lumina tiparului iese prima carte.

Toată cultura pe care și-a format-o atât în robie la turci cât și la patriarhie, îi vor folosi în slujirile pe care ulterior le va avea în București sau la Snagov[1], în Târgoviște sau la Râmnic.[2]

Cei aproape 26 de ani lucrați în ogorul Domnului și în sufletele credincioșilor i-a petrecut încercând să lumineze poporul, făcând performanță în domeniul tipografiei aducând o contribuție excepțională în calitatea trăirii preoților și propovăduirii dreptei-credințe.

Despre lucrarea sfințitoare şi creatoare a Mitropolitului Antim în Țara Românească, ca săvârșitor şi iconom al Tainelor dumnezeieşti şi al podoabelor Bisericii, dau mărturie ucenicii şi icoanele, sculpturile în lemn şi în piatră, bisericile şi mănăstirile construite sau restaurate de el în eparhiile Râmnicului și Bucureștilor.

Lupta Sfântului Antim s-a dus în mare parte în atelierul tipografic, având grijă de credincioșii săi ca să se roage conștient și să mărturisească credința ortodoxă în faptă și cuvânt. Cărțile tipărite pentru cler și popor, reușesc să cuprindă cele mai trainice cuvinte din popor pe care le ar fi greu cuiva să le golească de sacralitatea imprimată de secole de slujire. Între aceste cărți amintim *Antologhionul* (1697), *Liturghierul greco-arab* (1701) - prima carte imprimată cu caractere arabe-, *Ceaslovul greco-arab* (1702), *Noul Testament* (1703), *Psaltirea* (1694, 1710), *Evholohion* (1706), *Octoihul* (1712), *Liturghierul* (1713), *Catavasierul* (1715), *Ceaslovul* (1715). „Deși avem și alte traduceri în limba română ale *Liturghierului,* de exemplu cea a mitropolitului Dosoftei al Moldovei din 1679, în limbajul liturgic românesc s-au păstrat termenii și formulele liturgice folosite de Sfântul Antim în *Liturghierul* din 1713. Rugăciunile Împărate ceresc, Tatăl nostru, Dumnezeul duhurilor şi a tot trupul... şi Crezul, ca şi alte rânduieli din Liturghier şi din Molitfelnic, păstrează şi astăzi formularea Sfântului Mitropolit Antim”.[3]

Uriașa cultură pe care a avut-o Antim Ivireanul se poate observa în vasta sa operă de catehizare și îndrumare spirituală al preoților, după cum urmează[4]: Învăţătură bisericească la cele mai trebuincioase şi mai de folos pentru învăţătura preoţilor (1710), Capete de poruncă la toată ceata bisericească. Didahiile (28 de predici ale sale),

ierarh misionar și martir, Ed. Basilica, București, 2016, p. 24.

1. Gabriel Ștrempel, *op.cit.*, p. 418.
2. Gabriel Ștrempel, *Antim Ivireanul*, Ed. Academiei Române, București, 1977, p. 416.
3. Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, Ed. IBMBOR, București, 1992, p. 148.
4. Nicolae Dobrescu, *op.cit.*, p. 5.

Învăţătură pe scurt pentru taina pocăinţei (1705), *Chipurile Vechiului şi Noului Testament* (1709).

„Sfântul Mitropolit Antim a rămas în Biserica Ortodoxă Română predicatorul exemplar, care a izbutit să transmită învățăturile de credință creștină într-un stil unic, îmbinând sensibilitatea duhovnicească și experierea adevărurilor creștine cu erudiția, cu iscusința interpretării și cu persuasiunea demonstrației oratorice. Învățăturile Sfintei Scripturi, pildele înțelepților profani, exemplele din viața omului și a naturii înconjurătoare, toate se împletesc în predicile sale într-o sinteză minunată a Duhului și a Adevărului spre folosul credincioșilor creștini pe care Sfântul Antim căuta să-i împodobească duhovnicește spre dobândirea mântuirii şi a frumuseților cerești. Didahiile sale (28 de predici și cuvinte catehetice) rostite în perioada slujirii lui ca mitropolit ni se descoperă ca o operă complexă, în care sunt prezentate și armonizate învăţături dogmatice, liturgice, morale, îndemnuri şi rugăciuni personale într-o exprimare românească excepțională și originală, şi o unitate neegalată de sensibilitate poetică și viziune teologică”[1].

La data prăznuirii Sfintei Agata, 5 febreuarie 1713, se hotărăște să zidească o mănăstire al cărui hram să poarte numele „Toți sfinții”. Dar nu a dorit să o clădească din temelii, ci pe bazele istorice ale unei vechi biserici de lemn cu hramul Sfântul Ierarh Nicolae, în care se păstra Sfântul Mir. Acest lucru dovedește faptul că sfântul cărturar nu a fost pasionat doar de cărți și cultură, ci preocupat a fost pentru ridicarea de locașuri sfinte[2].

Mai mult decât atât, calitățile sale merg mai departe spre o personalitatea diplomatică pentru că a reușit să țină relații foarte bune cu toate bisericile din Răsărit care se găseau sub stăpânire turcească. Printre ele amintim Biserica din Ierusalim, Biserica din Antiohia și Biserica din Constantinopol. Acest demers diplomatic l-a ajutat să promoveze cultura și învățătura creștin-ortodoxă în aceste țări.

Nu și-a uitat nici originile și în anul 1709, mitropolitul ivirean a trimis o tiparniță în Georgia, țara sa natală. La Tbilisi, ucenicul său, Mihail Ișvanovici, a scos la lumină primele cărți liturgice în 1709 (Evanghelia și Liturghierul)[3].

În 1714 mitropolitul Antim i-a trimis patriarhului Hrisant Notara litere grecești turnate în plumb, necesare tipografiei din Ierusalim. Merită amintite și cărțile liturgice și de teologie apologetică ortodoxă tipărite în greceşte: *Manualul dogmatic* al lui Ioan Kariofil (1697), *Mărturisirea ortodoxă a credinţei Bisericii Sobornicești şi Apostolice a Răsăritului* (1699), *Eortologhion* (1701) și altele[4].

„Fire blândă și poetică, dar, în același timp, curajos în cuvintele și activitățile sale sociale, eruditul mitropolit Antim a împletit sfințenia și misiunea, credința și cultura, contemplația și făptuirea, într-o armonie roditoare, cum puțini au reușit, în cadrul Biseri-

1. Damian Bogdan, *op.cit.*, p. 9.
2. http://manastireaantim.ro/viata-activitatea-si-opera/ (27.10.2017).
3. Niculae Șerbănescu, *art.cit.*, p. 25.
4. Gabriel Ștrempel, *op.cit*., p. 417.

cii și al culturii române. Propovăduitor al frumuseții divine și umane, deopotrivă rugător și învățător, Sfântul Antim n-a fost indiferent la suferința și sărăcia oamenilor, arătându-se un luptător ferm împotriva nedreptăților sociale. Amprenta pe care, vreme de un sfert de veac (1691-1716), Sfântul Antim a lăsat-o prin lucrarea sa de tipograf și caligraf neobosit, traducător, cleric slujitor și predicator, păstor iubitor și artist multivalent deopotrivă, nu a putut fi ștearsă de suspiciunile, intrigile și calomniile celor care-l invidiau și care au conspirat la caterisirea lui nedreaptă și apoi chiar la uciderea lui”[1].

Cuvintele şi expresiile mitropolitului Antim împodobesc de mai bine de trei veacuri nu numai gândirea credincioșilor creștini ortodocși și slujirea liturgică în Biserica noastră națională, ci și limba română literară, cel mai cuprinzător tezaur al sufletului românesc. Deși „străin de neamul românesc”, cum însuși mărturisește, dar nu străin de poporul binecredincios al lui Dumnezeu, marele cărturar și artist s-a identificat cu poporul român, împropriindu-şi zestrea lui spirituală. Acest „dulce grai românesc” l-a introdus în slujbele liturgice, căutând prin el, să facă accesibile oamenilor tainele cunoașterii și slujirii lui Dumnezeu, taine care până la el, erau rostite numai în limbile slavonă și greacă.

A supravegheat atent scoaterea de sub tipar a 39 de cărți lucrate de el însușiau fost lucrate de el însuși. Treizeci de cărți au apărut în greceşte, douăzeci și două de cărți au apărut în româneşte, una în slavoneşte, șase în slavo-române, două cărți au apărut în limbile greco-arabă, una greco-română şi una greco-slavo-română.

Cercetătorii care au studiat îndeaproape calităţile limbii utilizate de ilustrul mitropolit au ajuns la concluzia comună potrivit căreia Sfântul Antim poate fi numit, pe drept cuvânt, ***ctitor al limbii liturgice românești*** şi fondator al limbii române literare.

Dar strălucirea Sfântului Antim Ivireanul nu se oprește în interiorul granițelor Țării Românești. Cu ajutorul financiar al Domnitorului Constantin Brâncoveanu, tipărirea de cărți în limbile popoarelor ortodoxe cucerite de turci (greci, slavi-bulgari și sârbi-, arabi, georgieni) a fost principala sa lucrare de sprijinire a Bisericii celei prigonite în spațiul din estul Europei și din Asia mică. Pentru aceasta îl putem numi, ca și pe dascălii Bisericii din veacul de aur al teologiei creștine, stâlp al ortodoxiei.

Personalitate de prim rang a teologiei ortodoxe românești, Sfântul Antim Ivireanul a luminat Biserica prin cuvântul rostit şi prin slujirea sa jertfelnică. Slujirea prin cuvânt și faptă a Bisericii a reprezentat, pentru Sfântul Antim Ivireanul, măsura conștiinței sale față de Dumnezeu şi față de neamul românesc.

Considerat cel mai de seamă mitropolit al Ţării Româneşti din toată istoria ei, Sfântul Antim Ivireanul rămâne în memoria Bisericii noastre ca o personalitate de o complexitate rar întâlnită. Tipograf, arhitect de biserici, caligraf, sculptor, predicator fără egal, cunoscător al multor limbi străine, mitropolitul de origine georgiană s-a dovedit în același timp a fi un bun chivernisitor al Bisericii, cu spirit filantropic şi aplecare spre nevoile credincioşilor pe care i-a păstorit[2].

A fost ctitorul unei superbe mănăstiri ce poartă hramul „Toți sfinții”. Despre

1. http://manastireaantim.ro/viata-activitatea-si-opera (22.10.2017).
2. http://ziarullumina.ro/sfantul-ierarh-antim-ivireanul-cu-suflet-de-roman-39124.html(24.10.2017:21.15).

aceasta ne vorbește învăţatul florentin Del Chiaro, care a trăit la curtea domnitorilor Constantin Brâncoveanu şi Ştefan Cantacuzino. Antim Ivireanul a zidit în Bucureşti „o măreață mănăstire cu o prea frumoasă biserică cu hramul Tuturor Sfinților". Este vorba de Biserica sau Mănăstirea Antim, aşa cum au numit-o credincioşii de-a lungul timpului.

În testamentul prin care rânduia administrarea bunurilor mănăstirii, mitropolitul înfățișează cu smerenia obișnuită munca și năzuințele vieții sale: „N-am lipsit până acum, după putința noastră, a învăţa turma cea cuvântătoare cele de folos şi mântuitoare. Aşijderea şi spre ridicarea, adaosul şi podoaba sfintelor lăcaşuri, multă pohtă şi râvnă dumnezeiască am avut ca din ostenelile mele cele multe, din tipăritul cărţilor şi din milosteniile îndurătorilor creştini, ne-am învrednicit de am înălţat din temelie biserică frumoasă aici, în Bucureşti. Zidit-am împrejurul ei chilii destule şi alte lăcaşuri pentru odihna egumenului şi a acelora ce vor să aleagă viaţă sihăstrească în acest sfânt lăcaş"[1]. Prin testamentul său, mitropolitul a rânduit şi opera de asistenţă socială din veniturile mănăstirii.

Ultimii ani din viață și i-a petrecut în împrejurări dramatice care au condus la martiriul său, în primăvara anului 1716. Înflăcărat patriot și luptător împotriva asupririi turcești, ca și voievodul și susținătorul său, Sf. Constantin Brâncoveanu, mitropolitul Antim este acuzat de trădare și arestat. În scaunul domnesc ajunsese primul domn fanariot, Nicolae Mavrocordat. Forţat să-şi dea demisia şi refuzând, Mitropolitul Antim este caterisit pe nedrept de Patriarhia ecumenică, urmând să fie închis pe viaţă.

Acuzat că ar fi intrat în legătură cu austriecii şi că ar fi uneltit împotriva turcilor şi a domnului fanariot, a fost arestat şi închis în temniţa palatului. La cererea domnului, patriarhul ecumenic şi sinodul său l-au caterisit sub acuzaţia că s-a făcut vinovat faţă de Imperiul Otoman şi faţă de domn. A fost condamnat la exil în Muntele Sinai. Spre a preîntâmpina vreo răzvrătire a credincioşilor, Antim a fost ridicat şi pornit în miez de noapte sub paza unor turci. N-a ajuns să-şi ispăşească pedeapsa, pentru că ostaşii turci care-l duceau spre locul exilului l-au ucis, aruncându-i trupul într-un râu în apropierea Adrianopolului. În felul acesta şi-a sfârşit viaţa, mucenicește, cel care s-a pus zi de zi în slujba lui Hristos și a Bisericii.

Concluzii

Sfântul Antim a fost ierarhul susținut fără încetare de către domnitorul Constantin Brâncoveanu însă în aceeași măsură și de mitropolitul Teodosie Veștemeanul, atât în activitatea tipografică cât și în ascensiunea treptelor eclesiale, după cum urmează: stareț, episcop, mitropolit.

Întreaga pricepere și toate cunoștințele pe care le-a acumulat de-a lungul vieții de rob, dar și în cadrul Patriarhiei Ecumenice, le-a pus în slujba culturii bisericești și a credincioșilor români care l-au primit cu toată afecțiunea, făcând din el un misionar redutabil.

1. Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *op.cit.*, p. 167.

SFÂNTUL ANTIM IVIREANUL ŞI LOGOSUL DESĂVÂRŞIRII MORALE ÎN VIAȚA COMUNITĂȚII

Drd. Vasile Gogonea[1]

Născut pe meleagurile de tainică legendă ale Georgiei, instruit la Constantinopol și având o biografie de excepție în lumea ecleziastică răsăriteană, apreciat ca un dăruit și neobosit ostenitor pentru aproape un sfert de veac în Ţara Românească, Sfântul Ierarh Martir Antim Ivireanul ocupă un loc de cinste în calendarul sfinților cu inima curată, pentru că numele său e scris cu litere de aur în cartea nemuririi jertfelnice a istoriei noastre naţionale şi al slujirii bisericeşti. El ni se înfățișează ca un tipograf cu chip de înger și sculptor, gravor şi xilograf, constructor de lăcașe de cult şi desenator, pictor şi portretist înzestrat, miniaturist și caligraf plin de imaginație creatoare, cunoscător al multor limbi străine, cum s-ar spune, un poliglot, dar, mai ales un predicator în fața altarului și în viața comunității, fiindcă el ne oferă generozitatea mucenicului jertfelnic prin opera pe care o cunoaștem cu titlul: «Didahiile», unanim apreciată ca fiind o lucrare omiletică de referinţă în istoria predicii din ţara noastră.

Așa cum s-a spus de către un discipol al său, Sfântul Antim a strălucit ca un mărgăritar neprețuit în aur și ca o rază luminoasă, având în vedere faptul că «Didahiile» sunt cele dintâi predici originale, autentice, vii, luate din actualitatea netrucată a vremii, acestea constituind, în esență, și primele luări de poziţie clare şi curajoase faţă de toate problemele de ordin social, moral, cultural şi teologic, pe care le întâmpinau societatea şi biserica românească în acele vremuri tulburi și de cumpănă.

La drept vorbind, se poate aprecia că nu a rămas nicio categorie socială din timpul lui Constantin Brâncoveanu căreia Mitropolitul Ţării Româneşti să nu i se fi adresat, așa cum o mărturisește el însuși în cuvântul de învăţătură la Duminica Vameşului, când afirmă: „Nimeni să nu socotească din voi, şi să zică în inima lui: ce treabă are vlădica cu noi, nu-şi caută vlădiciia lui, ci să amestecă întru ale noastre? De n-aţi ştiut până acum şi de n-au fost nimeni să vă înveţe, iată că acum veţi şti că am treabă cu toţi oamenii câţi sunt în Ţara Rumânească, de la mic până la mare şi până la un copil de ţâţă afară din păgâni şi din ceia ce nu sânt de o lege cu noi; căci în seama mea v-au dat stăpânul Hristos să vă pasc sufleteşte, ca pre nişte oi cuvântătoare şi de gâtul mieu spânzură sufletele voastre şi de la mine va să vă ceară pe toţi, iar nu de la alţii, până când vă voiu fi păstoriu, iar aceasta o am zis când m-am făcut mitropolit”, ceea ce denotă că în mare măsură, contextul social în care se afla Ţara Românească la începutul secolului al XVIII-lea era unul dificil pentru marea majoritate a populaţiei, fiindcă în proprietatea unui redus număr de familii boiereşti, în frunte cu Cantacuzinii şi rudele apropiate, se concentrase cea mai mare parte a pământurilor din Țara Românească.

De multe ori pare o împlinire a desăvârșirii morale preocuparea de a înălța nimbul sacralității pe chipurile hieratice ale sfinților din bisericuțele de lemn din satele noas-

1.Doctorand la Facultatea de Științe Sociale din Craiova.

tre, tocmai pentru faptul că în contextul autenticității sacrului se regăsește tabla de valori morale care accentuează desvrăjirea ochilor fascinați până la orbire de ispita de a scruta cerul, pentru ca apoi pupilele pline de lumina negrăită să se deschidă mari ca o clepsidră ce risipește mitul nemișcării.

Ca urmare, din orice unghi l-am privi, demersul hermeneutic pentru efectuarea unei analize pertinente asupra unor predici rostite de către Sfântul Ierarh Martir Antim Ivireanul asupra unor forme lingvistice specifice limbii române aflată în plin proces de cristalizare la începutul secolului al XVIII-lea, inclusiv a expresiilor stilistice şi a unor texte redactate cu o anume conotație morală, reflectă o capacitate surprinzătoare de a pune în valoare textul sacru în vederea utilizării acestuia în practicile de cult, cu scopul de a fundamenta o anumită conduită a smereniei în viața comunității și o comunicare eficientă și coerentă cu orice credincios prezent în biserică, indiferent de rang sau de condiția socială, dar diferenţiat, pe bună dreptate, după cultura şi după capacitatea individuală a fiecăruia de a pătrunde semnificaţiile textului bisericesc.

Așadar, fiind considerat cel mai mare tipograf din cultura medievală românească, deoarece a lucrat peste 26 de ani în folosul Bisericii dreptmăritoare, cu deosebire în domeniul tipăririi cărților de învățătură bisericească, atât pentru luminarea minții oamenilor simpli, cât și pentru instruirea slujitorilor altarului, pentru a propovădui învățătura creștină în toate limbile pe care le știa, Sfântul Antim a stimulat manifestarea experienței liturgice a comunității din parohie, iar în pofida faptului că limba română nu era limba sa maternă, a reușit să creeze cu elocință o limbă liturgică românească limpede, care a fost repede înțeleasă sub aspectul conduitei morale de către contemporanii săi și care este însușită cu sfințenie până în zilele noastre, de aceea permițându-ni-se a-l considera ctitor al limbii literare românești. Izolându-se de forfota lumii din jurul său și retras în atmosfera religioasă de la Mitropolia Bucureștilor, și-a ales ca loc de umilință creștinească și de muncă sihăstria retrasă în marginea Bucureștilor, situată pe o insulă liniștită a lacului Snagov, în susurul apelor, ales ca egumen al mănăstirii, a instalat o tipografie și a demarat o deosebită activitate de imprimare, dând la lumină o mulțime de cărți tipărite, mai întâi în greacă, dintre care unele cu caracter religios, necesare serviciului divin, iar altele cuprinzând anumite reguli și norme de îndreptare în spiritual credinţei ortodoxe, unele dintre acestea având un pronunțat caracter didactic și moral. Totodată, înaltul ierarh pune sub tipar și câteva cărți românești, între care și «Floarea Darurilor» (Fiore di Virtu), iar ca o recunoaștere a calităților sale și a inițiativelor de care a dat dovadă, în primăvara anului 1705 este ales ca episcop de Râmnic. Aici, mereu neobositul ierarh aduce suflul unei vieți duhovnicești noi, inclusiv prin instalarea unei tipografii pentru tipărirea cărților, continuând în acest fel munca de ctitor de cultură începută la Snagov, mai ales că tipografia sa a continuat să funcționeze pe lângă scaunul eparhial din Râmnic până aproape de vremurile noastre.

Dorim să accentuăm o latură deosebit de importantă a personalității Sfântului Ierarh Martir Antim Ivireanul, prin faptul că în activitatea sa de edificare morală a omului simplu a căutat ca în zilele de mari sărbători creștinești să realizeze săvârșirea serviciului liturgic în amvonul metropolitan, de unde în predicile sale pline de fervoare se adresa

cu convingere omului din popor, pe care se străduia să-l înalțe sufletește către puritatea moralei creștine.

Prin ceea ce rostea în predicile sale, înaltul ierarh reușea să răscolească adâncul sufletului omenesc prin cuvinte alese și bine gândite, dar în același timp, ca o expresie a consecventei sale preocupări de a lega mereu cuvântul cu fapta pilduitoare, eforturile sale s-au concretizat în opere de binefacere, iar ca un vlădică ortodox, dăruit cu literatura canoanelor și a polemicilor dogmatice, deslușea profunzimea pravilelor duhovnicești cu sentimentul general al dragostei față de țara de adopție, față de Țara Românească, manifestând chiar aversiune la adresa păgânilor și privind cu dragoste și simpatie lupta popoarelor din Balcani pentru a-și apăra libertatea și credința.

Predicile sale de o factură cu totul nouă în evoluția speciei la noi, sunt de o remarcabilă valoare stilistică, deoarece se prezintă înaintea credincioșilor cu acea efuziune desprinsă din morala tradițională și din erudiția meticuloasă care se regăsește în chip strălucit în «Didahiile» sale, tipărite, din nefericire, tardiv, când mai puteau câștiga doar valențele descriptive ale obiectului de studiu, mai ales că aceste minunate finalități ale creației sale substituiau calitatea de cititor a individului aparținător comunității cu aceea de ascultător și, în consecință, receptarea conținutului se realiza imediat, fiind comentat pe viu între membrii comunității sătești dintr cadrul parohiei.

Dincolo de orice îndoială, apare foarte clar că la vremea respectivă, societatea românească de la începutul secolului al XVIII-lea avea nevoie de o învățătură vie, adaptată la nevoile ei duhovnicești, la suferințele ei, la durerile ei, la frământările și neajunsurile epocii respective, iar în esență, se poate spune că Sfântul Ierarh Antim a înțeles acest mare adevăr și, de la înălțimea amvonului din care predica, el a știut să coboare în mijlocul oamenilor și să se apropie de durerile lor, să găsească acele cuvinte mișcătoare de mângâiere care răsunau adânc în suflete, alinând, atât cât se putea, necazurile unui neam întreg, ca de pildă acele discrete aluzii la lăcomia nesățioasă a otomanilor care nu mai conteneau cu biruri și angarale. Din acest motiv, ca un adevărat «vraciu al sufletelor», cum singur se intitula, scoate în evidență nu doar calitățile, dar, mai ales limitele și neajunsurile, defectele morale ale societății în care trăia, chiar metehnele unor slujitori ai altarului, cu dragoste creștinească nețărmurită asociată cu o energie nebiruită caută să înfrâneze răul și să promoveze binele, mai ales că genul oratoriei religioase, tot atât de vechi ca și creștinismul, a abordat o serie de teme, imagini și formule consacrate care s-au impus în epocă și au trecut de la un predicator la altul.

O deosebită valoare a «Didahiilor» Sfântului Ierarh Martir Antim Ivireanul constă în claritatea planului de abordare și în fundamentarea conținutului de idei care se regăsește constant în precizia ideii și a formei și în coerența stilului, pe alocuri, chiar în legătura lor cu societatea românească medievală a vremii sale. În acest fel, ne convingem că «Didahiile» sale ne dezvăluie și ne transmit cu multă căldură acele secvențe interesante din viața comunității românești de altădată, care cu toată simplitatea ei aparentă, avea și trăsături etice, pline de duioșie. Nu de puține ori, atenția Înaltului Ierarh se îndreaptă către defectele și năravurile care marcau conduita oamenilor, raporturile interpersonale și care în societatea românească a timpului său la decădere, la disoluție. Mustrător și

dojenitor față de oamenii comunității, Sfântul Antim spune astfel: „… nu avem nici credință, nici nădejde, nici dragoste și suntem mai răi, să mă iertați, decât păgânii... Și puteți cunoaște aceasta, că este așa cum zic, că ce neam înjură ca noi de lege, de cruce, de cuminecătură, de colivă, de prescuri, de spovedanie, de botez, de cununie și de toate tainele sfintei biserici? Și ne ocărâm, și ne batjocorim înșine legea. Cine din păgâni face acestea? Sau cine-și măscărește legea ca noi?”[1], pentru a detalia comportamentul fățarnicului, al fariseului, atunci când face următoarea precizare: „…spunem cum că am mâncat la masa domnească Miercurea și Vinerea pește, și în post raci și untdelemn și am băut vin. Nu spunem că ținem balaurul cel cu șase capete, zavistia, încuibată în inimile noastre, de ne roade totdeauna ficații, ca rugina pre fier și ca cariul pre lemn, ci zicem că n-am făcut nimănui nici un rău; nu spunem strâmbătățile ce facem totdeauna, clevetirile, fățăriile, vânzările și pârile ce facem unul altuia, ca să-l surpăm din cinstea lui; ci zicem: am face milă, ci nu ne dă mâna, că avem nevoi multe și dări și casă grea și copilași cam gloată». Mustrându-i necruțător pe credincioșii care întruchipează nedesăvârșirea morală în cadrul comunității, Ierarhul incriminează reacțiile lor posibile în felul următor: „…pe preoți îi ocărâm, bisericile le ținem ca pe niște grajduri și când mergem la dânsele, în loc de a asculta slujbile, și de a ne ruga lui Dumnezeu să ne ierte păcatele, iar noi vorbim și râdem și facem cu ochiul unul altuia mai rău decât pe la cârciumi...”, pentru a îndrepta săgeata mustrării sale în rezumarea unei moralități precare spunând următoarele: „…și când ieșim de la biserică, să nu ieșim deșarți, ci să facem cum face ariciul, că după ce merge la vie, întâi să satură el de struguri și apoi scutură vița de cad broboanele jos și se tăvălește pre dânsele de se înfig în ghimpii lui și duce și puilor...”[2]. Să reținem acest aspect extrem de interesant și de sugestiv privitor la faptul că până la Sfântul Ierarh Martir Antim Ivireanul, nimeni nu s-a mai adresat acelei societăţi corupte și duplicitare cu atâta asprime, așa cum preciza marele istoric Nicolae Iorga. Este o realitate că, într-o epocă de ploconeli, Sfântul Antim Ivireanul, cu ardoarea inimii lui şi în obstinaţia eticistă, are o directeţe neobişnuită de îndreptare a critilor săi, pentru că același Nicolae Iorga precizează că în diatribele sale, mitropolitul are «ceva din suflarea lui Bossuet şi a marilor arhierei ai Bisericii apusene, care nu mergeau la curtea lui Ludovic al XIV-lea pentru a-şi da învoirea la orice se petrecea acolo», mai ales că Înaltul Ierarh nu cruța pe nimeni, de orice grad sau stare socială ar fi fost acesta, deoarece chiar Domnitorului Constantin Brâncoveanu îi atrăgea atenţia adeseori, însă „din datorie, ca un păstor sufletesc, iar nu cu vicleşug”, pentru a îndulci într-un fel verva criticii sale. Dar, ceea ce incriminează Sfântul Ierarh Antim sunt lăcomia, duplicitatea morală şi făţărnicia potentaților de la diferite niveluri dregătorești, mai ales cruzimea și lipsa de scupule a boierilor care-i exploatează până la sânge pe cei neavuţi, iar pe de altă parte, vor să pară că sunt împlinitori ai rânduielilor creştine.

De multe ori, boierii luați în vizorul criricilor sale căutau iertare pentru jafurile lor, dar nicidecum cu hotărârea de a îndrepta relele săvârşite, ci, doar cu gândul de a

1. Nicolae Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, Ed. Fundația Regelui Mihai I, București, 1945, p. 225-226.
2. George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în present*, Ed. Fundația Regală pentru literatură și artă, București, 1941, p. 17-18.

continua să rămână pe făgaşul vieţii lor de nedreptăţi, risipă și desfrânare. Sfântul Ierarh Martir Antim Ivireanul s-a călăuzit întotdeauna după ideea de a smulge comunitatea păstoriţilor săi din amorţeala deprinderilor rele și a fărădelegilor, din marasmul în care-o îmbrâncise neomenia stăpânitorilor, pentru a-i imprima un impuls spre o viaţă de comunitate curată, fără patimi și plină de respect, mai ales când spunea: „Viermele ce zace la rădăcina hreanului, de-i va zice cineva să iasă de acolo să meargă la alte rădăcini mai bune şi mai dulci, el zice că mai dulce decât hreanul nu iaste, căci acolo s-au născut şi întru aceia s-au pomenit. Aşa şi voi pomenindu-vă întru aceste fapte şi lucrări şi nefiind cineva să vă înveţe, cu adevărat vă par amare acum vorbele mele, nefiind obicinuiţi cu dânsele…”(Cuvânt de învăţătură la Duminica Lăsatului sec de brânză). De aceea, Predica Sfântului Antim răspundea unei perioade în care măsura, bunul-simţ, corectitudinea fuseseră izgonite din sufletele oamenilor de jafurile veroase, de incorectitudinea morală, de intrigile şi calomniile nesfârşite. De aceea, el compătimește poporul, oamenii obidiți, pentru „necazurile ce ne vin de la cei din afară, jafurile, robiile, dările cele grele şi nesuferite”. Putem, astfel, constata că nu este predică în care să nu se vorbească despre „scărbele şi nevoile ce ne-au împresurat”, fiindcă „toţi pătimesc, toţi sunt în scârbe, toţi suspină sub jugul cel greu al nevoiei”.

Regretul cel mare și dureros al Sfântului Ierarh Antim Ivireanul s-a manifestă atunci când este siderat că însăşi fiinţa întregului neam era în primejdie: „Noi suntem cu toţii, carii pătimim atâtea scârbe nesuferite şi stăm în cumpene să perim de nevoi, de nenorociri”, mai ales că Înaltul ierarh a fost pe deplin convins de forţa înnoitoare a învăţăturii Mântuitorului, chiar dacă şi-a dat seama că pentru eliminarea relelor societăţii din timpul lui sunt necesare, pe lângă predică, şi alte mijloace de a schimba starea de lucruri în care se aflau cei mulţi şi apăsaţi. Ca şi în ziua de astăzi, fără o ambianţă socială și cu o fundamentare morală solidă, favorabilă dezvoltării sănătoase a credincioşilor, predica nu înseamnă mare lucru şi nu-şi realizează nici pe departe scopul urmărit. Să amintim că primele «Didahii» sau predici sunt mai cumpănite în verva lor critică, dar după ce își ating «ținta», cum se spune în limbaj modern, se finalizează prin reculegere, iar Sfântul Ierarh caută formula decentă, afabilă și mai rezervată, când se adresează prin: «blagosloviților creștini», «feții mei iubiți» sau «iubiții mei ascultători», mai ales că expresia «feții mei» sună ca o mângâiere părintească, picurând o ușoară blândețe și evident acalmie. Să reținem că uneori nci un semn mai pronunțat nu prevestește în aceste predici revărsarea furtunoasă a oratorului, nici măcar exordiile, care, fie scurte, eficace, ori ample, chiar fastuoase, fixează, de la bun început, prin caracterul lor apoftegmatic, un cadru spiritual favorabil dezbaterii de idei. În multe situații, am putea spune că exigentul și necruțătorul ierarh a știut să se împace cu cei pe care îi criticase anterior, ceea ce denotă că întreaga parte mai incisivă și mai virulentă a predicii sale nu pare să fi avut altă țintă decât trezirea din somnolență duhovnicească sau trezirea la realitate, ceea ce ne face să deduce că nu toate încheierile «Didahiilor» au patosul rugăciunii, dar foarte multe dintre acestea sunt concesive, tolerante, comunicative, aplecate cordial peste nevoile oamenilor obidiți. Sfântul Antim Ivireanul compune, în fond, predici, nu imnuri sau rugăciuni, iar rugăciunea, ca specie religioasă, are o rigoare canonică, o reverberație lăuntrică specifică

în sufletul omului.

Dacă analizăm cu atenția cuvenită limba «Didahiilor», aceasta are un fonetism aparte, cu parfum de limbaj popular, regional și arhaizant, mai ales că lexicul este bogat și colorat, uneori slavizant și grecizant, iar structura morfologică este foarte puțin deosebită de a limbii vorbite în comunitate, fiind vorba de o frază de largă respirație, cu numeroase inflexiuni și caracterizată printr-o topică afectivă evidentă. În mai multe manifestări oratorice, dar și în lucrări tipărite, Sfântul Antim Ivireanul prezintă viața grea a oamenilor de jos, ca rezultat al supunerii sub «jugul păgânului», al turcului, dar şi ca urmare a lăcomiei şi jecmănirii pe care o arată boierii pământeni faţă de ţărani. Pentru că Înaltul Ierarh spune: „Sunt unii dintre noi ce fac jafuri şi fac câte sunt mai rele pe pământ, apoi să duc cu gând ca acela ce dă vreunui popă să-i facă sărindariu ca să i să iarte păcatul şi el tot cu totul stă în tina răutăţii" (Cuvânt la Duminica Lăsatului sec de brânză). O serie de alte aspecte importante din viața social au fost remarcate de către Sfântul Ierarh Martir Antim Ivireanul, iar nedreptăţile au constituit subiect de critică pentru boierime şi domn în unele din predicile sale. Iată un exemplu edificator în acest sens îl constituie cuvântul rostit la Sărbătoarea Sfinţilor Împăraţi Constantin şi Elena, la o predică la care a fost de faţă însuşi conducătorul ţării, Domnitorul Constatntin Brâncoveanu: „Să nu socotească împăraţii şi stăpânii pământului că i-a pus Dumnezeu să şadă pe scaun frumos, numai spre vedere înaintea ochilor omeneşti, împodobiţi cu veşminte scumpe, cu coroana pe cap şi cu sceptrul de aur în mână, căci numai singură dreptatea este care-i face cinstiţi înaintea norodului…, cum zice un filozof, că cel mai bun cuvânt pentru a trăi omul este acela care păzeşte dreptatea pentru toţi", pentru că în același timp, Înaltul Ierarh manifesta o deosebită compasiune pentru cei oropsiți, cu atât mai mult, cu cât contrastul între penurie şi avuţie, bucurie și tristețe, umilinţă şi îngâmfare, suferinţă şi huzur întrecea în acea vreme orice măsură.

Luând partea dezmoşteniţilor vieţii, Sfântul Antim Ivireanul atenţionează asupra faptului că „nu se cuvine cinstea şi lauda numai oamenilor celor mari şi bogaţi, că sunt vrednici acestui dar şi cei mici şi smeriţi. Că măcar că cei mari strălucesc cu hainele cele de mult preţ şi cei mici n-au cu ce să-şi acopere trupul; cei mari se odihnesc pe aşternuturi moi şi frumoase şi cei mici se culcă pe pământul gol şi pe pae; aceia însoţiţi cu mulţime de slugi, iar aceştia lipsiţi, pustii şi de ajutoriu şi de priiateni; aceia între răsfăţări şi între bogăţii şi acestea între primejdii şi între întristăciuni. Însă, cu toate aceştia măriri despărţite, nu să cuvine celor mai mici mai puţinică cinste şi dragoste decât acei ce să cuvine celor mari şi bogaţi, nici iaste cu dreptate celor mari să li se închine lumea şi pe cei mici să-i batjocorească, de aceia să se ruşineze şi pre aceştia să-i înfrunteze, pentru căci măcar că cei mari cu sila şi cu puterea răsplătesc sudălmile, iar cei mici au îngeri sprijinitori în ceriu de pedepsesc pe cei ce-i obidesc", se arată în «Învăţătură la noemvrie 8, în zioa Săborului sfinţilor îngeri». Am putea spune că «Didahiile» constituie şi astăzi o operă actuală prin faptul că autorul lor s-a străduit, în limita puterilor sale, să sprijine, să ajute pe păstoriți în nevoile lor, în aspiraţiile lor. El nu s-a mulţumit să rostească de la înălţimea amvonului cuvinte obișnuite de mângâiere către cei asupriţi, ci le-a arătat că el însuşi cunoaşte starea fiecăruia şi este părtaş la ea.

Rostite cu aproape 300 de ani în urmă în Catedrala mitropolitană de atunci (actualmente patriarhală), «Didahiile» Sfântului Ierarh Martir Antim Ivireanul pot fi citite şi astăzi cu mare interes și chiar cu pasiune, mai ales pentru profunzimea analizei psiho-sociologice şi mai ales pentru darul observaţiei realiste pe care le vădeşte Înaltul ierarh, pentru pateticul care mişcă sufletele, pentru măiestria artistică a unui om care și-a dedicat întreaga viață aproapelui său.

În încheiere, să reamintim acel moment sublim, când Sfântul Ierarh Martir Antim Ivireanul a fost ales Mitropolit și a ţinut o cuvântare, la instalarea lui, din anul 1708, când a spus la un moment dat: „Dar Dumnezeu nu a căutat la micşorarea şi netrebnicia mea, nu s-a uitat la sărăcia mea, la străinătatea mea. N-a socotit prostia şi neştiinţa mea, ci a căutat Dumnezeu la bogăţia şi noianul bunătăţii Sale şi a acoperit de către oameni toate fărădelegile mele care sunt mai multe decât toţi perii capului meu şi decât nisipul mării. Şi m-a înălţat nevrednic fiind la această mare vrednicie a arhieriei şi m-au trimis la dumneavoastră să vă fiu păstor, părinte sufletesc, rugător către Dumnezeu pentru sănătatea şi spăşenia (mântuirea, n.n.) dumneavoastră şi a cinstitelor dumneavoastră case, purtător de grijă pentru cele ce ar fi spre folosul mântuirii şi să vă fiu mângâiere la scârbele robiei celei babiloneşti ale acestei lumi, precum a fost odinioară Ieremia, proorocul, norodului lui Dumnezeu", dăruindu-ne prin aceste cuvinte o nestemată a omileticii, a smereniei și a desăvârșirii morale, expresia elocventă a predicii și în acelaş timp a vieții închinate binelui comunității.

Bibliografie

Antim Ivireanul , *Opere*, Ediție și studiu de Gabriel Ştrempel, Bucureşti, 1972.
Cartojan, Nicolae, Istoria literaturii române vechi, Fundația Regelui Mihai I, București, 1945.
Călinescu, George, *Istoria literaturii române de la origini până în present*, Ed. Fundația Regală pentru literatură și artă, București, 1941.
Săsăujan, Mihai, „Sfântul Ierarh Antim, ivireanul cu suflet de român", articol publicat în Ziarul "LUMINA", 27 septembrie 2009.
Ionescu, Daniela, „Antim Ivireanul, «DIADAHIILE» – mijloc de îmbogățire morală și culturală", în Revista "Învățământ liceal", 17 iunie 2007.
Negrici, Eugen, *Antim, logos și personalitate*, Ed. Minerva, București, 1971.
Păunoiu, Augustin, „Geniul limbii române, descoperit în predica mitropolitului Antim", articol publicat în Ziarul "LUMINA", 26 septembrie 2011.
Ştrempel, Gabriel, *Antim Ivireanul – OPERE*, Ed. Minerva, București, 1972.
Ştrempel, Gabriel, *ANTIM IVIREANUL*, Ed. Academiei Române, București, 1997.

MOŞTENIREA SPIRITUALĂ A ANTIMULUI: MODELUL „RUGULUI APRINS”

Dragoş Ursu şi Ioana Ursu[1]

Keywords: *St. Anthim of Iberia, The Burning Bush, monastery*
Abstract
The Burning Bush Movement at the Antim Monastery represented a unique case of symbiosis between laic intellectuals and monasticism, which promoted a spiritual form of anti-communist resistance centred on the practice of the Prayer of the Heart. The activity of the "Burning Bush of the Mother of God" Association during the mid-1940s consisted in weekly conferences on various subjects of theology and apologetics. Debates were doubled by participation in religious services and prayer, which created both a specific spiritual ethos and functioned as a missionary coordinate. While exploring the missionary and monastic ethos belonging to the "Burning Bush", the paper attempts to inquire the validity and importance of such a model to nowadays monasticism.

Formula de expresie spirituală și culturală a „Rugului aprins” de la mănăstirea Antim a trezit și continuă să trezească simpatie, interes, afinități culturale și spirituale, recuperări ale memoriei, explorări istoriografice și interpretări culturale.[2]

Descrierea și înțelegerea fenomenului de la Antim și a grupului „Rugul Aprins” a fost jalonată, în timp, de o serie de „etichete” sau definiții, precum „cerc intelectual”, „cenaclu cultural”, „mărturisitori ai credinței”, „intelectuali persecutați de regim”, „rezistență spirituală la comunism”, „rezistență prin credință”. Pe de o parte, chiar titlul articolului de față sugerează o posibilă definiție: „model de monahism și misiune”.

În general, tipurile de definiri aplicate fenomenului petrecut la Antim tind să privilegieze fie aspectul actului cultural, negând explicit existența vreunei intenții sau componente de „anticomunism” (fie el spiritual, cultural etc.) – percepută ca proiecție ulterioară (memorialistică și istoriografică) asupra grupului, fie să insiste și asupra naturii anticomuniste a *gestului* lor (întâlnirile restrânse din timpul anilor 1950 clasificate de Securitate drept activitate contrarevoluționară).

Pericolul definirii definitive, „dure” a „Rugului aprins” e bidirecțional: pe de-o parte, riscă încadrarea în tipologie și într-un exemplarism alegoric,[3] care împiedică explorarea sinceră a personajelor noastre; pe de altă parte, riscă să exprime orice altceva în afară de esența „Rugului aprins”. Trebuie spus totodată că dezbaterea se desfășoară în jurul diferitelor imagini/proiecții sau reprezentări ale grupului de la Antim.

Chiar dacă acceptăm imposibilitatea de a capta experiența de la Antim în realitatea ei primă (de vreme ce cunoașterea care transformă, rămâne, în sine, dincolo de

1. Doctoranzi la Universitatea ”Babeș-Bolyai” din Cuj-Napoca.
2. Între cele mai recente amintim Anca Manolescu, *Modelul Antim, modelul Păltiniș. Cercuri de studiu și prietenie spirituală*, Ed. Humanitas, București, 2015; George Enache, *Biserica în comunism. Modele și Mărturii*, Ed. Muzeului de Istorie, Galați și Ed. Eikon, Cluj-Napoca 2015; Carmen Ciornea, *Chipul Rugului aprins,* Ed. Eikon, Cluj-Napoca, 2015.
3. Folosesc aici termenul în sensul dat de Anca Manolescu, *op. cit.*, p. 222-237.

cuvânt),[1] ne rămân o serie de mijloace descriptive pe care, dincolo de calitatea lor de *reprezentări*, *imagini* sau de *surse* ale memoriei, le utilizăm pentru a reconstrui chipul Rugului aprins. De la André Scrima până la Antonie Plămădeală, întreaga relatare despre Rugul aprins este, la urma urmei, o *reprezentare*. Nu trebuie însă neglijat felul în care, chiar și funcționând ca reprezentări, diferitele tipuri de discurs memorialistic sau evocare[2] creionează o anumită piesă din ansamblul mozaical al memoriei Rugului Aprins.

Astfel, scopul lucrării de față nu e de a evalua critic multitudinea imaginilor proiectate de-a lungul timpului asupra fenomenului de la Antim, ci, dimpotrivă, de a proiecta o perspectivă în continuitatea acestora, și anume: o interpretare a experienței Rugului Aprins din perspectiva elementelor monahal și misionar specifice.

Cu mijloacele de cunoaștere ale istoricului, îndepărtarea de *reprezentare* și apropierea prudentă de *istoria-realitate* (ca și actul cunoașterii, în sine) intangibilă, demersurile la care putem apela rămân descrierea primară a evenimentelor petrecute la Antim și după Antim, în care au fost implicate personajele de la Antim, urmată de explorarea ca posibilitate a tipologiei intelectualului care participa la întâlnirile și la grupul Rugului Aprins. Avându-le pe acestea ca punct de plecare, vom încerca să urmărim printr-o grilă teologică latura monahală și cea misionară asociate Rugului Aprins.

1. Contextul. „Pregătirea"

Renovarea mănăstirii Antim după război, activitate ctitoricească la care au contribuit cu generozitate diferiți membri ai elitei bucureștene,[3] stă mărturie nu numai pentru oblăduirea și sprijinul pe care le capta mănăstirea central amplasată a capitalei, ci și pentru poziția acesteia – punct de interes spiritual și misionar.

Efervescența culturală și spirituală s-a constituit firesc în jurul ctitoriei lui Antim Ivireanul; pe lângă prezența obștii Antimului, a călugărilor studenți[4] la diferite facultăți din București (medicină, litere, științe, politehnică, arte,[5] a oamenilor de cultură, litere,

1. Ibidem, p. 23.

2. Pentru o mai mare precizie, apelez la distincția între „discurs memorialistic" și „evocare" prin includerea în prima categorie a literaturii memorialistice în sensul clasic al cuvântului (memorii, autobiografii, monografii memorialistice compacte, unitare), în timp ce în categoria „evocare" includ amintirile ocazionale, disparate, provocate (cuvântări, evenimente publice, fragmente din interviuri de istorie orală) privind Rugul Aprins sau membrii săi.

3. Generalii Gheorghe Stratilescu, Gheorghe Iorgulescu, Ioan Țone și Traian Tetrat, Alexandru Mironescu și Sandu Tudor, alături de ajutorul oferit de Regina Elena și primarul general al Capitalei, generalul Victor Dombrovschi - mărturia starețului Vasile Vasilache, care rememorează: „După reînființare, Mănăstirea Antim reușise să-și strângă în juru-i mulți prieteni și dintre acei ce aveau o răspundere mare în rosturile vieții". Vasile Vasilachi, *De la Antim la Pocrov. Mărturii și mărturisiri,* in coll. *Cuvântul vieții*, Detroit, f.a., p. 17. O mărturie similară în amintirile lui Alexandru Mironescu: „Atunci, la mănăstirea Antim, mai mulți prieteni ne-am ocupat de refacerea turlelor, a trapezei, a clopotniței, a stăreției; am construit un cuptor din ceramică, un parc, în curtea interioară a mănăstirii, am organizat un concurs de pictură de icoane, un concurs de muzică, la care premiul I a fost atribuit lui Paul Constantinescu. Dar mai ales cercul acesta a inițiat un ciclu de conferințe, de un mare succes...". Vezi Alexandru Mironescu, *Floarea de foc*, Ed. Elion, București, 2001, p. 194.

4. Sofian Boghiu, Felix Dubneac, Roman Stanciu, Neofit Nica, Andrei Scrima, Petroniu Tănase, Pavel (Paulin) Lecca, Adrian Făgețeanu, Leonida Plămădeală. Pentru o listă completă a obștii vezi Vasile Vasilachi, *op. cit*., p. 35-38.

5. Ibidem, p. 16-17.

arte, științe,[1] a profesorilor universitari,[2] cu participarea studenților mireni[3] și a unui larg public bucureștean, mănăstirea devine un creuzet pentru proiectul de „pastorație a intelectualilor" visat de mitropolitul Tit Simedrea.[4]

Prezența lui Sandu Tudor și intrarea sa în monahism apar consemnate de memorie drept catalizator al ciclurilor de conferințe de la Antim, însă concretizarea proiectului s-a datorat unei serii de circumstanțe favorabile.[5] Cum atestă o mărturie, „astfel se îmbinau în momentul acela lucrarea Institutului biblic, liturghisirea monahilor studioși, nucleul intelectualilor ortodocși și repararea daunelor aduse ansamblului de cutremurul din 1940 și de vicisitudinea vremurilor aspre".[6]

Este surprinzător cum, în amintirile despre Antim, nu există un moment fondator distinct. Memorialiștii amintesc depre conferințele desfășurate în după-amiezele de duminică și serile de joi, iar unii dintre ei încearcă să proiecteze o „preistorie"[7] a fenomenului Antim amintind de inițiativa similară petrecută în anul 1943 la Cernăuți sub oblăduirea mitropolitului Tit Simedrea,[8] la care participaseră mulți din cei care se vor regăsi, nu după mult timp, în spațiul de căutări al Antimului. Documentar, poate fi identificat un moment aproximativ de ființare legală,[9] însă memoria nu consemnează un moment *initio*, ceea ce sugerează într-un fel organicitatea fenomenului, firescul coagulării grupului și a preocupărilor lor.

Istoric, anii 1945-1948, în care s-au desfășurat cea mai mare parte a conferințelor de la Antim, au oferit și cadrul oportun (poate și stimulentul) acestui tip de activitate. Deși anticomunismul explicit al grupului este și poate fi negat[10] (de altfel, nici nu constituia o preocupare principală, de vreme ce *Rugul Aprins* nu e un fenomen de rezistență anticomunistă în înțelesul convențional[11] sau cel puțin primar al cuvântului), fenomenul resimte totuși o anumită *apăsare* a istoriei, *accelerarea* și *amenințarea* ei în anii de di-

1. Ion Marin Sadoveanu, Olga Greceanu, Paul Sterian, Constantin Joja, Vasile Voiculescu, Paul Constantinescu, Virgil Stancovici ș.a.
2. Alexandru Mironescu, Anton Dumitriu, Alexandru Elian.
3. Nicolae Bordașiu, Nicolae Nicolau, Traian Balea, Valeriu Streinu ș.a.
4. George Enache, „Rugul aprins din perspectivă istorică" în *Tabor*, an VII (2013), nr. 3, p. 55-70.
5. Alături de care și prezența lui Ioan cel Străin la mănăstirea Cernica. După mărturia preotului Nicolae Bordașiu, tinerii studenți din ATOS îl „descoperă" pe Ivan Kulîghin într-o vizită la mănăstirea Cernică și îl prezintă părintelui Ghiuș, intermediind astfel legătura cu „Rugul aprins" și prezența decisivă a călugărului Ioan în mijlocul lor. Interviu cu părintele Nicolae Bordașiu realizat de monahul Moise Iorgovan, București, 03.05.2011, arhiva personală.
6. Nicolae Nicolau, *Rugul Aprins al Maicii Domnului* în *Din documentele rezistenței. Arhiva Asociației Foștilor Deținuți Politici din România*, nr. 4, 1992, p. 28.
7. Antonie Plămădeală, *Rugul Aprins*, Sibiu, 2002.
8. Pentru detalii privind participanții și programul, vezi Antonie Plămădeală, *op. cit.*, p. 25-27.
9. Vezi Gh. Vasilescu (ed.), *Taina Rugului aprins. Scrieri și documente inedite*, Ed. Anastasia, București, 1999, p. 92-93. La același document e amintit și de Ileana Mironescu într-un interviu acordat lui Augustin Păunoiu, http://ziarullumina.ro/rugul-aprins-universitatea-filocalica-de-la-manastirea-antim-43919.html (09.10.2015).
10. De către cercetătorii preocupați de reconstituirea fenomenului.
11. Adică un grup organizat care avea ca obiectiv primar lupta armată împotriva comunismului.

nainte de 1948.[1]

Această apăsare a istoriei și creșterea treptată a influenței comunismului[2] contribuie la creionarea decisivă a momentului de la Antim. Cadrul de libertate juridică dintre 1945 și 1948 a făcut posibil Antimul; nesiguranța istoriei cataliza și stimula căutările pe plan spiritual, apelul la Biserică și religie. Considerăm că și astfel s-ar putea explica impactul social (și misionar) pe care l-au avut conferințele publice de la Antim.[3]

Dacă pentru membrii principali inițiativa de la Antim se constituia firesc în continuarea preocupărilor lor de desăvârșire spirituală, de aplecare asupra adâncimilor creștinismului ortodox prin formula mistică isihastă, reverberația provocată de actul lor spiritual și cultural poate fi explicată nu doar ca simplă participare a publicului la un fenomen monden[4] și la ecoul produs de acesta, ci ca o căutare interioară reală a celor care intuiau contextul instabilității politice și potențiala schimbare de regim.[5]

Este grăitoare în acest sens interpretarea politică dată gestului lor de către Securitate încă din 1948. Astfel, o notă păstrată în dosarele DGSP[6] amintește: „Tot în timpul stăreţiei arhimandritului Vasilache a fost primit în Antim fostul director al ziarului «Credinţa», Sandu Tudor, care în legătură cu arhimandritul Benedict Ghiuş şi o sumă de generali deblocaţi şi foşti demnitari antonescieni, *au creat o asociaţie cu scopul mărturisit mistic, dar care în realitate are şi implicaţii politice, manevrând din umbră şi sub masca exerciţiului mistic, pregătirea credincioşilor pentru rezistenţa faţă de democraţie* (s.n., I.U.). Asociaţia poartă curiosul nume de aşezământ „Rugul Aprins al Maicii Domnului (...) închinat pentru o cercetare şi trăire mai adânc a învăţăturii şi evlaviei ortodoxe". Activitatea se rezumă la „tot ceea ce poate împlini o viaţă lăuntrică adevărată, prin scris, prin cuvânt, prin trăire proprie sau înfăptuire".[7]

Pentru a arăta mentalitatea bolnavă a acestora este destul să amintim că statutul

1. Deși această senzație de timp care „nu mai avea răbdare" ar putea fi considerată drept o simplă proiecție a literaturii memoriei de după 1990, ea nu privește numai mărturiile referitoare la Antim, ci e o constantă a întregii literaturi memorialistice a perioadei, memorii și jurnale aparținând unor figuri culturale, politice etc. De altfel, întregul context politic intern al vremii transmite ideea de instabilitate, tranziție, nesiguranță. Să nu uităm: deja avuseseră loc cele două procese ale membrilor guvernului Antonescu; din 1945 își începe mandatul primul guvern format în majoritate de membri ai Partidului Comunist.
2. E suficient să privim la componența guvernelor succesive prezidate de Petru Groza, intensificarea propagandei etc.
3. Mărturiile amintesc de larga participare a publicului și popularitatea conferințelor.
4. Să nu uităm poziția centrală a mănăstirii și poziția socială a credincioșilor care frecventau mănăstirea, după cum amintește și Vasile Vasilache.
5. De altfel, în acești ani de tranziție replica întregii societăți la comunism e sugerată de numeroasele grupuri, asociații, organizații (elevi, studenți, adulți) de diferite orientări politice (legionari, țărăniști, liberali sau fără afiliere politică) care se înființează și activează anticipând lupta împotriva comunismului. Chiar și mica organizație studențească ATOS (Asociația Tineretului Ortodox Studențesc) în care erau membri tinerii studenți teologi Roman Braga, Nicolae Bordașiu, Gh. Domășneanu, Stelian (viitorul Dometie) Manolache ș.a) absorbită de grupul de la Antim prin oblăduirea arhimandritului Benedict Ghiuș dorea tot o contracarare a influenței comunismului la nivel universitar prin asociațiile de tineret. Interviu cu părintele Nicolae Bordașiu realizat de monahul Moise Iorgovan, București, 03.05.2011, arhiva personală.
6. Direcția Generală a Securității Poporului, titulatura Securității între 1948-1951.
7. Presupunem că pasajele citate provin dintr-un document cu valoare de statut al asociației „Rugul Aprins".

lor acordă primul loc în conducerea aşezământului „Sf. Icoane de hram a Rugului Aprins al Maicii Domnului, cea care este adevărată cârmuitoare şi îndrumătoare, asemenea în această privinţă cu datina pe care o au aşezămintele din Sf. Munte al Athosului”.[1]

În această asociaţie sunt înscrişi numai inşi, cari prin structura, pregătirea lor intelectuală, prin activităţile lor din trecut sunt net reacţionare. Ei practică un misticism bolnav, care are de scop să consolideze rezistenţele faţă de regimul politic. În special la Antim, activează un grup de generali, foşti antonescieni, cari împreună cu soţiile lor întreţin o atmosferă de misticism bolnăvicios şi de agitaţie, în vederea unei pretinse persecuţii religioase ce va veni din partea comunismului (s.n., I.U.)”.[2]

Deși viziunea de mai sus este tributară naturii și scopului aparatului represiv, de a inventaria și urmări activitățile „reacționare”, „antidemocratice” prezente în societate, reținem ideea – perpetuată de participanți – a aceluiași element de *pregătire*, printr-o activitate spirituală (percepută, desigur, de Securitate, ca una mascat politică) în iminența instalării comunismului.

2. Latura de misiune: anii 40 și anii 50

Latura de misiune creștină a activității de la Antim apare nu ca un obiectiv enunțat ca atare, ci drept o consecință firească a tipului de activitate și a contextului amintit. Căutările spirituale ale participanților determină contactul nemijlocit, cunoașterea și experiența misticii ortodoxe. Actul de cultură e dublat de cel liturgic, iar larga popularitate de care s-a bucurat în această perioadă Antimul provine din variatele „albii de interes”[3] oferite de Antim.

Astfel, „unii vedeau în *Rugul Aprins* tradiția – pusă în lumină – a rugăciunii inimii și expresivitatea – bine subliniată – a liturgicului. Alții erau atrași de coprezența spiritualității creștine și a referințelor culturale largi. Câțiva, în sfârșit, erau sensibili la acea cale de creștere spirituală pe care conlucrau liturgicul, tradiția isihastă, patristica contemplativă și o reflexivitate bine echipată cultural”.[4]

Legăturile dintre foștii participanți de la Antim și afinitățile lor pe parcursul anilor 50 evidențiază, pe de o parte, continuarea unor relații firești de prietenie și interese culturale comune (mai ales literare, prin unele reuniuni cu caracter de cenaclu literar restrâns); pe de altă parte, continuarea prieteniilor spirituale capătă un caracter de „rezistență” (mai mult, de *repliere* spirituală) ca soluție de contracarare a propagandei marxiste și antireligioase din mediul universitar.

Participarea unor studenți la câteva din întâlnirile vechilor prieteni de la Antim, întâlniri la care problemele de orientare și îndrumare spirituală se împleteau cu dezbateri ale situației politice și comentarii privind tendințele intelectuale de o parte și de alta ale cortinei de fier capătă, așadar, pe lângă simpla calitate de demers de cunoaștere, și o dimensiune formativă care nu poate fi desprinsă de conținutul său antimarxist. În acest

1. Vezi nota anterioară.
2. Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (în continuare ACNSAS), fond DGSS, dosar nr. 213/1949, f. 113-114. Deși documentul nu este datat, se referă la un moment din perioada stăreției lui Valerian Zaharia, adică undeva între 1948-1949, înaintea înlocuirii sale cu arhimandritul Benedict Ghiuș.
3. După expresia Ancăi Manolescu, *op. cit.*, p. 113.
4. Ibidem, p. 113-114.

sens, întâlnirile din anii 50 sunt percepute de regim drept „subversive", încadrabile la „activități contrarevoluționare".

Din această perspectivă, dacă activitatea de misiune (sau, mai bine spus, componenta de misiune a activităților de la Antim) privilegia forma *cercului de studiu creștin*,[1] mediu al dezbaterii, al comunității, unde „cultivarea minții e solidară cu formarea sufletului",[2] cu deschidere spre public, anii comunismului privilegiază, în schimb, legăturile individuale spirituale foarte strânse, prietenia, filiația duhovnicească. Componenta paideutică[3] amintește foarte bine de modelul legăturii stareț-ucenic și de miza îndrumării spirituale individuale ca și formă de autoconservare sufletească în fața comunismului.

Conținuturile componentei misionare prezente la Cernăuți și Antim aveau un profil larg, cultural, cu largi deschideri intelectuale. Anii 50 aduc însă imaginea pregnantă a unei încercări de supraviețuire individuală prin practica isihastă, prin menținerea prieteniilor apropiate, prin încercarea de transmitere și salvare a moștenirii spirituale predate de Ioan cel Străin: „Sfințita Rugăciune".

3. Ce rămâne din model? Înrâurirea Antimului. Concluzii

Ce anume din experiența Antimului poate fi impropriat sau care este validitatea modelului Rugului aprins pentru monahismul și misiunea contemporane? De vreme ce grupul și activitatea sa au fost produsul unei anumite epoci cu participarea unui tip specific de intelectuali, ele nu pot fi reconstituite și nici imitate. Ne putem raporta, așadar, la „Rugul aprins" ca la un *model* de monahism, misiune, experiență duhovnicească, dar nu ca la o *rețetă.* De altfel, în biografiile individuale ale celor care au luat parte la întâlnirile de la Antim, momentul poate deține o pondere diferită: în funcție de vârsta, sensibilitatea și experiența participanților, Rugul aprins a putut fi perceput fie drept o perioadă de formare sufletească decisivă[4] (aprofundarea misticii isihaste), fie drept integrarea într-o experiență culturală de generație, fie drept parte a unui proiect spiritual mai larg adresat formării spirituale a intelectualilor în Biserică.

„Apar perioade de o foarte intensă trăire duhovnicească, prilejuite de prezența părintelui Ioan, din suita mitropolitului Rostovului, și de alte condiții favorabile unui soi de sobornicitate între călugări de o calitate deosebită și laici foarte râvnitori în propășirea duhovnicească personală. Aceste relații, aceste ample și fecunde discuții, cu participări susținute la sfintele slujbe ale bisericii, făcute în condiții de adevărată rugăciune, au menținut, sporit și intensificat un climat interior duhovnicesc, ani și ani de zile, depunând în sufletul, în inima mea mari rezerve de hrană și experiență" ,[5] mărturisea Alexandru Mironescu.

Pe lângă calitatea acestui „climat interior", o importanță aparte a avut-o menținerea legăturilor de „prietenie duhovnicească", ceea ce poate indica drept o moștenire a

1. Idee dezvoltată de Anca Manolescu, *op.cit.*, p. 17 ș.u.
2. *Ibidem*, p. 17.
3. George Enache, „Represiunea religioasă în România comunistă. Studiu de caz: Mișcarea «Rugul Aprins»" în *Analelele Universității Dunărea de Jos Galați. Istorie*, nr. 8/2009, p. 135-152.
4. Ca și André Scrima, care „și-a găsit acolo forma de destin". Anca Manolescu, *op. cit*., p. 26-27.
5. Alexandru Mironescu, *La scaunul mărturisirii*, Cluj-Napoca, Renașterea, 2015, p. 60.

Rugului aprins întreținerea afinităților spirituale între cei din aceeași „țesătură spirituală", „oameni care se întâlnesc pe verticala ființei lor".[1]

„Tata spunea deseori că adevărata lui familie o formau, în primul rând, Sandu Tudor, părintele Benedict Ghiuș, Paul Sterian, Vasile Voiculescu și alți prieteni de aceeași orientare spirituală. Așadar, familia spirituală era așezată înaintea familiei de sânge",[2] rememora Ileana Mironescu.

De altfel, permanența legăturilor sufletești între câțiva din principalii membri de la Antim (identificați uneori și ca membrii din „nucleul" grupului) e discret sugerată și de succintele referiri memorialistice[3] sau prin identitatea destinatarilor unora din creațiile literare sau religioase alcătuite de membrii grupului.[4]

Modelul inițiat la Cernăuți și dezvoltat la Antim, „participarea la ritmul liturgic și participarea la dezbateri făceau parte din același efort, din *aceeași căutare* (s.n.)"[5] care a făcut ca legăturile de la Antim să continue în forma amintită și pe parcursul următorului deceniu. Era vorba de oameni care gândeau și simțeau într-un anumit fel[6] și înțelegeau să răspundă în fața provocărilor vremurilor printr-o metodă originală de autoconservare sufletească: practica rugăciunii inimii și „căutarea sfatului celor de aceeași taină cu tine".

1. Anca Manolescu, *op. cit.*, p. 12.
2. Ileana Mironescu, În preajma lui Alexandru Mironescu, Cluj-Napoca, Renașterea, 2015, p. 42.
3. Vezi Al. Mironescu, *op. cit.,* p. 60.
4. Astfel, canonul de rugăciune pentru Sfințita Rugăciune (neterminat) alcătuit de ieroschimonahul Daniil e dedicat „Părinților Benedict, Sofian, Petroniu și Fratelui Andrei, desăvârșit pătrat de dascăli monahicește iubitori (...), în semn de binecuvântată amintire și frățietate de rugăciune [le aduc] acest smerit canon". Vezi Ieroschimonahul Daniil de la Rarău, *Caietele: 2. Sfințita Rugăciune*, ediția a II-a, revizuită și adăugită. Îngrijită de Alexandru Dimcea, Ed. Christiana, București, 2008, p. 194. La fel, Vasile Voiculescu dedică câteva din poeziile sale mistice (grupate în volumul *Călătorie spre locul inimii*) lui Andrei Scrima (*Din pietre grele*, *Taborul*, *Busola*, *Bulb trândav*, *Emaus*), Alexandru Mironescu (*Iedera*), părintelui Daniel (*Moldova veche, cerească*, *Sihastrul*), „preacuviosului părinte stareț Sofian" (*Păstor rău*), sau lui Titi (Constantin) Joja (*Noul arhitect*). Vezi Vasile Voiculescu, *Integrala operei poetice*, Ed. Anastasia, București, 1999. Situația este relevantă din două motive: Vasile Voiculescu nu obișnuia numai în cazuri excepționale să își dedice poeziile și, apoi, poezia sa mistică din *Călătorie spre locul inimii*, alcătuită pe parcursul anilor 50 (în perioada care precedă arestarea în lotul Rugului Aprins și care corespunde întâlnirilor periodice cu apropiații de la Antim) este o expresie a patrimoniului spiritual isihast impropriat de poet, în continuitatea sufletească a Antimului.
5. Anca Manolescu, *op. cit.*, p. 33.
6. Interviu cu Emanoil Mihăilescu realizat de Ioana Ursu, București, 23 noiembrie 2011, arhiva personală.

SLUJITORI AI BIERICII DIN PROTOPOPIATUL TÂRGU CĂRBUNEȘTI, MARTIRI ȘI MĂRTURISITORI AI LUI HRISTOS ÎN ÎNCHISORILE COMUNISTE

Ana-Maria Iancu (Rădulescu) [1]

Keywords: *confessors of Oltenia, communist prisons, official reports, Carbunesti-Gorj.*
Abstract
The fruits of St. Antim the Iberian are many, not just those known to be related to his personality. Thus, his words have multiplied faith and strengthened the beliefs of those who were born hundreds of years away in the lands he had crossed. The priests who suffered during the communist regime were able to resist the executioners with the power of faith and with the support of saints' prayers.

Ca și în alte protopopiate din Arhiepiscopia Craiovei, în perioada regimului totalitar comunist, numeroși slujitori ai altarului, dar și civili, au avut de îndurat grele suferințe în temnițele comuniste și lagărele de muncă forțată. Ca atare, nici slujitorii altarului din părțile Cărbuneștilor nu au fost scutiți de opresiunea unui regim de dictatură și abuzuri de neînchipuit pentru o societate care pretindea că luptă pentru binele celor mulți.

Urmând cursul cercetărilor noastre, începute cu aproape două decenii în urmă, ne propunem să redăm în măsura informațiilor deținute de noi și în mod sintetic, biografia unor cunoscuți și apreciați preoți gorjeni (13) și un cântăreț bisericesc din zona Cărbuneștilor, care au trecut prin închisori și lagăre de muncă, unde unii și-au găsit sfârșitul (spre exemplu părintele Foca Popescu), iar alții au rămas cu grave sechele fizice și morale, care le-au marcat tot restul vieții. De precizat că și membrii familiei, în special soția și copiii, au avut mult de suferit, fiind marginalizați și supuși unor umilințe greu de suportat de un om normal.

Și în această zonă regimul totalitar comunist pentru așa zisa creare a „omului nou" a urmărit metodic distrugerea elitelor bisericii noastre. Era în fapt o luptă de ordin moral între adepții urii de clasă și folosirea mijloacelor brute de exterminare a celor care li se opuneau și cei care propovăduiau iubirea creștină, în cazul de față slujitorii bisericii amintiți de noi aici.

1. Gheorghe M. Cârlugea (1910-1979)

Gheorghe Cârlugea s-a născut în ziua de 13 ianuarie 1910, în casa preotului Marin şi Sirina Cârlugea din comuna Băceşti-Gorj, ca primul născut din cei 4 copii. El provenea dintr-o familie în care şi ceilalţi trei fraţi au devenit preoţi în diverse localităţi din Oltenia (Ştefan (1903-1983), preot la Balota-Dolj, Marin (1908-1985), preot la Piscul Sadovei - Dolj, Ion (1914-1973), preot la Orleştii de Sus – Vâlcea). Tatăl său a fost şi un vrednic gospodar pentru că în anul 1915 a construit biserica din Băceşti. De la vârsta de 8 ani a rămas orfan de ambii părinţi care au murit refugiaţi în Moldova de tifos exantematic. Bunicul dinspre mamă–cântăreţ bisericesc, i-a crescut pe toţi nepoţii până

1. Cercetător la Institutul de Științe Politice și Relații Internaționale „I.C. Brătianu" București.

la terminarea studiilor.

După absolvirea şcolii primare, Gheorghe Cârlugea a urmat gimnaziul de la Liceul „Alexandru Lahovari" din Râmnicu Vâlcea şi de la Liceul „Carol I" din Craiova. După absolvirea studiilor gimnaziale a intrat prin concurs la Seminarul Teologic „Sf. Grigore Decapolitul" din Craiova pe care l-a absolvit în anul 1930. Ulterior s-a căsătorit cu învăţătoarea Cecilia Băluţeanu (a avut 4 copii, din care 3 au trăit), care a adus ca zestre prin act dotal 19 ha. Gheorghe Cârlugea a urmat şi Facultatea de Teologie din Bucureşti unde a avut ca teză de licenţă lucrarea „Purgatoriul Romano-Catolic şi combaterea lui".[1]

În ziua de 20 martie 1931 a fost hirotonit preot pe seama parohiei Băceşti-Gorj, parohie alcătuită din satele Băceşti, Dealul Leului şi Dealul Văratec[2] unde a fost un foarte bun gospodar. Astfel acoperişul, pardoseala şi mobilierul bisericii au fost reînnoite, a fost vicepreşedinte al căminului cultural şi a înfiinţat o cantină pentru copiii săraci. Alături de învăţătorul satului a lucrat la terminarea şcolii primare. De asemenea, a condus cooperativa sătească şi „Banca populară". Pentru activitatea sa a fost desemnat întâi stătător şi subrevizor la centrul parohial Băceşti compus din 8 parohii, preot misionar la circumscripţia Novaci – Gorj.[3]

Politic, într-un tabel întocmit de reprezentanţii regimului communist, este prezentat ca şef de plasă legionar la Cordeşti-Gorj.[4] Conform tabelului nominal pentru plasa Tg.Logreşti, jud. Gorj, de membri simpatizanţi ai mişcării legionare din raza acestei secţii întocmit de legiunea de jandarmi pentru comuna Cordeşti la nr. 1 apare ca şef de plasă legionar şi preot Gheorghe Cârlugea.[5] În „Opis cuprinzând numele foştilor membri şi simpatizanţi legionari din judeţul Gorj" întocmit de Serviciul Judeţean de Securitate a Poporului, Târgu Jiu figurează şi părintele Gheorghe Cârlugea din comuna Cordeşti, cu funcţia de şef de plasă în partid, dos. sec., nr. 33, 25 f.[6]

După declanşarea celui de al doilea război mondial a fost, ca şi fratele său părintele Marin Cârlugea, preot militar pe frontul de răsărit, cu gradul de căpitan, fiind trecut în rezervă în septembrie 1944. Aici s-a remarcat pentru activitatea sa misionară și eroismul dovedit în situații limită pe front în prima linie, motiv pentru care a primit mai multe distincții militare, ale căror brevete au fost semnate personal de Regele României-Mihai I.

În perioada comunistă părintele Gheorghe M. Cârlugea a avut multe greutăţi de suportat, mai ales că avea din partea soției o suprafață de pământ destul de mare pentru a fi încadrat în categoria chiaburilor. Având această etichetare cotele erau aberante, foarte greu de îndeplinit, iar părintelui i s-au intentat de către miliție și autoritățile locale perchiziții domiciliare repetate pentru a găsi eventuale produse agricole ascunse. De precizat că părintele Gheorghe Cârlugea a fost trimis în judecată și amendat pentru nepredarea cotelor de către Tribunalul de Sabotaj instituit atunci.

1. Arhiva personală a fiicei pr. Radu Rusu, Craiova, și el fost deținut politic din Gogoșu - Dolj.
2. *Viața bisericească în Oltenia. Anuarul Mitropoliei Olteniei,* Tipografia Sf. Mitropolii a Olteniei, Râmnicului și Severinului, Craiova, 1941, p. 328, nr. 8-parohia Băceşti, Gorj.
3. Ibidem, p. 26, nr. 5, p. 41.
4. Arhiva P.M.R. Oltenia – Tabel membrii şi simatizanţi legionari Gorj.
5. Ibidem, jud. Gorj.
6. Ibidem, secţia cadre, f. 18.

În ziua de 15 aprilie 1952 părintele a fost arestat (Ordinul nr. 7375/1952), fără a fi judecat, „fiind internat administrative" pentru 24 de luni. Pedeapsa a fost executată în penitenciarele de la Târgu Jiu, Craiova, Jilava, în lagărele de muncă de la Canalul Dunăre–Marea Neagră. După închiderea lucrărilor la canal, părintele Gheorghe Cârlugea a fost trimis în Moldova pe șantierele hidrocentralei de la Bicaz și în alte locuri de muncă. A fost pus în libertate în ziua de 7 mai 1954 de la Formaţiunea de muncă 0665 Oneşti. După trei zile, la 10 mai 1954, s-a prezentat la parohia Băceşti-Gorj și a funcţionat o perioadă fără buget. Peste 4 ani ani, în ziua de 12 septembrie 1958 (conform mandat nr. 2690/1958), a fost rearestat de Direcţia Generală a Securităţii Statului Târgu Jiu.[1] La 15 apr. 1960 era cuprins într-un tabel cu preoţii deţinuţi în locaţiile M.A.I.[2]

După arestare a trecut prin mai multe penitenciare și lagăre de muncă (penitenciarele Craiova, Jilava, Aiud, lagărele de muncă din Dobrogea, mai ales Formațiunea 0830 Periprava în Delta Dunării, cunoscută prin prezența masivă a „brigăzii preoților olteni". Aici a cunoscut ororile represiunii fizice și epuizării prin muncă forțată, greutăți pe care le-a depășit prin puterea rugăciunii și spiritul de întrajutorare al colegilor de suferință. Părintele Gheorghe Cârlugea a fost eliberat abia în vara anului 1964.

La 1 noiembrie 1964, la indicaţiile organelor de Securitate şi ale Departamentului Cultelor, a fost reîncadrat pentru două luni la parohia Suteşti–Vâlcea, apoi la parohia Băloşani–Gorj (de la 1 ian. 1965). În cele din urmă, din 1966, a revenit la parohia Băceşti-Gorj, unde a slujit până la sfârşitul vieţii.[3] Prin străduinţa preotului Gheorghe M. Cârlugea şi a Consiliului parohial în frunte cu epitropul Dinică Șterfenitu a reparat biserica cu hramul „Cuvioasa Paraschiva" din Băceşti (electrificarea bisericii, împrejmuirea cimitirului şi curţii bisericii, acoperirea clopotniţei, spălarea şi repictarea bisericii.[4]

În ziua de 4 ianuarie 1979 părintele Gheorghe Cârlugea a trecut la cele veşnice.[5]

2. Grigore I. Cârţână (1911-?)

S-a născut în ziua de 29 septembrie 1911 în com. Scoarţa–Gorj, părinţi Ana şi Ion. Urmează patru clase gimnaziale la Liceul „Tudor Vladimirescu" din Târgu Jiu, iar din 1926 se înscrie la Seminarul Teologic „Sf. Grigore Decapolitul" din Craiova. După absolvirea seminarului, în toamna anului 1930, urmează Facultatea de Teologie din Bucureşti, fiind licenţiat în anul 1936. În februarie 1933 s-a căsătorit cu Iustina Popescu (a avut un fiu care a devenit medic cunoscut). Ulterior a fost hirotonit preot la parohia Scoarţa-Gorj, parohie alcătuită din 5 sate şi cătune (Salcia, Beacu, Cârţineşti, Lazuri, Muncelu), trei cimitire şi 5 biserici (biserica parohială cu hramul „Sf. Apostoli Petru şi Pavel", biserica filială din satul Lazuri cu hramul „Sf. Ioan Gură de Aur" şi „Duminica

1. Fişe matricole penale, la http/86.125.17.36/Fise%20matricole%20penale%20-%20detinuti%20politici/C/C%2002.%20Caras-%20Cenăuţi/Cârlogea%20Gheorghe%20M.
2. Dorin Dobrincu (ed.), *Proba infernului. Personalul de cult în sistemul carceral din România potrivit documentelor Securităţii, 1959-1962*, Ed. Scriptorium, Bucureşti, 2004, p. 11, nr. 65.
3. Ana-Maria Rădulescu, „Clerici ortodocşi în închisorile comuniste. Studiu preliminar", I, în *Mitropolia Olteniei*, an LVI(2004), nr. 1-4, p. 130; Emanoil Motorga, Elena Motorga, Lili-Ecaterina Motorga, Adriana Şurcă, Emanuela Sarcină, Daniela Badea, *Stejari, comună nouă cu rădăcini străvechi. Studiu monografic,* Ed. Măiastra, Tg. Jiu, 2014, pp.115-116.
4. Ibidem, p. 110.
5. Arhivele Arhiepiscopiei Craiovei, dos. nr. 850-parohia Băloşani, Gorj; Pr. Ion Doran, „*Preotul Gheorghe Cârlugea"*, în *Mitropolia Olteniei*, an XXXII(1980), nr. 7-9, p. 716.

Tomei", biserica filială din Cârtineşti cu hramul „Adormirea Maicii Domnului", biserica filială „Naşterea Maicii Domnului" din Pietriş şi biserica filială „Sf. Trei Ierarhi". În anul 1938, cu ajutorul credincioşilor, a reparat capital biserica parohială (a înlocuit fundaţia cu beton armat, legături de fier, tencuială nouă, a spălat pictura şi a vopsit mobilierul în ulei).[1]

Până în 1948 a predat învăţământul religios în şcoală, a fost preşedintele Sfatului de împăciuire, preşedinte al Comitetului şcolar, care a ridicat o şcoală nouă şi gimnaziul, a înfiinţat Cooperativa sătească. În anii 1940-1946 acoperă din nou cu şindrilă toate cele patru biserici vechi de lemn din parohie, din care una cu tablă galvanizată pentru a doua oară. De asemenea a împrejmuit cu ulucă de stejar curtea bisericii parohiale şi cimitirul, precum şi cele patru biserici, realizează o alee de 75 metri lungime de la şoseaua principală Târgu Jiu-Sibiu până la biserică, procură două clopote-pentru biserică şi cimitir.[2]

În „Opis cuprinzând numele foştilor membri şi simpatizanţi legionari din judeţul Gorj" întocmit de Serviciul Judeţean de Securitate a Poporului Târgu Jiu, figurează şi părintele Grigore Cârţână din com. Scoarţa, ca membru de partid, dos. sec., nr. 4, 34 f.[3]

Prin aplicarea ordinului M.A.I. nr. 83.066/1952[4] în ziua de 19 mai 1952 părintele Grigore Cârţână a fost arestat şi condamnat la închisoare pentru activitate politică anticomunistă. Detenţia a executat-o timp de un an în penitenciarul de la Craiova.[5] După eliberare și-a continuat misiunea pastorală cu același entuziasm generat de credința sa nestrămutată în Hristos ca și înainte de acest tragic episod din existența sa.

3. Anastase Ciontescu (1894-?)

Anastasie Cionterscu s-a născut în ziua de 19 ocombrie 1894 în Cărbuneşti, sat din judeţul Gorj, într-o familie de ţărani mijlocaşi, iar soţia sa chiabur. După absolvirea seminarului teologic s-a căsătorit, a avut trei copii şi a fost preot la Ştefăneşti–Gorj din anul 1922. Parohia era alcătuită din satele Ungurelu şi Ştefăneşti şi 2 mahalale, avea 2 biserici, una parohială de zid cu hramul „Sf. Voievozi"–Ungurelu şi alta filială din lemn cu hramul „Sf. Nicolae"–Ştefăneşti. Căminul cultural înfiinţat în 1939 era condus de către părintele Anastasie Ciontescu. În perioada interbelică a făcut politică liberală. „Din anul 1950 şi până în 1954 a fost suspendat de la salarizare pe motive necunoscute (n.n. a fost arestat de mai multe ori pentru sabotaj și nepredarea cotelor, detenție executată la Tg. Jiu și parțial la Canalul Dunăre–Marea Neagră. Are proprietate 16 ha şi obligaţiile faţă de stat le predă cu mare greutate, fiind somat şi având acte de sabotaj. Se interesează numai de parohie. Nu colaborează cu organele locale, ţine legături cu chiaburul Grigore Popescu, preot şi cu Niculescu, chiabur din Cărbuneşti Sat". „Preotul Ciontescu Anastase, pensionat în luna mai 1958, în prezent ca şi în trecut are o atitudine dușmănoasă faţă

1. Anuar, 1941, pp. 406-407, parohia Scoarţa – Gorj.
2. Arhiva personală pr. Radu Rusu, Craiova.
3. Arhiva P.M.R. Oltenia, jud. Gorj, secţia cadre, f. 14.
4. Fişe matricole penale, la http/86.125.17.36/Fise%20matricole%20penale%20-%20detinuti%20politici/C/C%2002.%20Caras-%20Cenăuţi/Cârţână%20Grigore%20I.
5. Octavian Roske, (coord.), *Mecanisme represive în România, 1945-1989. Dicționar biografic*, A-C, Institutul Național pentru studiul Totalitarismului, București, 2001, p. 451; Paul Caravia, Vergiliu Constantinescu, Florii Stănescu, *Biserica întemnițată în România, 1944-1989*, Institutul Național pentru studiul Totalitarismului, București, 1998, p. 116.

de regim şi nu sprijină cu absolut nimic acţiunile Sfatului Popular comunal. În şedinţele de orientare are poziţie de sfidare faţă de acţiunile sociale declarând personal că nu are nici o activitate socială. Este chiabur şi nu locuieşte în parohie".[1]

La 1 iunie 1958 s-a pensionat de la parohia Ştefăneşti.[2]

4. Dumitru Colţescu (1897-?)

S-a născut în ziua de 11 octombrie 1897 în comuna Colțești–Gorj. A urmat Seminarul Teologic din Râmnicu Vâlcea, a participat ca voluntar în războiul de reîntregirea neamului din anii 1916-1918 (a fost decorat printre altele cu „Crucea de război 1916-1918" cu barete, medalia „Victoria"). După absolvirea seminarului (1919), în ziua de 10 octombrie 1920 a fost hirotonit preot de episcopul Vartolomeu Stănescu al Râmnicului Noul Severin pe seama parohiei Zorlești – Gorj.

După câțiva ani în anul 1924 a reușit să repare biserica parohială cu hramul „Sf. Nicolae", monument istoric din 1775, a format un cor bisericesc din elevii școlii primare, a înființat un cămin cultural. Cu toate că sătenii erau foarte săraci, părintele Dumitru Colțescu a reușit să-i convingă să doneze sume de bani pentru întreținerea bisericii, milostenii și cantina școlară pentru copiii săraci. Pentru munca sa a primit rangul onorific de sachelar.[3] Părintele Dumitru Colțescu a fost un preot model pentru județul Gorj – avea cinci copii, care la rândul lor vor avea mult de suferit ca urmare a originii lor sociale „nesănătoase".

Biserica parohială „Sf. Nicolae" a fost reparată în continuare și până în 1935 în urma aprobărilor lui Alexandru Lapedatu din partea Comisiei Monumentelor Istorice, scoțând la iveală vechea pictură de la 1775. Alexandru Referendaru sublinia valoarea mobilierului, în special a ușilor împărătești datate la 1813. Un merit în acest sens au avut arhitectul Iancu Atanasescu, trimisul C.M.I. și pictorul I. Mihail.[4]

După instalarea regimului comunist, urmare atitudinii sale politice din perioada interbelică (fruntaș P.N.Ț.), a fost etichetat ca moșier. În martie 1945 a fost expropiat în urma reformei agrare a guvernului dr. Petru Groza. Peste patru ani, părintele Dumitru Colțescu, în martie 1949 a fost expropiat și alungat din locuința familiei cu toți membrii săi. Pe atunci reprezentantul cultelor arăta: „Nu ajută cu nimic organele locale. Acest preot este element dubios regimului nostru la care el nu sprijină cu nimic regimul nostru la nici o acțiune a sa".[5] Pentru imposibilitatea achitării cotelor uriașe a fost trimis în judecată pentru sabotaj, arestat și condamnat la ani de detenție. De multe ori a fost obligat să plece din Zorlești și să se refugieze la prieteni în Târgu Jiu și alte localități.

5. Ion V. Dincă (1911-?)

S-a născut în ziua de 1 ianuarie 1911, în com. Slăvuţa de Amaradia–Dolj, părinţi Vasile şi Polixenia. Ion Dincă a absolvit seminarul teologic. În anul 1933 a fost hirotonit preot. Părintele Ion Dincă a fost paroh şi la Călimăuţii de Jos în Basarabia în perioada

1. Anuar, 1941, pp. 412-413, nr. 146-parohia Ştefăneşti; AAC, fond Departamentul Cultelor, dos. 39/1965.
2. ***, „Preoţi ieşiţi la pensie", în *Mitropolia Olteniei*, an X(1958), nr. 7-8, 1958, p. 615.
3. Anuar, 1941, p. 429-430, nr. 176, parohia Zorlești-Gorj.
4. Ioan Opriș, *Monumentele istorice din România (1850-1950)*, Ed. Vremea, Buc., 2001, p. 415.
5. AAC, fond D.C., fișe personale, dos. 1958-1962.

1 feb. 1934 - 7 iul. 1935.[1] Din 1935 a fost numit paroh la parohia Cordeşti II – Gorj, azi Stejarul. La Cordeşti a reparat în 1936 biserica parohială cu hramul „Intrarea în Biserică a Maicii Domnului", apoi şi după cutremurul din 1940. Aici a construit o clopotniță şi o sală de lectură.[2] În anii celui de al doilea război mondial a fost preot misionar în Transnistria.[3] S-a făcut cunoscut pentru activitatea sa misionară desfăşurată la parohia Călimăuţii de Jos – Basarabia.[4]

A fost trecut la legionari în 1949, ca şef de sector.[5] În „Opis cuprinzând numele foştilor membri şi simpatizanţi legionari din judeţul Gorj" întocmit de Serviciul Judeţean de Securitate a Poporului, Târgu Jiu figurează şi preotul Dincă Ioan din Cordeşti, ca şef de sector în partid, dos. sec., nr. 33, 25 f.[6]

La 11 feb. 1959 a fost arestat de Securitatea Regională Craiova pentru „agitaţie duşmănoasă", iar prin sentinţa nr. 238/1959 din 23 apr. a Tribunalului Militar Craiova a fost condamnat la 10 ani închisoare corecţională.[7] Pedeapsa a fost executată în diverse penitenciare și lagăre de muncă până în vara anului 1964 când a fost grațiat de restul pedepsei de la Formațiunea 0830 Periprava.

După eliberare a fost confirmat ca preot de Departamentul Cultelor de la 1 ianuarie 1965 la parohia Diculeşti–Vâlcea. Aici cu ajutorul enoriaşilor a renovat în 1968 biserica „Sf. Nicolae" – Diculeşti, în 1969 biserica „Sf. Nicolae"-Băbeni Olteţu.[8] De la 1 septembrie 1987 s-a pensionat.

6. Grigore I. Fierăscu (1901-?)

Grigore Fierăscu s-a născut în ziua de 6 august 1901 la Curtişoara, com. Câineni-Gorj în casa ţăranilor Ion şi Trandafira. Viitorul preot a urmat seminarul teologic şi apoi Academia de Teologie din Arad. De asemenea a absolvit şi şcoala normală – promoţia 1921, s-a căsătorit cu Elena Caragescu şi a avut patru copii (un băiat şi 3 fete). Pentru a se putea întreţine şi din lipsă de cadre, în anii 1921-1925 a funcţionat ca învăţător în satul natal.

La 15 decembrie 1925 a fost hirotonit preot pe seama parohiei Rădineşti din fostul raion Olteţ, azi Gorj unde a păstorit până la 1 noiembrie 1940 când s-a transferat la parohia vâlceană Broşteni.[9] Paralel a funcţionat şi ca învăţător la Rădineşti, iar în anul

1. P. Caravia, V. Constantinescu, F. Stănescu, *op.cit.,* versiunea engleză, p. 150; Vasile Manea, *Preoți ortodocși în închisorile comuniste* – ediția a III-a, revăzută și adăugită, Ed. Reântregirea, Alba Iulia, 2004, p. 94.
2. Anuar 1941, p. 357, nr. 55 – parohia Cordeşti II, Gorj; Emanoil Motorga, Elena Motorga, Lili-Ecaterina Motorga, Adriana Şurcă, Emanuela Sarcină, Daniela Badea, *op.cit.*, p.116.
3. *Tablou de preoţii misionari încadraţi în Basarabia şi Transnistria*, în *Renaşterea*, an XXI (1942), nr. 2, p. 121.
4. C. Ioniţoiu, *Victimele terorii comuniste. Arestați, torturați, întemnițați, uciși. Dicționar, D-E,* Ed. Maşina de Scris, Bucureşti, 2002, p. 88; O. Roske (coord.), *op.cit*., D-G, 2003, p. 150.
5. Arhiva P.M.R. Oltenia – Tabel membrii şi simpatizanţi legionari Gorj.
6. Arhiva P.M.R. Oltenia, jud. Gorj, secţia cadre, f. 24.
7. Dorin Dobrincu (ed.), *op.cit*., p. 19, nr. 133 şi p. 99, nr. 134; C. Ioniţoiu, *op.cit*., D-E, p. 88; O.Roske (coord.), *op.cit*., D-G, p. 150.
8. Anuarul Episcopiei Râmnicului și Argeșului, 1978, p. 818, nr. 11.
9. Anuar, 1941, pp. 380-381, nr. 92 – parohia Obârşia – Gorj; p. 698, nr. 17- parohia Broşteni – Vâlcea.

școlar 1927/1928 a fost și director. Astfel în anul școlar 1934/1935 ca învățător, lucra cu 33 de elevi din clasele III, V, VII. Prin anul 1935 a inițiat o amplă acțiune de începere a lucrărilor de restaurare a bisericii parohiale „Sf. Voievozi" din Rădinești. De asemenea părintele Grigorie Fierăscu a fost în comitetul de inițiativă pentru construirea unui nou local de școală. În anul 1936 preotul și învățătorul Grigore Fierăscu reușește să ridice încă două săli de clasă tot la Rădinești.[1] După 3 ani părintele Grigore Fierăscu revine în Gorj la parohia Obârșia - Cloșani.

Politic, părintele Grigorie Fierăscu în arhivele P.M.R. figurează ca legionar cu dosare de urmărire din partea Securității.[2] În „Opis cuprinzând numele foștilor membri și simpatizanți legionari din județul Gorj" întocmit de Serviciul Județean de Securitate a Poporului, Târgu Jiu figurează și preotul Grigore Fierăscu din Rădinești, ca membru în partid, dos. sec., nr. 33, 4 f.[3]

Părintele Grigore Fierăscu a fost arestat de către Securitate (DGSS Baia de Aramă) de la Broșteni în ziua de 18 iulie 1952 „fiind considerat ca dușman al poporului" și acuzat că a făcut parte din mișcarea legionară. Cinci zile mai târziu, părintele Grigore Fierăscu a fost predat Securității Craiova. Urma să execute „ca legionar" 24 de luni de privare de libertate (Decizia nr. 680/52) pentru perioada 19 iulie 1952-19 iulie 1954. Pedeapsa a fost executată în Penitenciarul Craiova, lagărele Valea Neagră de la 14 ianuarie 1953, Roseseşti de la 29 iulie 1953, Formațiunea 9665 Oneşti de la 16 aprilie 1954. Conform adresei nr. 0056244/954 în ziua de 14 iulie 1954, părintele Grigore Fierăscu a fost predat organelor de miliție și pus în libertate ca urmare a expirării pedepsei.[4]

Sub presiunea autorităților comuniste cu Decretul nr. 308/1953, familia sa cedează întreaga suprafață agricolă care o avea în proprietate, el și biserica.[5] A fost reîncadrat la 1 iulie 1956, tot la parohia Obârșia Cloșani, Mehedinți. În octombrie 1956 „în timpul contrarevoluției din Ungaria a fost din nou cercetat de organele de stat pentru niște afișe legionare, însă a fost pus în libertate".[6] Caracterizarea împuternicitului Departamentului Cultelor, Ion Roibu din iunie 1958, este demolatoare pentru acele timpuri: „Pentru atitudinea sa dușmănoasă și imorală, organele de partid și de stat au cerut mutarea sa. A fost mutat în cursul lunii martie 1958 de la Obârșia – Cloșani la Topești cu scopul de a-l rupe de relațiile ce le avea cu unii suspecți, foști legionari. Nu este loial și atașat regimului, este în continuă observație a Securității și a noastră".[7] „Din anul 1959, luna iunie, ziua 4, a fost luat din nou de organele puterii de stat pentru politică legionară până în anul 1964 când a fost pus în libertate"[8] prin grațierea restului pedepsei privative de libertate.

După eliberare este confirmat ca slujitor al bisericii la parohia Padina Mare–Me-

1. Marin Arcuș, *Sate de moșneni la izvoarele pârâului Plosca*, Ed. Centrului Județean al Creației Populare-Gorj, Târgu Jiu, 2010, pp. 269, 294, 303.
2. Arhiva P.M.R. Gorj, dos. legionari-Rădinești, f. 28 unde figurează cu dos. de urmărire nr. 33/4 și f. 29-Copăcioasa, dos. de urmărire 34/26.
3. Arhiva P.M.R. Oltenia, jud. Gorj, secția cadre, f. 28.
4.Fișe matricole penale, la http/86.125.17.36/Fise%20matricole%20penale%20-%20detinuti%20politici/F/F%2002.%20Fiacescu%20-%20Floteanu/Fierascu%20-%20Grigore.
5. M. Arcuș, *op.cit.,* p. 58.
6. AAC, fond D. C., dos. 39/1965.
7. Ibidem.
8. Ibidem.

hedinţi de unde reuşeşte să se transfere de la 1 dec. 1965 la o altă parohie mehedinţeană–Floreşti. Şi aici a fost acelaşi vrednic slujitor al bisericii-a acoperit biserica cu tablă galvanizată şi a mutat clopotniţa.[1]

7. Emanoil C. Frumuşanu (1892-?)

S-a născut în ziua de 16 ianuarie 1892 în comuna Frumuşei-Gilort în casa lui Constantin şi Casandra, o veche familie de mici boieri din Gorj, care au dat ţării oameni politici dintre care amintim pe Numa Frumuşeanu, fost prefect de Gorj în anii 1914-1916, precum şi medici şi militari. După absolvirea claselor primare şi a seminarului teologic a urmat şi facultatea de teologie, iar în anul 1920 a fost hirotonit ca preot pe seama parohiei Negreni, comuna Frumuşei din Gorj, alcătuită din satele Negreni, Frumuşei, Totea, Rogoci, Totea de Verşani şi avea două biserici. Biserica parohială cu hramul „Sf. Gheorghe" era situată în satul Negreni şi a fost ridicată prin străduinţa sătenilor îndrumaţi de părintele Emanoil Frumuşeanu în anul 1930; biserica filială din Frumuşei era construită din zid şi avea hramul „Sf. Nicolae". Personal părintele Frumuşeanu ajuta în fiecare an săracii în deosebi cu medicamente, iar la cantina şcolară serveau masa zilnic circa 30 de elevi săraci. Părintele Emanoil Frumuşeanu, în calitate de preşedinte al căminului cultural din comună, era cunoscut în întreaga Oltenie prin activităţile desfăşurate de salvare a tradiţiilor populare dintr-o zonă atât de pitorească. Pentru meritele sale a primit rangul onorific de iconom şi a devenit întâiul stătător şi subrevizor al centrului parohial Negreni pentru învăţământul religios primar. Centrul parohial Negreni era compus din parohiile: Negreni, Licuriciu, Giurcu, Hurezani II, Tg. Logreşti şi Tereujani.[2]În perioada interbelică a fost membru P.N.L. ca şi o bună parte din familia sa.

După instalarea regimului comunist în calitate de „moşier" în martie 1949 a fost alungat din casa sa şi apoi obligat să se pensioneze. Ca atare s-a stabilit în Craiova într-un cartier muncitoresc. În momentul arestării (18 decembrie 1957) locuia în Craiova pe o stradă din apropierea gării fostă A.A. Jdanov, nr. 28. Prin sentinţa nr. 47/1958, rămasă definitivă prin decizia 703/1958 a T.M.R. secţia a II-a, a fost condamnat la 3 ani închisoare corecţională, pedeapsă pe care a executat-o integral. La 18 decembrie 1960 părintele Emanuel Frumuşeanu la onorabila vârstă de aproape 69 de ani era eliberat din detenţie cu sănătatea grav zdruncinată.[3] O perioadă de timp a fost preot la Parohia Pieleşti II (Nichitoaia) unde a continuat ridicarea bisericii a cărei temelie fusese pusă în 1937, apoi finalizată de viitorul protoiereu al Doljului şi preot la Biserica „Sf. Nicolae" Amaradia din Craiova – Ştefan Jianu.[4]

8. Constantin C. Mischie (1895-?)

S-a născut în anul 1895 în com. Şomăneşti-Gorj, a urmat seminarul teologic, iar

1. AAC, fond D.C., dos. nr. 437- parohia Floreşti, Mehedinţi şi dos. nr. 497 – parohia Padina Mare, Mehedinţi; Ana-Maria Rădulescu, „Clerici ortodocşi în închisorile comuniste. Studiu preliminar, V, «Judeţul Olt», în *Mitropolia Olteniei*, an LVII (2005), nr. 5-8, p. 160, nr. 86.
2. Anuar, 1941, p. 27 şi pp. 379-380 – parohia Negreni, Gorj.
3. Dorin Dobrincu (ed.) *op.cit.,* p.13, nr. 80; V. Manea, *op.cit.,* p. 114 unde apare greşit cu numele de Emanoil Frumosu, din Frumişani Târgu Cărbuneşti, a murit în detenţie la Periprava, aceeaşi greşeală ca mai sus; O. Roske (coord.), *op.cit.,* D-G, p. 372.
4. Cristinel Pătrăşcoiu, *Mică monografie a comunei Pieleşti*, Editura Aius, Craiova, 2012, p. 88.

la 15 martie 1916 a fost hirotonit pe seama parohiei Vâlcele–Gorj. De aici s-a transferat la 1 oct. 1916 la parohia Teleşti–Gorj, la 1 ian. 1921 la parohia Jupâneşti-Gorj, la 1 nov. 1924 la parohia Târgu Cărbuneşti-Gorj. Aici a contribuit la înfiinţarea căminului cultural, a cumpărat clopot, odăjdii bisericeşti, a ajutat săracii.[1]

La 1 iunie 1949 a fost arestat pentru sabotaj şi după ce a trecut în detenţie pe la penitenciarele din Craiova şi Jilava a fost dus la Canal. La 6 iunie 1951 a fost eliberat şi reîncadrat la parohia Foişor - Dolj de unde la 15 dec. 1953 s-a transferat la parohia Colibaşi–Gorj. De la Colibaşi s-a pensionat la 1 aug. 1957, iar în 1958 a fost din nou arestat.[2]

După eliberare a revenit la parohia Rasnic-Dolj de la 20 decembrie 1962 până la 1 februarie 1972. Ulterior se mută la Gomoeşti din jud. Buzău (de la 1 nov. 1973), apoi în municipiul Buzău şi locuia pe str. Bucegi, nr. 7, ap. 16.[3]

9. Constantin D. Mischie (1905-?)

S-a născut în anul 1905 în com. Şomăneşti- Gorj, a urmat seminarul şi a fost hirotonit preot în anul 1937 pe seama parohiei Şomăneşti II-Gorj.[4] Deoarece avusese activitate politică în perioada antebelică și o situație material bună părintelui Constantin D. Mischie i s-a înscenat un process în urma căruia a fost condamnat la 3 ani închisoare corecțională.

9. Șerban V. Munteanu (1914-?)

Şerban Munteanu s-a născut în ziua de 16 august 1914 în comuna Bărbăteşti–Gorj, fiul lui Vasile şi Elena. Tatăl, Vasile Munteanu, era crescător de porci pe care-i expedia cu trenul la elveţieni, austrieci şi germani. A urmat Seminarul Teologic „Veniamin Costachi" din Iaşi şi Facultatea de Teologie din Cernăuţi, promoţia 1937. La 25 martie 1934 s-a căsătorit cu Florica Popescu (au avut un băiat şi două fete). Ca proprietate aveau 6,62 ha teren agricol. Politic a fost membru P.N.L. Gorj.

În anul 1940 a fost hirotonit preot pe seama parohiei Muereasca de Jos Vâlcea (numit la 1 iulie 1940.[5] La 1 martie 1943 s-a transferat la parohia Dolceşti-Gorj, apoi la Petreştii de Jos Gilort-Gorj din 1 nov. 1956.[6]

Chiar din anul 1948 în ziua de 17 iulie a fost arestată soţia preotului Şerban Munteanu – Florica pentru afirmaţii calomnioase la adresa conducerii statului comunist (a fost acuzată că a adus insulte la adresa Anei Pauker care ar urmări să dezmembreze România în urma unui denunţ legat de zvonurile răspândite în timpul unei călătorii cu trenul), şi condamnată „pentru că a răspândit ştiri false şi tendenţioase care sunt de natură să tulbure liniştea publică afirmând în cursul lunii iunie 1948 că mai mulţi miniştri au fost arestaţi de Doamna Ministru Ana Pauker, pe motivul că nu au consimţit la alipirea R.P.R. la U.R.S.S., fapt prevăzut şi pedepsit de articolul 329 Cod Penal cu închisoare corecţională de la 2-6 luni şi amendă de la 4.000 la 20.000 lei".[7] După arestare a fost

1. Anuar, 1941, pp. 413-414, nr. 148, parohia Târgu Cărbuneşti-Gorj.
2. C. Ioniţoiu, *op.cit.,* M,, 2004, p. 308 unde nu aminteşte de prima detenţie.
3. AAC, dos. nr. 162, parohia Rasnic-Dolj; Ana – Maria Rădulescu, *op.cit.,* III, pp. 143-144, nr. 130.
4. Anuar, 1941, p. 412, nr. 145, parohia Şomăneşti II-Gorj.
5. Anuar, 1941, p. 744, nr. 86 – parohia Muereasca de Jos, Vâlcea.
6. ***, Oficiale, în *Mitropolia Olteniei*, an IX (1957), nr. 3-4, p. 283.
7. Vezi Mandat de arestare nr. 10867/1948 din arhiva personală a Ecaterinei Munteanu, fiica

trimisă la Penitenciarul din Tg. Jiu, urmând a fi transferată pentru a fi judecată la Tribunalul Militar Craiova.

În ziua de 1 oct. 1949 părintele Şerban Munteanu a fost reţinut la postul de miliţie Bărbăteşti pentru cercetări în legătură cu comiterea unor infracţiuni economice prevăzute de Decretul nr. 183/1949 şi a fost înaintat Parchetului Tribunalului Gorj pentru a fi judecat. În faţa acestor presiuni, în1950 familia pr. Şerban Munteanu „dona" Ministerului Agriculturii 13.080 ha din care arabil era o suprafaţă de 4,45 ha, iar restul pârlog, vie, pruni şi alte diferite plante.

Ca urmare a unui ordin emis în numele Sfatului Popular din com. Bărbăteşti, raionul Gilort, familia preotului Şerban V. Munteanu a fost obligată în ziua de 29 aug. 1952 ca în 48 de ore să-şi părăsească locuinţa. Cu această ocazie părintele Şerban Munteanu fusese desfigurat în bătaie de către organele de represiune. Mai târziu părintele a povestit ce s-a întâmplat: „pe când aducea putina pentru varză după noi, a întâlnit într-o trăsură pe cei doi conducători ai Sfatului Popular, împreună cu preşedintele C.A.P-ului şi alţi doi brigadieri ai C.A.P-ului".[1] Părintele Şerban Munteanu a fost obligat să se urce în trăsură unde a fost maltratat şi l-au dus pe malul Gilortului unde a fost victima unei bătăi sălbatice şi umilinţe de nedescris (i-au impus să facă slujbă în batjocură în timp ce ei beau în neştire). Având o voce de tenor a fost auzit şi de cei din satele apropiate în liniştea nopţii. Datorită bătăilor, părintele a leşinat şi a fost lăsat pe nisipul de pe malul apei. Ulterior au venit şi l-au lovit din nou, iar unul dintre ei a vrut să-l împuşte, când finul preotesei a strigat: „nu-l împuşcaţi căci mâine 10 copii nu vor mai avea tată, ai lui 3 şi cu ai mei 7, căci voi nu aveţi nici unul".[2] După ce l-au bătut cu patul revolverului şi i-au fracturat trei coaste, l-au dus în trăsură pe un drum către un loc unde se ardea cărămidă şi unde doreau să-l arunce în foc. Din fericire un tânăr s-a opus şi le-a spus că dacă vor face aşa ceva va chema tot satul în ajutor să vadă ce s-a întâmplat. Mai târziu părintele a fost aruncat în curtea preşedintelui C.A.P-ului, care a încercat să violeze soţia preotului. Această barbarie a fost mediatizată de posturile de radio occidentale, cei doi au fost destituiţi, dar după procesul care a urmat au fost graţiaţi.[3]

Deoarece ţăranii din Bărbăteşti refuzau să se înscrie în colectiv, la fel ca şi în multe alte cazuri, au fost consideraţi şi preoţii printre cei care aţâţau la nesupunere pe credincioşi. Astfel au început acuzaţiile nefondate: că a lăudat sateliţii americani şi că privea cu ură colectiviştii care treceau prin faţa casei, că părintele dădea vin unor consăteni ca să nu se înscrie în colectivă, că ar fi declarat că va mânca cu dinţii carne din comuniştii care distrug oamenii de valoare. Deşi avea numai nişte stupi, au fost incluşi la starea socială de chiaburi şi au plătit impozit la pământul care se afla la C.A.P. Părintelui Şerban Munteanu i se făceau procese de sabotaj că n-a văruit prunii pe deal, că n-a stropit via, care nu era altoită, că nu a arat bine, că nu a pus sămânţă de calitate. El și învățătorul Gheorghe Bălţăreţu, invalid de război şi erou în luptele pentru recucerirea Basarabiei, au fost arestaţi şi puşi să sape o hazna pentru a fi umiliţi.[4]

preotului.

1. Arhiva personală Ecaterina Munteanu – Craiova.
2. Ibidem.
3. Ibidem.
4. Ibidem.

În ziua de 3 oct. 1958 a fost „reţinut administrativ" (mandatul nr. 947/1958 din 7 oct., ordinul D.C. nr. 111/1958, temei 15.394/1958), până la 1 feb. 1963 (în realitate 20 mai 1963), când a fost graţiat de restul pedepsei.[1]

Fiica preotului, Ecaterina Munteanu, cu un memoriu din partea enoriaşilor din satul Petreşti, s-a dus în audienţă la ministrul de interne, Alexandru Drăghici şi i-a spus că părinţii au donat pământul cu promisiunea că cei trei copii vor avea burse de studiu pentru a se putea întreţine, însă acum este arestat, iar familia a rămas fără nici un suport material. Audienţa, n-a avut nici un rezultat. Părintele Şerban Munteanu este implicat în procesul ţăranului Nicolae Medrega din Săcelu-Novaci, care a fost condamnat la 10 ani de muncă silnică, la fel a primit pedeapsa şi preotul Şerban Munteanu şi fratele său (ţăran) Ioan Munteanu.

Cu Nicolae Medrega din Săcelu – Novaci a fost închis la Craiova şi Gherla, apoi separat pr. Şerban Munteanu la Luciu, Giurgeni şi Ostrov.[2] La 15 apr. 1960 era cuprins într-un tabel cu preoţii deţinuţi în locaţiile M.A.I. la data de 21 mart. 1960.[3] Detenţia a executat-o la Securitatea din Târgu Jiu şi Craiova unde a fost crunt bătut. Prin sentinţa nr. 585/1958 a Tribunalului Militar Craiova, părintele Şerban Munteanu a fost condamnat la 10 ani de închisoare şi confiscarea averii personale pentru „uneltire contra ordinii sociale", precum şi 5 ani interdicţie corecţională. Detenţia a executat-o la Craiova şi Gherla în anul 1959, lagărele de muncă Luciu-Giurgeni, Periprava (acolo a recoltat stuf, iar el şi cu o bună parte din colegi din cauza apei pe care au fost nevoiţi să o bea din Dunăre s-au îmbolnăvit de dizenterie, din care o parte au şi murit, iar ceilalţi au rămas cu sechele) şi Ostrov, de unde a fost eliberat conform decretului de graţiere nr. 236/1963, cu biletul nr. 4085 din 22 mai 1963.[4] Prin 1959 era întâlnit la închisoarea din Gherla şi avea averea confiscată, precum şi o condamnare de 20 de ani muncă silnică.[5] În perioada arestării fiica a fost dată afară din facultate, fiul Petre, care a ajuns medic veterinar, a fost ţinut de o soră a părintelui la liceu, a fost magazioner, apoi administrator şi funcţionar. Altă fiică, Ecaterina Munteanu, care dăduse examen în toamna anului 1958 la Şcoala tehnică sanitară din Craiova, deoarece avea adeverinţă că provine dintr-o familie de chiaburi, deşi răspunsese perfect, nu a fost admisă deoarece un delegat de la partid interzicea accesul copiilor de chiaburi în şcoli. Fratele mai mic, deoarece nu avea cu ce să plătească taxa la liceu, era scos din internat şi de la masă, iar noaptea dormea în clasă. La bacalaureat a stat noaptea în gară şi primea hrană de la o verişoară. Preoteasa Florica Munteanu a fost şi ea arestată şi dusă la Tribunalul din Tg. Jiu pentru diverse anchete.

1. V. Manea, *op.cit.,* p. 173, unde se precizează că a fost eliberat la 22 mai 1963 de la Ostrov, la fel la C. Ioniţoiu, *op.cit.*, (M), pp. 415-416 şi arestat la 7 oct., posibil exact deoarece mandatele de arestare se emiteau de multe ori după punerea în practică a acestora, precizează şi locurile de detenţie.
2. Gheorghe Gorun, *op.cit.,* capitolul IV, *Rezistenţa gorjenilor la colectivizarea agriculturii între istorie şi memorie*, p. 305.
3. Dorin Dobrincu (ed.) *op.cit.,* p. 6, nr. 29.
4. Constantin Ştirosu, *Cartea albă privind lupta anticomunistă a fiilor Gorjului*, Asociaţia Foştilor Deţinuţi Politici din România, filiala Gorj, ediţie coordonată şi îngrijită de Nicolae Ştirosu, Ed. Vlaros, Craiova, 1995, p. 60; Octavian Roske (coord.), *op.cit.,* p. 386; C. Ioniţoiu, *op.cit.,* M, pp. 415-416.
5. Paul Caravia, Vergiliu Constantinescu, Flori Stănescu, *op.cit.,* p. 294.

După fişa penală întocmită de Penitenciarul 1 părintele Şerban Munteanu a fost încarcerat în penitenciarele de la Craiova şi Gherla, în lagărele de muncă Giurgeni (de la 20 mai 1960) şi Ostrov (de la 16 oct. 1960)[1]. La 8 mai 1963 a fost pus în libertate prin graţierea restului pedepsei.[2]

După detenţie, părintele Şerban Munteanu, deoarece nu a primit acordul Securităţii prin Departamentul Cultelor să redevină preot activ, a fost obligat să lucreze la Întreprinderea Vinalcool, în calitate de contabil (22 mai. 1963- 1 iun. 1964).

Ca preot paroh, după şedinţa Consiliului Eparhial al Arhiepiscopiei Craiovei din 22 mai 1964, a fost numit provizoriu de la 1 iunie acelaşi an, apoi după aprobarea Departamentului Cultelor titular de la 1 iulie 1964 la parohia Bârseşti–Gorj. La Bârseşti a reparat biserica, fapt pentru care la 1 dec. 1965 i se aduceau mulţumiri de către mitropolitul Olteniei, Firmilian Marin.

Prin decesul preotului Ion Voinescu, la 1 august 1965, în locul său devenit vacant la 1 feb. 1966 a fost numit părintele Şerban Munteanu la Vădeni–Tg. Jiu. Aici în anii 1968-1970 a reparat acoperișul bisericii parohiale, și a pictat cele două biserici ale parohiei, a împrejmuit cimitirul. De precizat că părintele Șerban Munteanu datorită celor 9 ani de detenție purta ochelari cu 12 dioptrii, era un intelectual de elită–cunoștea la perfecție latina și franceza. Locuia în Târgu Jiu cu soția Florica, avea un fiu medic și două fete asistente medicale.[3] Părintele Şerban Munteanu s-a pensionat la 1 octombrie 1983.[4]

10. Martirul Foca C. Popescu (1905-1960)

Foca Popescu s-a născut în ziua de 14 noiembrie 1905 în comuna Târgu Logreşti, sat Colţeşti–Gorj, în familia credincioşilor Constantin şi Iuliana Popescu, care au promis lui Dumnezeu că, dacă le va da un prunc, îl vor închina Bisericii. Acest lucru a fost imprimat şi în gândirea pruncului care a primit nunele unui sfânt mucenic.

După absolvirea claselor primare, a urmat cursurile Seminarului Teologic „Sf. Nicolae" din Râmnicu Vâlcea, promoţia 1928. Foca Popescu s-a căsătorit cu Angela Colă (au avut doi băieţi şi o proprietate modestă de 4 ha pământ).[5] Foca Popescu a fost hirotonit preot la 15 aprilie 1929 de Vartolomeu Stănescu, episcopul Râmnicului-Noul Severin, pe seama parohiei Musculeşti, com. Frasinul, jud. Gorj, alcătuită din satele Frasinu, Moţeşti şi Rogojina.[6]

Ca preot paroh, a desfăşurat o activitate rodnică atât pe tărâm religios, cât şi social. Astfel, în anul 1936, cu ajutorul credincioşilor, a reparat biserica filială cu hramul

1.Fişe matricole penale, la http/86.125.17.36/Fise%20matricole%20penale%20-%20detinuti%20politici/M/M%2009.%20Mpucha%20-%20Myler/Munteanu%20Şerban.

2. AAC, inv. 121, vol I – Tabel nominal de preoţii care au fost reţinuţi şi eliberaţi cu interdicţie corecţională.

3. AAC, dos. nr. 361, parohia Vădeni – Tg. Jiu.

4. Ibidem, dos. nr. 232, parohia Bârseşti – Gorj, dos. nr. 361, parohia Vădeni-Gorj.

5. Fişe matricole penale, la http/86.125.17.36/Fise%20matricole%20penale%20-%20detinuti%20politici/P/P%2012.%20Popescu%20 Adrian%20-%20Popescu%20Gheorghe/Popescu %20Foca%20C.

6. Studiu reprodus în mare parte apud Toma Rădulescu, *Popescu Foca*, în vol. *Martiri pentru Hristos din România, in perioada regimului communist*, Ed. IBMBOR, București, 2007, pp. 545-548; vezi şi Ana-Maria Rădulescu, *op.cit.,* III, pp. 154, 155..

Anuar, 1941, pp. 376-377, nr. 86, parohia Musculeşti, com. Frasin –Gorj.

„Sf. Dumitru" din satul Rogojina, monument de arhitectură din lemn care data din anul 1855. În anul 1938, a organizat căminul cultural, pe care l-a afiliat „Fundaţiilor Regale". În calitate de preşedinte al căminului cultural, a organizat numeroase spectacole cu caracter religios şi moralizator. A înfiinţat un cerc misionar din 6 bărbaţi care aplana toate neînţelegerile.[1] Tot prin intermediul Cercului misionar a făcut ca, în întreaga parohie, să nu existe concubini, multora dintre ei preotul fiindu-le naş. În anul 1939, a înfiinţat o cantină pentru copiii săraci, pentru a nu abandona şcoala, cărora le asigura o cameră din propria locuinţă, unde îi medita gratuit şi-i învăţa din Sf. Scriptură. Datorită lui, mulţi au devenit preoţi sau cântăreţi bisericeşti. A adunat sume importante de la enoriaşi pentru repararea bisericilor, pentru milostenii şi a cumpărat un loc de casă parohială, pe care a şi construit-o în anii de după război.[2]

Primele neplăceri din partea autorităţilor statului le are în 1939, datorită şefului de jandarmerie din localitate, care, din exces de zel, a înserat numele părintelui nostru („a fost informat că şi pr. Foca Popescu ar fi membru legionar") în lista legionarilor căutaţi şi urmăriţi de autorităţile statului. Totuşi, după audierea fostului primar al localităţii (în acelaşi timp şeful Partidului Liberal), al primarului aflat în funcţiune şi al ajutorului de primar, părintele nostru a fost absolvit de această etichetă.[3]

După instalarea regimului comunist, părintele nu a fost urmărit decât, poate, mai discret şi nu atât de insistent. Totuşi, aşa cum rezultă din documentele cu listele legionarilor din arhivele P.M.R.-Gorj din 1949, era trecut ca fost legionar.[4]

Însă, statutul şi prestigiul său în rândul credincioşilor din Frasinul nu putea scăpa de vizorul organelor de represiune în al doilea val de represiuni. Astfel, la 21 oct., 1958, părintelui Foca avea să i se deschidă dosar de verificare, care, după şase luni, va fi transformat în dosar de urmărire informativă, deoarece materialele informative făceau „dovada" că „ascultă emisiunile posturilor de radio imperialiste pe care le difuzează în cercul de prieteni" şi crede în declanşarea unui război.[5] Cele invocate de Securitate la deschiderea dosarului, se pare, cel puţin în parte, erau veridice, conform notelor informative care se găsesc în dosarul său. Prin notele date de informatorul „Fulger", în perioada aprilie 1958 - iunie 1959, părintele îşi manifesta indignarea faţă de „derbedeii de comunişti" şi îşi exprima dorinţa ca americanii „să-i nimicească" pe sovietici, într-un război care se vedea declanşat datorită crizei din Orientul Apropiat.[6] În octombrie 1958 părintele Foca Popescu declara: „Când văd câte un comunist pe drum îmi vine să-i dau în cap, dar nu fac nimic să intru în puşcărie pentru nişte derbedei, dar le arată el după ce nu vor mai fi susţinuţi de armatele ruseşti".[7]

Această urmărire informativă avea să înceteze la 7 iulie 1959, atunci când pă-

1. Ibidem.
2. AAC, dos. nr. 294, parohia Musculeşti-Gorj, nenumerotată.
3. ACNSAS, fond Informativ, dos. nr. 4847, vol. 2, f. 2-8.
4. Arhiva P.M.R. Oltenia, Fond arhiva P.M.R. Gorj, lista legionarilor, f. 44.
5. Ibidem, vol. I, f. 1-2. Dosarul de verificare i se deschisese deoarece, din materialele informative pe care Securitatea le deţinea, rezulta că părintele „desfăşoară activitate duşmănoasă împotriva regimului democrat popular şi a transformării socialiste a agriculturii".
6. Ibidem, f. 7-12.
7. ACNSAS, fond Informativ, dos. nr. 4847, vol. 1, f. 8.

rintele Popescu Foca era reţinut de către Securitatea din Târgu Jiu pentru că „desfăşoară activităţi duşmănoase împotriva regimului democrat popular şi a transformării socialiste a agriculturii”.[1] Potrivit unei fişe personale întocmită de Securitate la 10 iul. 1959, era suspectat că „în anul 1937 s-a înscris şi a activat ca membru în cuibul legionar Gruiul, condus de Botu C. Ion., activând până la rebeliune. Nu a fost condamnat. După 23 aug. 1944, este lucrat în acţiunea informativă, în baza materialului informativ furnizat de agentul „Fulger”, din care rezultă că cel în cauză se face vinovat de propagandă cu caracter contrarevoluţionar”.[2]

Faţă de acestea, la 17 iulie 1959, dosarul părintelui Popescu Foca era înaintat Comisiei MAI de analizare a cazurilor de contrarevoluţionari, propunându-se trimiterea lui, în baza Decretului-Lege nr. 89/1958 şi în conformitate cu HCM nr. 282/1958, ca deţinut administrativ în lagăr de muncă. Trei zile mai târziu, prin ordinul MAI nr. 10.052, Popescu Foca era trimis în lagărul de muncă de la Colonia Culmea, pentru 72 luni.[3] După fişa penală întocmită de Penitenciarul Craiova părintele Foca Popescu a exeutat pedeapsa la Penitenciarul Craiova, apoi în lagărele de muncă Periprava, Salcia şi iar Periprava[4].

Aflat în colonia de muncă de la Periprava, părintele Popescu Foca avea să fie anchetat din nou. În procesul verbal de interogatoriu din 8 feb. 1960, a fost anchetat în legătură cu activitatea sa politică, mărturisind că, între 1935-1937, a fost simplu membru P.N.L., pentru ca, între 1946-1947, să se încadreze în P.N.Ţ., gruparea Anton Alexandrescu. A refuzat să recunoască că ar fi fost şi ar fi activat în Mişcarea legionară, precum dorea anchetatorul.[5]

Ancheta consumată la Periprava împotriva părintelui Foca urma alteia din localitatea natală, unde mai mulţi consăteni, la 8 ianuarie 1960, depuseseră mărturie conform căreia acesta ar fi făcut politică legionară. În acest sens, dar extrem de vag, se exprima Constantin Bolocan: „din auzite cunosc să ar fi făcut politică legionară, participând la confecţionarea unei troiţe pe timpul legionarilor”. În schimb Vijulan Constantin se exprima total diferit în declaraţia sa: „Este bun gospodar, cinstit [...]. În prezent nu a manifestat nici un fel de politică [...]. Este membru colectivist în G.A.C. [...]. A dat sprijin în toate acţiunile îndreptate spre socialism. S-a achitat cu cinste de toate obligaţiile către stat şi comună”.[6]

Faţă de acestea, comisia de anchetă de la Periprava propunea ca părintele Popescu Foca să fie menţinut în lagăr de muncă până la expirarea pedepsei.[7] Regimul de exterminare şi foamete, extrem de dur, îi va produce decesul părintelui Foca Popescu la Periprava, protrivit Procesului verbal încheiat de medicul deţinut Georgescu V. Traian: „Am constatat moartea deţinutului Popescu Foca, în vârstă de 58 de ani, din Brigada 19.

1. Ibidem, f. 1.
2.AMJDIM, Fond Penal, dos. nr. 39.407, f. 1v.-2.
3. Ibidem, f. 3-4; ACNSAS, Fond informativ, dos., nr. 4.847, vol. I, f. 19.
4. Fişe matricole penale, la http/86.125.17.36/Fise%20matricole%20penale%20-%20detinuti%20politici/P/P%2012.%20Popescu%20 Adrian%20-%20Popescu%20Gheorghe/Popescu %20Foca%20C.
5. AMJDIM, Fond Penal, dos. nr. 39.407, f. 12.-13.
6. Ibidem, f. 9-10.
7. Ibidem, f. 7, 14.

Susnumitul a fost internat cu infiltrat pulmonar T.B.C. şi a subcombat de embolie celebrală, în ziua de 4 aprilie 1960, orele 16.[1]

La 10 febr. 1964 preoteasa Angela Popescu, care domicilia în com. Andreeşti-Gorj, cerea Arhiepiscopiei Craiovei un certificat pentru a obţine pensie de urmaş deoarece acesta încetase din viaţă la 4 apr. 1960, cu două zile înainte de a fi pus în libertate, găsindu-se nevinovat. După ani de zile şi numeroase intervenţii la organele de partid şi de stat, drepturile preotesei la pensie au fost recunoscute.[2]

11. Gheorghe N. Radoşu (1904-?) – cântăreţ

Gheorghe Radoşu s-a născut în ziua de 14 octombrie 1904 în satul Colibaşi, comuna Bobu – Gorj, în casa părinţilor Nicolae (plugar) şi Elena. A absolvit şcoala de cântăreţi de 3 ani din Craiova. După absolvirea şcolii Gheorghe Radoşu a fost numit cantor la 1 sept. 1922 la Bengeşti – Gorj. El s-a căsătorit cu Floarea Gheorghe Sârbu şi a avut 5 fete. De la 1 ian. 1927 s-a transferat la parohia Pojogeni–Gorj, apoi de la 1 ian. 1938 a slujit la parohia Colibaşi com., Bobu, alcătuită din satele Colibaşi, Bobu, Purceleni, Raba[3].

În ziua de 8 aprilie 1957 Gheorghe Radoşu a fost arestat de Securitatea Regională Craiova „pentru fapta agitaţie publică". „În martie 1957 a provocat o poezie cu caracter duşmănos la adresa regimului din R.P.R. şi U.R.S.S.". Conform mandatului de arestare nr. 498/57 şi a hotărârii judecătoreşti, nr. 311/1957, Tribunalul Militar Craiova aplicând articolul 327 C.P. l-a condamnat la 4 ani închisoare corecţională. Pedeapsa urma a fi executată în perioada 8 aprilie 1957–6 aprilie 1961. Motivarea instanţei – „a difuzat o poezie injuriind «Tatăl nostru care eşti la Moscova». După fişa penală întocmită de Penitenciarul Craiova la 30 mai 1957, Gheorghe Radoşu a trecut prin penitenciarele de la Craiova, Jilava (de la 25 sept. 1957) şi Gherla (de la 30 sept. 1957). Prin aplicarea Decretului 322/1959 în ziua de 31 aug. 1959, lui Gheorghe Radoşu i s-a graţiat restul pedepsei şi a fost pus în libertate.[4] După mai multe demersuri şi cu întârzierea aprobării de către Departamentul Cultelor, acesta revine în parohie abia la 2 februarie 1960, unde funcţiona şi în anul 1968.[5]

12. Ion Răduloiu

Iniţial a fost preot la Salcia – Mehedinţi, iar la 1 sept. 1969 s-a transferat la parohia Poiana Seciuri – Gilort (Gorj). Conform procesului verbal încheiat la 18 iun. 1971 de către protoiereul din Tg. Cărbuneşti, Solomon Motocu, care se deplasase la Poiana Seciuri–Gilort (Gorj) deoarece auzise din zvon public că ar fi fost reţinut de organele de stat. Nimeni nu ştie care este situaţia reală, nici membrii consiliului parohial. Gazda

1. Ibidem, f. 22, A se vedea: *Preoţi ortodocşi, p. 205 şi Biserica întemniţată*, p. 384, redau greşit data decesului – Periprava, anul 1961; *Cartea de aur*, p. 348 – unde se susţine că părintele nostru a fost arestat şi condamnat în anul 1958; vezi P. Caravia, V. Constantinescu, F. Stănescu, *op.cit.,* varianta engleză p. 316; V. Manea, *op.cit.,* p. 206; C. Ioniţoiu, *op.cit.,* P-Q, p. 353; O. Roske, (coord.), *op.cit.,* P, p. 300 - unde anul decesului este eronat.
2. AAC, dos. nr. 294, parohia Musculeşti, com. Andreeşti – Gorj.
3. Anuar, 1941, pp. 354-355, nr. 51.
4. Fişe matricole penale, la http/86.125.17.36/Fise%20matricole%20penale%20-%20detinuti%20politici/R/R%2001.%20Rab%20-%20Razu/Radoşu%20Gheorghe.
5. AAC, dos. nr. 264, parohia Ciuperceni – Dolj; Ana-Maria Rădulescu, *art.cit*, IV, în *Mitropolia Olteniei*, nr. 1-4, 2005, p. 145.

unde a locuit a declarat că în ziua de Înălţare (27 mai 1971) s-a prezentat la preot şeful postului din com. Roşia de Amaradia împreună cu doi civili şi după o convorbire în cameră au ieşit spre maşină. La plecare preotul a spus gazdei să nu dea nimic ce este al parohiei numai atunci când vine cineva de la Protoieria Cărbuneşti, nici chiar cheile bisericii. Preotul s-a urcat într-o maşină şi de atunci nu se mai ştie nimic până azi 14 iun. 1971. Protopopul Solomon Motocu informa pe mitropolitul Firmilian că a fost internat în spitalul de alienaţi. În realitate ar fi fost menţinut de organele de stat pentru cuvântările care le-ar fi ţinut urmând să se verifice dacă sunt adevărate sau nu. La 8 iulie 1971 protopopul amintit raporta că preotul Ion Răduloiu e reţinut de organele puterii de stat din 27 mai 1971.[1]

13. Nicolae Scrădeanu (1899-?)

S-a născut în ziua de 25 mai 1899 la Cărbuneşti–Gorj. După absolvirea seminarului a fost o vreme învăţător, apoi s-a căsătorit şi a avut patru fete. În ziua de 26 noiembrie 1922 a fost hirotonit preot. Pentru meritele sale a fost distins cu „Răsplata muncii pentru construcţii şcolare".

Având o suprafaţă agricolă însemnată în anul 1949 a fost condamnat 30 de zile pentru sabotaj agricol când era preot la Jupâneşti-Gorj. În fapt politic era liberal, iar „în alegerile din 1946 a făcut greutăţi regimului–ducea propagandă printre cetăţeni să nu meargă la votare. După 1946 şi până 1953 a avut o atitudine pasivă faţă de acţiunile regimului, s-a ocupat numai de biserică intensificând acţiunile care să ţină cetăţenii apropiaţi de biserică." În anul 1953 a cedat statului cu Decretul 508, 15 ha de teren agricol. Raportul împuternicitului cultelor, un anume Catană, precizează că „obligaţiile către stat le achită cu greu şi întârziere. Se ocupă numai de biserică, nu ţine legătură cu organele locale şi nu dă sprijin în acţiunile sociale de folos obştesc. Întreţine legături cu Grigore Popescu şi cu Atanasie Ciontescu–chiaburi".[2]

14. Eugen A. Vlădulescu (1910-1984)

Eugen Vlădulescu s-a născut în ziua de 4 ian. 1910, în satul Tămăşeşti, com. Roşia de Jiu – Gorj în casa Polinei şi a preotului Achim Vlădulescu.[3] După absolvirea claselor primare, Eugen Vlădulescu a urmat Seminarul Teologic „Sf. Nicolae" din Râmnicu Vâlcea, alături de fratele său - Lucian Vlădulescu. Eugen Vlădulescu era licenţiat în teologie şi s-a căsătorit cu Constanţa Popescu din Obârşia de Câmp – Mehedinţi (a avut o fată).

În ziua de 15 oct. 1940 a fost hirotonit preot pe seama parohiei Salcia II – Mehedinţi, parohie nou creată prin dezlipire de la Parohia Salcia I, situată la 14 km de gara Maglavit şi la 9 km de Cujmir. Aici figura un cerc de persoane din organizația religioasă „Oastea Domnului" care aduna ofrande pentru săraci. De asemenea s-au adunat sume importante de bani şi alimente pentru monumentul eroilor, pentru reparaţia bisericii, pentru săraci.[4] Părintele Eugen Vlădulescu a mai fost preot la parohia Salcia I – Mehedinţi (de la 1 mart. 1946).

1. AAC, dos. nr. 311, parohia Poiana Seciuri-Gilort; Ana-Maria Rădulescu, *art.cit.,* IV, în *Mitropolia Olteniei*, 2005, pp. 145-146.
2. AAC, fond. D.C., dos. caracterizări și fișe personale.
3. Anuar, 1941, p. 543, nr. 159-160.
4. Ibidem, p. 569, nr. 3.

La ordinele organelor comuniste Legiunea Jandarmi Mehedinţi a întocmit un „Tabel de funcţionarii de toate categoriile din judeţul Mehedinţi, care au activat în mişcarea legionară" în care figurează la nr. 27, din Salcia, în calitate de comandant legionar de pluton, plasa Cujmir şi părintele Eugen Vlădulescu.[1] În „Tabel nominal de conducătorii şi propagandiştii care sunt periculoşi prin influenţa ce au asupra populaţiei", întocmit tot de Legiunea jandarmi Mehedinţi, acesta apare ca legionar „şef plasă".[2]

Conform listei întocmite de activiştii de partid din Mehedinţi, în 1948, apare la parohia Salcia părintele Eugen Vlădulescu, etichetat „şef de sector legionar, brătienist", poziţie incompatibilă politic după părerea noastră şi a majorităţii istoricilor români.

Fiind considerat element periculos, timp de 5 ani a fost mutat forţat de la Salcia, la parohiile Târgu Cărbuneşti–Gorj (de la 15 oct., 1951) şi Damian–Dolj (de la 1 feb. 1955).Odată cu ridicarea restricţiilor asupra unor locuitori din zona de graniţă, acesta revine, de la 1 aug. 1956, la parohia Salcia – Mehedinţi[3].

În ziua de 24 iunie 1958 a fost arestat şi „internat administrativ" pentru 72 de luni, pedeapsă ce urma a fi executată din momentul arestării până la 24 iunie 1965. Aşa cum rezultă din fişa matricolă penală întocmită de Penitenciarul Craiova la 30 mai 1961, părintele Eugen Vlădulescu ajungea la Formaţiunea 0830 Periprava de unde a fost eliberat la 9 mai 1964 prin aplicarea ordinului M.A.I. nr. 5021 prin care era graţiat de restul pedepsei.[4]

Părintele Eugen Vlădulescu, la indicaţiile Securităţii prin Departamentul Cultelor, a fost numit preot paroh la 1 iulie 1964 la parohia Valea Aninilor – Mehedinţi. Aici a împrejmuit cimitirul cu ulucă pe un perimetru de 570 m., a acoperit cu tablă nouă una din turlele bisericii şi aripa dreaptă.

Tot în Mehedinţi a mai fost preot la Cearâng (1 dec. 1965). Aici a închis cimitirul cu ulucă pe 400 m., a strâns fonduri pentru reparaţia celor două biserici şi a cumpărat materiale: tablă galvanizată, var, ciment, vopsea şi nisip pentru tencuială, a făcut reparaţii–refacerea acoperişului cu tablă nouă galvanizată şi a turlelor, a tencuit şi vopsit biserica în interior şi exterior, a făcut o centură de ciment la temelia bisericii. La filiala Drâncea a înlocuit acoperişul cu tablă galvanizată nouă, a refăcut jgheaburile şi burlanele.

De la 1 ian. 1968 a fost numit preot paroh la Pristol – Mehedinţi. Aici a reparat şi înlocuit acoperişul bisericii şi clopotniţa cu tablă galvanizată. Cimitirul bisericii filiale Cozia l-a împrejmuit cu sârmă şi stâlpi pe un perimetru de 4200 m[5]. Din 1970 este numit preot la Salcia-Mehedinţi, iar la 29 feb. 1984 trece la cele veşnice şi este înmormântat aici.[6]

1. Arhiva P.M.R. Oltenia, jud. Meh., dos. legionari, f. 27.
2. Ibidem, serv. cadre, f. 34, nr. 29.
3. Vezi*Mitropolia Olteniei*, an VIII (1956), nr. 10-12, p. 773.
4. Fişe matricole penale, la http/86.125.17.36/Fise%20matricole%20penale%20-%20detinuti%20politici/V/V%2003.%20-Vila%20-%20Vlaicu/Vlădulescu%20Eugenl%20A.
5. AAC, dos. 413 parohia Cearângu, com. Punghina-Mehedinţi, dos. 495, parohia Pristol-Mehedinţi, fond D. C., dos. 37/1962-1964, dos. Rapoarte şi referate 1970.
6. Pr. Ion Doran, *Preot Eugen Vlădulescu*, în *Mitropolia Olteniei*, an XXXVI (1984), nr. 3-4, p. 248.

CIRCULAȚIA POLIELEULUI ÎN ȚĂRILE ROMÂNE ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

Arhid. drd. Nicuşor Lăzărică[1]

Keywords: *byzantine music, nineteen century, manuscripts, polyeleos, Petros Lampadarios*
Abstract
The 19th century represents the golden age of byzantine music in the Romanian Principalities. During this period extensive translations were conducted from Greek and priceless original masterpieces were composed. As to what concerns the polyeleos, translations were favoured during the first half of the century, whereas a great many original scores were penned during the second half of the century. Likewise, the musical style changed, going from sticheraric versions to the irmologic, syntomon ones, a sign that music began to be in better accordance not only with the language, but also with the tastes of the public. The polyeleos was very widely spread, being surpassed, we believe, only by the Axion and Heruvic, a sign of the consideration that it was given by the composers of the time. Amongst all the polyeleos compositions, the one by Petru Lampadarie, translated and adapted to Romanian by Macarie the Hyeromonach, stands out both due to its beauty as well as to the abundancy with which it can be found in manuscripts and prints.

Tradiția liturgică a polieleului

Încă de la apariția creștinismului, psalmii au reprezentat o bună formă, deja conturată, de preaslăvire a lui Dumnezeu de către credincioși. Polieleul, indiferent că a evoluat sau nu, își are sorgintea în vechile lecturi biblice strâns legate de dezvoltarea incipită a cultului. Parte integrantă din cultul divin, psalmii aleși pentru anumite momente speciale din cadrul acestuia, au căpătat cu timpul sensul de imne liturgice. Este cazul și polieleului, care trece din zona lecturilor (a catismelor) în cea intonațională. Odată cu privegherile de toată noaptea a apărut și necesitatea psalmodierii, iar ca o consecință firească a fost nevoie de sistematizarea psalmilor în vederea cuprinderii lor într-un corpus melodic. Încă de la începuturile melodicizării psalmilor aleși, compozitorii s-au aplecat cu multă dragoste și măiestrie asupra acestora, compunând melodii din cele mai variate, cu procedee muzicale complexe, pe toate glasurile, dându-le astfel o importanță deosebită în viața liturgică a Bisericii. Astfel au devenit, între timp, imne în cadrul cultului divin public. Alături de axioane, heruvice, chinonice etc., polieleul a devenit un imperativ pentru toți compozitorii de renume, compozițiile lor prezentându-se atât în tactul irmologic (syntomon) cât și în cel papadic și în special stihiraric.

Despre polieleu s-a scris destul de puțin în țara noastră iar accentul acestor scrieri a căzut mai tot timpul pe funcția liturgică a sa. În momentul de față, din cercetările care s-au făcut știm că termenul *polieleu* își are etimologia în limba greacă (πολυς) – mult și (ελεος) – milă și, deci, înseamnă "multă milă", fiind legat de tradiția liturgică a aprinderii lumânărilor (a candelelor) în biserică.[2] Ca poziție în cadrul cultului divin, polieleul se cântă la Utrenie după Sedealna a doua[3] iar Duminica, înaintea Binecuvântărilor Învierii.

1. Doctorand al Facultății de Teologie Ortodoxă „Andrei Șaguna" din Sibiu.
2. Florin Bucescu, *Cântarea psaltică în manuscrisele moldovenești din secolul al XIX-lea (Ghidul manuscriselor),* Ed. Artes, Iași, 2008, p. 94.
3. Nicu Moldoveanu (coord.), Nicolae Necula (coord.), Vasile Stanciu (coord.), Sebastian

Când se cântă polieleul, el înlocuiește catisma a treia[1] (Duminica) iar la Praznice Împărătești și sfinții cu indicație de polieleu, înlocuiește Binecuvântările Învierii (Evloghitariile).[2] Sunt unele biserici locale ortodoxe unde se obișnuiește ca la sfârșitul polieleului și începutul mărimurilor să se scoată și să se așeze pe iconostas icoana praznicului sau a sfântului prăznuit.[3]

Ontologic, polieleul este legat de psalmii lui David și este alcătuit din „stihuri alese care preamăresc în chip deosebit și laudă milostivirea lui Dumnezeu".[4] Aceste stihuri se încheie cu refrenul „că în veac este mila Lui" (Ότι εις τον αιώνα το έλεος αυτού), refren care ar fi putut impune numele acestei cântări de *polieleu.*[5]

Descoperim polieleul sub trei forme distincte: *Robii Domnului*, alcătuit din psalmii 134 și 135 ce se cântă la praznicele Mântuitorului și la sfinții cu indicație, *Cuvânt bun* (Ps. 44) ce se cântă la sărbătorile Maicii Domnului și *La Râul Babilonului* (Ps. 136), cântat în Postul Mare.[6] Toate aceste forme se deosebesc prin conținut, eh, întindere sau funcție.[7]

La forma *Robii Domnului*, partea întâia, ipostaza inițială este: „Robii Domnului. Aliluia. Lăudați numele Domnului, lăudați slugi pe Domnul. Aliluia", ceea ce reprezintă chiar primul verset al Psalmului 134, mai puțin sintagma „robii Domnului"[8]: „Lăudați numele Domnului, lăudați-L, voi, slugi, pe Domnul".[9] Este melodizat întreg psalmul 134, în total 21 de versete, cu mențiunea că unii autori au preferat varianta mai fragmentată și au împărțit psalmul în 40 de stihuri. Această practică „a celor 40 de stihuri" este foarte răspândită în secolul al XIX-lea. Cu această ocazie refrenul „Aliluia" capătă o importanță covârșitoare în ansamblul cântării și este preferat în compoziție tactul stihiraric.[10] În practică, încă din secolul menționat, la bisericile de mir dar și în unele mânăstiri se cântă din acest psalm doar 4 stihuri, numite în tradiția manuscrisă „doar stihurile cele alese" (1, 5, 13 și 21), interpretarea întregului psalm devenind o datorie în cadrul privegherilor monahale.

Partea a doua a polieleului „Robii Domnului" este alcătuită din psalmul 135 și are ca refren tot sintagma muzicală „Aliluia", cu mențiunea că ea este plasată în contextul refrenului existent deja în psalm: „Mărturisiți-vă Domnului că este bun. Aliluia. Că în veac este mila Lui. Aliluia"(Ps. 135, 1). Sunt așezate pe note muzicale toate cele 26 de versete ale psalmului, fără a fi divizate altfel decât prin introducerea refrenului „Aliluia".

Barbu-Bucur (coord.), *Dicționar de muzică bisericească românească,* Ed. Basilica, București, 2013, p. 642.

1. Pr .Prof. Dr. Ene Branişte, *Liturgica specială*, Ed. Lumea Credinței, București, 2005, p. 86.
2. Pr .Prof. Dr. Ene Branişte, *Liturgica...,* p. 104.
3. Pr. Petre Vintilescu, *Liturghierul explicat*, Ed. IBMBOR, București, 1972, p. 69.
4. Pr .Prof. Dr. Ene Branişte, *Liturgica...*, p. 104.
5. Pr .Prof. Dr. Ene Branişte, *Liturgica...,* p. 105.
6. Nicu Moldoveanu(coord.), *Dicționar...*, p. 642.
7. Florin Bucescu, *Cântarea psaltică...,* p. 94.
8. Fără a intra în detalii privitoare la interpretarea exegetică sau de altă natură a textului psalmilor, menționăm că *robii Domnului* sunt aceia care Îl cunosc pe Dumnezeu și-I păzesc poruncile. BIBLIA sau SFÂNTA SCRIPTURĂ, ediție jubiliară a Sfântului Sinod, redactată și adnotată de ÎPS Bartolomeu Valeriu Anania, Ed. IBMBOR, București, 2001, p. 771, nota b.
9. BIBLIA sau SFÂNTA SCRIPTURĂ..., p. 771, nota b.
10. Florin Bucescu, *Cântarea psaltică...,* p. 95.

Și aici este preferată o variantă scurtă alcătuită din versetele 1, 12, 24 și 26. Foarte rar se găsesc compoziții muzicale de tip polieleu care să se abată de la tiparul menționat, și anume 21 sau 40 de stihuri varianta complexă și 4 stihuri varianta scurtată pentru partea întâia și 26 sau 4 pentru partea a doua.

Poate cel mai complex polieleu atât din punct de vedere muzical cât și literar este *Cuvânt bun*, închinat Maicii Domnului și selectat din psalmul 44. Preacinstirea Maicii Domnului s-a manifestat de-a lungul timpului în forme diverse, latura imnologică fiind cea mai importantă, de aceea și polieleul acesta se intonează cu unele adaosuri. După ce se intonează versetul „se adaugă unele «frânturi» de imne și rugăciuni care întotdeauna încep cu «Bucură-te», constituindu-se într-o frază finală a stihului, cu rol de refren".[1] Menționam că este complex deoarece versetele sunt doar pe alocuri întregi (ex. vs. 1, împărțit la rândul său în două stihuri), incomplete, divizate sau completate cu alte fragmente. Singurul aspect consecvent la acest polieleu este refrenul „Bucură-te" și „Aliluia". Psalmul are 17 versete iar polieleul are 18 stihuri în varianta complexă și 10 stihuri scurtat.

Cea de-a treia forma a polieleului este „La râul Babilonului", alcătuită din versetele psalmului 136 și întâlnită în trei duminici din perioada Triodului: Duminica Fiului Risipitor, Duminica lăsatului sec de brânză și Duminica lăsatului sec de carne.[2] Acestea sunt trei din cele patru duminici pregătitoare pentru postul cel mare din perioada Triodului și toată această pregătire are rostul de a-l conștientiza pe om de pierderea Împărăției. Legătura polieleului cu perioada respectivă este dată de simbolistica textului scripturistic: și noi plângem după pierderea raiului așa cum și evreii plângeau în robia babilonică după pierderea Țării Sfinte.[3] Psalmul 136 are 9 versete, care din punct de vedere melodic sunt divizate în două sau trei părți, polieleul însumând 12 stihuri, fiind completate de refrenul întreit „Aliluia". Textul polieleului este foarte apropiat de cel al psalmului, fără omisiuni sau adăugiri importante.

Polieleul în secolul al XIX-lea

Așa cum reiese din cele spuse până acum, polieleul a reprezentat o latură foarte importantă în desfășurarea serviciului utreniei, motiv pentru care acest imn face parte dintr-o categorie indispensabilă de cântări ale ortodoxiei, alături de heruvic, axion și chinonic. Încă din cele mai vechi timpuri, compozitorii s-au aplecat asupra acestui imn, compunându-i forme din cele mai frumoase pentru a deveni astfel o podoabă a Bisericii. Este adevărat că, datorită contextului istoric din țara noastră, primele monodii *polieleu* în limba română datează de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul celui următor, dar cele mai multe se găsesc în secolul al XIX-lea. Printre autorii de melodii pentru polieleu trebuie amintiți Macarie Ieromonahul, Ioniță Prale, Iosif Nemțeanul, Visarion Nemțeanul, Nectarie Vlahul și mulți alții. O a altă serie de autori la sfârșitul secolului al XIX-lea este constituită din Ioan Zmeu, Oprea Demetrescu, Ștefanache Popescu etc., întreaga perioadă fiind străbătută de un *filon* al celor care s-au ocupat cu deprinderea și

1. Florin Bucescu, *Cântarea psaltică...,* p. 96.
2. Pr. Prof. Dr. Ene Branişte, *Liturgica...,*p. 105.
3. Pr. Prof. Dr. Ene Branişte, *Liturgica...,*p. 105.

transmiterea muzicii bizantine. Am putea spune, pe bună dreptate, că este secolul de aur al muzicii bizantine românești, în care nu numai compozitori, dar și o întreagă pleiadă de elevi, copiști sau simpli interpreți și-au adus contribuția la dezvoltarea și transmiterea muzicii bisericești.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, în prima jumătate, autorii români de polielee, s-au ghidat în special după variantele grecești, bună parte din acestea fiind traduceri și potriviri, la început mult mai apropiate din punct de vedere muzical și stilistic de originalul grecesc. Ușor lucrurile se schimbă, monodiile depărtându-se de linia originală, în special prin prelucrări, ajungând până spre jumătatea secolului și după, să avem din ce în ce mai multe variante originale. Acest proces de compoziție face parte din inevitabila adaptare a muzicii de factură bizantină la limba neamului nostru.[1] Pentru prima dată Anton Pann vorbește despre „tâlmăcirea" cântărilor după dorința și nevoile poporului astfel încât textul românesc să fie în perfect acord cu melodia.[2]

În compoziția polieleelor, autorii secolului al XIX-lea au utilizat procedee muzicale specifice stilului bizantin, cu fraze muzicale frumos construite, cu cadențe tipice genurilor muzicale, cu ruperi de ritm prin divizarea ansamblelor temporale, cu atipice, uneori, procedee de tipul model-secvență și mai ales, au pus în evidență textul prin folosirea modulațiilor atât în cadrul genurilor cât și în afara lor prin folosirea ftoralelor. Nu trebuie minimalizată importanța melismelor foarte atent conturate cu ajutorul semnelor ornamentale.

Polieleul, chiar dacă este o cântare frecvent întâlnită, mai ales în sursele manuscrise, ridică totuși câteva întrebări de ordin compozitional și al circulației sale teritoriale. Astfel, există o tendință a compozitorilor de a păstra cât mai mult din originalul grecesc atunci când traduc și potrivesc o cântare sau consideră mai importantă limba neamului și felul în care arată cântarea în românește. Circulația acestor compoziții, de a cărei intensitate depindea uniformizarea cântării în Biserică precum și succesul compozițional al operelor autentice românești comparativ cu traducerile directe, reprezintă alte probleme pentru polieleu în acest timp.

Circulația polieleului în secolul al XIX-lea

Una din cele mai *galonate* compoziții din secolul al XIX-lea este realizată undeva între 1760-1770, după o variantă mult mai veche, din sistemul vechi de cântare, de către Petru Lampadarie. În limba română este tradusă și potrivită de mai mulți autori: Macarie Ieromonahul, Visarion Nemțeanul, Nectarie Vlahul, Anton Pann, Iosif Naniescu și de încă un compozitor a cărui identitate încă nu am reușit să o stabilim. Din cele ce vom prezenta vom elimina autorul anonim (deoarece nu putem stabili o tipologie a autorului și prin urmare și un stil muzical) și pe Nectarie Protopsaltul, deoarece compoziția sa este aproape identică cu a lui Macarie Ieromonahul și avem motive serioase să credem că traducerea aparține doar lui Macarie.

1. George Breazul, *Anton Pann, în Pagini din istoria muzicii românești,* vol. 1, Ed. Muzicală a Uniunii Compozitorilor din Republica Socialistă România, București, 1966, pp. 271-273.
2. Gheorghe Ciobanu, *Anton Pann și românirea cântărilor bisericești. La aniversarea a 175 de ani de la nașterea sa,* în Studii de etnomuzicologie și bizantinologie, vol. 1, Ed. Muzicală a Uniunii Compozitorilor, București 1974, pp. 319-320.

Pentru a stabili care este proporția între melodia grecească și cea a textului tradus în românește, trebuie să apelăm la partitură și la câteva elemente de analiză muzicală. Petru Lampadarie[1] ne propune următorul debut:

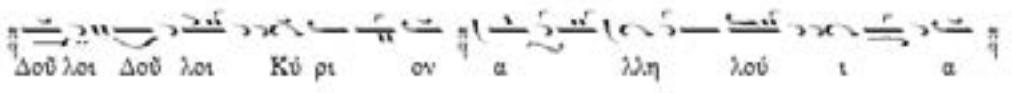

Prima traducere, cea a lui Macarie,[2] debutează astfel:

1. Petros Ephesios, *Σύντομον δοξαστάριον του αοιδίμου Πέτρου Λαμπαδαρίου του Πελοποννησίουν: Μεταφρασθέν κατά την νέαν μέθοδον της Μουσικής των Μουσικολογιωτάτων Διδασκάλων του νέου Συστήματος, București, 1820.*

2. Ieromonahul Macarie, *Tomul al doilea al Antologiei,* Tipografia Sfintei Mitropolii, București, 1827, p. 95; Ion Popescu Pasărea, *Liturghierul de strană*, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1925, p. 72; BAR, ms. rom.-gr., 3236, Ioniță Stoicescu, *Antologhion*, 1819, f. 287r; BAR, ms. rom., 2122, Anton Pann, *Antologie*, 1826, f. 50r; BAR, ms. rom., 2434, Ioniță Stoicescu, *Antologie*, 1828, f. 199v; BAR, ms. rom., 3552, Ioniță Stoicescu, *Antologie*, 1828, f. 47r; BAR, ms. rom., 2233, Ilie Stoianovici-Jianu, *Tomul al doilea al Antologiei lui Macarie Ieromonahul*, 1832, f. 117r; BAR, ms. rom., 3552, Ioniță Stoicescu, *Antologie*, 1828, f. 82v; CHILIA BUNAVESTIRE, Schitul Lacu, Sfântul Munte Athos, *Buchet muzical athonit, nr. 4-Polielee,* Ed. Evanghelismos, București, 2002, p. 107; Ieromonahul Macarie, *Tomul întâi al Antologiei*, editor și tipograf Ieromonahul Serafim, Tipografia Sfintei Episcopii, Buzău, 1856, p. 48; BAR, ms. rom., 3809, Constantin Dimitriu, *Antologie*, 1854, f. 32v; CHILIA BUNAVESTIRE, Schitul Lacu, Sfântul Munte Athos - *Buchet muzical athonit, nr. 4-Polielee,* Ed. Evanghelismos, București, 2002, p. 408; BAR, ms. rom., 4504, Autor anonim, *Antologie*, a doua jumătate a sec. XIX, f. 10v; BAR, ms. rom., 3809, Constantin Dimitriu, *Antologie*, 1854, f. 55r; BAR, ms. rom., 4339, Natanail Ierodiacon, *Antologhion*, 1870, f. 123r; BAR, ms. rom., 1804, Ghimnasie Monahul, *Antologie*, 1838, f. 34v; BAR, ms. rom., 475, Sofronie Ieromonahul, *Antologie*, mijlocul sec. XIX, f. 89v; BAR, ms. rom., 1804, Ghimnasie Monahul, *Antologie*, 1838, f. 94v; BAR, ms. rom., 475, Sofronie Ieromonahul, *Antologie*, mijlocul sec. XIX, f. 99r; BAR, ms. rom., 1094, Teodorit Monahul, *Antologie*, mijlocul sec. XIX, f. 21v; BAR, ms. rom., 3978, Diacon Ioan Sărindăreanu, *Antologie*, 1843-1847, f. 109r; BAR, ms. rom., 1094, Teodorit Monahul, *Antologie*, mijlocul sec. XIX, f. 37v; BAR, ms. rom., 5470, Radu Popescu, *Antologie*, mijlocul sec. XIX, f. 157r; BAR, ms. rom., 3255, Radu Proşteanu, *Antologie*, 1863, f. 39r; BAR, ms. rom., 3140, Alecu Popescu, *Antologie*, după 1860, f. 31v; BAR, ms. rom., 5470, Radu Popescu, *Antologie,* mijlocul sec. XIX, f. 181r; BAR, ms. rom., 454, Autor anonim, *Antologie,* mijlocul sec. XIX, f. 116v; BAR, ms. rom., 3183, Ghiorghi Dascălul, *Antologie*, 1844, f. 90r; BAR, ms. rom., 3140, Alecu Popescu, *Antologie*, după 1860, f. 24v; BAR, ms. rom., 304, Ioan Grigoriu (zis Ivanciu), *Antologie*, mijlocul sec. XIX, f. 67r; BAR, ms. rom., 3012, Autor anonim, *Antologie*, mijlocul sec. XIX, f. 77r; BAR, ms. rom., 304, Ioan Grigoriu (zis Ivanciu), *Antologie*, mijlocul sec. XIX, f. 69r; BAR, ms. rom., 4194, Autor anonim, *Antologhion*, prima jumătate a sec. XIX, f. 85r; BMS, ms. rom., 84, Ghelasie Basarabeanul, *Antologhion*, 1863, f. 16v; BMS, ms. rom., 87, Constantin Lăzărescu, *Antologie*, 1859, p. 289; BMS, ms. rom., 84, Ghelasie Basarabeanul, *Antologhion*, 1863, f. 20r; BMS, ms. rom., 87, Constantin Lăzărescu, *Antologie*, 1859, p. 310; BMS, ms. rom., 123, Autor anonim, *Antologie*, ante 1861, p. 79; BMS, ms. rom., 91, Ion Gheordunescu, *Antologie*, a doua jumătate a sec. XIX, f. 111v; BMS, ms. rom., 123, Autor anonim, *Antologie*, ante 1861, p. 118; BMS, ms. rom., 7301, Stan Constandinescu, *Antologie*, 1856, f. 76r; BMS, ms. rom., 7304, Ghelasie Basarabeanul, *Caiet de cântări*, prima jumătate a sec XIX, f 125v; BMS, ms. rom., 9355, Gherasim Negulescu-Cheia, *Caiet de cântări bisericești*, 1935, p. 43; Nifon Ploeşteanu, *Carte de muzică bisericească*, Tipografiile Joseph Göbl, a Cărților Bisericești și Carol Göbl, București, 1902, p. 208; SMA, fără cotă, Autor anonim, *Privegher*, a doua jumătate a sec. XIX, f. 16v; SMA, fără cotă, Eftimie Ieromonah, *Cântări la Sfânta Liturghie și Pri-*

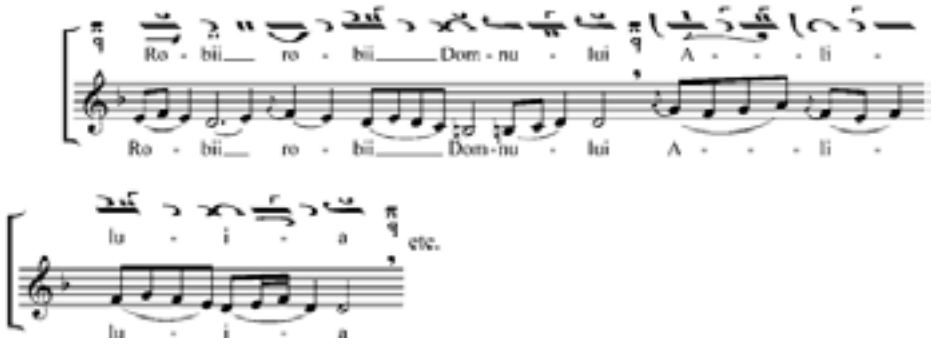

veghere, a doua jumătate a sec. XIX, f. 59v; SMA, fără cotă, Serghie Schimonah, *Privegher,* 1887, f. 103r; SMA, fără cotă, Dionisie Monahul Moldoveanul, *Carte de cântări bisericești pentru privegheri mari*, 1930, p. 165; SMA, Chilia românească "Sfântul Gheorghe"- Colciu, ms. rom., 1097, Isihie Petrescu, *Antologie*, 1913, f. 98r; BMS, ms. rom. gr, 93, Autor anonim, *Antologie*, ante 1856, f. 74r; BMS, ms. rom. gr, 99, Martinian Monahul, *Antologie*, 1843, f. 38v; BMS, ms. rom. gr, 124, Gheorghe Măciucă, *Antologhion*, ante 1881, p. 240; BMS, ms. rom. gr, 7294, Veniamin Ierodiacon, *Antologie*, 1842, p. 221; SMA, ms. rom., 44, Paisie Ieromonahul, *Utrinariu de psaltichii*, sfârșitul sec. XIX începutul sec. XX, f. 211r; BMS, ms. rom. gr, 7294, Veniamin Ierodiacon, *Antologie*, 1842, p. 253; Ierom. Dometie Ionescu, *Antologie care cuprinde cântări pentru Vecernie, Utrenie, Liturghie, Postul Mare, etc.*, Tipo-Litografia "Cărților bisericești", București, 1898, p. 219; Ieromonahul Macarie, *Tomul întâi al Antologiei*, editor și tipograf Ieromonahul Serafim, Tipografia Sfintei Episcopii, Buzău, 1856, p. 112; Ștefan Popescu, *Manual de muzică bisericească*, Tipografia Toma Teodorescu, București, 1875, p. 56; Ierom. Dometie Ionescu, *Antologie care cuprinde cântări pentru Vecernie, Utrenie, Liturghie, Postul Mare, etc.*, Tipo-Litografia "Cărților bisericești", București, 1898, p. 158; Neagu Ionescu, *Buchetul musical,* Tipografia Cărților Bisericești, București, 1900, p. 34; Ieromonahul Macarie, *Tomul al doilea al Antologiei,* Tipografia Sfintei Mitropolii, București, 1827, p. 217; Neagu Ionescu, *Buchetul musical,* Tipografia Cărților Bisericești, București, 1900, p. 32; BMO, ms. rom., 1744, Ilie Stoianovici-Jianu, *Tomul al doilea al Antologiei lui Macarie Ieromonahul*, 1831, f. 60r; BMO, ms. rom., 14, Autor anonim, *Antologie*, a doua jumătate a sec. XIX, f. 33r; BMO, ms. rom., 1744, Ilie Stoianovici-Jianu, *Tomul al doilea al Antologiei lui Macarie Ieromonahul*, 1831, f. 157r; MOC, ms. rom., 86, Serapion Monah, *Anastasimatar*, prima jumătate a secolului XIX, f. 60v; BAR, ms. rom.-gr., 3236, Ioniță Stoicescu, *Antologhion*, 1819, f. 177r; BAR, ms. rom., 3961, Athanasie Iordănescu, *Privegherul*, 1904, f. 109r; BAR, ms. rom., 541, Autor anonim, *Antologie*, 1839, f. 117r; BAR, ms. rom., 1191, I. Vlădescu, *Caiet de cântări bisericești*, 1874, f. 256r; BAR, ms. rom., 513, Ion Profeanu, *Antologie*, 1855, f. 28v; BAR, ms. rom.-gr., 1951, Varlaam Monahul, *Antologie*, 1840, f. 81v; BAR, ms. rom., 513, Ion Profeanu, *Antologie*, 1855, f. 41r; MOC, ms. rom., 86, Serapion Monah, *Anastasimatar*, prima jumătate a secolului XIX, f. 60v; BAR, ms. rom., 4311, Ioan Crîmpoe, *Antologie*, 1858, f. 184v; BPr.B, ms. rom., 1, Ilie Stoianovici Jianu, *Tomul al doilea al Antologiei*, 1827, f. 82r; BPr.B, ms. rom.-gr.,3, George Popescu, *Antologie*, 1867, f. 90r; BAR, ms. rom., 3961, Athanasie Iordănescu, *Privegherul*, 1904, f. 86r; BAR, ms. rom.-gr., 4484, Ghimnasie Monahul, *Antologie*, 1857, f. 61v; BPr.B, ms. rom., 1, Ilie Stoianovici Jianu, *Tomul al doilea al Antologiei*, 1827, f. 173r; BAR, ms. rom., 3960, Ioan Lăcureanu, *Antologie*, 1862, f. 30v; BAR, ms. rom., 3209, Constandin Athanasiul, *Antologie*, 1841, f. 31r; BAR, ms. rom., 4311, Ioan Crîmpoe, *Antologie*, 1858, f. 190r; BAR, ms. rom., 5833, Iosif Naniescu, *Tomul al doilea al Antologiei*, mijlocul secolului XIX, f. 46v; BAR, ms. rom.-gr., 4484, Ghimnasie Monahul, *Antologie*, 1857, f. 85r; BAR, ms. rom.-gr., 5514, autor anonim, *Antologie*, prima jumătate a secolului XIX, f. 11r; BAR, ms. rom.-gr., 5111, Oprea Petrovici, *Antologie*, mijlocul secolului XIX, f. 46r; BAR, ms. rom., 5833, Iosif Naniescu, *Tomul al doilea al Antologiei*, mijlocul secolului XIX, f. 27v.

Visarion Nemțeanul propune o variantă deloc similară lui Macarie sau lui Petru Lampadarie:

Anton Pann[1] vine în întâmpinarea noastră cu o variantă de polieleu undeva între Macarie Ieromonahul și Visarion Duhovnicul dar foarte departe de original:

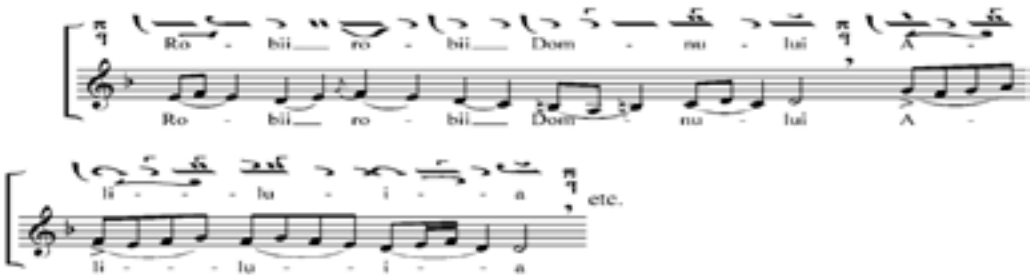

Iosif Naniescu[2] ne propune următoarea variantă:

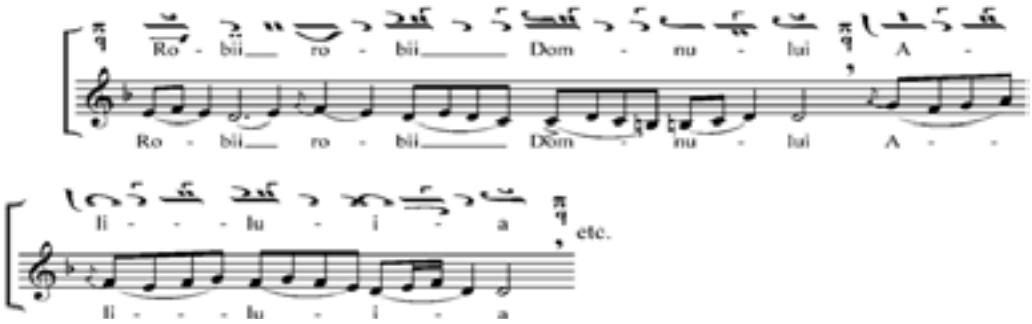

Stihul 1

Δοῦλοι Κύριον αλληλούια. Αἰνεῖτε τὸ ὄνομα Κυρίου, αἰνεῖτε, δοῦλοι, Κύριον, αλληλούια.

Robii Domnului. Aliluia. Lăudaţi numele Domnului, lăudaţi slugi pe Domnul. Aliluia.

Împărțirea textului pe baza cadențelor:

Petru Lampadarie: Δοῦλοι Κύριον (PA) αλληλούια. (PA) Αἰνεῖτε τὸ ὄνομα Κυρίου, (DI) αἰνεῖτε, δοῦλοι, Κύριον, (PA) αλληλούια. *(PA)*

1. Anton Pann, *Priveghier,* Tipografia de muzică bisericească proprie, București, 1848.
2. BAR, ms. rom., 4402, Iosif Naniescu, *Psaltichie*, 1833-1897, f. 211r.

Macarie Ieromonahul: *Robii Domnului. (PA) Aliluia. (PA) Lăudaţi numele Domnului, (DI) lăudaţi slugi pe Domnu - (VU) - ul. (PA) Aliluia. (PA)*

Visarion Nemțeanul: *Robii Domnului. (PA) Aliluia. (PA) Lăudaţi numele Domnului, (DI) lăudaţi slugi pe Domnul. (PA) Aliluia. (PA)*

Anton Pann: *Robii Domnului. (PA) Aliluia. (PA) Lăudaţi numele Domnului, (DI) lăudaţi slugi pe Domnul. (PA) Aliluia. (PA)*

Iosif Naniescu: *Robii Domnului. (PA) Aliluia. (PA) Lăudaţi numele Domnului, (DI) lăudaţi slugi pe Domnu - (VU) - ul. (PA) Aliluia. (PA)*

Din punct de vedere cadențial observăm similitudini între autori. Așa se face că Petru Lampadarie folosește trei cadențe în Pa și una în Di, în acest tipar încadrându-se Anton Pann și Visarion Nemțeanul în timp ce Macarie și Iosif Naniescu preferă întreruperea discursului muzical introducând o cadență imperfectă de Vu.

Melodia

Debutul stihului întâi se realizează aproximativ în același mod la toți cei patru traducători, procedeul muzical inițial folosit de Petru Lampadarie fiind preluat sub forme ușor diferite, toți autorii preferând construcția katabasis ce polarizează către Ke din octava mică, pentru a rezolva linia melodică în Pa, prima cadență a stihului întâi, respectată de toți. Dezvoltarea ulterioară intercadențială a monodiei diferă atât față de original cât și între variante, păstrându-se însă, într-o bună măsură linia melodică. Macarie este cel care rămâne cel mai aproape de Petru Lampadarie, în timp ce Visarion Nemțeanul și Iosif Naniescu preferă construcția anabasis-katabasis, mult mai ritmată și mai ornamentată. Anton Pann părăsește construcția originală, apelând la o linie sinusoidală ascendentă și descendentă în prima parte, mișcare liniștită ce se transformă în partea a doua datorită ritmicii impuse de folosirea celor patru semne gorgon ce conduc melodia către treapta Di, cea care reprezintă cea de-a doua cadență a stihului întâi. Ce-a de-a treia secvență monodică intercadențială cu popas imperfect pe treapta Vu este proprie doar lui Macarie și Iosif Naniescu, ceilalți autori, inclusiv Petru Lampadarie preferând așezarea liniei melodice pe cadența perfectă de pe treapta Pa. Discursul melodic parcurge în genere aceiași pași ca originalul (cvartă ascendentă perfectă NI - Ga), Anton Pann făcând notă discordantă printr-un salt de cvintă ascendentă perfectă (Ni - Di), cu un procedeu melismatic pe treapta Di ce pune în valoare virtuozitatea și măiestria compozitorului

Partea de final, refrenul *Aliluia*, este identică la toți autorii, în dezvoltarea formulei cadențiale perfecte pe treapta Pa, Petru Lampadarie, Macarie și Visarion preferând varianta ison și chentime sprijinite pe oligon în timp ce Anton Pann și Iosif Naniescu folosesc epistroful și chentimele sprijinite pe oligon

Ambitusul melodic este de octavă perfectă în melodia originală și în prelucrările lui Anton Pann și Iosif Naniescu (Ke octava mică – Ke octava medie), în timp ce la Macarie este de octavă mărită prin dezvoltarea unei melisme de pe treapta Ke (octava medie) la Zo ifes. Visarion folosește ca interval muzical septima mare, cuprinsă între treptele Zo ifes din octava mică și Ke din octava medie. Mersul melodic este treptat, neavând salturi mai mari de cvintă perfectă ascendentă. Se întâlnesc cu precădere următoarele intervale muzicale: secundă mică ascendentă și descendentă, secundă ascendentă și

descendentă, terța mică ascendentă, terța mare descendentă, cvarta perfectă ascendentă și descendentă și cvintă perfectă ascendentă.

Dinamica

Frazele melodice prezintă mai multe linii de tip anabasis-katabasis, mici arcuiri melodice subordonate liniei anabasis generale care se extinde de la Ke (octava mică) la Ke (octava medie) – treapta dominantă a scării (emfasis), monodia progresând treptat și acumulând intensitate gradat.

Ritmica

Primul stih al polieleului este dinamic cu multe formule ritmice, gorgonul fiind foarte des întâlnit în dezvoltarea liniei melodice, dar și pentru a pune în valoare textul. Întâlnim de asemenea și procedeul epistrof-elafron ce sporește această ritmică. Întrucât tactul acestei compoziții este stihiraric, nu avem de-a face cu formule ritmice complexe ca în cazul papadicului, astfel că cele mai frecvente sunt duratele cuprinse între una și trei bătăi prin folosirea clasmei și a dipli-ului, divizarea realizându-se exclusiv prin folosirea gorgonului.

Ornamentica

Deși melodia se dezvoltă în tactul stihiraric iar ornamentele ar trebui sa fie prezente într-un număr echilibrat, totuși nu se întâmplă așa. Întâlnim toate semnele consonante (varia, psifiston, omalon, antichenoma, eteron), cele mai multe fiind prezente la Anton Pann (20), în timp ce în originalul grecesc sunt folosite doar 16.

Modulații

În dezvoltarea monodică a stihului întâi nici un autor nu folosește modulații.

Din analiza amănunțită a polieleului în eh 1 plagal compus de Petru Lampadarie și românit de Macarie Ieromonahul, Visarion de la Neamț, Anton Pann și Iosif Naniescu, putem trage concluzia că autorii nu numai că nu și-au propus, dar nici nu era posibil ca traducerea și potrivirea textului în acord cu muzica să fie asemănătoare într-o proporție covârșitoare cu originalul. Așa se face că toți autorii păstrează idea de bază a compoziției, cum ar fi specificitățile acestuia: multe cadențe imperfecte în Vu, e drept pasagere, pentru a rezolva în Pa; multiple linii katabasis ce polarizează în jurul lui Ga; modulațiile cromatice, acolo unde sunt prezente în original. Macarie rămâne aproape de original în proporție cam de 60-70%, în timp ce Visarion Duhovnicul ceva mai mult. L-am plasa undeva la 70-75%. Când vine vorba de Anton Pann și Iosif Naniescu lucrurile se schimbă, aceștia marșând mai mult pe stilul propriu. Păstrează undeva la 50-60% din original, asta ținând cont și de faptul că muzica bizantină are destul de multe fraze muzicale care sunt specifice anumitor glasuri și care se repetă cu regularitate.

În ceea ce privește circulația compozițiilor, credem că prezența doar a acestui polieleu în peste o sută de surse bibliografice, menționate deja, este destul de grăitoare. Acest polieleu s-a cântat în bisericile din Țara Românească, Moldova și chiar în Sfântul Munte Athos prin prezența acolo a lui Nectarie Protopsaltul și a ucenicilor săi.

Așa cum menționam, în prima parte a secolului s-au preferat mai mult traducerile din greacă, în timp ce spre jumătate și mai ales după s-au compus partituri noi, originale, potrivite cu frumusețea limbii românești. Dacă vom vorbi despre care partituri

au avut mai mult succes, trebuie să ținem seama și de felul în care se prezintă polieleul compus în secolul al XIX-lea și cântat azi. Cele mai folosite partituri în zilele noastre sunt: cea a lui Petru Lampadarie, în traducerea lui Macarie Ieromonahul și cea a lui Ioan Zmeu[1] de la sfârșitul secolului, în glas 8.

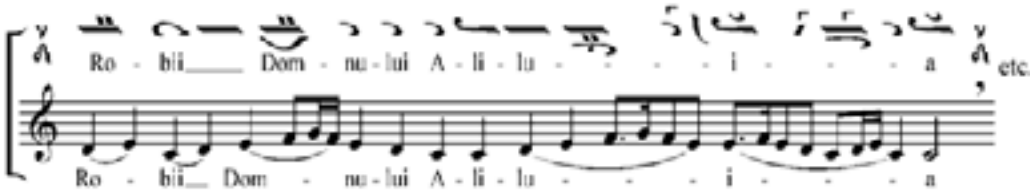

Concluzii

Secolul al XIX-lea reprezintă secolul de aur al muzicii bizantine în Țările Române. În această perioadă s-a tradus masiv din limba greacă și s-au compus neprețuite capodopere originale. În ceea ce privește polieleul, în prima parte a secolului s-a mers mai mult pe traduceri iar în partea a doua s-au compus foarte multe partituri originale. De asemenea și stilul muzical s-a schimbat, trecând de la variantele stihirarice la cele irmologice, syntomon, semn că muzica începea nu numai să se potrivească mai bine cu limba dar și cu gusturile auditoriului. Circulația polieleului a fost una foarte mare, credem noi, întrecută doar de axion și heruvic, semn al prețuirii de care s-a bucurat printre compozitorii vremii. Dintre toate compozițiile polieleul se remarcă cea a lui Petru Lampadarie, tradusă și potrivită pe românește de Macarie Ieromonahul, atât prin frumusețe cât și prin abundența prezenței sale în manuscrise și tipărituri.

1. Ioan Zmeu, *Utrenier și Liturgier,* Tipografia Alessandru Georgescu, Buzău, 1892, p. 38.

ANALYSE ETHIQUE SUR LE DROIT A LA VIE. LE FACTEUR RELIGIEUX COMME ELEMENT DEFINITOIRE DE LA MARGE NATIONALE D'APPRECIATION

Mihaela-Viorica Ruşitoru[1]

Keywords: *right to life, national margin of appreciation, religious factor*
Abstract: *Nowadays, the right to life is more and more debated. Abortion, medically assisted procreation and euthanasia represent daily topics of discussion. Given the sensitivity of the questions relating to the right to life, "the national margin of appreciation" is highlighted. It is unanimously recognized that it involves cultural, social, economic, medical or legal factors. Our research shows that, in the perception of the Christian-orthodox jurists working at the European Court of Human Rights and having agreed to be part of our sample, the religious factor is also a defining element of the margin of appreciation invoked in the context of the article 2 of the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms*

1. Contexte socio-juridique sur le droit à la vie

De nos jours, le débat sur le droit à la vie suscite un fort intérêt de la part de la société civile, mais aussi du monde juridique. Dans ce sens, sur le continent européen, l'article 2 de la Convention européenne de sauvegarde des droits de l'homme et des libertés fondamentales stipule que « *le droit de toute personne à la vie est protégé par la loi* » (CEDH, 1950, art. 2). D'emblée, il convient de mentionner que les débats éthiques les plus abordés sur le droit à la vie portent actuellement sur trois questions fondamentales, à savoir : 1) l'avortement ; 2) la procréation médicalement assistée ; et 3) l'euthanasie. Ce principe du droit à la vie a été renforcé au fil des années par la jurisprudence de la Cour européenne qui a mentionné que ce droit représente : « *l'une des valeurs fondamentales des sociétés démocratiques qui forment le Conseil de l'Europe* » (CEDH, 1995, par. 147) ou « *la valeur suprême dans l'échelle des droits de l'homme au plan international* » (CEDH, 2001, par. 87 et 94) ou bien « *le principe du caractère sacré de la vie protégée par la Cour* » (CEDH, 2002, par. 37), alors que la Convention Américaine des droits de l'homme protège le droit à la vie « *en général à partir de la conception*» (CADH, art. 4).

Du point de vue juridique, le droit à la vie remplit quelques critères fondamentaux, à savoir :

- Le droit à la vie est un droit plus qu'une liberté, se caractérisant par la protection contre les atteintes portées à la vie humaine ;
- Le droit à la vie est un droit consubstantiel, s'enracinant dans les trois attributs fondamentaux de l'espèce humaine: liberté, égalité et dignité ;
- Le droit à la vie est un droit subjectif car l'être humain est titulaire de ce droit, mais objectif lorsqu'il s'agit, par exemple, de la protection constitutionnelle de l'embryon et du fœtus humain (reconnu comme « personne » seulement en Irlande, si l'on se réfère aux pays signataires de la Convention européenne) ;
- Le droit à la vie est un droit prééminent mais dérogeable lorsqu'il est question, par exemple, de la protection de la vie d'autrui ou de la préservation de l'ordre public.

Le droit à la vie protège donc la vie humaine et situe la vie au sommet des droits que la personne humaine peut avoir. Plus précisément,

1. Docteure en *Politiques d'éducation tout au long de la vie*, Master en *Éthique et droits de l'homme*.

> Le droit à la vie se réfère aux conditions d'interventions de l'homme, de la science et de la médecine dans la création, le développement ou l'interruption du processus vital lui-même. La vie humaine n'est plus seulement une donnée que le droit s'efforce de protéger ; c'est aussi un artefact sur lequel il convient de réglementer ou de réguler les activités et les interventions humaines. Cette réglementation est aujourd'hui autant le fait des comités d'éthique que du législateur ou des autorités réglementaires (Bertrand, 2005, p. 9).

Pourtant, bien qu'au niveau du texte législatif le droit à la vie soit « intouchable », au niveau de la pratique, la situation semble changer. Bouleversée par l'avancée des recherches médicales, la Cour européenne préfère garder une position réservée dans sa jurisprudence, tandis que la Convention d'Oviedo ne donne pas une définition explicite au terme de « *personne* ». Ainsi, dans l'affaire Open Door et autres c/ Irlande, la Cour européenne ne s'est pas exprimée si le droit à la vie, reconnu par l'article 2 vaut également pour le fœtus (CEDH, 1979), sans, toutefois, exclure la possibilité que le fœtus puisse bénéficier d'un tel droit. Les juges européens ont laissé à l'État contractant le pouvoir d'appréciation discrétionnaire à cet égard. Dans le langage juridique, le pouvoir national de liberté est défini comme étant « *la marge nationale d'appréciation* ». En vertu de la marge d'appréciation, la Cour examine les affaires délicates portant sur le droit à la vie d'une manière marginale, en considérant, par exemple, que :

> Le point de départ du droit à la vie relève de la marge d'appréciation des États, dont la Cour tend à considérer qu'elle doit leur être reconnue dans ce domaine. Les raisons qui la poussent à ce constat sont, d'une part, que la solution à donner à ladite protection n'est pas arrêtée au sein de la majorité des États contractants… et, d'autre part, qu'aucun consensus européen n'existe sur la définition scientifique et juridique des débuts de la vie (CEDH, 2004, 14).

Si les juges de la Cour européenne ne se sont pas prononcés d'une manière explicite sur le début de la vie, ils l'ont fait d'une façon véhémente lorsque le suicide assisté est entré en discussion. Il a été ainsi estimé qu'il est impossible d'interpréter l'article 2 garantissant le droit à la vie comme conférant « *un droit diamétralement opposé, à savoir un droit à mourir* » (CEDH, 2002). Au vu de ce principe juridique, les États sont tenus à la fois, à une responsabilité négative, dans le sens de « *s'abstenir de donner la mort* » et à une responsabilité positive dans le sens de « *prendre des mesures nécessaires à la protection de la vie* ». Pour résumer, la Cour européenne a explicité les raisons de son action concernant la marge nationale d'appréciation de la façon suivante :

> Les autorités de l'État se trouvent en principe mieux placées que le juge international pour se prononcer sur le contenu précis de ces exigences comme sur la nécessité d'une restriction ou sanction destinée à y répondre. Par conséquence, la Cour laisse aux Etats contractants une marge d'appréciation dont peuvent user aussi bien le législateur national que les organes, notamment juridiques, appelés à interpréter et à appliquer les lois en vigueur (CEDH, 1976, par. 49).

Nous remarquons que la jurisprudence sur le droit à la vie est fleurissante à

l'heure actuelle, mais dans le cadre de cette recherche, nous nous sommes proposées d'aller au-delà des décisions juridiques rendues par les organismes juridiques internationaux, notamment par la Cour européenne des droits de l'homme, afin de mener une micro-recherche de terrain. Cette dernière nous permettra d'effectuer une analyse comparative entre les décisions juridiques prises et les conceptions/convictions personnelles des personnes faisant partie de notre échantillon. Dans ce sens, nous avons interrogé des juristes chrétiens-orthodoxes travaillant à la Cour européenne. Notre étude s'inscrit dans un projet de recherche plus ample réalisé au moment où nous avons travaillé à la Cour européenne des droits de l'homme à Strasbourg, réalité qui nous a permis de mener des recherches approfondies sur la jurisprudence et d'interroger des juristes à l'égard des décisions sur le droit à la vie.

2. **Méthodologie de recherche**

Les questions sur le droit à la vie abondent de nos jours : *Quand commence la vie humaine ? À quel moment s'achève-t-elle ? Sur quelles bases éthiques et juridiques peut-on interdire ou dépénaliser l'avortement, la procréation médicalement assistée et l'euthanasie ? Quel est le poids de la religion comme facteur décisif de la « marge nationale d'appréciation » soutenue par les normes juridiques nationales et internationales en la matière?* À partir de cette problématique de recherche, nous avons fixé l'hypothèse de travail. Celle-ci est énoncée comme suit : *En plus des facteurs sociaux, économiques, médicaux et juridiques, le facteur religieux – de religion chrétienne-orthodoxe – peut constituer un élément définitoire de « la marge nationale d'appréciation » invoquée dans les décisions prises par la Cour européenne des droits de l'homme sur l'article 2 de la Convention européenne des droits de l'homme et des libertés fondamentales portant sur le droit à la vie.*

Dans le but de vérifier notre hypothèse de travail, nous avons fait appel à une variété de méthodes scientifiques, à savoir l'observation participative, les entretiens semi-directifs et le questionnaire. La méthode de questionnaire a constitué le noyau dur de notre recherche ; nous l'avons appliqué à une vingtaine de personnes de religion chrétienne-orthodoxe : juristes de la Cour européenne des droits de l'homme, prêtres et public large.

Dans le cadre de cet article, nous allons détailler uniquement l'analyse faite par les juristes de la Cour européenne des droits de l'homme sur le droit à la vie. Les principales unités thématiques sur lesquelles se fonde notre questionnaire ont été formulées de la façon suivante :

QUESTIONNAIRE POUR LES JURISTES
DE LA COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

Le questionnaire est anonyme et porte sur des questions d'éthique et des droits de l'homme. Pour les questions à réponses fermées, il faudra enlever les variantes qui ne vous conviennent pas et pour les autres vous aurez à remplir les pointillés.

Quand commence la vie humaine ?

……

……

Quel est le rôle du droit dans le commencement de la vie humaine ?

……

……
Du point de vue juridique l'embryon est une :
Chose
Personne
Pourquoi ?
……
……
À part les dérogations de l'article 2 de la Convention européenne, est-il légitime qu'une personne porte atteinte au droit à la vie d'autrui ?
Oui
Non
Si « *oui* », dans quelles circonstances ?
……
……
Est-il admissible qu'une femme « loue » son ventre pour des raisons médicales liées à la procréation médicalement assistée, le corps humain faisant ainsi l'objet d'un contrat ?
Oui
Non
Si « *non* », quelle implication juridique peut avoir cet acte ?
……
……
L'avortement, l'euthanasie et la procréation artificielle remettent-ils en cause le droit à la vie ?
Oui
Non
Pour quelle raison ?
……
……
Y-a-t-il un lien entre les droits de l'homme et l'éthique ?
Oui
Non
Si « *oui* », dans quel sens ?
……
……
Considérez-vous que « la marge d'appréciation » offre aux États contractants une certaine liberté afin de préserver la spécificité religieuse sur des sujets sensibles, tels que l'avortement, l'euthanasie et la procréation médicalement assistée ?
Oui
Non
Si « *oui* », cette marge d'appréciation devrait être :
étroite ou
large.
Le facteur religieux, en plus des facteurs économiques, sociaux, culturels, juridiques et médicaux pourrait-il être invoqué - devant la Cour européenne - comme élément définitoire pour l'utilisation de la « marge d'appréciation » ?
Oui
Non
Pour quelle raison ?
……
……
En tant que juriste à la Cour européenne, si besoin, utiliseriez-vous le concept de « marge d'appréciation » pour sauvegarder/préserver les valeurs nationales d'un État contractant ?
……
…… Merci pour votre collaboration !

Dans le souci d'offrir aux lecteurs une analyse détaillée des réponses, les résultats de cette recherche seront présentés dans la partie suivante.

3. **Interprétation des résultats**

Afin de faciliter l'analyse des données, nous présenterons brièvement chaque unité thématique abordée dans le questionnaire.

1. Ainsi, à la première question concernant **le commencement de la vie**, les juristes chrétiens-orthodoxes de la Cour européenne des droits de l'Homme ont fait les mentions suivantes : 25% d'entre eux considèrent que la vie commence à la naissance, 50% qu'elle démarre à la conception et 25% mettent en exergue la difficulté de trouver le juste équilibre entre la doctrine européenne et les convictions personnelles.

2. Ensuite 50% des juristes considèrent que **le cadre législatif** ne représente quasiment aucun rôle dans le commencement de la vie étant donné que le « *cadre légal pourrait seulement reconnaître le moment où la vie commence ou s'achève* », alors que l'autre moitié souligne qu'une législation en la matière peut soit « *classifier les droits et les obligations* », soit « *réglementer l'octroi de certains droits acquis à la naissance* ».

3. Quant au **statut juridique de l'embryon**, 25% des juristes questionnés considèrent que l'embryon est une chose car « *il est impossible de lui attribuer la notion de « personne », concept juridique attaché à une catégorie juridique dont les droits prennent effet et sont acquis à la naissance* ». Un quart des juristes de notre échantillon est d'avis que l'embryon est un « *embryon* » - ni chose, ni personne -, et qu'il est très difficile de le mettre dans une catégorie donnée alors que 50% considèrent que l'embryon est une personne parce qu'il est vivant et « *même s'il n'est pas complètement développé, il est déjà une personne. Par exemple, les personnes à handicap, même si elles ne sont pas complètes du point de vue physique ou mental, elles demeurent des êtres humains* ». Le graphique ci-dessous schématise la perception des juristes faisant partie de notre échantillon sur le statut juridique de l'embryon :

Figure 1 : La conception des juristes sur le statut juridique de l'embryon

4. Pour ce qui est de *l'atteinte à la vie d'autrui* - à part les dérogations de l'article 2 de la Convention européenne des droits de l'homme -, 75% des juristes considèrent que l'euthanasie constituerait une atteinte à la vie, alors que le reste pense le contraire.

5. Quant à la possibilité qu'une mère ***« loue » son ventre***, 75% des juristes ont considéré cet acte comme étant légalement accepté alors que 25% ont manifesté leur désaccord étant donné que : « *cela engendre des situations légales très compliquées, ainsi*

que de mauvaises conséquences pour le développement de l'enfant, le corps humain devenant un objet ».

6. La moitié des juristes questionnés considèrent *que l'avortement, la procréation médicalement assistée et l'euthanasie* remettent en cause le droit à la vie car : « *l'être humain n'a pas le pouvoir de décider de sa vie vue la jurisprudence sur l'article 2 ».*

7. Quant au *lien entre les droits de l'homme et l'éthique***,** pour 25% de nos répondants il n'y aucune liaison entre les deux éléments invoqués. Mais pour 75% il y a un lien indéniable étant donné que d'une part, « *les normes de loi sont souvent des normes d'éthique* » et d'autre part, « *les deux concepts sont inventés et adaptés par l'homme* ».

8. À la question portant sur *la marge d'appréciation* - concept utilisé par la Cour européenne des droits de l'homme -, 75% des juristes l'ont considérée comme étant très importante et bienvenue pour des affaires sensibles. En vertu de la marge nationale d'appréciation, les pays contractants bénéficient d'une certaine liberté. Le graphique ci-dessous montre l'importance attribuée à la marge nationale d'appréciation :

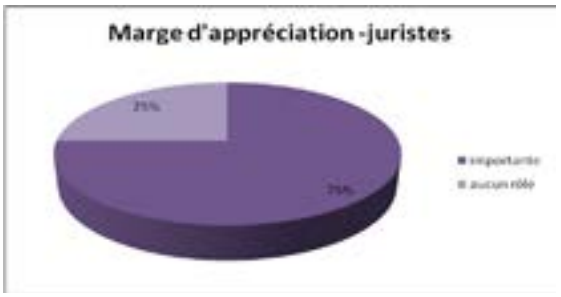

Figure 2: La conception des juristes sur la marge nationale d'appréciation

9. Quant à la question constituant le fil conducteur de notre hypothèse de travail et portant sur **l'importance du facteur religieux dans la marge nationale d'appréciation**, les juristes ont répondu à 100% par l'affirmatif. La moitié a tenté d'argumenter la réponse soit en affirmant que « *le gouvernement doit faire de son mieux et se référer à la jurisprudence en la matière* », soit « *parce que les règles interdisant l'euthanasie, l'avortement et la procréation médicalement assistée ont été introduites et sauvegardées par l'Église. Toutefois, l'Église apparaît comme « mécanisme de contrôle » de ses règles* ».

10. Interrogés si, en tant que juristes à la Cour européenne, ils utiliseraient la marge d'appréciation pour préserver les valeurs nationales d'un pays, 75% ont répondu d'une manière affirmative, tandis que 25% ont tenu à ne pas se prononcer à titre personnel.

Conclusions

Cette micro-recherche a mis en valeur la perception juridique sur le droit à la vie. Dans une société où les normes éthiques, religieuses et sociétales sont de plus en plus bouleversées, il s'est avéré utile et extrêmement intéressant d'analyser de quelle façon le droit à la vie – notamment l'avortement, la procréation médicalement assistée et l'euthanasie - peut être interprété. Les décisions prises sur le droit à la vie sont parfois délicates

et sensibles, raison pour laquelle « *la marge nationale d'appréciation* » est présente sur la scène juridique,

Laissant une très grande latitude aux États pour ce qui est de réglementer ces questions eux-mêmes, dès l'instant qu'ils les abordent d'une façon appropriée, en particulier en prenant dûment en considération les différents intérêts en cause et en tenant la balance rigoureusement égale entre ces intérêts (Korff, 2007, p. 9).

Grosso modo, la marge d'appréciation comporte des facteurs économiques, sociaux, médicaux, culturels et juridiques. Notre recherche a démontré que pour ce qui est de la religion chrétienne-orthodoxe, les juristes de la Cour européenne des droits de l'homme faisant partie de notre échantillon considèrent que le facteur religieux peut être compté parmi les éléments définitoires de la marge nationale d'appréciation. Nous tenons également à mentionner que cette interprétation ne concerne que les juristes interrogés dans le cadre de notre recherche.

Bibliographie

Bertrand, M., *Le droit à la vie dans les jurisprudences constitutionnelles et conventionnelles européennes*. Strasbourg : Éditions du Conseil de l'Europe, 2005.

Cour européenne des droits de l'homme, *Convention européenne des droits de l'homme et des libertés fondamentales. Série des Traités du Conseil de l'Europe, n° 5*. Strasbourg : Publications du Conseil de l'Europe, 1950.

Cour européenne des droits de l'homme, „Affaire Handyside c. Royaume-Uni, arrêt rendu le 7 décembre 1976", *in Recueil des arrêts et décisions 1976-III*. Strasbourg : Publications du Conseil de l'Europe, 1976.

Cour européenne des droits de l'homme, *Affaire Open Door et autres c/ Irlande*. Strasbourg : Publications du Conseil de l'Europe, 1979.

Cour européenne des droits de l'homme, Arrêt Mac Cann_c/ Royaume-Uni, rendu le 25 septembre 1995, *in Recueil des arrêts et décisions 1995-VII.* Strasbourg : Publications du Conseil de l'Europe, 1995.

Cour européenne des droits de l'homme, Arrêt Streletz, Kessler et Krenz c/Allemagne, rendu le 22 mars 2001, *in Recueil des arrêts et décisions 2001-III*. Strasbourg : Publications du Conseil de l'Europe, 2001.

Cour européenne des droits de l'homme, Arrêt Pretty c/ Royaume-Uni, rendu le 29 avril 2002, paragraphe 37, *in Recueil des arrêts et décisions 2002-III*. Strasbourg : Publications du Conseil de l'Europe, 2002.

Cour européenne des droits de l'homme, Arrêt Vo c/ France, rendu le 8 juillet 2004, *in Recueil des arrêts et décisions 2004-VIII*. Strasbourg : Publications du Conseil de l'Europe, 2004.

Korff, D., *Le droit à la vie. Un guide sur la mise en œuvre de l'article 2 de la Convention Européenne des Droits de l'Homme*. Précis sur les droits de l'homme, n° 8. Strasbourg : Éditions du Conseil de l'Europe, 2007.

L'État Américain, *Convention Américaine des Droits de l'Homme*, 1969.